

**T Ü R K
İ N K İ L Â P
T A R İ H İ**

Doğru tarih, doğru dil ve doğru din toplumun temelidir.

Doç. Dr. Ömer AKDAĞ

Türk İnkılâp Tarihi

© LİTERATÜRK
academia 69

İnceleme – Araştırma 62

Bu kitap ve kitabın özgün özellikleri tamamen Nüve Kültür Merkezi'ne aittir.

Hiçbir şekilde taklit edilemez.

Yayınevinin izni olmadan kısmen ya da tamamen kopyalanamaz,
çoğaltılamaz.

Nüve Kültür Merkezi hukukî sorumluluk ve takibat hakkını saklı tutar.

2. Baskı, Ağustos 2016

Editörler: **Şükrü BALCI – Mete KAZAZ – Salih TİRYAKİ**

Genel Yayın Yönetmeni: **İsmail ÇALIŞKAN**

ISBN 978-605-337-034-5

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: **16195**

Kapak Tasarım: **NKM Medya**

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**

meh_ates@hotmail.com

Baskı & Cilt: Sebat Ofset Matbaacılık

Fevzi Çakmak Mh. Hacı Bayram Cad. No. 57 Karatay/KONYA

Tel: +90.332.342 01 53 sebat@sebat.com

KTB S. No: 16198 - Basım Tarihi: AĞUSTOS 2016

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

- Cataloging in Publication Data (CIP) -

ANKARALIGİL, Nazım

Çözümleme ve Örneklerle Sinemada Görüntü Düzenleme

ANAHTAR KAVRAMLAR

- key concepts -

1. Sinema, 2. Görüntü, 3. Görüntü Düzenleme, 4. Sinemasal Çekim

“**LITERATÜRK**”, Nüve Kültür Merkezi kuruluşudur.

nuvekultur.com

nuve@nuvekultur.com
romantikkitap@gmail.com

M. Muzaffer Cad. Rampalı arşı Alt Kat No: 35-36-41
Meram / KONYA Tel: 0.332.352 23 03 Fax: 0.332.342 42 96

Alemdar Mah. Himaye-i Etfal Sok. Aydoğmuş Han Nu. 7/G
Cağaloğlu / İSTANBUL Telefaks 0.212.511 37 86

**T Ü R K
İ N K I L Â P
T A R İ H İ**

Doğru tarih, doğru dil ve doğru din toplumun temelidir.

Doç. Dr. Ömer AKDAĞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	9
KISALTMALAR	21
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	23
ÖNSÖZ	25
A. İNKILÂP TARİHİ DERSİ ve İNKILÂP KAVRAMI	29
1. “İnkılâp” Kavramı.....	30
2. Kullanılan Dil ve Tarihe Saygı.....	31
B. TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜ	32
1. Türk Tarihinin Temel Özellikleri.....	32
2. Türk Kültürünün Temel Özellikleri.....	33
3. Türk Tarihi Bir Bütündür.....	35
C. BAZI TEMEL KAVRAMLAR	36
1. “Orta Asya” Kavramı.....	37
2. “Osmanlı İmparatorluğu” Kavramı.....	38
3. “Kurtuluş Savaşı” Kavramı.....	38
D. TÜRKİYE’NİN STRATEJİK KONUMU	39
BİRİNCİ BÖLÜM	41
OSMANLI VE AVRUPA	41
1.1. OSMANLI DEVLETİ’NE GENEL BAKIŞ	41
1.1.1. Kuruluş ve Yükseliş Dönemi (1299–1453).....	41
1.1.2. Klâsik Dönem (1453–1699).....	43
1.1.2.1. Klâsik dönemde Osmanlı Türk Toplumunu.....	44
1.1.3. Padişah ve Hukukî Mahiyeti.....	49
1.1.4. Osmanlı Devleti ve Teokrasi.....	50

1.1.5. Osmanlı Devleti'nin Zirveden Düşmeye Başlaması.....	52
1.2. AVRUPA'DA GELİŞMELER.....	55
1.2.1. Coğrafi Keşifler ve Osmanlı'ya Yansıması	55
1.2.2. Rönesans ve Reform Hareketleri ve Sonuçları	56
1.2.3. Sanayi İnkılâbı ve Osmanlı'ya Yansıması	58
1.2.4. Fransız İhtilali ve Sonuçları.....	59
1.2.4.1. İhtilalin Avrupa'daki Sonuçları	65
1.2.4.2. Milliyetçilik Anlayışının Osmanlı'ya Yansıması.....	67
1.2.5. ŞARK MESELESİ.....	69
1.3. ISLAHAT ÇALIŞMALARI.....	72
1.3.1. BİRİNCİ DEVRE ISLAHAT ÇALIŞMALARI.....	72
1.3.2. İKİNCİ DEVRE ISLAHAT ÇALIŞMALARI	79
1.3.2.1. Lâle Devri (1718–1730).....	80
1.3.2.1.1. Matbaanın Resmî Olarak Kurulması	82
1.3.2.1.2. Askeri Alanda Yapılan İlk Islahat Çalışmaları	84
1.3.2.1.3. III. Selim Dönemi (1789-1807).....	86
1.3.2.1.3.1. Islahat Çalışmaları.....	87
1.3.2.1.3.2. Nizam-ı Cedit (24 Şubat 1793).....	88
1.3.2.1.3.3. Askerlik Dışındaki Islahat Çalışmaları.....	89
1.3.2.1.3.4. Başarısızlığın Sebepleri	90
1.3.2.2. II. Mahmud Dönemi (1808–1839).....	91
1.3.2.2.1. Yunan (Rum) İsyanı (1821).....	91
1.3.2.2.2. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması.....	92
1.3.2.2.3. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılmasının Bazı Sonuçları ...	93
1.3.2.2.4. İdarî Yenilikler.....	95
1.3.2.2.5. Eğitimdeki Yenilikler	95
1.3.2.2.6. Maliyedeki Yenilikler	97
1.3.2.2.7. Sosyal Değişiklikler.....	97
1.4. TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANLARI	98
14.1. Tanzimat Fermanı	98
14.2. Tanzimat Fermanı'nın Kritiği.....	98
14.3. Tanzimat Döneminde Bazı Islahat Çalışmaları	100
1.5. ISLAHAT FERMANI	100

1.5.1. Islahat Fermanı'na Tepkiler	101
1.5.2. Islahat Fermanı'nın Kritiği.....	102
İKİNCİ BÖLÜM.....	105
OSMANLI'NIN SON ASRI.....	105
2.1. SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ (1861-1876).....	105
2.1.1. Yeni Osmanlılar Hareketi	105
2.1.1.1. Yeni Osmanlılarda “Cumhuriyet” Fikri	106
2.1.1.2. Yeni Osmanlılar ile Tanzimatçı Paşaların Farklılıkları	107
2.1.2. İdarî Alandaki Islahat Çalışmaları	108
2.1.3. Eğitimde Islahat Çalışmaları	109
2.1.4. Diğer Bazı Önemli Gelişmeler	110
2.1.5. Mecelle	111
2.1.6. Sultan Abdülaziz'e Yapılan Darbe.....	112
2.2. İkinci Abdülhamid Dönemi (1876 –1909).....	113
2.2.1. Şahsiyeti.....	113
2.2.2. II. Abdülhamid'e Olan Tepki	115
2.2.3. Eğitim Alanında Yapılan Çalışmalar.....	116
2.2.4. İslâm Birliği Düşüncesi.....	117
2.2.5. Birinci Meşrutiyet.....	120
2.2.5.1. Osmanlı'da İlk Meşrutiyet Çalışmaları.....	122
2.2.5.2. Meclisin Yapısı ve Tatil Edilmesi	125
2.2.5. 1877–78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi).....	126
2.2.5.1. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları.....	127
2.2.6. Doksanüç Harbi Sonrası Gelişmeler	129
2.2.7. Düyunu Umumiyenin Kurulması (1881)	133
2.2.8. Bomba Olayı.....	134
2.2.9. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	137
2.2.10. İkinci Meşrutiyet (1908)	140
2.2.11. İslâm Birliği Düşüncesi.....	142
2.2.11.1. İslâm Birliği Düşüncesinden Rahatsız Olanlar	144
2.2.12. Otuz Bir Mart İsyanı (13 Nisan 1909).....	144
2.2.12.2. İsyanın Zemin Hazırlayan Gelişmeler	145

2.2.12.3. İsyân	147
2.2.12.4. İsyânın Sonuçları	149
2.3. OSMANLI'NIN DAĞILMASI	151
2.3.1. FİKİR AKIMLARI.....	151
2.3.1.1. Batıcılık.....	151
2.3.1.2. Osmanlılık (İttihâd-ı Anasır)	152
2.3.1.3. İslâm Birliği Fikri	152
2.3.1.4. Türk Birliği Fikri	153
2.3.2. Osmanlı Toplumunda “Millet” Kavramı	153
2.3.3. Trablusgarp Savaşı (1911)	155
2.3.4. Babiâli Baskını (1913).....	158
2.3.5. Balkan Muharebeleri.....	159
2.3.5.1. Birinci Balkan Muharebesi (Ekim 1912)	161
2.3.5.2. Londra Konferansı (Aralık 1912).....	163
2.3.5.3. İkinci Balkan Muharebesi ve Sonuçları.....	164
2.4.4. Birinci Dünya Savaşı	166
2.4.4.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi.....	170
2.4.4.1.1. Bir Oldu-bitti ve Savaş	174
2.4.4.1.1. Osmanlı Cepheleri	176
2.4.4.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları	180
2.4.4.3. Amerika'nın Savaşa Katılması	184
2.4.4.4. Savaş Sırasında Yapılan Gizli Antlaşmalar	185
2.4.4.5. Savaşı Sona Erdiren Antlaşmalar	188
2.4.5. Ermeni Meselesi	190
2.4.6. Osmanlı Devleti'nin Sona Erme Sebepleri	196
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	201
MONDROS MÜTAREKESİ, İŞGALLER VE KUVA-YI MİLLİYE	201
3.1. İSTİKLAL MÜCADELESİ ÖNCESİ GELİŞMELER.....	201
3.1.1. Mondros Mütarekesi	201
3.1.2. Zararlı Kuruluşlar	204
3.1.3. Anadolu'nun İşgali	208
3.1.4. İşgallere Karşı Türk Milletinin Tepkisi.....	212

3.1.5. Paris Barış Konferansı	213
3.1.6. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri	214
3.1.6.1. Milli İslam Şurası.....	215
3.1.6.2. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti	215
3.1.6.3. İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti	216
3.1.6.4. Kilikyalılar Cemiyeti	216
3.1.6.5. Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti (Redd-i İlhak)	216
3.1.6.6. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti,.....	217
3.1.6.7. Millî Kongre ve İhsas-ı Millî Kadınlar Cemiyeti	217
3.1.6.8. Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan cemiyeti	217
3.1.6.9. Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti	218
3.1.7. Mustafa Kemâl'in Ortaya Çıkışı ve Aldığı Görevler	219
3.1.8. Mustafa Kemâl Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti İle İlişkisi.....	223
3.1.9. M. Kemal'in Şehzade Vahdeddin ile Almanya Seyahati	226
3.1.10. M. Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri.....	226
3.2. MİLLETİN İNİSİYATİFİ ELE ALMASI	228
3.2.1.M. Kemal Paşa Anadolu'ya Geçmeden Yapılan Kongreler	228
3.2.1.1. Üç Sancak Kongresi.....	229
3.2.2. Trakya ve Batı Anadolu'da Düzenlenen Kongreler	230
3.2.3. M. Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi Olarak Görevlendirilmesi.....	231
3.2.3.1. Samsun ve Havza'da.....	234
3.2.4. Amasya Tamimi (21 -22 Haziran 1919)	236
3.2.5. Resmî Görevin Son Bulması	238
3.2.6. Mustafa Kemâl Paşa'nın Katıldığı Kongreler	241
3.2.6.1. Erzurum Kongresi	241
3.2.6.2. Heyet-i Temsiliye.....	243
3.2.6.3. Sivas Kongresi.....	244
3.3. MİTİNGLER.....	245

3.3.1. İzmir'in işgaline Karşı Protestolar	245
3.3.2. Maraş ve Havalisindeki Mezalime Karşı Protestolar	248
3.3.3. Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifasıyla Yapılan Mitingler ..	249
3.3.4. İstanbul'un Resmen İşgali Üzerine Yapılan Protestolar	251
3.3.5. İstiklal-i Osmanî Günü Mitingleri.....	252
3.3.6. Miting ve Protestoların Ortak Özellikleri	252
3.4. SİVAS KONGRESİ SONRASI GELİŞMELER	254
3.4.1. Amasya Protokolü.....	256
3.4.2. Heyeti Temsiliye ile Komutanlar Toplantısı	258
3.4.3. Mustafa Kemâl'in Ankara'ya Gelmesi	259
3.4.4. Meclis-i Mebusan ve Misâk-ı Millî (Ahd-ı Millî)	260
3.4.4.1. Genel Seçimler.....	260
3.4.4.2. Misâk-ı Millî (Ahd-ı Millî)	265
3.5. İstanbul'un Resmen İşgali.....	267
3.6. Türkiye Büyük Millet Meclisi	268
3.6.1. TBMM'nin Açılması ve Çalışma Sistemi.....	268
3.7. Sevr Projesi (10 Ağustos 1920)	273
3.8. Bilecik Görüşmesi (5 Aralık 1920)	280
3.9. Siyasi Durum ve İstanbul ile Anadolu Arasındaki İlişkiler	282
3.10. Kuva-yı Milliye.....	285
3.10.1. Kuvâ-yı Milliye'nin Ortaya Çıkışı ve Direnişler.....	285
3.10.2. Yunan İşgaline Karşı Kuvâ-yı Millîye	285
3.10.3. Fransız İşgaline Karşı Kuvâ-yı Millîye.....	286
3.10.3.1. Maraş'ta Başörtüsünü Yırtma Olayı ve Direnişin Başlaması.....	287
3.10.3.2. Antep'te Direniş	289
3.10.3.3. Yine Başörtüsüne Saldırı ve Direnişin Başlaması.....	289
3.10.4. Millî Mücadeleyi Engelleme Gayretleri	291
3.10.5. İç İsyanların Temel Sebepleri.....	293
3.10.5.1. İç İsyanlar	293
3.11. DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ VE ASKERİ HAREKÂTLAR	294

3.11.1. Doğu Cephesinde Askerî Harekât	294
3.11.2. Gümrü Antlaşması.....	296
3.11.3. Düzenli Orduya Geçiş.....	297
3.11.4. İnönü Mevkiinde Düzenli Ordunun Direnişleri ve Gelişmeler.....	298
3.11.4.1. Birinci İnönü Muharebesi	298
3.12. Londra Konferansı (21 Şubat –12 Mart 1921).....	299
3.13. Milli Marş (12 Mart 1921).....	304
3.11.4.2. İkinci İnönü Muharebesi (23-31 Mart 1921).....	304
3.12. 1921 Anayasası	307
3.15. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)	307
3.16. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921).....	311
3.17. Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri	312
3.17.1. Dumlupınar ve Ashhanlar Muharebesi	312
3.17.2. Kütahya Muharebesi	313
3.17.3. Eskişehir Muharebesi	313
3.18. Başkomutanlık Kanunu ve tekâlif-i Milliye (5 Ağustos 1921).....	314
.....
3.19. Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921).....	315
.....
3.20. Ankara İtilafnamesi (20 EKİM 1921)	317
3.21. İyonya Hükümeti	320
3.22. Büyük Taarruz.....	320
3.22.1. Yunan Ordusunun Kaçarken Yaptığı Tahribat	325
3.22.2. Zaferin İç ve Dış Yankıları	326
3.23. Mudanya Mütarekesi	327
3.24. İstiklâl Savaşının Mali Kaynakları	328
3.24.1. Kanunî Düzenlemeler	329
3.24.2. Tasarruf Tedbirleri ve Tekâlif-i Milliye Emirleri	329
3.24.3. Dışarıdan Gelen Yardımlar	329
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	333
CUMHURİYET DÖNEMİ	333
4.1. Hazırlık Devresi	333

4.1.1. Saltanatın Kaldırılması	333
4.1.2. Lozan Antlaşması.....	335
4.1.2.1. Değerlendirme	342
4.1.3. Cumhuriyet'in İlanı ve Hilafet	346
4.2. Cumhuriyet Dönemi İnkılâpları.....	349
4.2.1. Hukuk Sahasında Yapılan İnkılâplar	349
4.2.1.1. Yeni Hukukî Düzenlemeler	350
4.2.1.1.1. Türk Medeni Kanunu ve Diğer Kanunlar	350
4.2.2. Anayasal Düzenlemeler	351
4.2.2.1. 1921 Anayasası	352
4.2.2. 1924 Anayasası	352
4.2.2.3. 1961 Anayasası	354
4.2.2.4. 1982 Anayasası ve Sonrası	354
4.2.3. Eğitim Sahasında Yapılan İnkılâplar	355
4.2.3.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924)	355
4.2.3.2. Harf İnkılâbı.....	356
4.2.3.2.1. Tarih Boyunca Türklerin Kullandıkları Alfabeler... 356	
4.2.3.2.1.1. Göktürk ve Uygur Alfabeleri.....	356
4.2.3.2.1.2. İslam Alfabeti (Arap Alfabeti)	357
4.2.3.2.1.3. Latin Alfabeti	357
4.2.3.2.1.4. Kiril Alfabeti	357
4.2.3.2.1.5. Harf İnkılâbına Gelen Süreç.....	358
4.2.3.2.1.6. Tarafların Öne Sürdükleri Gerekçeler	361
4.2.3.2.1.7. Değerlendirme	368
4.2.4. Kültür Sahasında Yapılan İnkılâplar	371
4.2.4.1. Türk Tarihi ve Dilini Tetkik Cemiyeti (1931).....	371
4.2.4.2. Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (1932).....	371
4.3. M. Kemal Paşa'nın Lisan Anlayışı.....	372
4.3.1. 1930-34 arası.....	373
4.3.2. 1934-36 arası	374
4.3.3. 1936-38 arası	374
4.4. Sosyal Hayatı Düzenleyen İnkılâplar	375
4.4.1. Şapka İnkılâbı	376

4.5. Diğer Düzenlemeler	379
4.5.1. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması	379
4.5.2. Takvimde Düzenleme	380
4.5.3. Saat, Rakam ve Ağırlıkla ilgili Düzenleme	381
4.5.4. Hafta Tatili	382
4.5.5. Soyada Kanunu ve Lakapların Yasaklanması	383
4.6. Atatürk İlkeleri	385
4.6.1. Cumhuriyetçilik	386
4.6.2. Milliyetçilik	388
4.6.3. Halkçılık	388
4.6.4. Devletçilik	389
4.6.5. Lâiklik	391
4.6.6. İnkılâpçılık	395
4.7. Dâhili Gelişmeler	396
4.7.1. Halk Fırkası	396
4.7.2. Tek Partili Dönem	402
4.7.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	403
4.7.4. İzmir Suikast Teşebbüsü	410
4.7.5. Serbest Cumhuriyet Fırkası	412
4.7.6. Kubilay Vakası	414
4.7.7. Kemal Paşa'nın Ölümü	417
4.8. Ekonomik Gelişmeler	420
4.8.1. 1923-1938 Dönemi	420
4.8.1.1. İzmir İktisat Kongresi	420
4.8.1.2. Milli Ekonomiye Geçiş (1923-1929)	424
4.8.1.3. Devletçilik Dönemi (1929-1938)	424
4.8.2. İnönü Dönemi (1939-1950)	428
4.8.2.1. Devletçiliğin Duraklaması (1939-1945)	428
4.8.2.2. Devletçiliğin Gerilemesi (1946-1950)	429
4.9. Haricî Gelişmeler	431
4.9.1. Türk-İngiliz Münasebetleri ve Musul Meselesi	431
4.9.2. Türk-Fransız Münasebetleri ve Hatay Meselesi	433
4.9.3. Türk-Yunan Münasebetleri	435

4.9.3.1. Mübadele Meselesi	435
4.9.3.2. Patrikhane Meselesi	438
4.9.4. Türk- Sovyet Münasebetleri	439
4.9.5. İtalya ile İlişkiler	442
4.9.6. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi	444
4.9.7. Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle Münasebetleri ve Balkan Antantı (9 Şubat 1934)	445
4.9.7.1. Balkan Konferansları	446
4.9.7.2. Balkan Paktı	448
4.9.8. Montreux Boğazlar Sözleşmesi	450
4.9.9. Sadâbât Paktı	452
4.9.10. Komşu İslam Ülkeleriyle İlişkileri	452
4.9.10.1. İran, Irak ve Hicaz	452
4.9.10.2. Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan	454
4.10. İkinci Dünya Savaşı Sonrası ve Çok Partili Dönem	455
4.10.1. İkinci Dünya Savaşı	455
4.10.2. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye	459
4.10.3. Amerika'nın Savaşa Girmesi ve Savaşın Sona Ermesi	468
4.10.4. Savaş Sonrası Bazı Siyasî Gelişmeler	470
4.10.5. Türkiye'nin NATO'ya Girmesi	473
4.10.6. Türkiye'nin Avrupa Birliğine Dâhil Olma Süreci	474
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)	477
DP'nin Kuruluşu	477
Menderes Dönemi	482
Planlı Kalkınma Dönemi	485
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)	485
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	487
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1973-1977)	488
Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1996-2000)	493
BİBLİYOGRAFYA	499
EKLER	517
EK-2: ALMAN ELÇİSİ BUSBECQ'E GÖRE 16. YÜZYILDA TÜRKİYE VE TÜRKLER ⁱ	593

EK-3: İHANETİN BEDELİⁱⁱ	597
EK-4: SULTAN VAHDEDDİN'İN ISDIRABIⁱⁱⁱ	599
EK-5 TEVFİK FİKRET	600
EK-6. CHP'NİN 1935'DE KABUL EDİLEN TÜZÜĞÜ	604
EKLER	609
MİLLİ MÜCADELE'DE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ (10 Kasım 1918-4 Kasım 1922)	610
İNKILÂP KANUNLARI	610

KISALTMALAR

AAMD	:Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Agm	:Adı geçen makale.
AP	: Adalet Partisi
A-RMHC	:Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti
BCA	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C	:Cilt.
GSMH	:Gayri Safi Milli Hâsıla
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KİT	: Kamu İktisadî Teşekkülü
MHC	: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
OEEC	: Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCF	:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Yakın tarihin bilinmesi, uzak tarihin bilinmesinden önce gelir. Osmanlı'nın son dönemi, Milli Mücadele devresi ve özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, milletimizin mazisi ve istikbaliyle alakalı çok önemli kararlar ve düzenlemeler yapılmıştır. Türk milletinin asırlardır teşekkül ettirdiği töre, gelenek, görenek ve devlet yapısındaki önemli değişikliklerin yaşandığı bu devrenin sağlıklı şekilde bilinmesi, vakaların doğru anlaşılması gerekir.

Tarih, sadece geçmişte olup-bitmiş vakaların öğretilmesi değildir. Vakalar geçmişte yaşanmış olaylar olmakla birlikte geçmişte kalmış değildirler. Tesirleri günümüzde devam eder ve etmektedir. Günümüzde yaşamakta olduğumuz hadiseler ve gelecekte tahayyül ettiğimiz istikbalimizle alakalı meseleler hakkında isabetli tahminler yapmak için doğru tarih bilgisine sahip olmak gerekir. Doğru tarih bilgisi, doğru dil ve doğru din bilgisi üzerine inşa edilirse devlet-millet bütünlüğü teşekkül eder. Böylece şuurlu fertlerden meydana gelen bir toplum, devlet-millet bütünlüğünü hem oluşturur hem de devamlılığını sağlar.

Milletin teşkilatlanmış bir şekli olan devletin devamlılığı, o milletin devletine sahip çıkmasıyla mümkündür. Sahiplenmek ise, her şeyden önce devleti tanımakla mümkündür. Devleti tanımak konusunda en önemli misyon tarihe aittir. Bu maksada matuf olmak üzere üniversitelerimizin bütün bölümlerinde İnkılap Tarihi dersi mecburi olarak okutulmaktadır. Bu gerçekten hareketle kaleme aldığımız bu

Çalışma, bazı üniversite ve yüksekokullarda geçtiğimiz dönemlerde okutulmuştur.

Tekrar ihtiyaç duyulan ve ikinci baskısı yapılan Türk İnkılap Tarihi kitabımızın üniversite öğrencilerimize ve diğer okuyucularımıza faydalı olması temennisiyle baskıda emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Doç. Dr. Ömer AKDAĞ

ÖNSÖZ

Türkler dünyanın en eski kültür ve medeniyet kurucularındandır. Bilge Kağan'ın meşhur Göktürk abidelerindeki Türk Runik yazısı ile asırların gerisinden şöyle seslendiğini duyarız; “Ey Türk Milleti! Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız yer delinmedikçe, senin ilini, töreni kim bozabilir?”. Türkler, tarihte 16'sı büyük devlet olmak üzere 113 devlet kurmuştur. Oğuz Kağan destanında, Türklerde devlet fikri, cihan hâkimiyeti mefkûresi ile fütuhat yapan kahraman alp tipi vurgulanmıştır. Şunu iftiharla kaydetmek mümkündür ki, bu teşkilatçılık ve devlet kuruculuğu kabiliyeti dünya tarihinde hiçbir millete nasip olmamıştır. Bugünkü araştırmalara göre günümüzdeki Türk dünyasının müşterek tarihini Hun-Göktürk-Uygur çizgisi teşkil eder. Bu çizgiden meydana gelen üç koldan biri Oğuz-Türkmen¹ koludur. Oğuz-Türkmen kolu batı istikametinde ilerleyerek başta büyük Selçuklu cihan devleti olmak üzere Atabeylikler, Doğu Anadolu Türk devletleri, Harezmşahlar devleti, Türkiye Selçukluları devleti, Anadolu Türk beylikleri, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türk beylikleri, İran'daki Türk devletleri ve hanedanları, (Safeviler, Avşarlar, Kacarlar), Osmanlı cihan devleti ve Türkiye Cumhuriyeti gibi devletler kurularak bu coğrafyada on asırdan fazla dünya Türklüğünün şanlı temsilcileri olmuşlardır.

Osmanlı cihan devleti Türklerin kurdukları medeniyetin zirvesinde yer almıştır. Roma İmparatorluğundan sonra tarihin en uzun ömürlü, hanedan

¹ Türkmen, Arapların Müslüman olmuş Türklere verdikleri isimdir.

olarak en uzun süre yaşayan, üç kıtada en büyük coğrafyada hükümran olan Osmanlı Devleti, “Pax Ottomana’yı” tesis etmiş ve bir huzur medeniyeti kurmuştur. Bu muhteşem devlet Karlofça Antlaşmasıyla duraklamış ve geri çekiliş başlamıştır. Balkan muharebeleriyle Avrupa’daki hâkimiyet sona ermiş ve Birinci Dünya savaşında son gücünü kullanmıştır. Çanakkale’de beklenmedik bir şekilde dünyaya meydan okuyan Mehmetçik imanı ile emsalsiz bir zafer kazanmıştır. Ancak Mehmetçiğin bu şanlı direnişi Anadolu’nun işgalini önleyememiştir. Mondros Mütarekesiyle elde kalan son vatan parçası halkımız tarafından savunulmuştur. M. Kemal Paşa’nın komutasında aziz milletimizin katkılarıyla Milli Mücadele’ye başlanmıştır. Milletimizin istiklaline yönelmiş olan bu saldırılar milletimizin birlik ve beraberliği sayesinde bertaraf edilmiştir.

Değerli sosyolog merhum Prof. Dr. Erol Güngör, *Dünden Bugünden* isimli eserinde şunları kaydeder: “*Tarih meselesinde yapılacak iş, sübjektifin yerine objektifi hâkim kılmak değil, sübjektif yorumların bir kısmına imkân verirken diğer sübjektif yorumlara da aynı imkân tanımaktır. Bir hadisenin üzerinden elli yıl geçmeden tarihinin yazılamayışı, pek çok yanlışlar ve eksikler taşıma ihtimalinden dolayıdır. Bu, hiçbir zaman elli yıl içinde araştırma hürriyetini engellemez. Hakikatten kötülük çıkacağı düşünmek için, ya sahtekâr ya da geri zekâlı olmak gerekir. Kötülükler, ancak yalan ve yanlışlıklardan doğabilir*”.

Tarih öğrenimindeki temel amaç; geçmişini geleceğe taşımak olmadığı gibi, geçmişe saplanıp kalmak da değildir. Her millet başka toplumların tecrübelerinden faydalanmakla birlikte, öncelikle kendi tarihî tecrübelerini dikkate almak durumundadır. Bu kapsamda olmak üzere

Güngör'ün dediği gibi Türk aydını “*bin yıl önceki Türkçe metinleri anlayacak seviyede*” olmalı, üniversite kapısındaki kitabeyi görünce “*alık alık*” bakmamalı ve atalarının siyasî ve idarî tecrübesinden faydalanmalıdır.

Türk milleti olarak varlığımızı, içinde bulunduğumuz bu vatan parçasında devam ettirmek mecburiyetindeyiz. Bunun için Bilge Kağan'ın sesine kulak vermek ve son Türk cihan devleti Osmanlı'nın tecrübesinden faydalanmak durumundayız. Üniversite ve yüksekokullarımızın bütün bölümlerinde okutulmakta olan inkılâp tarihi derslerinde öğrencilerimize bu şuur verilmelidir. Zira bu derslerdeki temel hedef, devlet-millet bütünlüğü ve binlerce yıldır bu topraklarda varlığını sürdüren Türk milletine aidiyet şuurunun oluşturulmasıdır. Devletini, tarihini, kültürünü ve tarihî şahsiyetlerini sağlıklı bir şekilde tanımak en iyi bilinçlenme şeklidir. Doğru tarih ve doğru dil sayesinde toplumda ancak tarih şuuru oluşabilir. Eksik, yanlış ve abartılı tarih bilgisiyle tutarlı bir tarih şuurunun oluşması mümkün değildir. Bu sebeple öğrencilerimize tarihini ve kültürünü, mensup olduğumuz devletimizin kuruluşunu, kurucularını, siyasî ve sosyal yapısını, rejim şeklini en doğru şekilde öğretmeliyiz. Gençlerimize gerçekleri olduğu gibi anlatmak, onların devletimizi ve milletimizi sevmeleri için yeterli olacaktır. Milletimiz, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bizleri diri ve dinamik yapan temel değerlerle mücehhez liderler yetiştirecek zemine sahiptir. Yeter ki köklerimizden ve kültürümüzden kopmayalım. Kültürümüzü besleyen kadim değerlerimizi ihmal etmemek kaydıyla dünyaya açılmak mecburiyetindeyiz.

Milli Mücadele, Cumhuriyetin kuruluşu ve inkılâplar, yakın tarihimizin önemli bir devresidir. Tarih bilimindeki temel amaç belli bir dönemi idealize etmek değil günümüzün daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve varlığımızın sürdürülebilirliğini temin etmektir. Türk tarihinin bir bütün olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Türk milleti binlerce yıldır vardır ve dünya durdukça mevcudiyetini devam ettirecektir.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında bazı temel kavramlar verildikten sonra birinci bölümde Osmanlı Devleti ile ilgili temel bilgiler verilmiş, Tanzimat ve Islahat düzenlemeleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Cumhuriyet'e gelen sürece zemin olan meşrutiyet uygulamaları ve devamında yaşanan siyasî ve sosyal olaylar incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci olan Milli Mücadele dönemindeki gelişmeler değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne zemin teşkil edecek olan inkılâp hareketleri, siyasi ve sosyal olaylarla harici gelişmeler verilmiştir.

Kitabımızın ilk baskısında gözümüzden kaçan tarih ve cümle hatalarını tespit ederek tashihinde katkı sağlayan değerli dost ve meslektaş İnkılâp Tarihi Okutmanı Sayın Halil İbrahim İnce'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamızın eksiksiz olduğunu iddia etmek elbette mümkün değildir. Meslektaşlarımız tarafından kaleme alınmış olan inkılâp tarihi kitapları gözden geçirilerek hazırlanmış olan çalışmamızın öğrencilerimiz ve bu sahada alâkası olan okuyuculara faydalı olması temennisiyle baskı ve yayında emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Ömer AKDAĞ

A. İNKILÂP TARİHİ DERSİ ve İNKILÂP KAVRAMI

Türk milleti topyekûn çok zor şartlar altında Milli Mücadeleyi vermiş ve başarıya ulaşmıştır. Milletimiz bu devrede birbirine kenetlenerek bağımsızlığını korumuştur. Dikkat edilirse “korumuştur” diyoruz. İleride bu husus üzerinde durulacaktır. Zor şartlarda kazanılmış olan Millî Mücadele'nin genç nesillere doğru aktarılması oldukça önemlidir. Temel değerlerimize dayanarak milletçe kazandığımız bu mücadeleyi genç nesillere bütün canlılığıyla anlatmak, geleceğimiz açısından son derece hayâtîdir.

“Atatürk ilkeleri ve inkılâp Tarihi” olarak ifade edilen dersin temeli, 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebinde verilen “İhtilaller Tarihi” adlı derse kadar uzanmaktadır¹. 1933 yılında yapılan düzenlemeden sonra 1934 yılından itibaren bu ders üniversite bünyesinde “İnkılap Tarihi” adı altında düzenli olarak verilmeye başlanmıştır. 1934'den itibaren Üniversitelerin son sınıflarında konferans şeklinde verilen İnkılap Tarihi dersleri 1942 yılından itibaren mecburi bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. 1960'da dersin adı “Türk İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi”, 1968'de “Türk Devrim Tarihi”, 1980'de “Türk İnkılap Tarihi” ve nihayet 1981 yılında ise “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi” olarak tespit edilmiştir². Halen bu adla okutulmaya devam

¹ Yasemin Doğaner, “Yüksek Öğretimde Atatürk İlke ve İnkılaplarının Öğretimiyle İlgili Düşünceler”, **İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Türk Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi, Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, (Haz. Mehmet Saray-Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, , s.281, 286.

² Yaşar Özüçetin-Senem Nadar, “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersinin Üniversiteler Düzeyinde Okutulmaya Başlanması ve Geline Süreç”,

edilmektedir. İnkılap tarihi dersini ilk olarak veren kişiler İsmet İnönü³, Yusuf Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker ve Yusuf Kemal Tengirşenk gibi Milli Mücadelenin belli başlı isimleridir.

İnkılap Tarihi dersinin amaçları şöyle ifade edilebilir;

1.Türk İstiklâl Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi hakkında doğru bilgiler vermek.

2.Türk gençliğini; ülkesi, milleti ve devleti ile bölünmez bir bütünlük içinde müşterek hedefler etrafında birleştirmek.

3.Türk gençliğini, tarihimiz boyunca milletimize hizmet etmiş tarihî şahsiyetler hakkında sağlıklı bilgilerle donatmak.

Cumhuriyet tarihinin objektif bir tahlili yapılmadıkça bugün ve yarını anlamaya ve hatasız bir şekilde istikametlendirmeye imkan yoktur.

1. “İnkılâp” Kavramı

İnkılâp, kelimesi Arapça “kalb” kökünden türetilmiştir. Bir halden diğer bir hale geçiş anlamına gelir. İnkılâp kavramının çeşitli tanımları yapılmaktadır. Bunlar ikisi şöyledir; “Bir milletin sahip olduğu siyasi, askeri, sosyal ve kültürel kurumlarında devlet eliyle makul metotlarla yapılan köklü değişikliklerdir”⁴. “Mevcut siyasal, toplumsal, ekonomik düzeni bir halk ayaklanması veya kamuoyu desteğiyle yıkarak yerine daha iyiyi, güzeli ve adaleti hedefleyen yeni bir düzen kurmaktır”⁵.

[http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sa-](http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sa-yi11pdf/ozucetin_yasar_senemnadar.pdf)

[yi11pdf/ozucetin_yasar_senemnadar.pdf](http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sa-yi11pdf/ozucetin_yasar_senemnadar.pdf) (5 Şubat 2015), s. 461. 471,

³ Abdulkadir İlgazi (Editör), **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Gazi Kitapevi, Ankara–2009, önsöz.

⁴ İlgazi, 2009, s. 3.

⁵ Osman Akandere (Editör), **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Eğitim Kitapevi, Konya 2006, s.2.

Başka tanımlar da yapılmaktadır. Bu tanımlarda görüldüğü gibi devletin yeni bir sisteme geçişi vurgulanmaktadır. Bu tanımlara “toplumun özüne ve kök değerlerine zarar vermeden” ilavesi yapılarak yeni bir tarif yapmak mümkündür. Buna göre şöyle bir tanım daha kapsayıcı olabilir; Toplumun özüne ve kök değerlerine zarar vermeden milletin sahip olduğu siyasi, askeri, sosyal ve kültürel kurumlarında devlet eliyle makul metotlarla yapılan önemli değişikliklerdir.

1960 yılından sonraki metinlerde İnkılâp kavramı yerine “devrim” ifadesi kullanılmıştır. “Devrim” kavramının “İnkılâp” kavramının yerini tutmayacağı açıktır. Zira “Devrim” kavramıyla mevcut sistemin sadece yıkılması ifade edilmektedir. “İnkılâp” kavramıyla ise mevcut sistemin değişmesiyle birlikte yeni bir sistemin kurulması da ifade edilmektedir. Bu durumda “devrim” kavramının “İnkılâp” kavramı kadar kapsayıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1980 yılından sonra “devrim” ifadesi yerine “İnkılâp” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Halen de “İnkılâp” kavramı kullanılmaya devam edilmektedir.

2. Kullanılan Dil ve Tarihe Saygı

Yakın tarihi ele alırken veya tarihi şahsiyetleri değerlendirirken dikkat edilmesi gereken bir husus dil meselesidir. Tarihî metinleri veya tarihî şahsiyetleri tam olarak anlayabilmenin en etkili yolu kullanılan dilin vasıtasız olarak anlaşılabilmesidir⁶. Bilindiği gibi Milli Mücadele döneminin önemli kaynaklarından birisi Nutuk’tur⁷. M. Kemal Paşa’nın

⁶ Köstüklü 1998, 211.

⁷ Karabekir Paşa Nutuk’a şöyle değerlendirmektedir; “Nutuk çok yanlış ve tarafgiranedir. Nutuk’ta daha ziyade teferruat üzerinde durulmuş ve esaslar kâmilan ihmal edilmiştir. Benim yakılan kırk kitabım içinde biri de Nutuk’un hata ve sevap cetveli adını taşıymaktaydı. Bununla Nutuk’un yanlışları bir bir

CHP kongresinde 1927’de yapmış olduğu konuşmanın kitap haline getirilmiş metni olan Nutuk, 1919 yılından 1927 yılına kadar olan gelişmeleri anlatmaktadır. Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarını anlatan bu eserin orijinal şekliyle okunması ve anlaşılması o devrenin daha sağlıklı anlaşılmasını sağlayacaktır. “Sadeleştirme” adı altında Nutuk’un değiştirilmesi sağlıklı değildir. Bu, Nutuk’un adeta tercüme edilmesi anlamına gelir⁸.

Tarihe ve tarihî şahsiyetlere saygılı olmak, vefalı ve karakterli olmanın bir gereğidir. Geçmişine saygılı olmayan toplumlar saygıdeğer olmaya lâyık olamazlar. Tarih şuuru verilirken kesinlikle geçmişteki şahsiyetler tahkir edilmemelidir. Özellikle eğitim müesseselerinde buna itina göstermek gerekir.

B. TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

1. Türk Tarihinin Temel Özellikleri

Türk milleti dünyadaki diğer topluluklardan bazı yönleriyle ayrılır. Bunlardan biri Türklerin bütün dünya coğrafyasına dağılmış olmasıdır. Türklerin ilk ortaya çıkış mekânı Türkistan’dır (Orta Asya). Daha sonra eski dünyanın birçok bölgesine dağılmışlardır⁹. Birbirinden çok farklı

gösterilmiştir”. Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 163; Ayrıca bkz. Eric Jan Zürcher, **Modern Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 255 vd.

⁸ Köstüklü 1998, 211

⁹ Türklerin Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa’ya doğru gidişleri sırasında Şamanist idiler. Şamanist Türkler dağınık oldukları, yerleşik düzene geçemedikleri ve birbiri ardına gelen Türk boyları birbiriyle mücadele ettiklerinden, Hıristiyan milletler içinde sosyal asimilasyona uğrayarak kimliklerini kaybetmişlerdir. Karadeniz’in güneyinden Avrupa’ya akan Türkler ise Müslüman olduklarından dolayı asimile olmamışlardır.

özelliklere sahip coğrafyalar üzerinde bulunan Türkler, tarih boyunca 100'ün üzerinde devlet kurmuşlardır. Bu devletlerin bazıları şunlardır: Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Avrupa Hunları, Hazarlar, Altın Ordu Devleti, Timur Devleti, Safeviler ve Osmanlı Devleti. Bu devletlerin hepsi cihanşümul devletlerdir. Yani bu devletlerin hepsi büyük devletlerdir ve kurucu unsuru Türk'tür. Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan devletler zinciri ise şöyledir: Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti.

2. Türk Kültürünün Temel Özellikleri

Toplumda genel kabul görmüş ve devam etmekte olan her türlü duygu, düşünce, hayat tarzı, dil ve sanata kültür diyebiliriz. Türkler, hâkimiyet kurdukları bölgelerdeki toplulukların hem kültürlerinden etkilenmişler ve hem de onları etkilemişlerdir. Türk milleti tarihin hiçbir döneminde, kendi ırkından olsun veya olmasın, kesinlikle baskıcı bir yönetim tarzı benimsememiştir. Tarih boyunca dil, din, mezhep ve ırk ayırımı yapmaksızın birlikte yaşama kültürünü dünyada en güzel şekilde formüle eden millet Türk milleti olmuştur.

Birlikte yaşama biçiminin tabii sonuçlarından birisi dildeki etkileşimdir. Bu etkileşimin bir sonucu olarak başka dillerden Türkçeye kelimeler geldiği gibi Türkçeden de diğer dillere kelimeler intikal etmiştir¹⁰. Bir dilde yabancı kökenli kelimelerin bulunması o dil için bir

Süleyman Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi, 1912-1913**, Vatan Yayınları, İstanbul 2000, Önsöz.

¹⁰ Günümüzde (2009) Romanya'da kullanılmakta olan dilde 3000'ne yakın Türkçe kökenli kelime bulunmaktadır. Aynı şekilde Makedonya'da 3500, Boşnaklarda 5000, Sırpalarda 300'den fazla, İngilizcede Türkçeden alınma

zaaf olarak görülmemelidir. Mesela Türkçemize 30'a yakın milletten kelime gelmiştir¹¹. Dilimize katılmış ve binlerce yıldır kullandığımız kelimeler, farklı kökenden olsalar bile bunlar artık bize aittir. Bu tür kelimelere “*fethedilmiş kelimeler*” diyoruz.

Belirli bir coğrafya üzerinde kalmış, siyasi ve askerî bakımdan herhangi bir varlık gösterememiş ve başka toplumlarla münasebet kuramamış kültürler saftır. Bu tür kültürler güçlü ve dinamik

onlarca kelime vardır. Rusların ilk devlet başkanlarının unvanı “Hakan” (Chakhan)dır . Caner Arabacı, “**Osmanlı’yı Anlamak**”, (Yayınlanmamış makale), s. 3.

¹¹ Türkçede yüzlerce yıldır kullanmakta olduğumuz kelimelerle ilgili olarak Nihat Sami Banarlı'nın tespitleri çok anlamlıdır: Banarlı hoca şunları kaydetmektedir: “*Cihanşümül devletler hâkim oldukları topraklardan vergi alır, borç alır, mahsul toplar gibi kelime de alırlar. Kendilerine gerekli olduğu kadar alırlar. Bir taraftan kendi kültür, sanat ve iktidarlarını bu ülkelere yayarlar; dünyanın dört bucağında kendi hükümlerinin geçtiğini görüp, kendi dillerinin konuşulduğunu duymanın; kendi bayrağının dalgalandırdığını görmenin hazzını tadarlar. Öte yandan, aynı ülkelerden derledikleri lüzumlu kelimeleri kendi dillerinin gramerine, estetiğine ve fonetiğine göre millileştirerek kendi kelimeleri gibi yaparlar. Biz, bunlara öteden beri -fethedilmiş ülkeler gibi- fethedilmiş kelimeler diyoruz. Yeryüzünde ve cihan tarihinde cihanşümül devlet dili olmamış, olamamış diller çoktur. Fakat cihanşümül devlet dilleri azdır. Çünkü dünya tarihinde hem askerî ve idarî anlamda, hem de dil ve kültür çapında cihanşümül devletlerin sayısı azdır. Bunlara örnek olarak; Latince, Arapça, İngilizce ve Türkçe verilebilir. Bu dillerin hiçbiri saf dil değildir. Esasen yeryüzünde hiçbir kültür ve medeniyet dili, hiçbir zaman saf dil olmak taassubuna ve basitliğine iltifat etmiş değildir. Aslında gerçek şudur ki, Türk milleti gibi asırlarca hatta çağlarca dünya sathında konuşulmuş, büyük ve fâtihi bir milletin dili saf dil olamaz. Her dil, cihanşümül devlet dili olamaz. Çünkü her millet cihanşümül devlet kuramaz. Bunun için, büyük millet olmak lazımdır. Büyük milletlerin dili; tabiatıyla, büyük vatanlarda işlenmiş büyük dil olur. Asırlarca Türk'ün malı olmuş, Türk sesiyle ve Türk sanatıyla işlenmiş; ev, aile, köy Türkçesine, aşk ve iman Türkçesine girmiş; Türk'ün heyecanına işlenip vicdanına yerleştirilmiş ve Türk olmuş kelimeler de verilemez. Bunlar, bizim zafer ve şeref hatıralarımızdır.” Bkz. Nihat Sami Banarlı, **Türkçenin Sırları**, İstanbul 2002, s. 21-22.*

olmadığından gelişemezler. Bir kültürün millî olması, onun başka kültürlerle teması olmaması anlamına gelmez. Kùltürler milliliğini muhafaza ederek, pekâlâ diğerkùltürlerle irtibat içinde olabilirler ve olmalıdırlar¹².

Zengin bir kùltür, farklı toplumların kùltürleriyle temas ettiği ölçüde gelişme imkânı bulur ve güçlenir. Kùltürde saflık, basitliği ve zayıflığı ifade eder. Basit ve saf olan kısa zamanda yıpranır ve çöker. Kùltürde, medeniyet değerleri ile uyum ve insan ihtiyaçlarına uygun olarak karşılık aranır. Tarih boyunca Türk kùltürü üç temel kaynaktan beslenmiştir. Bunlar;

1. Türkistan'dan gelen unsurlar.
2. İslâmiyet ile kazanılan değerler.
3. Batıdan gelen unsurlar.

3. Türk Tarihi Bir Bütündür

Türkiye Cumhuriyeti tarihte kurulan Türk devletleri zincirinin bir halkasıdır. Türk milleti; tarih sahnesine çıktıktan sonra günümüze kadar geçen zaman içinde, birbirini takip eden birçok büyük devletler kurmuştur¹³. Kurulan devletlerin isimleri farklı olsa da hepsinin kurucu unsuru Türk'tür. Bu hususta birçok örnek verilebilir. Burada iki örnek üzerinde durulacaktır.

Bunlardan birisi bayraktır. Bayrak bilindiği gibi bir milletin istiklal sembolüdür. Bayrağımızda üç temel unsur vardır. Bunlar kırmızı (al) zemin, hilal ve yıldızdır. Bayrağımız bu şekilde ilk kez Osmanlı Devleti

¹² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Yılmaz Özakpınar, **İslâm Medeniyeti ve Türk Kùltürü**, İstanbul, 1997.

¹³ Köstüklü 1998, 213.

döneminde 1844 yılında kabul edilmiştir. Demek ki devletimizin sembolü olan bayrağımız Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine intikal etmiştir¹⁴.

İkinci örneğimiz Cumhurbaşkanlığı forsudur. Cumhurbaşkanlığı forsu da tıpkı bayrak gibi tarihî devamlılığın önemli bir göstergesidir. Cumhurbaşkanlığı forsunda; kırmızı zemin üzerinde ortasında büyükçe bir yıldız ve onun etrafında 16 küçük yıldız bulunmaktadır. Ortadaki büyük yıldız Türkiye Cumhuriyetini, bu yıldızın çevresindeki yıldızlar da tarih boyunca kurulmuş olan büyük Türk devletlerini sembolize etmektedir¹⁵. Her iki örnekte de görüldüğü gibi içinde bulunduğumuz Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin bir devamıdır. Bu yönüyle Türk tarihi bir bütündür.

C. BAZI TEMEL KAVRAMLAR

Kelimeler bir milletin kültür otobanlarıdır. Kültür taşıyıcısı olan kelime ve kavram (mefhum) zenginliğimiz korunmalıdır. Gelişmişlik seviyesi kullanılan kelime sayısı ile doğru orantılıdır. 1996 yılında yapılan bir araştırmaya göre; Amerika'daki ilköğretim ders kitaplarındaki kelime sayısı 71 bin, Almanya'da 70 bin 400, Japonya'da 44 bin 224, İtalya'da 30 bin, Arabistan'da 13 bin, Türkiye'de ise 7 bin 265'tir¹⁶. Bu araştırmaya göre, Türkiye az gelişmiş ülkeler arasında görülmektedir. Aslında Türk milleti çok derin bir kültüre ve bu kültüre uygun geniş bir

¹⁴ Bayrak, 29 Mayıs 1936'da 2994 Sayılı Türk Bayrağı Kanunu ile şekillendirilmiş ve Türkiye'ni bayrağı olarak kabul edilmiştir. 22 Eylül 1983'te 2893 Sayılı Türk Bayrağı Kanunu ile bayrak ölçütleri belirlenmiş ve bayrak son halini almıştır.

¹⁵ Köstüklü 1998, 213.

¹⁶ Köstüklü, 1998, 198

kelime hazinesine sahiptir. Son iki yüz yıldır takip edilen hatalı kültür siyaseti sonucunda, binlerce yıldır kullandığımız zengin kelime hazinemiz tahrip edilmiştir. . Yakın tarihimizde yaygın olarak kullanılan ancak hatalı olduğunu düşündüğümüz bazı kavramlar vardır. Bu kavramların üçü üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Bunlar “Orta Asya”, “Osmanlı İmparatorluğu” ve “Kurtuluş Savaşı” kavramlarıdır.

1. “Orta Asya” Kavramı

“Orta Asya” kavramı tarih şuuru açısından uygun olmadığı gibi orijinal bir kavram da değildir. Bunun yerine ”Türkistan” tabirinin kullanılması daha doğrudur. Bilindiği gibi Orta Asya bölgesi güneyde Alp sistemine dâhil en yüksek dağ sıralarını teşkil eden Himalayalar ile kuzeyde Sayan Dağları ve Baykal Gölü etrafındaki dağlar batıda Hazar Denizi ile doğuda Büyük Kingan Dağları arasında kalan geniş sahadır. Asya’nın merkezi sayılan bu coğrafyada, tarih boyunca genellikle Türk unsurlar hâkim oldukları için buralara “Türkistan” denilmiştir. Orijinal olan bu tabir Sanayi İnkılâbına kadar kullanılmıştır. Sanayi İnkılâbı ile birlikte artan oryantal çalışmalar sonucunda, “Orta Asya” ifadesi kullanılmaya başlanmış ve batı dillerinden tercüme yoluyla bizim dilimize girmiştir. “Türkistan” tabiri “Türk’e ait” anlamını taşır ve tarih bilinci verir. Hâlbuki “Orta Asya” tabiri sadece coğrafî bir terimdir. Zihinde hiçbir çağrışım yapmaz. Zihinde milli benliğimizi hatırlatacak olan “Türkistan” kavramının kullanılması, milli tarih bilincinin oluşması bakımından gereklidir¹⁷.

¹⁷ Köstüklü 1998, 191.

2. “Osmanlı İmparatorluğu” Kavramı

“Osmanlı İmparatorluğu” kavramı da uygun değildir. Bu ifade de bize batı kaynaklarındaki “Ottoman Empire” tabirinin tercümesiyle girmiştir. Etimolojik tahlili yapıldığında Empire kelimesinin emperium, emperial, emperyalist, emperyalizm, kelimelerinden türetildiği görülür. Dolayısıyla bu kavram bizi, Osmanlı Devleti’nin sömürgeci olduğu noktasına götürür. Bu doğru değildir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin resmî kayıtlarında, hiçbir zaman “Osmanlı İmparatorluğu” ifadesi yer almamıştır. Osmanlı’nın bütün resmî kayıtlarında, (pullarında, nüfus tezkirelerinde vb) devletin adı; “Devlet-i Âliye, Devlet-i Âliye-i Osmaniye, Devlet-i Âl-i Osman” şeklindedir. Yani, “İmparatorluk” değil “devlet” ifadesi yer almaktadır¹⁸. Bu izahlar çerçevesinde Osmanlı için kullanılması gereken kavramın “Osmanlı Devleti” şeklinde olması daha uygun görünmektedir. Durum böyle olmakla birlikte Osmanlı Devleti’nin İstanbul’un fethinden sonra dünya devleti haline geldiğinden “büyük devlet” anlamında “İmparatorluk” ifadesi kullanılmaktadır. Böyle bir kullanımda “sömürgecilik” anlamı söz konusu olmayacağından bir mahzuru görülmemektedir.

3. “Kurtuluş Savaşı” Kavramı

“Milli Mücadele” yerine “Kurtuluş Savaşı” tabirini kullanmak isabetli değildir. Fransız işgali altında kalmış bulunan Afrika ülkelerinin esaretten kurtulmak için vermiş oldukları mücadele veya İngiliz işgaline maruz kalmış olan Hindistan’ın bu işgalden kurtulmak için verdiği mücadeleye “Kurtuluş Savaşı” denilebilir. Çünkü bu ülkeler tamamen

¹⁸ Köstüklü 1998, 192.

işgale maruz kalmışlar ve uzun süre işgal altında kalmışlardır. İşgalle birlikte bu ülkeler istiklallerini kaybetmişlerdir¹⁹.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin durumu bu ülkelerden çok farklıdır. Türk milleti bu dönemde istiklâlini kaybetmemiştir. Bir esirlik ve sömürge dönemi yaşamamıştır. 1918–1922 yılları arasında, Anadolu'nun tamamı işgal altına girmemiştir. Unutulmamalıdır ki Türk milleti, Millî Mücadele esnasında esareten kurtulmak için değil, esarete düşmemek için mücadele vermiştir²⁰. Binlerce yıldır kullandığımız tabirlerin “sadeleştirme” adı altında basitleştirilmesi anlatım zenginliğimizi yok eder. Buna müsaade edilmemelidir.

D. TÜRKİYE’NİN STRATEJİK KONUMU

Türkiye ve Türk dünyasının jeopolitiğinin anlaşılması için öncelikle dünya hâkimiyeti ile ilgili jeopolitik teorilerin bilinmesi gerekir. Dünyada başlıca iki hâkimiyet teorisi vardır. Bunlardan birisi: Kara Hâkimiyeti Teorisi, diğeri de Kenar Kuşak Hâkimiyeti teorisidir. Her iki teoride de Anadolu-Türkistan (Orta Asya), Hindistan ve Çin'in kontrol altında tutulması gerekir. Türkistan'ın kontrol edilmesi; Balkanlar, Anadolu ve Kafkasya'nın etki altında tutulmasıyla mümkündür. Türkiye bu yönüyle dünyada ve bölgesinde önemli bir konuma sahiptir. Konumu, tarihi özellikleri ve demografik yapısı itibariyle diğer ülkelerden birçok yönleriyle farklılıkları olan ülkemizin öne çıkan bazı hususiyetleri şöyle sıralanabilir;

1. *İstanbul*: İstanbul yeryüzünde iki kıta üzerine kurulmuş ve içinde tabii su geçidi bulunan tek şehirdir. Tarih boyunca imparatorlar

¹⁹ Köstüklü 1998, 191-192.

²⁰ Köstüklü 1998, 193.

İstanbul'u “*arzin merkezi*” olarak değerlendirmişlerdir. Bu yönüyle İstanbul'un sınırlarımızın içinde olması ülkemizin değerini artırmaktadır.

2. *Geçiş güzergâhındadır*: Türkiye, Avrupa ve Asya kıtalarının üretim ve yaşayış tarzlarını birbirinden ayıran bir sınırdadır. Türkiye, Atlantik'ten başlayıp Hind Okyanusuna kadar uzanan kara yolu üzerindedir. Bu güzergâh ülkemizin konumunu ve önemini artırmaktadır.

3. *Petrol kaynaklarına yakındır*: Türkiye'nin konumu dünyanın en önemli iki petrol kaynağına (Hazar ve Orta Doğu) yakındır.

4. *Tarihi mirasa sahiptir*: Anadolu, konumu itibariyle, tarih boyunca birçok kültür katmanlarının teşekkül ettiği bir coğrafya üzerindedir. Ülkemiz, bu yönüyle dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan kültür birikimine sahiptir.

5. *Sermaye açısından cazibe merkezidir*: Ülkemize yatırım yapanların, Türkiye üzerinden Türkistan'daki soydaş devletlere, Kafkas ülkelerine ve Afrika pazarına açılma imkânı vardır. Türk dünyası 2000 yılı itibariyle 200 milyon civarında nüfusa ve yaklaşık 11,2 milyon kilometre karelik coğrafyaya sahiptir.

Sonuç olarak Türk milleti, kurduğu büyük devletler özellikle Osmanlı Devleti'nin inşa ettiği Türk-İslam medeniyeti tecrübesi sebebiyle Selçuklu ve Osmanlı medeniyet tecrübeleriyle dünya tarihinin yapılanmasında kilit rol oynamıştır. Ayrıca Türk milleti, Doğu'dan Moğol istilasıyla, Batı'dan Haçlıların saldırılarıyla İslam medeniyetini çökertme teşebbüslerini püskürtmüştür. Böylece İslam medeniyetine yeni bir ruh ve canlılık kazandırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu bu tarihi tecrübesinin farkında olmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE AVRUPA

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NE GENEL BAKIŞ

Türkler 14. asrın başlarında Anadolu'nun kuzey-batı ucunda küçük bir beylikten hareketle büyük bir siyasî yapı oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin yayıldığı coğrafi alanın genişliği, hâkimiyet altına aldığı kültürlerin çeşitliliği ve yaşadığı sürenin uzunluğu bakımından, hem Türk hem de İslam tarihi bakımından rakipsiz olduğu gibi dünya tarihinde de benzeri az olan bir büyük siyasî tecrübeye sahiptir.

1.1.1. Kuruluş ve Yükseliş Dönemi (1299–1453)

'İncir ağacından oklava, arpa unundan baklava olmaz''

Osman Gazi

Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru Kayı Han aşiretidir. Kayı aşireti Türkistan'ın Mahan¹ bölgesinden gelmiştir. Ananevi göç istikameti olan Arap yarımadası istikametine gitmek üzere Suriye'den geçerken aşiret reisi Süleyman Şah Fırat Nehri'nde boğularak vefat etmiştir. Süleyman Şah Caber'de toprağa verildikten sonra aşiret, gittikleri istikametlerinin uğursuzluğuna yorumlayarak geri dönüp Ahlat'a geldiler. Burada

¹ Mahan, günümüzde İran'ın sınırları içindedir.

Selçuklu Sultanı, Kayı aşiretine Söğüt ve Domaniç'te ikamet etmelerine müsaade etti. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollar karşısında yenilmesi ve 14.asrın başlarında ortadan kalkmasıyla Osmanlı beyliği Söğüt'te istiklâlini kazanmıştır.

Osmanlı Beyliği, hassasiyetle takip etmiş olduğu adalet sistemi sayesinde bulunduğu coğrafyada cazibe merkezi haline geldi. Diğer beyliklerdeki tecrübeli devlet adamlarının Osmanlı Beyliğine katılmasıyla beyliğin yönetim kadrosu güçlendi. 1326 yılında Bursa'yı ve ardından İznik'i alan Beylik 1355'de Rumeli'ye geçti. Bu tarihten sonra Balkanlarda fetih başladı. Adaletli vergi düzeni ve akılcı yönetim sayesinde, Osmanlı hâkimiyeti Hıristiyanlar tarafından da süratle benimsendi. Hıristiyanlar, Osmanlı Türk adaletine o kadar güven duymuşlardır ki; bazıları kendi adaletlerinden emin olmadıklarından, İslâm adaletini tercih ettiler². Balkanlarda beş yüz yılı aşkın hâkimiyet kuran Osmanlılar bu bölgede şu izleri bırakmışlardır.

1. Osmanlı Türkleri Balkanlara şehir medeniyetini götürmüşlerdir
2. Balkanlara Türk hâkimiyetinin gelmesiyle keyfi yönetim sona ermiştir. Türk idaresiyle birlikte burada hukukun üstünlüğü hâkim olmuştur.
3. Türklerin beş yüz yıllık Balkan hâkimiyeti sırasında, buradaki halkların dillerine Türkçeden çok sayıda kelime geçmiştir. Mesela günümüzde (2004) Yunancada Türkçe asıllı kelime sayısı 3 bin, Sırpçada

² Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, İstanbul–1988, s. 191.

900, Bulgarcada 5 bin, Arnavutçada her üç kelimedenden biri Türkçe asıllıdır³.

1.1.2. Klâsik Dönem (1453–1699)

“Türklük dinimin hakkı için”

Arnavut Yemini

Osmanlı’da İstanbul’un fethiyle başlayıp 17. asrın sonlarına kadar olan döneme Klâsik Dönem denilmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti kendine has bir kültür ve medeniyet meydana getirmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı Türk kültürü; Türkistan’dan gelen örf ve âdetlerle İslâmiyet’le kazanılan değerlerin bir sentezidir. Bu sentez zemininde, idarî sistem, toprak hukuku, sosyal ve ekonomik alanda orijinal müesseseler meydana getirilmiştir. Dünya tarihinde 15 ve 16. asırlara “Osmanlı Barış Dönemi” denilmektedir. Osmanlı Devleti’nin güçlü bir dünya devleti olmasında etkili olan önemli unsurlardan birisi Daire-i Adalet prensibidir. Daire-i Adalet prensibi şöyle ifade edilmektedir; “Hükümdar adaletli olursa, halk güven içinde olur. Halk güven içinde olduğu zaman, daha verimli ve üretken olur. Bu durum, ekonomik faaliyetlerin ve dolayısıyla üretimin artmasını sağlar. Üretim artışı, vergi gelirlerini artırır. Verginin artması, devleti zenginleştirir. Zenginleşen devlet, daha güçlü ordulara sahip olur. Ordusu güçlü olan devlet, yeni ülkeler fetheder. Fethedilen yerlerde de hükümdar adaletli davranırsa...” şeklinde devam eder⁴.

Kutadgu Bilig’den başlayarak devlet idaresinin inceliklerini öğretmek amacıyla yazılmış bütün siyasetname türü eserlerde adalet konusu zengin

³ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Medeniyeti**, c. 1, İstanbul 1999, s. 19.

⁴ Mehmet Ali Ünal-Ahmet Halaçoğlu, **Türk İnkılâbı Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Isparta 1997, s 14.

örneklerle işlenmiştir. Bu prensip, bütün Türk devletlerinin idarî yapısının temelini teşkil eder. Osmanlı Devleti adalet prensibini klâsik dönemde en etkili biçimde uygulamıştır. Devletin sağlam temellere oturması ve işlemesiyle 150 yıllık bir zaman içinde Osmanlı, cihan devleti haline gelmiştir. Bu yüzden, klâsik dönemdeki Osmanlı yazarları padişahlarından bahsederken “*Padişah-ı Cihan*,” İstanbul’da bahsederken de “*Payitaht-ı Cihan*” tabirini kullanmışlardır. Bu dönemde Avrupa’da da Türklere son derece hayranlık duyulmuştur. Fransa’da 1480–1609 yılları arasında basılan bütün yayınlarda Osmanlı Türk’ü hakkında hâkim olan tema hayranlıktır⁵.

1.1.2.1. Klâsik dönemde Osmanlı Türk Toplumunu

İnsan Hakları

Osmanlı Türk toplumunda insan haklarına son derece riayet edilirdi. Savaş halinde bile insan hakları gözetilmiştir. Türkler hakkında gözlemlerini yazan seyyah Thevenot⁶ şunları belirtmektedir: “Türkler, sevdiği bir Hıristiyan’ın Türk (Müslüman) olmasını arzu ederler. Türkler arasında asla faizciliğe ve kavgaya rastlanmaz. İyi Türkler katiyen şarap içmezler. Alışveriş için çarşıya gönderilen çocuğun aldatılmasına kimse cesaret edemez. Türkler, kimsenin dinine, ibadetine karışmazlar. Yaşamak için yerler ve asla yemek için yaşamazlar. Bu sebeple çok

⁵ Osmanlı Devleti’nin kültürünü, medeniyetini, hayat tarzını Avrupalılara tanıtan ilk resimli kitap, İtalya’da 1486’da Bernard Von Breydenbasch tarafından yazılmıştır. 1510’da Fransa Kralı VIII. Henry’ye itimadını sunmaya gelen Essex Dükü, kralın Pazar ayinine Türk kıyafetleriyle iştirak etmiştir. O dönemde Batılı zenginler Osmanlı ülkesinden kıyafetler getirtmekteydiler. **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 1992, s. 23.

⁶ Jean de Thévenot (1633–1667) Fransız Doğu gezgini.

kuvvetli ve sıhhatlidirler”⁷. Avrupa’da ruh ve akıl hastaları lanetlenmiş bir kişi olarak görülüp yakılırken, Osmanlı’da bu tür hastalar su ve musiki ile tedavi edilmişlerdir. Avrupa bu konuda Türklerden çok şey öğrenmiştir. 1818’de, Fransa’da akıl hastaları hâlâ hayvanlardan ve katillerden daha aşağı muameleye layık görülmekteydi.

Kadın

Türklerde kadına son derece önem verilmiştir. Türk kadınının ahlakı bütün ülkelerde her dönem takdirle anılmıştır. Eski Türkçede “fahişe” ve “piç” kelimelerinin karşılıkları yoktur. Madam Montague (1689-1762) 18. asırda Osmanlı toplumundaki Türk kadını hakkında şunları yazmaktadır: “Kibar erkekler, birden fazla kadınla evlenmezler. Sokakta hiçbir erkek hiçbir kadını takip etmez. Türk kadını Avrupa’dakilerden daha üstündür”⁸. Kadınlara verilen isimler arasında gül adı, en çok rağbet edilen isimler arasındaydı.

Aynı dönemde Avrupa toplumlarında kadın ikinci sınıf varlık olarak görülmüştür. Kadın eşya gibi kabul edilerek onların dövülmesi çok normal karşılanmıştır. Sopa ve kırbaçla kadınların dövülmesi bir iftihar vesilesi olarak değerlendirilmiştir. Mesela Almanya’da 1900 yılında çıkarılan bir kanunla, erkeğin eşini sopa ile dövmesi yasaklanmıştı⁹. İngiltere’de 1882 yılına kadar kadının mülkiyet hakkı yoktu. Fransa’da kadına mülkiyet hakkı 1908 yılında tanınmıştır.

Çevre Hassasiyeti

⁷ Turan, **Türk Cihan..**, c. 2, s. 220.

⁸ Turan, **Türk Cihan**, c. 2, s. 23.

⁹ Yılmaz Öztuna, **Resimli Tarih Mecmuası**, Sayı. 2, Şubat 1950, s. 57.

Türklerde çevre hassasiyeti dönemine göre oldukça ileri seviyedeydi. Evlerin ve sokakların temizliği Avrupalı seyyahların dikkatlerini çekmiştir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un en güzel yerlerinden birisi olan Haliç'in toprakla dolmaması ve kirlenmemesi için her iki yakada tırnaklı hayvanların otlatılmasını yasaklamıştı. Toprağın yağmurlarla akıp giderek doldurmaması için bu bölgeye (Haliç sırtlarına) ağaç ve ayrık kökleri diktirmiştir¹⁰.

Bilim

Osmanlılar Türkçeyi bilim dili haline getirmişlerdir. Osmanlıca, devrin bir bilim dili olarak Arapça ve Farsçanın önüne geçmiştir. Osmanlılar Batı bilimini İslam dünyasına aktarmaya giriştiklerinde bunu Türkçe yapmışlardır. Osmanlılarda Batı bilimine karşı bir duyarsızlık olmamıştır. Osmanlılar Batı bilimi ile 16. yüzyıldan itibaren temasa geçmişlerdir. Seçici bir transfer yapmışlardır. Çünkü kendilerine göre yeterli bir gelenekleri ve literatürleri vardı. Kendilerinde olmayanı almışlardır.

Dayanışma

Osmanlı toplumunda sosyal bünye son derece güçlü olmuştur. Bu güçlü dayanışmanın sonucu kurulan vakıflar ve hayrat eserlerinin sayısı çok fazladır. Osmanlı'da vakıf eserlerinin büyük bir çoğunluğu, yüksek seviyedeki devlet görevlilerine aittir. Padişahlar başta olmak üzere, vezirler, hanım sultanlar ve paşalar topluma hizmet sunan hayır eserlerini inşa etmekte yarışmışlardır. Bunun temel sebebi halka hizmet götürerek Allah'ın rızasını kazanmaktır.

¹⁰ Süheyl Ünver, **Fatih Devri Hamlelerine Umumi Nazar**, İstanbul. Fetih Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul-1953, s.17.

Aynı çağlarda Avrupa’da varlıklı insanlar saray, konak ve av köşkü gibi binalar yaptırarak servetlerini artırmışlardır¹¹. Osmanlı Türk toplumunda hayır eseri bırakmayan kişi, “*adam*” yerine konulmamıştır. Bu bakımdan herkes; mutlaka bir çeşme, yol, okul veya başka bir eser bırakmaya gayret etmiştir. Her sokakta görülen çeşme ve yol güzergâhlarında rastlanılan hanlar ve su geçitlerindeki köprüler bunu ispatlamaktadır. Bütün bu eserler, toplumun tamamen kendi arzusıyla gerçekleşmiştir. Devletin bu konuda zorlaması olmamıştır. Türk toplum anlayışında, bir zenginin kapısını yoksula veya ihtiyaç sahibine kapatması, çok aşağılık bir davranış olarak kabul edilmiştir. Bu konuda inanç ve renk ayrımı asla yapılmamıştır. Aynı dönemde Avrupa’da işsiz kalan kimsenin sonu dram olmuştur.

Merhamet Duygusu

Osmanlı Türk kültüründe şefkat ve merhamet büyük bir meziyet sayılmıştır. Toplumda insanın insana karşı merhameti olduğu gibi hayvanlara karşı da acıma duygusu son derece yüksek olmuştur. Türklerde hayvanlara acıma duygusu çok yüksektir. Türk şehirleri kuş cennetleri gibidir. İstanbul sokaklarında Arnavut çiğercisi adı verilen kişiler, omuzlarında taşıdıkları sopalara ciğerleri takarak köpek ve kedilere ikram etmişlerdir¹². Osmanlı toplumunda binaların çatısında kuşların barınmaları için minik kuş evleri yapılmıştır. Makberde/kabristanda mezarların üzerine, kuşların su içmesi ve yıkanması için minik havuzlar inşa edilmiştir. Aynı dönemlerde Avrupa toplumlarında merhamet duygusu aczin ifadesi olarak kabul edilmiştir.

¹¹ Erol Güngör, “Türklerde Yardım Duygusunun İslâmi Kaynakları”, **Millî Kültür Dergisi**, Ağustos-Eylül-Ekim 1980, s. 62-66.

¹² Kökütürk, **Osman Gâzi’den Atatürk’e**, .s. 674.

Mesela 16.yüzyılda Paris'te en yaygın etkinliklerden birisi, yazın ortasına denk gelen bir günde torbalar dolusu kedileri yakmaktı¹³.

Ekonomi

Osmanlı sisteminde her alanda olduğu gibi ekonomide de adalet temel hareket noktası olarak görülmüştür. Yani kâr veya kapital amaç değil bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden devletin hayatiyetini sürdürebilmesi için gerekli olan gelirlerini artırma politikası, adalete dayandırılmıştır. Dönemin şartları gereği Osmanlı iktisat sisteminde talep değil arz eğilimi ağır basmıştır¹⁴. Toplumun inanç sisteminde insan alıcı olmaktan ziyade verici bir rol üstlenmiştir. Yani bencil değil diğerkâm insan tipi ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre, ekonomi insan içindir. Çağdaş ekonomi sisteminde olduğu gibi insan ekonomi için değildir. Ekonominin temel görevi insan refahını artırmak olduğuna göre öncelikle piyasalarda yeterli mal bulunmalıdır. Bunun için Osmanlı ekonomisi, makro üretim fikrinin olmadığı bir ortamda, yüksek bir üretim potansiyeline sahipti. Yine bunun için ithalat genellikle kısıtlanmamıştır¹⁵. Osmanlı Klasik sisteminde, bugünkü anlamı ile bir iktisat politikasından, muhtevası, hedefleri ve devlet organizasyonunda münhasıran bu işle görevli birimlerden söz etmek mümkün değildir. İktisadi faaliyetlerin diğer toplumsal ilişkilerin karmaşık dokusundan

¹³ **Tarih ve Düşünce**, Mart-2004, S. 44;

¹⁴ Buna işe (Provizyonizm) ilkesi denilmektedir. Buna göre iktisadî faaliyetin amacı, insanların ihtiyacını karşılamaktır. Dolayısıyla üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedeftir. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul-2000, s.45.

¹⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul-2000, s. 129-133.

farklılaşarak, bağımsız bir hüviyet kazanması ve o hüviyeti ile de bilimin ve politikanın konusu haline gelmesi oldukça yeni bir olgudur¹⁶.

1.1.3. Padişah ve Hukukî Mahiyeti

Padişah kelimesi Farsçada "zararı gideren, fesadı ıslah eden, zulmü kaldıran" anlamlarına gelmektedir¹⁷. Padişahlar için kullanılan unvanlar vardı. Bunlar şunlardı. Bey, han, hakan, kayser, padişah, imparator¹⁸, Hü-davendigâr, gazi, sultan, emir, halife ve hünkâr. Halk nazarında en çok benimsenen "padişah" unvanı olmuştur¹⁹. Osmanlı Devleti'nde padişahların sorumlulukları yetkilerinden önce gelir. Osmanlı Türk anlayışına göre tebaa (halk) emanettir. Bu emanetin özenle korunması için hükümdara ağır sorumluluklar verilmiştir. Padişahların, üç temel sorumluluğu vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir;

1. Hukukun uygulanması,
2. Devletin birliği,
3. Millettin can-mal güvenliği.

¹⁶ Genç, **Devlet ve Ekonomi**, s. 43.

¹⁷ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri**..s. 748.

¹⁸ Buradaki "imparator" unvanı, "cihan devleti" anlamında olup Fatih Sultan Mehmed'den itibaren kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Doğu Roma İmparatorluğu unvanı, Osmanlı padişahlarına intikal etmiştir.

¹⁹ *Osmanlı padişahlarından 16'sının lakabı vardır. Diğer 20'si sadece adıyla anılır. Lakaplarıyla anılan Padişahlar şunlardır: Osman Bey (Gâzi), Orhan Bey (Gâzi), Birinci Murad (Hüdâvendigâr), Birinci Bayezid (Yıldırım), Birinci Mehmed (Çelebi), İkinci Mehmed (Fâtih), İkinci Bayezid (Velî), Birinci Selim (Yavuz/Kadîm), Birinci Süleyman (Kanunî), İkinci Selim (Sarı), Üçüncü Mehmed (Eğri Fâtih), İkinci Osman (Genç), Dördüncü Murad (Bağdat Fâtih), Dördüncü Mehmed (Avcu), Üçüncü Selim (Halîm), Birinci Mahmud (Sebkatî), İkinci Mahmud (Adlî) .*

Osmanlı yönetim sisteminde sorumluluk ve yetki dengesi mümkün olduğunca sağlanmaya çalışılmıştır. Padişahın yetkileri oldukça geniştir. Ancak sınırsız değildir. Bu yetkiler şunlardır;

1. Teşri' (yasama),
2. Yürütme (İcra),
3. Yargı (muhakeme),

Bu yetkiler padişahın şahsında toplanmıştır. Önemle belirtmek gerekir ki, bu yetkilerin padişahın şahsında toplanması tamamen teoriktir. Uygulamada padişahın yetkileri ilgili mercilere dağıtılmıştır. Padişahların yetkilerini sınırlandıran iki kriter vardır: Bunlar İslâm hukuku ve örfî hukuktur. İslam hukuku Kur'an-ı Kerim ve peygamberimizin referans alındığı kriterdir. Bu kriterde yeni bir düzenlemeden ziyade mevcut kurallar pratize edilmiştir. Örfî hukuk ise hükümdarlara tanınan yetkiler çerçevesinde toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap vermek üzere usulüne uygun şekilde konulmuş kurallardır. Sorumluluklarını yerine getirmedikleri veya yetkilerini aştıkları takdirde padişahlar görevlerinden alınırlardı. Padişahların görevden alınma işlemine hal' denilmektedir. Devlet hükümdarın malı değildir. Padişah, belli ölçülerde kullanmak kaydıyla hâkimiyetini devlet üzerinde tatbik ederdi. Yani Padişah devlete hâkimdir, malik değildir. Bu ayrımına dikkat etmek gerekir.

1.1.4. Osmanlı Devleti ve Teokrasi

Osmanlı Devleti'nin teokratik olup olmadığı konusu tartışılan konulardan birisidir. Bazı değerlendirmelerde Osmanlı Devleti'nin teokratik olduğu yönünde tespitler yapılmaktadır. Acaba bu gerçeği yansıtmakta mıdır? Öncelikle burada tekrasinin tanımını yapmak gerekir.

Teokrasiyi kısaca şöyle tanımlayabiliriz; Ruhban sınıfı eliyle resmî din uygulamasına teokrasi denir²⁰. Dikkat edilirse tanımda “ruhban sınıfı” ve “resmi din uygulaması” ifadeleri geçmektedir. İnsanüstü olduğuna inanılan din adamlarına ruhban denilmektedir. Resmi din uygulamasının tatbik edildiği ülkelerde, devletin kabul ettiği resmî dinin dışındakilere farklı davranılır²¹. Yani resmi dinin kabul edilmesi yönünde baskı uygulanır.

Teokratik bir yönetim tarzında yöneticilerin tanrı tarafından görevlendirildiklerine inanılır. Yöneticilerin yetkileri sınırsızdır ve ilâhî nitelikli olarak kabul edilir. Dinî ve dünyevî yetkilerini ellerinde bulunduran kilise, bu yetkisini ruhban sınıfı vasıtasıyla kullanır. Teokratik devlette, papa ve kardinaller yanılmaz ve ilahî bir kişiliğe sahip olduğu kabul edilir. Papa, Tanrı adına kanun yapar ve değiştirir. Papa yanılmaz olarak kabul edildiğinden Hıristiyanların kaderi ona terk edilmiştir. Teokratik devletlerde, iktidar meşruiyetini halktan değil, insanüstü niteliklerinden alır.

İslâm'ın temel kaynakları, devlet yönetimini insanların inisiyatifine bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nde insanlar, hangi dine mensup olurlarsa olsunlar kanun önünde eşit olarak kabul edilmişlerdir.²² Avrupa'daki engizisyon, din ve mezhep savaşları Osmanlı'da olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde ruhban sınıfı yoktur²³. Bütün meseleler Divan'da görüşülür ve

²⁰ Fendioğlu, Hasan Tahsin, **Osmanlı Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler İçinde Mülkiyet Kavramı ve Olgusu**, s. 89.

²¹ Fendioğlu, age, s. 89.

²² Fendioğlu, age, s. 89.

²³ İslâm dünyasının % 90'ı için bu kural geçerlidir. Sadece İran'da ruhban sınıfı vardır. Mesela Safevîlerde Şii mezhebi dışında hiçbir inanca müsaade edilmemiştir. Şâhın üstünde hiçbir otorite yoktur. İran'daki İslam anlayışıyla Türklerin benimsediği İslam anlayışı birbirine karıştırılmamalıdır.

karara bağlanmıştır²⁴. Padişahın kanun koyma yetkisi sınırsız değildir. Padişah aynı zamanda halifedir, ama halifeler icmaya başvurma gereğini duymuşlardır. Böylece, dinî konulardaki yorumun hakan-halifelerin tekelinde olmadığı anlaşılır. Osmanlı Padişahlarının ve halifelerin dokunulmazlıkları yoktur. Halifelikle Papalığı birbirine karıştırmamak gerekir. Padişah; şûra meclisine, halka ve Allah'a karşı sorumludur. Bütün bunları dikkate alarak diyebiliriz ki, Osmanlı Devleti teokratik bir devlet değildir.

1.1.5. Osmanlı Devleti'nin Zirveden Düşmeye Başlaması

Osmanlı Devleti'nin duraklamasıyla ilgili birçok sebep gösterilmektedir. Bu sebepler arasında en önemlisi Osmanlı medeniyetinin içine kapanmasıdır. Medeniyetin içe kapanması bir sonuçtur. Bunun en temel sebebi bizce düşmanı küçük görmektir. Buna “müstağnilik de” denilebilir. Hâlbuki düşmanı küçük görmemek gerekirdi. İnsanın en küçük düşmanı olan mikroplar, nice çınar gibi yiğitleri zamanla devirdiği bilinmektedir.

Muhataplarımızı veya düşmanlarımızı küçük görmenin bir tabii sonucu olarak içe kapanan medeniyetle alakalı bazı şikâyetler yok değildi. Mesela sosyal ilimler alanında bir deha olan Kâtip Çelebi²⁵, 17. asır ortalarında ilim adamı yetişmediğinden şikâyet etmekteydi. İlim ve kültür farklı kültürlerle sağlıklı bir temas ile güçlenir ve gelişir. Doğuda

²⁴ Turan, **Türk Cihan..**, c. 2, s. 215.

²⁵ Kâtip Çelebi (1608-1658), Batı ilmiyle en fazla ilgilenen ve batı ilmini Doğu ilmiyle mukayese eden ilk Türk ilim adamlarımızdandır. Tarih, coğrafya, biyografi ve bibliyografya ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bazı eserleri şunlardır: *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi-ül Kütûp ve'l Fünûn*: Bu eserde on beş bin kitap tanıtımı ve on bin müellif hakkında bilgi vardır. Latinceye tercüme edilmiştir. *Cihannüma*: En eski coğrafya kitabımızdır. Avrupa dillerine tercüme edilmiştir;

Osmanlı'dan daha üstün ilim ve kültür muhitinin olmaması, batının da Osmanlı'ya düşman olması sebebiyle merak bile edilmemesi, Osmanlı medeniyetinin içine kapanmasında en önemli sebep olarak görülebilir.

Osmanlı Devleti'nde duraklama belirtileri görülmeye başladığı dönemlerde 17. asırda Avrupa'da ilim ve felsefede hamleler söz konusuydu. Fakat mezhep mücadeleleri ve sosyal huzursuzluklar Avrupa'yı kasıp kavurmaktaydı. Kilisenin taassubu karşısında Avrupa çaresizdi. İşte bu ve benzeri sebeplerden dolayı Osmanlı toplumu Avrupa'ya bu devrede “alıcı bir gözle” bakma ihtiyacını hissetmemiştir.

17. ve 18. asırlarda devlet müesseselerinde²⁶ görülen sarsıntı henüz topluma yansımamıştı. Hâlâ aynı dönemde Avrupa Türk-İslâm medeniyetinden alıntılar yapılmaktaydı. Mesela çiçek aşısı, çiçekçilik sanatı, hamam²⁷ ve tuvalet (temizlik) gibi unsurlar Türk dünyasından Avrupa'ya intikal etmiştir. İngiltere ve Fransa'da İstanbul'dan gelen çiçek

²⁶ Mesela 17. asırda Yeniçeri Ocağı'nda bazı olumsuz gelişmeler görülmekle birlikte, Osmanlı Ordusu hâlâ Avrupa'da üstünlüğünü korumaktaydı. Nitekim Avusturyalı General Monteculi (1609-1680) yazmış olduğu *Savaş Fenleri* isimli eserinde, Osmanlı Ordusunu örnek göstermekteydi. Turan, **Türk Cihan...**,c. 2 s. 218.

²⁷ Avrupalılar ile Türklerin vücutlarını temizleme şekilleri farklıdır. Osmanlılar suyu vücutlarının üzerinden akıtarak yıkanır. Batılılar ise banyo küvetlerinde, lavabolar ve leğenlerdeki durgun suyun içinde yıkanır. “Don't throw the baby out with the bathwater” (Bebegi banyo suyu ile atmayın) sözü İngiltere'de bir deyimdir. 1500'lerde İngiltere'de halk senelik banyolarını Mayıs ayında yaptıklarından, Haziran ayında evlenmeyi tercih ediyorlardı. İngiltere'de banyo şöyle yapılırdı; Banyolar içi sıcak suyla doldurulmuş büyük bir fiçidan meydana geliyordu. Evin erkeği temiz suyla yıkanma imtiyazına sahipti. Ondan sonra oğulları ve diğer erkekler, daha sonra kadınlar, sonra çocuklar ve en son olarak da bebekler aynı suda yıkanıyordu. Bu esnada su o kadar kirli hale geliyordu ki içinde gerçekten bir şeyleri kaybetmek mümkün olabiliyordu. İngilizcedeki banyo suyuyla birlikte bebeği de atmayın' “Don't throw the baby out with the bathwater” deyimini buradan gelmektedir.

aşısına, kilise karşı çıkmıştır. Ayrıca 16. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da teknik gelişmelere karşı da olumsuz tepkiler vardı. Mesela Dantzig şehri, birçok ipliği aynı zamanda dokuyan bir tezgâhın kullanılmasını yasaklıyor ve mucidini boğuyordu. İngiltere kralı iğne imal eden bir makinenin tahribini emrediyordu²⁸.

Karlofça Antlaşması (1699)

İkinci Viyana²⁹ yenilgisi Osmanlı Devleti'nin zirveden düşmesinin bir başlangıcı olarak kabul edilir. Bu yenilgi sonunda Osmanlı Devleti savaştığı devletlerle (Almanya, Venedik, Lehistan ve Rusya) Karlofça Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı ilk defa büyük miktarda toprak kaybına uğramıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti askerî ve ekonomik yönden Avrupa'dan geri kalmaya başladığının farkına bu anlaşmadan sonra vardı. Osmanlı'nın gerilememeye başladığı bu devrelerde Avrupa, imkânlarını birkaç misli daha artırmış ve fiilen dünyaya hâkim olmaya başlamıştır. İşte tam bu dönemde, insanlık tarihini, 10 bin yıldan beri benzeri görülmemiş şekilde ikiye bölen, büyük bir dönüşüm ortaya çıkmıştır; Sanayi İnkılâbı. Bu gelişmeyle Avrupa modern iktisadi büyümeyi başlatmıştır. Avrupa bu büyük dönüşüm ile kontrol ettiği kaynakları, (nüfus, üretim hacmi, sermaye stoku, teknoloji ve enerji kapasitesi) inanılmaz ölçülerde artırmaya başlamış ve Osmanlı Devleti ile arasındaki mesafeyi hızla açmıştır. İşte bu devleşmiş Avrupa

²⁸ 1586 yılında Doğu Prusya'da Dantzig şehri, seri ip dokuyan bir tezgâhı yasaklamış ve bu tezgâhı icad eden kişiyi boğdurmuştu. İngiltere Kralı Charles, İğne üreten bir makineyi tahrip ettirmişti. bronz halkalar dökülmesini engellemiştir (1632). Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Ankara-1969, Bilgi Yayınevi, s. 23.

²⁹ İlk Viyana (Bec) kuşatması, Kanunî döneminde yapılmıştır (Eylül 1529). Bu muhasaradan sonuç alınamamıştır.

karşısında Osmanlı kıtadan geri çekilmeye başlamış ama temposu son derece yavaş olmuştur.

1.2. AVRUPA'DA GELİŞMELER

Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir oluşum diğer ülkeleri siyasi, kültürel ve ekonomik olarak etkiler. Avrupa'da meydana gelen 15. Yüzyıldan itibaren başlayıp artarak devam eden Rönesans, Reform, coğrafi keşifler, Sanayi inkılabı ve Fransız İhtilali gibi gelişmeler Osmanlı Devletini farklı açılardan etkilemiştir.

1.2.1. Coğrafi Keşifler ve Osmanlı'ya Yansıması

Osmanlı Devleti'nin içinden geçen iki önemli güzergâh vardır; Bunlardan biri İpek yolu diğeri Baharat yoludur. İpek yolu Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yoludur. Baharat yolu Hindistan'dan başlayarak İran Körfezi ve Irak üzerinden Suriye limanlarına veya Kızıldeniz yoluyla Süveyş ve Akabe'ye, oradan da kara yoluyla İskenderiye'ye ulaşan yoldur. Uzak Doğudan gelen ipek ve baharat, Batı dünyası için, uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. İpek, ayrıca Doğu kültürünün Batı tarafından tanınmasını da sağlamıştır. Doğu'nun ipeği ile baharatının kervanlarla batıya taşınması, Çin'den Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti bu iki ticaret yolundan önemli gelir temin etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa içlerine kadar ilerlemesi Avrupalı toplumları yeni arayışlara sevk etmiştir. Haçlı seferleri sırasında doğunun zenginlerini ve ihtişamını öğrenmiş olan Avrupalılar Doğu'ya gitmenin yeni yollarını aramaya başladılar. Pusulanın keşfi ve kullanılmaya

başlanması, coğrafi bilgilerin artması ve okyanuslara açılacak gemilerin yapılmasıyla Avrupalılar coğrafi keşiflerini gerçekleştirdiler. Portekizli Vasko dö Gama'nın 1497'de Ümit Burnunu geçerek Hindistan'a ulaşmasıyla İpek ve Baharat yollarının önemi azalmıştır. Bu yolun açılmasını müteakip İngiltere ve Hollanda 17. yüzyıldan sonra Asya'ya gelerek Osmanlı Devleti'nin ticari yönden zarar görmesine sebebiyet vermiştir.

1.2.2. Rönesans ve Reform Hareketleri ve Sonuçları

4. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki döneme ortaçağ denilmektedir. Türk-İslam dünyasında muhteşem gelişmelerin yaşandığı bu dönem Batı için karanlık çağdır. İslam'ın ilim dünyasına muhteşem katkıları 8. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır. Sekizinci yüzyıl sonlarında Ebu Musa Cabir İbn Hayyan kimya alanında çığır açmıştır. Cabir'in kaleme aldığı eserler Latinceye tercüme edilmiş ortaya koyduğu görüşler 18. yüzyılın sonlarına kadar etkisini devam ettirmiştir. 12. Yüzyılın sonlarına kadar kullanılan Roma rakamlarının yerine geçen sayı sistemine “sıfır” rakamını ilave eden Müslümanların sayesinde hesaplamalarda büyük bir kolaylık sağlanmıştır. “Arap rakamları” olarak ifade edilen bu sayı sistemi (0123456789) günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır³⁰. 12. Yüzyılda yaşamış olan Hazini, yer çekimiyle ilgili görüşleriyle Newton'dan (1642-1727) 500 sene önce her cismin yerkürenin merkezine doğru çeken bir gücün varlığından söz etmiştir. Yine Hazini, yaptığı deneyler sonunda, dünyanın merkezine doğru yaklaşıldıkça suyun daha fazla yoğunluğa sahip olduğu fikrini

³⁰ Cemal Yıldırım, **Bilim Tarihi**, Remzi Yayınevi, İstanbul 1994, s. 64,

kendisinden yüzyıl sonra gelen Roger Bacon (1214-1294)'dan önce gündeme getirmiştir. Hazini, kimyasal maddelerin yoğunluk ve özgül ağırlıklarını ölçmeye yarayan hassas terazi ile sıvıların ölçülmesi (Hidrostatik terazi)³¹ için su terazisini de icat etmiştir³². Bu örnekleri artırmak mümkündür.

Batı dünyası Türk-İslam dünyasının bu katkıları ve kendi gayretleriyle gerçekleştirmiş olduğu Rönesans ve Reform ile ortaçağ karanlığından kurtulmuştur. Avrupalı toplumlar Rönesans ile aklını kullanmayı ve insana değer vermeyi öğrendiler. Reform ile de Katolik inancına karşı isyan ederek dinde yeni bir alternatif mezhep (Protestan) oluşturdular. 1776 yılında Amerika'da hürriyet ve eşitliğin kabul ve ilan edildiği bir devlet doğdu. Bu gelişmelerin cereyan ettiği Avrupa'da 17. yüzyıla akıl çağı, 18. yüzyıla da aydınlanma çağı denilmektedir. Bu süreç Fransız

³¹ Hazini, sıvıların ölçülmesine yarayan hidrostatik terazi ile soğuk, sıcak su, deniz suyu, sirke, zeytinyağı, inek sütü, tavuk yumurtası, kan, idrar gibi sıvıları doğru olarak ölçmüştür. Abdülhakim Koçin, “Çağını Aşanlar”, <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/caginasanlar/S-279-48.pdf>(9 Ocak 2015)

³² 12. yüzyılda İslam âlimi Hazini'nin icat ettiği hassas teraziler günümüzde kimya laboratuvarlarında kullanılan modern hidrostatik terazi ve piknometrelerin ilk örneğidir. Hazini'nin kaleme aldığı Mizan'ı-Hikme adlı eserinde bu hassas terazi ile tespit ettiği bazı elementlerin özgül ağırlıklarıyla günümüzde kimyacıların tespitleri aşağıda verilmiştir. Bu tespitlerde görüleceği gibi sonuçlar birbirine çok yakındır.

Elementler	Hazini'ye göre	Günümüz Kimyacılarına göre
Altın	19.05	19.26
Civa	13.56	13.59
Bakır	8.66	8.85
Pirinç	8.57	8.40
Demir	7.74	7.79

(Kaynak) Abdülhakim Koçin, “Çağını Aşanlar”, <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/caginasanlar/S-279-48.pdf>(9 Ocak 2015)

İhtilaline zemin hazırlamıştır. Bu ihtilalin getirdiği yeni anlayış ile eşitlik, adalet ve insan haklarında yeni bir vetire (süreç) olarak ortaya çıkmıştır.

1.2.3. Sanayi İnkılâbı ve Osmanlı'ya Yansımaları

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da el aletlerinin yerini makinanın almasına Sanayi İnkılabı denilmektedir. Sanayi İnkılabı İngiltere'de başlamıştır. 1769-1779 tarihleri arasında İngiltere'de James Watt'ın buhar gücünü hareket enerjisine dönüştürmesiyle makine sanayide kullanılmaya başlanmıştır. Makinanın kullanılmaya başlanmasıyla üretim artmış ve sanayileşme vetiresi (süreci) kendini göstermiştir. Üretim artışı bir taraftan dış pazara yönelme ihtiyacını doğururken diğer taraftan hammadde ihtiyacını gündeme getirmiştir. Sanayileşmenin olduğu bölgelerde nüfus yoğunlaşması meydana gelmiş ve böylece istihdam edilecek işçiden daha fazla emek ortaya çıkmıştır. İstihdam edilecek işçiden daha çok emeğin olması emeğin istismarına sebebiyet vermiş ve bu durum sendikaların doğmasıyla sonuçlanmıştır.

Sanayi inkılabı Avrupalı ülkelerde emperyal anlayışı tetiklemiştir. Emperyalizm, yani yayılmacılık ve bu vetirede (süreçte) sömürgecilik bazı Avrupa ülkelerinin öne çıkan özelliği olmuştur. Emperyal politikalar sadece saldırmak şeklinde olmamıştır. Ekonomik ve kültürel vasıtalar kullanılarak emperyal bir siyasetin takip edildiği görülmüş ve görülmektedir. 19. Yüzyılın yarısından itibaren 20. Yüzyılın başlarına kadar olan dönemde, başta İngiltere olmak üzere Fransa, Belçika ve Hollanda gibi ülkeler “dünyayı medenileştirmek” görüntüsü altında

emperyal siyasetlerini tatbik etmişlerdir³³. 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Amerika aynı çizgiyi devam ettirmiştir.

Emperyal anlayışın en etkili yöntemlerinden birisi kültür yoluyla olamdır. Zira kültür zemininde gerçekleşen emperyal anlayış, hem kalıcı hem de daha az maliyetli görülmüştür. Emperyalist ülkenin kültür kodları sömürgeleştirilmek istenilen ülkenin öncelikle elit tabakasına tatbik edilmiştir. Daha sonra bu emperyal kültür kodları çeşitli yollarda topluma empozeyle intikal ettirilmiştir. Böylece maliyeti yüksek askerî yöntemlerle gerçekleşecek olan işgal, bu şekilde kültür yoluyla daha az maliyetle zihinlerin işgal edilmesiyle tahakkuk ettirilmiştir. Bu tarz uygulamalarda direniş asgari olacağından sömürü sisteminin sürdürülebilirliği mümkün görülmüştür.

Osmanlı üzerinde de emperyalist etki kültür zemininde olmuştur. Avrupa'nın kültür kodları öncelikle devlet ricali üzerinde tatbik edilmiştir. Özellikle İkinci Mahmud'dan itibaren başlayan dönemde Avrupa'nın kültürü saraydan başlayarak aydınlar üzerinde etkili olmuş daha sonra halk üzerinde yaygınlaştırılmıştır. Yabancı okulların da devreye girmesiyle bu süreç hızlanmıştır.

1.2.4. Fransız İhtilali ve Sonuçları

Fransız İhtilali Avrupa tarihinin dönüm noktalarından biridir. Fransa, Yeniçağ Avrupa'sında en kalabalık nüfusa sahip olması itibarıyla önemli bir konuma haizdi³⁴. Bu yönüyle, Fransa'da meydana gelen olaylar bütün

³³ Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-I**, s. 57.

³⁴ 1789 yılında Fransa'da 25 milyon 500 bin kişi yaşamaktaydı. Aynı yıllarda Büyük Britanya'da 8 milyon 800 bin kişi, İspanya'da 10 milyon 500 bin kişi, Rusya'da ise 19 milyon kişi yaşamaktaydı. Yılmaz Öztuna, **Tarih**, Ankara-1976, s. 241.

Avrupa'yı etkilemiştir. Avrupa'da meydana gelen Rönesans ve Reform hareketleriyle Avrupalı toplumlar skolastik anlayıştan kendilerini kurtarmışlar ve akıllarını kullanmayı öğrenmişlerdir. İslam dünyasının etkisiyle ortaya çıkmış olan Rönesans ve Reform hareketleri, temel insan haklarının uygulanması, araştırma ve sorumluluk gibi toplumların barış içinde yaşayacağı bir ortamın zeminini hazırlamıştır. Kralların keyfi yönetimi altında bulunan Avrupalı toplumlar, bu vetirede kendilerini acımasızca baskı altına alan yönetime ve bu yönetimi destekleyen kiliseye karşı isyan etmişlerdir. Bu tepkinin ilk büyük etkisi 1789 yılında Fransa'da meydana gelmiş ve dalga dalga bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Fransız İhtilalinin Avrupalı toplumlara getirmiş olduğu ve İslam toplumlarında, öteden beri var olan hürriyet-adalet ve eşitlik şeklinde özetlenen yepyeni bir dönemi başlatmıştır. Bu devreye Avrupa'da "Yakınçağ" denilmektedir.

Fransız İhtilalini Hazırlayan Sebepler

Fransız İhtilalinin dış sebepleri arasında şunlar sayılabilir; Rönesans, Reform ve Amerika'nın istiklâlini kazanması. Rönesans, Avrupa insanını düşünce olarak hür bir atmosfere taşımıştır. Avrupalı Rönesans'ın getirmiş olduğu hür bir ortam sayesinde, aklını kullanmaya ve insana değer vermeye başlamıştır. Rönesans önce İtalya'da başlamıştır.

Avrupa'da dinî sahada sınırlı bir hürriyetin sağlanmasına reform denilmektedir. Özellikle "sınırlı" ifadesini kullanıyoruz. Çünkü Avrupa tarihinde Türk-İslâm dünyasında olduğu gibi tam anlamıyla inanç hürriyeti olmamıştı. Mesela Alman imparatorluğunda, Alman halkının kendi iradesiyle herhangi bir inancı seçmesi mümkün değildi. Buradaki

seçme hakkı prenlere aitti. Sonuçta sınırlı da olsa böyle bir inanç hürriyeti Fransız halkını etkilemiştir.

Kuzey Amerika kıtasındaki 13 İngiliz kolonisinin İngiltere ile vergi konusundaki anlaşmazlığı, bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Nihayet 1776 yılında Amerika Birleşik Devletleri kurulmuştur. Bu gelişmeler Fransa'da sempatiyle karşılanmıştır. Amerikalıların 4 Temmuz 1776 tarihinde yayımladıkları İstiklâl Beyannamesi'ni Fransız halkı kendilerine örnek almıştır³⁵. Bu beyannamede Fransızları etkileyen maddeler şunlardı:

İnsanlar hür ve eşit doğarlar.

İktidarın görevi insan hürriyetini muhafaza etmektir.

Şayet iktidar, insan hürriyetine aykırı davranırsa halkın isyan hakkı vardır.

Fransız ihtilâlinin iç sebepleri üç maddede toplanabilir: Sosyal durum, fikrî durum ve iktisadî durum.

Aslında bütün Avrupa'da geçerli olan bir sosyal profil vardır. Toplum sınıflardan meydana gelir. Avrupa'nın önemli bir parçası olan Fransız halkı da genel olarak şu dört sınıftan meydana gelmekteydi: Asiller (soylu) sınıfı, ruhban sınıfı, burjuva sınıfı ve köylü sınıfı. Asiller ile ruhbanlar ayrıcalıklı sınıfı teşkil ederken, burjuvalar ile köylüler imtiyazsız sınıf idi.

Fransa'da soylu sınıfının oranı ihtilal öncesi devre Fransa'sının toplam nüfusun % 2'si kadardı. Soyluların geniş arazileri ve malikâneleri vardı. Ayrıca, yüksek devlet memuriyetleri soylulara aitti. Soylu sınıf, vergi

³⁵ Amerika 1783'de bağımsızlığını elde etmiştir.

vermediği gibi nüfusun % 2'sini teşkil etmelerine rağmen arazinin % 25'ine sahiptiler. Ordudaki yüksek rütbeliler soylu sınıfına aitti. Fransa'da imtiyaz sıralamasında ikinci sırayı ruhbanlar (kilise mensupları) oluşturuyordu. Bunların sayısı % 1'den azdı. Ülke arazisinin % 10'u bunlara aitti. Ruhban sınıfının devlete karşı hiçbir yükümlülüğü yoktu.

Toplumunu teşkil eden sınıflardan burjuva sınıfı genellikle büyük yerleşim birimlerinde ikamet ederdi. Bu sınıfın sayısı oldukça azdı. Burjuvaların sahip olduğu toprak % 5 civarındaydı. Ticaret, sanayi ve hizmet sektörü onların elindeydi. 17. ve 18 asırlarda burjuva sınıfı maddî ve manevî bakımdan çok güçlendi. Ülkedeki ticaretin canlanmasında etkili oldular. Yenilikçi mütefekkirlerin büyük bir çoğunluğu bu sınıfın içinden çıkmıştır.

Toplumun en geniş kısmını teşkil eden sınıf köylülerdir. Köylüler nüfusun % 97'lik kısmını oluşturmaktaydılar. Buna karşılık sahip oldukları arazi % 60 civarındaydı. Köylüler, askerlik dâhil her türlü vergi mükellefiydiler. Fakat buna karşılık hiçbir siyâsî hakları yoktu.

İhtilal öncesi Fransa'da birçok fikir adamı yetişmiştir. Bu mütefekkirlerin düşünceleri, toplumu etkilemiş ve ihtilâle zemin hazırlamıştır. Devlet ve memleket yönetimi ile ilgili eserleri kaleme almış olan bu fikir adamlarının bir kısmı ihtilâli göremeden ölmüşlerse de bu aydınların fikirleri toplumu bilinçlendirmiştir. Montesquieu, Voltaire ve Jean Jacques Rousseu gibi isimler bu mütefekkirlerden bazılarıdır.

Mantesquieu (1689–1755) soylular sınıfına mensup olmasına rağmen sosyal muhtevalı ülke meselelerini dile getiren eserler kaleme almıştır. Acem Mektupları (1712) ve Kanunların Ruhunu (1747) isimli eserler

bunlardan bazılarıdır. Acem Mektupları'nda yönetimin aksayan yönleri bir acem (İranlı) ağzıyla ifade edilmiştir. Kanunların Ruhu'nda yazar devlet yönetimi hakkındaki fikirlerini yazmıştır. Montesquieu'nun devlet yönetimi ile ilgili fikirleri ana hatlarıyla şöyledir; En iyi devlet yönetimi kuvvetler ayrılığına dayanan sistemdir. Yani yürütme, yasama ve yargının ayrı ellerde olması gerekir. Yazar, halkın hür olması gerektiğini söyler.

Jan Jak Russo (1712–1778) yazılarıyla ve fikirleriyle ihtilâle zemin hazırlayan bir diğer fikir adamıdır. Bir saatçinin oğlu olan Russo burjuva sınıfına mensuptur. Yazmış olduğu İçtimai Mukavele (1746) isimli eserinde fikirlerini anlatmıştır. Russo'nun fikirleri ana hatlarıyla şöyledir: İnsanlar hür ve eşit doğarlar. Hiç kimse imtiyazlı değildir. Toplum hayatı yeni baştan düzenlenmelidir. Hükûmet etme hakkı sadece halkta bulunmalıdır. Hakları çiğnenen insanların bu haklarını geri alabilmeleri için, ihtilâl meşru bir vasıtaadır.

Voltaire (1694–1778) bir noterin oğluydu. Zengin bir aileye mensuptu. Bu yönüyle, Voltaire de burjuva sınıfına mensuptur. Bir süre İngiltere'de bulunduğu oradaki hür ortam onu çok etkilemiştir. Voltarie'nin şu tespiti anlamlıdır; “Dar çevremizden çıkalım. Dünyanın diğer ülkelerini inceleyelim. Türk Padişahı, türlü dinlere mensup yirmi milleti ahenk içinde yaşatıyor”³⁶. Ahlak Üstüne Deneme isimli eserinde Voltarie, fikirlerini özetle şöyle açıklamıştır; Kuvvete asla boyun eğilmemelidir. Kilisenin tavsiyelerine kayıtsız kalınmalıdır. Vicdan ve düşünce hürriyeti olmalıdır. Krallık, ilâhî bir hak değildir. Bir

³⁶ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, c. 2, İstanbul 1998, s. 237.

bıçakçının oğlu olan Didero (1713-1784) hazırlamış olduğu bir ansiklopedi ile toplumun düşüncelerine yön vermiştir.

Fransa Yedi Yıl Savaşlarında (1756–1763) mağlup olmuştu. Bu durum Fransa’yı ekonomik yönden sarsmıştı. İngiltere ile olan gergin münasebetlerinden dolayı Fransa 1774-1776 tarihleri arasındaki bağımsızlık savaşında İngiliz baskısı altındaki Amerikalılara malî yardımda bulunmuştu. Bu ekonomik sıkıntılara ilave olarak kralın israf içinde hayat sürmesi toplumdaki gerginliği artırmıştır. Mesela Kral 14. Louis (1648–1715), Versay Sarayını inşa ettirmişti. Büyük meblağlarla inşa edilen bu saray, Paris’in dışındaki Versay kasabasında idi. Kraliyet ailesi halktan kopuk bir şekilde burada yaşamaktaydı. İhtilâlden birkaç yıl önce Fransa’da müthiş bir kıtlık meydana gelmişti. Bu durum, hayat şartlarını daha da kötü hâle getirdi. Yiyecek bulamayan halk ot kökü yemeye başladılar. Yönetimin buna ilgisiz kalması ve “Ekmek bulamazsanız pasta yiyiniz” şeklinde halkı alaya alması yönetimin sonunu hazırlamıştır.

Adım Adım İhtilale Doğru

Nihayet bu gergin sürecin sonunda dönemin kralı 16. Louis (1774-1792) ekonomik kriz başta olmak üzere toplumda meydana gelen gerginlikleri gidermek için eski temsilciler meclisi Etats Generaux’u toplantıya davet etti. 1 Mayıs 1789 tarihinde toplanan bu mecliste öncelikle yönetimde kapsamlı bir değişiklik yapılması gerektiği düşünülmekteydi. Bu düşünceyi savunanlar, özellikle avam temsilcileriydiler. Avam üyeleri başta olmak üzere ruhban ve asilzade grubundan da bazıları reformun yapılması konusunda bir eğilim içine girdiler. Bu durum mecliste reformdan yana olanların ağır basmasına yol

açtı. Haziran ayında meclis kendini ulusal meclise dönüştürdü. Ardından Fransa Krallığı için bir anayasa hazırlama sürecine girildi.

Reformu savunanlar çok geçmeden halkta yaygın bir kaynaşma meydana getirdiler. Kralın ulusal meclise sıcak bakmaması ve bunu kaldırmak niyetinde olması tepkileri tetikledi. Meclisteki reform taraftarları kralın bu eğilimini halka yansıttılar. Halk arasında var olan gerilim arttı. Nihayet 14 Temmuz 1789 tarihinde kalabalık bir halk kitlesi Bastille'e saldırarak isyanı başlattı. Fransız İhtilalinin ilk günlerinde (27 Ağustos 1789) İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi yayınlanmıştır. Söz konusu beyannamenin bazı maddeleri aşağıda çıkarılmıştır.

1. İnsanlar doğuştan birbirine eşittir.
2. Hâkimiyet millete aittir.
3. Millet kötü yönetime karşı isyan etme hakkına sahiptir.
4. Hürriyetler sınırsız değildir.
5. Hiç kimse, normal mahkemelerin dışında başka bir mahkemede yargılanamaz.

1.2.4.1. İhtilalin Avrupa'daki Sonuçları

Fransız İhtilali Avrupa'nın sosyal çehresini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu büyük ihtilâl ile birlikte Avrupa'da şu üç kavram sıkça kullanılmıştır; Hürriyet-adalet-eşitlik³⁷. Avrupa'da bu ihtilalden sonra

³⁷ Masonluğun hedeflerini ifade eden "hürriyet-uhuvvet ve müsavat" ilkeleri dünyada mebzul şekilde kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde kripto Masonlardan biri olan Şeyh Cemaleddin Afganî tarafından masonluk, örtülü olarak yaygınlaştırılmak istenmiştir. Şeyh Cemaleddin bilinenin aksine Afganlı değil İranlıdır. Cemaleddin'in "Afganlı" olduğuna dair bilgiler talebesi olan Muhammed Abduh kaynaklıdır. Mason olan Muhammed

ferdî hürriyet, özel mülkiyet ve eşitlik gibi konular gündeme gelmeye başlamıştır. Vicdan hürriyeti, evlenme, boşanma, ikamet ve seyahat hürriyetleri, sanayi ve ticaret serbestliği kabul edilmiştir. Kilise ve asillerin imtiyazları kaldırılmıştır. Fransa’da meydana gelen bu sosyal değişim, Avrupa’nın her tarafına hızla yayıldı. Bu büyük değişimin ortaya çıkmasına sebebiyet veren Fransız İhtilali Avrupa açısından Yakınçağın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Fransız İhtilali’nin ortaya çıkardığı önemli fikirlerden birisi milliyetçiliktir. Bu anlayışın ana hatları şöyledir:

1. Bütün insanlar eşit ve hür doğarlar. Bu haklar kalıcıdır.
2. Her türlü hâkimiyet millete aittir. Toplumlar istemediği idarenin hâkimiyeti altında yaşamak zorunda değildirler.

Abduh’un kaynağı da Cemaleddin’in kendisidir. Yani Cemaleddin, kendisinin “Afganlı” olarak bilinmesi veya “İranlı” olduğunun maskelenmesini arzu etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Cemaleddin’in kız kardeşinin oğlu ve talebesi olan bir kişi tarafından farsça yazılan ve Almanya’ya 1926’da “Afganî Diye Anılan Seyyid Cemaleddin Esedabadî’dir” adıyla yayınlanan kitaba göre, İran Esadabad’lıdır. Cemaleddin, kendisi İranlı olduğu halde “Afganlı” olarak tanıtmasının sebebi, İslam dünyasında “İranlı” olarak şöhret bulmasının mümkün olmamasıdır. Babasının adı Safder’dir. Bu adı Şiiler kullanır. Bu isim Hz. Ali’nin muhariplik vasfından “safları yaran, safları parçalayan” manasına gelir. Cemaleddin Şii, Caferî ve hanifidir (Hanefî değil). Ehl-i sünnet değildir. Cemaleddin Masondur. Masonluğun din ile alakalı kanaati 1923’de Fransa’nın en büyük locası tarafından şöyle ifade edilmiştir; “*Biraderler! Din adamları dünya işlerine el atmak suretiyle bizi iş yapamaz ve hürriyetimizi yayamaz hale getiriyorlar. Öyleyse, beşeriyetin gerçek düşmanı olan bütün dinlere karşı çok ciddi bir harbe girmek zorundayız. Çünkü tarihin başından beri bu müessese insan öğüten, fert ve milletleri ezen bir sistemdir*”. Dr. Hasib es-Samarraî, **Dinî Modernizmin Üç Şövalyesi ve Türkiye’deki Takipçileri**, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998, s. 94-135.

3. Her millet, kendine ait kanunları kendisi yapmalıdır. Kanun millet iradesinin bir sonucudur.

Bu milliyetçilik anlayışı Avrupa'da iktisaden gelişmiş ve millî birliklerini tamamlamış ülkelerde, sömürgecilik duygusunu tekrar canlandırmıştır. İngiltere ve Fransa gibi devletler buna örnek teşkil ederler. Bu devletler, sömürgecilik faaliyetlerini artırarak birçok ülkeyi sömürgeleri altına almışlardır. Elde edilen geniş imkânlarla Sanayi İnkılâbı gerçekleştirilmiştir. Milliyetçilik anlayışı bağımsız fakat henüz milli birliklerini kuramamış devletlerde birleşme ve güçlenme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Almanya ve İtalya buna örnek teşkil eder.

1.2.4.2. Milliyetçilik Anlayışının Osmanlı'ya Yansıması

Fransız İhtilali'nin doğurduğu milliyetçilik anlayışının Osmanlı üzerindeki olumsuz etkisi gayrimüslim unsurlar üzerinde olmuştur. Ancak bu olumsuz etki hemen kendisini göstermemiştir. Zira Osmanlı yönetimi halka hiçbir dönemde baskı yapmamıştır. Bu bakımdan ihtilalin doğurmuş olduğu milliyetçilik anlayışının olumsuz etkisi gayrimüslim teba üzerinde hemen kendini hissettirmemiştir. Belli bir süre geçtikten sonra (30-40 yıl) dış kışkırtmaların etkisiyle söz konusu olumsuz etkiler kendini göstermeye başlamıştır. 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren gayrimüslim unsurlar isyan çıkarmaya başlamışlardır.

Osman Devleti'nde gayrimüslimleri kışkırtan dış güçler arasında Rusya başı çekmekteydi. Bu devlet kendisinin de dâhil olduğu Ortodoks mezhebini ve Slav ırkını kullanarak Balkan halklarını tahrik etmiştir. İlk ayrılıkçı hareketler, Slav ırkına mensup olan Sırp'lar tarafından başlatılmıştır. Panislaivist hareketler olarak isimlendirilen bu ayrılıkçı hareketler devletin parçalanmasında önemli rol oynamıştır.

Rusya ile birlikte diğer batılı devletlerin de tahrikleriyle; Sırp, Bulgarlar, Bosna-Hersekli, Karadağlılar ve Ermeniler³⁸ isyanlar çıkarmışlardır. Böylece Balkanlardaki Hıristiyan unsurlar 1820–1878 yılları arasında özerkliklerini ilan etmişlerdir. Bu süreçte Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmeyen tek topluluk Boşnaklardır. İslâmiyet’i benimseyerek Türk kültür dairesinin içinde yer alan Boşnak halkı, Slav ırkına mensup olmalarına rağmen Osmanlı Devleti’ne isyan etmemişlerdir. Boşnaklar Osmanlı’ya isyan eden azınlıklara karşı devletin yanında yer almışlardır³⁹.

Ermenilerin en önemli destekçisi Rusya olmuştur. Rusya, Kırım Savaşına (1853) kadar sıcak denizlere inmek için boğazlara hakim olmak istemişti. Fakat Avrupalı devletlerin kendisine karşı ittifak etmeleri üzerine bu mümkün olmayınca Kırım Savaşı’ndan (1853) sonra Ermenileri kullanarak “Kilikya” üzerinden bu projesini tatbik etmeye başlamıştır.

³⁸ Ermeni toplumu 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti’nde problem çıkarmamışlardır. Bu topluluk evlerinde bile Türkçe konuşmak suretiyle Türk dilini ve kültürünü benimsediklerini ortaya koymuşlardır. Bu tutumlarından dolayı Ermenilere “*Millet-i sadıka*” denilmiştir. Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki Ermeni toplumun hepsi isyan etmemiştir. Rusya’nın tahriklerine kapılmış olanlar daha çok Gregoryan (Ortodoks) Ermenileriydi. Gregoryan Ermenilerinin büyük bir kısmı, 1894 yılından itibaren isyan etmeye başlamışlardır. Katolik ve Protestan olan Ermeniler ise ne milliyetçilik yapmışlardır ne de Birinci Dünya Savaşı’nda Rus ordularının saflarında Osmanlıların karşısında yer almışlardır. Bundan dolayı 1915 yılında çıkarılan *Tehcir Kanununda* bu iki Ermeni grubu istisna edilmiştir. Baskın Oral, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik”, **A. Ü. SBF Dergisi**, Ocak –Aralık 1993, s. 111.

³⁹ Baskın Oran, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik”, **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 48, No: 1-4, Ocak –Aralık 1993, s. 111.

1.2.5. ŞARK MESELESİ

“Şark Meselesi” tabiri siyaset adamları ve tarihçiler tarafından bu güne kadar çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bu ifade ilk defa 1815 Viyana Kongresi’nde Rus delegasyonu tarafından kullanılmıştır. Fransız tarihçisi E. Drialut, Şark Meselesini İslam- Hıristiyan mücadelesi olarak yorumlarken bir başka Fransız tarihçisi Albert Sorel “Türkler, Avrupa’ya ayak bastığı günden beri Şark Meselesi zuhur etti” diyerek meselenin bir Türk meselesi olduğunu vurgulamıştır.

Türkler İslamiyet’in hamisi ve İslam âleminin bayraktarı olduktan sonra Avrupa için Şark meselesi, Türk veya Osmanlı meselesi halini almıştır. Durum bu olunca artık İslamiyet’le Türklük aynı anlamı ifade eder olmuştur. Böylece Türk-İslam ve Avrupa-Hıristiyan mücadeleleri Şark meselesinin temelini teşkil etmiş ve üç aşamadan meydana gelmiştir.

1. Birinci aşama Avrupa coğrafyasında Türk fetihlerinin durdurulmasıdır. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla bu aşama gerçekleşmiştir.

2. İkinci aşama Türklerin Avrupa coğrafyasından “atılmasıdır”. Osmanlı’daki Hıristiyan unsurların Avrupalı devletlerce isyana teşvik edilmesi bu ikinci safhada önemli rol oynamıştır. 19. Ve 20. yüzyıllarda içerden ve dışardan farklı şekillerde yıpratılan Osmanlı devleti Balkan muharebeleriyle Avrupa’dan tamamen çıkartılmıştır.

3. Üçüncü aşama Türk milletinin parçalanması veya Türkistan’a (Orta Asya) “sürülmesi” planıdır. Bu aşama günümüzde farklı metotlarda devam

etmektedir. Bunların başında misyonerlik⁴⁰ faaliyetleri gelmektedir⁴¹. Misyonerlik faaliyetlerinin masum bir din tebliği olmadığına iyi anlaşılması gerekir⁴². Papa II. John Paul 5 Eylül 1994’de Katolik piskoposlarını kabulde, Türkiye’nin “kurtuluş vaadine” çok yakından bağlı olan ülkelerden biri olduğu ve büyük Hıristiyanlaştırma gayretlerine potansiyel olarak sahip bir ülke olduğunu söylemiştir⁴³.

⁴⁰ Ünlü misyoner Zwemer, 1930’da Kudüs’te misyoner adaylarına şöyle demektedir; “Müslümanların her şeyini bozduk ve yok ettik. Namaz kılmayı, Kur’an öğrenmeyi suç ve gericilik olarak göstermeyi başardık. Artık çoğu hiçbir şeye tam olarak inanmıyor. Derin bir boşluğa düşürdük. Bundan sonra siz misyonerlerin işi daha kolaylaştı. Yurt dışında iş imkânı, hatta cinselliği kullanarak Müslümanları Hıristiyanlaştırabilirsiniz”; 28 Şubat (1997) sürecinin toplumda yol açtığı psikolojik tahribat misyonerlerin ekmeğine yağ sürmüştür. Adnan Odabaş, **Dikkat Misyoner Geliyor**, Üsküdar gazetesi Yayınları, 2005. İstanbul, s. 44, 111.

⁴¹ “Biz Almanya’da Camii açmıyor muyuz, elbette Hıristiyanlar da burada kilise açacak” şeklinde bir düşünce asla doğru değildir. Türkiye’nin Almanya’da “Ruhani Müslüman Devlet” yapmaya çalışan misyoner örgütleri ve Almanya aleyhinde başka ülkelerle işbirliği peşinde koşan bir Patriği yoktur. Diyanet İşleri Başkanı “Almanya bizimdir, bir gün mutlaka oraya döneceğiz, gerekirse kan dökeriz” demiyor. Müslümanlar orada gizli “Cami evleri” açarak “bilgisiz” kendini boşlukta hisseden “parasız” Alman gençlerini vaatlerle Müslüman yapmıyor. Türkiye’nin Almanya’da “Müslümanlaştırma” için gizli ödenekleri ve gizli kararları yoktur. Zaten Müslümanların Patriği, Papası yok. Konsili yok. Müslümanlar “Cami evlerde” topladıkları Alman geçlerine, Hıristiyanlığa hakaret yağdırarak İslam propagandası yapmıyor. Almanya’da Camiler Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde açılıyor. Tek bir Müslüman yaşamadığı yerlerde değil. Odabaş, **Dikkat Misyoner**, s. 72-73

⁴² Günümüzde ülkemizde Katolikler Akdeniz ve Ege’de, Protestanlar Doğu ve Güneydoğu’da, Ortodokslar Karadeniz’de faaliyet göstermektedirler; Sivas’ta Alevi köylerinde sağlık taraması yapılmakta, Adıyaman’da “dil kursu” açılmakta, Mardin’de “Dernekler” kurulmakta, Şırnak ve Silopi’de “İncil’deki Kürtler” kitabı dağıtılmaktadır. Odabaş, **Dikkat Misyoner** ,s. 50,54.

⁴³ Alıcı, 2002, 369.

Misyonerlik faaliyetleri⁴⁴ olarak yürütülen faaliyetlerin siyasi amaçları vardır ve planlı bir harekettir. Misyonerler insanların zaafından faydalanarak onları inanç boşluğuna düşürmektedirler⁴⁵. Günümüzde (2005) Türkiye’de dışardan maddi destek alarak misyonerlik faaliyetlerinde bulunan kuruluşlar vardır⁴⁶. Misyonerler muhataplarına “Biz de hak dinin mensuplarıyız. Sizler kitabımıza ve peygamberimize inanıyorsunuz. Biz ehl-i kitabız. Aynı dine mensubuz. Hepimizin dini İbrahim dini değil mi? Üç büyük din yok mu?” gibi ifadelerle “sevgi ve kardeşlik”⁴⁷ türü cümleler kurmaktadırlar. Dinler arası diyalog adı altında üç dinin belirli alanlarda birleştirilmesi, en müttekâmil din olan İslam’ın ve en son peygamber Hz. Muhammed’in devre dışı bırakılması ve reddedilmesi, İbrahimî din vurgusunun çokça yapılması⁴⁸, diyalogun bir

⁴⁴ Enkaz altından çıkmış bir insana önce para, sonra İncil uzatmak nasıl bir insanlık anlayışıdır. Caritas Örgütü’nün Türkiye’deki 1999 depreminden sonra deprem bölgesinde sağladığı yardımın 12 milyon dolar olduğu açıklanmıştır. Sakarya Emniyet Müdürü “Benim evime de İncil gönderildi” demektedir. Odabaş, **Dikkat Misyoner**, s. 52.

⁴⁵ Misyonerlerin *Invisible Church* metotları vardır. Yani “Gözle Görünmeyen Kilise”. Bunun anlamı şudur. Hıristiyan olmasa da bir Hıristiyan gibi düşünsün. Müslüman olduğunu söylesin, ama asla bir Müslüman gibi yaşamasin ve davranmasın. Misyoner Papaz Geo Hararis şunları söyler: “Bir Müslüman’ı Hıristiyan yapmak için onu zorla dininden şüpheye düşür. Para, iş teklif et. Dinlerine hurafe sok. Senin dinin çağa uymuyor de. Onu geçmişiyle irtibatını kopar”. Odabaş, **Dikkat Misyoner**, s. 62,64;

⁴⁶ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Odabaş, **Dikkat Misyoner**, s. 53.

⁴⁷ Odabaş, **Dikkat Misyoner**, s. 67

⁴⁸ Papa II. John Paul, Otranto’nun Türkler tarafından fethedilmesinin 500. yıl dönümünde (2 Ekim 1980) yapılan bir ayine katılarak öldürülen Hıristiyan “şehitlerin” gömüldüğü “Şehitler Tepesinde” yaptığı konuşmasında her iki tarafın da (Müslüman ve Hıristiyan) ortak “İbrahim imanına” mensup olduklarını ve Tanrı’nın eşsizliğini savunduklarını ifade etmiştir. Budan başka aynı Papa 12 Eylül 1983 yılında Viyana’nın Türkler tarafından

Vatikan oyunu olduğunu ortaya koymaktadır⁴⁹. UNUTULMAMALIDIR Kİ DİNLER ARASI DİYALOG DEĞİL FERTLER ARASI DİYALOG OLABİLİR. Bunun da alt yapısını birbirini kabul etmek zemini oluşturur. İmanın değil, bilginin diyalogu olabilir. Hiç kimse çeyrek Müslüman, Hıristiyan ve Musevi olmayı kabul etmez.

1.3. ISLAHAT ÇALIŞMALARI

“İnsan ancak düştüğünü fark ederse ayağa kalkar.”

Alexis Carrel

1.3.1. BİRİNCİ DEVRE ISLAHAT ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti’nde ıslahat çalışmaları birinci ve ikinci devre olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Duraklama dönemi olarak da ifade edilen bu devrede I. Ahmed (1590-1617), Genç Osman (1618-1622) IV. Murad (1623-1640) ve Köprülüler (1656-1683) dönemlerinde yeniden yapılanma konusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır.

Birinci devre ıslahat çalışmaları, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Bu dönemde yönetimi ıslahat çalışmalarına sevk eden hususlardan birisi ülke ekonomisindeki tehlike sinyalleri olmuştur. 16. asrın sonlarına doğru Avrupa’da ticaret sahasında ilerlemeler görülmeye başlanmıştı. Bazı Osmanlı aydınları bu aleyhte

kuşatılmasının 500. yıldönümünde yaptığı konuşmada, “İbrahimî üç din arasında barışın teşvik edilmesini” istemiştir. Alıcı, 2002, 373.

⁴⁹ Dinler arası diyalogda en temel husus kilisenin Hıristiyanlaştırıcı misyonunun olmasıdır. Katolikler, dinler arası diyalog süreci kararı aldıktan hemen sonra diyaloga girmemişlerdir. Yaklaşık 10-15 yıllık bir hazırlık ve teolojik eğitimden sonra inisiyatifi ele alarak diyaloga girmişlerdir. Mustafa Alıcı, “II. Vatikan Konsili Sonrası Papalık Diyalog Vesikalarında Türkiye (1962-2001), **Yeni Türkiye**, Yıl. 8, C. 46, Temmuz-Ağustos 2002, s. 368-369.

gidişi tespit etmişler ve gündeme getirmişlerdir. 16. asrın sonlarına doğru yazılmış olan Târîh-i Hindi Garbi⁵⁰ adlı bir eserde bu husus ifade edilmiştir. Bu eserde; Avrupalıların Amerika, Hindistan ve İran Körfezi kıyılarına yerleşmelerinin İslâm ülkeleri açısından tehlike teşkil ettiği belirtilmiştir.

Ümit Burnu'nun keşfinden sonra dünya ticareti okyanuslara kaymıştır. Bu durum, Osmanlı için önemli bir iktisadî kayıp olarak görülmüştür. Zira Mısır Akdeniz bölgesinin önemli bir ticaret merkeziydi. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferiyle, bir taraftan mukaddes yerlerin koruculuğunu diğer taraftan Akdeniz'den uzaklaşan dünya ticaretini aynı yere çekmeyi planlamıştır. Piri Reis ve Seydi Reis gibi denizciler, Hind okyanusunda Portekizlilerle mücadeleye başlamışlardır. Bütün bu faaliyetler, baharatı deniz yoluyla deniz aşırı yollardan taşıyıp büyük kâr elde eden Portekizlilere darbe vurmuştur. Özellikle 1540'tan itibaren Osmanlıların Kızıldeniz ve Basra körfezinin önemli noktalarına hâkim olmaları ile eski ticaret yolları yeniden mal yüklü gemi ve kervanlarına kavuşmuştur. Dolayısıyla Akdeniz ticareti canlanmıştır. Osmanlı'nın Hind sularındaki bu başarıları 16. asrın sonlarına doğru Portekiz'in devre dışı kalıp onların yerlerini İngiliz ve Hollandalıların almasıyla azalmaya başlamıştır.

Avrupa'nın iktisadî yönde Osmanlı aleyhine gelişme kaydetmesi konusunda dikkatleri çeken bir başka Osmanlı aydını da Ömer Talip'tir.

⁵⁰ **Târîh-i Hind-i Garbî**, III. Murad (1574-1595) döneminde yazılmış bir eserdir.

Yazar, Osmanlı Devleti'nin enflasyon⁵¹ ile tanışmaya başladığı 17. asrın başlarındaki endişe verici gelişmeleri şöyle ifade eder: “Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı tanımayı öğrendiler. Gemilerini her yere gönderiyorlar ve önemli limanları ele geçiriyorlar. Eskiden Hindistan, İndüs ve Çin malları Süveyş’e gelir ve Müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtılırdı. Fakat şimdi bu mallar Portekiz, Felemenk (Hollanda) ve İngiliz gemileriyle Frengistan’a (Avrupa’ya) taşınıyor ve oradan bütün dünyaya dağılıyor. Kendilerinin ihtiyaç duymadıkları şeyleri İstanbul’a ve diğer İslâm ülkelerine getiriyorlar ve fiyatının beş katına satıp, çok para kazanıyorlar. Bu sebeple İslâm ülkelerinde altın ve gümüş azalmaktadır. Osmanlı Devleti Yemen kıyıları ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir. Aksi hâlde çok geçmeden, Avrupalılar İslâm ülkelerine hükmedebileceklerdir”.

Ekonomik alandaki çözüm teklifleri arasında kanal projeleri önemli bir yer tutmaktadır. Sokollu Mehmed Paşa'nın (1505-1579) yapmış olduğu iki proje (Süveyş ve Don-Volga) dikkatleri çekmektedir. Süveyş berzahında⁵²

⁵¹ 1580'lerden itibaren Amerikan gümüşünün Osmanlı piyasasına girmesi enflasyona yol açmıştır. Memur ve asker maaşları sabit kalırken fiyatlar yükselmiştir. Bu da sosyal huzursuzluğa yol açan sebeplerden birisini teşkil etmiştir. Hazine açığı büyümüş ve buna mukabil vergiler çeşitlenmiştir. Özellikle avarız türü vergiler düzenli hale getirilmiştir. İhsanoğlu, **Osmanlı Devleti Tarihi**, c. 1, s. 46. 17. asırda ortaya çıkmaya başlayan enflasyon tımar sisteminin de bozulmasına ve sipahinin Yeniçeri Ocağına yönelmesine sebep olmuştur. Kanunî (1520-1566) döneminde yeniçeriler dâhil bütün maaşlılar (Mevâcib-ı hâran) 41 bin kişiydi. III. Mustafa (1757-1774) döneminde maaşlı sayısı 150 bine çıkmıştır. Turan, **Türk Cihan...**, c. 2, s. 217.

⁵² Süveyş berzahında açılacak bir kanal Avrupa ile Hindistan arasındaki mesafeyi yarıya indirecekti. Mesela, Londra'dan Karaçi'ye Ümit Burnu güzergâhı takip edilerek gidildiği takdirde mesafe 17.400 kilometreydi. Aynı yol açılacak Süveyş kanalı yoluyla olursa bu mesafe 9800 kilometreye

bir kanal açılmasıyla Hind ve İndüs limanları kontrol altına alınacaktı. Böylece ekonomik açıdan önemli bir avantaj elde edilecekti. Çeşitli sebeplerle bu proje gerçekleşemedi. İkincisi Don-Volga Projesidir. 1569'da Don-Volga nehirlerini birleştirme düşünülmüştür. Bu proje ile Türkistan (Orta Asya) ticareti elde edilecekti. Bu proje de hayata geçirilememiştir. Osmanlı Devleti'nin 1569'da Don-Volga⁵³ nehirlerini birleştirme projesi de önemliydi. Bu proje ile Asya Türkistan (Orta Asya) ticareti elde edilecekti. Kanunî ve daha sonraki Padişahların Akdeniz'deki ticareti canlandırmak için kapitülasyonlara başvurmaları da aynı kapsamdadır.⁵⁴

inmekteydi. Sokollu Mehmet Paşa'nın bu projesi o tarihte hayata geçirilememiştir. Süveyş Kanalı daha sonra 1869 yılında açılmıştır.

⁵³ Azak Denizi'ne dökülen Don nehri ile Hazar Denizi'ne dökülen Volga (İdil) nehrinin birbirine en yakın olduğu yerden (buradaki mesafe 11 kilometredir) bir kanal açılması düşünülmüştür.

Don-Volga nehrinin açılmasıyla şu hedefler planlamıştı;

1. İran ile savaşların devam etmesi sebebiyle, İran'a gidecek askere zâhire (yiyecek ve mühimmat) temin edilmesi.

2. Türkistan'daki Sünnî hanlıklarla münasebet kurulması.

3. İran'ın kuzeyden baskı altına alınması.

4. Kafkasya'yı Rus taarruzlarından korumak.

5. Rusların güneye ve Karadeniz'e inmesine engel olmak.

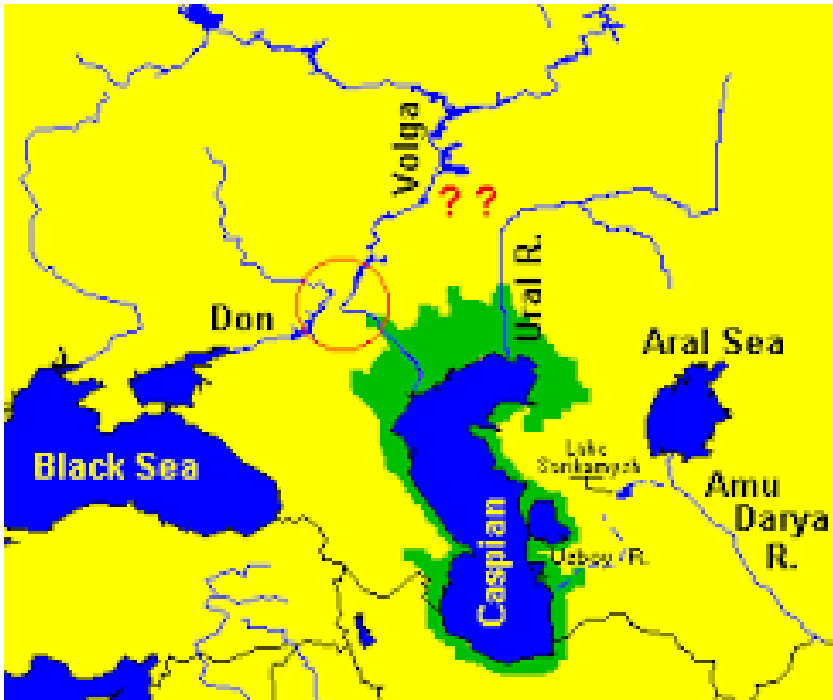
6. İran'dan geçemeyen Türkistan hacılarına hac yolu temin etmek.

Projenin çalışmasına başlandı. Mesafenin üçte biri kazıldı. Fakat mevsimin ilerlemesi, yiyecek sıkıntısının başlaması, Kırım Hanı'nın olumsuz tavrı karşısında Don-Volga Projesi tamamlanamadı. Ünlü,age, c. II, s. 244.

⁵⁴ Mehmed Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s. 161. Günümüzde (2007) bu proje henüz hayata geçirilmemiş olup Hazar Denizine komşu devletler tarafından gündeme getirilmektedir.

Süveyş Kanalı Projesi

Don-Volga Kanalı Projesi

Birinci devre ıslahat çalışmalarında çözüm olarak Kanunî dönemi müesseselerinin örnek alınması gerektiği düşünülmüştür. Bu konuda çeşitli raporlar (Layihalar) sunmuşlardır. Bunların içinde en meşhuru Koçi Bey Risalesidir. Koçi Bey tarafından IV. Murad'a (1623–1640) sunulan risalede genel olarak problemin kaynağının ahlakın bozulması gösterilmiştir. Tımarların ehline verilmemesi, devlet görevlerinin rüşvetle dağıtılması, kapıkulu mevcudunun aşırı artması, örf- âdet ve kanunlara uyulmaması gibi hususlar devletin işleyişinde sıkıntılar meydana getirmiştir.

Koçi Bey raporunda çözüm olarak yüz yıl önceki dönemin kurallarının uygulanmasını teklif edilmiştir. Yani Kanunî dönemine işaret vardır. Bu teklifi anlayışla karşılamak gerekir. Çünkü her toplum karşılaştıkları sıkıntıları aşmak için öncelikle kendi kültürleri çerçevesinde çözüm aramaları mantıklıdır. Aynı kültürün insanlarına yine aynı toplumun iç dinamikleri faydalı olabilirdi. Koçi Bey de bunu dikkate alarak Kanunî dönemine bir özlem duyduğu anlaşılmaktadır. 17.asırdaki Türk aydınlarının Kanunî dönemine duydukları bu özlemi yadırgamamak gerekir. Nitekim Ortaçağ'ın sonlarında Avrupalı fikir ve düşünce adamları, içine düştükleri çıkmazdan kurtulmak için öncelikle kendi medeniyetleri dâhilinde çözüm aramışlardır⁵⁵. Rönesans bunun en açık örneğidir. Ancak Osmanlı devlet adamları ve yazarlarının ihmal ettiği bir husus vardı: Kanunî döneminden sonra dünyada; askerlik sahasında ve iktisadî alanda büyük gelişmeler yaşanmıştı. Kanunî Sultan

⁵⁵ Turan, **Türk Cihan...**,c. 2, s. 206.

Süleyman kendi çağının meselelerini çözmek için bazı kanunlar koymuş ve gerçekten çözüm de sağlanmıştır. Ancak Kanunî'nin koymuş olduğu çözümlerin kendi dönemine ait olduğu dikkate alınmamıştır.

Kanunî dönemine duyulan özlem sadece Koçi Bey'e mahsus değildir. 17. asrın bütün yazarları için bu anlayış geçerlidir. Kanunî Sultan Süleyman'ın 46 yıl süren saltanatı boyunca 13 büyük sefere çıkıp hepsini zaferle bitirmesi ve birçok ülkeyi fethetmesi, koyduğu kanunlarla devlet ve toplum düzenine ait problemleri çözüme kavuşturmuş olması, devletin kudretini zirveye çıkarması, Osmanlı insanının muhayyilesinde (hayalinde) haklı olarak bu dönemin efsaneleşmesine sebep olmuştur.

Yukarıda 17. Yüzyılda yapılmış olan ıslahatlar konusunda temel bilgiler verilmiş ve iki hususunda altı çizilmiştir. Bunlardan birisi ekonomik alandaki ortaya çıkan yeni gelişmelere dikkat çekilmiş ve çözüm arayışları gündeme gelmiştir. İkincisi, yapılan ıslahat çalışmalarında Avrupa'dan etkilenme söz konusu değildir.

Bu dönemde yapılan ıslahat çalışmalarından diğerleri satırbaşı olarak şöyle sıralanabilir; I. Ahmed (1590-1617) döneminde veraset sistemi değiştirilerek "ekber" evlat sistemi kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı hanedanından en büyük erkeğin tahta geçmesi kuralı uygulamaya konulmuştur. Genç Osman (1618-1622) döneminde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak istenmiş bunun yerine Anadolu ve Suriye'deki Türklerden oluşan millî bir ordu kurulmak istenmiştir. IV. Murad (1623-1640) döneminde tımarlı sipahi sayısı artırılmış, yeniçeri ocağında sayı azaltılmıştır.

Köprülüler (1656-1683) dönemi olarak adlandırılan devre; Osmanlı Devleti'nde Köprülü ailesinden sadrazamların görev yaptığı ve devletin

toparlanması ve istikrarı için bir fırsat yaşanan döneme verilen isimdir. 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasıyla başlayan dönem 1683'de Kara Mustafa Paşa'nın sadarettten azledilmesiyle sona ermiştir⁵⁶. Köprülüler Devri'nin sona ermesiyle Osmanlı'da geri çekilme vetiresinin başladığı kabul edilmektedir.

1.3.2. İKİNCİ DEVRE ISLAHAT ÇALIŞMALARI

İkinci devre ıslahat çalışmalarının 18. yüzyıldan itibaren başladığı kabul edilmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında kaybedilen toprakların geri alınması yönünde bir politika takip edilmiştir. Nitekim Rusya⁵⁷ ve Venedik'in⁵⁸ işgal ettiği topraklar geri alınmıştır. Bu siyaset kısmen başarılı olmuşsa da genel anlamda beklenen başarı elde edilememiştir.

Bu arada bazı ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı için 1701 yılında bir ferman çıkarılmış, Ocak içindeki askerlikle ilgisi olmayanlar temizlenerek 70 bin olan mevcut yarıya indirilmiştir. 18. asrın başlarında tımarlı sipahilerin beratları (belgeleri) gözden geçirilerek mutlaka kendi sancaklarında ikametleri şart koşulmuştur⁵⁹. 18. yüzyılın yarısından itibaren ıslahat çalışmalarında yeni bir dönem başlamıştır. Bu devrede Avrupa'dan teknik alanda uzmanlar getirilmeye başlanmıştır.

⁵⁶ Sultan IV. Mehmed'in görev yaptığı döneme rastlayan bu devrede Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661), Köprülü Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676), Kara Mustafa Paşalar (1667-1683) sadrazamlık yapmışlardır.

⁵⁷ Prut Savaşı (Nisan 1711-Temmuz 1711) ile Rus ordusu hezimeye uğratılmıştır. Yapılan antlaşmayla Azak Kalesi Osmanlıya bırakılmıştır. Serdâr-ı Ekrem Baltacı Mehmed Ali Paşa'nın Katerina ile ilgili aşk söylentisi uydurmazdır. Zira Katerina savaş meydanına gelmemiştir.

⁵⁸ Nisan 1715–Ağustos 1715 tarihleri arasında yapılan seferle Mora Adası geri alınmıştır.

⁵⁹ İhsanoğlu, **Osmanlı Tarihi.**, c. 1, s. 357.

1.3.2.1. Lâle Devri (1718–1730)

Hatırlanacağı gibi; Teknik yönden Avrupa'nın dikkate alınarak yapılan ıslahat çalışmalarına ikinci devre olarak adlandırılmıştı. İkinci devre ıslahat çalışmalarının ilk dönemini Lale dönemi teşkil eder. Yahya Kemâl'in adını koyduğu Lâle⁶⁰ Devri Sultan III. Ahmed dönemine rastlamaktadır.

Lâle Devri, sanat ve edebiyat yönünden parlak bir devirdir. Lâle, dönemin simgesi olmuştur. Lâle Devri'nin mimarı Nevşehirli İbrahim Paşa'dır⁶¹. Lale Devri (1718-1730) yenileşmenin ve Batılılaşmanın sosyal hazırlığı olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde halkın tüketim kalıpları değişmeye başlamıştır. Nitekim 18. asrın ilk yarısına kadar ihracat ithalattan fazlaydı. 18. asrın ortalarından itibaren bunalımlar başlamıştır⁶².

İbrahim Paşa, Avrupa'nın tekniğinden faydalanılması gerektiğini düşünüyordu. Bunun için barış ortamına ihtiyaç vardı. Bu durum dikkate alınarak 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalandı. 1719'da Viyana'ya,

⁶⁰ Lale, hilal ve Allah lafızlarının ebced değeri aynı olduğundan kültürümüzde ayrı bir kıymete sahiptir. III. Ahmed döneminde 1108 çeşit ve renkte lale üretilmiştir. Çelik Gülersoy, **Lale ve İstanbul**, Türkiye ve Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul–1980.

⁶¹ Nevşehirli İbrahim Paşa iyi tahsil görmüş; görgülü insanları seven, şiir ve edebiyata aşırı derecede meraklı ve bu sahada yetişen insanlara saygı gösteren, onları koruyan bir insandı. Seyyid Vehbi, Nâhîfî, Ahmed Neylî, Nedim, Müverrih Raşid, Osmanzâde Tâib gibi değerli şairler ve kalem sahipleri onun himayesine nail olmuşlardı. Nazım Tektaş, **Osmanlı**, s. 432.

⁶² Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul -2000, s. 44; 1739-1769 uzun barış döneminde hayvancılığın, bu arada açılığın ihmal edilmesi gibi sebeplerle girilen Rus savaşı yenilgiyle ve 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu antlaşmayla, savaş alanlarındaki yenilgisi onaylanan sistem kesinlikle yenileşme arayışlarına girmiştir. Tabakoğlu, 2000, s. 44.

Avusturya'ya, 1721'de Fransa'ya ordu, eğitim ve sosyal müesseseler hakkında bilgi temin etmek üzere heyetler gönderildi⁶³.

Lâle Devri'nde yeniden inşa edilen şehirlerimizden biri Nevşehir'dir. Kendisi de Muşkaralı (Nevşehir)⁶⁴ olan Sadrazam İbrahim Paşa; buraya iki cami, bir medrese, mektep, han, çeşmeler ve bunların giderlerini karşılamak üzere dükkânlar yaptırarak bu eserleri vakfetmiştir. Lale döneminin öne çıkan mekânlarından birisi Safahat'tır. Sâdabât⁶⁵, İstanbul'daki Haliç'in Kâğıthane semtinde bir mesire yeri idi. Bu bölgeye köşkler, saraylar, eğlence yerleri ve su cetvelleri yaptırılmıştı. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'dan getirmiş olduğu Versailles ve Fontainblou saraylarının planları Kâğıthane köşklarinin mimarisinde etkili olmuştur.

⁶³ Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi, yanında oğlu Said Çelebi'yi de Fransa'ya götürmüştür (1720). Onun resmî görevi, Fransa ile ittifak sağlamaktır. Bu görevine ek olarak, Fransa'daki fabrikaları ve kaleleri tetkik edecek ve bu konuda rapor hazırlanacaktı. Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi'nin yazmış olduğu bu rapor, daha sonra Osmanlı yenilikçilerinin el kitabı olmuştur.

Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi bu raporunda şu hususlara dikkat çekmektedir: “Müslümanlar ecnebilerin (yabancıların) durumları hakkında bilgi sahibi olmalıdır. İleri görüşlü davranmalıdırlar. Yeni Avrupa yöntemleri, teşkilatları, stratejileri ve savaş sanatı konularıyla yakından ilgilenmelidirler”. Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara- 1994, s. 148.

⁶⁴ Muşkara Nevşehir'in eski adıdır. İbrahim Paşa'nın burayı imar etmesinden sonra Nevşehir (Yenişehir) adını almıştır.

⁶⁵ İstanbul'un en önemli mesire yerlerinden sayılan Sadâbât, cazibesini Nevşehirlî İbrahim Paşa'ya borçludur. Eyüp civarındaki “*Hadaiki sultanîyeden*” Karaağaç bahçesine kadar olan sahada, dere kenarı hükümet erkânına ayrılmıştı. Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Bebek, Hisarlar, Üsküdar, Çubuklu vb. kasırlar, yalılar, cami ve çeşmeler ile güzelleştirilmişti. Şairane isimler ile (mesela Emrâbâd, Neşatâbâd, Hümayünâbâd, Feyzâbâd gibi isimlerle) anılmaya başlanmış, buralarda devletin ileri gelenleriyle şehrin zenginleri gönül eğlendirmeye başlamışlardı. Bk. Tektaş, **Osmanlı**, s. 432.

Bu dönemde edebiyat alanından başlamak üzere Batının tesirleri görülmeye başlanmıştır. Tercüme yapılmıştır. Aristo'nun bazı eserleri Türkçeye tercüme ettirilmiştir. Yazma eserlerin Avrupa'ya kaçırılması önlenmiştir. İstanbul'da beş kütüphane açılmıştır.

1.3.2.1.1. Matbaanın Resmî Olarak Kurulması

Lâle Devri'nde gerçekleşen önemli gelişmelerden birisi 1727 yılında Türkçe kitap basacak olan bir matbaanın resmî makamlarca kurulmasıdır. Esasen matbaa 15.asırdan beri Osmanlı ülkesinde vardı. II. Bayezid döneminde matbaa ilk olarak 1488 yılında Yahudiler tarafından getirilmişti. Daha sonra 1567'de Ermeniler 1627'de Rumlar tarafından kullanılmıştır. 1727 yılına kadar devlet tarafından matbaanın resmen kurulmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun sebepleri şöyle sıralanabilir; Matbaa, Avrupa'da kullanılmaya başlandığında halk tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Mesela Fransa, İspanya ve İngiltere'de halk matbaayı "sihirbazlık" olarak değerlendirmiş ve buralardaki matbaa makineleri tahrip edilmişti. Bundan dolayı belli bir süre Avrupa'da matbaa kullanılamamıştı. Osmanlı toplumunda böyle bir tepki olmamıştır.

Osmanlı'da Müslümanların matbaayı 18. asrın başlarına kadar kullanmamalarının temel sebebi ihtiyaç duyulmamasındandır. Çünkü çok sayıda hattat (güzel yazı yazan kişi) ve müstensih (yazıyı çoğaltan kişi) vardı. Mesela 15. asrın ikinci yarısı ve 16. asırda Türk kültürünün seviyesi Avrupa'dan ilerdeydi. Osmanlı toplumu, okuma-yazma konusunda Avrupa'ya kıyasla gelişmiş durumdaydı. Bu dönemde hattat ve müstensihler Avrupa'da basılan eserlerden daha fazlasını yazabiliyorlardı. Durum böyle olunca matbaaya ihtiyaç duyulmamıştı. Osmanlı'da gerek toplum ve gerekse yönetim matbaanın kullanımına dinî

bir gerekçe ile karşı çıkılmamıştır. Ancak mesleklerini icra edememek endişesiyle müstensihler ile hattatlar ekonomik açıdan matbaaya sıcak bakmamışlardır. Esasen İslâm anlayışı hiçbir yeniliğe karşı olmadığı gibi matbaaya da olumsuz bir tavır içinde olmamıştır. İslâm dininin yeniliği teşvik ettiği bilinmektedir. Matbaa ile kısa zamanda çok sayıda baskı yapılacağından daha çok okuyucuya ulaşmak imkânı vardır. Bu durum, bilginin daha çok insan tarafından paylaşılması anlamına gelir. İslâmiyet bu açıdan matbaanın kurulmasına karşı çıkması mümkün değildir.

Lâle Devri'nin önde gelen aydınlarından Yirmi Sekiz Mehmet Çelebinin oğlu Said Efendi ile İbrahim Müteferrika (Ö.1747), Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya müracaat ederek matbaa kurmak istediklerini bildirdiler. Hattat ve müstensihlerin (çoğaltıcılar) ekonomik endişelerle karşı çıkmaları üzerine, dinî kitapların elle yazılması, ilim ve fikir eserlerinin matbaasına basılması karar verildi. Bu karar son derece yerindeydi. Zira o günkü matbaa tekniği günümüzdeki gibi mükemmel değildi. Kur'an-ı Kerim ve diğer dinî eserlerin bu tür matbaalarda basılması uygun olamazdı. Kaldı ki, hattatların yazdıkları dinî eserler ve birer sanat şaheseriydiler. Günümüzde bile Kur'an-ı Kerim basımında Osmanlı dönemindeki hattatların yazıları esas alınmaktadır. İbrahim Müteferrika'nın bu müracaat üzerine resmi makamlarca 1727'de matbaa kurulmasına müsaade edilmiştir.

Patrona Halil İsyanı (1730)

Lâle Devri'nde barışçı siyaset takip edenlerle bu durumdan hoşnut olmayanlar arasında hizipleşmeler meydana geldi. Özellikle, dönemin Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'ya tepkiler yoğunlaştı. Sadrazama karşı olanların başında Yeniçeriler geliyordu. Sadrazam, 12 bin kişilik

talimli bir ordu kurmayı planlamakta ve bu orduyu da Arnavut ve Boşnaklardan teşkil etmek niyetindeydi. Ayrıca ekonomik hayata yeni bir standart getirmek üzere ticaret vergisi koymuştu. Yeniçeriler, bu gelişmelere büyük bir tepki gösterdiler. Çünkü Yeniçeri ocağının bozulmasında, ağaların (subayların) ticaret ile uğraşmaları önemli bir sebep teşkil etmekteydi. İsyana zemin hazırlayan diğer bir sebep, bu dönemde idareci sınıfın kaygısız ve ince bir sanat zevkiyle hayat sürmesidir. İsrafa kadar varan eğlence hayatı, dönemin tahammül sınırlarını zorlamıştır.

Nihayet Patrona Halil isimli bir yeniçeri Bayezid Camii önünde isyanı başlattı (28 Eylül 1730). Genel gidişten memnun olmayan bir kısım halkın ve esnafın da iştirakiyle isyan genişledi. Bu isyan sonucunda, Sultan III. Ahmed tahttan feragat etti. Yeğeni I. Mahmud⁶⁶ tahta geçti. Sadrazam İbrahim Paşa'yı kıskanan bazı devlet adamları bu isyanın perde arkasındaydılar. İsyancılar, Lâle Devri'ni sembolize eden bütün köşk, bahçe ve kasırları tahrip ettiler. Birçok sanat eseri yakılıp yıkıldı. Bu dönemin meşhur şairi Nedim de isyan sırasında öldü. Bu isyan sırasında isyancıların, matbaaya zarar vermemeleri dikkat çekicidir.

1.3.2.2. Askerî Alanda Yapılan İlk İslahat Çalışmaları

Askerî alanda, Avrupa'nın dikkate alınan yapılmış olduğu ilk ıslahat çalışması Sultan I. Mahmud (1730–54) dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde ilk defa yabancı (Fransız) bir askerî uzman getirilerek,

⁶⁶ I. Mahmud (1730-1754) şair ve bestekârdır, Sebkatî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Bu padişah mühür kazıyarak sattırır ve bunları ihtiyacı olanlara verir. Zeki Kuşcuoğlu, **Dünkü Sanatımız ve Kültürümüz**, Ötüken Neşriyet, İst. 1994, s. 26.

Humbaracı⁶⁷ Ocağı ıslah edilmeye başlandı. Bu uzman daha sonra Müslüman olmuş ve Humbaracı Ahmed paşa ismini almıştır. Humbaracıbaşı Ahmed Paşa hem teşkilat yönünden, hem de teknik yönden ıslah çalışmaları yapmıştır. Yapılan ıslah çalışmaları iyi sonuçlar vermiştir. Nitekim Avusturya ve Rusya'ya karşı yapılan savaşlarda ordularımız zaferler kazanmıştır (1736–1739). Humbaracı Ahmed Paşa'nın gayretleriyle Hendesehane adı verilen askerî mühendislik okulu açıldı. Halk kütüphaneleri kurulmaya başlandı.

I. Mahmud'dan sonra tahta geçen III. Osman'ın (1754-57) kısa saltanatından sonra III. Mustafa'nın (1757-1774) döneminde askerî alanda Fransa'dan getirilen bir uzman (Baron de Tott⁶⁸) ile devam edildi. Tott, topçu ocağının dışında istihkâm ve köprücü sınıfları üzerinde çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar çerçevesinde Sürat Topçuları adında 250 kişilik bir sınıf oluşturulmuş ve yeni toplar döktürülmüştür⁶⁹. Sürat Topçuları sınıfı kısa bir süre sonra maliyetinin yüksek olması gerekçesiyle iptal edilmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rusların Çeşme'de Türk donanmasını yakmaları üzerine yeniden bir donanma inşasına başlandı. Bu dönemin subay ve er ihtiyacını karşılamak üzere Mühendishâne-i Bahri Hümayûn (Deniz Harp Okulu) açıldı (1773).

Birinci Abdülhamid Döneminde (1774–1789) topçu sınıfının ıslahına devam edildi. İstanbul'da bir İstihkâm Okulu açıldı (1784). Cülûs bahşişi

⁶⁷ Humbaracılar, topçu ve bombacı sınıfına denilmektedir.

⁶⁸ Baron de Dott Fransa'ya sığınmış Macar asıllı bir ailenin çocuğudur. Burada topçu eğitimi almıştır. **Türk Yurdu**, Haziran 2013, Sayı 310, s. 28.

⁶⁹ İhsanoğlu, **Osmanlı Tarihi**, c. 1, s. 358

uygulamasına son verildi⁷⁰. Yeniçerilerin maaş belgelerinin serbestçe alınıp satılması yasaklandı. İlk defa dış borç gündeme geldi. Fas, İspanya veya Hollanda'dan borç alınması düşünülmüş fakat vazgeçilmiştir. Gerekçe olarak yabancıların yardımlarına ihtiyaç duymak, devletin tarihi an'anelerine, vakarına ve haysiyetine aykırı olarak değerlendirilmiştir⁷¹.

1.3.2.3. III. Selim Dönemi (1789-1807)

18. yüzyılın sonlarına doğru yapılan askerî alandaki ıslahat çalışmalarının en yoğun devresi III. Selim döneminde olmuştur. Yapılan çalışmanın mahiyetini anlamak bakımından III. Selim'in şahsiyeti hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır. III. Selim'in (1789–1807) kişiliğini tanımak konusunda kendisinin yazmış olduğu "*Lâyık olursa cihanda bana baht-ı şevket/ Eylemek mahz-ı safâdur bana nâsa hizmet*" mısra fikir verebilir. Şehzadelik döneminde kaleme almış olduğu bu şiirde padişah, kendisine padişahlık görevi verildiği takdirde, halka hizmet etmenin kendisi için büyük bir zevk olduğu ifade edilmektedir. Sultan III. Selim 1789 yılında amcası I. Abdülhamid'in ölümü üzerine 27 yaşında tahta geçmiştir. Nezaketi ve maharetleriyle dikkatleri çeken Padişah, şair ve sanatkâr bir ruha sahipti.⁷² Sultan Selim, şiirlerini "İlhamî" mahlasıyla yazmıştır⁷³. Padişah, aynı zamanda bestekârdı. Klâsik Türk musikisinde önemli bir yere sahiptir. Sûz-ı dilâra makamı ona aittir. Türklerin Avrupa'ya ilk önemli yaklaşması III. Selim

⁷⁰ Cülus bahşişi 1452 yılında II. Mehmed döneminde başlamıştır. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, C. 1, s. 230;

⁷¹ Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 60.

⁷² Sultan III. Selim şair ve sanatkâr bir ruha sahip olduğundan, kendisinin ıslahat çalışmaları konusunda yumuşak ve hissî davrandığı belirtilir.

⁷³ Turan, **Türk Cihan**, c. 2, s. 240.

dönemine rastlar. III. Selim tahta çıktığı sıralarda Fransa'da ihtilâl başlamıştı. III. Selim, henüz şehzade iken Avrupa'daki gelişmeleri dikkatle takip ediyordu.

1.3.2.3.1. İslahat Çalışmaları

Avrupa, Fransız İhtilali ile meşgul olurken Osmanlı Devleti derhal ıslahat çalışmalarına başlamıştır. Öncelikle askerî konularda bilgi almak üzere Ebûbekir Ratıb Efendi Viyana'ya gönderildi. III. Selim 1791 yılının sonbaharında devletin zaafı konusunda rapor istedi⁷⁴. Padişaha sunulan raporlar içinde en acil olanı askerî saha ile ilgiliydi⁷⁵. İslahat çalışmalarının uygulanması konusunda temelde iki teklif vardı: Bunlar; Kanunî dönemine ait kuralların tatbik edilmesi ve mevcut müesseselerin tamamen tasfiye edilerek yepyeni bir düzene geçilmesi şeklindeydi. Sonuçta mevcut müesseseler üzerinde ıslah yapılmasına karar verildi.

İslahat çalışmaları 1792'de mevcut müesseseler üzerinde başlatıldı. Yeniçeri Ocaklarında idarî ve askerî görevler birbirinden ayrılarak, idarî

⁷⁴ Ahmet Cevdet Paşa bu konuyla ilgili 18 raporun verildiğini belirtmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, **Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler-I**, s. 253-255. Rapor verenler arasında ikisi gayrimüslimdi. Osman Turan, **Türk Cihan**, c. 2, s. 242.

⁷⁵ Bu raporlar arasında Tatarcık Abdullah Efendi (Kazasker), Vakanüvis Asım Efendi gibi isimler, Avrupa'daki ordu teşkilatının temelde Kanunî döneminden alındığı kanaatindeydiler.

Askerî ıslahat konusunda Tatarcık Abdullah Efendi'nin tekliflerinin bazıları şunlardır:

1. Askerler Avrupa usulüne göre talim yapılmalıdır.
2. Ateşli silahlar ile eğitim yapılmalıdır.
3. İngiltere ve Fransa'dan uzmanlar getirilmelidir.
4. Avrupa'daki askerî ve teknik eserler Türkçeye tercüme edilmelidir.
5. Tersaneler ıslah edilmelidir
6. Haritacılık geliştirilmelidir. Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi..c. 2**, s. 244.

görevlilere Nazır, askerî görevleri olanlara Ağa (subay) denildi. Ocakla organik bağı olmayanların ilişkisi kesilerek sayı yarıya indirildi⁷⁶. Kışlalar genişletildi ve askerlere devamlı talim yapması şartı getirildi. Ateşli silahlarla eğitime ağırlık verilmeye başlandı. Maaşlar yükseltildi ve askerın sürekli kışlada kalması kuralı uygulanmaya konuldu. Yapılan ıslah çalışmaları sonucunda Humbaracı, Lağımcı ve Top Arabacı Ocaklarında olumlu sonuçlar görülse de genelde beklenen iyileşme görülememiştir.

1.3.2.3.2. Nizam-ı Cedit (24 Şubat 1793)

Mevcut ocaklardaki ıslahat çalışmalarının istenen sonucu vermemesi üzerine, 24 Şubat 1793 tarihinde Nizam-ı Cedit adıyla müstakil yeni askerî bir birlik kuruldu. Bu yeni kuruluşa yeniçeriler şiddetle karşı çıktıklarından Bostancı ocağına bağlandı. Bu Ocağın resmî adı Bostancı Tüfenkci Ocağı oldu. Nizam-ı Cedidin yeniçerilerden olumsuz yönde etkilenmesini önlemek için uzak bir mekân olan Levent Çiftliği tercih edildi⁷⁷. Nizam-ı Cedit askerinin kıyafeti yeniçerilerden farklı olarak tasarlandı⁷⁸. 1799 yılında Üsküdar'da ikinci bir kışla (Selimiye Kışlası) daha kuruldu. Askerî ıslah çalışmaları önceleri sadece piyade ve topçu kısımlarına uygulanırken daha sonra bu uygulamaya süvariler de dâhil edildi. 1806 yılına gelindiğinde Nizam-ı Cedide ait personel sayısı, bir

⁷⁶ Bu sayı 30 bine indirilmiştir.

⁷⁷ 1794 yılına kadar burada gerekli inşaat çalışmaları tamamlandı. 1797 yılına gelindiğinde ocağın mevcudu 2536 er ve 27 subaydı.

⁷⁸ Nizam-ı Cedit askerinin başında barata (bir çeşit başlık), ayağında kırmızı renkli dizlik, sırtında kırmızı renkli ceket vardı. Daha sonra Üsküdar'da kurulan askerî birlikte kullanılan dizlik ve ceketin rengi mavidir. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri**, s. 2, s. 763.

kısmı İstanbul bir kısmı Anadolu'da olmak üzere 22.685 er ve 1590 subaya ulaştı.

1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayûn (Kara Harp Okulu) açıldı. Fransa⁷⁹, İsveç ve İngiltere'den uzman ve subay getirilerek bu okulda istihdam edildi. Askerî konularda Fransızcadan tercüme yapıldı. Bu okulun bünyesinde bir matbaa ile bir kütüphane kuruldu⁸⁰. Daha önce kurulmuş bulunan Mühendishane-i Bahri Hümayûn biraz daha geliştirildi.

1.3.2.3.3. Askerlik Dışındaki İslahat Çalışmaları

Kumaş ve kâğıt fabrikaları açıldı. Müteferrika matbaası yeniden tanzim edildi. Avrupa'nın bazı merkezlerine ilk olarak daimî elçilikler açıldı. İlk daimî elçilik 1793 yılında Londra daha sonra Paris (1797), Viyana (1797) ve Berlin'de (1797) açılmıştır. İstanbul'un Senet yiyecek ihtiyacı daha önce tüccarlar tarafından temin edilmekteydi. III. Selim döneminde Hububat Nazırlığı kuruldu. Bu dönemde toplumda lüks tüketim eğilimi ortaya çıkmaya başladı. Şimalin (Kuzey ülkeleri) kürkleri, Hindistan ve Avrupa'nın nadir kumaşları, kıymetli taşları ve mücevherleri itibar görmeye ve kullanılmaya başlandı. Bunun üzerine devlet hem ithalatı önlemek hem de yerli malını teşvik etmek üzere bazı tedbirler aldı.

III. Selim dönemindeki ıslah çalışmaları, Kabakçı Mustafa isyanıyla sona ermiştir. Bu isyan üç gün sürdü. Kabakçı isyanını perde arkasından

⁷⁹ Dışarıdan getirilen uzmanların hangi devletten getirileceği hususu ilgili devletle olan münasebetlerin durumuna göre zamanla değişmiştir. Mesela Fransa'nın 1798 yılında aniden Mısır'ı işgal etmesi üzerine İngiltere'den uzman getirilmiştir.

⁸⁰ Konstantin İpsilanti tarafından *Fenn-i Harp (Savaş İlmi)*, *Fenn-i Lağım (Mayın İlmi)* ve *Fenn-i Muhasara (Kuşatma İlmi)* başlıklı kitaplar tercüme edilmiştir.

destekleyen bazı devlet adamları vardı. Bu isyanın sonunda III. Selim, amcasının oğlu IV. Mustafa'nın lehine tahttan feragat etti. Yeni Padişahın, Nizam-ı Cedid'i ilga ettiğini açıklamasıyla isyan kesildi. Daha sonra Nizam-ı Cedit taraftarları kendilerine Alemdar Mustafa Paşa'yı lider seçerek Kabakçı Mustafa ve çevresini bertaraf ettiler. Bu arada tekrar taht değişikliği oldu ve II. Mahmud tahta geçti.

1.3.2.3.4. Başarısızlığın Sebepleri

Yaygın kanaate göre Nizam-ı Cedit hareketi başarılı olabilseydi devlet tekrar kendini toparlayabilirdi. Ancak bu mümkün olamamıştır. Bunun sebeplerinden birisi halkın yeniliklere sahip çıkmaması olarak ifade edilmektedir. Halkın yeniliklere sahip çıkmaması onların yeniliklere karşı olmalarından değil gerekli olmadığından dolayıdır. Zira devletteki yıpranma henüz halka intikal etmemişti. Dolayısıyla halk ıslahatın yapılması gerektiği kanaatinde olmadığından destek vermemiştir.

Bir diğer sebep III. Selim'in "yumuşak" huylu olması gösterilmektedir. Nizam-ı Cedit çalışmaları devam ederken Edirne'de bu uygulamaya karşı bir isyan başlamıştı. İsyanın bastırılması için Padişah önce Konya Valisi Abdurrahman Paşa'yı görevlenmiş fakat daha bundan vazgeçerek kan dökülmesini istememiştir. Böylece isyancıların duruma hâkim olmalarına dolaylı olarak sebebiyet verdiği kabul edilmektedir.

Talimden kaçan yeniçeriler Nizam-ı Cedit için "Gâvur icadı" diyorlardı. Ayrıca bu iş için tahsis olunan bütçe yeniçerileri çılgına çevirmekteydi. Çünkü bu meblağ ilk yıllarda bir milyar akçe iken, takip eden yıllarda bu miktar üç misline çıkmıştı. Bu durumda devlet, yeniçerilere vermesi gereken paradan bir kısmını kesmek durumunda kalıyordu.

1.3.2.4. II. Mahmud Dönemi (1808–1839)

II. Mahmud (1808–1839)⁸¹, Nizam-ı Cedit hareketini devam ettirmek fikrindeydi. Bu amaçla, Sekban-ı⁸² Cedit adında Selimiye Kışlası'nda yeni bir askeri birlik oluşturuldu. *Sekban-ı Cedit*, Rumeli'den gelip Sultan IV. Mustafa'yı hal' ederek II. Mahmud'un (1808–1839) tahta çıkmasında etkili olan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa tarafından meydana getirilen talimli askere verilen isimdir. Yeniçerilerin şüphesini çekmemek için bu yeni askerî birim, Bostancı Ocağı'na dâhil edildi. Ancak yeniçeriler hâlâ tepki vermekteydiler. Tekrar isyan ettiler ve Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürdüler (14 Kasım 1808). Daha sonra İkinci Mahmud'u öldürmek üzere saraya saldırdılar. Padişahı ise Sekban-ı Cedit ve donanma korumaktaydı. İstanbul tarihinde görülmeyen bir iç savaş başladı. Sekban-ı Cedit ile yeniçeriler arasındaki bu iç çatışmada iki taraf da yenilemedi⁸³. Sonunda, Padişahın ordu üzerinde islahat yapmaktan vazgeçtiğini ilan etmesiyle isyan yatıştı.

Bu dönemde önemli görülen ve Senet-i İttifak adı verilen bir metin vardır. 8 Ekim 1808 tarihinde ayan ve eşraftan katılanların iştirakiyle bu metin karar altına alınmıştır. Bazı görüşlere göre Sened-i İttifak padişahın mutlak hâkimiyetini sınırlandırmaktadır.

1.3.2.4.1. Yunan (Rum) İsyanı (1821)

Rum İsyanı sonuçları günümüze kadar devam eden önemli olaylardan biridir. Bu isyan 1814'de Odesa'da gizli olarak kurulan Etniki Eteryay

⁸¹ Sultan şair, bestekâr ve hattattır. *Adli* mahlasıyla şiirler yazmıştır.

⁸² “Sekban” Osmanlılarda, sınır boylarında görev yapan bir sınıf askere denilmektedir.

⁸³ Öztuna, *Resimlerle Türkiye*, s. 224.

örgütü tarafından organize edilmiştir. Bu örgütün iki hedefi vardı; Rumların istiklâlini sağlamak ve Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kurmak (Megola İdea). Örgütü çalışma alanı olarak Mora Yarımadası ile Ege Adaları ve Karadeniz'i seçmiştir.

Rum İsyanı 1821 yılında çıkmış ve devlet tarafından bastırıldı. Bu isyanın bastırılmasında merkezî (Yeniçeriler) kuvvetler değil Mısır eyaletinde bulunan eğitimli askerler kullanıldı. 1821 yılındaki Rum isyanına Fener Rum Patrikhanesinin katkı sağladığı tespit edilince Patrik Gregorius, Patrikhanenin orta kapısında asılarak cezalandırıldı⁸⁴.

Yunan (Rum) isyanının sonuçları şunlardır;

1. Rum isyanına kadar Türk gölü olan Ege Denizi bu isyandan sonra artık bu niteliğini kaybetmiştir. Günümüzde hâlâ devam etmekte olan Ege meselesinin başlangıç tarihi bu olaydır.

2. Bu isyan sebebiyle Avrupa'nın büyük devletleri Osmanlı'nın iç işlerine müdahaleyi daha da arttırmıştır.

3. Rum isyanından sonra sekiz sene sonra Türkiye'nin batısında sürekli Türkiye'nin aleyhine genişleyecek olan Yunanistan kurulmuştur (1829).

1.3.2.4.2. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması

Yeniçeri Ocağı I. Murad (1362–1389) döneminde 1000 kişilik bir birlik olarak kurulmuştu. Daha sonra bu sayı artırılarak, II. Murad

⁸⁴ Turan, **Türk Cihan**, c.2, s 262; Rum isyanındaki faaliyetleri sebebiyle suçu sabit bulunan Patrik asılırken son olarak şunları söylemiştir: “*Konstantin'in ülkesinden müşrikler(Türkler) def olacaktır. Ayasofya salibe(Hıristiyanlara) iade edilecektir. Bizans kartalı yine semalara hâkim olacaktır. Yarıda kalan merasimin tamamlanacağı mesut güne kadar, bu kapı kapalı kalsın. Ey Rûh-ul Kudüs, sesimi duy!*”.Ünlü,age, c. 3, s. 30.

döneminde 4 bin, Fatih döneminde 12 bin ve nihayet 16. yüzyılın sonlarına doğru 40 bini aşmıştı. Yeniçeri Ocağı'nı ıslah etmek teşebbüsü ilk olarak II. Osman (1618-1622) (Genç Osman) döneminde ortaya çıkmıştır. Genç Osman Lehistan seferinde (1621) yeniçerilerin gayretsizliği sebebiyle Hotin kalesini alamamıştı. Bu yüzden Yeniçeri Ocağını kaldırarak yeni bir ordu kurmak istemiş ancak bu mümkün olamamıştı.

18. yüzyıldan itibaren yeniçerilerin askerî bir sınıf olarak önceki dönemlere nazaran fonksiyonlarında bir azalma görülmeye başlandı. Nihayet II. Mahmud 15 Haziran 1826 tarihinde sert bir operasyonla Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı. Bu olay Vaka-i Hayriye (Hayırlı Olay) şeklinde ifade edilmektedir. Yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında binlerce yeniçeri öldürülmüştür⁸⁵.

1.3.2.4.3. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılmasının Bazı Sonuçları

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti'nde modern dönemin başladığı kabul edilir. Kaldırılan bu ocağın yerine, Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye (Mansure) adında bir ordu kuruldu. Taşradaki tımar sistemi de bir süre sonra kaldırılarak bütün askerler maaş sistemine dâhil edildi (1831). Mansurenin subay ihtiyacını karşılamak üzere Harbiye Mektebi kuruldu (1834). Bu ordunun eğitimi için Almanya, İngiltere ve Fransa'dan subaylar getirildi

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından hemen sonra bazı olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Mesela Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından bir yıl sonra İngiliz, Fransız ve Rus filoları Navarin'de Türk donanmasını

⁸⁵ Öztuna, **Resimli Türkiye...**, s. 226.

yaktılar (1827). Yunan bağımsızlık hareketini destekleyen Rusya, Osmanlı'nın bu zayıf durumundan istifadeyle saldırıya geçerek Edirne'ye kadar geldi. Bu durumda Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. En ağır şartlar ihtiva eden Edirne Antlaşması'nı imzalandı (1829). Diğer taraftan Fransa ve İngiltere'nin teşvikiyle, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa devlete isyan ederek, Kütahya'ya kadar geldi. İstanbul'u tehdit etmeye başladı. Padişah bu iç tehdit karşısında Rusya'nın desteğini istemek zorunda kaldı⁸⁶. Rusya'nın katkısıyla Mısır Valisinin isyanı önlenerek Kütahya Antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti böylece bu iç isyanı gidermiş ama bu defa Hünkâr İskelesi Antlaşması (1833) ile Rusya'nın nüfusu altına girdi. Kendi çıkarları açısından telaşlanan İngiltere, Mehmet Ali Paşa ve Rus tehlikelerine karşı Osmanlı'yı desteklediler. İngiltere'nin bu desteğine karşılık Osmanlı Devleti, İngiliz Ticaret Antlaşması'nı imzalayarak açık pazar konumuna girmiştir(1838)⁸⁷.

⁸⁶ II. Mahmud'un Mısır valisinin isyanı sebebiyle Rus yardımını istemek zorunda kalması üzerine "Denize düşen yılana sarılır" sözünü söylediği anlatılır.

⁸⁷ Doğan Avcıoğlu İngiltere ile imzalanan 1838 yılındaki bu antlaşmayı şöyle değerlendirmektedir; "Türkiye'ye açık Pazar haline getiren Ticaret Antlaşmasına en ufak direnme gösterilmeyecektir. Büyük Reşit Paşa, Türkiye'nin idam fermanını, kalkınma yolunu açacak bir belge diye imzalayacaktır". Bu anlaşmanın bazı maddeleri şöyledir;

- 1.Anlaşma, Osmanlı Devleti'nin her tarafında uygulanacaktır. Mısır'ın dış ticaretteki tekeli bu anlaşmayla bertaraf edilmiştir.
- 2."İlebed mer'i ve muteber" olduğu belirtilen anlaşma hükümlerinden, öteki bütün devletler faydalanacaklardır.
- 3.Kapitülasyonlar devam edecektir.
- 4.Yed-i vahid (tekeli) usulu, "bilküllüye terk ve iptal" edilecektir.
- 5.Emtia alımı ve nakli için tezkere istemeyecektir. Tezkere isteyen vezirler ve memurlar, devletçe şiddetle tedip olunacak ve İngiliz tüccarların bu yüzden uğrayacakları zararlar tazmin edilecektir.

1.3.2.4.4. İdarî Yenilikler

Dîvân-ı Hümayûn denilen klâsik dönemdeki hükümet teşkilatı kaldırılarak, bugünkü Bakanlar kuruluna benzer şekilde Meclis-i hass-ı vükelâ kuruldu. Padişah'ın yetkileri Nâzırlar arasında paylaşıldı. Dîvân Üyeleri Nâzır adını aldı. İtfaiye hizmetlerini yürütmek üzere tulumbacı teşkilatı kuruldu (1828)⁸⁸, Adliye Nezareti'nin temelini teşkil eden Nezâret-i deavî kuruldu. Osmanlı Klâsik dönemde dış işleriyle ilgili görev yapan Reisülküttaplık makamı, Hariciye Nezâreti'ne dönüştürüldü. Umur-u Mülkiye Nezareti kuruldu (1836). Daha sonra bu nezaretin adı Dâhiliye Nezâreti olarak değiştirildi (1836). Sadrazam unvan, kısa bir süre "başvekil" olarak değiştirildiye de kısa bir süre sonra bu uygulamadan vazgeçildi.

Nâzırların Padişah tarafından atanması usulü benimsendi. Evkaf Nezâreti ve Ticaret Nezâreti kurularak bütün vakıflar Evkaf Nezâretine bağlandı. Muhtarlıklar kuruldu. Vilayetlerde meclisler oluşturuldu. Padişahın resimleri ilk defa devlet dairelerine asılmaya başlandı. Memurlara rütbe ve nişan verilmeye başlandı. Yönetim merkezi Topkapı'dan Dolmabahçe Sarayına taşındı. Padişah Mısır tarzında setre (ceket) pantolon giymeye başladı. Doğum günlerini kutlamaya başlayan hükûmet ilk defa elçiliklerde verilen davetlere iştirak etmeye başladı.

1.3.2.4.5. Eğitimdeki Yenilikler

İlköğretim mecburî hâle getirildi. İstanbul ile sınırlı olmak üzere uygulanmaya başlandı. Klasik dönemin eğitim kuruluğu olan Enderun

6.İthalatta yalnız yüzde 3 ithal resmi ödenecektir. Ayrıca yüzde 2 oranında ek vergi alınacaktır. Bk. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara-1969, s. 51

⁸⁸ 1923'te İstanbul'da Tulumbacı teşkilatı yerini, modern motorlu itfaiye teşkilatına bırakmıştır.

Mektebi yerini mühendishanelere bıraktı. Rüştiye Mektebi açıldı (1838). Devlet memuru yetiştirmek üzere, Mekteb-i Maarif-i Adliye, doktor yetiştirmek üzere eğitim dili Fransızca olan Mekteb-i Tıbbiye kuruldu (1828). 1870 yılına kadar bu okulun eğitim dili Fransızca olarak devam etmiştir. Okulda Türk hocalarla birlikte Fransız, İtalyan ve Avusturyalı uzmanlar istihdam edildi.

Rum isyanına (1821) kadar, devletteki tercümanlık mesleği Rumların tekelindeydi. Bu isyandan sonra Rumlara tercümanlık görevi verilmedi⁸⁹. Avrupa'ya eğitim amacıyla ilk defa öğrenci gönderildi (1830)⁹⁰. Takvîm-i vekâyi adıyla Türkçe, Arapça ve Fransızca olmak üzere üç dilde yayın yapan ilk resmî gazete çıkarıldı (1831)⁹¹.

⁸⁹ Turan, **Türk Cihan...**, c. 2 s. 267.

⁹⁰ Osmanlı Devleti'nde Avrupa'ya ilk olarak 1830 yılında öğrenci gönderilmiştir. Serasker Hüsrev Paşa'nın himayesinde, Saray'da "Daire-i Seniyye" de tahsil görmekte olan Hüseyin, Ahmed, Abdüllatif ve Edhem efendiler olmak üzere dört Osmanlı öğrencisi masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. İlk gönderilen öğrencilerin dördü de askerî sahada tahsil görmüştür. 1839 yılına kadar tamamı askerî okullardan seçilen 36 kişi, Londra, Paris ve Viyana gibi büyük şehirlere sanayi ve teknoloji öğrenmek üzere gönderilmişlerdir. Bkz. İhsanoğlu, **Osmanlı Medeniyeti...**, c.I, s. 295.

⁹¹ 1831 yılında Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlık faaliyetleri artma eğilimine girmiştir. Mesela 1831 yılından itibaren, Protestan kilisesinin faaliyetleri başlamıştır. Daha sonraki tarihlerde bu kilisenin faaliyetleri artarak devam etmiştir. 1998 yılında yapılan bir toplantıda, Türkiye ve Avrasya pilot bölge olarak seçilmiştir. Bu tarihten itibaren KİLİSE EVLERİNİN kurulmasına hız verilmiştir. Protestan kilisesinin şu prensipleri ülkemizde uygulanmaya çalışılmaktadır. 1. Kişi hayatına yön verirken devletin kurallarına itibar etmemelidir. 2. Dil, cins ve ırk benzerliklerinden değil, farklılığından hareket edilmelidir. Özellikle bu prensip güneydoğuda uygulanmıştır. Bkz. Oruç, **Dinler Arası Diyalog Tuzağı...**, s. 42.

1.3.2.4.6. Maliyedeki Yenilikler

Verginin doğrudan doğruya devlet tarafından toplanması için teşebbüste bulunuldu. Mültezimlerin aradan çıkarılması planlanarak Bursa ve Gelibolu pilot bölge olarak seçildiyse de başarılı olunamadı. Yerli malı kampanyaları yapıldı. Müslüman tüccarlar, Avrupalı meslektaşlarının karşısında devletçe desteklendi. Ancak bu konuda büyük bir başarı sağlanamadı. Çünkü bu sırada Avrupa'da sanayileşme hızlanmıştı.

1.3.2.4.7. Sosyal Değişiklikler

Kılık-kıyafet konusunda değişiklikler yapıldı (3 Mart 1829). Devlet memurlarına fes⁹², pantolon ve ceket giymeleri konusunda mecburiyet getirildi. Halk bu hususta serbest bırakıldı. Sarık ve cübbenin sadece ilmiye sınıfına mensup olanların giymesine müsaade edildi. Mehter teşkilatı Yeniçerilere duyulan tepkiden dolayı kaldırıldı. Bektaşî tekkeleri kapatıldı⁹³. Mehter'in yerine Mızıka-ı Hümayûn kuruldu. Başına İtalyan asıllı ünlü müzikçi Donizetti getirilerek marşlar bestelettiler. Piyano, bando, orkestra, tiyatro ve opera bu dönemde Türkiye'ye girdi.

⁹² Sultan Mahmud yeni bir kıyafet araştırması yaparken Tunus'tan getirilen fesi beğenmiş, onu askerler ve memurlar için resmî serpuş olarak kabul etmiştir. Bu çalışmalar, 1827 yılında başlamış ve 1829 yılında resmîleşmiştir. Bk. Turan, **Türk Cihan...**, c. 2, s. 268.

⁹³ Bektaşî tekkeleri Sultan Mahmud döneminde Yeniçerilere duyulan tepkiden dolayı kapatıldıktan sonra Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) tekrar açıldı. Bektaşîler 1867'den itibaren Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa tarafından Masonluğa dahil edilmiştir. Ayrıca Jöntürklerle Bektaşîler Masonluk bünyesinde işbirliği yapmışlardır. **Ahilik Ansiklopedisi**, C. 1, s. 310.

1.4. TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANLARI

14.1. Tanzimat Fermanı

“Tanzimat” yeniden düzenleme demektir. 3 Kasım 1839’da ilan edilmiştir. 1839 yılından 1876 yılına kadar olan döneme Tanzimat Dönemi adı verilmektedir. Sultan Abdülmecid’in tahta geçmesiyle, Mustafa Reşit Paşa Hariciye Nazırlığına getirilerek Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayun) ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı’nda esas olarak şu konulara yer verilmiştir;

1. Osmanlı Devleti, kuruluşundan beri hukuka uygun davrandığından güçlü bir devlet olmuş ve halkın hayat seviyesi yüksek olmuştur.
2. Osmanlı Devleti, son yüz elli yıldır iç karışıklıklar sebebiyle kanunları tam olarak uygulayamadığından devlet zayıflamıştır.
3. Devleti yeniden güçlü kılmak için yeni kanunlar çıkarılmalıdır.

1.4.2. Tanzimat Fermanı’nın Kritiği

Tanzimat Fermanı tek taraflı bir belgedir. Padişah belirtilen hususlara kendisinin uyacağına yemin etmiştir⁹⁴. Tanzimat Fermanı’nda belirtilen mal, can ve namus masuniyetlerinin İslamiyet’te mevcut ve tatbik edilmekte olduğu halde tekrar zikredilmenin sebebi, üzerinde mevlalık hakkı bulunan Enderun çıkışlılar kast edilmiş olmalıdır⁹⁵.

Tanzimat’ın ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti iradeyi Batılılara kaptırmıştır⁹⁶. Tanzimat ile başlayan yeniliklerin başarılı olamamasının

⁹⁴ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s. 164.

⁹⁵ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s. 164.

⁹⁶ Tanzimat’ın mimarı Reşit Paşa yabancı bir devlete dayanarak kariyer yapma çığırını açan yeni bir tip devlet adamıdır. Reşit Paşa’nın koruyucusu İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning’dir. Dolayısıyla Tanzimat’ın gerçek mimarı, Lord Stratford’dur. *Lord Stratford’un Türkiye Hatıraları* isimli

temelinde yatan esas sebep budur. Tanzimat bir iç düzenleme gibi görülmele birlikte, fiilen Batı'nın Osmanlı sistemini manipüle etme ve dolayısıyla etkileyip kendi çıkarları açısından zararsız hale getirme hareketi olarak değerlendirilebilir⁹⁷. Tanzimat'ın ilanında, yabancı devletlerin sempatisini kazanmak düşüncesi olduğundan; Osmanlı Devleti yabancı devletlerin siyasi ve iktisadi müdahalesine daha da açık hâle gelmiştir⁹⁸.

Böylece Tanzimat'ın ilanıyla hayat tarzı ve dünya görüşü bakımından Müslüman Türk'ler Hıristiyanlara yaklaştırılmak istenmiştir. Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nde azınlıklara ait hak ve mükellefiyetler Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethettiğinde oradaki gayrimüslimlere uyguladığı esaslar temel alınmıştı. Bu sistemde Osmanlı ülkesinde Müslüman hâkimiyeti esas olarak kabul edilmişti. Gerçekten devletin kurucu unsuru Türk ve resmi dilin Türkçe olmasına rağmen, Türklerin sahip olduğu haklarla ırken Türk olmadığı halde Müslüman olanlar arasında hiçbir fark yoktu. İşte Tanzimat İslam hâkimiyetine son vererek azınlıkları Müslümanlarla aynı seviyeye getirmiştir⁹⁹.

kitapta, “*Canning'in yardımıyla kabul edilmiş kanunları uygulamayan paşalar, tepetaklak olurlardı*” demektedir. Bk. Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s.58.

⁹⁷ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s. 136; İngiltere Tanzimat'tan sonraki ilk yıllarda Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Tabii ki kendi menfaati gereği olarak. Bunu Lord John Russel, 1853'de şöyle ifade eder; “*Osmanlı Devleti'nin istiklaline dokunmak, Devlet-i Aliye'nin son mutedil tarifeleri sayesinde iyi bir hale gelmiş olan Büyük Britanya ticaretinin mutlaka büyük miktarda tenzilini mucip olur*”. Bk. Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 59.

⁹⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara-1994, s. 223.

⁹⁹ Kadir Mısıroğlu, **Lozan Zafer mi, Hezimet mi?**, s. 120.

1.4.3. Tanzimat Döneminde Bazı Islahat Çalışmaları

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte geniş bir memur kadrosu oluşturuldu. Askerlik görevi beş yıl olarak tespit edildi (1843). Harbiye Mektebi'ne öğrenci yetiştirmek üzere, ordu merkezlerinde İdadî mekteplerinin kurulması kararlaştırıldı (1845). Şehir ve limanların keşifleri yapılarak haritalar tanzim edildi. Posta teşkilatı kuruldu (1840). Telgraf hattı döşendi (1853). Müsadere kaldırıldı. Damga pulu kullanılmaya başlandı.. İlk defa kâğıt para/banknot çıkarıldı (1840). Eyalet merkezlerinde defterdarlıklar, sancaklarda mal müdürlükleri kuruldu. Emniyet teşkilatı kuruldu (1845). İlkokulların sayısı artırıldı.. Encümen-i Daniş (Osmanlı İlimler Akademisi) (1851) ve Ticaret mahkemeleri kuruldu.

Vergi konusunda yeni düzenlemeler yapıldı. İltizam usulü kaldırıldı. Buna göre; Müslümanların vergisini devlet, gayrimüslimlerin vergisini kilisenin toplaması kararlaştırılrsa da bu uygulamanın sonuçları olumsuz oldu. Nitekim gayrimüslim unsurlar devlet içinde devlet hâline gelerek devletin parçalanma sürecini hızlandırmışlardır. Hıristiyan tebaa kendileriyle mezhep yönünden aynı olan devletlerle bütünleşmeye başladılar. Mesela Katolikler kendilerini Fransız, Ortodokslar Rus, Protestanlar İngiliz olarak hissettiler. Gayrimüslimlerin askere alınması konusunda düzenleme yapıldı fakat kısa süre içinde hayata geçirilemedi.

1.5. ISLAHAT FERMANI

Kırım Savaşı (1853–56) devam ederken Viyana'da toplanan bazı Avrupalı devletler (İngiltere, Fransa ve Avusturya) Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki farklılıkların her alanda ortadan kaldırılması konusunda Osmanlı Devleti'nden talepte bulundular. Avrupalı devletler bu taleplerinin yerine getirilmesi şartıyla Rusya'ya karşı Osmanlı'ya

“yardım” edeceklerini ifade ettiler. Osmanlı’nın Rusya’ya karşı desteğe ihtiyacı olduğundan Şubat 1856’da Islahat Fermanı’nı ilan etmek edildi.

Fermanın muhtevası şöyle özetlenebilir;

1. Müslümanlar ile gayrimüslimler kanun önünde eşit olacaklardır¹⁰⁰.
2. Osmanlı ülkesinde bulunan gayrimüslim cemaatlerin ruhanî reislerine, devlet tarafından maaş bağlanacaktır.
3. Azınlıklara ait kilise, manastır, mezarlık, okul ve hastane gibi yerlerin tamir ve yeniden inşasına izin verilecektir.
4. Irk, din, dil farkı gözetilmeyecek ve hiçbir mezhep diğerine üstün kabul edilmeyecektir.
5. Yabancı uyruklu kişiler, Osmanlı ülkesinde mülk sahibi olabileceklerdir.
6. Artık Hıristiyanlar bütün devlet dairelerinde istihdam edilmeye başlanacaktır¹⁰¹.

1.5.1. Islahat Fermanı’na Tepkiler

Islahat Fermanı’nda Müslümanlarla ilgili bir düzenleme olmayıp, Hıristiyanların ön plana çıkarılması, ülkede huzursuzlukların artmasına sebep olmuştur. Bu karışıklıklardan birisi 1858 yılının hac döneminde Cidde’de ortaya çıktı. Burada Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında çatışmalar yaşandı. Bu kargaşayı önlemek amacıyla, araya girmek isteyen Fransız ve İngiliz konsoloslar öldürüldü. Bunun üzerine İngiliz ve

¹⁰⁰ Aynı hüküm Lozan Antlaşması’nın 12. maddesinde tekrar düzenlenmiştir.

¹⁰¹ Islahat Fermanı’na kadar Osmanlı’da devlet memuru olmanın temelinde üç şartı vardı; Müslüman olmak, Türkçe bilmek ve talip olunan işin uzmanı olmak. Böylece Islahat Fermanı’yla Müslüman olmak şartı kaldırılmış oldu.

Fransız filosu Cidde önlerine gelerek şehri topa tuttular. Daha sonra olayla ilgili görülen on kişi idam edildi.

İslahat Fermanı'na karşı Lübnan ve Suriye'de de olaylar meydana geldi. Buralarda Dürzîlerle Marunîler arasında kanlı çatışmalar yaşandı¹⁰². Osmanlı hükümetinin buradaki olayları yatıştırmakta güçlük çekmesi üzerine Avrupalı devletler¹⁰³ Paris'te bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ne müdahale için görüşmeler yaptılar. Osmanlı Devleti bunun üzerine daha sert tedbirler alarak olayları önledikten sonra Beyoğlu Protokolü imzalandı (1861)¹⁰⁴. Buna göre Lübnan, imtiyazlı (ayrıcalıklı) bir vilayet hâline gelecekti. Buraya Avrupalı devletlerin onayını almak kaydıyla, 3 yıl süreyle vezir payeli Hıristiyan bir mutasarrıf tayin edilecekti. Lübnan'ın bu statüsü 1914 yılına kadar devam etmiştir.

1.5.2. İslahat Fermanı'nın Kritiği

Bu ferman ile Hıristiyanların hak ve imtiyazları artırılmış, Müslümanlar mağdur edilmiştir. Kendilerine geniş haklar tanınmış olmasına rağmen, sürekli daha fazlasını isteyen gayrimüslimler İslahat Fermanı'ndan tatmin olmamışlardır. Bu Fermanın ilanından sonra Hıristiyan unsurlar arasında, milliyetçilik fikirleri daha kolay yayılmaya başlamıştır. Dolayısıyla devletin parçalanma süreci hızlanmıştır. İslahat Fermanı'nda ilk defa “*Osmanlılık*” kavramı kullanılmış, “*Tebaa*” yerine “*Vatandaş*” tabiri yer almıştır.

¹⁰² Dürzîler'i İngilizler, Marunîler'i Fransızlar tahrik etmişlerdir.

¹⁰³ Bu devletler şunlardır; İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya.

¹⁰⁴ Lübnan Nizamnamesi adı da verilen bu protokol 9 Haziran 1861 yılında imzalanmıştır. 17 maddeden meydana gelen bu protokolda Lübnan'a adli, idarî ve mali muhtariyet (özerklik) tanınıyordu.. Bk. Ünlü,age, c 3, s. 83; Ortaylı 1976, 437; Nizamnamenin ayrıntısı için bkz. İsmail Hakkı Bey, **Hukuk-u İdare**, 1. kısım 1 Tab'ı Dersaadet Kanaat Mat. 1327, s. 343-345.

Avrupalılar Osmanlı Devleti'nin kendi gücü ve araçları ile ıslahatı başaramadıkları gerekçesiyle, Islahat Fermanı'nın ilanını edilmemesini sağlamışlar ve işi doğrudan üzerlerine alıp müdahalelerini yoğunlaştırmışlardır. Böylece bir dünya devleti olan Osmanlı Devleti, bu süreç içinde etkisizleşerek küçük bir Doğu Akdeniz devleti haline getirilmiştir. Sonuçta kapitalizmin edilgen bir ögesi olmuştur¹⁰⁵.

(SERBEST OKUMA)

BAZI KAVRAMLAR

Darülfünûn: Sultan İkinci Abdülhamid döneminde İstanbul'da açılan üniversiteye verilen addır. Cumhuriyet döneminde “Darülfünun” adı 1933 yılına kadar kullanılmıştır. 1933 yılında yapılan Üniversite reformuyla “Darülfünun” kavramı kaldırılarak yerine “Üniversite” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihe kadar Ordinaryüs Profesöre “müderris”, profesöre “muallim”, doçente “müderris muavini” denilmekteydi.

Doç. Venedik ve Ceneviz İtalyan cumhuriyetlerinde devlet başkanına verilen isim. Venedik eskiden dukalık olduğu için, kelime de duka kelimesinden gelmektedir. Son olarak Mussolini, bu unvanı takınmıştır.

¹⁰⁵ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s. 136.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'NIN SON ASRI

2.1. SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ (1861-1876)

2.1.1. Yeni Osmanlılar Hareketi

Başlangıçta edebî bir akım olarak ortaya çıkan ve Yeni Osmanlılar olarak ifade edilen bu gurup Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde ortaya çıkmıştır (1860). Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminden itibaren hızla açılmaya başlayan okullardan mezun olan gençlerden meydana gelen bu guruba, Avrupa'da Jön Türk, bizde ise Yeni Osmanlı denilmiştir. Yeni Osmanlılara göre, Tanzimat ve Islahat Fermanları çerçevesinde yapılan çalışmalar yeterli değildir. Derhal bir yasama meclisi kurulmalıdır. Bunun için vakit geçirilmeden meşrutî bir idareye geçilmelidir. Jön Türkler bunun ilk adımı olarak derhal bir anayasa metninin hazırlanması gerektiğini savunmuşlardır.

Yeni Osmanlıların ortaya çıkmasıyla bir muhalefet gurubu oluşmuştur. Osmanlı'da ilk muhalefet olarak isimlendirilen bu akımın öne çıkan simaları şunlardı; Mithat Paşa, Şinasi¹, Namık Kemâl², Ali

¹ Şinasi, fikir olarak Renan'ı örnek alması sebebiyle, Pozitivizmin etkisinde kalmıştır. Şinasi, kamu maliyesi için gönderilmiş olduğu Fransa'da Renan ile tanışarak pozitivizm ve edebiyatla ilgilenmiştir. Bk. Cengiz Aktar, **Türkiye'nin Batılılaştırılması**, İstanbul 1993, s.33; Şinasi, Çapanzade Agâh Efendi'nin 1860 yılında çıkarmış olduğu ilk bağımsız gazete olan Tercüman-

Suavi³, Ziya Paşa⁴, Halil Şerif Paşa, Mustafa Fazıl Paşa gibi gazeteci, yazar ve devlet adamlarıdır. Yeni Osmanlılar, çıkardıkları gazete ve dergilerle fikirlerini topluma yaymışlardır.

2.1.1.1. Yeni Osmanlılarda “Cumhuriyet” Fikri

Yeni Osmanlıların uygulamaya koymayı düşündükleri program konusunda fikir birliği yoktu. Yeni Osmanlılar iki grupta değerlendirilebilir:

a. Mutediller (Ilımanlar):

¹ Ahval’in yazarları arasındaydı. Daha sonra 1862 yılında Tasvir-i Efkâr’ı yayınlamaya başlamıştır.

² Namık Kemâl fikir olarak telifçidir. Ernest Renan’a karşı İslâm medeniyetini savunur. Renan’a göre İslâm, ilim ve gelişmeyi özümseyememiştir. Bunun sebebi de, devletle dinin iç içe olmasıdır. Namık Kemâl ise, “Renan Müdafaanamesi”nde buna karşı çıkar. Ona göre, devletteki ilahî dayanak, İslâm adaletinin üstünlüğünü ifade eder. Böylece, adalet ve ahlak konusunda İslâm’ın akılcı kaynakları, Batının akılcı kaynaklarından daha üstündür. Namık Kemâl, 1863 yılında Mirat gazetesini kurdu. Daha sonra Tasvir-i Efkâr’ı devralmıştır.

³ Ali Suavi, 1867 yılında Muhbir gazetesini kurmuştur.

⁴ Ziya Paşa Genç Osmanlı grubundan olmakla birlikte yeni sisteme bazı eleştirilerde bulunmuştur. Mesela Terkib-i Bend bu eleştirilerin yer aldığı şiirlerden birisidir. Bu şiirin bir kısmı şöyledir;

“İman ile din akçedir erbab-ı gınada,
 Namus-u hamiyet sözü kaldı fukarada.
 İkbâl için ahbabı siayet yeni çıktı,
 Bilmez idik evvel, bu dirayet yeni çıktı.
 Sirkat çoğalıp lafz-ı sadakat modalandı,
 Namus tamam oldu, hamiyet yeni çıktı.
 Düşmanlara ahbabını zemmoldu zarafet,
 Dildardan ağyara şikâyet yeni çıktı”.

Sözlük: **Erbâb-ı gına**: zenginler, **Terfih-i raiyyet**: halkın refahı, **Siâyet**: kötüleme, **Mahmî**: himaye gören, **Dirayet**: zeka, bilgi, kavrayış, **Pâbend**: Ayak bağı, **Hamiiyet**: haysiyet, **Bâzîçe**: oyun, eğlence,

Bu grup, Ziya Paşa'nın çevresinde toplanmıştı. Mutediller; şiddetten yana değildiler ve meşrutiyetin ilanının yeterli olduğunu düşünmekteydiler.

b. Müfritler (Aşırıları):

Bu grup Mehmet Ali Bey'in etrafında toplanmıştı. Namık Kemal'in⁵ de içinde bulunduğu bu gurup zamanla meşrutiyet fikrinden vazgeçerek, cumhuriyet fikrine döndüler. Müfritler; Türklerle Araplar arasında sıkı bir işbirliği olmasını, Cumhuriyetin ilan edilmesini, bir halife seçilmesini ve Mekke'de ikamet etmesini istiyorlardı. Onlara göre; Cumhuriyet idaresinde halifelik Cumhurbaşkanına verilemeyeceğine göre, ayrı bir halife seçilmeliydi⁶. Yeni Osmanlılardan sonra Cumhuriyet fikri Birinci Meşrutiyet'in ilanını müteakip günlerde gündeme gelmiştir.

2.1.1.2. Yeni Osmanlılar ile Tanzimatçı Paşaların Farklılıkları

Yeni Osmanlılar ile Tanzimatçı Paşalar arasında batı taraftarlığı ve ıslahat yapılması gerektiği yönde aynı görüştedirler. Ancak Yeni Osmanlılar ıslahat çalışmalarının yavaş ilerlediğini ve derhal meşrutiyetin ilan edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Tanzimatçı Paşalar ise söz konusu ıslah çalışmalarının merkezi otoritenin kontrolünde

⁵ Namık Kemal, cumhuriyet hakkında da fikirlerini şu şekilde ortaya koymuştur. *Halkın egemenliği tasdik olunduğu takdirde, cumhuriyet ilanına da hakkı olmaz mı?*” Sorusuna, “*Halkın egemenlik hakkı tasdik olunduğu surette cumhuriyet yapmaya da hak var mıdır ne demek? O hakkı dünyada kim inkâr edebilir? İslâm ilk ortaya çıktığında bir tür cumhuriyet değil miydi? O cumhurun, bizi bitireceği başka mesele; onu da kimse inkâr edemez. Bizde cumhur yapmak da kimsenin aklına gelmez. Fakat icrasında imkân olmamakla hak batıl olmuş demek değildir.*” Kadir Kasalak, “Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Aralık 2009, Sayı: 20, s. 73.

⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi** c. 7, s. 308, 309.

olmasının gerektiğini söylemekteydiler. Zira, merkezi otoritenin zayıflaması durumunda modernleşmenin aksayabileceğini, farklı milletlerden meydana gelen devlet yapısının bölünme tehlikesine maruz kalabileceğini savunuyorlardı.

Yeni Osmanlıların Temel Özellikleri

1. Yeni Osmanlılar reaksiyoner bir akımdır. Devam etmekte olan ıslahat çalışmalarına yavaş uygulandığı için tepki göstermekteydiler. Bunlara göre temel çözüm derhal meşrutiyetin ilan edilmesiydi.

2. Yeni Osmanlıların mevcut konjonktürü tam olarak değerlendirdikleri söylenemez. Yani ülke yapısının, meşrutiyete müsait olup olmadığı konusunda sağlıklı bir fikre sahip değillerdi.

3. Bu hareketin mensuplarının çoğunluğu, gazetecilerden meydana gelmekteydi. Yapılan mücadelede basın kullanılmıştır.

4. Yeni Osmanlı hareketiyle birlikte, ıslahat çalışmaları konusundaki çalışmalar devletin tekelinden çıkmıştır. Yani bu akım ilk muhalefet hareketi olarak görülebilir.

2.1.2. İdarî Alandaki Islahat Çalışmaları

Ülkedeki yeni idarî yapılanmaya uygun eleman yetiştirmek üzere, Mülkiye Mektebi kurulmuştur (1859).1864 yılında Vilayet nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre; vilayet,-sancak, kaza ve-köy şeklinde bir yapılanmaya gidilmiştir. Vilayetın başında vali, sancağın başında mutasarrıf, kazanın başında kaymakam, köyün başında da muhtar bulunacaktır. Nizamnamenin ilk uygulaması; Silistre, Vidin, Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle meydana gelen Tuna vilayetinde

denenmiştir. 1864–68 yılları arasında bu vilayetin valiliğine getirilen Mithat Paşa burada başarılı uygulamalarda bulunmuştur.

2.1.3. Eğitimde İslahat Çalışmaları

Rüştiyelerin sayısı artırıldı. Bu okulların sayısı 1858 yılında 42 iken 1867 yılında 108'e ulaştı. İlköğretim ile ilgili olarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarıldı(1869). Eğitim sisteminde Sıbyan-Rüştiye-İdadî-Sultani şeklinde bir kademelendirmeye gidildi⁷. Her vilayet merkezinde yüksekokula kaynak sağlanması maksadıyla bir sultanî açılması düşünüldüyse de bu mümkün olamadı. Bunun üzerine idadiler (hazırlık sınıfı) yükseköğretimin hazırlık sınıfı olarak kabul edildi. İslahat Fermanı'nda yer alan; Müslim ve gayrimüslim eşitliğini temin etmek amacıyla ilk ve orta seviyede müşterek eğitim yapılması için teşebbüse geçildiyse de mahzurlu görülerek ertelendi.

1868 yılında orta dereceli bir okulun kurulmasına karar verildi. Avrupa liseleri seviyesinde Fransızca eğitim veren Galatasaray Lisesi açıldı. Bu okula birisi Fransız diğeri Türk olmak üzere iki müdür görevlendirildi. 1876'da Mekteb-i Sultaniye'ye müdür olarak tayin edilen Ali Suavi'nin gayrimüslim öğrencilerin Müslüman öğrencilerden sayıca fazla olduğu yönünde vermiş olduğu rapor üzerine eğitime bir yıl ara verilmiş ve 1878 yılından sonra Müslüman öğrencilerin sayısı artırılmaya başlanmıştır.

⁷ Sıbyan, günümüzdeki ilköğretimin 1, 2, 3. sınıflarına; Rüştiye, ilköğretimin 4. 5. sınıflarına; İdadî; ilköğretimin 6, 7, 8. sınıflarına, Sultanî ise, liseye karşılık gelmektedir.

2.1.4. Diğer Bazı Önemli Gelişmeler

1867 yılında yabancılara, Hicaz dışında gayrimenkul edinme hakkı verildi⁸. Toprak hukukunda yeni düzenlemeler yapıldı. Harflerin ıslahı düşüncesi ortaya çıktı⁹. Türkçenin sadeleştirilmesini ilk gündeme getirenlerden biri Ali Suavi'dir. Ali Suavi'nin bu husustaki bazı fikirleri şöyledir:

1. Lîsân-ı Osmanî kavramı yerine Lîsân-ı Türkî kullanılmalıdır.
2. Dünyanın en eski ve en zengin dili Türkçedir.
3. Türkçeden, Arapça ve Farsça kuralların çıkarılması gerekir.
4. Ezan ve namaz sureleri Türkçeleştirilmelidir¹⁰.

⁸ Ecanibin (Yabancıların) Memalik-i Osmaniye'de (Osmanlı ülkesinde) emlak ve akarat (gelir getiren) alabilmeleri için 1284 senesi Saferi'nin yedisi tarihinde sefaretlerle (elçiliklerde) imza edilen ve bu babda iktiza eden (gerektiren) ahkam-ı nizamniyeyi (nizamname hükümlerini) şamil olarak (içine almak üzere) neşr olunan (yayınlanan) nizamname muafiyat-ı vaki'ayı haylice ta'dil etmiş (değiştirmiş) ve bu nizamnamede ecnebiler istimlak edecekleri emlak ve akarat üzerine tarhı lazım gelen vergiyi teba-ı Osmaniye-i sa'ire misüllü hazine-i maliyeye tediye edecekleri sarahaten kayd ve tezkar (ifade) olunmuştur. Bkz. Süleyman Sudi, **Defter-i Muktesid**(Haz. Mehmet Ali Ünal), Isparta 1996, 77.

⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 7, s. 302

¹⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. 7, s. 293; Ezan ve ibadetin Türkçeleştirilmesi meselesi daha sonraki tarihlerde de gündeme getirilmiştir. Diyanet İşleri Reisliği 6.3.1933 tarihinde bütün müftülükleri yazmış olduğu bir tamimde Ezan ve salatüselamın Türkçe okunmasını istemiştir (BCA, 030. 10. 26. 150. 21). Bu kurala uymayanlar hapis ve para cezası ile cezalandırılmıştır. Mesela 1934 yılında İzmir Kemeraltı Camii'nde Arapça salatüselam okuduğundan dolayı TCK'nun 526. maddesi gereğince Tireli Hafız Ahmed iki gün hapis ve yarım lira para cezasına çarptırılmıştır. Bkz. **BCA**, 030. 10. 26. 150. 21; Ezan ile ilgili olarak Yahya Kemal Beyatlı'nın güzel bir şiiri vardır;

Ezan

Emr-i bülendsin ey Ezan-ı Muhammedi.
Kâfi değil sedana Cihan-ı Muhammedi.
Sultan Selim-i Evvel'i ram etmeyip ecel,

2.1.5. Mecelle

Osmanlı'da hukuk uzmanı denilince akla iki isim gelir. Bunlardan birisi Şeyhülislam Ebussuud Efendi değeri de Ahmed Cevdet Paşa'dır. Bu iki isim hem de ülkemizde hem de Batı'da haklı bir şöhrete sahiptir. Ebussuud Efendi dönemin hükümdarının “Kanunî” unvanını almasında haklı bir rol oynadığı gibi Cevdet Paşa da ülkemizde hukuk sahasının gelişmesinde çok önemli görevler üstlenmiştir. Ahmed Cevdet Paşa o tarihe kadar geçerli olan İslam hukukunun önemli bir kısmını ilk defa kanunlaştırmıştır. Bernard Lewis Cevdet Paşa hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır; “*Ahmed Cevdet Paşa Mecelle'nin hazırlanmasında önyak olmakla yalnız İslam hukukuna değil, dünya*

Fethetmeliydi âlemi Şan-ı Muhammedi.

1 Mart 1961 tarihinde Kurucu Meclis Diyanet İşleri Reisliği Bütçesinin müzakeresi sırasında basın temsilcisi İlhamı Soysal tarafından Türkçe Ezan okunması konusunda bir teklif hazırlanmış ve basın temsilcileri tarafından imzalanmış ve Milli Birlik Komitesine sunulmuştur. Ancak MBK'nin üyeleri ve partili –partisiz hiçbir üye bu kanun teklifine imza atmamıştır. Bu durumu içerleyen teklif sahibi İlhami Soysal meclis merdivenlerinde sinirinden bir süre ağlamıştır. Daha sonra CHP adına Ulus gazetesinde bir açıklama yapan İsmail Rüştü Aksal, partilerinin böyle bir teklifi yapmalarının söz konusu olmadığını söylemiştir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen, “*Böyle bir şey olmaz. Uygun değildir. Ezan Türkçe okunamaz*” şeklinde açıklama yaparken, İlahiyat Fakültesi Dekan Vekili Prof. Dr. Neşet Çağatay “*Ezan Türkçe de okunabilir, Arapça da. Engel yoktur*” demiştir. **İstiklal Gazetesi**, 1 Mart 1951. Türkçe ezan konusu bazı çevrelerce sürekli gündemde tutulmak istenmektedir. Bunlardan birisi 2008 yılında İstanbul Nişantaşı'nda oturan ME isimli bir vatandaş tarafından Türkçe Ezan talebi olmuştur. Söz konusu talepte, Nişantaşı'nda bir camii tahsis edilmesini, bu camide ezanın ve Kur'an-ı kerim'i Türkçe okunmasını, cenaze namazı da dâhil tüm namazların Türkçe kıldırılması istemiştir. Vatandaşın bu talebi Diyanet İşleri Başkanlığından geri dönmüştür. Bkz. **Akşam**, 30 Aralık 2008

hukuk hayatına da büyük bir hizmette bulunmuş, hem kendi adını hem de hazırladığı bu mükemmel eserin adını ebedileştirmiştir”.

Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye) Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında tatbik edilmiş olan medenî kanundur. Bundan önceki tarihlerde İslam hukuku uygulanmıştır. İslam hukukunda fıkıh kitapları kanun demek olduğundan ayrıca kanun adıyla bir metine ihtiyaç duyulmamıştır. Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanından sonra hukuk hayatında da yenilikler yapılması esası benimsenmiş olduğundan yeni komisyonlar teşkil edilmiştir. Bunlardan birisi de Mecelle komisyonudur. Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığında kurulan bir komisyon tarafından 1869-1876 yılları arasında Mecelle hazırlanmıştır¹¹.

2.1.6. Sultan Abdülaziz'e Yapılan Darbe

Mithat Paşa¹² ve taraftarlarının hükümette etkili bir konuma gelmeleri ile güçlenen Jön Türk gurubu, kendilerine karşı çıkan Sultan Abdülaziz'i tahttan bir darbe ile indirmeye karar verdiler. Bu, Türkiye'de dış güçlerin iktidar ve nüfuz mücadelelerine sahne olan ilk hükümet darbesidir¹³. 29 Mayıs 1876 tarihinde Yeni Osmanlılar bazı üst rütbeli subaylarla işbirliği

¹¹ Ahmed Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul 2007, s. 29.

¹² Mithat Paşa Yahudi bir aileye mensuptur. Macaristanlı bir hahamın oğlu olan Mithat Paşa, Türk devletinde bilinen yenilikler yapmaya başlamıştır. Yahudi prensiplerine dayanan mektepler açtırmış ve mekteplerde ihtilalci doktrinleri öğretmiştir. Mithat Paşa, Jön Türkler partisini kurmuştur. Bütün bunlar Avrupa'yı kendi sırdaşı olan Simon Deutch'un talimatıyla yapılmıştır. Sultan Abdülaziz'in katli, Mithat Paşa'nın gözü önünde irtikâp edilmiştir. Kemal Fedai Çoşkuner, "Yakın Tarihimiz ve Siyonizm", **Orta Doğu**, 10 Ocak 1976; Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler**, c. 1, 259-260.

¹³ Tanzimat ve Islahat fermanlarından memnun olmayanlarca 1859 yılında Sultan Abdulmecid bir darbe ile tahttan indirilmek istenmişti. Kuleli Vakası olarak bilinen bu darbe teşebbüsü başarıya ulaşamamıştır.

yaparak Sultan Abdülaziz’i tahttan indirdiler¹⁴. Daha sonra bu ekip sultan Abdülaziz’i katlederek intihar süsü verdiler¹⁵. Onun yerine meşrutiyet taraftarı olan Beşinci Murad tahta geçti. Bir süre sonra Beşinci Murad’ın aklî dengesinin bozulması üzerine tahttan indirildi. Sultan Abdülaziz’in katledilmesi olayında, yapılan yargılamalar sonucunda, Mithat Paşa’nın parmağı olduğu tespit edilerek hakkında tutuklanma emri çıkarıldı. Mithat Paşa o sırada İzmir valisiydi. Durumu öğrenir öğrenmez 17 Mayıs 1881 tarihinde Fransız konsolosluğuna sığındı. Mesele Osmanlı Devleti ile Fransa arasında kriz şeklini alınca Fransa konsolosluğu Mithat Paşa’yı himaye edemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Mithat Paşa İzmir’deki bütün konsoloslardan kendisini himaye etmelerini talep etti. Onlar da bu teklifi kabul ettilerse de araya giren Adliye Nazırı Cevdet Paşa’nın Mithat Paşa’yı ikna etmesiyle paşanın devlete teslim olması temin edilmiştir¹⁶.

2.2. İkinci Abdülhamid Dönemi (1876 –1909)

2.2.1. Şahsiyeti

Sultan II. Abdülhamid Han yeniliklere açık bir Padişah’tır¹⁷. Devlet yönetimini Babıaliden (Başbakanlık) saraya taşımıştır. Saltanatının ilk dönemi (I. Meşrutiyet devresi) ile son dönemi (II. Meşrutiyet devresi)

¹⁴ Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 118.

¹⁵ Ünlü, age, c. 3, s. 170

¹⁶ Ünlü, age, c. 3, s. 170

¹⁷ II. Abdülhamid sade ve yerli kumaştan giyinirdi. Yeni elbise giyenlere “Benimki sizin kadar şık değil ama halis Türk malı Hereke kumaşdır” derdi. Kendisine bir yabancı firma tarafından yeni çıkartılan otomobillerden biri hediye edildiğinde, “Ben bozulduğu zaman yedek parçası memleketimizde imal edilmeyen makineyi kullanmak istemem” diyerek reddetmiştir. Bk. **II. Abdülhamid ve Dönemi** (Sempozyum bildirileri) Seha Neşriyat, İstanbul-1992, s.208.

şahsî yönetiminin dışındadır. Zira bu devrelerde Meclis-i Mebusan vardı. Meşrutiyet döneminde alınan kararlar, Padişahın mutlak iradesiyle çıkmış olan kararlar değildir.

Sultan II. Abdülhamid'in şahsî yönetimi, Meclis-i Mebusanın tatil edilmesiyle başlar II. Meşrutiyetin ilanına kadar devam eder. Dolayısıyla gerek I. Meşrutiyet, gerekse II. Meşrutiyet döneminde alınan kararlar ve bunların sonuçlarından II. Abdülhamid'i sorumlu tutmak tarihi gerçeklere uygun olamaz. Mesela 93 Harbi'nin (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı) çıkmasından ve savaş sonucunda kaybedilen topraklardan dolayı sadece Padişahın sorumlu tutulmaması gerekir. Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin hayatını 30 yıl süreyle ve birinci derecede dış politikadaki dehasına dayanarak uzatmıştır. Aksi takdirde, İstiklâl Savaşı yıllarında İzmir'i değil, Sivas'ı savunmak zorunda kalabilirdik¹⁸.

Diploması konusunda, II. Abdülhamid, dünyadaki en iyi devlet başkanları arasında kabul edilmektedir¹⁹. Şayet tahtta olsaydı, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girmeyebilir ve Balkan felaketi yaşamayabilirdi. Padişah savaşa kesin şekilde karşıydı.

Sultan II. Abdülhamid idamlara karşıydı. Sultan Abdülaziz'in katlinde parmağı olduğu, mahkemece tespit edilen ve idama mahkûm edilen Mithat Paşa'nın cezasını müebbet hapse çevirmiştir. Padişah, merkezî bir yönetim tarzını benimsemesine rağmen, adlî sisteme kesinlikle müdahale etmemiştir. Tahsin Paşa'nın naklettiğine göre, Sultan her meseleyi

¹⁸ Yılmaz Öztuna, **Türk Tarihinden Portreler**, İstanbul 1998, s. 257-258.

¹⁹ Sultan II. Abdülhamid'in dış siyasetteki başarıları ve özellikle İslâm birliği hususundaki çalışmaları oldukça önemlidir. Bu çalışmaların etkileri devam ediyor olmalı ki bugün bile (Aralık 2006) hâlâ Somali'deki bazı camilerde Sultan II. Abdülhamid Han adına hutbe okunmaktadır.

öğrenmek ister ve önüne gelen bütün memurların tercüme-i hal (özgeçmiş) belgesini incelerdi. Mülkî ve askerî büyük memurların, intihap (seçim) ve tayinlerini yakından takip ederdi. Padişah bu tayinlerin bazılarını şifahî (sözlü) iradelerle iade eder, bazı mühim memuriyetlere de uygun gördüklerini re'sen (takdir) hakkını kullanarak tayin ederdi. Padişahın müdahale etmediği tek sınıf, hâkimlerdi. Hâkimlerin tayinleri ile ilgili önüne gelen yazıları aynen ve tereddütsüz tasdik ederdi. Sultan II. Abdülhamid öğrencilerin sırf yabancı dil öğrenmesi için yabancı okullara gitmesine karşı olmuştur.

2.2.2. II. Abdülhamid'e Olan Tepki

Sultan II. Abdülhamid, ıslahat çalışmalarını Türk devletinin ihtiyacı çerçevesinde yürütme kararında olduğundan içte ve dışta kendisine tepkiler olmuştur. Yahudilere Filistin'de toprak vermediğinden onların düşmanlığını maruz kalmıştır. Doğu Anadolu'da Ermenistan kurulmasına, Hamidiye Alayları ve Aşiret mektepleri vasıtasıyla engel olduğundan Ermenilerin düşmanlığıyla karşı karşıya kalmıştır. Jön Türkler ve bunların devamı olan İttihatçılar da Padişaha iflah olmaz düşmanlık beslemişlerdir. Bunların gerekçeleri de kendi meşruiyetlerini tesis edebilmek içindi. İttihatçılar, bölücü faaliyetler gösteren Ermeni militanlarla işbirliği yapacak kadar ileri gitmişler ve II. Abdülhamid dönemini “istibdat” olarak göstermişlerdir²⁰.

²⁰ Sultan Abdülhamid'e düşmanlık konusunda yabancılarla yerliler arasında ilginç paralellikler vardı. Mesela Milli Mücadeleyi yürüten kadronun müşterek vasfı Abdülhamid düşmanlığıydı. Aynı düşmanlık Milli mücadele yıllarında Ankara'da bulunan tek kadın yazar Grace Ellison için de geçerliydi. Ellison II. Abdülhamid hakkında şunları ifade etmektedir; “(Abdülhamid'in) Harem yaşantısını, özellikle padişahını ve Abdülhamid

2.2.3. Eğitim Alanında Yapılan Çalışmalar

II. Abdülhamid eğitime çok önem vermiş ve bu dönemde ciddi atılımlar gerçekleştirilmiştir. İdadiler ülke çapında yaygınlaştırıldı. 1874 yılında İstanbul Darü'l muallimin adında öğretmen yetiştiren bir yüksekokul açıldı. Bu okul, sıbyan, rüştiye ve idadi olmak üzere üç bölümden meydana gelmekteydi.

Diğer eğitim müesseseleri gibi Darü'l-muallimîn de II. Abdülhamid döneminde, İstanbul'a has bir okul olmaktan çıkarılarak bütün ülkede Darü'l-muallimînler kurulmaya başlandı. Taşradaki ilk Darü'l-muallimîn, 1880 yılında Kosova/ Priştine'de daha sonra Edirne, Kosova, Konya, Sivas, Amasya, Bursa, Selanik ve Aydın vilayet merkezlerinde açıldı. 1900'de Dârü'l-Fünun-u Şahane adıyla bir üniversite kuruldu. Hukuk Mektebi açıldı (1880)²¹, Güzel Sanatlar Mektebi (1882), Ticaret Mektebi (1883), Yüksek Mühendis Mektebi (1884), Kız Muallim Mektebi (1884), Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi (1891), Aşiret Mektepleri (1892), Maden Mektebi (1904), Şam Tıbbiye Mektebi (1904), Haydarpaşa Askerî Tıbbiye Mektebi (1904) açıldı.

Bu dönemde rüştiyelerin sayısı 250'den 600'e, idadilerin sayısı 5'ten 104'e, darü'l-muallimînlerin (öğretmen okulları) sayısı 4'ten 32'ye,

döneminde yaşanan terörü canlı betimleyen öykülerini saatlerce ağzım açık dinlemiştim. Başlarındaki bu kurnaz canavarın (II. Abdülhamid) yönetimi altında, Türkler Hıristiyanlardan yüz kat daha fazla acı çekmişlerdir. Arnavutlar, alay alay yok olmuş; bölük bölük asker Yemen'e gitmiş ve orada unutulmuş; vezirler aniden ölmüş ve bir çok özel aile toptan yitirilmiştir". Grace Ellison, **Ankara'da Bir İngiliz Kadını**, Bilgi Yayınları, Ankara 1999, s. 22.

²¹ **Bellekten**, C. LIV, Sa: 211, s. 1213.

iptidailerin (ilköğretim) sayısı ise 200'den 5000'e yükselmiştir. Maarif Nezareti bünyesinde; iptidai, rüştiye ve idadi müdürlükleri kuruldu.

2.2.4. İslâm Birliği Düşüncesi

Sultan II. Abdülhamid döneminde İslâm birliği siyaseti öne çıkmıştır²². İslâm birliği fikri, daha önceki dönemlerde de gündeme gelmiştir. Padişahı İslâm Birliği siyasetine sevk eden sebepler şöyle sıralanabilir;

1. *İslam dünyasının beklentisi*

19.asrın ortalarına gelindiğinde başta Hindistan olmak üzere birçok İslâm ülkesi sömürgecilerin hâkimiyeti altına girmişti. Buralardaki Müslümanlar Batı yayılmacılığına karşı Osmanlı Devleti'nden yardım ve destek ümidi içindeydiler. Çünkü o dönemde bağımsız ve nispeten güçlü Müslüman devlet olarak sadece Osmanlı vardı.

2. *İttihad-ı Anasırın²³ Gerçekleşememesi*

Osmanlı Devleti'nde idarî yapının “Çağın ihtiyaçlarına” cevap vermediği gerekçesiyle Tanzimat ve kısa bir süre sonra Islahat ilan edilmişti. Ayrıca ülkedeki gayrimüslimlerin devlete sadakatini temin etmek üzere Osmanlıcılık fikri gündeme gelmiş ancak bütün bunlar beklenen neticeyi vermemişti. Girilen savaşlar sebebiyle sınırlar

²² Padişahın takip ettiği İslam Birliği düşüncesinin yanında Türk birliği konusunda da uygulamaları olmuştur. Mesela Söğüt'de ilk defa Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıldönümlerini kutlamak geleneğini ihdas etmiştir. “Söğüt Bölüğü” adıyla Karakeçili Aşiretinden meydana gelen bir muhafız kıtasını sarayda en emin kuvvet olarak teşkil etmiştir. Bu kıtaya “*benim öz hemşehrilerim*” şeklinde iltifatta bulunmuştur. İran'a karşı baskı icra ederek, İran Azarbaycan'ı okullarında Türkçe'nin okutulmasını temin etmiştir. Kadir Mısıroğlu, **Moskof Mezalimi**, 191.

²³ “*İttihad-ı Anasır*”, farklı milletlerin Osmanlılık şemsiyesi altında bir araya getirilmesidir.

daralmaya başlamış, elden çıkan coğrafyalarla birlikte gayri Müslim unsurlar devletten ayrılmış, ülke içindeki Hıristiyan unsurlar da ayrılıkçı emeller peşinde koşmaya başlamış ve sonuçta ülkenin temel unsuru olan Müslüman nüfus ön plana çıkmaya başlamıştı. Şu hâlde yapılması gereken, devletin ön plana çıkan Müslüman nüfusa dayanmasıdır. İkinci Abdülhamid, bunu düşünerek İslâm birliğini ve hilafeti öne çıkararak bir siyaset takip etmiştir.

3. Hilafet Müessesesinin Etkinliği

İkinci Abdülhamid biliyordu ki, hilafet müessesesi, bütün Müslümanlarca saygıdeğerdir. Bu müessesenin öne çıkarılması, Türk-İslâm dünyasının birlik ve beraberliği açısından önemlidir. Ayrıca bu müessesenin etkinleştirilmesi, Türk-İslâm dünyasının ümit bağladığı Osmanlı Devletinin parçalanmasını önleyecek bir projedir.

4. Soğukluğun Giderilmesi

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı ile birlikte devlet kadrolarında gayrimüslim sayısının artması, bazı Müslüman aydınların millete tepeden bakmaları, devlet ile milletin arasını açmıştır. Bu soğukluğun giderilmesi ve devletin devamlılığının sağlanması amacıyla, İslâm Birliği politikası takip edilmiştir.

5. Hicaz Bölgesinin Kopmasını Önlemek

İkinci Abdülhamid tahta geçtikten kısa bir süre sonra, 93 Harbi (1876-77 Osmanlı-Rus Savaşı) sebebiyle devlet toprak kaybına uğramaya başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine Hicaz bölgesinde de ayrılık eğilimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim Suriye’de Arapların ileri gelenleri bir toplantı yaparak, Osmanlı Devleti’nin yıkılması hâlinde, kendi istikballeri hakkında fikir gündeme getirmeye başlamışlardır. İkinci

Abdülhamid bu durumu dikkate alarak, İslâm birliğini öne çıkaran bir siyaset takip etmek gereğini duymuştur.

Padişah ayrıca, İslâm beldeleri arasında ulaşım kolaylığı sağlamak ve bölgede güveni sağlamak üzere, Hicaz demir yolu projesi başlatmıştır. Yapılan hesaplara göre, inşa edilen demiryolu ile İstanbul'dan Mekke'ye 120 saatte ulaşılacaktır. 1900 yılında Hicaz demir yolu inşaatına başlanmıştır. II. Abdülhamid, 50 bin lira bağışta bulunarak kampanyayı başlatmıştır. Vezirler, paşalar, memurlar, Hind Müslümanları (40 bin lira), İran Şahı, Buhara Emiri, Fas Emiri, Tunus, Cezayir, Rusya, Çin, Endonezya, Güney Afrika, Sudan, Balkanlar, Amerika ve Avrupa'daki Müslümanlar, bu kampanyaya katıldılar. 4 milyon lira tahmin edilen projenin başlangıcından nihayetine kadar her sene, gelirleri giderlerinden fazla olmuştur. İngiliz yazar R.Tourret, bu projeden şöyle bahseder: *“Dünyada belki de borçsuz, faiz ödemesiz ve tamamlandığında kâra geçmiş tek demiryoludur”*²⁴.

İslâm Birliği Düşüncesinden Rahatsız Olanlar

²⁴ Hicaz demiryolunun hayata geçmesiyle önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir;

1.Hac seyahati kolaylaştırılmıştır. İslam dünyasıyla İstanbul arasındaki irtibat güçlendirilmiştir. Müslümanlar iyi organize oldukları zaman neler yapabileceklerini bu demiryolu projesiyle görmüşler ve kendilerinde güven uyanmıştır.

2.Hicaz Demiryolu, 1905'de Yemen'e asker naklinde; 1910'da Güney Suriye'deki isyanların bastırılmasında; 1916'da Hicaz'ın diğer yerlerinin isyancılarca ele geçirilmesine rağmen, Medine'nin müdafaasında önemli katkıları olmuştur.

3.Bu demiryolu, Ortadoğu ve Arap Yarımadasına çok büyük ekonomik ve ticari canlılık getirmiş; özellikle Filistin ve Suriye'de zirai faaliyet en üst seviyeye çıkmış; seyahat, nakliyat ve turizm yanında haberleşme ve demografik açıdan çok önemli ve olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bk. Ufuk Görsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul 1994, s. 41-55,235-251.

Sultan Abdülhamid'in İslâm Birliği siyasetine en fazla karşı çıkanların başında İngiltere olmuştur. İngiltere, hilafet kurumunun etkilerini azaltmak için ülke içinde Padişaha karşı ittihatçılar başta olmak üzere çeşitli odakları kullanmıştır. Hicaz bölgesindeki bir kısım Araplar, İngiltere'nin yönlendirmesiyle, Osmanlı'daki hilafetin meşru olmadığı yönünde propagandalar yapmıştır. Sonuç olarak, II. Abdülhamid'in İslâm birliği siyaseti, devletin derlenip toparlanması ve ıslah çalışmalarının hayata geçirilmesi hususunda, ihtiyaç duyulan zamanı temin konusunda katkı sağlamıştır. Bu dönemde ciddi anlamda eğitimde atılımlar yapılmıştır²⁵.

2.2.5. Birinci Meşrutiyet

“İngilizler, Hindistan'ı yıllardan beri idare ettikleri hâlde, oradaki Müslümanlardan vali ya da başka bir yüksek dereceli yönetici tayin ettiler mi? Dünyanın en eski ve en büyük meclisi olan İngiliz meclisinde, halkın arzularını dile getirebilmek için seçilmiş BİR TEK HİNTLİ MİLLETVEKİLİ VAR MI?”

Sultan II. Abdülhamid

Meşrutiyet

Meşrutiyet rejimi hükümdarın başkanlığı altında anayasalı meclis idaresine denilmektedir. Bu yönetim şeklinde tamamı veya bir kısmı halk tarafından seçilen bir meclis bulunur. Osmanlı tarihinde 23 Aralık 1876

²⁵ Bu husustaki yorumlar için bk. Erol Güngör, **Dünden Bugünden**, İstanbul - 1995, s. 22

tarihinden 13 Şubat 1878 tarihine kadar olan döneme Birinci Meşrutiyet devresi adı verilmektedir. Kuvvetler ayrılığı prensibi üzerine kurulan meşrutiyet rejimi, ilk önce İngiltere’de ortaya çıkmış daha sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır.

Meşrutiyet Niçin Önce Avrupa’da Ortaya Çıktı?

Meşrutiyetin önce Batıda ortaya çıkmasının temelde iki sebebi vardır; Birisi, Batıda devletin yetkilerini sınırlandıran bir otoritenin olmaması, diğeri de vatandaşın haklarını garantiye alacak kriterlerin olmamasıdır. Kralın yetkilerini sınırlandıran kriterlerin olmaması, yönetimde keyfiliğin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu şartlarda, Avrupa tarihinde halk kendi devleti tarafından ezilmiştir. Ezilen halk, hakkını alabilmek için büyük çapta isyanlar çıkarmıştır. Avrupa tarihi bu tür isyanların çokça zemin bulduğu zengin bir arşivdir. Bütün bu gelişmeler sonucunda Avrupalı halk hakkını aramak durumunda kalmış ve bu isyanlar sonucunda haklarını garanti altına almak için anayasal taleplerde bulunmuştur.

Osmanlı’da Meşrutiyet Niçin Geç Gündeme Gelmiştir?

Batıda demokrasinin gelişmesi, halkın çoğunluğuna mal olan büyük ve kanlı mücadeleler sonucunda mümkün olmuştur. Osmanlı Devleti’nde ise adalet prensibine titizlikle uyulduğundan halk, emanet olarak kabul edilmiş ve halkın insanca yaşamasına hassasiyet gösterilmiştir. Halk, devletini kendisine bu anlamda çok yakın bulmuş ve onu baba olarak kabul etmiştir. Devlet–millet bütünleşmesi mükemmel olduğundan ve halkın ezilmesi söz konusu olmadığından halkın, devletten, batıda olduğu gibi anayasal bir talebi söz konusu olmamıştır. Bundan dolayı meşrutiyet Osmanlı’da Batı’ya kıyasla geç gündeme gelmiştir.

2.2.5.1. Osmanlı'da İlk Meşrutiyet Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet konusundaki ilk çalışmalar Genç Osmanlılar tarafından başlatılmıştır. Genç Osmanlılara göre padişahın yetkileri kısıtlanırsa Balkanlardaki isyan önlenecekti. Anayasal bir hükümet kurulmalı ve gayrimüslimlerinde de iştirak ettiği bir meclis teşekkül etmeliydi. Nitekim 1875'de Mithat Paşa İstanbul'daki İngiliz elçisine giderek şunları söylemiştir; “Çöküntüyü önlemenin tek çıkar yolu, Sultanın yetkilerini kısmak amacıyla Nazırları seçimle gelmiş bir meclise karşı sorumlu tutmaktır”²⁶.

1876 Anayasası ve meclisinin gündeme gelmesinin sebeplerinden birisi, bu anayasanın bir ihtiyaç olmaktan ziyade, Batı müesseseleriyle özdeşleşmeye çalışan bürokrasinin kendi etkilerini artırma yolunda bir talebiydi²⁷ ikincisi, haricî sebeplerin zorlamasıydı²⁸.

1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi (Anayasa), tarihimizde ilk anayasa olmayıp Avrupa tarzındaki ilk anayasadır. Bu anayasa 28 kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmış olup hazırlık aşamasında dönemin

²⁶ Yücekök, **Siyasi**..., s. 76.

²⁷ Meşrutiyetin ilanı konusunda çok aceleci olan ve İngiliz meclisini referans alan Jön Türklere Sultan Abdülhamid şunları söylemekteydi: “*İngilizler, Hindistan'ı yıllardan beri idare ettikleri hâlde, oradaki Müslümanlardan vali ya da başka bir yüksek dereceli yönetici tayin ettiler mi? Dünyanın en eski ve en büyük meclisi olan İngiliz meclisinde, halkın arzularını dile getirebilmek için seçilmiş BİR TEK HİNTLİ MİLLETVEKİLİ VAR MI?*”M.Kemâl Öke, **II. Abdülhamid ve Filistin Meselesi**, İstanbul-1981, s. 64.

²⁸ Belirli bir toplum yapısının ürünü olan parlamentonun, 1876 Osmanlı toplum yapısına çok uygun olmadığı görülmekteydi. Bu sebeple Yeni Osmanlıların rehberliğinde gerçekleştirilen bu meclis, ithal ve yabancı bir bünyeye, o bünyenin ihtiyaç duymadığı bir aşının yapılmasıdır ki, sonuçta bozguna uğramıştır. Bk. Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyoloji Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, s. 73-75.

önde gelen Jön Türkleri yer almıştır²⁹. Bu Anayasanın hazırlanması sırasında Mithat Paşa'nın bazı ilginç teklifleri olmuştu. Mesela bunlardan biri devletin resmi dili olan Türkçenin yanında gayrimüslimlere ait bir dilin anayasaya konulmasıydı. Bu talep başta Padişah olmak üzere diğer komisyon üyeleri tarafından şiddetle reddedilmiştir. Mithat Paşa'nın diğer bir teklifi anayasanın bazı büyük Avrupalı devletlerce güvence altına alınmasıydı. Bu teklif de kabul edilmemiştir.

Kanun-ı Esasi, 23 Aralık 1876'da Bayezıt Meydanı'nda ilan edildi³⁰. Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877'de açıldı. Teşkil edilen Meclis, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i ayan olmak üzere iki bölümden meydana gelmekteydi. Halkın seçmiş olduğu milletvekillerinden (mebuslardan) meydana gelen meclise Meclis-i Mebusan, Padişah tarafından seçilen milletvekillerinin oluşturduğu meclise ise Meclis-i ayan denilmekteydi.

Seçim dört yılda bir yapılacaktır. Milletvekili olmanın şartları şöyledir; Erkek olmak, Türkçe bilmek³¹, itimada layık ve iyi ahlak sahibi

²⁹ Bu komisyonun on altısı yüksek mülki memur, onu ulema, ikisi orgeneral olmak üzere, toplam 28 üyeden meydana gelmekteydi.

³⁰ Kanun-ı Esasi okunurken Bayezıt Meydanı'nda Askerî erkân, eski ve yeni vekiller, azınlıkların ruhani reisleri hazır bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'ndeki anayasal çalışmaların kısa tarihçesi şöyledir: 1829 yılında Mısır'da yılda birkaç defa toplanan "Danışma meclisi" kurulmuştur. 1861 yılında Tunus Beyi anayasasını ilan etmiştir. 1866 yılında Mısır'da ilk defa seçilmiş bir meclis denemesinde bulunulmuştur. Bu meclislerin hepsi mahalli nitelikteki meclislerdi. Osmanlı Devleti'nde ülkenin bütününe yönelik meclis, 19 Mart 1877 tarihinde açılmıştır. Bk. Hasan Tahsin Fendioğlu, **Osmanlı Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler İçinde Mülkiyet Kavramı ve Olgusu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı. İstanbul-1992, S.103.

³¹ Osmanlı Devleti'nde Türkçe, resmi dildir. Bu kural sürekli olarak korunmuştur. Jön Türklerden bazıları bu kuralı kaldırmak istemişlerse de

olmak, 25 yaşından aşağı olmamak ve az-çok emlak sahibi olmak gibi şartlar aranmıştır³². Milletvekilleri tekrar seçilebilirler. Milletvekilliği ile hükümet memuriyeti bir kişide birleşemez. Meclis-i Ayan üyeleri, Meclis-i Mebusan'ın üçte birinden fazla olamaz. Bakanlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik, hahambaşılık yapmış olanlar ile kara ve deniz subaylarından kırk yaşından büyük olanlar ve gerekli şartları taşıyanlar ömür boyu bu ayanlık görevine padişah tarafından tayin edilebilirler³³. Mithat Paşa Kanun-ı Esasi'nin ilanından on gün önce sadarete/başbakanlığa getirilmişti (13 Aralık 1876). Ancak kısa bir süre sonra görevinden alınmıştır (5 Şubat 1877)³⁴. Kanun-ı Esasi'nin bazı maddeleri şunlardı;

1. Padişah, bir kısım yetkilerini meclise bırakacaktır.
2. Meclisin yetkileri istişârî olup, esas yetki hükûmette toplanmıştır.
3. Padişah gerekli gördüğü takdirde meclisi kapatma yetkisine sahiptir.

başaramamışlardır. Mesela Türkçe bilme şartının kaldırılması gerektiğini dile getiren bir temsilciye Meclis Başkanı Ahmet Vefik Paşa “*Önlerinde dört yıl var. Oturup öğrensinler*” demiştir. Yücekök 1983. 80.

³² Alkan 1999, 51.

³³ Erarslan-Olgun 2006, 39-40.

³⁴ Yılmaz Öztuna, Mithat Paşa hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “50 yıldan beri Osmanlı tarihi üzerinde her çağda her dilde ne yazılmışsa okudum. Ben bütün Osmanlı tarihinde Mithat Paşa tipinde devamlı bela arayan, kendi felaketini kendi elleriyle hazırlayan ikinci bir şahsiyet görmedim. Karakteri zayıftı. Kendini çok fazla beğenirdi. Mithat Paşa Bağdat valiliğine tayin edildiği günlerde, babası Eşref Efendi oğlunu uğurlamaya gelmişti. Vedalaşma esnasında oğlu Mithat Paşa'ya bazı tavsiyelerde bulununca, Mithat Paşa kalabalık içinde babasına dönerek; ‘Eşek herif sen benim işime karışma’ demiştir. Herkes bu söz karşısında donup kalmıştır”. Bk. Öztuna, **Türk Tarihinden Portreler**, s. 239-240.

2.2.5.2. Meclisin Yapısı ve Tatil Edilmesi

I. Meşrutiyet döneminde açılan mecliste ortaya çıkan milletvekillerinin yapısı, Osmanlı Devletinin geleceği açısından sağlıklı değildi. Nitekim bu mecliste ana dili Türkçe olan milletvekili sayısı %50'yi bulmuyordu. Rum, Bulgar, Romen, Ermeni, Yahudi ve Sırp gibi gayrimüslim milletvekilleri, mecliste Türk ve Müslüman milletvekillerine kıyasla daha organizeliydiler. Ayrıca gayrimüslim milletvekilleri bağımsızlık peşindeydiler. Mesela, Osmanlı milletvekili olan Ermeni Patriği Narses, Rus Çarı ile temas halindeydi ve Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için faaliyetlerde bulunmaktaydı. Meclis-i Mebusan, Şubat 1878 tarihinde anayasadaki yetkisine istinaden Padişah tarafından tatil edilmiştir.

Meclisin Tatil Edilmesinin Sebepleri

Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesinin temelde iki sebebi vardı. Bunlardan birisi 93 Harbi, diğeri ise meclisteki milletvekillerinin durumuydu. Padişah, karşı olmasına rağmen meclis kararıyla girilen ve devlete çok pahalıya mal olan 93 Harbi sebebiyle, meclisi tatil etmiştir. Birinci sebep buydu. İkinci önemli sebep, milletvekillerinin yapısıyla ilgiliydi. Meclis-i Mebusan'ı teşkil eden milletvekillerinden Türkçe konuşanların sayısı % 50'yi bulmamaktaydı. Bu durum, ülkenin geleceği açısından ciddi riskler taşımaktaydı.

Esasen meclis tatil edildiği zaman halktan herhangi bir tepki gelmemiştir. Çünkü meşrutiyet, daha önce de ifade edildiği gibi, halkın bir talebi sonucunda ilan edilmiş değildi. Halk, devletten bir baskı görerek hak ihlaline maruz kalmadığından, Avrupa'da olduğu gibi anayasal bir talebin zemini oluşmamıştır. Ayrıca Osmanlı ülkesinde,

farklı etnik unsurların mevcut olduğu ve bu etnik unsurların dışardan tahrik edilerek parçalanma sürecinin yoğunlaştığı bir dönemde, ülke bütünlüğünü temin edecek zemin hazırlanmadan acele bir şekilde meşrutî bir sisteme geçilmesi, ham bir yaklaşım tarzıydı.

Gerçekten Jön Türkler böyle bir ham hayalin peşindeydiler. Jön Türklerin dikkatlerinden kaçan bir husus vardı; demokrasinin beşiği olarak kabul edilen İngiltere’de, sömürgelerinden hiçbir fert Avam Kamarasına giremezdi. Çünkü orada birinci sınıf insan ve ikinci sınıf insan ayırımı vardı. Hâlbuki Osmanlı Devletinde insanlar, ırkı, dini ve mezhebi ne olursa olsun kanun önünde eşit olarak kabul edilirdi. Dolayısıyla devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes, milletvekili olabilirdi.

2.2.5. 1877–78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)

Sultan Abdülhamid döneminin önemli olaylarından biri, 93 Harbi olarak ifade edilen 1877–78 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşıdır. Osmanlıya çok pahalıya mal olan ve Mithat Paşanın şahinliği sebebiyle girilen bu savaşta Rusya’nın hedefleri şöyleydi;

1. Şark meselesini çözmek.
2. Slavları Türklerin “elinden kurtarmak”
3. Balkanlara hâkim olmak.

Savaş, 24 Nisan 1877 tarihinde Rusya’nın saldırısıyla başladı. Dokuz ay sürdü. Rusya, Osmanlı’ya Kafkasya ve Romanya (Tuna) olmak üzere iki cepheden saldırdı. Tuna cephesinde Mareşal Osman Paşa, Kafkas cephesinde ise Müşir/Mareşal Ahmed Muhtar Paşa bulunmaktaydı. Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kafkasya’da Rus orduları karşısında kısmî başarılar

kazandı. Erzurum'un müdafaasında yerli halkın büyük fedakârlıkları oldu. Nene Hatun bu kahramanlarımızdan birisiydi. Fakat Rus ordusunun bitmek tükenmek bilmeyen insan kaynağı ile devamlı taarruzda bulunması ve buradaki ordumuzun yeterli takviye alamaması gibi sebeplerle mağlubiyet mukadder oldu.

Romanya cephesinde de cansiperane savunma yapıldı. Özellikle Gazi Osman Paşa, Plevne'de destanlar yazdı. Ancak, yeterli takviyenin gelmemesi üzerine başarı sağlanamadı. Rus orduları İstanbul önlerine kadar geldiler. Ruslar ve Bulgarlar³⁵, çok büyük katliam yaptılar³⁶. Bu durum karşısında, Babîâli (Osmanlı hükümeti) mütareke istemek zorunda kaldı (31 Ocak 1878). Ayastefanos Antlaşması imzalandı (3 Mart 1878). Bu antlaşma, Batılı devletler tarafından kabul edilmediğinden uygulama sahasına konulmamıştır.

2.2.5.1. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları

Ayastefanos antlaşmasının bazı hükümleri şunlardır:

1. Karadağ, Sırbistan ve Romanya, bağımsız olacaklar ve bu devletlerin sınırları genişleyecek.

³⁵ Camiye saklanan Müslümanlar camilerle birlikte yakıldılar. Müslümanları törenle “*Kebap pişiriyoruz*” naraları ile yaktılar. İhtiyarları sakallarından tutuşturuyorlardı. Müslümanları ikinci öldürme şekli ise, derilerini yüzmekti. “*Siz cepken giymeyi seversiniz*” diyerek delikanlıların vücutlarını deşiyorlardı. İçki meclislerine getirdikleri Müslümanların göğsünde ateş yakıyorlardı. Müflis Köyü Papazı, bir kızcağızın memelerini kesip kanı ile ellerini yıkamıştı. Karlova’da bir papaz ayin sırasında bir demet gül çıkarıp “*Müslüman kanı ile sulanmış kilise bahçesindedir*” demişti. Alınlara göğüslere kızgın demirlerle çizilen haç işaretleri işkencenin ayrılmaz parçasıydı. Bk. Adnan Odabaş, **Dikkat Misyoner Geliyor**, Üsküdar Gazetesi Yayınları, 2005-İstanbul., s. 22.

³⁶ Burada yapılan katliamlarla ilgili olarak çeşitli kaynaklardan bilgiler edinilebilir. Bunlardan birisi de *Zağra Müftüsünün Hatıraları*’dır.

2. Bulgaristan'ın sınırları Türk ve Rus heyeti tarafından yeniden tespit edilecek ve burası ayrıcalıklı bir eyalet hâline getirilecek ve hiçbir Osmanlı askerî bulunmayacaktır³⁷.

3. Tuna üzerindeki bütün Osmanlı kaleleri yıkılacak ve buralara bundan sonra hiçbir zaman tahkimat yapılmayacaktır.

4. Doğu vilayetlerinde, Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılması kabul edilecektir.

5. Rus ordusu, Bulgaristan hariç bütün Rumeli'yi tahliye edecektir.

Ayestefanos Antlaşmasının hükümleri, Rusya'yı Balkanlarda çok etkili bir konuma getirmesi sebebiyle, Avrupalı büyük devletler tarafından kabul edilmedi. İngiltere, Almanya ve Fransa, bu anlaşmayı tanımadıklarını ilan ederek Berlin'de konuyu tekrar masaya yatırdılar. Buradaki müzakereler sonunda Ayastefanos Antlaşması yeni bir şekle sokuldu. Buna göre;

1. Bulgaristan coğrafyası Makedonya, Doğu Rumeli ve Bulgaristan Prensiği olmak üzere üç bölgeye ayrılacak, Makedonya ve Doğu Rumeli, Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır³⁸.

2. Bosna-Hersek hukuken Osmanlı Devleti'nde kalacak, fiilen Avusturya'nın idaresine terk edilecektir

3. Sırbistan, Karadağ ve Romanya, bağımsız birer devlet hâline geleceklerdir.

³⁷ Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın ötesinde de vilayetleri vardı. Buralara gerektiğinde asker göndermek için Bulgaristan'dan asker geçirme hakkı olacaktı.

³⁸ Avrupalı devletler, Makedonya ve Doğu Rumeli'yi ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakmışlardı.

4. Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılacaktır. Buna karşılık Rusya Eleşkirt ve Doğu Bayezıt'ı Osmanlı'ya iade edecektir.

5. Doğu Anadolu'da Ermenilerin lehine ıslahat yapılacaktır.

2.2.6. Doksanüç Harbi Sonrası Gelişmeler

Kıbrıs'ın Elden Çıkması (1878)

Kıbrıs, II. Selim döneminde 1572 yılında Venediklilerden alınmıştı. Bu tarihten 1878 yılına kadar Kıbrıs'ta Türk hâkimiyeti hüküm sürmüştür. 93 Harbinden sonra Kıbrıs Osmanlının elinden yavaş yavaş çıkmaya başlamıştır. İngiltere Kıbrıs Osmanlı devletinden talep ederken şöyle bir gerekçe öne sürmüştü: "Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'da olması, Osmanlı topraklarını Rus istilasına açık bırakmaktadır. Ayrıca Doğu Anadolu'da ıslah çalışmalarının yapılması gerekmektedir. İngiliz askerlerinin yakın bir coğrafyada bulunması (ki, bu coğrafya Kıbrıs'tır) Osmanlı'nın menfaatinedir! Bu sebeplerden dolayı İngiliz askerinin yakında bulunması için Kıbrıs'ın üs olarak verilmesi gerekir"³⁹. Osmanlı Devleti'nin o tarihte direnme gücü yoktu. Gerekli diplomatik görüşmeler yapılmış ve İngiltere ile bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre:

1. Kıbrıs, hukuken Osmanlı Devleti'ne ait olacak, yönetimi İngiltere'ye bırakılacaktı.

2. Adanın geliri Osmanlı Devleti'ne ait olacaktı.

3. Ruslar doğu vilayetlerinden çekildikleri zaman, İngilizler de adadan çekileceklerdi.

Yukarıdaki şartlar çerçevesinde 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'ye bırakıldı. Ada, İngiltere'ye bırakıldığı sırada,

³⁹ Ünlü, age, c. 3, s. 147.

adanın toplam nüfusu 218 bin idi. Bunun 110 bini Türk gerisi Rum, Ermeni ve İtalyan milletlerinden oluşmaktaydı⁴⁰.

Tunus ve Mısır'ın Elden Çıkması

Tunus, II. Bayezid döneminde Osmanlı sınırları içine girmişti (1574). 93 Harbi'nin sonuçlarından biri de Tunus'un elde çıkmasıdır. Tunus, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki eyaletlerinden biriydi⁴¹. Esasen bu eyaletler, 18. asırdan beri fiilen özerk bir şekilde idare olunuyordu. Bir süre önce Cezayir'i işgal etmiş olan Fransa'nın Tunus'ta da gözü vardı. Burayı bir süredir ekonomik abluka altına almaya başlamıştı.

⁴⁰ Ünlü, age, c. 3, s. 147; I. Dünya Savaşı'nda, İngiltere Kıbrıs'ı ilhak etti. Lozan'da aynı statü devam etti. Kıbrıs'taki Rumlar, 1931 yılında Yunanistan'a ilhak olmak istediler ve bu amaçla isyanlar çıkarmaya başladılar. 1950 yılında adadaki Türkler ile Rumlar arasındaki gerginlik tırmandı. 1955 yılında İngiltere, Türkiye'yi Kıbrıs meselesinin çözümü için görüşmelere davet etti. 1959 yılında, Züriç (Zürich) ve Londra antlaşmalarıyla gerilim kısmen çözüldü. Buna göre, adada iki toplumun varlığı tescil edildi. Kıbrıs'a 650 kişilik Türk gücü yerleştirildi. Türkiye-İngiltere-Yunanistan garanti antlaşması imzaladı. Türkiye, Kıbrıs'taki Türklerin hamisi (garantörü) oldu. 1963 yılında, Rumlar tedhiş hareketine tekrar başladılar. 1967 yılında, Türk ordusu adaya çıkarma yapmaya hazırlandı. Ancak daha sonra vazgeçildi. 1974 yılında Barış Harekâtı yapıldı. 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti kuruldu. 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu. Birleşmiş Milletler temsilcisi Annan, 2004 yılında Kıbrıs meselesi ile ilgili bir plan hazırladı. Bu plana göre Kuzeyde bulunan Türklerden % 20 toprak tavizi istenmekteydi. 50 bin civarında Rum Türk bölgesine geçecekti. 50 bin Türk yer değiştirecekti. Kıbrıslı Türklere % 27 oranında toprak bırakılacaktı. Ayrıca bu miktarın % 11'i, yine Rum nüfusun iskânına terk edilecekti. Kıbrıs'ın su deposu konumunda olan Güzelyurt bölgesi Rumlara terk edilecekti. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları Türkiye'ye dönecek ve İngiliz üsleri yerinde kalacaktı. Türk askerî birliği, 40 binden 7.500'e indirilecekti. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, iskân konularında müstakil hareket edemeyecekti. Bunun için bir karma komisyon öngörülmekteydi.

⁴¹ Kuzey Afrika'daki Tunus, Trablusgarp ve Cezayir'in üçüne birden Garp Ocakları denir. Bunlardan Cezayir, Fransa tarafından 1830 yılında; Trablusgarp ise, 1911 yılında İtalya tarafından işgal edilmiştir.

Devletin 93 Harbinden mağlup çıkmasından faydalanarak, bu vatan parçasını Nisan 1881 tarihinde işgal etti.

Mısır'a sahip olmak konusunda, İngiltere ile Fransa rekabet hâlindeydi. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla (1869) Mısır'ın stratejik konumu daha da artmıştı. İngiltere için burası biraz daha hayati öneme haizdi. Çünkü sömürgelerine giden kısa yol buradan geçmekteydi. 1882 yılında, Jöntürklerin sevinç çığlıkları arasında İngiltere, Mısır'ı işgal etti⁴².

Girit Meselesi (1896)

Bilindiği gibi, Yunanistan 1829 yılında bağımsızlığını ilan etmişti. Yayılmacı emelleri olan bu devlet, Girit'teki Rumları tahrik etmekteydi⁴³. Yunanistan'ın bu kışkırtmaları sonucunda adada huzursuzluklar çıkmaya başladı. Konu milletlerarası platforma taşındı. Yunanistan'ın arkasında İngiltere ve Fransa vardı. Meselenin milletlerarası boyuta taşınmasının ardından Rumlar, Yunanistan'ın tahrikleriyle adada daha büyük isyanlar çıkarmaya devam ettiler.

İlk büyük isyan 1841 yılında gerçekleşti. Tanzimat'ın hemen akabinde meydana gelen bu isyan bastırıldı. İkinci isyan 1858 yılında çıktı. İslahat

⁴² Jöntürkler, ısrarla İngiliz “*dostluğunu*” savunuyorlardı. Bu grubun en dikkate değer simalarından birisi Mehmet Kadri Nasih'dir (1860-1918). Mehmet Kadri Nasih, Mısır'ın işgalini şöyle değerlendirmektedir; “İngiltere Mısır'a girmiş ise, Fransa'nın Tunus'a girmesini önlemek üzere girdi. Çoğunluğu Müslüman olmak üzere, on beş milyon nüfusu bekleyen Mısır ve Sudan'ı, İngiltere, iki bin askerle muhafaza ediyorsa, Türkiye, ahali bir milyon Arap'tan ibaret olan Yemen vilayetini niçin 30 -40 bin kişi ile muhafaza edemiyor?” Bk. Ali Birinci, “Türk Siyasi Düşüncesinde İngilizperestlik”, **Yeni Türkiye**, Mart Nisan 1995, s. 559-560.

⁴³ Girit'in Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve buradaki halkın topluca Müslüman olması ile ilgili bilgi için bk. Turan, **Türk Cihan...**,s. 193.

Fermanı'ndan sonra gerçekleşen bu isyan da bastırıldı. 1866 yılındaki isyan daha geniş boyutta olmuştu. Bu isyan da bertaraf edildi. Bu isyanların temel hedefi, adadaki Müslüman halkın burayı terk etmesini temin etmektir.

Sadrazam Ali Paşa, geniş yetkilerle Girit'te bazı düzenlemeler yaptı. Ancak, hiçbir olumlu sonuç alınamadı. Yunanlıların tahrikleriyle çıkan isyanlar sonucunda, adadaki Türkler burayı terk etmeye başladılar. Nihayet, 1896 yılında adadaki Rumlar Yunanistan'la birleştiklerini ilan ettiler. Ancak bu teşebbüs o tarihte, Yunanistan dâhil hiçbir ülke tarafından kabul görmedi⁴⁴.

Girit Meselesi, İttihatçıların hatalı politikasından dolayı Balkan devletlerinin bir araya gelmesinde etkili bir rol oynamıştır. Sultan Reşad'ın Başmabeyinci Lütfi Bey'e söylediğine göre, Girit zaten elden çıkmıştı. Babıâli bazı fedakârlıklar yapıp Yunanistan ile anlaşmış olsaydı, Balkan felaketi meydana gelmeyebilirdi⁴⁵.

Doğu Rumeli Meselesi

Doğu Rumeli bölgesi, Berlin Antlaşmasına göre Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Bulgar Prenslığı, Doğu Rumeli'yi kendi topraklarına katmak istiyor ve bu amaçla buradaki halkı tahrik ediyordu. Nihayet, bu tahrikler sonucunda halk, Bulgar Prenslığı'ne bağlandıklarını ilan ettiler (1887). Osmanlı Devleti'nde bu oldubittiyi kabul etmek zorunda kaldı. Bulgaristan ile yapılan anlaşma ile Müslümanların yaşadığı Rodop bölgesinin idaresi Osmanlı'ya bırakıldı. Bulgar Prenslığı, II.

⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, c. 1, İstanbul. 1984, s. 5.

⁴⁵ Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 86.

Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan kargaşadan faydalanarak, bağımsızlığını ilan etmiştir (1908).

2.2.7. Düyun-ı Umumiye'nin Kurulması (1881)

18. asrın ikinci yarısından itibaren artan savaş harcamalarının getirdiği bütçe açığı, Osmanlı yönetimini ek finansman arayışına yöneltmiştir. O tarihlerle Fas, Felemenk (Hollanda), Fransa ve İspanya'dan borç alınması düşünülmüş, fakat daha sonra vazgeçilmiştir. İlk dış borç, 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız sarraflarından alınmıştır⁴⁶. Bir süreden beri dış borçlanma konusunda Avrupa sermaye çevrelerinin baskısı devam etmekteydi. Alınan bu ilk dış borç, dönemin zaruretinden dolayı tamamen savaş harcamalarında kullanılmıştır. Daha sonra alınan dış borçların büyük bir çoğunluğu carî ve askerî harcamalara tahsis edilmiştir.

1875 yılına gelindiği zaman, devlet dış borçları ödeyemez hâle geldi. Bunun üzerine devlet, borç erteleme (moratoryum) ilan etti. Devlet 1875 yılında vadesi gelen borç taksitlerinin ancak yarısını ödeyebileceğini duyurdu. 1876 yılına gelindiğinde planlanan ödeme yapılamadı. 1880 yılında, bazı vergi kalemleri⁴⁷ borçlara mahsup edilmek üzere Osmanlı Bankası ile Galata Bankerlerine iltizama verildi. İltizam süresi on yıl

⁴⁶ İlk dış borç akdi, Mustafa Reşit Paşa tarafından 1850 yılında yapıldı. Devlette dış borca sıcak bakılmadığından, Reşit Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırılınca, Heyet-i Vekile tarafından bu akid feshedilmiştir. Devlet bu yüzden 2 milyon 200 bin Frank kadar bir tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 60.

⁴⁷ Bu vergi kalemleri şunlardır: damga, müskirat, İstanbul bölgesi balık avı resimleri, tuz ve tütün tekelleri, İstanbul ve çevresi, Edirne, Bursa, Samsun vilayetlerinin ipek öşrü.

olarak düşünöldü. Bundan bir yıl sonra, Düyunu Umumiye idaresi kuruldu (1881).

Düyunu Umumiye

Düyunu Umumiye, Osmanlı Devleti'nde alacağı bulunan firmaların teşkil ettiği bir kuruluştur⁴⁸. Esasen bu kuruluş, Osmanlı maliyesinin bir alt birimi olarak tanzim edilmiş fakat uygulamada, büyük ölçüde bağımsız hareket etmiştir. Düyunu Umumiye'nin kurulmasından sonra da borç alımı sürmüştür. Kalabalık personeliyle devlete çok pahalıya mal olan Düyunu Umumiye yönetimi, sıkışık zamanlarda devlete yardımda çok hasis davranmıştır⁴⁹. Lozan Antlaşması'yla Osmanlı borçlarının Anadolu'ya düşen kısmının ödeneceği taahhüt edilerek bu kuruluşun yetkileri kaldırılmıştır. Düyunu Umumiye'ye olan borcun son taksiti 1954 yılında ödenmiştir.

2.2.8. Bomba Olayı

“Ey şanlı Avcu dâminı bîhûde kurmadın,
Attın fakat yazık ki yazıklar ki vurmadın”

⁴⁸ Düyunu Umumiye idaresi, vergileri toplamak için geniş bir teşkilat kurmuştu. 1912 yılında bu idarede 8931 memur çalışmaktaydı. Bunların 5653'ü sürekli, 3253'ü geçiciydi. Taşrada idarenin 693 memuriyeti vardı. 1910 yılında Maliye Nezaretinin memur sayısı 5472'den ibaretti. Avcioğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 62.

⁴⁹ İdarenin 2 milyon lira ihtiyat akçesi vardı. Yani Düyunu Umumiye, borçların ödenmesi gerekli olandan daha fazla miktarda kaynağa el koymaktaydı. Bu para, devletindir. Ama Düyunu Umumiye, bunu İtalyan, Alman, Fransız, İngiliz, Macar ve Japon tahvillerine yatırmış, Osmanlı Hazine Tahvilleri almaktan kaçınmıştır. Böylece, Düyunu Umumiye, Osmanlı Devleti'nin parasıyla İtalyan'ların Trablusgarp savaşının finansmanına dahi katılmıştır. Ayrıca, Trablusgarp'ın bedeli olarak İtalyanların ödediği 50 milyon Franklık tazminata Düyunu Umumiye doğrudan doğruya el koymuş ve bu paranın büyük bir kısmını yabancı bankalara yerleştirmiştir. Bk. Avcioğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 63.

Tevfik Fikret

21 Temmuz 1905'te, Sultan Abdülhamid'e selâmlık resminde, Yıldız Camii'nden çıkacağı sırada, kendisini öldürmek amacıyla birkaç Ermeni terörist tarafından hazırlanan suikasta Bomba Olayı denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde bir kısım Ermeniler, Hınçak ve Taşnak Cemiyetlerini kurarak tedhiş faaliyetlerini, 1890'dana itibaren artırmaya başlamışlardı. Bu Ermenilerin amacı, Avrupalı devletlerin dikkatlerini çekerek, ülkede karışıklık meydana getirmek ve neticede Avrupalı devletlerin müdahalesine zemin hazırlayarak, doğuda "Büyük Ermenistan'ın" kurulmasını temin etmektir. Ermeni militanlar, kendi amaçlarına ulaşmalarına en büyük engel olarak II. Abdülhamid'i görmekteydiler. Zaman zaman İttihatçılarla işbirliği yaparak, Hakan-Halifeyi öldürmek istemekteydiler. 1905 yılında tertip edilen suikast planı bunlardan birisiydi.

Plana göre; özel bölümlerinde patlayıcı bulunan bir araba, padişah Cuma namazından çıktığı sırada infilak ettirilecekti. Padişah öldürüldükten sonra ortaya çıkacak kargaşadan faydalanılarak; hükümet binası, Galata Köprüsü, Galata Tüneli, Osmanlı Bankası ve büyükelçilikler bombalanacaktı. Böylece, İstanbul kan ve ateş içinde kalacak ve Avrupa devletlerinin fiilî müdahalelerine zemin hazırlanmış olacaktı. Suikastı hazırlayanlar; Bakü Ermenilerinden Samoil Kayın ve kızı ile Rus Ermenilerinden Safo'ydu. Daha sonra bunlara Belçikalı Jores de katıldı. Suikast için Viyana'da özel olarak lastik tekerlekli bir araba üretildi. Bu araba parçalar halinde Osmanlı gümrüğünden içeriye sokuldu. Yurt dışında getirilen ve özel bölmelerinde patlayıcı bulunan fayton,

padişahın geçeceği yolun yakın bir mahalline getirildi. Ancak, suikastçıların hiç beklemedikleri bir şey oldu. Padişah namazdan hemen sonra Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi ile ayaküstü kısa bir görüşme yaptı. Tam bu sırada bomba patladı ve bu olayda 26 kişi öldü, 58 kişi de yaralandı. Padişah bu olay karşısında hiçbir telaş eseri göstermeden kendi kullandığı arabasına binerek saraya döndü. Çıkış pasaportları hazır olan teröristlerin çoğu, kara ve deniz yolu ile kaçtılar. Tevfik Fikret⁵⁰, “Bir Lâhza-i Taahhur” başlıklı şiiriyle Sultan Abdülhamid’e suikast tertip eden bu teröristlere medhiyeler yazmıştır. Bu şiirin iki mısrası şöyledir; “*Ey şanlı Avcu dâmını bîhûde kurmadın/Attın fakat yazık ki, yazıklar ki*

⁵⁰ Tevfik Fikret (1867-1915) ilginç bir şahsiyettir. “*Bir Lâhza-i Taahhur*” başlıklı şiirinde II. Abdülhamid’in “*öldürülmesi*” gerektiğini ifade etmiştir. Fakat daha önceki (1891) bir şiirinde (Sitayişname), aynı Padişahı göklere çıkarmıştır. Bk. Mehmet Kaplan, **Tevfik Fikret ve Şiiri**, İstanbul 1946, s. 61-62 Şair, bazı şiirlerinde İttihatçıları da ağır şekilde eleştirmiştir. “*Hân-ı Yağma*” şiiri buna örnektir. Bilindiği gibi Jön Türkler ilginç bir şekilde İngiliz taraftarı olmuşlardır. Tevfik Fikret’in de içinde bulunduğu 29 kişilik bir Jön Türk grubu 20 Kasım 1899 tarihinde İngiliz Büyükelçisini ziyaret ederek bir mektup vermişlerdir. Bu mektubun bazı kısımları şöyledir; “*Tarih boyunca harekât ve fetihlerinde hürriyet ve adalet gibi iki vecibe-i insaniyeyi güçlendirmek ve yaymak için en çok fedakârlıklar göstermiş, en fazla başarı göstermiş bir hükümet-i muazzama olması hasebiyle, saygıdeğer İngiliz Devletini ‘Medeniyetin Önderi’ unvan-ı celilesiyle tebrik etmek gerekir. Özellikle bir asırdan beri Osmanlı Devleti’nin hakkını müdafaa ve istikbalini ve teminde manen ve maddeten ortaya zoyduğu hayırlı mesai ve yardımları ile Osmanların kalbinde ebediyen kaim ve daim olacak bir muhabbet duygusu meydana getirmiş olan İngiliz Devletinin, öncelikli olarak milli menfaatlerini diğer milletlerin saadetinde arama gibi, âlicenap bir fikre dayanan siyasi tavrını takdir etmek vazifesi herkesten çok Osmanlılara düşer*”. Bu mektubu imzalayanların bazıları şunlardır; Arnavut İsmail Kemal, Şair Hüseyin Siret, Hocazade Mehmet Ubeydullah, İsmail Safa (Peyami Sefa’nın babası), Romancı Mehmet Rauf, Şair Tevfik Fikret, Samipaşazade Sezai, Mahmut Nedim, Recaizade Mahmut Ekrem, Berlin Sefareti eski ikinci kâtibi Ahmet Şükrü, Mehmet Cavit (İttihatçıların meşhur maliye vekili).Uçar, **Güney Afrika’da Osmanlılar**, s. 273-274.

vurmadın”⁵¹. Aynı şekilde meşhur tarihçi Ahmed Refik de Ermeni teröristleri “kahraman” olarak görmüştür.

2.2.9. İttihat ve Terakki Cemiyeti

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Fransız İhtilali'nin yüzüncü yıl dönümü olan 1889 yılında bir kısım askerî tıp öğrencileri tarafından gizli bir cemiyet olarak kurulmuştur⁵². Bu örgütün fikirleri; öncelikle Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye öğrencileri arasında yayılmaya başladı. Bu teşkilatta Masonların prensipleri benimsenmişti. Cemiyet bir süre gizli olarak faaliyet göstermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin mensupları zaman zaman Ermeni komitacılarla işbirliği yapmışlardır⁵³. Gizli olarak faaliyet gösteren bu örgütün öne çıkan simaları bir süre sonra yurt dışına kaçtılar. Paris, Napoli, Kahire, Bükreş, Cenevre ve Londra'da gazete ve dergiler çıkararak, Osmanlı yönetimi aleyhinde kamuoyu oluşturmaya başladılar. İttihatçılar, yurt dışında farklı isimler altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

⁵¹ Tevfik Fikret ve onun gibi simalar II. Abdülhamid'in bu suikasttan sağ kurtulmasına üzülrken, Türk ve İslam dünyasından geçmiş olsun mesajları gelmiştir. Uçar, **Güney Afrika'da Osmanlılar**, s. 246; Ahmet Refik de Ermeni teröristlere övücü ifadeler kullanmıştır.

⁵² Bu öğrenciler şunlardır: Ohrili İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Diyarbakırlı İshak Sukûfî. Bu isimlerden Abdullah Cevdet ile İshak Sukuti, 20 Kasım 1899'da İngiliz Büyükelçisine verilen, İngiltere'yi medeniyetin önderi olarak kabul eden mektubu sevinçle karşılamışlardır. Uçar, **Güney Afrika'da Osmanlılar**, s. 275.

⁵³ Mesela bunlardan birisi 1895 tarihinde Ermenilerin çıkarmış olduğu Kumkapı Numayışi'dir. Bu olayın tertipçileri arasında İttihatçılar da vardı. Olay Londra ve Cenevre'de planlanmıştı. Üç gün süren ve 50 Ermeni'nin ölümüyle sonuçlanan bu olay ile Ermeniler, Avrupa'nın dikkatlerini üzerlerine çekmeyi amaçlamaktaydılar.

Bu akımın önemli simalarından Ahmet Rıza Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Avrupa temsilcisi seçilerek Meşveret gazetesini çıkarmaya başladı. 1896 yılında Cenevre'de Tunalı Hilmi ve arkadaşları tarafından "Osmanlı İhtilal Komitesi" kuruldu. Bu komite yayınlamış olduğu bir bildiri de şunlar yazmaktaydı: *"Osmanlılar! Biliniz ki, kudurmuş bir köpeği gebertmek farzdır. İşte bu güne kadar kan dökmekten sakınmış olan Osmanlı İhtilal Fırkası, artık zalimlerin haddini bildirmeye ve mazlumların intikamını almaya iyice karar vermiştir. Zabıta güruhu ve asker takımı yolumuzu kesmeye kalkarsa, aramızı ancak ölüm ayırabilecektir. Evet, öleceğiz, öldüreceğiz, keseceğiz, biçeceğiz, yakacağız! Hiç kimseden pervamız yoktur. Ya Hak, Ya Ölüm"*⁵⁴.

1898 yılından sonra Almanya'nın bu cemiyete yakın ilgi göstermeye başladığı görülür. Bu tarihten itibaren cemiyette Alman eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştır. İttihat Terakki Örgütü 1902 yılında Paris'te ilk kongresini yaptı. Burada meşrutiyetin ilanı konusunda iki farklı görüş ortaya çıktı. Bir kısım İttihatçılar meşrutiyeti, ihtilal yoluyla getirilmesini savunurken bir kısmı da, dış güçlerin desteğiyle getirilmesini savunuyorlardı⁵⁵. Bu iki fikrin savunulduğu ilk kongrede herhangi bir karar alınamamıştır. 1907 yılında Paris'te cemiyetin ikinci kongresi yapıldı. Burada meşrutiyetin ilanı için ihtilal çıkarılması fikri benimsenmiş ve Osmanlı yönetiminin dış siyasette İngiltere ve Fransa'nın dışlaması eleştirilmiştir. İttihatçıların Paris'te almış oldukları karar gereğince,

⁵⁴ Ünlü, age, c. 3, s. 173.

⁵⁵ Mesela 1908 ihtilalinden sonra mecliste görev alacak olan Berat milletvekili İsmail Kemal Bey dış müdahaleyi savunanlardan biriydi. Akşin, **31 Mart Olayı**, 79.

Temmuz 1908’de Rumeli’de Enver⁵⁶ ve Niyazi Beyler dağa çıkararak ihtilali başlatmışlardır. Bu ihtilâl sonucunda 23 Temmuz 1908 tarihine meşrutiyet ilan edilmiştir.

Yapılan seçimler sonucunda teşkil edilen mecliste İttihatçılar çoğunlukta olmalarına rağmen hükümette yer alamamışlardır. Bunun iki önemli sebebi vardı; Birincisi, İttihatçıların içinde devlet adamlığı yapabilecek nitelikte tecrübeli kişi yoktu. İkincisi cemiyet henüz gizli bir örgüt hüviyetinden kurtulamamıştı.

1913 yılında Enver Bey’in başını çektiği bir hükümet darbesi yapılmıştır⁵⁷. Bu tarihten sonra İttihatçılar resmen iktidara gelmişlerdir. 1914 yılında İttihat ve Terakki hükümeti meclisi savaş gerekçesiyle

⁵⁶ “Hürriyet Kahramanı” Enver Bey cemiyete 1906 yılında kaydolmuştur.

⁵⁷ İttihatçılar gerek muhalefette gerekse iktidarda iken kanun dışı yollara yönelmişlerdir. Bu konuda, İttihatçıların desteğiyle sadrazamlığa getirilen Mahmut Şevket Paşa da şikâyetçi olmuştur. Mahmut Şevket Paşa, hatıralarında, İstanbul Muhafızı Cemal Bey’in mahkeme kararı olmaksızın, bazı kişileri sürgüne göndermesinden şikâyet etmiştir. Divan-ı Harb-i Örfi reisi Mirliya Tevfik Paşa da Cemal Bey’den şöyle şikâyet etmekteydi; “*Cemal Bey, müebbet hapse mahkûm ettiğim bazı kimselerin idamlarını istiyor*”. **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, Arda Yayınları, İst-1988, s. 138-148; İttihatçılar hakkında ağır eleştirilerde bulunan kişilerden biri de Tevfik Fikret’tir. 1912 yılında kaleme almış olduğu *Han-ı Yağma* başlıklı şiirinde şair, İttihatçıları sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu şiirin bazı mısraları şöyledir;

*“Bu sofracık, efendiler ki, iltikâma muntazîr,
Huzurunuzda titriyor, şu milletin hayatıdır.
Şu milletin ki, mustarip, şu milletin ki muhtazır.
Fakat sakın çekinmeyin, yiyin, yutun, hapır hapır...
Yiyin efendiler yiyin, bu hân-ı iştiha sizin.
Doyunca, tıksırınca çatlayıncaya kadar yiyin...
Efendiler pek açsınız, çatlayıncaya kadar yiyin.
Yiyin, yiyemezseniz bugün, yarın kalır mı kim bilir?
Bu nâdi-i niam, bakın kudümünüzle müftehir.
Bu hakkıdır gazanızın, evet, o hak da elde bir”.*

kapatmıştır. 1914, 1915 ve 1916 yıllarında da Padişahın yetkilerini artırmışlardır. Sultan Reşad İttihatçıların kontrolü altında olduğundan, dolaylı olarak İttihat Terakki⁵⁸, meclis üzerinde otorite hâline gelmiştir. 1918 yılında savaş sebebiyle seçimler yapılamamıştır⁵⁹. Birinci Dünya Savaşından Osmanlı Devletinin mağlup çıkması üzerine, İttihat Terakki Partisi'nin önde gelen kişileri (Enver, Talat⁶⁰ ve Cemal⁶¹ Paşalar) yurt dışına kaçmışlardır. Dolayısıyla bu parti resmen tasfiye olmuştur.

2.2.10. İkinci Meşrutiyet (1908)

Hatırlanacağı üzere Sultan II. Abdülhamid anayasadaki yetkilerine dayanarak Şubat 1878 tarihinde meclisi tatil etmişti. İttihatçıların yoğun olarak buldukları Rumeli'de Üçüncü Ordu subaylarından Enver ve Niyazi Beyler, Paris'le İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aldığı ihtilal

⁵⁸ Dönemin Padişahı Sultan Reşad, sembolik bir şahsiyetti. İttihat Terakki tam anlamıyla duruma hâkimdi.

⁵⁹ Yücekök, **Siyaset Sosyoloji..**,s. 86.

⁶⁰ Talat Paşa (1874-1921) ilginç bir kişiliktir. Öztuna'ya göre, şayet politikaya girmeseydi iyi bir iş adamı olurdu. Talat Paşa, Osmanlı tarihinde bazı illklere imzasını atan bir kişidir. Paşa, tarihimizde hiçbir rütbe taşımaksızın sadrazam olan tek kişidir. Sadaretinden/Başbakanlığından bir saat önce vezir/paşa payesi verilerek bu makama getirilmiş, daha doğrusu kendi kendisini tayin etmiş, Padişaha sadece imzalatmıştır. Talat, Osmanlı tarihinin, hadım sadrazamlar dışında, sakalsız tek sadrazamıdır. Kendisinden sonra gelen sadrazamlar artık sakal bırakmamışlardır. 33 dereceli masondur. Balkan Muharebelerinde er elbisesi giyerek birlikleri dolaşarak askerler arasına particilik ve fesat tohumları saçmıştır. Bu faaliyeti denilebilir ki, biyografisinin en kara safhasıdır. Bk. Öztuna, **Türk Tarihinden Portreler**, s. 271-274.

⁶¹ Piyer Loti Cemal Paşa'yı Türk kadınının “modernleşmesine” katkı sağlayan birisi olarak görmektedir. 11 Şubat 1934'de Paris'te yayınlanmakta olan *Matin* gazetesinde çıkan “Türk kadınının zaferi” başlıklı bir yazıda Türk kadınının “özgürleşmesinden” söz etmektedir. Bu gazeteden nakledildiğine göre; İttihat ve Terakki'nin 1908'de başlatmış olduğu “inkılapla” Türk kadınının “esaretine” son verilmiştir. Türk feminizminin başlıca koruyucusu Cemal Paşa'dır. **Yeni Ses**, 18 Şubat 1935.

kararı gereğince isyan çıkarmışlardı. İttihatçıların Rumeli’de başlattıkları bu isyan hızla büyümüştür. İsyancılar binlerce telgraf çektiler ve anayasanın ilanı konusunda padişaha baskı yapmaya başladılar. Bu arada isyan bölgesi olan Manastır ve Selanik’te 20 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyetin ilan edildiği haberi duyulmuştur⁶². Ülkede kargaşalığın gittikçe yayılacağı endişesini taşıyan Padişah da üç gün sonra İstanbul’da Anayasayı ilan etti (23 Temmuz 1908).

Anayasanın ilanından sonra seçimler yapılarak 17 Aralık 1908 de Meclis-i Mebusan açılmıştır. Yapılan seçimlerde İttihat Terakki Cemiyeti çoğunluğu elde etmekle birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi, cemiyetin meşru konumda olmaması ve içlerinde tecrübeli devlet adamının olmaması gibi sebeplerle hükümeti kuramamışlardır. Bu mecliste Müslüman olmayan milletvekilleri 1877 yılında açılan mecliste olduğu gibi etkiliydiler⁶³. Mesela Balkanlarda Osmanlı Devleti’ne isyan eden Bulgar çete elebaşlarından Sandasky milletvekiliydi⁶⁴. Sason

⁶² İttihat Terakki Cemiyeti meşrutiyetin ilanı sırasında slogan olarak, Fransız İhtilalinde kullanılan EŞİTLİK-KARDEŞLİK ve ÖZGÜRLÜK kavramlarını kullanmıştır.

⁶³ Meclisteki milletvekili sayısı için Bkz. Ünlü, age, c. 3, s. 180; II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devletinin İslam dünyasıyla irtibatı zayıflamaya başlamıştır. Mesela Durban’da (Güney Afrika) Hicaz Demiryolu Kampanyası yürüttüğü sırada, Osmanlı Hariciyesi ile sık sık haberleşen Osman Ahmed’i II. Meşrutiyet dönemi yöneticileri tanımamıştır. Osman Ahmed 31 Temmuz 1910’da Osmanlı Donanma Cemiyetine gönderdiği mektupta, kendisini Osmanlı’nın Durban Fahri Şehbenderi (konsolos) olarak tanıtmışsa da, Hariciye Nezareti, “Güney Afrika’da Osmanlı Konsolosluğu olmadığı gibi, Osman Ahmed adının da Nezaretçe tanınmadığını” bildirerek, önceki yazışmaları görmezlikten gelmiştir. Bk. Uçar, **Güney Afrika’da Osmanlılar**, s. 317.

⁶⁴ Jön Türk İhtilali olarak da ifade edilen II. Meşrutiyet’in ilanını Balkanlarda en aktif destek veren Bulgarlar olmuştur. Bunun temelde iki sebebi olabilir;

isyanının tertipçilerinden Ermeni komitacısı Hamporsam Boyacıyan ve Damatyan da milletvekiliydi. Bu mecliste 266 milletvekilinden sadece 127'i Türk'tü. İkinci Meşrutiyet'te hükümete geniş yetkiler verilmiştir. Hükümdarın hükümete müdahale yetkisi ortadan kaldırılmıştır.

2.2.11. İslâm Birliği Düşüncesi

Sultan II. Abdülhamid döneminde İslâm birliği siyaseti öne çıkmıştır. Söğüt'te ilk defa Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıldönümlerini kutlamak geleneğini ihdas etmiştir. "Söğüt Bölüğü" adıyla Karakeçili Aşiretinden meydana gelen bir muhafız kıtasını sarayda en emin kuvvet olarak teşkil etmiştir. Bu kıtaya "benim öz hemşehrilerim" şeklinde iltifatta bulunmuştur. İran'a karşı baskı icra ederek, İran Azerbaycan'ı okullarında Türkçe'nin okutulmasını temin etmiştir⁶⁵. Padişahı İslâm Birliği siyasetine sevk eden sebepler şöyle sıralanabilir;

19. asrın ortalarına gelindiğinde başta Hindistan olmak üzere birçok İslâm ülkesi sömürgecilerin hâkimiyetine girmişti. Buralardaki Müslümanlar Batı yayılcılığına karşı Osmanlı Devleti'nden yardım ve destek ümidi içindeydiler⁶⁶. Çünkü o dönemde bağımsız ve nispeten güçlü Müslüman devlet olarak sadece Osmanlı Devleti vardı.

birincisi İttihatçılarla Bulgarların II. Abdülhamid'e olan düşmanlığı ikincisi, o yıllarda padişahın, Türkiye liderliğinde Bulgaristansız bir Balkan ittifakı projesidir. Bu konu ileriki sayfalarda Balkan Antanta başlığı altında anlatılmıştır. Bkz. Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 77,

⁶⁵ Kadir Mısıroğlu, **Moskof Mezalimi**, 191.

⁶⁶ 1859-60'da Ruslara direnen Çeçenler, 1873'de Hollanda ile savaşmak zorunda kalan Açeliler, 1865'de Çin'e karşı ayaklanarak bağımsız bir devlet kuran Doğu Türkistanlılar, 1865-1873 arası Rusya karşısında bağımsızlıklarını kaybeden Türkistan'daki Hokand, Taşkent, Hive ve Buhara Hanlıkları, İstanbul'a gönderdikleri elçi ve mektuplarla hep diplomatik destek ve sembolik de olsa yardım istemişlerdir. Bk. Mümtaz Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın**

Osmanlı Devleti'nde idarî yapının “Çağın ihtiyaçlarına” cevap vermediği gerekçesiyle Tanzimat ilan edilmişti. Ayrıca ülkedeki gayrimüslimlerin devlete sadakatini temin etmek üzere Osmanlılık fikri gündeme gelmiş ancak bütün bunlar beklenen neticeyi vermemişti. Girilen savaşlar sebebiyle sınırlar daralmaya başlamış, elden çıkan coğrafyalarla birlikte gayri Müslim unsurlar devletten ayrılmış, ülke içindeki Hıristiyan unsurlar da ayrılıkçı emeller peşinde koşmaya başlamıştı. Sonuç olarak ülkenin temel unsuru olan Müslüman nüfustan başka dayanılacak unsur kalmamıştı.

Bilinen bir gerçektir ki, hilafet müessesesi, bütün Müslümanlarca saygı değerdir. Bu müessesenin öne çıkarılması, Türk-İslâm dünyasının birlik ve beraberliği açısından önemlidir. Ayrıca bu müessesenin etkinleştirilmesi, Türk-İslâm dünyasının ümit bağladığı Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önleyecek bir projedir.

Islahat Fermanı'nın (1856) ilanı ile birlikte devlet kadrolarındaki gayrimüslim sayısının artması, bazı Müslüman aydınların millete tepeden bakmaları, devlet ile milletin arasını açmıştı. Bu soğukluğun giderilmesi ve devletin devamlılığının sağlanması amacıyla, İslâm Birliği politikası takip edilmiştir.

İkinci Abdülhamid tahta geçtikten kısa bir süre sonra 93 Harbi (1876-77 Osmanlı-Rus Savaşı) sebebiyle devlet toprak kaybına uğramaya başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine Hicaz bölgesinde de ayrılık eğilimleri ortaya çıkmıştı. Nitekim Suriye'de Arapların ileri gelenleri bir toplantı

Doğuşu, İstanbul 1991, s. 147; 1890'larda Etiyopya'da İngilizlerin “*Çılgın Molla*” diye andıkları Seyyid Hasan'ın organize ettiği sömürgecilğe karşı verilen destansı mücadelenin arkasında, Osmanlı Devleti ve onun da başında Sultan II. Abdülhamid vardı.

yaparak, Osmanlı Devleti'nin yıkılması hâlinde, kendi istikballeri hakkında fikir gündeme getirmeye başlamışlardır. İkinci Abdülhamid bu durumu dikkate alarak, İslâm birliğini öne çıkararak bir siyaset takip etmek gereğini duymuştur.

2.2.11.1. İslâm Birliği Düşüncesinden Rahatsız Olanlar

Sultan Abdülhamid'in İslâm Birliği siyasetine en fazla karşı çıkanların başında İngiltere olmuştur. İngiltere, hilafet kurumunun etkilerini azaltmak için ülke içinde Padişaha karşı ittihatçılar başta olmak üzere çeşitli odakları kullanmıştır. Hicaz bölgesindeki bir kısım Araplar, İngiltere'nin yönlendirmesiyle, Osmanlı hilafetinin meşru olmadığı yönünde propagandalar yapmışlardır⁶⁷. Sonuç olarak, II. Abdülhamid'in İslâm birliği siyaseti, devletin derlenip toparlanması ve ıslah çalışmalarının hayata geçirilmesi hususunda ihtiyaç duyulan zamanı temin konusunda katkı sağlamıştır⁶⁸.

2.2.12. Otuz Bir Mart İsyanı (13 Nisan 1909)

Rumi takvime göre 31 Martta olduğu için bu adla anılan ve 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen bu olay sonuçları bakımından çok önemlidir. Meclis-i Mebusanın açılmasından sonra çoğunluğu İttihatçı olan mebuslara karşı, gerek meclis içinde gerekse meclis dışında sert bir muhalefet oluşmuştu. İttihatçılar da bu sertliğe karşı aynı tarzda karşılık vermişlerdir.

⁶⁷ Hilafet'in mahiyeti ve Osmanlı'ya intikali ile ilgili olarak bkz. Hüseyin G. Yurdaydın, "Devlet ve Din Halifelik ve Laiklik", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 26, 1953, 173-181.

⁶⁸ Bu husustaki yorumlar için bk. Erol Güngör, **Dünden Bugünden**, İstanbul - 1995, s. 22: „Ayrıca bkz. Ahmed Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul 201, s. 53, 67

2.2.12.1. İsyana Zemin Hazırlayan Gelişmeler

Ülkedeki gayrimüslim unsurlar özellikle Ermeniler ayrılıkçı emeller peşindeydiler. Bağımsız bir devlet kurmak istiyorlar, fakat karşılarında en büyük engel olarak Sultan II. Abdülhamid'i görmekteydiler. Meşrutiyetin ilanından sonraki harici gelişmeler, kamuoyunda büyük bir hayal kırıklığı meydana getirmişti. 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve 6 Ekim 1908 tarihinde Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak⁶⁹ etmesi gibi gelişmeler bunlardan bir kaçıydı. Zira İttihatçılar, Meşrutiyetin ilanından önceki günlerde;

⁶⁹ Bosna Fâtiş Sultan Mehmed döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştı. Yaklaşık beş yüzyıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Bosna'da 19. asırda karışıklıklar çıkmaya başlamıştır. Bu bölge 1878 yılında Berlin antlaşmasıyla geçici olarak Avusturya'ya bırakılmıştır. 1908 yılında Avusturya, Yeni Pazar Sancağı hariç Bosna'yı ilhak etmiştir. 1914 yılında Bosna-Hersek'te Müslümanlar, Ortodokslar ve Katolikler olmak üzere üç seçim bölgesi oluşturulmuştur. Buna Sırp lar büyük tepki göstermişlerdir. 1918 yılında Bosna Sırbistan ile birleşmiştir. 1946 yılında Yugoslavya'nın bünyesine giren Bosna'ya, 1971 yılında Tito tarafından Müslümanlara milliyet statüsü verilmiştir. 1980 yılına kadar burada ciddi bir sıkıntı olmamıştır.

1993-95 arasında Boşnak Müslümanlar, “medeni” Batının gözleri önünde Sırp lar tarafından katliama tabi tutulmuştur. Bu katliam iki gün içinde yapılmıştır. Buradaki katliamda Sırp caniler, soykırım delillerini yok etmek için, Müslüman Boşnakların cesetlerini kepeçlerle ve bıçaklarla parçalamışlardı. Bir başka vahşet ise Sırp canilerin Müslüman cesetlerini parçaladıktan sonra üstlerine kezzap suyu ve kireç dökmeleriydi. Daha korkuncu, daha sonra bu cesetleri ortaya çıkaracak olanlara engel olmak için, cesetlerin arasına el bombası ve mayın yerleştirmeleriydi. Katledilen Müslüman Boşnakların elleri dikenli tellerle arkaya bağlanmıştı. İŞİN DAHA KORKUNCU 2007 YILININ TEMMUZ AYINDA SIRP GENÇLERİ ÜZERİNDE YAPILAN BİR ANKET ÇALIŞMASINDA, SIRP GENÇLERİNİN AYNI İNTİKAM DUYGULARININ DEVAM ETTİĞİNİN GÖRÜLMESİDİR. Bk. **Haber Bültenleri**, 16 Temmuz 2007.

Meşrutiyet ilan edilirse, Balkanlardaki gayrimüslimlerin artık isyan etmeyeceklerini söylüyorlardı.

Meşrutiyetin vermiş olduğu hürriyet havası içinde, gazeteciler kendi sütunlarında karşılıklı olarak birbirlerini ithamlara varan yazılar yazmaya başladılar. Tam bu sırada, Derviş Vahdeti adında birisi ortaya çıkmış ve Volkan gazetesinde yazdığı makaleler ile toplumda tahrikler oluşturmaya başlamıştı⁷⁰. İttihatçılar ordu ve devlet kademelerinde kendi partisinden olmayan kişileri tasfiye etmeye başlamışlardı. İttihatçıların ileri gelenleri hakkında kamuoyunda, mason oldukları konusunda söylentiler dolaşmaktaydı. İttihatçılara karşı muhalif yazılar yazan, Serbestî gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, 7 Nisan 1909 günü Galata köprüsünün üstünde vuruldu. Bu cinayetin faili açıkça ortaya çıkarılamamakla birlikte, bütün şüpheler İttihat Terakki üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu ve benzeri gelişmeler kamuoyunda gerginliği artırdı.

Meselenin bir dış boyutu vardı. İngiltere, II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyasetinden dolayı son derece rahatsız olmakta, içte ve dışta her olumsuz gelişmeyi Padişahın aleyhine tahvil etmek eğilimindeydi. 31 Mart İsyanının, İttihat ve Terakki içindeki İngilizci ekibin bir tertibi olarak da görülmektedir. İngilizci ekip, 24 Temmuz 1908 yılında yönetime hakim olan Almancı ekibi tasfiye etmek için böyle bir olayın gelişmesine katkı sağladığı ifade edilmektedir⁷¹.

⁷⁰ Derviş Vahdeti, 6 Şubat 1909'da İttihâd-ı Muhammedî adında bir cemiyet kurmuş ve Volkan isimli gazetesıyla halkı tahrik etmeye başlamıştır.

⁷¹ Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 118-119.

2.2.12.3. İsyân

İsyân, 13 Nisan 1909 tarihinde patlak vermiştir⁷². Olayı, Meşrutiyeti korumak için Selanik'ten getirilmiş olan Avcu taburları başlatmıştır. Bu askerler, kendilerinin İttihatçılar tarafından kandırılmış⁷³ olduklarını söyleyerek subaylarını hapsedmişlerdir. İsyancı askerlerin sayısı bir süre sonra diğer kışlalardan gelenlerle artmıştır. Bu askerler meclisin bulunduğu Sultan Ahmet meydanına inerek binayı kuşattılar. İsyanda elebaşı olarak görülen kişilerden birisi Arnavut Hamdi Çavuş'tur. İsyancılar “Şeriat isteriz” diyerek bağıryorlardı. Meclisin etrafını kuşatan isyancılar taleplerini özetle şöyle ifade etmekteydiler;

- 1.Sadrazamın ve meclis reisinin (Ahmet Rıza Bey) istifası.
- 2.Alaylı zabıtların orduya tekrar iadesi
- 3.İttihatçıların sürgüne gönderilmesi

İsyân sırasında Tanin ve Şûra-i Ümmet gazetelerinin yazıhaneleri tahrip edildi. Adliye Nazırı Nazım Paşa, Ahmet Rıza Bey zannedilerek, Lazkiye milletvekili Emir Şefik Arslan da Hüseyin Cahit zannedilerek

⁷² Olay meydana gelir gelmez Rahmi (Arslan) Bey İstanbul'dan Selanik'e Hüseyin Hüsnü Paşa'ya telgraf çekmiştir. Amacı, yalnızca Selanik'teki fırkanın komutanından yardım istemek değildi, aynı zamanda kayınpederine kızının iyi olduğunu bildirmektir. Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 83.

⁷³ Askerleri kandırma meselesi, Hareket Ordusu İstanbul'a gelirken de yaşanmıştı. Hareket ordusu henüz İstanbul'a girmeden Meclis'te Padişahın tahttan indirilmesi konusu görüşülmeye başlandığı sırada, ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa durumu haber alarak, Meclis Başkanı Ahmet Rıza'yı yanına çağırtdı ve şöyle dedi; “*Ben maiyetimdeki/yanımdaki askeri, Meşrutiyeti ve Padişahı kurtaracağız. Padişahın ve milletin canı tehlikede diyerek buraya kadar getirdim. Padişahın tahttan indirilmesinin bizim taraftan vuku bulacağını asker duyarsa isyan eder, mahvoluruz. Siz Ayan ve Mubasana gizlice anlatınız. Şimdilik ses çıkarmasınlar. Bu işi müzakere etmek zamanı geldiği zaman size haber veririm*”. Bkz. Akşin, age, s. 182.

öldürülmüştür. Bu arada Asâr-ı Tevfik vapurunun süvarisi Ali Kabûlî, Yıldız Sarayını topa tutarak Sultan Abdülhamid'i öldürmek konusunda fikrini açığa vurunca çevresindeki askerler tarafından öldürülmüştü⁷⁴. Bu kargaşada Hükümet ve Padişah devreden çıkmıştır. İsyanın ilk gününde İttihatçıların büyük bir kısmı ortalıkta hiç görünmemişlerdir. İsyan ve kargaşa İstanbul'da 11 gün devam etmiştir. Bu arada Selanik'te İttihatçılar tarafından Hareket Ordusu (Selanik Ordusu) adı verilen karma bir ordu teşkil edilmiştir⁷⁵. Bu ordu İstanbul'a gelerek isyanı bastırmıştır. Olaydan sonra isyanla ilgisi görülenler yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Olaylar yatıştıktan sonra Meclis-i Mebusanda isyanla ilgili olarak bir soruşturma teklifi gündeme gelmiş ancak söz konusu

⁷⁴ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 25-26.

⁷⁵ İsyanın bir gün sonra 14 Nisan 1909'da Selanik'te 30 bin kişinin katıldığı büyük bir miting yapıldı. Bu mitingde Yeni Asır gazetesinin sahibi Fazlı Necip Bey, müderris Recep, Avdül (Arnavutça), Tomak (Bulgarca), Karaso (Türkçe ve Yahudice), Nikola (Sırpça), Kurki Apano (Ulahça) Efendiler konuşmalar yapıldı. Hatipler sözlerini "Silah başına, arş İstanbul'a" şeklinde sona erdirdiler. Hareket ordusuna 3. Ordudan başka Bulgar ve Rum gönüllüler Miralay Hasan İzzet Bey'in komutasında katılmışlardı. Bulgar komitacıları Sandanski ve Paniçe adamlarıyla katılıyorlardı. Hareket ordusunun masraflarını Almanya ve Avusturya tarafından ödendiği ifade edilmekteydi. Bazı kaynaklarda da Mahmut Şevket Paşa tarafından bu masraflar karşılanmıştı. Akşin, **31 Mart Olayı**, 64-66; Aynı gün Berlin'de ateşemiliter olarak görevli bulunan Enver Bey (daha sonra Enver Paşa) Selanik'e doğru yola çıkmıştı. Enver Bey Hareket ordusuyla birlikte İstanbul'a geldi ve Yıldız Sarayının yağmasında bulundu. Daha sonra tekrar Berlin'e döndü. Enver Bey'in Berlin'deki görevi 5 Mart 1909-30 Temmuz 1911 tarihleri arasındadır. Öztuna, **Türk Tarihinden Portreler**, s. 289-29; Yıldız Sarayı'nın yağmalanmasında Hareket Ordusu'nda görev yapan bütün subaylar yer almışlardır. Yağmanın üzerinden on yıl geçtikten sonra Sultan Vahdeddin konuyla ilgili bir tahkikat yaptırmıştır. Yapılan tahkikatta elde edilen bilgiler 17 Nisan 1919 tarihli İkdâm gazetesinde yayınlanmıştır. Ayrıca konuyla ilgili bilgi için bkz Hüsâmettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**; Kadir Mısıroğlu, **Moskof Mezalimi**.

teklif İttihatçı milletvekilleri tarafından reddedilmiştir. İsyanda dış güçlerin özellikle İngiltere'nin parmağı olduğu hususunda şüpheler vardı.

2.2.12.4. İsyanın Sonuçları

27 Nisan 1909 tarihinde Meclis-i Ayan ve mebusan toplandı. Hal' fetvası Elmalılı Hamdi Efendi tarafından hazırlandı. Hazırlanan hal' fetvası meclise sunularak kabul edildi. II. Abdülhamid'in hal' edildiğini bildirmek üzere bir komisyon seçildi. Bu komisyonda yer alan üyeler şunlardı: Selanik mebusu Yahudi Emenuel Karasso, Ermeni Aram (Avram) Efendi, Arnavut Esat Paşa Toptani⁷⁶, Gürcü Arif Hikmet Paşa.

Padişahı tahttan indirilmesine Hind Müslümanları büyük tepki göstermişlerdir. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesini boykot için çok büyük protesto mitingleri düzenlemişlerdir Hatta Hind Müslümanları II. Abdülhamid tahttan indirilmeden önce, İttihat Terakki Hükümetine mektup yazarak, "Lütfen Abdülhamid Han'ı tahttan indirmeyin. Çünkü Osmanlı gemisi ancak O'nun gibi tecrübeli bir kaptan sayesinde selamet sahiline çıkabilir" demişlerdir. İttihatçılar Hind Müslümanlarının bu mektubuna, Muhammed Abduh'un öğrencisi Reşit Rıza'ya cevap yazdırmışlardır. Reşit Rıza'nın, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle ilgili, uyduruk gerekçelerini ihtiva eden bu mektubu önce, çıkarmakta olduğu el-Menar mecmuasında yayınlanmış, daha sonra Eylül 1909'da Mehmet Akif tarafından tercüme edilerek Sırat-ı Müstakim'de

⁷⁶ Mahmut Şevket Paşa hatıralarında şunları anlatır; Balkan Muharebelerinde İşkodra'nın savunulmasında Hasan Rıza Paşa ile Kurmay Başkanı Mahmut Kamil Bey, büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardı. Bu iki kahraman asker, Esat Toptani'nin marifetleriyle şehit edilerek İşkodra kalesinin Karadağlıların eline geçmesini sağlamışlardır. İşte bu Esat Toptanî Paşa (1862-1919), II. Abdülhamid'e hal' kararını ileten heyetin içindeydi. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s. 110-115.

yayınlanmıştır. Mehmet Akif'in tercüme ettiği Reşit Rıza'nın kaleme aldığı bu mektupta; II. Abdülhamid Han, İslam dünyasını ihmal etmek, âlimleri dinlememek, Kur'an-ı Kerim ve dini eserleri hamam külhanlarında yakmakla itham edilmiştir⁷⁷.

Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, bir yönüyle dış güçlerin Osmanlı üzerindeki nüfuz mücadelesinin bir sonucudur. 1908 ihtilalinde Almancı İttihatçılar işbaşına gelmişlerdi. Daha sonra bu Almancı ekibi içine sindiremeyen İngiltere, kendi ekibini iş başına getirmek için 31 Mart isyanını fırsat olarak görmüştür⁷⁸. Tertibin içinde Almancı ekibi bertaraf etmek vardır ama gerek İngilizci ekip gerekse 31 Mart olayının hedefi durumundaki Almancı ekip, padişahı tahttan indirme konusunda ittifak etmişlerdi⁷⁹. 31 Mart İsyanından sonra İttihatçılar, padişahın yetkilerini

⁷⁷ Ahmet Uçar, "Osmanlıların Kur'an-ı Kerim'e Hürmeti, Kur'an-ı Kerim'i Tahrif Çabaları ve Osmanlı Devleti", **Yedikıta**, Şubat 2009, s. 48-49.

⁷⁸ Milli Mücadele yıllarında Ankara'da bulunan tek kadın yazar Grace Ellison Padişahın hal edilmesiyle ilgili olarak şunları kaydetmektedir; "Türkiye'nin İngiltere'yi ne çok sevdiğini ve İngiltere'nin dostluğuna karşılık neler vermeye hazır olduğunu ben ilk kez Abdülhamid düştüğü zaman anlayabilmişim. Büyükelçimiz şimdi vefat etmiş olan Sir G. Lowther'in gelişine tanık olmuş ve İstanbul'a görkemli girişi sırasında arabasının atlarının alınıp büyükelçilik konağına kadar Türkler tarafından çekilişini izlemişim. Abdülhamid, Alman dostluğu yüzünden ulusunun saygınlığı ile oynarken, Genç Türkiye Büyük Britanya'nın ayaklarına kapanmaktaydı". Grace Ellison, **Ankara'da Bir İngiliz Kadın**, Bilgi Yayınları, Ankara 1999, s. 23.

⁷⁹ 31 Mart İsyanından sonra Almancı ekibin iktidarda kalmaya devam etmesi, İngiltere ve taraftarlarının hazımsızlığına sebep olmuştur. İngilizci ekip ilk fırsatta, yönetimden Almancı ekibi tasfiye etmek istiyordu. 16 Temmuz 1913'de Halaskâran Zabitan Grubu (Kurtarıcı Subaylar Grubu), dağa çıkarak isyan etti. Halaskâran Zabitan Grubu yayınladığı bildiriye şunları talep etmişlerdir; "*İttihatçıların tahakkümleri kabul edilemez. Ordu politikadan arındırılmalıdır. Hükümet istifa etmeli yerine güvenilir ve namuslu kişiler getirilmelidir. Sorumlu olmayan kişiler hükümet işlerine müdahale*

daraltmakla kalmamışlar, aynı zamanda bütün muhalifleri (Hürriyet ve İtilaf Partisi) bertaraf ederek tek partili bir dönem başlatmışlardır⁸⁰.

2.3. OSMANLI’NIN DAĞILMASI

2.3.1. FİKİR AKIMLARI

Yapılan ıslahat çalışmaları arzu edilen sonucu vermemişti. Tanzimat’tan sonra gelişen süreç içinde çeşitli fikir akımları oluşmuştu. Bu fikir akımlarının hepsi, “Devleti nasıl kurtarabiliriz” sorusuna cevap aramışlardır.

2.3.1.1. Batıcılık

Batıcılık⁸¹ akımı kendi içinde iki grupta değerlendirilebilir. Bunlardan biri, Tam batıcılardır. Bunlar Avrupa’nın kültür de dâhil olmak üzere her alanda örnek alınması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu akımın önde gelen simalarından birisi Abdullah Cevdet’tir⁸². O’na göre

etmemelidir. Jandarma ve polisin müdahalesi olmadan seçimler yenilenmelidir”. Bkz. Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 118-119.

⁸⁰ Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s.119.

⁸¹ Bizdeki Batıcılık akımının özünde batıya yönelmek vardır. Aynı süreç Avrupa’da önceki yüzyıllarda “Doğuculuk” olarak ortaya çıkmıştır. 9.10.11. asırlarda bu akım Avrupa’da İslam dünyasına özentisi olarak kendini göstermiştir. Mesela 10. yüzyılda yaşayan bir İspanyol yazar şunları kaydetmektedir; “*Bizim ülkemizde kendi kutsal kitabımızı okuyup anlayacak kimsemiz yok. Buna karşılık, Arapların zevkiyle dolup taşan gençlerimiz Arap şarkıları söylemekte o kadar mahirler ki, Arapları bile geçiyorlar”.* Bk. **Yeni Dünya Dergisi**, Haziran 1995, Sayı: 21.

⁸² Abdullah Cevdet (1869-1932) (Adüvvullah Cevdet) bütün yazılarında hayatı boyunca İslami değerlere hücum etmiş bir sima idi. Kendisi en büyük hedefinin “*halk arasında dinin nüfusunu kırmak*” olduğunu söylerdi. Abdullah Cevdet öldüğü zaman cenazesi Ayasofya’ya getirildi. Ancak İslam’a karşı tavrı sebebiyle cenaze namazını kimse kılmak istemedi. Geri götürülmek istendi. Ancak götüreceği bir araba bulunamaması üzerine Fener Rum Patriğinden bir cenaze arabası istenerek üzerinde haç işareti bulunan bu

Avrupa medeniyeti “gülü ve dikeniyile” bir bütündür. Avrupa’nın tekniğini alırken kültürünü almamak olmazdı. Bu görüş milletimizin temel vasıflarına, millî yapısına aykırı olduğundan fazla taraftar bulmamıştır. Batıcılık akımının ikinci gurubunu Kısmî Batıcıları teşkil etmiştir. Celal Nuri’nin başını çektiği bu gruba göre; Batı, hiçbir zaman Osmanlıya dost olmamıştır. Devletin devamı açısından Batılılaşmak bir zarurettir. Ancak Batılılaşma hamlesinde seçici olunmalıdır.

2.3.1.2. Osmanlılık (İttihâd-ı Anasır)

Osmanlılık veya Osmanlıcılık, Fransız ihtilâlinin ortaya çıkardığı milliyetçilik anlayışının, Osmanlı toplumundaki azınlıklar üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkileri gidermek amacıyla düşünülen bir fikir akımıdır. Osmanlılık fikriyle ülkede yaşayan bütün unsurlar, dil, ırk ve din farkı gözetmeksizin devlet çatısı altında birleştirilmek istenmiştir. Buna İttihad-ı Anasır da denilmektedir. Osmanlılık fikri, Tanzimat’ın ilanından itibaren hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu fikri savunulara göre, zamanla azınlıkların meşrutiyet düzeni içinde problem olmaktan çıkacaklardı. Amerikalılar gibi bir Osmanlı milleti ortaya çıkacaktı. Ancak arzu edilen sonuç elde edilememiştir. Özellikle 93 Harbiyle Osmanlılık fikri büyük yara almıştır. Bunun üzerine devletin ayakta kalabilmesi için hiç olmazsa Müslüman unsurları bir arada tutmanın yolları aranmaya başlanmıştır

2.3.1.3. İslâm Birliği Fikri

İslâm Birliği fikrinin esası, İslâm’ın yüksek değerlerine yeniden ulaşmak ve tebaanın çoğunluğunu teşkil eden Müslümanlara dayanarak

arabayla cenaze götürüldü. Bk. Burhan Bozgeyik, **Meşhurların Son Anları**, Türedav Yayınları, İstanbul 1993, 310.

devletin bekasını temin etmektir. Bu fikri, başarıyla uygulayan Sultan II. Abdülhamid olmuştur. İslam Birliği fikrinin oluşturduğu kamuoyu sayesinde, devlette yeniden yapılanma için zaman kazanılmıştır. Bu süre içinde başta eğitim olmak üzere çeşitli alanlarda büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir.

II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyasetinden en çok rahatsız olan İngiltere olmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki gayrimüslimleri ve İttihatçıları kullanarak bu fikrin etkisini azaltmaya çalışmıştır. Ayrıca binlerce ajanıyla, Arabistan coğrafyasında yapmış olduğu yoğun propagandalarla İslâm Birliğini baltalamaya çalışmıştır.

2.3.1.4. Türk Birliği Fikri

Türk Birliği veya Türkçülük akımının belirginleşmesinde iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan birisi Avrupa'daki Türkoloji çalışmaları diğeri Rusya'daki soydaşlarımızın çalışmalarıdır. Rusya'da yaşayan Türklere milliyet bilinci, Rus baskısı sebebiyle diğer bölgelere nazaran biraz daha hızlı olmuştur. Türkistan'dan birçok Türk aydınının Osmanlı Devleti'ne gelmesiyle Türkçülük fikri biraz daha belirgin hale gelmiştir.

2.3.2. Osmanlı Toplumunda “Millet” Kavramı

Osmanlı Devleti geniş bir coğrafya üzerinde bulunmaktaydı. Orta Avrupa'dan Hind Okyanusuna, Kıpçak bozkırlarından Afrika ortalarına kadar uzanan bu coğrafya üzerinde pek çok farklı etnik unsur vardı. Bunlar arasında Türkler, Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar, Çerkezler, Çeçenler, Gürcüler, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Sırlar, Karadağlılar, Hırvatlar, Rumenler vs. sayılabilir.

Her biri farklı ırktan gelen, farklı dilleri konuşan ve farklı inançlara sahip olan bu toplulukların sosyal kimliğini oluşturan faktör, etnik kökenleri değil, mensup oldukları inançtı. Yani Türkler, Araplar, Arnavutlar ve Boşnaklar için sosyal kimlik Müslümanlık; Rumlar, Bulgarlar, Sırp, Ermeniler vs. için sosyal kimlik Hıristiyanlık olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kurucu unsur Türk milleti olduğundan resmî dil Türkçe, hâkim kültür Türk kültürü olmuştur. Türk adı Müslüman kimliğiyle bütünleştiğinden “Türk” kimliği fazla öne çıkmamıştır.

Osmanlı Devleti Kültür Milliyetçisiydi

Osmanlı'da Türk kültürü hâkim kültür olmasına rağmen diğer kültürler üzerinde kesinlikle asimilasyon yapılmamıştır. Her etnik grup kendi kültür ve inancını yaşamakta serbest bırakılmıştı. Devlet, etnik çatışmaları adaletli uygulamasıyla önlemiştir. Osmanlı Devleti, kucaklayıcı bir siyaset uyguladığından, çok karmaşık bir etnik yapıya sahip olan Balkanlar, Orta-Doğu ve Kafkaslarda asırlarca huzur hâkim olmuştur.

Fransız İhtilali'nden sonra milliyetçilik fikri ilk olarak Hıristiyan kökenli Balkan kavimlerini etkilemiştir. Ancak, önemle belirtmek gerekir ki, bu etkilenme, hemen kendini göstermemiştir. Çünkü Osmanlı yönetimi baskıcı değildi ve bu toplumlar da yönetimden şikâyetçi olmamışlardı. 19.asırdan itibaren dış tahriklerin yoğun baskısı sonucu, Hıristiyan unsurlarda bağımsızlık fikri belirmeye başlamıştır. Aynı yüzyılın sonlarına doğru, gayritürk Müslüman unsurlar arasında da milliyetçilik fikirleri görülmeye başlamıştır. Özellikle İngilizlerin kışkırtmalarıyla Arap milliyetçisi dikkat çekicidir.

Türk Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Arnavut ve Arap gibi Müslüman toplumların ayrılıkçı bir tavır izlemeye başlaması üzerine, Türk kimliği öne çıkmıştır. Balkan muharebelerinden sonra bu süreç iyice hızlanmıştır. Türk kimliğinin öne çıkmasının bir diğer sebebi, 19. asrın sonlarına doğru Orhun Abidelerinin okunmasıdır. Böylece Türk tarihinin çok eskilere dayandığı ve Türklerin dünya üzerindeki köklü milletlerden biri olduğu gerçeği, daha önce var olan Türk milliyetçiliği fikrini biraz daha belirginleştirmiştir. Türk Birliği hareketinin temeli, kültürel alanda Millî Tarih, Millî Dil ve Millî Coğrafyaya dayanmaktadır.

1908'den sonra kurulan Türk Ocakları ile yaygın ve etkili hâle gelen Türk Birliği fikri, Türk Yurdu ve Yeni Mecmua gibi yayın organlarının etkisiyle tabanını genişletmiştir. Türk Birliği fikri en geniş anlamıyla şöyle tarif edilebilir; Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan Türklerin dil, din ve kültür olarak bütünleşmesini sağlamak ve daha sonra dışarıdaki Türkleri (Rusya, İran, Afganistan, Çin vs.) bu çembere almaktır. Sonuç olarak Balkan felaketi, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde Türk Birliği fikri, Misâk-ı Millî ile sınırları tespit edilen realist bir fikir hâlini almıştır.

2.3.3. Trablusgarp Savaşı (1911)

19. asrın sonlarına doğru birliğini tamamlayan ve güçlenen İtalya, eski Roma İmparatorluğunu tekrar canlandırmak hayali içindeydi. Bu devlet, tıpkı İngiltere ve Fransa gibi sömürgelere sahip olmak istiyordu. İtalya kendisine en yakın bölge olarak Trablusgarp'ı gözüne kestirdi. II. Abdülhamid, çeşitli kaynaklardan elde ettiği istihbarî bilgilerle İtalya'nın bu planından haberdardı. Bunun için Trablusgarp'taki ilgili mercilere

İtalyanların bu planlarına karşı gerekli çalışmaları yapmaları konusunda talimat vermiş ve bu işin sessizce yapılmasını emretmişti. II. Abdülhamid'in 1909 yılında tahttan indirilmesiyle, İtalyanlar "rahat bir nefes almışlar" ve Trablusgarp'ı işgal etmek için gerekli olan çalışmalarını artırmışlardır.

İtalya, Rusya ile bir anlaşma yaparak Trablusgarp üzerinde işgal planını tatbik etmek istedi. Bu maksatla 1909 yılında Rusya ile Racconigi Antlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmaya göre İtalya, Rusya'nın boğazlarda ve Balkanlardaki menfaatlerine zarar vermeyecek, Rusya da İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesine ses çıkarmayacaktı⁸³.

İtalya 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir ultiimat verdi. Bu ultiimatında Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalya'nın menfaatlerini korumadığı ve burada bulunan İtalyan tabiiyetindeki vatandaşların hayatlarının tehlikede olduğu gerekçesiyle işgal edeceğini bildirdi. Buna sert bir cevap verilse de Balkan devletlerinin Osmanlı'ya karşı başlatmış oldukları müşterek olumsuz tavır sebebiyle fazla bir şey yapılamadı.

İtalya 12 savaş gemisi ve 25 bin asker ile Trablusgarp önlerine kadar gelerek ciddi bir direniş görmeden Trablusgarp sahillerine çıkartma yaptı (Ekim 1911). Bingazi sancağındaki Tobruk limanı ile Derne düştü. Kısa bir süre sonra da Bingazi işgal edildi. Trablusgarp'ın işgali üzerine, Enver Bey, Mustafa Kemâl Bey, Fethi Okyar, Nuri Conker ve Süleyman Askerî⁸⁴ gibi genç subaylar gizlice Libya'ya gittiler. Buradaki Senüsî

⁸³ Taş, AİİT, C. 1, 108.

⁸⁴ İttihat ve Terakki Cemiyetinin fedai kadrosu vardı. Özellikle askerî grubun eylemci çekirdeği 40-50 subaydan ve birkaç astsubaydan oluşuyordu. Bunlar İttihat ve Terakki Cemiyetinin tehlikeli görevler, özellikle siyasi cinayetler için kullandığı özel fedai birliklerine mensuptular. Bunlardan bazıları

Tarikatı Şeyhi ile birlikte halkın direnişini organize ettiler. Halkın direnişi karşısında İtalyan kuvvetleri Ekim 1911'den Nisan 1912 tarihine kadar sahile çakılıp kaldı. Büyük bir prestij kaybına uğrayan İtalyan ordusu, Trablusgarp içlerine ilerleme sağlayamayınca, çılgına döndü ve 24 Nisan 1912 tarihinde Ege Denizindeki On iki adayı işgal etti⁸⁵.

İtalya ile muharebeler devam ederken Balkan Devletleri, 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Bunun üzerine buradaki genç subaylar İstanbul'a dönmek zorunda kalmışlardır. Balkan Muharebelerinin başlaması üzerine İtalya ile 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi⁸⁶ Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın başlıca maddeleri şunlardır;

1. Türkiye Trablusgarp ve Bingazi'yi tahliye edecek, buna karşılık İtalya da On iki adayı tahliye edecektir.

2. Trablusgarp ve Bingazi'de hutbeler halife-hakan adına okunacaktır. Buralarda Padişahın bir temsilcisi bulunacak ve bu temsilcilerin tayininde İtalya'nın muvafakati alınacaktır.

3. Buralardaki vakıflar bağımsız olacaktır.

4. İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal ettiğinden her sene, belli bir meblağı Türkiye'ye verecektir.

şunlardır; Abdulkadir, Ali (Çetinkaya), Atıf (Kamçıl), Sarı Efe Edip, Kuşcubaşızade Eşref (Sencer), Sapancalı Hakkı, Halil (Kut), Filipeli Hilmi, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Nuri (Conker), Kazım (Özalp), Süleyman Askerî, Yenibahçeli ve Nail, Yakup Cemil. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 84.

⁸⁵ On iki ada şunlardır; Rodos, İstanköy, Kerpe, Kaşot, Tilos, Leros, Patmos, Nisyros, Sömbeki, Atropalya, Kalimnos. Taş, AİİT, c. 1, 109.

⁸⁶ Uşi, Lozan şehrinin iskelesidir.

5.İtalya, kapitülasyonların kaldırılması için Bâb-ı Âliye yardımcı olacaktır⁸⁷.

2.3.4. Babiâli Baskını (1913)

23 Ocak 1913 tarihinde Enver Bey'in başını çektiği silahlı hükümet darbesine, Babiâli Baskını denilmektedir. Bu hükümet darbesinin planını İttihatçı kadro (Talat Bey ve arkadaşları) hazırlamış Enver Bey tarafından uygulanmıştır⁸⁸. Balkan Muharebelerinin devam ettiği sırada Enver Bey'in cephelelerde düşmanla savaşmak yerine hükümet darbesiyle ilgilenmesi düşündürücüdür.

Babiâli Baskınından önceki günlerde, İttihatçılar tarafından çeşitli hükümet formülleri üzerinde düşünülmüştür. Bu baskın bir ara miting olarak düşünülmüştür. İttihatçılar Babiâli Baskını "Edirne'nin Bulgarlara bırakıldığı" konusunda elçiliklere gönderildiği umulan notadan sonra gerçekleştirmişlerdir⁸⁹. Daha sonra notanın gönderilmediği ve Edirne'nin Bulgarlara bırakılması düşünülmeyişi görülünce, söz konusu nota müsveddesi yok edilmiş ve onun muhtevası hakkında, yalan

⁸⁷ Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 355-356.

⁸⁸ Babiâli Baskını ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, ks. IV, s. 281.

⁸⁹ İttihatçıların "Edirne'nin Bulgarlara bırakıldığı" iddiasının aslı şöyledir, Londra'da başlayan konferans, 6 Ocak 1912'de sonuçlanmadan dağılınca altı "Büyük" devlet Osmanlı Devleti'ne 17 Ocak'ta bir nota verdiler. Bu notada; Osmanlı Devleti'nin "barışa engel" olduğu ve savaş sürerse Anadolu'nun da tehlikeye gireceği, Balkan Devletlerinin isteklerinin kabul edilmesi gerektiğini söylediler. Bu konuyu görüşmek üzere kabine toplanmış bir cevap olmak üzere metin hazırlanmıştı. Hazırlanan cevabî metinde, Edirne ile ilgili olarak müstakil bir yapı düşünülmüştü. Karaağaç da dâhil olmak üzere, İsviçre gibi tarafsız bir hükümet haline getirilmesi ve buranın Müslüman bir hükümetin yönetiminde "hür şehir" olması tasarlanmıştı. İşte İttihatçıların "Hükümet, Edirne'yi Bulgarlara verdi" dediği gelişme buydu. Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 199-200

biçimde haberler yayılarak, yapılan baskın ve cinayetler mazur gösterilmeye çalışılmıştır⁹⁰.

Enver Bey etrafına topladığı 40-100 kadar gönüllü ile 23 Ocak 1913 günü Bakanlar Kurulu toplantıda iken bu baskını yapmıştır⁹¹. Bu darbe sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüş Sadrazam Kamil Paşa, namluların ucunda istifa ettirilmiştir. İttihatçılara yakınlığı ile bilinen Mahmut Şevket Paşa⁹² sadrazamlığa getirilmiştir.

İttihatçıların hükümet darbesinden dört ay sonra Mahmut Şevket Paşa, bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bu suikasttan İttihatçıların bilgisi olduğu kanaati yaygındır. Mahmut Şevket Paşa, dobra dobra bir insan olduğundan ve İttihatçıların “oyuncağı” olmak istemediğinden, Mahmut Şevket Paşa’nın “gözden çıkarıldığı” yorumu yapılmaktadır⁹³.

2.3.5. Balkan Muharebeleri

“Önümüzde bir Çatalca çiti (setti) kalmıştır. Onu da bir tekmeyle yıkacağız;

⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Ks. IV, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 273.

⁹¹ Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 202.

⁹² Mahmut Şevket Paşa, İttihatçıların bütün hareketlerini tasvip etmemekteydi. Hatıralarında hükümet darbesiyle ilgili olarak şunları söylemektedir; “Ben Babiâli baskınında İttihat Terakki ile aynı fikirde değildim. Fakat İttihat ve Terakki, beni emrivaki karşısında bıraktı. O gün sadrazamlığı kabul etmeseydim, çok istenmeyen kargaşalıklar çıkardı. Nitekim eski Bağdat valisi Cemal Bey (Paşa) de Babiâli Baskınına tasvip etmemişti. **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, s. 24.

⁹³ Balkan Muharebeleri devam ederken, Talat Bey ve Halil Mentesh Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’yı ziyarete gelmişlerdi. Savaştan yana olan Talat ve Halil Bey’lere Mahmut Şevket Paşa şunları söylemiştir; “*Fikriniz sınırlıdır. Vaziyeti tayinden acizsiniz. Kapsayıcı bir fikriniz yoktur. Yarım âlimlerdensiniz. Bu memleket, en çok bu gibilerden zarar görmüştür*”. **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, s. 18.

Ayasofya’da muhteşem dinî törene hazır olun”.

Bulgar Kralı Ferdinand (1912)

Balkan Muharebelerine Gelen Süreç

Balkan muharebelerinden önceki iç ve dış gelişmeler ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir. II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonraki tarihlerde ülkede bir otorite boşluğu oluşmuştu. Bu ortamda 31 Mart İsyanı, Adana’daki Ermeni İsyanı, Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi ve ordunun siyasete bulaştırılması gibi olaylar Balkan devletlerini ümitlendirmişti.

Avusturya’nın Bosna-Hersek’i ilhakı, Bulgaristan’ın istiklâlini ilan etmesi ve Trablusgarp’ın İtalyanlarca işgali Balkan Devletlerini cesaretlendirmiştir. Aslında Balkan Devletleri Osmanlı Devleti’nin gücünden çekiniyorlardı. Arnavutluk İsyanı ve Türk-İtalyan savaşı sırasında Osmanlı yönetiminin bocalaması, Osmanlı açısından olumsuz bir imajın ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁹⁴.

Avrupa’nın desteğiyle kurulmuş bulunan Balkan Devletleri (Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan), Osmanlı’nın yukarıda bir kısım ifade edilen olumsuzluklarından faydalanarak bir ittifak oluşturmuşlardır. Bu ittifakın oluşmasında, dönemin Osmanlı Hükümetinin takip ettiği hatalı siyasetin önemli rolü olmuştur. Mesela Bulgar kilisesiyle Yunan kilisesi arasında öteden beri devam etmekte olan ihtilafın, Osmanlı hükümeti tarafından çözülmesi, Balkan Devletlerinin Osmanlı’ya karşı

⁹⁴ Süleyman Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913**, Vatan Yayınları, İstanbul 200, s. 72.

ittifakını kolaylaştırmıştır⁹⁵. Dönemin İttihat ve Terakki Hükümeti 1910 yılında Kiliseler Kanunu çıkararak Bulgaristan ile Yunanistan'ın yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır⁹⁶.

2.3.5.1. Birinci Balkan Muharebesi (Ekim 1912)

Trablusgarp savaşı devam ettiği günlerde Sırbistan ile Bulgaristan arasında ittifak anlaşması imzalandı (13 Mart 1912). Bu ittifaka 29 Mayıs 1912'de Yunanistan katıldı. Ağustos 1912'de Karadağ'ın bu ittifaka katılmasıyla Osmanlı'ya karşı bir güç birliği oluştu⁹⁷. İlk saldırı Karadağ'dan geldi (8 Ekim 1912). Bunu diğer Balkan devletleri (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan) takip etti. Muharebenin ilk aylarında Arnavutluk istiklâlini ilan etti (26 Kasım 1912).Rumeli'deki Osmanlı Ordusu son derece düzensizdi. Ordu politize olmuş ve subaylar arasında yıkıcı bir rekabet başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Talat Bey er elbisesi giyerek Edirne'deki askerlerin arasına karışmış ve

⁹⁵ Sultan Reşad'ın mabeyn kâtiplerinden Ahmed Reşit Rey Bey'in hatıralarında, Balkan Harbi'nin sorumlularından birisi olarak İttihat ve Terakki Partisi'nin Merkezi Umumi üyesi, Selanik milletvekili, Mason, Yahudi avukat Emanuel Karasso'dan bahseder. Hatıraya göre 1908 sonlarına doğru Viyana'da Yahudi ve Marksist Dr. Victor Adler'in odasında dünyanın çeşitli yerlerinden gelen ve birbirini tanımayan sekiz kişi bir toplantı yapmışlardır. Bunlardan ikisi İstanbul'dan gelmiştir. Birisi Meclisi mebusan üyesi ve İttihat ve Terakki milletvekili Selanik mebusu Emanuel Karasso diğeri ise yıllarca İstanbul'da Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği görevini sürdüren Marki Pallavici'dir. Burada görüşülen konu gerçekleştirilecek bir ittifak ile Osmanlı'nın Avrupa'dan uzaklaştırılmasıdır. Karasso, Viyana'dan aldığı direktif üzerine Osmanlı Meclisi Mebusanında savaş kışkırtıcılığı yapmıştır. Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s.95; Emanuel Karasu, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde rolü olan Hareket Ordusunda yer almıştır. Akşin, **31 Mart Olayı**, 146.

⁹⁶ İnsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 21.

⁹⁷ Taş, AİT, c. 1, 110.

onlara savunma yapmamaları konusunda telkinlerde bulunmuştur⁹⁸. Talat Bey'in hedefi ordunun cephelerde başarısız olmasını sağlayarak bir hükümet bunalımı ortaya çıkmasını temin etmektir. Bu hesaba göre, hükümet bunalımı ortaya çıkınca İttihat ve Terakki iktidara gelecekti⁹⁹. Bu ve benzeri sebeplerle Osmanlı ordusu kısa sürede birçok cephede mağlup olmuştur. Bulgarlar Edirne'yi kuşatıp, Çatalca önlerine kadar geldiler. Yunanlılar Selanik'i hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçirdiler. Sırp ve Karadağlılar, Manastır ve İşkodra bölgesini ele geçirdiler.

Balkan Devletleri Türkiye'ye karşı savaş ilan edilince, bu devletin kralları "Haçlı seferinin" başladığını ilan etmişlerdir. Karadağ Kralı Nikola, "Sırp kardeşlerimizin hakları ve kurtuluşu için kutsal girişimde" bulunulduğundan bahisle "Tanrı takdis etsin, yaşasın Karadağ, yaşasın Balkan ittifakı" demiştir. Bulgar Kralı Ferdinand şunları söylemiştir; "Salib'in Hilal'e karşı, özgürlüğün istibdada karşı mücadelesi olan bu savaşta, adalet ve terakki taraftarlarının sempatisi bizimle beraber olacaktır". Yunan Kralı Georgis "Yeni Haçlı Seferi için O'nun yardımını niyaz ediyoruz. Allah Ortodoksluğun kutsal davasını zaferle sonuçlandırsın, mazlum kardeşlerimizi kurtarsın"¹⁰⁰.

⁹⁸ Öztuna, **Türk Tarihinden Portreler**, s. 273.

⁹⁹ Gerçekten İttihatçıların bütün mesaisi siyaset üzerineydi. Enver Bey bir ara Mahmut Şevket Paşa'dan kendisini İstanbul Harbiye Nezareti'nde Harekâtı Askerîye Şubesine atanmasını talep etmiştir Sadrazamın bu konudaki değerlendirmesi şöyle olmuştur; "*Enver Bey, İstanbul'a karargâha alınırca, İzzet Paşa istifa etmek zorunda kalacaktır. Çünkü Enver Bey, karargâh-ı umumide siyasetle uğraşacaktır*". **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s. 24.

¹⁰⁰ Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 114-115.

2.3.5.2. Londra Konferansı (Aralık 1912)

Balkanlarda vaziyetin gittikçe vahim bir şekil alması üzerine Osmanlı Devleti mütareke istemiştir (Aralık 1912). Londra’da başlayan konferansta muhataplarımız, bütün Rumeli’nin kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Konferans devam ederken İstanbul’da Enver Bey’in organize ettiği bir hükümet darbesi meydana gelmiştir. Bu beklenmedik gelişme üzerine müzakerelere ara verilmiştir. Görüşmelere ara verilmesi üzerine tekrar çatışmalara başlamış ve direnişin devam ettiği Edirne ve Yanya düşmüştür.

Balkanlarda kontrolün tamamen elden çıkması ihtimali üzerine, Avrupa devletlerinin müdahalesiyle ikinci defa mütareke ilan edilmiştir. Yapılan müzakereler sonunda Balkan Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında Londra Barış Antlaşması imzalanmıştır (30 Mayıs 1913). Antlaşmanın bazı maddeleri şöyledir;

1.Ege Adalarının durumu ve Arnavutluk’un¹⁰¹ sınırlarının tayini “büyük” devletlere bırakılmıştır.

2.Girit, Yunanistan’a bırakılmıştır.

3.Midye-Enez hattının batısında kalan topraklar Balkan devletlerine bırakılmıştır¹⁰² .

Böylece Balkanlarda 550 yıl devam eden Türk hâkimiyeti sona ermiştir. Milyonlarca soydaşımız evini ve tarlasını terk ederek,

¹⁰¹ İngiltere, kurulması düşünülen Arnavutluk’un İtalya tarafından yutulacağı endişesiyle Osmanlı Devletine tabi olması gerektiğini savunuyordu. Arnavutluk tahtı önce II. Abdülhamid’in oğullarından Burhaneddin Efendi’ye teklif edildi. Bu teklif reddedildi. Aynı şehzadeye 1918 yılında Irak Krallığı teklif edilmiş, fakat İngilizler bu teklifi yayan Iraklıları kanlı bir şekilde bertaraf etmişlerdir. **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**, s. 117.

¹⁰² Uçarol, **Siyasi Tarih**, 367-368.

imkânsızlıklar içinde, Bulgar ve Sırp katliamı altında Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır.

2.3.5.3. İkinci Balkan Muharebesi ve Sonuçları

İkinci Balkan muharebeleri tamamen Balkan devletleri arasında geçmiştir. Bu devletler işgal ettikleri Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda ihtilafa düştüler. Bu paylaşımında Bulgaristan'ın aslan payını alması ve geniş bir bölgeye sahip olması diğer Balkan devletleri tarafından kabul edilemez bulundu. Yunanistan, Bulgaristan'ın Ege Denizine inmesine tepki göstererek Sırbistan ile ittifak yapması Bulgaristan'ı tahrik etti. Bulgaristan bu devletlere saldırarak savaşı başlattı (29 Haziran 1913).

Böylece ikinci Balkan Muharebesi başlamıştır. Ancak kısa sürede Bulgaristan bu savaşta yenik düşmüştür. Balkan Devletlerinin kendi aralarındaki bu mücadeleden faydalanan Osmanlı ordusu derhal harekete geçerek Meriç Irmağına kadar ilerledi ve 22 Temmuz 1913'de Edirne'yi geri aldı. Böylece Doğu Trakya tekrar vatana katılmış oldu. Kamuoyunda yüzde 85'i Türk olan Batı Trakya'nın da vatana katılması yönünde fikirler belirmeye başladı. Ancak dönemin Osmanlı hükümeti Batı Trakya'ya geçmek niyetinin olmadığını ilan ederek çok müsait olan bu ortam değerlendiremedi. Osmanlı Devleti'nin Batı Trakya ile ilgilenemeyeceği böylece ortaya çıkınca oradaki Türkler Bulgar çeteleri tarafından çok vahşi saldırılarına maruz kaldılar. Bu katliamı önlemek için Türk kuvvetleri 15 Ağustos 1913'de Batı Trakya'ya girdi. Koşukavak, Mestanlı, Kırcaali ve Gümülcine tamamen Türk kuvvetlerinin kontrolüne geçti. Gümülcine merkez olmak üzere Garbî

Trakya Hükümet-i Muvakkatesi kuruldu. Bu devletin ömrü çok kısa olmuştur.

II. Balkan Muharebelerinin sonunda Balkan devletleri kendi aralarında 10 Ağustos 1913'de Bükreş Antlaşmasını imzalayarak savaşı sona erdirdiler. Osmanlı Devleti ile Balkan ülkeleri arasında ayrı ayrı antlaşmalar imzalandı.

Bulgaristan ile 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın bazı maddeleri şöyledir;

1. Meriç ırmağı sınır olacaktır.
2. Bulgaristan'daki Türk azınlığın kültür ve mülkiyet hakları korunacaktır.

Yunanistan ile Atina Antlaşması imzalandı (14 Kasım 1913). Bu antlaşmanın bazı maddeleri şöyledir;

1. Girit adası kesin olarak Yunanistan'a terk edildi.
2. Yunanistan'da kalan Türklerin kültür ve mülkiyet haklarının korunması teminat altına alındı.

Sırbistan ile İstanbul Antlaşması imzalandı (13 Mart 1914). Buna göre, Sırbistan'da kalan Türklerin durumu düzenlenmiş ve Sultan Murad Hüdevandigâr'ın Kosova'da bulunan türbesine ait bina ve arsaların hiçbir şekilde kamulaştırılmayacağı hükme bağlanmıştır¹⁰³.

Balkan Muharebelerinden Sonraki Genel Durum Şöyledir:

1. Sınırlarımız Adriyatik'ten Meriç'e çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin iki kanadından biri olan Rumeli elden çıkmıştır.
2. Girit ve Selanik Yunanistan'a terk edilmiştir.

¹⁰³ Taş, AİT, c. 1, 113.

3. Ege Adaları konusunda bir antlaşmaya varılamamıştır.

4. Siyasete bulaşmış bir ordunun ülkeyi nasıl bir felakete sürüklediği görülmüştür.

5. Rumeli'den Anadolu'ya büyük bir göç dalgası başlamıştır Bu göç sırasında büyük bir katliam yaşanmıştır. Ayrıca salgın hastalıklar, açlık ve soğuktan binlerce Rumeli Türkü hayatını kaybetmiştir.

2.4.4. Birinci Dünya Savaşı

Savaş Öncesi Siyasi Durum

Birinci Dünya Savaşı 19. ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olayların bir sonucudur. 1815'de yapılmış olan Viyana Kongresi ile Avrupa'ya geniş anlamıyla dünyaya yeni bir statü getirilmiş ve buna göre dünya dengesi kurulmuştu. Ancak özellikle 1870 Sedan Savaşı¹⁰⁴ ile Almanya ve İtalya'nın birlik kurmaları, bu devletlerin büyük devlet olarak devletlerarası ilişkilerde yer almak için teşebbüslerde bulunmaları

¹⁰⁴ Sedan Savaşı. 1870 Fransa-Prusya Savaşı'nın sonucunu belirleyen son çarpışma (1 Eylül 1870). Savaş, Fransa-Belçika sınırında Meuse Irmağı kıyısındaki Sedan'da oldu. Mareşal Mac-Mahon komutasındaki Fransız ordusu 120.000 askerden oluşuyordu. General Helmuth von Moltke komutasındaki Prusya ordusuysa 200.000 kişilik bir güce sahipti. Fransızların Alsace ve Lorraine'e karşı başlattıkları saldırı Prusya orduları tarafından püskürtülünce, yanında İmparator III. Napoléon'un da bulunduğu Mac-Mahon yeni bir saldırıya girişti. Metz Kalesi'ne yönelik bu saldırıda başarısız oldu. Prusya ordusu Fransızları Sedan'da durdurdu. Paris'e dönme kararı alan Mac-Mahon, ordularını çekilme düzenine sokmadan Prusya ordusu saldırıya geçti. Mac-Mahon yaralandı. Yerine geçen Ducrot da geri çekilme emri verdi. Fakat Paris'ten gelerek Ducrot'un yerine komutayı alan Winpfeen ilk saldırı plânının uygulanmasını emretti. Fransızlar saldırı düzenine geçmeden Prusyalılar kuşatmayı tamamladılar. Ordusu dar bir yere sıkışan III. Napoléon 83.000 Fransız askeriyle birlikte teslim oldu. Bu savaşın sonucunda Fransa'da 4 Eylül Ayaklanması oldu; II. İmparatorluk yıkıldı ve III. Cumhuriyet kuruldu.<http://www.ansiklopedim.net/s/sedan-savasi.html>(12 Mart 2013)

Viyana Kongresi'ndeki güçler dengesini önemli ölçüde değiştirmişti. Bundan sonraki süreçte yeni blokların oluşması yeni çatışmalara yol açmış ve “*silahlı bir barış*” dönemini ortaya çıkarmıştır¹⁰⁵.

19. asrın sonlarına doğru Almanya ekonomik ve askerî alandaki başarılarıyla büyük bir güç olarak ortaya çıkmış ve 1870 yılında Fransa'yı yenip Alsas-Loren'i geri almıştı. Alman birliğinin mimari olan Bismark, Fransa'nın Alsas-Loren'i unutamayacağını ve geri almak isteyeceğini düşünerek Fransa'ya karşı ittifak oluşturmaya başlamıştır. 1872 yılında Almanya-Avusturya ve Rusya arasında Üç İmparator Antlaşması imzalanmıştır. Kısa bir süre sonra Rusya, Balkanlar üzerinde Avusturya ile “hesapları” çatıştığından bu ittifaktan ayrılmıştır. 1882'de Rusya'nın yerini İtalya alarak üçlü ittifak devam etmiştir. Almanya'nın böyle bir blok oluşturması üzerine Fransa harekete geçerek, 1894 yılında Rusya ile bir antlaşma imzalamıştır. Henüz herhangi bir bloğa katılmayan İngiltere'yi her iki blok yanına almak istemekteydi. Esasen İngiltere'nin gönlü Almanya tarafındaydı ama bu devletin İngiliz sömürgelerinde gözü olması ve İngiliz pazarlarına Alman mallarının girmeye başlaması, İngiltere'nin tercihini Fransa'nın bulunduğu blokta kullanmasına sebep oldu. Ayrıca Osmanlı üzerinde Alman nüfuzunun 20. Yüzyılın başlarından itibaren gittikçe artmaya başlaması İngiltere'nin bu tercihinde etkili olmuştur. Sonuçta İngiltere 1904 yılında Fransa ile bir antlaşma imzalamıştır. 1907 yılında Rusya da Fransa'nın bulunduğu gruba iştirak etmiştir.

Böylece savaş öncesinde iki blok teşekkül etmiştir. Almanya'nın içinde bulunduğu devletlere İttifak Devletleri veya Müttelik Devletler,

¹⁰⁵ Uçarol, 1985, 376.

Fransa'nın bulunduğu bloğa ise İtilaf Devletleri denilmiştir. Sonradan bu iki bloğa başka ülkeler de iştirak etmiştir. İttifak Devletleri'ne ilk olarak Osmanlı Devleti kısa bir süre sonra da Bulgaristan katılmıştır. İtilaf Devletleri grubuna ise Sırbistan, Yunanistan, Amerika ve Japonya iştirak etmiştir. İtalya, ilk dönemlerde İttifak grubunda yer almış daha sonra Avusturya ile uyuşmazlığından dolayı İtilaf Devletleri'ne katılmıştır. İttifak devletleri Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'dan meydana gelirken İtilaf devletleri de İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, Sırbistan, Yunanistan, Amerika, Belçika, Lüksemburg, Karadağ, Japonya, Yunanistan ve Brezilya gibi 25 devletten meydana gelmiştir.

Savaşın Sebepleri

Birinci Dünya savaşının temel sebebi ekonomiktir. Almanya siyasi birliğini tamamlamış ve sanayisini güçlendirerek pazar arayışı içine girmişti. Hâlbuki dünya coğrafyası İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmıştı. Bu durum, Almanya ile diğer sömürgeci devletleri karşı karşıya getirmiştir. Siyasi menfaat çatışması da savaşı tetikleyen önemli bir unsurdur. Avusturya, bir kara devletiydi ve Balkanlardan ilerleyerek Akdeniz'e inmek istiyordu. Rusya'nın aynı emelin peşinde olması bu iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Öte yandan Avusturya'nın 1908 yılında Bosna-Hersek'i ilhak etmesini Sırbistan kabullenememiş ve aralarında bir gerginlik meydana gelmişti.

Ve Savaş

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Veliahdı, Saraybosna'ya gelmişti. Bu sırada bir Sırp öğrenci tarafından Veliht öldürüldü. Bu olay Birinci Dünya Savaşının başlamasına sebep

olarak kabul edilmektedir. Avusturya-Macaristan Veliahdının öldürüldüğü gün Avusturya Sırbistan'a derhal savaş ilan etmiştir. Sırbistan'ı destekleyen Rusya da Avusturya'ya savaş ilan etmiştir. Olaylar hızla gelişmiştir. Almanya Avusturya'nın müttefiki olduğundan onun yanında yer almış ve Fransa ile İngiltere Almanya'ya karşı savaş ilan etmiştir.

2.4.4.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Balkan muharebelerinde Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgiye uğraması ordunun ıslahı konusunu tekrar gündeme getirdi. Bu fikirden hareketle donanmanın ıslahı İngilizlere, jandarmanın ıslahı İtalyanlara, kara ordusunun ıslahı da Almanlara havale edildi. Bu arada Avrupalı devletlerle ile ittifak teşebbüslerinde bulunuldu. Rusya'nın emellerinin engellenmesi ve muhtemel savaş riskine karşı Avrupalı devletlerle görüşmeler yapıldı¹⁰⁶. Ancak Balkan muharebelerinde Osmanlı Devleti aleyhine çalışmış bulunan İngiltere ve Fransa buna yanaşmadı. Bu iki devlet yıkılmasını yakın olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ni bir yük olarak değerlendirerek, hem Osmanlı topraklarını paylaşmak hem de Rusya'ya gücendirmek istemediler. Osmanlı Devleti Rusya ile bir ittifak yapmak istemişse de bu devlet, Alman askeri heyetlerinin Türkiye'de olmasını gerekçe göstererek buna yanaşmadı. Bunun dışında yapılan ittifak teşebbüsleri de sonuç vermedi¹⁰⁷.

Bütün bu olumsuzluklar Osmanlı hükümetini Almanya'ya yaklaştırdı¹⁰⁸. 22 Temmuz 1914 tarihinde hükümet gayri resmi olarak Almanya'ya bir ittifak teklifi götürdü. Osmanlı yönetiminin bu ittifak teklifi Almanya tarafından, Türk ordusunun yeterli olmadığı düşüncesiyle tereddütle karşılanmışsa da bu konuda son söz Türkiye'de

¹⁰⁶ Ereslan, agm, **Türkler**, c. 13, 341; Ayrıca bkz. Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, İnkılap Kitapevi, Tan Matbaası, C. I, İstanbul 1943, C. 2-4 Güneş Matbaası, Ankara 1951, C. 5, **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, Güneş Matbaası, Ankara 1951.

¹⁰⁷ Uçarol, 1985, 380-381; Eraslan, agm, **Türkler**, c. 13, 341-342.

¹⁰⁸ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, 68-69.

bulunan Alman askeri heyetinin başkanı olan Liman von Sanders'e bırakıldı.

Nihayet 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile Osmanlı Devleti arasında gizli bir antlaşma imzalandı¹⁰⁹ Bu antlaşmanın ikinci maddesine göre Almanya'nın savaşa girmesi¹¹⁰ hâlinde Osmanlı Devleti'nin de savaşa katılacaktır¹¹¹.

Dönemin İttihatçı hükümetinin Almanya safında yer almış olmasını “kınamamak gerekir” fikri çok tutarlı görünmemektedir. unutmamak gerekir ki, bu durum, İttihatçı hükümetin ileriye göremeyerek müttefik temini konusunda geç kalmış olmalarından doğmuş görünmektedir. Bu sebeptendir ki, 2 Ağustos 1914 tarihli ittifakı dönemin hükümetinin peş peşe takip ettiği hatalarının bir sonucuydu¹¹².

Osmanlı hükümeti aynı gün genel seferberlikle birlikte borç erteleme ilanı yapmış ve muhalefetin önlenmesi için Meclis-i Mebusan'ı tatil etmiş¹¹³ ve basına sansür getirmişti¹¹⁴. İki gün sonra da tarafsızlığını ilan

¹⁰⁹ Uçarol, 1985, 381; Taş, AİİT, c. 1, 118.

¹¹⁰ Almanya 3 Ağustos 1914'de Fransa'ya saldırarak savaşa girdi.

¹¹¹ Eraslan, agm, Türkler, c. 13, 342; Yazıcı, 2010, 20; Bir ay içinde teati ve tasdik edilmesine karar verilen bu gizli antlaşmanın maddeleri özetle şöyledir: Avusturya-Sırbistan savaşına Almanya ile Türkiye tarafsız kalacaklardır. Eğer Rusya bu savaşa müdahale ederse Almanya Avusturya'ya, Türkiye'de Almanya'ya yardım edecektir. Eğer Babiâli savaşa girse Alman askeri heyetine, ordunun emir ve kumandası verilecektir. Almanya Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunacaktır. Bu anlaşma 31 Aralık 1918 tarihine kadar devam edecektir. Zaten bu tarihte Liman Paşa'nın mukavelesi bitmektedir. Eğer antlaşma altı ay önce feshedilmezse kendiliğinden daha beş sene devam edecektir. Bu antlaşma şimdilik gizli tutulacaktır. İleri, 1940, 361.

¹¹² Kadir Mısıroğlu, **Lozan Zafer mi Hezimet mi?** C. 2, s. 146.

¹¹³ Uçarol, 1985, 382.

¹¹⁴ Eraslan, agm, **Türkler**, c. 13, 343

etti. Osmanlı yönetimi hemen savaşa girmeyi tercih etmedi. Almanya ise derhal savaşa girilmesini istiyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını devam ettirmesinden yana tavır koydular. Osmanlı Devleti de tarafsızlığını devam ettirebilmesi için kapitülasyonların kaldırılmasını, Ege adalarının kendisine verilmesini ve Mısır meselesinin çözümlenmesini şart koştu. İngiltere buna yanaşmadı¹¹⁵. Ayrıca İngiltere 2 Ağustos 1914'de parası peşin olarak ödenmiş ve kendi tersanelerine sipariş edilmiş olan Sultan Reşad, Sultan Osman ve Fatih savaş gemilerine el koydu¹¹⁶. Osmanlı hükümeti son defa olmak üzere Rusya ve İngiltere'ye bir defa daha ittifak teşebbüsünde bulundu. 5 Ağustos'ta Enver Paşa tarafından Rusya'ya yapılmış olan bu ittifak teklifinde, Osmanlı Devleti'nin henüz kimseyle ittifak antlaşması yapmadığı ve yürütülmekte olan seferberliğin Rusya'ya karşı olmadığını belirtilerek işbirliği arzusu iletildi. Rusya Osmanlı hükümetinin bu teklifini Bulgaristan'ın¹¹⁷ durumunun netleştirmesine bağlayarak oyaladı

¹¹⁵ Uçarol, 1985, 382

¹¹⁶ Eraslan, agm, **Türkler**, c. 13, 343; Kadir Mısıroğlu, **Lozan Zafer mi, Hezimet mi? I**, s 255. Bu direnotlar Lozan görüşmeleri sırasında delegelerimiz tarafından istenilince İngiliz temsilci Saltanatın lağvedildiğini ve Osmanlı'nın artık tarihe karıştığını söyleyerek reddetmiştir. Mısıroğlu, **Lozan I**, 255; İngiltere'ye sipariş edilen ve parası peşin ödenmiş olan üç zırhlı (Sultan Osman, Reşadiye ve Fatih) konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Ayışığı, "İngiltere Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zırhlıları", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı 8, 42-47.

¹¹⁷ İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Doğu Trakya'yı Bulgaristan'a vermek istiyorlardı. Böylece bu devletin kendi saflarında savaşa katılmasını ümit ediyorlardı. Fakat gelişmeler farklı cereyan etmiştir. Bulgaristan'ın savaşa Almanya'nın yanında katılması üzerine Aydın vilayetine ilaveten Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesine karar verilmiştir. Rusya buna karşıydı ancak burada meydana gelen Bolşevik

ve sonunda reddetti. Öte yandan 20–22 Ağustos'ta Cemal Paşa¹¹⁸ İngilizlere'ye tekrar ittifak teklifini götürdüğünde aldığı cevap, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruması şeklinde oldu¹¹⁹.

Almanya Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesini istiyordu. Bu talebin arkasında Almanya açısından şu hesapların yattığı görülmektedir; Osmanlı'nın savaşa girmesiyle Kafkas Cephesi'ne Rus kuvvetlerinin büyük bir kısmı çekilecek, böylece Almanya ve Avusturya'nın doğu cephesindeki yükü hafifleyecekti. Öte yandan Osmanlı'nın savaşa girmesiyle Kanal Cephesi'nde bir harekât yapılacak ve burada İngiliz kuvvetleri meşgul edilecekti. Bir de Osmanlı Devleti'nin hilafet kozu vardı. Osmanlı Padişahı aynı zamanda halife olduğundan cihad ilan edilecek böylece İngiliz, Fransız sömürgelerindeki Müslümanların isyan etmeleri temin edilecekti. Aynı zamanda Rusya'daki Müslümanların da isyan etmeleri sağlanacaktı¹²⁰.

Cihad ilan edilmesiyle Müslümanların isyan ederek İngiltere, Fransa ve Rusya'nın zor durumda kalacağı düşünülmektedir. Bu husus özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde halifelige verilen büyük değer sebebiyle bütün İslam âlemiyle kurulmuş olan gönül bağına güvenilerek

ihtilaliyle etkisiz hale gelmişti. İtalya'nın ise pek sözü geçmiyordu. Güner, 1998, 11.

¹¹⁸ Piyer Loti Cemal Paşa'yı Türk kadınının "*modernleşmesine*" katkı sağlayan birisi olarak görmektedir. 11 Şubat 1934'e'de Paris'te yayınlanmakta olan *Matin* gazetesinde çıkan "*Türk kadınının zaferi*" başlıklı bir yazıda Türk kadınının "*özgürleşmesinden*" söz etmektedir. Bu gazeteden nakledildiğine göre; İttihat ve Terakki'nin 1908'de başlatmış olduğu "*inkılapla*" Türk kadınının "*esaretine*" son verilmiştir. Türk feminizminin başlıca koruyucusu Cemal Paşa'dır. **Yeni Ses**, 18 Şubat 1935.

¹¹⁹ Eraslan, agm, **Türkler**, c. 13, 343.

¹²⁰ ATAM, 2011, 81.

gündeme getirilmişti. Ancak unutulmuş bir husus vardı: 1909 yılında II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra iktidara gelen İttihatçı hükümet İslam birliği siyasetini terk etmişti. Bu arada İngiltere de halifeliğin gücünü kırmak için gerekli olan çalışmaları çoktan beri yapmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürgelerden gelen Müslüman askerleri Osmanlı Devleti'ne saldırtmak için bir kılıf bulmuştu; “*dinsiz ittihatçıların elinde hapis olan Halifeyi kurtarmak için savaşacaklardı*”¹²¹. İngiltere sömürgelerindeki Müslüman halka böyle propaganda yapıyordu.

2.4.4.1.1. Bir Oldu-bitti ve Savaş

Hükümet ve ordu ileri gelenlerinin çoğu, devletin savaşa en azından 1915 yılının baharına kadar girilmeyeceğini düşünmekteydiler. Ancak Almanya'nın 1914 Ağustos ayı sonu ve Eylül başı itibarıyla Fransa'da zor durumda kalması ve Avusturya'nın Galiçya'da Rusya karşısında yenilmesi bu devleti güç durumda bırakmıştı. Bu durumda Osmanlı Devleti hemen savaşa sokulmalıydı. Almanya bu konuda baskılarını artırmaya başlamıştır¹²².

Bu arada Osmanlı yönetiminin Almanya'dan yüklüce bir savaş kredisi almıştı¹²³. Almanya ile yapılmış olan 2 Ağustos 1914 tarihli gizli anlaşmadan bir gün sonra Fransa ve sömürgelerine karşı faaliyetlerde bulunmak üzere Akdeniz'de bulunan Goben ve Braslau zırhlılarının İstanbul'a gitmeleri yönünde emir verilmişti. Çanakkale boğazından

¹²¹ Eraslan, agm, **Türkler**, c. 13, 344.

¹²² Eraslan, agm, **Türkler**, c. 13, 344; Ayrıca bkz. Mareşal Foch, **1914-18 Harbinin Tarihine Yarayacak Hatıralar**, C. 1-2, (Çev. Hüseyin Rahmi), Askeri Matbaa, İstanbul 1939; Colmar von Der Goltz, **Goltz Paşa'nın Hatıratı**, (Çev. Salih Mayakuşu), Askeri Matbaa, İstanbul 1933; Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, İstanbul 1968.

¹²³ Tuncay, 2007, c. 4, 46.

giren bu iki zırhlının Osmanlı hükümeti tarafından satın alındığı açıklanmış söz konusu iki zırhlıya Yavuz ve Midilli isimleri verilmiştir. Satın alındığı açıklanan bu zırhlılar 29 Ekim 1914’de Karadeniz’e açılarak Rus limanlarını bombaladılar¹²⁴. Bu gelişmeyle birlikte Osmanlı ile Rusya arasında bir savaş fiilen başlamış oldu. 2 Kasım 1914 yılında Rusya, Kafkasya’dan saldırıya geçti. 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere ve Fransa da Osmanlı Devleti’ne savaş ilan ettiler. Böylece Osmanlı Devleti

¹²⁴ Mustafa Kemal Paşa 1926’da Hâkimiyet-i Milliye gazetesine (F. Rıfki Atay) verdiği mülakatta Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesine sebebiyet veren bu olayla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır; “*Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’de, hâlâ nasıl cereyan etmiş olduğunu öğrenemediğim bir hadise üzerine harbe girdiğinden şikâyetçi idim*”. Görgülü, 2004, 124–125; Eraslan, agm, **Türkler**, c. 13, 343; O tarihlerde Genelkurmay Başkanlığı Haber alma Dairesinde görevli olan Kazım Karabekir Alman Liman von Sanders Paşa ile Enver Paşa’nın “*sevinçlerini*” şöyle anlatmaktadır; “*Liman Paşa beni çağırdı, ellerini birbirine vurarak ve bir çocuk gibi sevinçler içinde ‘Haberin var mı Kazım Bey, Rus donanması bizim donanmaya taarruz etti, muharebe başladı. Tebrik ederim’ dedi. Enver Paşa’nın da bayram selamlığında beni istediği haberi verildi. Aynı tebriki ondan da aldık!*”. Karabekir, 1991, 15; Dönemin Osmanlı hükümeti, Rus limanlarına yapılan bombardımanın gerekçesi olarak, Rusların İstanbul Boğazı önünü mayınlaması ve Rus donanmasının Karadeniz’de tatbikat yapan Osmanlı donanmasına saldırması gösterilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu gerekçeyi inandırıcı bulmamış olmalı ki 1926’da bile işin aslını öğrenemediğini ifade etmiştir. Durum artık anlaşılmıştır. Rus limanlarına yapılan saldırı, Almanların Türk ordusunu bir an evvel savaşa dâhil edebilmek için baskı yaparak Enver Paşa’nın muvakatıyla olmuştur. Görgülü, 2004, 125;

Fahrettin Altay hatıralarında Yavuz ve Midilli’nin Karadeniz’e izinsiz açıldığını ifade etmekte ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın bu savaşa girmek istemediğini belirtmektedir. Altay’a göre, Yavuz ve Midilli Rus limanlarını bombalayınca Cemal Paşa “Korktuğum oldu” demiştir. **Çanakkale Hatıraları**, c. 2, . 11.

de 11 Kasım 1914 tarihinde savaşa girmiş oldu. Aynı gün Sultan Reşad cihad ilan etti¹²⁵.

2.4.4.1.1. Osmanlı Cepheleri

Osmanlı orduları Birinci Dünya Savaşı boyunca yedi cephede İtilaf Devletlerinin ordularıyla savaşmıştır. Bu cepheler şunlardır; Kafkas, Çanakkale, Irak, Hicaz, Suriye, Galiçya ve Romanya cepheleridir.

Kafkas Cephesi

Bu cephede Rusya ile savaşıldı. Kışın en şiddetli bir döneminde Enver Paşa'nın emriyle taarruza geçildi. Plana göre; Padişah cihad ilan edecek, Rusya'daki Müslümanlar isyan edecekler ve Türk ordusu da Kafkas cephesinden Rusya'ya doğru taarruza geçecekti. Böylece "Turan Ülkesi" kurulacaktı¹²⁶. 21 Aralık 1914'de başlayan ve Sarıkamış Harekâtı olarak bilinen bu taarruz ile şiddetli soğuklardan ve salgın hastalıklardan dolayı büyük kayıplar verildi. Türk ordusunun taarruz gücü bu şekilde kırılınca Ruslar hazırlıklarını tamamladılar ve 1916 yılında saldırıya geçtiler.

¹²⁵ Tuncay, C. 4, 2007, 45-46; Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan; hatıratında babasının, Sultan Mehmed Reşad'ın cihad ilanının etkili olamayacağını şu sözlerle ifade ettiğini belirtmektedir: "*Cihad ilan olunca babam büsbütün şaşırmuş ve 'Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silahtı. Ben bazen sefirleri tehdit etmek istediğim vakit bir İslam Halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartmasın, derdim. Cihad bizim için ismi olup da cismi olmayan bir kuvvetti. Bunun altından nasıl çıkacaklar, İngiltere buna aldanacak mı? diyerek teessürlerini bildirmiştir*". Yazıcı, 2010, 20;

¹²⁶ Mehmet Selahattin'in yazdıklarına göre, II. Wilhelm, Türk-İtalyan Harbi'ni müteakip İttihatçılara şu telkinde bulunmuştur; "*Rumeli'nin devletlerce paylaşılması kaçınılmazdır. Zaten size de Rumeli'nin faydası ve lüzumu da yoktur. Sizin Anadolu'da bulunup bir büyük devlet halinde kalmanız pek uygundur. Iraklıları, İranlıları, Türkistanlıları, Kafkasları yedinize (kontrolünüze) alırsanız 'Turan hükümeti' yaparsınız. İşte bu hükümet 80-100 milyonluk bir Asya hükümeti olur*". Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 80.

Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon ve Erzincan Ruslar tarafından işgal edildi. Rus ordularında gönüllü olarak bulunan Ermeniler, Doğu Anadolu'da büyük katliam yaptılar. 1917 yılında Rusya'da ihtilâl çıkınca Rus ordusunda çözülme başladı. İleri harekâta geçen Türk ordusu Bakü'ye kadar ilerledi. Fakat Mondros Mütarekesi imzalanınca Türk ordusu 1914 sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır.

Çanakkale Cephesi

Boğazlar Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle daha da hayati bir önem kazanmıştır. Bütün dünyanın dikkati boğazlara yöneldi. İngilizlerin planına göre; Boğazlar ele geçirilirse İstanbul düşecek ve Osmanlı Devleti bertaraf edilecekti. Böylece hem cephe sayısı azalacak hem de Süveyş yolu emniyet altına alınmış olacaktı. Rusya'ya ulaşılacak en kısa yol boğazlardan geçmekteydi. Boğazlar geçilirse Rusya'ya silah ve insanî yardımı yapılabilecekti. Böylece Rusya'nın Alman orduları karşısındaki konumu güçlenmiş olacaktı. Bu sebeple İtilaf Devletleri bütün gücüyle 3 Kasım 1914'de Çanakkale Boğazı'na saldırdılar. Aylarca dünyanın en üstün savaş donanmaları Mehmetçiğin üstüne ateş yağdırdı. Ancak bu devasa İtilaf donanmaları Çanakkale Boğazını geçemediler. Nihayet 18 Mart 1915'de Mehmetçiğin destansı savunması karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar.

Çanakkale Boğazını denizden geçemeyen İtilaf kuvvetleri Gelibolu yarımadasına çıkarma yaparak 24 Nisan 1915'de karadan geçmek istediler. Yüz binlerce düşman askeri Gelibolu yarımadasına çıkarma yaparak Birinci Dünya Savaşının en kanlı cephelerinden birisi açıldı. İngiliz ve Fransız orduları ile bu ülkelerin sömürgeleri olan Avustralya, Yeni Zelanda (ANZAK), Hindistan ve Cezayir gibi yerlerden çok sayıda

asker Gelibolu yarımadasında savaşa sürüldüler. Göğüs göğüse aylarca süren çarpışmalarda Mehmetçik olağanüstü kahramanlıklar gösterdi. Dokuz ay süren kara muharebelerinde İtilaf orduları ilerleme kaydedemediler. Binlerce ölü ve yaralı vererek Gelibolu yarımadasını Ocak 1916'da terk etmek zorunda kaldılar.

Çanakkale Muharebeleri Birinci Dünya Savaşının iki yıl daha uzamasına sebep olmuştur. Burada uğradığı yenilgi sebebiyle İngiltere ve Fransa'nın itibarı sarsılmış ve Rusya'da ihtilâl çıkmıştır. O güne kadar yenilmez olarak kabul edilen İngiliz donanması mağlup edilmiş ve sömürgelerdeki halkların istiklal ümitleri uyanmıştır. Bu zafer Türk aydınları ve halkı üzerindeki Balkan bozgununun şokunu atarak kendine güven duygusunu tazelemiştir.

Irak Cephesi

İngilizler Basra'da bulunan petrol yataklarını daha önceki yıllarda tespit etmişlerdi. İngilizler 7 Kasım 1914'de Basra körfezine asker çıkararak burayı işgal ettiler. Osmanlı ordusu önceleri bu cephede başarılı oldu. 1916 yılında Kut'ülamare'de İngiliz kuvvetlerini bozguna uğratarak General Townshand'ı ordusuyla birlikte esir aldı. Fakat daha sonra çok üstün ve taze kuvvetlerle gelen İngiliz ordusu Bağdat'ı işgal etti (1917). Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Türk ordusu Musul ve Kerkük bölgesine hâkim durumdaydı.

Suriye-Filistin Cephesi

İngilizlerin 1 Kasım 1914'de Akabe'yi bombalamaları üzerine bu cephe açıldı. Suriye'de 4.Ordu komutanı Cemal Paşa idi. İngilizlerin elinde bulunan Süveyş Kanalı'na 1915 yılında harekât başlattı. Bu harekâttan amaç sadece İngilizleri meşgul etmektir. Böylece Batıdaki

Alman orduları rahatlamış olacaktı. Kanal harekâtları sırasında, ordunun mühimmat ve diğer yönlerden yeterli olmamasına rağmen Almanların hesabına savaşa girilmiş büyük kayıplar verilmiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk ordusu Halep'in kuzeyine kadar gerilemiş bulunuyordu.

Hicaz Cephesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında en dramatik olayların yaşandığı cephelerden birisi burasıdır. II. Abdülhamid Han'ın başarıyla uyguladığı İslam birliği projesini Araplar arasında etkisiz kılmak için İngilizler 1880'den itibaren yoğun bir çalışma içine girmişlerdi. İngilizler özellikle Halifeliğin Arapların hakkı olduğu yönünde propaganda yapıyorlardı. Halife-Sultan'ın ilan etmiş olduğu cihadın bu bölgede etkisinin azaltılması yönünde de aynı şekilde faaliyetler gösterilmiştir. İngilizlerin bütün gayretlerine rağmen Halife-Sultan'ın ilan etmiş olduğu cihad İbn-i Reşit (Şammar aşireti-Suudi Arabistan), Seyit Yahya (Yemen), Sunusi (Libya) arasında büyük ilgi ve destek görmüştür. Ancak ne var ki, Şerif Hüseyin (Hicaz), Seyyit İdris (Asir), İbn-i Suud (Şammar) gibi kişiler İngilizlerle işbirliği yapmışlardır.

Mekke Şerifi Hüseyin savaş başladığında Osmanlı'ya sadık kalacağını vaad etmesine rağmen 10 Temmuz 1916'da tarihli bildirisini ile isyan etmiştir. Şerif Hüseyin 9-12 Haziran 1916'da Medine, Cidde, Mekke ve Taif'e yapmış olduğu saldırılarla fiili bir isyan başlatmıştı. Bu saldırılar sonucunda 16 Haziran'da Cidde'yi 9 Temmuz'da Mekke'yi 22 Eylül'de Taif'i ele geçirmiştir. Bu saldırılarda İngilizlerin büyük destekleri olmuştur. İngilizler bölgedeki Türk varlığının tek ulaşım vasıtası olan Hicaz demiryolunu kesmek amacıyla Araplara Fransızlarla birlikte destek

vermişlerdir. Özellikle meşhur İngiliz ajanı Lawrence'nin yönetiminde Maan-Medine demiryoluna yapılan tecavüzler oldukça etkili olsa da Medine Muhafızı Fahrettin Paşa'nın muhteşem savunmasını çökertmeye kâfi gelmemiştir. Mondros Mütarekesi üzerine Türk ordusu bölgeyi tahliye etmek zorunda kalmıştır.

Diğer Cepheler

Osmanlı orduları Galiçya, Romanya, Makedonya ve Libya cephelerinde de savaşmışlardır. Bu cepheler Osmanlı toprakları dışında, müttefiklere yardım maksadıyla açılmış cephelerdir. Türk kuvvetleri Galiçya cephesinde Ruslarla, Romanya cephesinde Romenlerle ve Makedonya cephesinde ise Sırplarla savaşmıştır. İstanbul'da cihad ilan edilince Libya'da İtalyanlara karşı yapılmakta olan direniş artmıştır. Buradaki direnişin artması üzerine İtilaf devletleri buraya kuvvet ayırmak durumunda kalmışlardır¹²⁷. Bu sayılanların dışında İran'da da Osmanlı askerleri savaşmıştır. Bu cephelerde 100 binin üzerinde Türk askeri çarpışmıştır.

2.4.4.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı çok sayıda askerî kuvvetleri karşı karşıya getirmiştir. Zayıf korkunç olmuştur. Zira askerî teknoloji, gelişmiş uçak, zırhlı ve motorlu araçlar, top, mitralyöz, denizaltı, muhrip gibi müthiş derecede ateş gücüne sahip silahlar ile zehirli gazlar kullanılmıştır. 15 milyona yakın sivil ve asker hayatını kaybetmiştir. İmparatorluklar parçalanmıştır. Romanof (Rus), Habsburg (Avusturya), Hohenzollern

¹²⁷ Akandere-Semiz, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 61.

(Almanya) ve Osmanlı hanedanları ortadan kalkmıştır. Dünyanın siyasi haritası değişmiş ve millî temele dayalı devletler ortaya çıkmıştır.

İngiltere ve Fransa'nın sömürge alanı genişlemiştir. Bu savaştan en kârlı İngiltere çıkmıştır. Almanya'nın yenilmesiyle İngiltere, hem kara Avrupa'sında rakipsiz kaldı ve hem de Orta doğudan Almanya'nın uzaklaşmasıyla burada hâkimiyetini pekiştirmiştir. Savaş sonrasında Amerika dünya siyasetinde büyük bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Rusya'da 1917 yılında Bolşevik ihtilâliyle Sosyalizm iktidara gelmiş ve tarihin en kanlı diktatörlüklerinden biri kurulmuştur. İtalya'da Mussolini Almanya'da ise Hitler tarafından faşist diktatörlükler kurulmuştur. Milletlerin ahlak ve karakterleri bozulmuştur. Sosyal yapı tahrip olmuştur. Dünya büyük oranda ekonomik zarara uğramıştır. Birçok ülkede nüfus gerilemiştir. Gelenek ve âdetler terk edilmiştir. Birinci dünya savaşında Türkiye bir milyona yakın insanını kaybetmiştir.

Savaşta Türk Esirleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk esirlerinin tutulduğu kamplar ve esir sayısı şöyledir;

Ülke	Kamplar	Esir sayısı	Esir düşülen cephe
İngiltere	Man Adası	100	
Yunanistan	Selanik		
Fransa	Korsika Adası, Marsilya, Montpellier, Beziers, De Lounge, Pontmain, La Chartreuse, Garrison.	2500	Çanakkale
Kıbrıs	Magusa	15-20 bin	Irak
Mısır	Kahire, Heliopolis, Maadi, Billbeis, Seydibeşir, İskenderiye, Ra Ettin, Zekazik, Tora, Talil Bekir, Kui Sina	100 bin fazla.	Çanakkale, Süveyş Kanalı, Filistin, Irak, Yemen
Azerbaycan	Nargin Adası	3-6 bin	Sarıkamış, Doğu Cephesi
Irak	Bağdat, Basra		
Hindistan	Nagar, Sümerpur, Belgaum, Bellary,	25-30 bin	Irak

	Kalküta, Kataphar, Tognung, Schwebo, Meiktila, Thatmyo, Rangoon,		
Rusya	Kazan, SAmara, Simsbirsk, Kostroma, Vetluga, Tobol'sk, Krasnoyarsk, Moskova, Kozohova, Varnavin, Nikelenski, Arhanjelsk, Kaluga, Irkutsk, İrbit, Barnaul, Troyskosavsk, Tataristan, Simbirsk, Ufa, Nikolsk, Vladivostok,	65-70 bin	Sarıkamış, Doğu Cephesi, Galiçya Cephesi
Diğer kamplar	Malta Adası, San Salvator, Vardela,	59	

	Baraks, Polverista		
--	--------------------	--	--

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk askerlerinin esir düştükleri kamplar (Kaynak: “Türklerin Esir Tutulduğu Kamplar”, **Yedikıta**, Aralık 2014, s. 27.

2.4.4.3. Amerika'nın Savaşa Katılması

Esasen Amerika savaşa katılmak istemiyordu. Fakat İngiltere'nin Almanya karşısında zor duruma düşmesi, çoğunluğu Britanya kökenli olan Amerikalıları ciddi şekilde tedirgin etmeye başlamıştı. 1916 yılında Atlantik'te bir Amerikan yolcu gemisinin Alman denizaltıları tarafından batırılması, Amerika açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. Nihayet Amerika 5 Nisan 1917 tarihinde savaşa girmiştir. Amerika'nın ordusu yoktu ama insan, malzeme ve ekonomik yönden geniş kaynaklara sahipti. Amerika'nın bu kaynakları İtilaf Devletlerinin emrine vermesiyle savaşın seyri bir anda değişmeye başlamıştır.

Amerikan başkanı Wilson, 8 Ocak 1918'de 14 maddelik bir beyanname yayınlamıştır. Wilson Prensipleri olarak ifade edilen bu metinde Türkiye'yi ilgilendiren maddeler bulunmaktaydı. 12. madde Türklerle ilgiliydi ve şöyle denilmekteydi; “Osmanlı Devleti'nin Türk halkının çoğunlukta olduğu yerlerde, Türklerin kesin hâkimiyetinin tanınması gerekir”. Ayrıca Osmanlı Devleti içindeki diğer unsurların da kendi devletlerini kurmaları konusunda maddeler vardı. Nitekim Ermeniler ve Rumlar, bu maddelere istinaden Anadolu'da bağımsız devlet kurma hayaline kapılmışlardır.

2.4.4.4. Savaş Sırasında Yapılan Gizli Antlaşmalar

Birinci dünya savaşından önce Avrupa’da Osmanlı Devleti’nin paylaşılmasıyla ilgili birçok projeden söz edilmektedir. Savaşa başladıktan sonra tekrar bu paylaşma planları gündeme gelmiş bazı kararlar alınmıştır. Birinci Dünya savaşı sırasında yapılmış olan gizli antlaşmalar ilk defa 21 Ağustos 1917’de açıklanmıştır¹²⁸.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri (Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya) aralarında anlaşma yaparak Osmanlı topraklarını paylaştılar.

İstanbul Antlaşması (Nisan 1915)

İngiltere ve Fransa’nın Çanakkale’ye saldırıya geçmeleri üzerine Rusya, 4 Mart 1915’de bu iki devlete bir nota göndererek şu taleplerde bulundu;

1.İstanbul, Boğaziçi, Marmara ve Çanakkale Boğazının batı kıyıları Rusya’ya terk edilmelidir.

2.Midye–Enez hattına kadar Güney Trakya Rusya’ya bırakılmalıdır.

3.Boğaziçi ile Sakarya Nehri arasında ve İzmit Körfezi üzerinde tespit edilecek bir nokta arasında kalan topraklar Rusya’ya bırakılmalıdır.

4.Marmara’daki adalar, İmroz, Bozcaada Rusya’ya bırakılmalıdır.

İngiltere ve Fransa, bu talepler karşısında önce tereddüt geçirdi. Fakat Rusya’nın Almanya ile ayrı bir barış antlaşması imzalayacağı tehdidinde bulunması üzerine İtilaf Devletleri bu istekleri kabul etmek zorunda kalmışlardır¹²⁹. Bu konuda İngiltere ile Rusya arasında yazılı görüşmeler sürerken Rusya, Hilafetin Türkiye’den ayrılmasını “daha uygun”

¹²⁸ Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, s. 129.

¹²⁹ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, 112-118.

görmüştür¹³⁰. Bu gizli anlaşma 12 Mart 1915’de İngiltere, 10 Nisan 1915’de Fransa tarafından kabul edilmiştir¹³¹.

Londra Antlaşması (26 Nisan 1915)

Nisan 1915’de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan bu antlaşmanın bazı maddeleri şöyledir:

1.Anadolu’nun tamamen veya kısmen paylaşılması hâlinde İtalya’ya Antalya’ya yakın olan Akdeniz bölgesinden “adil” bir pay verilecek.

2.İtalya, Uşi antlaşması gereğince elinde bulundurduğu On iki ada üzerinde tam bir hâkimiyete sahip olacak.

3.Trablusgarp’ta Osmanlı’ya ait olan hak ve imtiyazlar İtalya’ya intikal edecek.

Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916)

İngiltere ile Fransa arasında yapılmıştır. Daha sonra Rusya’nın muvafakati alınmıştır¹³².

1.Adana, Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa’ya bırakılacak.

2.Musul hariç Irak İngiltere’ye bırakılacak

3.Suriye’nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün’ü içine alacak olan bir Büyük Arap Krallığı kurulacaktır. Bu krallık, Fransız ve İngiliz himayesi altında olacaktır.

¹³⁰ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, 118.

¹³¹ Abdullah İlgazi (Editör), **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, s. 58.

¹³² Rusya bu konuda muvafakat gösterirken bazı şartlar öne sürmüştür. Buna göre; Boğazlar bölgesine ek olarak, Trabzon’a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ile Erzurum, Van ve Bitlis Rusya’ya bırakılacaktı. Bu şartlar, İngiliz ve Fransızlar tarafından Petrograd Protokolü ile Mart 1916 tarihinde kabul edilmiştir. Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 399.

4.Filistin’de uluslararası bir yönetim kurulacaktır.

Mac Mahon Antlaşması (16 Mayıs 1916)

Birinci Dünya savaşı devam ederken İngiltere’nin Mısır valisi ve komutan Mac-Mahon ile Hicaz Emiri Şerif Hüseyin arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti’ne isyan ettiği takdirde kendisine krallık verilecekti. Ancak bölgede istediğini alan İngiltere, Şerif Hüseyin’e verdiği sözü tutmamış ve ona karşı ayaklanan Suudi ve Vahhabilere destek vererek Şerif Hüseyin’i saf dışı bırakarak sürgüne göndermiştir.

İngiliz general bir taraftan Şerif Hüseyin ile böyle anlaşma yaparken diğer taraftan Suud ailesi ile de aynı kapsamda başka bir anlaşma imzaladı. Böylece Şerif Hüseyin ve Suud ailesi birbiriyle mücadeleye başladı. Bu iki Arap kabilesinin birbiriyle mücadelesi sonucunda Suud kabilesi galip geldi. Şerif Hüseyin ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Saint –Jean de Maurienne Antlaşması (19 Nisan 1917)

İtalya, Sykes-Picot antlaşmasından kendisinin haberdar edilmediğini söyleyerek itiraz etti ve kendisine de pay verilmesini istedi. Bunun üzerine 19 Nisan 1917 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya bir araya gelerek Saint de Maurienne Antlaşmasını imzaladılar. Bu antlaşmaya göre;

- 1.Antalya, Konya, Aydın ve İzmir İtalya’ya bırakıldı.
- 2.İngiltere ve Fransa’nın İzmir’de birer serbest limanı olacaktı.
- 3.İtalya’nın Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka’da serbest limanı olacaktı.

Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi için Rusya'nın tasvip etmesi gerekiyordu. Ancak Rusya'da iç karışıklıkların çıkmasıyla bu mümkün olmadı. İngiltere ve Fransa bunu bahane ederek bu anlaşmayı yürürlüğe koymadılar. Böylece İtalya ile bu iki devlet arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı.

2.4.4.5. Savaşı Sona Erdiren Antlaşmalar

Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918)

Rusya'da ihtilâlin çıkması üzerine bu devlet ile İttifak Devletleri arasında 3 Mart 1918 tarihinde Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Rusya Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.

Versailles Antlaşması (28 Haziran 1919)

Almanya ile İtilaf devletleri arasında imzalanan bu antlaşma Fransa'daki Versailles sarayında gerçekleşmişti. Bu antlaşmanın bazı maddeleri şöyleydi;

1.Almanya'da mecburi askerlik kalkacaktır. Donanma, müttefik güçlere teslim edilecektir. 100 bin kişiden fazla asker bulunmayacaktır.

2.Almanya, Avusturya ile birleşmemeyi garanti edecektir.

3.Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Lehistan'ın istiklâlini tanıyacaktır.

4. Almanya, 10 yıl süreyle Fransa, Belçika ve İtalya'ya kömür verecektir.

5.Almanya çok ağır savaş tazminatı ödeyecektir.

Saint Germain Antlaşması (10 Eylül 1919)

Avusturya ile İtilaf grubu arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Avusturya İmparatorluğu parçalanarak, nüfus 50 milyondan 7 milyona düşürülmüştür. Antlaşmanın bazı maddeleri şöyledir;

1.Avusturya, Macaristan ve Yugoslavya'nın bağımsızlığını tanıyacaktır.

2.Avusturya'da mecburi askerlik kalkacak ve asker sayısı 30 bin ile sınırlandırılacaktır.

3.Erdel, Romanya'ya bırakılacaktır.

4.Bosna-Hersek Yugoslavya'ya bırakılacaktır.

Neully Antlaşması (27 Kasım 1919)

14 Eylül 1918'de İngiliz, Fransız ve Sırp kuvvetlerinin müşterek saldırısıyla Bulgaristan çökmüştür. Bulgaristan'ın savaş dışı kalması Osmanlı'yı çok etkilemiştir. Çünkü Almanya'dan gelen silah bu coğrafyadan gelmekteydi¹³³. Bulgaristan 29 Eylül 1918'de savaştan çekildiğini ilan etmiştir¹³⁴. İtilaf Devletleriyle Bulgaristan arasında Neully¹³⁵ Antlaşması yapılmıştır (27 Kasım 1919). Bu anlaşmayla Bulgaristan, Balkan muharebeleri sırasında elde ettiği toprakların bir kısmı ile Trakya'daki topraklarını kaybetmiştir. Böylece bu devletin sınırları daraltılmış ve Ege Denizi ile irtibatı kesilmiştir.

Trianon Antlaşmaları (6 Haziran 1920)

Macaristan ile İtilaf Devletleri arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Macaristan, topraklarının ve nüfusunun 2/3'ünü kaybetti. 2 milyona yakın Macar ülke sınırlarının dışında kaldı. Macaristan ordusu 35 bin kişi

¹³³ ATAM, 2011 114.

¹³⁴ ATAM, 2011, 108.

¹³⁵ Neully, Paris yakınlarındadır.

olarak sınırlandırıldı. Hafif silahlı bu ordu sadece iç güvenlik ve sınır güvenliğinden sorumlu olacaktı. Macaristan'ın ödeyeceği ağır savaş tazminatları sonradan belirlenecekti.

2.4.5. Ermeni Meselesi

Ermeniler tarih boyunca Romalılar, Persler ve Bizanslılarca bir yerden başka bir yere sürülen, savaşlara itilen ve kötü muamele gören bir topluluk olarak Türklerin Anadolu topraklarına girmelerinden sonra rahat dönemlerini yaşamışlardır. Ermeniler Osmanlı Devleti'nin gayretli, çalışkan, dürüst ve başarılı her vatandaşına sağladığı fırsat ve imkânlardan, gayrimüslimler içinde en fazla faydalanan unsur olmuştur.

Devlete bağlı ve Türk kültürüyle kaynaşmış olduklarından dolayı Ermeniler "Millet-i Sadıka" olarak isimlendirilmişlerdir. Bu güven sayesinde iş hayatında ve devlet hizmetlerinde önemli mevkilere getirilmişlerdir. Zimmî hukukun gereği olarak bütün gayrimüslimlere olduğu gibi Ermenilere de insanca muamele edilmiştir. Osmanlı döneminde Ermenilerden 22 bakan, 33 milletvekili, 29 paşa, 7 büyükelçi, 11 başkonsolos, 11 üniversite öğretim üyesi ve 41 üst düzey yöneticisi memur görev almıştır.

Fransız İhtilali'nin doğurduğu milliyetçilik anlayışı ve diğer sebeplerle başlayan Osmanlı ülkesindeki gayrimüslim unsurlar üzerindeki olumsuz etkiler Ermeniler de görülmüştür. Başta Rusya olmak üzere bazı Avrupa devletlerinin müdahaleleriyle Türk-Ermeni ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Doğu Anadolu'da başlatılan ve İstanbul'a kadar yaygınlık gösteren Ermeni ayaklanmalarında binlerce Türk ve Ermeni hayatlarını kaybetmiştir.

Burada bir hususun altını çizmekte fayda vardır. Dikkat edilirse Fransız İhtilali'nin doğurduğu milliyetçilik anlayışının ilk etkisi Sırplar üzerinde olmuş, ancak bu etki hemen değil 30-40 yıl sonra görülmüştür. Önemle belirtelim ki, bahse konu etki Ermeniler üzerinde yüz sene sonra görülmüştür. Zira Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler üzerinde bir baskı yoktu. Özellikle Ermeni unsurlar Türk ve Müslüman kültürüne en çok intibak eden unsurlardı. Nitekim Osmanlı'da yaşayan Ermeniler için bir kısım yabancı seyyahlar “*Hristiyan Türkler*” şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Yukarıda Ermeni unsurlar için “millet-i sadıka” denildiği ifade edilmişti¹³⁶.

Bir kısım Ermenilerde müstakil bir devlet kurma fikri 93 Harbinden (1877-78 Osmanlı Rus savaşı) sonra açıkça gündeme gelmiştir. Bu hususta başta Rusya başta olmak üzere bazı devletlerden destek almışlardır. Diğer taraftan da taraftan terör faaliyetlerine başlanmıştır¹³⁷.

¹³⁶ 1915 yılında Van'daki Ermeni isyanında orada ikamet edenlerin hepsi yerli Van Ermenilerinin başlangıçta isyan etmek gibi bir niyetlerinin olmadığına, bu insanların Rus Ermenileri ve onların öncülük ettiği komiteler tarafından işgal edildiklerinde hemfikirdirler. Hüseyin Çelik, “1915 Görgü Tanıklarınca Van ve Çevresinde Ermeni Olayları”,<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale34.html>(22 Aralık 2014).

¹³⁷ 1908 yılında Van'daki İngiliz Konsolos Yardımcısı Teğmen Bertram Dickson; İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'e gönderdiği 30 Eylül 1908 tarihli raporda, Ermenilerin o günlerde Van'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Dickson'a göre, Van'da Ermenilerin Taşnaklar (Daşnaglar) ve Armenistler olmak üzere iki partisi vardır. İkinci Meşrutiyet sonrasındaki ilk milletvekili genel seçiminde Varhad Papazyan'ı Van'dan milletvekili seçtiren de Taşnaklar'dır. Taşnak, aslında bir siyasî partiden çok bir fedai örgütüdür. Bu örgütün Van'daki önderleri Aram, Varhad Papazyan, Sarkis ve İşhan'dır. Bunların hepsi Vanlı olmayıp Rusya'dan gelme kimselerdir. İngiliz konsolos yardımcısı Dickson raporunda ayrıca Ermenilerin Van ve civarında gizlice silahlандıklarını, bu silâhların Rusya'dan geldiğini, Van'a birçok Ermeni fedainin doluştuğunu belirtir. Hüseyin Çelik, “1915

Ermeni komitacıları mücadele yöntemi olarak terörü benimsemişlerdir. Zira Ermeniler, Ermenistan denilen bölgede genel nüfusun % 10'u civarındaydılar¹³⁸. Bütün dünyada yaşayan Ermeniler buraya göç ettirilse bile Doğu Anadolu'da Ermenilerin nüfus çoğunluğuna ulaşmaları mümkün değildi. Bundan dolayı Ermeni Komiteleri terörü iki açıdan gerekli görmüşlerdir. Birincisi yapılacak tedhiş hareketleriyle bu bölgede yaşayan Müslüman unsurların bölgeyi tahliye etmeleri sağlanacaktı. Böylece azınlık oldukları bölgede “çoğunluğu” elde edeceklerdi. İkinci olarak; Ermeni Komiteler, dış güçlerin müdahalesi ve desteği olmaksızın hedeflerine ulaşamayacaklarını düşünüyorlardı.

Ermenilerin çıkarttığı ilk büyük isyan, 20 Haziran 1890'da Erzurum'da meydana gelmiştir. Rusya'ya yakın olması sebebiyle burası tercih edilmiştir. Bu isyanlar daha sonraki tarihlerde artarak devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşına girildikten sonra Doğu cephesinde Ruslarla yapılan çarpışmalar sırasında Ermeni unsurlar casusluk, düşmanla işbirliği yapmaları ve yerleşim birimlerindeki Müslüman halkı toplu

Görgü Tanıklarınca Van ve Çevresinde Ermeni Olayları”,<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale34.html>(22 Aralık 2014).

¹³⁸ Van vilâyeti Osmanlı Devleti'nde Ermeni nüfusun en yoğun olarak bulunduğu iki vilayetten biriydi. Ermeni nüfusu yoğunluğu itibarıyla birinci sırada Bitlis, ikinci sırada Van geliyordu. 1914 yılında tamamlanan resmî nüfus istatistiklerine göre Van'da yaşayan 179.380 Müslüman nüfusuna karşılık 67.792 Ermeni bulunuyordu. O zaman Hakkâri Van'a bağlı sancak olduğu, bugün Bitlis'e bağlı olan Adilcevaz kazasının da Van'a bağlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Söz konusu istatistiğe göre Van'ın merkezinde Ermenilerin Müslümanlara oranı üçte biridir. Hüseyin Çelik, “1915 Görgü Tanıklarınca Van ve Çevresinde Ermeni Olayları””,<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale34.html>(22 Aralık 2014).

katliamlarını artırmışlardır. Ermeni terör unsurları Osmanlı Devleti'nin en kritik dönemlerini seçerek katliam yapmışlardır. Mesela Çanakkale cephesinde kara muharebelerinin en zor dönemlerinde Ermeni isyancıları Doğu Anadolu'da isyan ve katliamlarını artırmaları üzerine Osmanlı hükümeti 24 Nisan 1915'de vilayetlere ve mutasarrıflıklara gizli bir tamim göndermiştir. Bu tamimde; Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, çetelerin evrakına el konulması ve elebaşlarının tutuklanması istenmiştir. 26 Nisan 1915'de bir tamim daha yayınlanarak; 24 Nisan'da istenilenlerin yerine getirilmesi tekrarlanmıştır. Bu tamim üzerine 2345 kişi tutuklanmıştır. Günümüzde halen ifade edilen sözde Ermeni Soykırımı iddiasının temelinde bu tarih bulunmaktadır¹³⁹.

Terörist Ermenilerin özellikle 1915 yılının bahar ayını seçerek Doğu Anadolu'da katliam yapmaları sebepsiz değildi. Yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı ordusu farklı cephelerde çarpışıyordu. Çanakkale'yi geçmek isteyen İngiliz ve Fransızlar İstanbul'u "düşürmek" üzere saldırıyorlardı. Kısa bir süre önce Sarıkamış faciası yaşanmış ve Rus ordusu karşı taarruza geçmişti. Böyle bir ortamda terörist Ermeniler harekete geçerek, bir taraftan Doğu Anadolu'da halkı katlederken diğer taraftan da ilerlemekte olan Rus ordularına "rehberlik" yapıyorlardı¹⁴⁰. Başlangıçta Doğu Anadolu bölgesinde savaş alanındaki terörist Ermenilerin tehciri düşünüldü. Daha sonra İzmit, Kayseri ve Bursa gibi bölgelerde de isyan hazırlığı içinde olmalarının tespit edilmeleri üzerine tehcir buralara da teşmil edildi. Osmanlı Devleti isyancı ve düşmanla iş

¹³⁹ Ahmet Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması", <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayoneti-mi/sosyalbilens/dergi/vii1/altintas.pdf>(22 Haziran 2015). 84.

¹⁴⁰ Altıntaş, agm, s. 86.

birliği yapan bu Ermenilerin ihanetleri karşısında, ordunun güvenliği ile ikmal yollarının güvenliğini sağlamak amacı ile 27 Mayıs 1915 tarihli sevk ve iskân kararını almak zorunda kalmıştır. Protestan ve Katolik Ermenileri bu tehcirden muaf tutulmuşlardır.

Bu kararın muhtevası şöyledir;

1. Ordunun muharip birliklerinde yer alan Ermeni askerlerini geri hizmet birliklerine aktarmak,

2. Savaş bölgesindeki Ermeni halkı Güney Doğu Anadolu'ya ve o dönemde Osmanlı Devleti'nin bir parçasını oluşturan Suriye'nin kuzeyine doğru kaydırmak,

Osmanlı Devleti'nin savaş şartlarında almak mecburiyetinde kaldığı sevk ve iskân kararı ile uygulaması Ermeni iddialarında soy kırımını olarak ifade edilmektedir. Öncelikle soy kırım suçunun tarif edilmesi gerekir. Soykırım kavramı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1948 günlü kararıyla kabul edilmiş ve 11 Ocak 1951'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye de bu sözleşmeyi imzalamıştır. Bahse konu sözleşmenin 2'nci maddesine göre; soy kırım bir millî, etnik, ırkî veya dinî gruba mensup insanları, tamamen veya kısmen, o gruba mensup oldukları için ortadan kaldırmak amacıyla işlenmiş fiildir.

Osmanlı Devleti'nin sözü edilen sevk ve iskân uygulamasında soykırımın tanımına uyan hiçbir unsur bulunmamaktadır. Sevk ve iskân, o günkü şartlarda asi, saldırgan, bölücü ve düşmanla iş birliği yapan, cephe gerisinde Türkleri katleden, Türk köy ve kasabalarını yakıp yıkan ordunun intikal ve ikmal yollarını kesmeye çalışan Ermenilere uygulanmıştır. Sevk ve iskân kararının alınma nedenlerinden birisini de

15 Nisan 1915 tarihli Van isyanı oluşturmaktadır. Hâlbuki sevk ve iskân kararı 27 Mayıs 1915 tarihinde alınmıştır. **Ermeniler sevk ve iskâna tâbi tutuldukları için isyan etmemişlerdir. İsyân ettikleri için sevk ve iskâna tâbi tutulmuşlardır.**

24 Nisan günü, bir kısım Ermeniler ve bir kısım devletler tarafından “Ermeni Soykırım Günü” olarak kabul edilmektedir. Bu tarihte ne olmuştur? Bir kısım Ermeniler ve bunlarla birlikte hareket eden terör örgütleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında düşmanla işbirliği ve casusluk yapmak, Müslüman halkı topluca katletmek gibi eylemlerinden dolayı terörü gerçekleştiren Ermenilere ait dernekler 24 Nisan 1915 tarihinde kapatılmış ve teröristler tutuklanmıştır. Bu günün “*Ermeni soykırım günü*” olarak kutlanması gerçeklerle ne kadar kabil-i teliftir merak konusu.

Öldürülen Ermenilerle ilgili çeşitli rakamlar verilmektedir. Tehcire tabi tutulan Ermenilerin sayısı 703 bin olarak verilmektedir. Gündeme getirilen iddialara göre tehcire tabi tutulanların yarısından fazla katledilmiştir. Buna göre 400 bin Ermeni “*katledilmiş*” olmaktadır. Daha sonra bu rakam 1. 5 milyona kadar çıkarılmıştır. Bu iddiaların hiç birisi gerçeği yansıtmamaktadır. Zira o tarihlerde Osmanlı Devleti’nde Ermeni unsurların sayısı en fazla 1. 280 bindir. Tehcir sırasında gerek askerî gerekse ekonomik bir takım imkansızlıklar, zor iklim şartları ve taşıma şartları çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Ayıca ölümlerin bir kısmı da bizzat Ermeni çetelerinin bu göç kafilelerine saldırarak girdikleri müsademede olmuştur. 1914-1917 yılları arasında Kafkasya, Batı Avrupa ve Amerika’ya kaçan önemli miktardaki Ermeni unsurları da dikkate

olarak değerlendirildiğinde tehcir sırasındaki kayıplar en fazla 200 bin civarında olabilir¹⁴¹.

Sonuç olarak bir kısım Ermeniler hırslarına mağlup olarak doğuda bağımsız bir devlet kurma emeline kapılmış ve bunun için terör dahil her vasıtayı meşru görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin Ermenilere soykırım uygulamak gibi bir niyeti olsaydı, bunu Kanunî Sultan Süleyman döneminde yapardı. Bu soykırım iddiası gerçek olmadığı gibi aklı ve mantıkî de değildir. Tam savaşın ortasında bir de silâhlı Ermeni isyanı ile karşılaşan dönemin İttihatçı hükümeti yapılması gerekeni yapmış ve Ermenilerin yardımıyla ilerleyen Ruslar karşısında Müslüman nüfusunun bölgeyi terk etmelerini emretmiştir. Ardından, Van bölgesi Ermenilerinin Doğu Anadolu'nun bu önemli şehrini silâh kullanarak zapt etmesi ve işgalci Rus ordusuna teslim etmesi üzerine, Anadolu'da yaşayan Ermeni nüfusunun sadakatına artık itimat edilemeyeceği kanaatine varıp, Ermenilerin savaş bölgesinden uzak yerlere nakledilmesini emretmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi **Ermeniler sevk ve iskâna tâbi tutulduklarından dolayı isyan etmemişlerdir. İsyân çıkardıkları ve toplu katliam yaptıklarından dolayı tehcire tabi tutulmuşlardır.** Savaş sırasında asıl mağdur olan taraf Türk tarafı olmuştur. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda görev yapan Alman General Schellendorf Bronsart bunu itiraf etmiştir¹⁴².

2.4.6. Osmanlı Devleti'nin Sona Erme Sebepleri

Coğrafi Keşifler

¹⁴¹ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990, Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1983, 211-226; Justin Mc Carthy, **Ölüm ve Sürgün**(Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999, s. 217-220;

¹⁴² Süslü, **Ermeniler**, s. 142.

Osmanlı Klâsik döneminde İpek ve Baharat yolları büyük bir avantajdı. Bu ticaret yollarından önemli gelirler sağlanmaktaydı. Yeniçağın başlarında ortaya çıkan büyük coğrafi keşifler, ticaret yollarının okyanuslara kaymasına sebep oldu. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin ticaret gelirinde azalmalara sebebiyet verdi.17. asırdan itibaren Hollandalı ve İngiliz ticaret filoları Güney Asya'ya yerleşmeye başladılar.

Coğrafi keşifler Avrupalı sömürgeci devletlere çok geniş hammaddeler temin etmiştir. Bu hammaddeler sayesinde Avrupa'da büyük oranda üretim artışı ve değerli maden (altın, gümüş) akışı sağlanmıştır. Sömürgelerinden akan altın ve gümüş Avrupa'da talep artışını doğurmuştur. Talep artışı fiyatlar genel seviyesini yükseltmesiyle Osmanlı'daki hububat başta olmak üzere birçok hammaddenin Avrupa'ya akması sonucunu doğurmuştur. Bu durumda Osmanlı'da bir taraftan hammadde sıkıntısı içine girerken diğer taraftan aynı süreçte fiyatlar genel seviyesi yükselmiştir. Fiyatların yükselmesiyle nakit (altın ve gümüş) ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Osmanlı yönetimi sınırlı imkânlar dâhilinde nakit ihtiyacını karşılamak üzere para darbında, altın ve gümüşün içine bakır ilave etmek durumunda kalmıştır. Sonuç olarak paranın değeri düşmüş ve enflasyon sürecine girilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sarsılmasında etkili olan unsurlardan birisini teşkil etmiştir.

Kapitülasyonlar

Kapitülasyon, bir devletin diğer bir devlete karşılıklı veya tek taraflı olarak ticarî, adlî ve siyasî imtiyazlar (ayrıcalıklar) tanınmasıdır. Dış ticarete kapitülasyon sistemi birçok ülkede ticareti geliştirmek için

kullanılmıştır. Anadolu Selçukluları, Beylikler, Memluklar, Bizans, İngiltere vs. hep dış ticaret serbestîsini sağlamak için bu yöntemi takip etmişlerdir.

Selçuklu dönemindeki ilk kapitülasyon 1229 yılında I. Alâeddin Keykubat tarafından Venediklilere verilmişti. Osmanlı dönemindeki ilk kapitülasyon Fatih döneminde 1479 yılında yine Venediklilere verilmişti. Kapitülasyonlar, 1740 yılına kadar padişahların hayatı ile kayıtlı olmuştur. Bu tarihten sonra daimi hâle getirilmiştir. Osmanlılar, kapitülasyon politikası ile malî ve siyasî amaçlar takip etmişlerdi. Malî amaçlar transit ve dış ticaretten gümrük vergileri olarak hazineye katkı sağlamaktı. Ayrıca ticareti mümkün olduğu kadar, Akdeniz havzasında tutmaya çalışmaktı. Siyasi amaç ise Batılı devletlere imtiyazlar vererek onların Osmanlı'ya karşı ittifak içine girmelerini önlemektir.

Batılılar Osmanlı devleti zayıflamaya başlayınca, kapitülasyonları aleyhte kullanmaya başlamışlardır. 18. yüzyılda Osmanlı ülkesini hammadde alımı ve mamul madde pazarı olarak değerlendirmişlerdir. Bu süreçte Osmanlı yerli sanayi zarara uğrarken, iç ve dış ticarete önemli bir yere sahip gayrimüslim Osmanlı tebaası, yabancı devletlerin himayesine girerek Müslüman tüccarlara karşı tekelci bir konuma getirilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlardan kurtulmak için Paris Konferansı (1856) sırasında yaptığı teşebbüs sonuç vermemiştir. İttihat ve Terakki hükümetinin Dünya Savaşı'na girerken (1914) aynı yöndeki

ikinci adımı da savaşın kaybedilmesi sebebiyle akamete uğramıştır. Nihayet Lozan Antlaşmasıyla (1923) kapitülasyonlar kaldırılmıştır¹⁴³.

Diğer Sebepler

Bunlardan birisi dış borçlardır. Osmanlı Devleti'nde ilk dış borçlanma 1854 yılında gerçekleşmiştir. Alınan meblağ, dönemin zaruretlerinden dolayı askerî ve cari harcamalara harcanmış ve bir süre sonra geri ödemelerde sıkıntılarla karşılaşmıştır. Nihayet 1881 yılında Düyun-ı Umumiye idaresi kurulmuştur. Devletin güçlü olduğu dönemlerde külfet olmayan sınırların genişliği, devlet sarsılmaya başladığı zaman masraflı olmaya başlamıştı. Avrupa içlerinden Hind Okyanusuna ve Ukrayna'dan Afrika ortalarına kadar olan geniş coğrafyayı korumak için serhat boylarına kaleler inşa etmek çok masraflı hale gelmişti.

Yönetimde ortaya çıkan zaaf, Fransız İhtilalinin getirdiği milliyetçilik anlayışı, Yeniçeri Ocağı'nın ve Tımarlı Sipahi sisteminin bozulmaya başlaması, zamanla medreselerde eğitim kalitesinin bozulması, Celâli isyanları vs gibi sebepler devletin çöküşünde etkili olan diğer sebeplerdir.

(OKUMA PARÇASI)

VEFA

¹⁴³ Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonların kaldırılması bir başarı olarak kabul edilmekle birlikte bu mesele İngiliz-Fransız rekabeti dikkate alınarak değerlendirilebilirdi. Kapitülasyonların tamamen kaldırılması yerine ıslah edilerek Musul meselesinde Fransızların desteği sağlanabilirdi. Sonuçta hem Musul kaybedilmiş hem de kapitülasyonlardan daha ağır dış borçlara maruz kalınmıştır. Kadir Mısıroğlu, **Moskof Mezalimi**, 146.

Yaşlı bir adam sabah erken evinden çıkmış. Yolda ilerlerken bir bisikletlinin çarpmasıyla yere yuvarlanmış ve hafif yaralanmış. Sokaktan geçenler yaşlı adamı hemen en yakın sağlık birimine ulaştırmışlar. Hemşireler önce pansuman yapmışlar ve biraz beklemesini ve röntgen çekerek her hangi bir kırık veya çatlak olup olmadığını inceleyeceklerini söylemişler. Yaşlı adam; acelesi olduğunu ve röntgen istemediğini söylemiş.

Hemşireler merakla acelesinin nedenini sormuşlar. *"Eşim huzur evinde kalıyor. Her sabah birlikte kahvaltı etmeye giderim, gecikmek istemiyorum"* demiş. Hemşireler; *"Eşinize haber iletir gecikeceğinizi söyleriz"* deyince, yaşlı adam üzgün bir ifade ile *"Ne yazık ki karım Alzheimer hastası hiç bir şey anlamıyor, hatta benim kim olduğumu dahi bilmiyor"* demiş.

Hemşireler hayretle, *"Madem sizin kim olduğunuzu bilmiyor neden her gün onunla kahvaltı yapmak için koşuşturuyorsunuz?"* diye sormuşlar. Adam buruk bir sesle, *"Ama ben onun kim olduğunu biliyorum"* demiş.

SEVGİDE KARŞILIK BEKLENMEZ....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ, İŞGALLER VE KUVA-YI MİLLİYE

3.1. İSTİKLAL MÜCADELESİ ÖNCESİ GELİŞMELER

Mondros Mütarekesiyle başlayıp işgalcilerin ülkemizden atılmasına kadar geçen devreye Milli Mücadele dönemi denilmektedir. Millî Mücadele döneminde milletimizin işgallere göstermiş olduğu direniş; mahallî ve topyekûn mücadele şeklinde olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Mahallî mücadele dönemi Mondros mütarekesinden hemen sonra başlamıştır. Bu dönem içinde öncelikle işgale maruz kalan mahaller başta olmak üzere, Anadolu'nun dört yanında cemiyetler kurulmaya başlamıştır. Mahallî mücadele devresinde yapılmış olan bazı kongreler (Balıkesir, Alaşehir, Erzurum ve Sivas gibi) geniş kapsamlı olsa da ana hatlarıyla yerel olarak kabul edilmektedir. Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş olan bütün cemiyetler tek çatı altında toplanması kararı alınsa da bu, hemen gerçekleşmemiştir. Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla bütün cemiyetler meclis çatısı altında toplanmıştır. Bu tarihten sonra topyekûn mücadele başlamış ve Büyük Taarruza kadar devam etmiştir.

3.1.1. Mondros Mütarekesi

1911 yılından beri sürekli olarak savaşın içinde olan Osmanlı Devleti yıpranmıştı. Balkan muharebeleri, Birinci Dünya Savaşı sebebiyle insan

kaynakları azalmış ve üretim olumsuz şekilde etkilenmişti. Fiyatlar genel seviyesi aşırı şekilde yükselmişti. Fakirlik toplumun belini bükmekteydi. Karaborsa zenginleri türemişti. Dünya savaşının seyri 1918 yılının başlarında Osmanlı Devleti'nin dâhil olduğu İttifak grubunun aleyhine olduğu görülmüştü. Bu yılın ortalarına doğru Sultan Reşad vefat etmiş yerine 4 Temmuz 1918'de Sultan Vahdeddin geçmişti. Dönemin başbakanı Talat Paşa 3 Eylül 1918'de Avrupa'ya yaptığı seyahatte İtilaf devletlerin barış hakkındaki düşüncelerin öğrenmeye çalışmış ancak bu mümkün olamamıştı. Kısa bir süre sonra 8 Ekim 1918'de Talat Paşa kabinesi istifa etti. Hükümeti kurma görevi A. İzzet Paşa'ya verildi. Ahmet İzzet Paşa'nın ilk işi mütarekeye teşebbüs etmek oldu.

Aslında mütareke teşebbüslerine Talat Paşa hükümeti zamanında başlanmıştı. 5 Ekim 1918'de Türk hükümetinin bu talebi ABD Başkanı Wilson'a iletildi. Ancak olumlu bir cevap alınamadı. Üç gün sonra hükümet değişikliğine gidildi. Ahmet İzzet Paşa hükümetinin kurulmasından sonra mütareke teşebbüslerine devam edildi. Fakat yine sonuç elde edilemedi. Daha sonra Küt'l-Amare muharebesinde esir edilen İngiliz General Townshend aracılığı ile İngilizlerle temasa geçildi. Bu teşebbüs üzerine İngilizler olumlu cevap verdiler. İngiliz Amiral Clathorpe, 23 Ekim'de Sadrazama çektiği telgrafta mütareke görüşmelerinde bulunmak üzere bir heyet gönderilmesini istedi. Ahmet İzzet Paşa hükümeti Bahriye Nazırı Rauf Bey'in başkanlığında bir heyeti görevlendirerek Mondros'a gönderdi. Mütareke görüşmeleri 27 Ekim 1918 tarihinde Limni adasındaki Mondros limanında bulunan Agememnon zırhlısında başladı ve 30 Ekim 1918 tarihinde sona erdi. 25 maddeden meydana gelen mütarekenin bazı maddeleri şunlardır;

1. Osmanlı Ordusu derhal terhis edilecektir. Silah, cephane ve vasıtalar İtilaf devletlerine teslim edilecektir (5. 6, 20. maddeler)

2. Hükûmet ile ilgili haberleşmeler dışındaki, telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletlerine geçecektir (12. madde)

3. İtilâf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun çıkması hâlinde, herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaklardır (7. madde).

5. İtilâf Devletlerine ait savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutuklular kayıtsız ve şartsız teslim edilecektir (4.madde).

6. Boğazlar açılacak, serbest geçiş için Çanakkale ve Karadeniz istihkâmları İtilâf devletleri tarafından işgal edilecektir (1. madde).

7. Vilâyât-ı Sitte'de (Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır (Diyarbakır),ve Sivas) herhangi bir karışıklık çıkması hâlinde, İtilâf devletleri buraları işgal edebileceklerdir (24. Madde). Mütarekenin İngilizce orijinal metninde "Six Armenian vilayets" şeklinde yazılmıştı¹.

8. Osmanlı Devleti'ne ait tersane ve limanlarda İtilâf devletlerinin donanmaları tamir edilecektir (9.Madde).

9. Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı sağlandıktan sonra İtilâf devletlerine kömür ve mazot gibi maddeler temin edilecek ve bu maddelerin hiçbiri ihraç edilmeyecektir (14. Madde).

Mütarekeden hemen sonraki günlerde İttihatçıların önde gelen simalarından Enver, Talat ve Cemal Paşalar yurt dışına kaçmışlardır (2-3

¹ Çapa-Çiçek, AİT, s. 141.

Kasım 1918)². Mütarekeyi İngiltere imzalamakla Fransa ve İtalya'ya kıyasla daha etkin bir konuma gelmiş görünmekteydi.

3.1.2. Zararlı Kuruluşlar

Rumların Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde bir kısım gayrimüslimler (Rum, Ermeni ve Yahudiler) işgalcilerle işbirliği yapmışlardır. Esasen bir kısım Rumlar 19. Yüzyılın başlarından beri Osmanlı Devleti'nde huzursuzluk çıkarmaktaydılar. Bu maksatla çeşitli adlarla bir çok cemiyetler kurmuşlardı. Bunlardan bazıları şunlardı; Etnik-i Eteryâ Cemiyeti, Mavri-Mira Cemiyeti, Yunan İttihad Cemiyeti, Pontus-Rum Cemiyeti³.

Pontus Rum Cemiyeti

Bu cemiyetlerin içinde en faal olanı Pontus Cemiyeti idi. Bu cemiyet 1904'de Merzifon'da Amerikan Koleji'nin idarecileri ve öğretmenleri tarafından kurulmuştu. Bu cemiyet Birinci Dünya Savaşında Karadeniz bölgesindeki Rumları örgütleyerek onların askere gitmemelerini temin etmiştir. Bunlar Karadeniz kıyısında bir devlet kurmayı hayal ediyorlardı⁴. Rum çeteleri Türk köylerini basarak katliam yapıyorlar ve bu bölgede Rumların çoğunluk olduklarını "ispat" etmek istiyorlardı. Cemiyet, Pontus adlı bir gazete çıkararak hayal ettikleri devletin haritasını yayınlıyorlardı. Bu haritalara göre, Batum'dan İstanbul Boğazına kadar Karadeniz kıyıları ile Kastamonu, Çankırı, Yozgat,

² Bu İttihatçılar Talat, Enver, Cemal, Dr. Nazım, Bahaettin Şakir, Bedri (Eski İstanbul polis şefi), Azmi (Eski Beyrut valisi), Haydar İbrahim (Azerbaycan hükümetinin İstanbul temsilcisi). Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 115.

³ Taş, AİT, c. 1, 149.

⁴ Mısıroğlu, **Yunan Mezalimi**, 283.

Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane, Erzincan vilayetlerini içine alan bir Pontus Devleti hayal ediliyordu. Bu “*devletin*” merkezi Samsun olacaktır. Trabzon Metropolitisi Hirisontos bu örgüte destek vermişti⁵.

Mavri Mira Cemiyeti

Birçok Rum cemiyetinin birleşmesiyle meydana gelen diğer bir terör teşkilatı, 1919 yılında kurulan Mavri Mira idi. Batı Anadolu'nun ve İstanbul'un Yunanistan'a katılmasını sağlamak için faaliyet gösteren bu cemiyet⁶ patrikhanenin bünyesindeydi⁷. Doğrudan doğruya Yunan Başbakanı Venizelos'tan talimat almaktaydı. Bu cemiyet, Papaz Frew⁸ ile işbirliği halindeydi.

Ermenilerin Faaliyetleri

Yapılan propagandalara göre. Osmanlı'daki azınlıklardan sadece Ermeniler bağımsız bir devlet kuramamışlardı. Bir kısım Ermeniler terörist faaliyetlerde bulunmak üzere 1870-1880 yılları arasında Van'da “Ararat”, Muş'ta “Mektepsevenler”, “Şarklı” ve “Ermenistan'a Doğru”,

⁵ Taş, AİT, c. 1, 150.

⁶ Rumlar, Ayasofya'yı kiliseye çevirmek için çalışıyorlardı. Bu amaçla Ayasofya Camii'nin çevresindeki araziye yüksek fiyatlarla satın almaya başladılar. Bunun üzerine Evkaf Nezareti meseleye el koyarak, satılık arazileri satın aldı. Ayrıca Sultan Vahdeddin şahsını korumak üzere görevli askeri taburu Ayasofya Camii'ne göndermiş ve şu emri vermişti; “*Aziz İstanbul'un sembolü olan Ayasofya'ya çan takmak isteyenlere ateş ediniz*”. Bk. Kadir Mısıroğlu, **Osmanoğullarının Dramı**, Sebül Yayınevi, İstanbul-1990, s. 109.

⁷ Fener Rum Patrikhanesi 1919 Temmuzunda kapısına Bizans bayrağı astı. Bir beyanname yayınlarak bütün Türkiye'nin işgalini istedi. İngiliz donanmasının İstanbul'a gelişini kutladı. Ayrı bir beyanname ile de Türkiye'deki Rumların Yunan ordusuna katılmaları çağrısında bulundu. Bk. Odabaş, **Dikkat Misyoner**, s. 28.

⁸ Papaz Frew İstanbul'daki bir “*Hayır cemiyetinin*” başkanı görünümünde olup aslında İngiliz gizli servisine bağlı bir ajandı.

Adana'da "Kilikya" cemiyetleri kurmuşlardır. Bu kuruluşlar 1880'de birleşerek "Birleşik Ermeni Cemiyeti" adını almıştır⁹.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşından mağlup çıktıktan sonra yukarıda ifade edilen bir kısım Ermeniler "devlet kurmanın tam zamanı" olduğunu düşündüler. Daha önce kurulmuş olan Hınçak¹⁰ ve Taşnak¹¹ adını taşıyan Ermeni örgütleri Doğu Anadolu'da terör faaliyetlerini hızlandırdılar. Ermenilerin hayal ettikleri devlet, Hazar'dan Antalya'ya kadar uzanan bir bölgeyi içine almaktaydı. Bu "devletin başkenti" olarak Erzurum düşünülmekteydi.

Yahudilerin Faaliyetleri

Yahudiler, Filistin'den kendilerine toprak vaat edildiğinden Anadolu'dan ayrıca toprak talep etmemektedirler. Yalnız ticaret, kültür ve din gibi ellerinde bulundurdukları bazı imtiyazları korumak amacıyla Makabi Cemiyetini kurdular. Ancak Yahudilerin işgal kuvvetlerine karşı göstermiş oldukları sevgi, Türk milletinin midelerini bulandıracak nitelikteydi. Mesela İstanbul ve İzmir'de yaşayan Yahudiler, işgal kuvvetlerini büyük bir "coşkuyla" karşılamışlardır. İzmir'de Yahudilerin bazıları ellerine geçirdikleri yırtık bir Türk bayrağını Türklere göstererek "Artık siz ay ve yıldızı sadece gökte görebilirsiniz"¹² şeklinde alay etmişlerdi.

Diğer Zararlı Faaliyetler

⁹ Taş, AİT, c. 1. 153.

¹⁰ Hınçak Örgütü, 1887 yılında Cenevre'de kuruldu. İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, s. 52.

¹¹ Taşnak (Ermeni İhtilalci Federasyonu) 1890 yılında Tiflis'te kuruldu. Erzurum, Kumkapı (İstanbul), Merzifon, Kayseri ve Yozgat'ta isyanlar çıkardılar. Bk. İlter, **Ermeni Kilisesi...**, s. 51-51.

¹² Ünlü, age,c. 3, s. 239.

Bir kısım Kürtler tarafından kurulmuş olan Kürdistan Teali Cemiyeti zararlı cemiyetlerden birisiydi. İkinci meşrutiyetin getirdiği hürriyet havası içinde bu cemiyet, 1908 yılında Kürt Teavün Cemiyeti olarak kurulmuştu. Şemdinlili Şeyh Abdulkadir tarafından kurulan cemiyet Rus elçiliği tarafından finanse edilmişti. Bu kuruluş Mayıs 1919 tarihinden itibaren adını Kürdistan Teali Cemiyeti olarak değiştirdi. Bu cemiyetin mensupları Kürtleri ayrı bir millet olarak görmekteydi. Bu tür kuruluşlar İstiklâl savaşının ilerleyen safhalarında fikir değiştirmişlerdir. Milli Mücadeleye karşı faaliyet gösteren kuruluşlar olarak İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Wilson Prensipleri Cemiyeti¹³ ilk akla gelen cemiyetlerdir.

Yukarıda sayılan zararlı cemiyetlerin dışında İslam Teali Cemiyeti, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti gibi cemiyetler de “zararlı” cemiyetler arasında sayılmaktadır. İslam Teali Cemiyeti’nin (15 Şubat 1919) “zararlı” olduğuna dair gösterilen gerekçede “*hür yaşamak için hilafet ve saltanatın kurtarılıp bütün İslam âleminin birleşmesini sağlamak, din ve devlet ayrılığına taraftar olmamak, ilmî, ahlakî ve içtimai yollardan siyasi hayata etki etmek, dinî prensiplere dayalı bir devlet yönetimi*” şeklinde ifadeler yer almaktadır¹⁴. Trabzon ve Havalisi

¹³ İnkılâp Tarihi kitaplarında yaygın olarak belirtildiğine göre; Wilson Prensipleri Cemiyeti “zararlı” olarak ifade edilmektedir. 1923 yılında Grace Ellison adındaki bir İngiliz kadın yazar tarafından kaleme alınan hatıratında şu ifadeler Wilson Prensipleri Cemiyetinin “zararlı” olup olmadığı hususunda zihinlerde soru işareti bırakmaktadır; “*Bu satırların yazıldığı sırada ben (Grace Ellison), ulusçuluk hareketi başladığından beri Ankara’da bulunmuş olan tek İngiliz kadınıyım... Daha güvende olacağım düşüncesiyle, bana bir Amerikalı olarak seyahat etmem salık veriliyor*”. Grace Ellison, **Ankara’da Bir İngiliz Kadını** (Çev. Osman Olcay), Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 13.

¹⁴ Taş, AİT, c. 158-159; Atatürk Araştırma Merkezi, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, s. 151.

Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin “zararlı” cemiyetler kapsamında değerlendirilmesiyle ilgili olarak da “Padişaha bağlı kalmak” gerekçesi gösterilmektedir. Her iki kuruluş için gösterilen gerekçeler ilgili dönemin şartlarına göre ilgili kuruluşların zararlı olmasını gerekli kılamaz. Zira ifade edilen hususlar dönemin şartlarıyla ilgilidir.

3.1.3. Anadolu'nun İşgali

Antlaşmanın 7. maddesi, İtilaf Devletlerinin Anadolu'yu işgal etmesi için bir bahane teşkil etmekteydi. Bu maddeye dayanarak İtilaf kuvvetleri Türkiye'nin muhtelif yerlerini işgal etmeye başladılar. Mondros Mütarekesinden Mustafa Kemâl Paşa'nın Anadolu'ya gönderilişine kadar olan sürede işgal edilen yerler ana hatlarıyla şöyleydi;

İngilizler mütarekeden bir hafta sonra önemli petrol rezervi olan Musul'u 3 Kasım 1918'de işgal ettiler. 9 Kasım 1918'de İskenderun'u, 10 Kasım 1918'de Çanakkale'yi (Fransızlarla birlikte) işgal ettiler. 13 Kasım 1918'de İtilaf Donanması İstanbul önlerine demirledi. Bu tarihten sonra Osmanlı Hükümeti fiilen İngilizlerin etkisi altına girdi. Hariciye Nazırı Reşit Paşa İstanbul'un işgalini Fransız ve İngilizler nezdinde protesto etti¹⁵. 24 Aralık 1918'de Batum, 10 Ocak 1919'da Antep (Ayıntap) , 22 Ocak'ta Konya istasyonu, 22 Şubat'ta Maraş, 27 Şubat'ta Bilecik, 24 Mart'ta Urfa¹⁶, 13 Nisan 1919'da Kars, İngilizlerce işgal edildi¹⁷. Yukarıdaki ifade edilen yerlerin dışında Mondros mütarekesinden (Ekim 1918) Haziran 1919 tarihine kadar İngilizler

¹⁵ Çapa-Çiçek, AİT, s. 145.

¹⁶ Urfa, 24 Mart 1919 tarihinde İngilizler tarafından işgal edildi. Ekim 1919'da burası Fransızlara devredildi.

¹⁷ Maraş, 22 Şubat 1919 yılında İngilizler tarafından işgal edildi. Daha sonra 29 Ekim 1919'da Fransızlara devredildi. Nuri Ünlü, age, c. 3, s. 399

tarafından işgal edilen yerler şöyleydi; Ceraplus, Haydarpaşa İstasyonu, Turgutlu, Aydın demiryolu (Fransızlarla birlikte), Samsun, Harabnaz ve Telebyad istasyonları, Merzifon¹⁸.

Fransızlar, 11 Aralık 1918'de Dört Yol'u, 17 Aralık 1918'de Mersin'i, 21 Aralık 1918'de Adana ve çevresini, 9 Kasım 1918'de Doğu Trakya demiryolları, 16 Nisan 1919'da Afyon istasyonunu işgal ettiler. Fransızlar işgal esnasında buralarda oturmakta olan Osmanlı vatandaşı olan Ermenileri kullanmışlardı. Fransız üniforması giymiş birçok Ermeni komitacısı, Adana ve Antep civarında Türklere karşı akıl almaz katliamlar yapmıştı. İlk milli direniş 19 Aralık 1918'de Dört Yol'da başlamıştır¹⁹. Bunlara ilaveten Toros tünelleri, Pozantı, Doğu (Şark) demiryolları, Aydın demiryolu, Çiftehane, Akköprü.

İtalyanlar, 28 Mart 1919'da Antalya'yı daha sonra Muğla tarafından Büyük Menderes'in güneyine kadar olan bölümü işgal ettiler. 4 Mayıs 1919'da Kuşadası, 28 Martta Antalya, 11 Mayıs'ta Fethiye, Bodrum ve Marmaris İtalyanlarca işgal edildi. Bu işgal sahasını biraz genişleterek Konya'ya kadar uzandılar²⁰. Bunlara ilaveten Akşehir, Malkara,

¹⁸ Çapa-Çiçek, AİİT, s. 147

¹⁹ Çapa-Çiçek, AİİT, 144.

²⁰ İtalyanların Konya'yı işgali sırasında ilginç olaylar yaşanmıştır. İtalyan işgal kuvvetleri için tahsis edilmiş olan Eski Darülmualimin (Şimdi lise) boşaltılırken müdür Eşref Bey son defa binanın içinde unutulmuş bir şey olmasın diye kontrol ettirdiğinde Topal Ali adındaki bir öğrencinin içerde olduğu görülür. Bu öğrenci binadan çıkmak istemez. Topal Ali'ye bunun sebebi sorulunca şöyle cevap verir; "*Müdür Bey mektebimin İtalyanlara verilmesine tahammül edemiyorum*". Bu cevap karşısında çok duygulanan müdür, Topal Ali'nin elindeki taş dikkatini çeker ve o taşı ne yapacağını sorar. Topal Ali'nin cevabı şöyledir; "*Efendim, buraya ilk adımı atan İtalyanın...*". Topal Ali binadan güçlkle uzaklaştırılır. Önder 1953, 45-46.

Burdur'u işgal etti²¹. İzmir'in önce (St. Jean Maurienne Antlaşması) İtalyanlara vaat edilip daha sonra Paris Barış konferansında Yunanlılara verilmesi sebebiyle bu devletin İngilizlere karşı kırgınlığı vardı. Bundan dolayı İtalyan işgali, İngiliz ve Fransız işgali kadar zarar verici olmamıştır²².

Yunanlılar 9 Ocak 1919'da Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu işgal ettiler. Bu Yunanlıların ilk işgaliydi. Daha sonra 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. İzmir'in işgali düşüncesi 1919'un Şubat ortalarında Yunanistan başbakanı Venizelos'un teklifiyle İngiltere başbakanı Lloyd George tarafından ortaya atıldı. ABD başkanı Wilson bu teklife önce kesinlikle karşı çıktıysa da daha sonra bunda vazgeçti. 7 Mayıs'ta İngiltere, ABD ve Fransa, Yunan donanmasının İzmir'e gönderilmesinde hemfikir oldular. Karar 15 Mayıs'ta uygulandı.

Karaya çıkan Yunan askerleri İzmir Metropolit Hristomos tarafından takdis edildi. Daha sonra aynı Metropolit tarafından Türk kanı dökmeye

²¹ Çapa-Çiçek, AİT, s. 147

²² Damar Arıkoğlu en güvenli bölge olduğunu düşünerek gelmiş olduğu Konya'daki İtalyan askerlerini gördüğünde büyük tepki göstermişti. Otele geldiğinde otelci, İtalyan işgali konusunda kendisine şunları söylemiştir; *"İtalyanlar burada hiçbir şeye karışmıyorlar. Hele hükümet işlerine burunlarını sokmuyorlar. Varlıkları ile yoklukları müsavidir. Ellerinden geldiği kadar halka hoş görünüyorlar. Mevlevi Dergâhı Postnişini Abdulhalim Çelebi'nin trenle bir yere ziyarete gidip gelmesinde bir manga İtalyan askeri selam merasimi yapıyorlar"* Otelcinin bu bilgiyi vermesine üzerine Arıkoğlu *"İtalyanların ne müthiş, sinsi bir yılan olduklarını anladım. Milleti uyutmak, benliğinden uzaklaştırmak için nasıl sessizce çalıştıklarını hissettim"* değerlendirmesini yapmaktadır. Arıkoğlu, 1961, 93; İtalyanların Milli mücadele sırasında göstermiş olduğu yakınlık hususunda bkz. Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 409-410.

ve içmeye davet edildi²³. Yunanlılar sivil, çocuk ve yaşlı demeden katliama giriştiler. Sadece işgalin ilk günü şehit edilen Türklerin sayısı 2 binin üzerindeydi. Yunan ordusu İzmir'den Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyerek kan dökmeyi sürdürdüler²⁴. İtilaf devletleri özellikle İngilizler Trakya'dan Kafkasya'ya kadar Türkiye'nin her tarafına Türk ordusunun terhis ve silahtan arındırılmasını kontrol etmek maksadıyla kontrol subayları yerleştirmişlerdi.

²³ İzmir Metropolit Hristomos'un Yunan askerlerine yapmış olduğu konuşması şöyleydi; *"Asker evlatlarım, Elen çocukları! Bugün ecdad topraklarını yeniden fethetmekle İsa'nın en büyük mucizesini göstermiş oluyorsunuz. Bu uğurda ne kadar Türk kanı döküp içseniz, o kadar sevaba girmiş olacaksınız. Ben de bir bardak Türk kanı içmekle, onlara karşı olan kin ve nefretimi teskin etmiş olacağım."* Nureddin Paşa muzaffer olarak İzmir'e girdiği zaman, kendisine tebrike gelenler arasında bu metropolit de vardı. *"Zaferiniz mübarek olsun"* diyen bu sahtekâra Nureddin Paşa, daha önceki konuşmalarını hatırlatmış ve sonra onu Divan-ı Harbe vermişti. Metropolit muhafaza altında götürülürken, halkın hücumuna uğradı ve öldürüldü. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. 1, MEB Yayınevi, İstanbul 1991, s.190, dip not.157; İzmir metropolit Hristomos'un, heykeli Yunanistan'da dikilmişken ve eliyle İzmir'i işaret etmektedir.

²⁴ Yunanlıların Uşak'ı işgali esnasında uyguladıkları binlerce vahşet uygulamalarından birini aktaralım. Bu aktardığımız vahşet örneği Fransız gözlemci Charl Girard tarafından yapılan yüzlerce tespitten sadece biridir; *"Bir gün bir Türk maskeli dolaştığı için tutuklandı ve öldürüldü. Son dinî vecibeleri yerine getirmek için hoca çağrıldı. Hoca ölen kişiyi kefenlemek için kefen almaya gitti. Döndüğü zaman cesedin başını, oranın yerli Rumları tarafından atılan taşlarla ezilmiş olarak buldu. Daha korkuncu 2 yaşında olan bir çocuğu yeni gömmüşlerdi. Herkes çekildikten sonra, bir Yunan askerî çocuğun cesedini mezardan çıkarttı ve tahta bir dirgene geçirip bir süre arkadaşlarıyla oynadı. Yunanlılar Bursa'nın işgali esnasında da benzer uygulamayı yaptılar. Askerî birliğin başında komutan olarak dönemin Yunan başbakanı Venizalos'un oğlu Sofokles vardı. Komutan Sofokles, Osman Gâzi'nin türbesine geldi ve sandukayı tekmeleyerek; "Kalk da milletini kurtar" diye bağırdı. Daha sonra da "muzaffer" bir komutan edası ile sandukanın önünde fotoğraf çekirtirdi". Talat Yalazan, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi**, Ankara 1994, s.69, 84.*

Mondros Mütarekesinden sonra İşgal edilen yerler (Kaynak: Google Mondros Mütarekesi Sonrası İşgal edilen Yerler (2 Mayıs 2015))

3.1.4. İşgallere Karşı Türk Milletinin Tepkisi

İtilaf Devletleri Mondros mütarekesinin 7. maddesine dayanarak yurdun muhtelif yerlerini işgal etmeye başlamışlardı. Bu işgaller karşısında yönetim İstanbul'da bir direnişin mümkün olmadığını görerek Türk milletinin harekete geçmesi yönünde çözüm arayışları içine girdi. İstanbul'da yönetim çare arayışı içinde girdiği sıralarda Anadolu'nun hemen hemen dört köşesinde vatan savunması amacıyla cemiyetler kurulmaya başlamıştı. Bu cemiyetlerin müşterek özelliği hukukî zeminde ülkeyi savunmaktı. Ancak gerekirse silaha sarılma yönünde de kararları vardı.

Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi Milli Mücadele sürecini hızlandırmıştır. Yediden yetmişe milletçe organize edilmiş olan direniş

faaliyetleri ülkenin dört bir yanında İzmir'in işgalini protesto etmek için mitingler yapılmaya ve protesto telgrafları çekilmeye başlanmıştır. Yüz binleri aşan kişinin katıldığı mitingler tertip edilmiştir. Yapılan bütün bu faaliyetlerin temel hedefi, işgallerin kabul edilemeyeceği hususunu ülke ve dünya kamuoyuna duyurulmasına sağlayarak millî direniş zeminini oluşturmaktır.

3.1.5. Paris Barış Konferansı

Birinci Dünya Savaşını müteakip savaşın galipleri barış şartlarını tespit etmek için Paris'te 18 Ocak 1919 tarihinde toplandılar. Bu konferansa Amerika, İngiltere, İtalya, Fransa ve Japonya başta olmak üzere 32 devlet katıldı. Konferansta yukarıda zikredilen beş devlet etkiliydi. Bunlara “beşler konseyi” denilmiştir. 24 Mart 1919'dan itibaren Japon Başbakanını konferanstan ayırılınca konsey iki ayrıldı;

1.Dörtler Konseyi; Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın devlet veya hükümet başkanlarından meydana geldi. Toplantılarda İtalya bazen dışlanmaktaydı. Bu durumda “Üçler” konseyi oluyordu. Mesela İzmir'in işgali meselesinde İtalya dışlandı²⁵.

2.Beşler Konseyi: Konsey yukarıda sayılan beş devletin dışişleri bakanlarından meydana gelmiştir.

Ermeniler, Kürtler ve Rumlar bu konferansa temsilci göndererek toprak talebinde bulundular. Fransa ve Amerika'nın açık destek verdiği Ermeniler şu vilayetleri talep etmekteydiler; Trabzon-Van-Bitlis-Diyarbakır-Harput (Elazığ), Sivas-Erzurum-Maraş-Kozan-Cebel-i Bereket (Hassa-Dört Yol), İskenderun Limanı ve Adana. Hâlbuki bu

²⁵ Atatürk Araştırma Merkezi, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, c. 1, s. 150.

vilayetlerin hiçbirinde Ermeniler çoğunlukta değildiler. Ermenilerin taleplerini Patrik Zaven Efendi ile Bogos Nubar Paşa dile getirmiştir.

İngilizler tarafından desteklenen Kürdistan Teali Cemiyeti temsilcileri, doğu vilayetlerindeki Ermenilere vaat edilen toprakların bir kısmını talep ediyorlardı. Bu bölgede çoğunlukta olduklarını iddia ediyorlardı. Kürt aşiretleri, daha önceki yıllarda İngiliz ajanları tarafından Osmanlı aleyhine tahrik edilmişler, fakat bunların büyük bir kısmı ayrılıkçı tahriklere kapılmamıştı. Propaganda yapmak isteyen bazı İngilizler, Kürtler tarafından öldürülmüştü.

Yunanlılar, Bizans imparatorluğunun devamı olduklarını hayal ediyorlardı. Bütün Ege Adaları, Batı Anadolu, Karadeniz'e kadar uzanan Trakya ve İstanbul, Rumların hayal ettikleri coğrafyaydı. Paris barış konferansında Yunan talepleriyle Bulgar ve İtalyan istekleri uyuşmamaktaydı. Bulgaristan mağluplar safında olduğundan talepleri dikkate alınmadı.

3.1.6. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri

Mondros Mütarekesinden hemen sonraki günlerde bütün ülke çapında müdafaa-ı hukuk cemiyetleri kurulmaya başlanmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi İzmir'in işgaliyle bu faaliyetler hızlanmıştır. Zira İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Osmanlı yönetimi ve halk açısından beklenmeyen bir durumdu. Anadolu'nun il ve ilçe bazında kurulmuş olan bu çok sayıdaki müdafaa-ı hukuk cemiyetleri öncelikle işgale maruz kalan bölgelerde teşkilatlanmıştır. Aşağıda da ifade edileceği üzere halkımız tarafından kurulmuş olan bu cemiyetler milletçe ülke savunmasına zemin hazırlama konusunda çok etkili olmuşlardır. Bazı cemiyetlerin süreli yayın organları vardı. Bir kısmının yabancı dilde

yayın yapan gazeteleri bile bulunmaktaydı. Çok sayıda mitingler tertip etmişlerdir. Bu cemiyetlerden bazılarını kısaca ele alalım.

3.1.6.1. Milli İslam Şurası

Milli İslam Şurası Millî Mücadele esnasında Kars'ta kurulan ilk millî teşkilattır. 5 Kasım 1918'de kurulan bu teşkilatın amacı, Elviye-i Selase'nin yani üç vilayetin (Kars, Ardahan, Batum) Ermeni ve Gürcü işgaline engel olmaktı. Bu bölgenin % 85 Türk idi. Türklerin burada çoğunlukta olduğunu ve Wilson prensibine göre bu bölgenin Türkler tarafından idare edilmesi gerektiği savunulmuştur. Bu şuranın mücadelesi 30 Ekim 1920'da Kars'ın işgalden kurtuluşuna kadar devam etmiştir²⁶.

3.1.6.2. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti

Trakya-Paşaeli Müdafaa-ı Heyet-i Osmaniye Cemiyeti, 2 Aralık 1918 tarihinde kurulmuştu. Amacı Trakya'da Yunan işgaline karşı direnişleri organize etmek ve Mavri Mira'cılarının iddialarına karşı propaganda geliştirmekti. Bu cemiyet Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çatalca, Gelibolu, Gümölcine ve Dedeoğlu'nda teşkilatlanmıştı. Bütün Trakya'nın ırk, kültür ve tarih bakımından Türklere ait olduğu, ilmî ve tarihî belgelerle kamuoyuna anlatılmıştır. Cemiyetin Yeni Edirne ve Ahâli olmak üzere iki gazetesi vardı. Osmanlı Devleti'nin Trakya'yı kurtaramaması durumunda ve bu bölgenin yabancı işgaline maruz kalması ihtimaline karşı cemiyet, bu bölgede geçici Türk hükûmetinin kurulması kararını almıştı. 16 Mart 1920'de 34 sayfalık "Cenûb-î Trakya'da/Güney Trakya'da Hâkimiyet Hakkı Kimindir?" başlıklı bir broşür

²⁶ Taş, AİT, c. 1, 160.

yayınlanmıştır. Son Osmanlı Mebuslar Meclisi, TBMM ve Avrupa merkezlerine Osmanlı hükümetinden ayrı olarak heyetler gönderilmiştir.

3.1.6.3. İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti

İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, 2 Aralık 1918 tarihinde İzmir'de kurulmuştur. İzmir'in Yunanlılara verilmesini engellemek amaçlanmıştır. Paris Barış konferansına temsilciler gönderilmiştir. Mart 1919 tarihinde büyük bir kongre tertip eden cemiyet, gerekirse silahlı mücadelenin yapılması konusunda karar almıştır. Alınan kararlar İtilaf devletlerine bildirilmiştir

3.1.6.4. Kilikyalılar Cemiyeti

21 Aralık 1918 İstanbul'da Adanalı, Maraşlı, Antepli ve Tarsuslular tarafından kurulmuştu. Amaç, bu vilayetlerimizin Ermenilerce işgalini önlemektir. Cemiyet, bu bölgede Ermeniler tarafından kurulması düşünülen, Kilikya Ermenistan'ını engellemeyi ve bu bölgenin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını kuvvetlendirmeyi amaçlamaktaydı²⁷.

3.1.6.5. Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti (Redd-i İlhak)

Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti (Redd-i İlhak) İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetiyle birleşerek Redd-i İlhak adını almıştır (14 Mayıs 1919). Cemiyetin amacı Rumların Megalı İdea düşüncelerine karşı propaganda geliştirmektir. Batı Anadolu'nun birçok yerine şubeler açan cemiyet bildiriler yayınlarak Yunan zulmünü protesto etmiş ve Batı Anadolu'daki Yunan katliamını dünya kamuoyuna duyurmuştur.

²⁷ Mondros Mütarekesi'nden hemen sonraki günlerde İtilaf Devletleri Adana'ya 1600, Tarsus'a 600 ve Kilikya bölgesinin kuzey kısımlarına da 5700 Ermeni yerleştirmişlerdi. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i...** 323.

3.1.6.6. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti,

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti, Trabzon'un Pontusçu Rumlara ve Ermenilere verilmesini önlemek amacıyla 12 Şubat 1919 tarihinde Trabzon'da kurulmuştur. İstiklâl gazetesiyle fikirlerini yayan cemiyet 7 Haziran 1919 tarihinde Padişaha bir telgraf çekerek; Fatihlere ve Kanunîlere yakışır bir şekilde hareket edilmesini talep etmiştir.

3.1.6.7. Millî Kongre ve İhsas-ı Millî Kadınlar Cemiyeti

Millî Kongre Cemiyeti 70 kadar kuruluşun iştirakiyle Kasım 1919'da İstanbul'da kurulmuştur. Millî Mücadelenin toplum geneline yayılmasında katkıda bulunmuştur²⁸. 24 Kasım 1918'de İstanbul'da kurulmuş olan İhsas-ı Millî Kadınlar Cemiyeti de Türk milletinin hakkını aramak amacıyla çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda olmak üzere Avrupa nezdinde propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur.

3.1.6.8. Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan cemiyeti

Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan cemiyeti 9 Aralık 1919 tarihinde Sivas valisinin eşi Melek Reşit Hanım tarafından Sivas'ta kurulmuştur. Cemiyet, Amasya, Erzincan, Kayseri, Bolu, Konya ve Burdur'da şubeler açmıştır. İşgaller karşısında İtilaf Devletlerine protesto telgrafları gönderilmiştir. Wilson'un eşiyle İngiliz Kraliçesine Anadolu'daki işgallerin haksızlığına dair tepkiler dile getirilmiş ve irtikâp edilmiş olan katliamlar konusunda belge ve bilgi gönderilmiştir.

²⁸ Dr. Esat (Işık) Bey tarafından kurulmuş olan Milli Kongre Cemiyetinin İttihat ve Terakki Cemiyetiyle organik bağı ve mitingleri organize etmesiyle ilgili olarak bkz. Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 121 vd.

3.1.6.9. Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Doğu vilayetlerimizin Ermenilere verilmesine engel olmak amacıyla oluşturulan bu cemiyet 4 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin Vatan ve Hadisât²⁹ isimli iki gazetesi vardır. Bu basın organları yoluyla doğu vilayetlerimizin Müslümanlara ait olduğu delilleriyle anlatılması amaçlanmıştır.

Bu cemiyetin 10 Mart 1919'da Erzurum'da bir şubesi açılmıştır. Buradaki şube kısa zamanda güçlenmiştir. Mayıs 1919'da Kazım Karabekir'in Erzurum'a gelmesiyle cemiyet önemli bir desteğe sahip olmuştur. Mustafa Kemâl Paşa henüz Erzurum'a gelmeden önce cemiyet 17–25 Haziran 1919 tarihinde bir kongre yaparak bazı önemli kararlar almıştır. Yayın organı Albayrak gazetesi olan bu cemiyetin almış olduğu bazı kararlar şunlardır;

1. Şark vilayetleri Osmanlı camiasından ayrılmayacaktır.
2. Her ne suretle olursa olsun memleket bir Ermeni saldırısına uğrarsa, buna şiddetle karşı konulacaktır.
3. Doğu vilayetlerinde oturan vatandaşlarımız, hiçbir zaman topraklarını terk etmeyeceklerdir.
4. Bekçi teşkilatı adı altında köylüler silahlandırılacaktır.

²⁹ Hadisat gazetesi Süleyman Nazif tarafından idare edilmiştir. Cemiyet hükümetten 50 bin liralık yardım almıştır. Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 115.

3.1.7. Mustafa Kemâl'in Ortaya Çıkışı ve Aldığı Görevler

Mustafa Kemâl'in ilk görev yeri 1905 yılında merkezi Şam'da bulunan 5.Ordu'dur. Burada 1907 yılında Kolağası³⁰ rütbesine yükseltildi. Aynı yıl Selanik 3.Orduda görevlendirildi. Eylül 1909'da Trablusgarp'ta çıkan isyanı bastırmak üzere, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından görevlendirildi. 1909'da İstanbul'da ortaya çıkan 31 Mart İsyânını bastıran Hareket Ordusu'nda kurmay subay olarak bulundu. Bu orduya "Hareket Ordusu" adını veren Mustafa Kemâl'dir. Hareket ordusu dağıtıldıktan sonra tekrar Selanik'e döndü ve burada yeni oluşturulan subayları eğitme görevi verildi³¹. 1910'da Arnavutluk'taki isyanı bastırmak üzere Mahmut Şevket Paşa'nın maiyetinde kurmay başkanı olarak bulundu. Aynı yıl komutanının rahatsızlığı sebebiyle geçici olarak Selanik'teki 38. Alay'a komuta etti³². 1910 sonbaharında Fransa'da yapılan Picardi manevralarına gönderilen heyet arasında yer aldı. 1911'de İtalyanların Trablusgarp'a saldırımları üzerine burayı savunmak üzere giden subaylar arasında Mustafa Kemâl de vardı³³. Bingazi, Tobruk ve Derne'de savunmalarında görev aldı³⁴. Burada 27 Ekim 1911 tarihinde binbaşılığa terfi ettirildi. Mustafa Kemal Trablusgarp'tan

³⁰ Kolağası, Yüzbaşı ile Binbaşı arasında bir rütbedir.

³¹ Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 86.

³² Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 87.

³³ M. Kemal Paşa Trablusgarp'a Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı ve Ömer Naci gibi isimlerle birlikte gitmiştir. Mısır'da hasta olmuş ve buradan itibaren yolculuğu Nuri Conker ile birlikte olmuştur. Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 89.

³⁴ M. Kemal'in Trablusgarp'ta bulunduğu sıralarda Enver Bey ile ihtilaf içinde olduğu biliniyor. Bu husustaki ayrıntılar için Mahmut Şevket Paşa'nın günlüklerine bakılabilir. Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 91.

İstanbul'a döndüğünde Balkan muharebeleri neredeyse sona ermişti. 27 Kasım 1912'de Bahr-i Sefit Boğazı (Çanakkale Boğazı) Mürettebesi Harekât Şubesi Müdürlüğüne tayin edildi. 27 Ekim 1913 tarihinde M. Kemal Sofya'ya sürgün şeklinde ateşemiliteri olarak tayin edildi³⁵. 11 Ocak 1914 tarihinden itibaren Belgrat ve Çetine ateşemiliterlikliğini de yürütme görevi verildi. Burada 1914'de Yarbaylığa (kaymakam) yükseltildi. 4 Ağustos 1914'de Sırbistan Ateşemiliterliğine atandı. Burada göreve devam ederken Birinci Dünya Savaşı çıkmıştı. Mustafa Kemâl Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine başvurarak cephede görev almak istediğini belirtti. Bu talep üzerine Tekirdağ'da bulunan 19. Tümen komutanlığına atandı. Kısa süre sonra tümeniyle birlikte Maydos'a naklolundu.

Çanakkale cephesinde düşman donanması üstün ateş gücüyle boğazı zorlamış fakat Mehmetçiğin imanlı direnişi karşısında 18 Mart 1915 tarihinde kesin bir hezimete uğrayarak geri çekilmişti. Bu yenilgiden sonra İtilaf devletleri Gelibolu yarımadasına 24 Nisan 1915'den itibaren asker çıkarmaya başlamışlardı. 25 Mayıs 1915'de Seddülbahir ve Arıburnu mevkilerine çıkarma yapan düşman kuvvetleri diğer taraftan da Conkbayırı istikametinde ilerlemekteydi. Mustafa Kemal, buradaki çarpışmalarda görevlendirildi. 1 Haziran 1915'de albaylığa (miralay), 8 Ağustos 1915'de Anafartalar grup kumandanlığına getirildi.

³⁵ Balkan Muharebeleri sırasında Edirne'nin geri alınması sırasında M. Kemal ile Ali Fethi Okyar'ın planlanan zamandan önce orduyu taarruz ettirip 20 bin civarında Mehmetçiğin şehit olmasına sebep olmuşlardı. Bundan dolayı Sofya'ya sürgün olarak görevlendirilmişlerdir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Ötesi**; Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**;

14 Ocak 1916'da Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığına tayin edildi. Kısa bir süre sonra bu kolordunun Diyarbakır'a nakledilmesi üzerine 27 Mart 1916'da oraya intikal etti. 1 Nisan 1916 tarihinde tuğgeneralliğe yükseltildi³⁶. 17 Şubat 1917 tarihinde Hicaz Kuvve-i Seferiyesi³⁷ adı

³⁶ Genel Kurmay Başkanı Enver Paşa, "kadirşinaslık" göstererek, kendisi gibi Mustafa Kemal'i, süresi dolmadan (sekiz aylıkken) general yapmıştır. Bk. Cemil Conk Paşa, Liman Von Sanders Paşa, Fahrettin Altay, **Çanakkale Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul 2002, s. 40.

³⁷ M. Kemal Paşa'nın kabul etmediği Hicaz Kuvve-i Seferiye komutanlığına Ömer Fahreddin Paşa (Türkkan) getirildi. Ömer Fahreddin Türkkan (1868, Rusçuk - 22 Kasım 1948, Eskişehir yakınları). Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında çıkan Şerif Hüseyin İsyanında zor şartlar altında Medine'de yönettiği 2 yıl 7 ay süren Medine Müdafaası meşhurdur. "Medine Müdâfii", "Türk Kapları", "Çöl Kapları", "Medine Kahramanı" lakaplarıyla anılır., 93 Harbi'nden sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. Mekteb-i Harbiye'yi birincilikle bitirdi. Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdikten sonra 1891 yılında Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle göreve başladı. Balkan muharebesinde Çatalca savunmasında ve Edirne'nin geri alınışında hizmetleri oldu.

I. Dünya Savaşı başladığında 4. Ordu'ya bağlı 12. Kolordu komutanı olarak Musul'da bulunuyordu. 1915 yılında 4. Ordu komutan vekilliğine getirildi. Bu bölgede iken hem tehciire tabi tutulan Ermenileri yerleştirmesiyle uğraştı aynı zamanda Urfa, Zeytun, Musadağı ve Haçin'deki Ermeni isyanlarını bastırdı.

1916 yılında 4. Ordu komutanı Cemal Paşa tarafından Medine'deki Hicaz Kuvve-i Seferiyesi komutanlığına atandı. Medine Kuşatması'ndan sonra savaş esiri olarak önce 27 Ocak 1919 tarihinde Mısır'a daha sonra da 5 Ağustos 1919 tarihinde Malta'ya sürgün edildi.

Sürgün sırasında, savaş suçlularını yargılamak üzere İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'da kurulan Kürt Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbi adı verilen mahkemece ölüme mahkûm edildi. 8 Nisan 1921 tarihinde Malta'dan kurtulduktan sonra Eylül 1921 tarihinde Milli Mücadeleye katılmak üzere Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal Paşa tarafından Güney Cephesi'nde Fransız Ordusu'na karşı savaşan Türk kuvvetlerini birleştirmekle görevlendirildi. Fransızlarla Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla güneyde savaş sona erince 9 Kasım 1921 tarihinde TBMM tarafından Kabil Büyükelçiliği'ne tayin edildi. 1936 yılında Ferik korgeneral rütbesi ile ordudan emekli oldu. 22 Kasım 1948 tarihinde bir tren yolculuğu sırasında Eskişehir yakınlarında kalp krizi geçirerek vefat etti. Vasiyeti üzerine Aşiyen Mezarlığına

altında teşkil edilmek istenen kuvvetlerin komutanlığına getirilmek istendi. Bu görevi kabul etmedi. 7 Mart 1917 tarihinde 2.Ordu komutan vekilliğine tayin edildi. 5 Temmuz 1917’de 7.Ordu komutanlığına getirildi. Bu ordu (7. Ordu) 15 Temmuz 1917’de teşkil edilecek Yıldırım Orduları Grubu komutanlığı bünyesine alınmıştır. Yıldırım Orduları grubunun komutanlığına Alman General Falkenhayn getirildi. Mustafa Kemâl burada 20 Eylül’de, harbin genel gidişatıyla ilgili bir rapor hazırlayarak genelkurmay’a sundu. Fakat genelkurmay bu raporu dikkate almadı. Bunun üzerine Mustafa Kemâl 7.Ordudaki görevinden 6 Ekim 1917 tarihinde istifa ederek İstanbul’a döndü³⁸. 15 Aralık-4 Ocak 1918 tarihleri arasında şehzade Vahdeddin ile Almanya’da cepheleri dolaştı. Haziran-Ağustos 1918’de tedavi için Viyana’ya gitti. 7 Ağustos 1918’de Mustafa Kemâl Paşa, Filistin’deki 7.Ordu komutanlığına tekrar tayin edildi. 7. Ordu, İngilizlerin saldırıları karşısında fazla tutunamadı ve 5 Ekim 1918 tarihinde Halep’e çekilmek zorunda kaldı. İngilizlerin tahrikleriyle bir taraftan yerli halkın isyanı, diğer taraftan İngiliz kuvvetlerini baskısı karşısında zor durumda kalan 7. Ordu Halep’in kuzeyine doğru çekildi (25 Ekim 1918).

Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince Alman subayların ülkeyi terk etmesi gerekiyordu. Bu hüküm gereğince Alman komutan ülkeyi

defnedildi.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96mer_Fahreddin_T%C3%BCrkan\(25_Aralık_2016;_18:17\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96mer_Fahreddin_T%C3%BCrkan(25_Aralık_2016;_18:17)).

³⁸ M. Kemal Paşa’nın İstanbul’a gitmek üzere yola çıkacağında Cemal Paşa’nın önemli miktarda kişisel yardımı olmuştur. Cemal Paşa M. Kemal Paşa’nın Halep’teki atlarını onun için satmıştır. Atlar başka türlü satılamıyordu. Zira bütün atlar normal olarak orduya tahsis ediliyordu. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 90.

terk etti. Boşalan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına 31 Ekim 1918'de tayin edilen Mustafa Kemâl Paşa, Adana'ya gelerek karargâhı teslim aldı. Fakat bir süre sonra 4 Kasım 1918'de bu ordu lağvedildi ve Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldi.

3.1.8. Mustafa Kemâl Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti İle İlişkisi

Mustafa Kemâl harbiye mektebinden mezun olduktan sonra Şam'da bulunduğu sıralarda İttihatçıların kurmuş olduğu Vatan adında bir cemiyete üye oldu (1905)³⁹. Mustafa Kemâl'in bu cemiyete katılmasıyla bu kuruluşun adı "Vatan ve Hürriyet" olarak değiştirildi. Bir süre sonra bu cemiyete Mustafa Kemâl başkan oldu. Bu tarihten sonra cemiyette faaliyetler hızlandırıldı. Mustafa Kemâl Yafa, Beyrut ve Kudüs'e giderek buralarda cemiyetin şubelerini açtı. Bu faaliyetler sırasında Mustafa Kemal ile Dr. Mustafa Cantekin, Müfit (Özdeş) ve diğer bazı arkadaşları birlikte hareket etmişlerdir⁴⁰.

Mustafa Kemâl 1907 yılında 3.Ordu'ya tayin edilerek Selanik'e gittiğinde orada İttihat ve Terakki Cemiyeti yoğun bir şekilde faaliyetlerde bulunmaktaydı. Mustafa Kemâl orada 1908 yılında İttihat Terakki Cemiyetine üye oldu⁴¹. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonraki

³⁹ Vatan ve Hürriyet isimli gizli cemiyete bazı eserlerde Atatürk'ün Ekim 1906 tarihinde girdiği belirtilmektedir. Bu tarih doğru değildir. Bu tarihte M. Kemal Şam'da değildir. Doğrusu Ekim 1905'tir. Bk. İzzet Öztoprak, "Bibliyografya", **Bellekten**, C. LV, SA. 212, Nisan 1991, s. 260; Bazı kaynaklarda M. Kemal'in bazı arkadaşlarıyla gizli olarak Vatan ve Hürriyet Cemiyetini kurduğu belirtilmektedir. Akandere-Semiz, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 96.

⁴⁰ Yaşar Akbıyık, Atatürk'ün Hayatı, **Türkler**, C. 16, s. 426.

⁴¹ Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı veya bu gruba yakınlığı konusunda farklı tespitler vardır. Bunlardan birisi 1918 yılının sonlarına doğru Mustafa Kemal

aylarda Trablusgarp'ta karışıklıklar çıkmıştı. Mustafa Kemâl Cemiyet tarafından Eylül 1908'de buradaki karışıklığın giderilmesi için görevlendirildi.

22 Eylül 1909 tarihinde Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyetinin ikinci kongresine Trablus delegesi sıfatıyla katıldı. Mustafa Kemâl bu kongrede bazı fikirlerini gündeme getirdi. Kongrede M. Kemal'in gündeme getirdiği fikirlerin bazıları şunlardı; Cemiyet siyasi parti hâline getirilmelidir. Ordunun siyasete girmesi doğru değildir⁴². Cemiyet içinde eşitlik temin edilmelidir. Hükümet işleriyle din

Paşa'nın Teceddüt Fırkası'na girdiği konusunda basında çıkan haberlerdir. 29 Aralık'ta Söz gazetesinde çıkan bu haberi Mustafa Kemal tekzip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "İttihatçılığı" konusunda bir başka tespitte kendi sözleridir. Papaz Frew ile gerçekleşen görüşmesinde papaz Mustafa Kemal'e şunları söylemiştir; "*İttihat ve Terakki'nin cinayetlerini evvela tasdik etmelisiniz*". Paşa buna şu karşılığı vermiştir; "*Ben İttihat ve Terakki'nin mümessili değilim!..Fakat müsaadenizle söylemeliyim ki İttihat ve Terakki vatanperver bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit sizin bu tezyiflerinize (aşışılama ve suçlama) hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ama vatanperverliği münakaşaların üstündedir*". Bkz. Akşin 1998, c. 1, 191, 114 n.

⁴² Ordunun siyasete karıştırılmaması konusunda Mustafa Kemâl Paşa şöyle değerlendirme yapmaktaydı; "*Askerlerin siyasetle iştigalden men'i/siyasetle uğraşmaması için Maddei Kanunîye (/Kanun maddesi) yapmışlar. Ben hasbel tesadüf (tesadüfen) bulunduğum bir kongrede 'askerleri bırakınız' dediğim için MÜRTECİ OLDUM. İdama mahkûm edildim.*" Bk. Hikmet Bil, **Atatürk'ün Sofrasında**, İstanbul- 1999, s.38; Kemal Paşa'nın "idama mahkûm edilmesiyle" ilgili olarak Zürcher şu değerlendirmeyi yapmaktadır; "*Kemal Paşanın öldürülme iddiası pek de mümkün gözükmemektedir. Çünkü Mustafa Kemal, kesinlikle, kongrede bu görüşü savunan tek kişi değildir. Kaldı ki, iddiaya göre Mustafa Kemal'i öldürecek kişiler olan Halil (Kut) ve Abdülkadir'e Kemal Paşa tarafından önemli görevler verilmiştir*". Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 87.

işleri birbirinden ayrılmalıdır⁴³. Mustafa Kemâl'in savunduğu bu fikirler, Cemiyet tarafından tepkiyle karşılandı. Mustafa Kemâl bu tarihten sonra cemiyet ile münasebetlerini asgari seviyeye indirmiştir⁴⁴.

Zürcher'in belirttiğine göre; M. Kemal Paşa İttihatçıların askerî çekirdeğine mensup olduğu kesindir. Ancak kendisinin bu cemiyetin fedai grubuna⁴⁵ mensup olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat o grubun bazı meşhur üyelerine (Nuri Conker, Hüsrev Sami Kızıldoğan, Abdulkadir, Cevat Abbas Gürer, Yakup Cemil) yakınlığı bilinmektedir. M. Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşhur ilk üç isminden Cemal Paşa'ya yakındır. Rauf Orbay, M. Kemal'i kendisine Cemal Paşa'nın tanıttığını ifade etmektedir. 1913'de M. Kemal ile Ali Fethi Okyar Sofya'daki diplomatik görevlerini kabul etmeden önce Cemal Paşa'ya danışmışlardır. 1917'de M. Kemal Paşa İstanbul'a gitmek üzere yola çıkacağı zaman Cemal Paşa ona önemli miktarda yardımda

⁴³ Ozankaya'nın naklettiğine göre Mustafa Kemal'in 1906 yılında tasarlamış olduğu fikirlerini Bulgar Türkolog Monotof'a şöyle ifade etmiştir; “*Saltanat yıkılmalıdır, devlet yapısını türdeş bir ögeye dayanmalıdır. Din ve devlet birbirinden ayrılmalıdır... Batı uygarlığına girmemize engel olan yasağı atarak Latin kökünden bir alfabe seçmeli, kılık kıyafetimize değin her şeyimizde batılılara uymalıyız. İnanız ki bunların hepsi birgün olacaktır*”. Özer Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik Türk Demokrasi Devriminin Temeli**, Tekin Yayınevi, Ankara 1983, s. 156; Ayrıca bkz. Afet İnan, **Vatan ve Hürriyet**, İstanbul 1937.

⁴⁴ E.Semih Yalçın, “Mustafa Kemâl Paşa'nın İttihatçılığı”, **Türkler**, c. 15, s.245-253.

⁴⁵ İttihat ve Terakki Cemiyetinin fedai kadrosu vardı. Özellikle askerî grubun eylemci çekirdeği 40-50 subaydan ve birkaç astsubaydan oluşuyordu. Bunlar İttihat ve Terakki Cemiyetinin tehlikeli görevler, özellikle siyasi cinayetler için kullandığı özel fedai birliklerine mensuptular. Bunlardan bazıları şunlardır; Abdulkadir, Ali (Çetinkaya), Atıf (Kamçıl), Sarı Efe Edip, Kuşcu-başızade Eşref (Sencer), Sapançalı Hakkı, Halil (Kut), Filipeli Hilmi, İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Nuri (Conker), Kazım (Özalp), Süleyman Askerî, Yenibağçeli ve Nail, Yakup Cemil. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 84.

bulunmuştur⁴⁶. Birinci Dünya Savaşını müteakip Cemal Paşa yurt dışına kaçtıktan sonra M. Kemal ile mektuplaşmışlardır. Kemal Paşa Cemal Paşa yurt dışında öldürüldükten sonra na'sının Eylül 1920'de Erzurum'a defnine izin vermiştir. Hâlbuki Talat Paşa'nın na'sı M. Kemal Paşa'nın ölümünden sonra⁴⁷ Enver Paşa'nın ise yakın tarihlerde yurda getirilmiştir.

3.1.9. M. Kemal'in Şehzade Vahdeddin ile Almanya Seyahati

Mustafa Kemâl Paşa 1917 yılında 7.Ordu komutanlığından istifa ettikten sonra İstanbul'a çağrılmıştı. O günlerde Şehzade Vahdeddin'in Almanya seyahati gündemdediydi. Bu seyahatte Mustafa Kemâl Paşa Şehzade Vahdeddin'e yaver olarak görevlendirildi. Almanya seyahati 15 Aralık 1917'den 4 Ocak 1918'e kadar 20 gün sürmüştür. Bu seyahat esnasında Şehzade Vahdeddin ve Mustafa Kemâl Paşa birbirlerini daha yakından tanıma fırsatını buldular. Mustafa Kemâl Paşa çeşitli konulardaki fikirlerini Şehzadeye aktardı. Paşa, Almanya seyahatinden döndükten sonra rahatsızlandı ve tedavi görmek üzere iki aylık bir süre için Viyana ve Karlsbad'a gitti.

3.1.10. M. Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri

Mütareke hükümlerine göre bütün ordular lağvedileceğinden, 4 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu dağıtılmış ve diğer komutanlar gibi Mustafa Kemâl Paşa da İstanbul'a çağrılmıştı. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemâl Paşa müfettiş olarak Anadolu'ya

⁴⁶ Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'teki atlarını onun için satmıştır. Atlar başka türlü satılamıyordu. Çünkü bütün atlar normal olarak orduya tahsis ediliyordu. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**,91.

⁴⁷ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**,91.

gönderilinceye kadar burada yaklaşık olarak altı ay kalmıştır. Bu süre zarfında siyasi faaliyetlerde bulunmuş, padişahla beş defa görüşmüş⁴⁸, İttihatçılarla birlikte Ahmet Rıza Bey'in hükümet kurması yönünde teşebbüslerde bulunmuş, Minber gazetesi⁴⁹ çıkararak yazılar yazmış ve İtilaf devletlerinin temsilcileriyle görüşmelerde bulunmuştur⁵⁰.

Mustafa Kemâl Paşa İstanbul'da kaldığı süre içinde yukarıda da ifade edildiği gibi beş defa görüşme yapmıştır. Bunlardan en sonuncusunu şöyle anlatmaktadır; ...”*Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdeddin ile adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap vardı. Salonun Boğaziçi'ne açılan penceresinden gördüğümüz manzara şöyleydi;; Birbirine paralel*

⁴⁸ M. Kemâl Paşa, Padişah Vahdeddin ile farklı tarihlerde beş defa görüşme yapmıştır. Bu tarihler şöyledir; 15 Kasım 1918, 29 Kasım 1918, 20 Aralık 1918, 15 Mayıs 1919, 16 Mayıs 1919. Tansel, **Mondros'tan**, c. 1, s. 233, dn. 39; Akşin 1983, 113.

Kazım Karabekir Paşa da 6 Aralık 1918'de padişah ile görüşme yapmıştır. Bu görüşmede; ordunun zayıflatılmaması, genç komutanların Anadolu'da görevlerine iadesi, kendisinin (Karabekir Paşa) Doğu'ya gönderilmesini söylemiştir. Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, s. 48.

⁴⁹ Minber gazetesi 1918'in sonu ve 1919'un başı olmak üzere toplam 50 sayı çıkmıştır. Ali Fethi Okyar'ın sahipliğinde ve Dr. Rasim Ferit Bey'in sorumlu müdür olarak görev yaptığı bu gazetede M. Kemal Paşa imzasız yazılar yazmıştır. İlgazi, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, 103.

⁵⁰ Mesela 17 Kasım 1918'de Minber gazetesinde, 18 Kasım 1918'de Vakit gazetesinde yayınlanan mülakatında Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin dostluğundan uzun uzun söz etmiştir. Çavuş 2006, 17.

Kazım Karabekir'in verdiği bilgiye göre M. Kemal Paşa İstanbul'da olduğu günlerde Tokatlıyan'da İngilizlerle görüşme yapmıştır. İngiliz erkanı harbiyesi M. Kemal Paşa'yı davet ederek Çanakkale Muharebeleriyle ilgili bilgi almıştır. M. Kemal Paşa bilgi verdikten sonra “Ne fayda ki bugün mahvolduk”. Bunun üzerine İngiliz general şunları söylüyor; “Yine kurtarabilirsiniz. Mühim bir zabitan kadrosuyla Anadolu'ya geç ve Bolşevikliği ilan et. Memleketinizde ne İngiliz kalır, ne Fransız, ne de başkası”. Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, s. 52.

hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordolarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek kafi idi. Vahdeddin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı: 'Paşa Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir.(Elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilave etti:) Tarihe geçmiştir'. O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum: 'Bunları unutun', dedi. 'Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa Paşa, devleti kurtarabilirsin!'"⁵¹.

3.2. MİLLETİN İNİSİYATİFİ ELE ALMASI

3.2.1.M. Kemal Paşa Anadolu'ya Geçmeden Yapılan Kongreler

Millî Mücadele döneminde Müdafaai hukuk cemiyetleri tarafından birçok kongreler yapılmıştır. Mustafa Kemâl Paşa Anadolu'ya

⁵¹ Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs Cuma selamlığından sonra Padişahla olan görüşmesinde, Sultan Vahdeddin Boğaz'da sıralanmış olan ve toplarını saraya çevirmiş bulunan düşman savaş gemilerini göstererek şunları söylemiştir; "Görüyorsun, ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lazım geleceğini tasavvurda tereddüde dūçar oluyorum. İnşallah millet mütenebbih ve müteyakkız olur, bu vaziyet-i elîmeden gerek beni ve gerekse kendini tahlis eder. Nâmağlup kumandanım, Vilayat-ı şarkiyenin temiz ve Saltanat-ı Seniyemize sadık, saf halkını aleyhimize tahrik eden komitecilerin(İttihatçılar) en seri bir şekilde ve çok kısa bir zamanda ortadan kaldırılmaları esbabına tevessül etmenizi sizden istemekteyiz. Şayet burada kargaşa devam ederse, İtilaf Devletleri bundan istifade ederek henüz işgal edilmemiş bu muntıkayı işgal edebilirler. O zaman memalik-i mahrusemizin en kudretli bir muntıkası da elimizden çıkmış olur. Büyük devletlerin bu sahada tesis etmek istedikleri Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmasına yol çıkmış olur. Buna meydan verilmemesini sizden bekliyorum." Görüşme sonunda Mustafa Kemal Paşa bütün bunlar için bir masrafın düşünülüp düşünülmediğini Sultan Vahdeddin'den sormuştu. Bunun üzerine Padişah, "Muktezi her türlü masrafın iş'arınız ve tensibinizle (sizin belirlemenizle) verilmesi hususunda Sadrazam Paşa'ya derhal irade edeceğim" demiştir. Tansel, **Mondros'tan...**, c. 1, s. 233-234, dip not. 39.

gönderilmeden önce yapılan bazı cemiyetler kongrelerini yapmışlardı. Bunların bazıları şunlardı; İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Mart 1919), Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti (Şubat ve Mayıs 1919), Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti (22 Ocak 1919), Üç sancak Kongresi (30 Kasım 1918).

3.2.1.1. Üç Sancak Kongresi

Berlin antlaşmasıyla (1878) Kars, Ardahan ve Batum (Elviye-i Selase) Ruslara bırakılmıştı. 1917 yılında Rusya'da Bolşevik ihtilâli çıkınca bu devlet savaştan çekilmişti (Aralık 1917). Rusya savaştan çekildikten sonra imzalanan Brest-Litowsk Antlaşması (3 Mart 1918) ile bu üç il Türklere geçmişti.

Mondros mütarekesinden sonra İtilaf Devletleri Brest Litowsk antlaşmasını tanımadıklarını söyleyerek bu vilayetlerin tahliyesini istediler. İngilizler bu illerin Ermenilere verilmesini istiyorlardı. Bu üç ilde bulunan Müslüman halk derhal kendi aralarında teşkilatlanmaya başladılar. 5 Kasım 1918 tarihinde Kars'ta Millî İslâm Şûrası teşkil edildi. Bu şûraya Batum, Ardahan, Oltu, Artvin, Kars, Sarıkamış, Iğdır ve Nahcivan'dan temsilciler katıldılar. 18 Ocak 1919'da yapılan kongrede Cenubî Garbi Kafkas Hükûmet-i Muvakkata-i Milliyesi (Güney Batı Kafkas Geçici Millî Hükûmeti) adı altında bir hükümet kuruldu. Bu hükümetin 8 bin kişilik ordusu ve Sadây-ı Millet isimli bir gazetesi vardı. Bayrağı, Türk bayrağı idi⁵². Fakat bu hükümetin ömrü çok fazla olmadı. İngilizlerin 13 Nisan 1919'da Kars'ı işgal etmeleri üzerine Güney Batı

⁵² Ünlü, age, c. 3, s. 338.

Kafkas Geçici Hükûmeti sona ermiş ve hükûmet üyeleri Malta'ya sürülmüştür.

3.2.2. Trakya ve Batı Anadolu'da Düzenlenen Kongreler

Yunanlılar Doğu Trakya'yı kendi topraklarına ilhak etmeyi hayal etmekteydiler. Mondros Mütarekesinden hemen sonra (2 Aralık 1918) kurulmuş olan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti, bu bölgenin Yunanlılara geçmesini önlemek için çalışmalara başlamıştı.

Balıkesir Kongresi 26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu kongreye Akhisar, Balıkesir, Balya, Bandırma, Bigadiç, Burhaniye, Edremit, Erdek, İvrindi, Giresun, Gönen, Kepsut, Konakpınar, Sındırgı, Soma ve Şam'dan delegeler katılmışlardır.²⁹ maddeden oluşan kararlar alınmıştır. Bunların bazıları şunlardır;

1.Yunan harekâtı devam ettiği sürece seferberlik devam edecektir.

2.Askerlik hizmeti mecburi hâle getirilecektir.

3.Amaca ulaşmak için bir araya gelmek maksadıyla Balıkesir'den iki, Akhisar, Ayvalık, Bandırma ve Soma'dan birer kişiden meydana gelen altı kişilik Heyet-i Merkeziye oluşturulacaktır. Alınan kararlar, Padişaha ve İtilaf devletleri temsilcilerine bildirilmiştir.

16-25 Ağustos 1919'da yapılan Alaşehir Kongresine 26 yerleşim bölgesinden 42 delege iştirak etmiştir. Kongrede alınan kararların bazıları şunlardır;

1.Muharebelerde şehit ailelerine ve yaralılara yardım yapılmasına karar verildi.

2.Bu kongre bir millî kongre olarak kabul edildi.

3.Partiler üstü oldukları belirtildi.

4.Yunanların yapmış oldukları mezalim dünya kamuoyuna duyurulacak ve Yunanlılar Anadolu'dan kovulacaktır⁵³.

Cemiyet, Nisan 1920'de Lüleburgaz, Mayıs 1920'de Edirne'de kongreler tertip etti⁵⁴.Yunanlıların İzmir'i işgal ettikten sonra bazı kongreler tertip edilmiştir.

3.2.3. M. Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişi Olarak Görevlendirilmesi

Mondros Mütarekesinden hemen sonra Ocak 1919'da Paris'te barış görüşmeleri başlamıştı. Türkiye ile alakalı maddeler (Sevr) belli olmaya başlamıştı. Sevr teklifindeki maddelerin Türkiye açısından vahameti karşısında Sultan Vahdettin başta olmak üzere İstanbul'da bir arayış içine girildi. Anadolu'da yapılacak bir halk hareketinin (miting ve kongreler) Paris'te devam etmekte olan barış görüşmelerine etkili olacağı düşünüldü.

Merkezi hükümet (İstanbul hükümeti) ⁵⁵ tarafından Anadolu'da ordu müfettişlikleri teşkil edildi. Henüz İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali gündemde değildi. Bu halk hareketini organize etmek üzere M. Kemal Paşa 30 Nisan 1919'da ordu müfettişi olarak görevlendirildi⁵⁶. Bahse konu görevlendirme hususunda M. Kemal Paşa “beni İstanbul uzaklaştırmak için böyle bir görevlendirme” şeklinde değerlendirme

⁵³ Ünlü,age,c. 3, s. 367-368.

⁵⁴ Ünlü, age, , c. 3, s. 339.

⁵⁵ “Merkezi hükümet” (İstanbul hükümeti) kavramı M. Kemal Paşa'nın da kullandığı bir ifadedir. **TBMM Gizli Zabıt Celsesi**, (1 Mayıs 1336 (1920), Celse (Birleşim): 8, s. 6.

⁵⁶ M. Kemal Paşa 24 Nisan 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada “Anadolu'ya mülkî ve askerî hususlarda görevlendirilmek üzere ordu müfettişliğine tayin edildim” demektedir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, (24 Nisan 1336), s. 6.

yapmaktadır⁵⁷. Bu müfettişlik önce 9. Ordu olarak tensip edilirken daha sonra 3. Ordu olarak değiştirildi⁵⁸.

Mustafa Kemâl Paşa'nın görevlendirilmesinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetindeki (Genelkurmay Başkanlığı) vatanperver subayların büyük katkıları olmuştur⁵⁹.

Mustafa Kemâl Paşa görünüşte Samsun'daki “karışıklığı” gidermek için İstanbul'dan ayrılmaktaydı. Ancak asıl maksat yukarıda da ifade edildiği gibi Anadolu'da millî bir direnişin organize edilmesiydi. Nitekim Mustafa Kemâl Paşa'ya verilen yetkiler olağanüstüydü. Kendisiyle birlikte Samsun'a giden personeli Mustafa Kemâl Paşa'nın seçmesine

⁵⁷ Nutuk'da “*Beni İstanbul'dan nefiy ve tebid maksadıyla Anadolu'ya gönderenler*” (beni sürgün maksadıyla Anadolu'ya gönderenler) ifadesi geçmektedir. Gazi'nin Hayatı isimli kitapta (s. 79) “Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya kendisini uzaklaştırmak isteyen huseması (düşmanları) tarafından gönderildi” ifadesi yer almaktadır. Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, s. 51.

⁵⁸ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, s. 4, 5; Şubat 1919'da işgal orduları komutanı sıfatıyla İstanbul'a gelen Allenby, şehire beyaz bir at üzerinde girerek Fatih Sultan Mehmed'in 1453'teki jestine kendince nazire yapmıştır. Halide Edip Adivar'ın ifadesine göre Allenby bu ziyareti sırasında, İngiliz Ordusuna karşı savaş tecrübesi olan Mustafa Kemal Paşa'nın özel yetkilerle donatılarak asayiş ve düzeni sağlamak ve Anadolu'da henüz teslim olmayan iki kolordunun komutanları Ali Fuat Paşa ve Kâzım Karabekir'i teslim olmaya ikna etmek üzere Anadolu'ya gönderilmesini Tefvik Paşa hükümetine teklif etmiştir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Edmund_Allenby(26 Kasım 2014).

⁵⁹ İstanbul hükümeti 4 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişi olarak tayiniyle ilgili kendisine verilen yetkileri görüşürken kabineden bazı itirazlar olmuştu. Bu itirazlara karşı hükümet başkanı Ferit Paşa şöyle cevap vermiştir. “*İşbu tayin(Mustafa Kemal Paşa'nın tayini) doğrudan doğruya padişahımızdan sadır olmuştur*”. Bu sözlerden sonra itirazlar kesilmiştir. Tansel, **Mondros'tan...** c. 1, s. 229, dip not. 25; Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanmış bulunan Harp Tarihi Vesikalarında bulunmaktadır.

müsaade edilmiştir⁶⁰. Mustafa Kemâl Paşa hem askerî hem de mülkî mercilere emir verebilecekti⁶¹. Bu talimat ile M. Kemal Paşa'nın Anadolu'da hazırlayacağı mücadele ve direniş faaliyetleri, mülkî makamların da emrine verilmesiyle kolaylaştırılmıştır⁶².

Yetki sahası müfettişlik bölgesi ve civar bölgeler olmak üzere iki bölümden oluşuyordu. Müfettişlik bölgesindeki vilayet ve sancıklar şunlardı; Trabzon-Erzurum-Sivas-Van-Erzincan-Canik (Samsun)⁶³. Müfettişlik bölgesine civar bölge şöyleydi; Diyarbakır-Bitlis-Mamüratülaziz (Elazığ)-Ankara-Kastamonu⁶⁴. 27 Mayıs 1919 tarihli Genelkurmay başkanlığının yazısıyla Kayseri ve Maraş Paşa'nın yetki sahasına dahil edilmiştir⁶⁵. Paşa'ya verilmiş olan bu yetkiler Yıldırım kıtaları müfettişliğine, 13, 3 ve 15. Kolordu komutanlıklarına bildirilmiştir⁶⁶.

⁶⁰ Kemal Paşa görevlendirildikten sonra Harbiye Nezaretine yazdığı bir yazıda kendisinin ve kendisiyle birlikte görevlendirilen personelin üç aylık tahsisatının peşinen ve def'aten verilmesini istemiştir. Ayrıca olağanüstü masraflar için bir miktar para ile en az iki binek otomobil talep etmiştir. Bunlar temin edildikten sonra üç gün sonra hareket edeceğini bildirmiş ve bir haftadan beri sonuçlanmayan bu talebi sebebiyle şikâyet etmektedir. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 7-8.

⁶¹ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 6; M. Kemal Paşa'ya verilen yetkiler Meclis-i Vükela tarafından (Bakanlar Kurulunda) görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bu konuda iki belge bulunmaktadır. Bunlardan birisi 6 Mayıs 1919 tarihli diğeri 18 Mayıs 1919 tarihidir. 18 Mayıs 1919 tarihli Bakanlar Kurulu kararının, Dâhiliye Nezareti tarafından yayınlanmadan önce bir defa daha görüşüldüğü anlaşılmaktadır. **Harp Tarihi Vesikaları**, Eylül 1952, 7.

⁶² **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 5

⁶³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 4

⁶⁴ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 8.

⁶⁵ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 13 nolu vesika.

⁶⁶ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 6.

3.2.3.1. Samsun ve Havza'da

Mustafa Kemâl Paşa, İstanbul'dan⁶⁷ 16 Mayıs 1919'da⁶⁸ görev merkezi olan Erzurum'a gitmek üzere yola çıkarak 19 Mayıs 1919'da⁶⁹ Samsun'a geldi⁷⁰. Mustafa Kemal Paşa karargâhını o zaman Mıntıka Palas Oteli'nde kurdu⁷¹. Burada çok fazla kalmadan Havza'ya geçti.

⁶⁷ Karadeniz o günlerde fiilen İngiliz donanmasının işgali altında olduğundan boğazlardan çıkabilmek için İngiliz vizesi gerekmektedir. Mustafa Kemâl Paşa'nın hazırladığı ve 23 karargâh mensubu ile 25 erden oluşan 48 kişilik liste, Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'daki İngiliz Kumandanlığına gönderilmiş, İrtibat Kumandanı Binbaşı Millingen, 15 Mayıs günü listeyi tastik etmiş ve Yüzbaşı John Godolphin Bennett de, 16 Mayıs sabahı isimlerin yazılı olduğu kâğıtların arka sayfasına vize damgalarını basmıştı. Yüzbaşı Bennett hatıralarında vize konusunu şöyle anlatıyor; “*Bir Türk subayı odama geldi ve Mustafa Kemâl Paşa ile maiyetindekiler için vize istedi. Listeyi okuyunca Türk Ordusu'nun en faal 35 (!) Generaliyle albayının isimlerinin yazılı olduğunu gördüm. Vizelerini vermek istemedim. Listeyi karargâha götürüp talimat istemeye karar verdim. Yaklaşık bir saat sonra çağrıldım ve vizeleri verme talimatını aldım. Bana 'Mustafa Kemâl Paşa, sultan Vahdeddin'in güvenine tam olarak sahiptir' denildi*”. Murat Bardakçı, “Paşa Samsun'a 48 Kişi ile Çıkıştı.” **Sabah**, 18 Şubat 2007; Ayrıca bkz. Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara 1971.

⁶⁸ Mustafa Kemâl Paşa Samsun'a doğru yola çıkmadan önce bütün yurt sahında büyük çapta mitingler yapılmaya başlanmıştı. Mesela 15 Mayıs 1919 tarihinde Muğla'da bir miting yapılmıştı. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, c. 1, s. Ankara, 1986, s. 240;

⁶⁹ 20 Haziran 1938'de 19 Mayıs günü millî bir bayram olarak kabul edilmiştir. Taş, agm, **Türkler**, C. 16, 360; Yunanistan ise bu tarihi “*Rum Soykırım günü*” olarak kabul etmektedir. Nitekim 19 Mayıs 2005 tarihinde Selanik Belediye Başkanı, 19 Mayıs gününü sözde Rum Soykırım günü olarak ilan etti ve soykırım anıtı dikilmesi kararını aldı; Yunan hükümetinin bu sözde Rum Soykırım kararını almasında, TBMM hükümetinin Kasım 1921'de Karadeniz sahillerinde ikamet etmekte olan ve isyan etmesi muhtemel toplam 63.844 Rum'un başka bölgelere tehcir edilmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Beyoğlu, 2009, 216.

⁷⁰ Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri**, 19; Mustafa Kemâl Paşa'yı Samsun'a getiren Bandırma Vapurunun kaptanı İsmail Hakkı Durusu'dur. İsmail Hakkı Bey'in torunu Nejat Ulugöl Bandırma vapuru hakkında şu bilgileri vermektedir; “*Dedemin iki vasiyeti vardı. Birincisi kendisinin ilk defa Karadeniz'e çıkmadığı*

Havza Rum çetelerinin en çok faaliyet gösterdiği yerlerden biriydi. M. Kemal Paşa 25 Mayıs'ta gelmiş olduğu Havza'da eşrafla görüşme yaparak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını tavsiye etti ve cemiyet hemen kuruldu. 28 Mayıs'ta İzmir, Manisa ve Aydın'ın Yunanlılarca işgal edilmesinin protesto edilmesi için mitingler yapılması yönünde bir tamim yayınladı. Bu tamim, Erzurum'da 15. Kolordu Komutanlığına, Ankara'da 20. Kolordu Komutanlığına, Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanlığına, Konya'da ordu müfettişliğine gönderildi. 30 Mayıs'ta ilçe camiinde bir toplantı yapıldı. Daha sonra belediye önünde bir miting yapıldı. M. Kemal Paşa, Kaymakam ve Belediye Başkanı'nın bulunduğu mitingde⁷² silaha sarılmanın gereği üzerinde duruldu⁷³.

Mitingden bir gün sonra İngiliz Yüksek Komiserliğinin bünyesinde çalışan ve Yüzbaşı Hust M. Kemal Paşa ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede M. Kemal Paşa, Havza'daki kaplıcaların kendisine iyi geldiğini belirtilerek bir süre daha burada kalacağını ve daha sonra

*konusunun bilinmesidir. Dedem, 1919 tarihinden önce 5 yıl Karadeniz'de sefer yapmıştır. Hindistan'a kadar gitmiştir. Mesleğinde 30 yıllık tecrübesi vardır. İkincisi; Atatürk'ü Samsun'a götüren geminin pusulasının bozuk olduğu bilgisidir ki, bu tam bir safsataadır. Bu, Atatürk'e de büyük haksızlıktır. Pusulasız gemi olamaz. Bir gemide en az üç pusula vardır. Atatürk o kadar büyük adam ki, O'nun böyle pusulasız bir gemi ile ve acemi bir kaptanla yola çıkması ona hiçbir şey kazandırmaz". Milliyet, 19 Mayıs 1998; Ayrıca bkz. Mahmut Muin, **Samsun Hatıraları**, Şems Matbaası, Samsun 1927; Reşit Paşa, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul 1940.*

⁷¹ Kurtcephe, agm, **Türkler**, C. 16, s. 456.

⁷² Mehmet Okur-Murat Küçükuşurlu, **İngiliz Yüksek Komiserliğinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1910**, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 52.

⁷³ ATAM, 2011, 166.

Amasya'ya gideceğini ayrıca Trabzon ve Erzurum bölgelerini ziyaret edeceğini söyledi⁷⁴.

3.2.4. Amasya Tamimi (21 -22 Haziran 1919)

Mustafa Kemâl Paşa 12 Haziran 1919 tarihinde Amasya'ya geldi. Bu sırada Rauf Bey, Mustafa Kemâl Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya doğru gelmekteydi. Bundan son derece memnun olan Mustafa Kemâl Paşa, Ali Fuat Paşa (Ceibesoy), Refet Bey (Bele), Albay Arif ve Selahattin Bey'i de davet ederek 19 Haziran'da bir toplantı yaptı. Burada bazı kararlar alındı. Bu kararlar Mustafa Kemâl tarafından Erzurum'daki 15.Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa ile Konya'daki ordu müfettişi Cemal Paşaya görüşleri alınmak üzere gönderildi. Her iki Paşa'nın bu kararları tasvip etmesi üzerine 21-22 Haziran 1919 gecesi şifreli telgraflarla ülkedeki bütün mülkî ve askerî makamlara 3.Ordu Müfettişi ve yaver-i fahri-i hazret-i şehriyârî Mustafa Kemâl imzasıyla söz konusu kararlar tamim edildi. Bu kararlara Milli Mücadele tarihimize Amasya tamimi denmektedir. Amasya tamiminin maddeleri şöyleydi;

1.Vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâli tehlikededir.

2.İstanbul'daki merkezi hükümet, üzerine aldığı sorumluluğun icaplarını yerine getirememektedir. Bu hal, milletimizi adeta yok olmuş gibi göstermektedir.

3.Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

⁷⁴ Okur-Küçükuğurlu, **Milli Mücadele**, s. 52.

4.Milletin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre harekete geçmek ve haklarını yüksek sesle cihana işittirmek için, her türlü tesir ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı zaruridir.

5.Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli yeri olan Sivas'ta, Millî bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır.

6.Bunun için bütün vilayetlerin her sancağından, milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yetişmek üzere, hemen yola çıkarılması icap etmektedir.

7.Her ihtimale karşı, bu meselenin millî bir sır hâlinde tutulması ve temsilcilerin, lüzum görülen yerlerde, seyahatlerini kendilerini tanıtmadan yapmaları lazımdır.

8.Şark vilayetleri adına 10 Temmuzda Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Bu tarihe kadar diğer vilayetlerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresinin üyeleri, Sivas Umumi Kongresine katılmak üzere hareket ederler.

Amasya Tamiminin Önemi

Amasya Tamimi İstiklâl Savaşının dönüm noktalarından biridir. Bu tamimin kararlaştırıldığı toplantıda iki maddelik gizli karar vardı. Bu kararlar şunlardı;

1.Millî bir mukavemet meydana getirmek gerekirse, Anadolu'da geçici bir yönetim kurulacaktır.

2.Gerektiği takdirde, Orta Anadolu'da Ali Fuat Paşa⁷⁵ ve Doğu Anadolu'da Kazım Karabekir Paşa sivil ve askerî yönetime el koyacaklardır.

3.2.5. Resmî Görevin Son Bulması

Mustafa Kemâl Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a intikal ettiği gün İngilizler harekete geçmiştir. Nitekim Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Milne imzasıyla Harbiye Nezaretine gönderilen 19 Mayıs 1919 tarihli yazıda M. Kemal ve karargâhının niçin Sivas'a gönderildiği sorulmuştur. Bu yazıda 9. Ordunun lağvedildiği halde bu orduya bir genel müfettiş ve kurmay başkanının gönderilmesinin anlaşılamadığı ifade edilmiştir. Harbiye Nezaretinden 24 Mayıs 1919'da verilen cevapta; mütareke hükümlerinin hızlı bir şekilde temin etmek maksadıyla 9. Ordu müfettişliğinin kurulduğu ifade edilmiştir⁷⁶. Bu cevap tatmin etmemiş olmalı ki, İngiliz Karadeniz ordusu başkomutanı General Milne Harbiye Nezaretine 6 Haziran 1919'da gönderdiği bir yazıda M. Kemal Paşa'nın derhal geri çağrılmasını istedi⁷⁷.

Durum İstanbul'da bakanlar kurulunda görüşüldü. Harbiye Nezareti 8 Haziran 1919'da Mustafa Kemâl Paşa'yı geri çağırdı. Mustafa Kemâl Paşa verdiği cevapta; kömür ve benzin yokluğundan dolayı hareket edemediğini bildirerek geri çağırılış sebebinin açıklanmasını talep etti⁷⁸. Harbiye Nezareti Kemal Paşa'ya gönderdiği cevabî yazıda; geri

⁷⁵ Ali Fuat Paşa ile Karabekir Paşa akrabadırlar. Ali Fuat Paşa Harbiye'de M. Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşıydı. Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 82.

⁷⁶ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 9.

⁷⁷ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 11;

⁷⁸ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, Vesika No: 20.

çağırılışın hükümetin bir kararı olduğu ifade edildi⁷⁹. M. Kemal Paşa 11 Haziran 1919'da Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir'e bir telgraf çekerek "İngilizlere esir olmamak için İstanbul'a dönmek" kararında olduğunu bildirdi⁸⁰.

Mustafa Kemâl Paşa 13 Haziran'da Havza'dan ayrılarak Amasya'ya geldi. Bu tarihe kadar halka yapmış olduğu temaslardan oldukça memnundu. Burada komutanlarla bir toplantı yaparak yukarıda ifade edilmiş bulunan Amasya Tamimini yayınladı. Merkezî hükümet 15 Haziran 1919'da Kemal Paşa'ya bir telgraf daha çekerek geri dönmesini istedi. Bakanlar kurulu Mustafa Kemâl Paşa'nın İstanbul'a dönmemesi üzerine 23 Haziran'da gelmediği ve ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği gerekçesiyle, azlederek yerine Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'yı tayin etti. Mustafa Kemâl Paşa bu sırada Sivas'a gelmişti. Buradan 28 Haziran'da Harbiye Nezaretine bir telgraf çekerek, Padişah, Sadarettin ve Harbiye nezaretinden azline dair bir yazı almadığını bildirdi. Bundan iki gün sonra 30 Haziran'da Sadrazam Ferit Paşa Mustafa Kemâl'e bir telgraf göndererek; İstanbul'a dönmesini, kendisine asla kötülük yapılmayacağını, dilerse ve isterse hava değişimi izni alıp İstanbul'a gelmeyebileceğini bildirdi.

Hükümet 2 Temmuz 1919 tarihinde 2. ve 3. ordu müfettişlerini geri çağırıldı. 2. ordu müfettişi bu emre uydu ve İstanbul'a döndü. 3. Ordu müfettişi Mustafa Kemâl Paşa sadece padişah'tan emir alabileceğini

⁷⁹ Kemal Paşa'nın geri çağırılış yazısının müsveddesinde İngiliz baskısıyla olduğu belirtilmiş fakat daha sonra "İngiliz baskısı" ibaresi kaldırılarak "hükümetin kararı" ifadesi konulmuştur. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Eylül 1952, 12;

⁸⁰ Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, s. 36.

söyleyerek İstanbul'a dönmedi. Mustafa Kemâl Paşa Erzurum'a doğru yola çıktığında Saray'dan Ali Fuat Beyin (Türkgeldi) imzasıyla; *"Vatanperverlik duygularınızın neticesi olarak giriştiğiniz bazı teşebbüsler, İngilizlerin dikkatini çektiği için Hükümeti sıkıştırmaya kalkmışlardır. Padişahımız, İstanbul'a dönmeniz halinde belki ecnebilerin hakkınızda haysiyet kırıcı bir işlem yapmaları endişesiyle tavsiye etmemekte, azliniz de arzu edilmediğinden, durum açıklığa kavuşuncaya ve sulh yapıluncaya kadar 2 ay hava değişimi almanızı en isabetli bir hareket olarak görmektedir"* şeklinde bir telgraf aldı.

Mustafa Kemâl Paşa saraydan gönderilen bu telgrafa oyalayıcı bir cevap verdi ve 3 Temmuz günü halkın coşkun gösterileri arasında Erzurum'a ulaştı. Burada Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti üyeleri ile 15. Kolordu⁸¹ Komutanı Kazım Karabekir Paşa tarafından karşılandı. Karabekir, Mustafa Kemâl Paşa'ya şunları söyledi; *"Müfettişlikten hatta askerlikten çekilmenize hiç üzüntü duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım namına söz veriyorum. Müfettiş bulunduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr olurum. Sizi millete tanıtmak, halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir"*. 5 Temmuz'da Harbiye Nazırı makine başında Mustafa Kemâl Paşa'yı tekrar İstanbul'a dönmesi konusunda ikna etmeye çalıştı. Ancak bu mümkün olmadı. İki gün sonra 7-8 Temmuz 1919 gecesi saray tarafından M. Kemâl tekrar makine başına davet edildi. Bir saat kadar görüşüldü. Sonunda Mustafa Kemâl Paşa İstanbul'a dönmeyeceğini kesin bir şekilde ifade etmesi üzerine *"O hâlde resmî göreviniz sona ermiştir"* denildi. Mustafa Kemâl Paşa'nın

⁸¹ O tarihte 15. Kolordu'da 17.860 insan ve 33.323 silah vardı. Karabekir, *Bir Düello Bir Suikast*, s. 56.

yerine Kazım Karabekir Paşa tayin edildi. Aynı gece Mustafa Kemâl Paşa hem saraya hem de Harbiye Nezaretine istifasını bildirdi⁸². Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Karabekir Paşa'ya gönderdiği 30 Temmuz 1919 tarihli telgrafta; M. Kemal Paşa ile Rauf Bey'in "hükümet kararlarına muhalif davranmalarından dolayı tevkif edilerek İstanbul'a gönderilmeleri istedi. Karabekir Paşa aynı tarihte verdiği cevapta bu emri yerine getiremeyeceğini bildirdi⁸³.

3.2.6. Mustafa Kemâl Paşa'nın Katıldığı Kongreler

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın katılmış olduğu dört kongre vardır. Bunlar Erzurum, Sivas, Afyon ve Pozantı kongreleridir. Afyon ve Pozantı kongreleri kısa sürmüş bölgedeki ihtiyaçlarla ilgili olarak bazı kararlar alınmıştır. Erzurum ve Sivas kongreleri hakkında aşağıda bilgi verilecektir. Erzurum Kongresi (23 Temmuz–7 Ağustos 1919). Sivas Kongresi (4–11 Eylül 1919), Afyon Kongresi (2 Ağustos 1920), Pozantı Kongresi (5 Ağustos 1920)⁸⁴.

3.2.6.1. Erzurum Kongresi

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919 tarihinde İdadî Mektebinde toplandı. Kısa bir süre önce (17 Haziran 1919) burada bir kongre toplanmıştı. 57 delegenin iştirakiyle açılan bu ikinci kongrede, Mustafa Kemâl Paşa başkan seçildi. İki hafta süren bu kongrede şu kararlar alındı;

⁸² Bazı eserlerde yer alan "*M.Kemal İstanbul'un kararını beklemeden istifa etmiştir*" bilgisi yanlıştır. M. Kemal Harbiye Nazırı ile bir saate yakın görüşme yaptıktan sonra görevden alındığını öğrenmiş ve hemen bundan sonra Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafla hem görevinden hem de askerlikten ayrıldığını bildirmiştir. İzzet Öztoprak, "Bibliyografya", **Bulleten**, C. LV, Sa: 212, Nisan 1991, s. 262-263.

⁸³ Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, s. 41

⁸⁴ ATAM, c 1, 181.

1.Trabzon vilayeti ile Canik (Samsun) sancağı ve Doğu vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır (Diyarbakır), Mamuretülaziz (Elazığ), Van, Bitlis ve Bölge içindeki müstakil sancaklar, hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayıramaz.

2.Osmanlı vatanının bütünlüğü ve millî istiklâlin sağlanıp, Saltanat ve Halifelik makamının dokunulmazlığı için, millî güçleri ve millî iradeyi hâkim kılmak ana gayedir.

3.Her türlü işgal ve işlerimize karışma, Rumluk ve Ermenilik kurulması gayesine yönelmiş sayılacağından, bunlara karşı hep birlikte korunma ve direnme esası benimsenmiştir. Hıristiyan unsurlara yeni imtiyazlar tanınmayacaktır.

4.Başkentteki hükümetin, galip devletlerinin baskısı ile buraları bırakması ihtimaline karşı, Saltanat ve Halifelik makamına bağlı ve millî haklar ile mevcudiyetimizin devamını sağlayacak tedbirler ve kararlar alınmıştır.

5.Vatanımızda yaşayan gayrimüslimlerin, Osmanlı kanunları ile tanınan müktesep haklarına riayet ederiz; mal, can ve ırzlarının korunması, kanunlarımızda yer almıştır.

6.Mondros Mütarekesi ile ortaya çıkan millî hudutlarımız içinde, çoğunluğu ve üstünlüğü elinde tutan İslâmlar, din kardeşi ve ırkdaşlıklar. Bu sebeple, oturduğumuz ülkenin paylaşılmasından vazgeçilmesini, tarih ve din ile millî haklarımıza saygı gösterilmesini, bunlara aykırı kararlar alınmamasını bekliyoruz.

7. Altıncı maddede ifade edilen millî sınırlar içinde, milliyet esaslarına saygılı ve istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin; teknik, endüstri

ve iktisadi yardımını severek karşılarız. Bu şartları içine alan bir barışın acele kararlaştırılması da millî emelimizdir.

8.Milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlediği bu çağda, Merkezi (İstanbul) Hükûmetin, Millî Meclisi hemen toplaması ve millet mukadderatını Millî Meclisinin denetimine bırakması mecburidir.

9.Yurdumuzun karşılaştığı acılar ve olaylar ile hep aynı millî gayeler için kurulan Cemiyetler birleşerek Şarkî Anadolu Müdafaa-İ Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Bu cemiyet, her türlü partililik akımlarından uzak olup, bütün Müslümanlar bizim tabii üyemizdir.

10.Kongre tarafından bir Heyet-i Temsiliye seçilmiştir. Köylerden başlanarak il merkezlerine kadar mevcut millî teşkilatlar birleştirilmiştir.

Bu kararlar, Anadoluğunun her tarafına ve yabancı devlet temsilcilerine ve Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderilmiştir. Wilson'a ayrıca bir muhtıra da gönderilmiştir. Bu muhtırada; nüfusunun % 80'i Türk olan İzmir'in Yunanlılara verildiği hatırlatılarak, 600 yıllık bir Saltanata ve 1500 yıllık bir hayata malik olan Türk milletinin bu kararlara boyun eğmeyeceği, bu uğurda kanımızın son damlasına kadar mücadele edileceği bildirilmiştir.

3.2.6.2. Heyet-i Temsiliye

Erzurum kongresinde millet adına faaliyetlerin yürütülmesi için bir Heyet-i Temsiliye teşkil edildi. Başkanı Mustafa Kemâl Paşa olan ve 9 kişiden oluşan bu heyetin üyeleri şunlardı; Rauf Bey, Raif Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Sadullah Efendi,

Hacı Musa Bey⁸⁵.Heyet-i Temsiliye Temmuz 1919 tarihinden Nisan1920 tarihine kadar olan dönemde millet adına görev yapmıştır.

3.2.6.3. Sivas Kongresi

Mustafa Kemâl Paşa 2 Eylül 1919 da Sivas'a geldi. Daha önce Amasya Tamimi ile Sivas'ta millî bir kongrenin yapılması kararlaştırılmıştı⁸⁶. Kongre 4 Eylül 1919'da yapıldı. Bu kongreye 38 delege iştirak etti. Mustafa Kemâl Paşa kongrede başkan seçildi. İtilaf devletleri Sivas Kongresini bir "İttihatçılık" faaliyeti olarak gördüklerinden kongrenin ilk üç günü bütün delegeler İttihatçı olmadıklarına dair yemin ettiler.

Bazı aydınlar tarafından gündeme getirilen mandacılık⁸⁷ meselesi bu kongrede uzun uzun tartışıldı. Türkiye'ye karşı herhangi bir istilâ emeli taşımayan bütün devletlerle ekonomik ve sanayide işbirliği yapılabileceği ve yabancı yatırıma karşı olunmayacağı prensibi benimsendi. Erzurum kongresinde alınan kararlar burada da aynen kabul edildi. Bu kararlara birkaç madde daha ilave edildi. İlave edilen kararlar şunlardır;

1.Bu kongrede alınan kararlar ülkenin her tarafından geçerli olacaktır.

⁸⁵ Ünlü, age, c. 3, s. 366.

⁸⁶ Kazım Karabekir Paşa'nın tespitine göre Sivas kongresinin kararı Samsun'da verilmiştir. Kazım Karabekir, **Bir düello Bir Suikast**, Timaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 29.

⁸⁷ Aslında mandacılık fikri birçok asker ve aydınımızda mevcuttu. Mesela bunlardan birisi de İsmet Paşa'dır. İsmet Paşa 27 Ağustos 1919'da Kazım Karabekir'e yazdığı bir mektupta şunları ifade eder; "*Bütün memleketi parçalanmadan ancak bir Amerikan mandasına tevdi etmek, yaşayabilmek için yegâne ehven çare gibidir*". Feridun Kandemir, **İkinci Adam Masalı**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul-1968, s. 7.

2. Anadolu ve Rumeli’de kurulmuş olan bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak birleştirilmiştir.

3. Heyet-i Temsiliye kadrosu genişletilmiştir.

3.3. MİTINGLER

Milli Mücadele döneminde milletimizi yapılan ve yapılacak olan işgallere karşı çeşitli vesilelerle protesto toplantıları yapmıştır. Bu mitinglerini sebeplerini beş başlık altında şöyle sıralayabiliriz⁸⁸: İzmir’in işgaline karşı gösterilen tepkiler sebebiyle yapılan mitingler; Maraş ve havalisinde Ermeni mezalimine karşı yapılan mitingler; Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin istifası sebebiyle yapılan mitingler; İstanbul’un resmen işgali sebebiyle yapılan mitingler; İstiklal-i Osmanî münasebetiyle yapılan mitingler.

3.3.1. İzmir’in işgaline Karşı Protestolar

İzmir’in işgali ülkede büyük bir infial meydana getirmiştir. Bu infial sonucunda bütün ülkede çok sayıda protesto ve mitingler yapılmıştır. Bu mitingler ve protesto telgrafları işgalci kuvvetler üzerinde hemen etkisini göstermiştir. Mesela İstanbul’daki İngiliz temsilcisi Webb işgalden hemen bir gün sonra Londra’ya gönderdiği raporda Anadolu’nun her tarafından protesto telgrafi aldığını belirtmektedir. Aynı şekilde Amiral Calthorpe birkaç gün içinde 675 yerden şahsı adına protesto telgrafi almıştır⁸⁹.

⁸⁸ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 726.

⁸⁹ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 728.

İzmir'in işgali sebebiyle yapılan miting ve protestolar İstanbul, Trakya⁹⁰ ve Anadolu'da olmak üzere çok sayıda gerçekleşmiştir. Bunlardan İstanbul'da yapılan mitinglerin ayrı bir anlamı vardır. Çünkü bu mitingler işgalci kuvvetlerin gözleri önünde yapılmıştır. İstanbul'da yapılan mitinglerin merkezi genellikle Türk Ocakları olmuştur⁹¹.

İzmir'in işgalinden hemen sonra ilk tepkilerden birisi Darülfünun öğrencilerinden gelmiştir. 17 Mayıs 1919 tarihinde öğrenciler İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla derslere girmemişlerdir⁹². Bir gün sonra bütün öğrenciler ve öğretim üyeleri konferans salonunda toplanarak işgali protesto etmişlerdir. 19 Mayıs 1919 tarihinde Türk Ocaklı gençler Fatih'te bir miting yapmışlardır. Bu mitinge 80 bin civarında katılım olmuştur. 20 Mayıs 1919 günü Üsküdar'da Darülfünun öğrencileri miting yapmışlardır. Bu mitinge 30 bin kişi katılmıştır. 22 Mayıs 1919 günü Kadıköy'de Tıbbiyeli öğrencilerin tertip ettiği bir miting yapılmıştır. Bu mitinge 20 bin kişi katılmıştır. 23 Mayıs 1919 günü Sultan Ahmed'de yapılan miting 200 bin kişinin katılımıyla en geniş katılımlı toplantı

⁹⁰ Trakya Paşaeli gazetesi cemiyet adına 19, 21 Mayıs ve 17 Haziran 1919'da protesto telgrafı yayınlamıştır. İzmir'in işgaliyle ilgili olarak Türk milletinin ve bu arada Trakya'daki halkımızın tepkisi üzerine Yunanlılar, Trakya kendilerine verildiği takdirde İzmir'den vazgecekleri yönünde bir şayia yaymışlardır. Bu şayia üzerine Trakya-Paşaeli Cemiyeti bir bildiri yayınlayarak söz konusu söylentiye karşı büyük bir tepki göstermiştir. Bildirinin bir kısmı şöyledir; "*Düsturumuz 'Trakya Trakyalıdır' cümlesinden ibarettir. Yunanlıların bu garip mütalaalarını tamamen bigâneyiz. Bu mecnunane emellerini ise kemal-i şiddetle reddederiz*". Güner, 1998, 81.

⁹¹ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s.728.

⁹² Akdağ, agm, **Türkler**, c. 15, s. 747.

olmuştur. 30 Mayıs'ta ikinci defa ve yine çok katılımlı bir miting yapılmış ve 100 bin kişi iştirak etmiştir⁹³.

İzmir'in işgalinden hemen sonra sadece İstanbul'da tespit ettiğimiz kadarıyla miting sayısı beştir. Bu mitinglere katılım ortalama yaklaşık 90 bindir. Anadolu genelinde toplam katılımcı sayısı 430 bin civarındadır. İzmir'in işgalinden hemen sonraki günlerde Anadolu'nun birçok yerinde protesto mitingleri yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Anadolu'nun muhtelif yerlerinde çok sayıda protesto mitingi tertip edilmiştir. İzmir'in işgali sebebiyle yapılmış olan bu mitingler ve tarihleri şöyledir⁹⁴:

İzmir Mitingi (14 Mayıs 1919)⁹⁵.

Denizli Mitingi (15 Mayıs 1919)

Muğla Mitingi (15 Mayıs 1919)

Konya Mitingi (15 Mayıs 1919)

Zonguldak Mitingi (15 Mayıs 1919)

Aydın Mitingi (15 Mayıs 1919)

Acıpayam (16 Mayıs 1919)

Afyon Mitingi (16 Mayıs 1919)

Edirne Mitingi (16 Mayıs 1919)⁹⁶

⁹³ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 728–729; Ayrıca bkz. Kemal Arıburnu (Derleyen), **Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, Yeni Basımevi, Ankara 1951.

⁹⁴ Akdağ, agm, **Türkler** c. 15, s. 750–753.

⁹⁵ Baran, 2001, 14.

⁹⁶ Güner'in 30 Mayıs 1919 tarihli Trakya-Paşaeli gazetesinden naklen vermiş olduğu on binlerce kişinin iştirak etmiş olduğu Edirne Selimiye mitingiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güngör, 1998, 82-83; Edirne'de daha sonraki tarihlerde de mitingler yapılmıştır. Mesela İstanbul'un resmen işgal edileceği

Erzurum Mitingi (16 Mayıs 1919)

Kastamonu Mitingi (16 Mayıs 1919)

Kilis Mitingi (17 Mayıs 1919)

Eskişehir Mitingi (17 Mayıs 1919)

Bursa Mitingi (20 Mayıs 1919)

Adapazarı Mitingi (24 Mayıs 1919)

Isparta Mitingi (11 Haziran 1919)

Sonuç olarak Mayıs ayında Anadolu ve İstanbul'da olmak üzere çok sayıda miting yapılmıştır⁹⁷.

3.3.2. Maraş ve Havalisindeki Mezalime Karşı Protestolar

Maraş ve havalisinin işgali üzerine Anadolu'da mitingler düzenlenmiştir. Bilindiği gibi Ocak 1919'dan itibaren İngilizler Urfa, Maraş, Ayıntap (Antep) ve Musul'u işgal etmişlerdi. İngilizlerin bu işgalinden sonra başka yerlere göç etmiş olan Ermeniler geri dönmeye başladılar. Ermeniler İngilizler ve Fransızlardan almış oldukları destekle Türklere saldırmaya başladılar. Bu saldırıları gittikçe arttı. Türkler üzerinde bu kadar fazla Ermeni saldırısı üzerine Türklerin buna fazla tahammül etmeyeceklerini anlayan İngilizler bu bölgeyi Fransa'ya devr etmeyi planladılar. Nitekim itilaf Devletleri 15 Eylül 1919 tarihinde Paris'te yapmış oldukları bir toplantıda “*Kilikya*” bölgesinin Fransızlara

söylentileri üzerine Ocak 1920'de miting yapılmıştır. Paris Barış Konferansında Doğu Trakya'nın Yunanlılara verilmesine karar verilmesine üzerine 8 Mayıs 1920'de Edirne Sultan Selim Camii avlusunda büyük bir miting yapılmıştır. Bir gün sonra 9 Mayıs 1920'de 236 delegenin iştirak ettiği (264 delege davet edilmişti) Edirne Kongresi başlamıştır. Güner, 1998, 122.

⁹⁷ Mesela bunlardan birisi Giresun'da yapılmıştır. 22 Ağustos 1921'de yapılan bu miting ile ilgili olarak bkz. Beyoğlu, 2009, 238.

devredilmesi kararını aldılar. “*Suriye İtilafnamesi*” denilen bu anlaşmayla Güney Anadolu Fransızlara teslim edildi.

Fransızların bölgeyi işgalinden sonra Ermenilerin ve Fransız askerlerinin Türkler üzerindeki tecavüzleri ve saldırılara gittikçe artmaya başladı. Nihayet 20 Ocak 1920 tarihinde bu gerilim doruğa ulaştı⁹⁸. Türkler ile Fransızlar arasında kanlı bir mücadele başladı. Ermenilerle Fransızların saldırılarıyla Maraş’ın yarısı yanmış, üçte biri top mermileriyle yıkılmıştı. Tespitlere göre Maraş’ın en büyük mahallelerinden on tanesi tamamen yanmış, 8 camii, 15 okul ve Maraş kışlası tamamen harap olmuştu. Maraşlılardan 200 şehit ve 500 yaralı vardı. Bu olaylar üzerine Elbistan Heyet-i Merkeziyesi 23 Ocak 1920 tarihinde bütün bölgelere bir telgraf göndererek Maraşlılara yapılan bu mezalimi protesto edilmesini istemiştir. Aynı mealde Mustafa Kemal Paşa da Heyet-i Temsiliye adına bir tamim yayınladı. İstanbul Hükümeti ilgili mekanlar nezdinde olayı şiddetli bir şekilde protesto etti. Anadolu’nun birçok yerinde büyük mitingler yapıldı⁹⁹.

3.3.3. Rıza Paşa Hükümeti’nin İstifasıyla Yapılan Mitingler

Mondros Mütarekesi’nden sonra kurulan İstanbul Hükümetlerinde temelde iki görüş var olmuştur. Bunlardan birisi Damat Ferit Paşa hükümetlerinin benimsediği, “*İngilizlerin dostluğunu kazanarak en az zararla ülkeyi kurtarabiliriz*” formülüydü. Bu görüşü benimseyen hükümetler ki bunlar Damat Ferit Paşa hükümetleri olmuştur, Anadolu’da başlamış olan hareketi desteklememişlerdir. İkinci görüş Anadolu merkezli bir mücadeleyi sıcak bakan düşünceydi. Bu düşünceye

⁹⁸ Karabekir, 1991, 299.

⁹⁹ Karabekir, 1991, 300; Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, 729-730.

sahip olan hükümetler Anadolu'da başlatılmış olan Milli Mücadele'ye destek vermişlerdir. Bu siyasi ortam içinde hükümetler bu iki görüşün kuvvet kazanması veya zayıflamasına bağlı olarak sık sık değişmiştir.

Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükümetleri bu konuda Anadolu'daki mücadeleye destek vermişlerdir. Ancak çok fazla iktidarda kalamamışlardır. Gerek işgalci kuvvetlerin ve gerekse muhalefet unsurları tarafından padişah nezdinde baskılar yapılarak bu hükümetlerin iktidarda kalması mümkün olmamıştır. Mesela Salih Paşa hükümeti sadece 28 gün hükümete kalabilirken Ali Rıza Paşa hükümeti altı ay civarında iktidarda kalabilmiştir¹⁰⁰.

Ali Rıza Paşa'nın istifasından¹⁰¹ sonra kurulacak kabine konusunda büyük bir tartışma yaşanmıştır. İtilaf Devletleri ile Hürriyet ve İtilafçılar Damat Ferit Paşa'nın hükümet kurmasını istiyorlardı. Anadolu'da Ferit Paşa'nın hükümet kurmasına şiddetle karşı çıkılıyordu. Mustafa Kemal Paşa 4 Mart 1920 tarihinde bir tamim yayınlarak, padişaha, Meclis-i Mebusan Başkanlığına ve gazetelere, Ferit Paşa veya benzerinin iktidara getirilmemesini talep eden telgraflar gönderilmesini istemiştir¹⁰². Bunun üzerine bazı yerlerde mitingler yapılmış ve ülkenin birçok yerinden İstanbul'a konuyla ilgili talepler iletilmiştir. Nihayet bu tepkiler ve talepler üzerine Salih Paşa hükümetinin kurulması sağlanmıştır¹⁰³.

¹⁰⁰ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 730.

¹⁰¹ M. Kemal Paşa 4 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'a gönderdiği bir yazıda Ali Rıza Paşa hükümetinin istifasının "teessürle haber" aldıklarını belirtmiştir. **Nutuk**, c. 1, 1960, 397.

¹⁰² **Nutuk**, c. 1, 1960, 398-399; 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa hükümetinin istifası üzerine M. Kemal Paşa'nın hükümet kurması gündeme getirilmiştir. **Nutuk**, c. 1, 1960, 401.

¹⁰³ **Nutuk**, c. 1, 1960, 400-403; Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 731.

3.3.4. İstanbul'un Resmen İşgali Üzerine Yapılan Protestolar

İstanbul bilindiği gibi 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren gayriresmi olarak işgal edilmişti. İstanbul'un resmen işgal edilmesi fikri 1920 yılının başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Anadolu'daki hareketin gittikçe ivme kazanması ve özellikle Maraş ve çevresinde Fransızlara karşı olan başarılar İtilaf Devletlerini iyice tedirgin etmeye başlamıştı. Ali Rıza Paşa hükümetinin Anadolu'ya yardımcı olması, Amasya Mülakatıyla Anadolu hareketinin meşruluk kazanması, seçimler sonucunda oluşan mecliste milletvekillerinin çoğunluğunun milliyetçilerin teşkil etmesi ve Misak-ı milli'nin kabul edilmesi gibi gelişmeler İtilaf Devletlerini yeni arayışlara itmiştir. İtilaf Devletleri Anadolu'daki durdurulamayan bu direnişi bertaraf etmek için, Hilafet ve Saltanat merkezi olan İstanbul'u resmen işgal etmeyi kararlaştırdılar. Böylece buradaki direnişin üzerinde bir baskı oluşturarak kendi istedikleri anlaşma şartlarını kabul ettirebileceklerini ümit etmekteydiler. Nihayet 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul İtilaf Devletlerince işgal edildi. Bunun üzerine dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ve Trakya'da¹⁰⁴ İstanbul'un işgali şiddetle protesto edilmiştir¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul'un resmen işgal edileceği söylentisinin yayılması üzerine Sultan Selim Camii'nde 27 Şubat 1920'de 5000 kişinin katıldığı bir miting yapmıştır. Miting sonunda bir bildiri yayımlanarak İstanbul'un işgal şayiasının İtilaf devletleri tarafından tezkip edilmesi istenmiştir. Ayrıca yine İstanbul'un işgal edileceği yönünde ortada dolaşan şayialar sebebiyle Sultan Ahmed Camii önünde 13 Ocak 1920'de bir miting yapılmıştır. Bu mitinge Trakya-Paşaeli Cemiyeti adına Merkez Heyeti Reisi sıfatıyla Şükrü Bey bir telgraf çekerek, miting kararlarına tamamıyla iştirak edildiğini bildirmiştir. Kemal Arıburnu **Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, Ankara 1975, s. 67, (Güner, 1998, 110'dan naklen). .

¹⁰⁵ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 732;

3.3.5. İstiklal-i Osmanî Günü Mitingleri

Yirminci yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü olumsuz durumdan kurtulmak için millete yeni bir şuur kazandırmak gayretlerinden biri olarak faydalanılan milli gün ve bayramlar birlik ve beraberliği sağlamada önemli rol oynamıştır. Balkan muharebelerinden sonra Birinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılı günlerinde Osmanlı Devleti yöneticileri resmen kabul edilmemiş olmasına rağmen İstiklal-i Osmanî gününü en yüksek seviyede kutlamışlardır. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstiklal-i Osmanî gününün anlamı, Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününü kutlamaktan ziyade devletin ve milletin istiklalini koruma anlamında kullanılmaya başlamıştır¹⁰⁶.

Mustafa Kemal Paşa 30 Aralık 1919 günü yayınladığı tamimde Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü olan 27 Ocak'ın kutlanmasını istemiştir. Bu tamim üzerine Anadolu'nun birçok yerinde miting ve törenler yapılmıştır. Mesela 1919 yılındaki kutlamalarda ülkenin değişik yerlerinde seksene yakın şehir ve kasabalarda törenler yapılmış ve bu törenlerin sonunda çeşitli makamlara telgraflar gönderilmiştir¹⁰⁷.

3.3.6. Miting ve Protestoların Ortak Özellikleri

Milli Mücadele döneminde Türk halkının bazı makamlara göndermiş olduğu protesto telgrafları ve miting kararları, II. Meşrutiyet dönemindekilere benzemektedir. Milli Mücade'deki bu miting ve kararlar sadece tepkilerin ortaya konulmasında değil aynı zamanda milli heyecan ve milli ruhun ortaya konulmasında önemli rol oynamıştır.

¹⁰⁶ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 733.

¹⁰⁷ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 734.

Mitinglerin tertip heyetleri, ilgili bölgenin ileri gelenleri tarafından teşkil edilmiştir. Bunlar genellikle müftü, belediye reisi ve ulema olmuştur. İzmir'in işgalinden sonra bunlara ilaveten mitinglerin tertip heyetlerinde Türk Ocakları ve Darülfunun talebeleri yer almıştır.

Mitinglerin yapılması için genellikle ilgili bölgenin mülki amirinden izin alınmıştır. Bazı mitinglerde izin verilmemiştir. 25 Mayıs'ta İstanbul Beşiktaş ve Bayezid'da yapılmak istenen mitinge müsaade edilmemiştir. Afyon'da Rum asıllı mutasarrıf Ali Ulvi Bey miting yapılmasına karşı çıkmıştır¹⁰⁸.

Mitingler yapılmadan önce gazetelerde ve el ilanlarıyla mitinglerin programı yayınlanmıştır. Bütün mitinglerin başında ve sonunda dua yapılmıştır. Mitinglere katılım her kesimden olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları bile katılmışlardır. Gayrimüslimlerden de katılım olmuştur¹⁰⁹.

Miting kararları ilgili makamlara duyurulmuştur. Genellikle bu kararlar miting tertip heyeti tarafından önceden hazırlanmış ve halka okunarak onların onayı alınmıştır. Kararların gönderildikleri merciler genellikle şunlar olmuştur: İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcileri, tarafsız devletlerin temsilcileri, padişah, başbakanlık, Hariciye ve Dâhiliye Nazırlıkları, Mebusan ve Ayan başkanlıkları, Heyet-i Temsiliye, yukarıda sözü edilen devletlerin başbakan ve devlet başkanlarıyla hariciye bakanlıkları gibi mercilerdir.

Kadınların yapmış oldukları mitingler, ilgili devletlerin eşlerine gönderilmiştir. Bu kararlar önceleri normal yollardan telgraf şebekesiyle

¹⁰⁸ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 736.

¹⁰⁹ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s. 736.

gönderilmiştir. İlerleyen zamanda protesto telgraflarından İtilaf Devletleri tedirgin olmaya başladılar. Bunun üzerine telgrafhanelerin kullanılması yasaklanmıştır. Bu yasaklama üzerine İtalya yardımcı olmuş ve işgali altında bulunan Antalya telgrafhanesi üzerinden protestolar gönderilmiştir.

Yapılan mitinglerde ele alınan konular şöyle ifade edilebilir:¹¹⁰.

Milli istiklal fikri.

Mütareke şartlarının ihlal edildiği.

Wilson prensiplerinin uygulanması gerektiği.

Milli birlik ve beraberlik fikri.

Manda ve himayenin kabul edilmemesi.

Saltanat ve hilafetin devam etmesi gerektiği fikri.

Yapılacak olan barış şartlarının tespiti.

Adalet, hürriyet, medeniyet, insaniyet ve milliyet fikirleri.

3.4. SİVAS KONGRESİ SONRASI GELİŞMELER

Sivas Kongresi'nden sonra üyeler bir süre Sivas'ta kalmışlardır. M. Kemal Paşa “yeni vaziyetler inkişaf edinceye kadar Sivas'ta kalmalarını münasip gördüm” demektedir. M. Kemal Paşa “gerekirse” yeniden “fevkalade bir kongre” daha yapmak için hazırlıklar yapmıştır. Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in firarı üzerine yeni bir kongre yapılmasına gerek duyulmamıştır¹¹¹.

Mustafa Kemâl Paşa Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in Milli Mücadele'yi engellemesiyle ilgili faaliyetleri konusunda kongre heyeti adına Padişaha

¹¹⁰ Şahingöz, agm, **Türkler**, c. 15, s.736-739.

¹¹¹ **Nutuk**, c. 1, 1960, 117.

bir telgraf göndermek istedi. Fakat buna Sadrazam Ferit Paşa engel oldu. Ferit Paşa'nın bu davranışı Anadolu ile İstanbul Hükümeti arasında bir gerginlik meydana getirdi. Bir hükümet değişikliği gerçekleşinceye kadar¹¹² İstanbul ile Anadolu arasında 12 Eylül 1919 tarihinde posta ve telgrafın kesilmesine karar verildi¹¹³. Bu gelişmelere İtilaf kuvvetleri müdahale etmediler ve “*memleketin dahili vaziyetine karışmayız*” dediler¹¹⁴. Gerçekten İtilaf devletleri İstanbul ile Anadolu arasındaki polemiklere görüntüde pek müdahale etmiyor görünüyorsa da el altından halkı İstanbul hükümetinden soğutmaya ve Kuvâ-yı-yı Milliye hakkında yanlış bilgilerle bozgunculuk yapmayı çeşitli şekillerde devam ettiriyorlardı.

Bu arada Anadolu'nun bazı bölgelerinden İstanbul'a gizli bir heyet gönderilerek aradaki kopukluğun giderilmesini temin etmeye yönelik çalışmalar yapılmak istendi. Ancak Mustafa Kemal buna karşı çıktı¹¹⁵. Mustafa Kemal Paşa 14 Eylül 1919'da yabancı devletlere yazılar göndererek yapılan mücadeleyle ilgili bilgiler verdi. Aynı tarihte Padişaha da bir mektup yazarak Ferit Paşa'nın hatalı politikası hakkında bilgiler sundu. Yabancı devlet temsilcileriyle görüşmeler yapıldı. 22 Eylül 1919'da General Harbord başkanlığında bir heyet ile M. Kemal Paşa Sivas'ta görüştü. Anadolu'nun sert tutumu karşısında Ferit Paşa hükümeti 2 Teşrinievvel (Ekim) 1919 tarihinde istifa etmek zorunda

¹¹² Damat Ferit Paşa kabinesinin değişmesi konusunda Kazım Karabekir Paşa'nın önemli katkıları olmuştur. Karabekir, 1991, 122-163.

¹¹³ **Nutuk**, 1927, 85; İstanbul ile Anadolu arasındaki irtibatın kesilmesiyle ilgili olarak bazı itirazlar olmuştur. Bu itirazları dile getirenlerin bir kısmı Heyet-i Temsiliye'de yer almışlardı. Konuyla ilgili olarak bkz. **Nutuk**, 1927, s. 88-89.

¹¹⁴ **Nutuk**, 1927, s. 104.

¹¹⁵ **Nutuk**, 1927, s. 112.

kaldı¹¹⁶. Yerine Meclis-i Ayan'dan Ali Rıza Paşa getirildi. Bu kabinede Milli Mücadele'ye taraftar bakanlar yer almıştır¹¹⁷.

3.4.1. Amasya Protokolü

Ali Rıza Paşa hükümeti kurulduktan sonra İstanbul ile Anadolu arasındaki gerginliğin ve anlaşmazlıkların giderilmesi için Ali Rıza Paşa'nın teklifiyle Amasya'da bir görüşme yapılmasına karar verildi. İstanbul Hükümetini temsilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ve arkadaşları 15 Ekim 1919'da Amasya'ya geldiler. Heyeti-i Temsiliye adına da Mustafa Kemâl Paşa ile birlikte Rauf Bey ve Bekir Sami Beyler 20 Ekim 1919'da geldiler. Yapılan görüşmeler sonunda bazı kararlar alındı. Bu kararların bir kısmı gizli bir kısmı kamuoyuna açıklandı. Kamuoyuna açıklanan maddeler dokuz adet olup şunlardı;

1.İttihatçılığın memlekette tekrar uyanması ve bu hususta bazı belirtilerin görülmesi sebebiyle Paris'te devam etmekte olan konferansa kötü etki edeceğinden siyasi açıdan çok zararlıdır.

2.Mondros Mütarekesi ile tespit edilen sınırlar bir bütündür hiçbir sebeple düşmana terk edilemez. Himaye ve manda kabul edilemez.

3.Gayrimüslimlere Türkiye'nin siyasi hâkimiyet ve içtimai düzenini bozacak hiçbir imtiyaz verilemez.

4.Sivas Kongresi'nde kabul edilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İstanbul hükümetince tanınacaktır. Barış görüşmelerine gönderilecek delegelerin seçiminde Heyet-i Temsiliye'nin görüşleri dikkate alınacaktır.

¹¹⁶ Nutuk, 1927, s. 115.

¹¹⁷ Karabekir, 1991, 163; Nutuk, c. 1, 1960, 195.

5.Meclis-i Mebusanın işgal tehlikesine maruz olması sebebiyle, İstanbul'da toplanması uygun değildir.

6.Milletvekili seçimleri serbestçe yapılacaktır¹¹⁸.

7.Coşkulu gösteriler ve yazılardan vazgeçilecektir.

8.Güvenliği bozacak davranışlardan vaz geçilecektir.

9.Hükümetin lehinde ve aleyhinde hiçbir yazı yazılmayacaktır.

Gizli olmasına karar verilen maddeler şunlardır;

1.İzmir'in tahliyesi için Hükümet teşebbüse geçecek ve gerekirse, gizli talimatlarla yerli Türklere mitingler ve protestolar tertip ettirilecektir.

2.Aydın Kuvâ-yı Milliyesine yardım edilecektir¹¹⁹.

3.Çukurova gibi Anadolu'nun en koyu Türklük muhitinin Anavatandan hiçbir surette ayrılmaması için gayret sarf edilecektir.

4.İngiliz Muhipleri Cemiyetinin çalışmaları sınırlandırılacak ve kontrol edilecektir.

5.Yabancı paralarıyla satın alınmış Türkler tarafından kurulmuş olan zararlı cemiyetlerin çalışmaları, zararlı gazete ve dergi yayınlarının durdurulması için gereken tedbirler alınacaktır.

6. Askerlikten kovulan bazı komutanların ve subayların mahkemeye verilmesiyle ilgili olarak çıkan padişah fermanları düzeltilenecektir.

7. Malta'ya sürgüne gönderilenler İstanbul'a getirilecektir.

¹¹⁸ Genel seçimler Karabekir Paşa tarafından 5 Ağustos 1919'da gündeme getirilmişti. Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, s. 43.

¹¹⁹ Amasya'da varılan mutabakat sonucu İstanbul Hükümeti Donanma Cemiyeti'nden 400 bin liranın Aydın cephesine tahsis edilmesini istemiştir (24 Kasım 1919). Harbiye Nezareti, 90 bin lira ile 4 bin çift postalı Aydın Kuva-yı Milliyesine vermiştir. Beyoğlu, **Tarih ve Medeniyet**, s. 43.

8. Batı Trakya göçmenlerinin taşınma işlemleri temin edilecektir¹²⁰.

Amasya görüşmesiyle İstanbul hükümeti, resmen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk cemiyetlerini tanımış oluyordu. Artık İtilaf devletlerinin muhatabı olarak Türk milletini temsil eden İstanbul hükümetiyle birlikte bir de Anadolu'da yeni oluşan bir yönetim vardı.

3.4.2. Heyeti Temsiliye ile Komutanlar Toplantısı

16-29 Kasım 1919'da Sivas'ta bir toplantı yapıldı. Toplantıya katılan komutanlar şunlardır; Ali Fuat Paşa (Ankara 20.Kolordu Komutanı), Kazım Karabekir (Erzurum 15. Kolordu Komutanı), Şemseddin Bey (Konya 12. Kolorduyu temsilen) ve Heyet-i Temsiliye üyeleri.

Alınan kararlar şunlardı;

1. Meclis-i Mebusan bütün sakıncalarına ve tehlikesine rağmen İstanbul'da toplanması gereği ortaya çıkmıştır. Ancak bütün milletvekillerine, millî teşkilatın çalışmaları hakkında tam ve aydınlatıcı bilgi verilecek ve Anadolu'daki hareketi savunacak kuvvetli bir grup teşkil edilecektir.

2. Komutanlar kurulması düşünülen bu grupla¹²¹ ilgili, en kısa zamanda çalışma yapmaya başlayacaklardır.

3. Meclisin İstanbul'da toplanıp emniyet altında çalıştığı görülünceye kadar Heyet-i Temsiliye Anadolu'da (Seyitgazi veya Ankara) kalarak görevini sürdürecektir.

4. Halkın vatan savunması için nasıl silahlandırılacağı konusunda ilgililere talimat verilecektir (Gizli madde).

¹²⁰ Taş, AİT, c. 193-194.

¹²¹ Mecliste oluşturulması düşünülen grup *Felâh-ı Vatan* grubudur.

3.4.3. Mustafa Kemâl'in Ankara'ya Gelmesi

Uzun süre Sivas'ta kalan Mustafa Kemâl Paşa Heyet-i Temsiliye ile birlikte 18 Aralık 1919 tarihinde Kayseri-Mucur-Hacıbektaş¹²²-Kırşehir¹²³ güzergâhını takip ederek, 27 Aralık 1919 günü öğleden sonra Ankara'ya geldi¹²⁴. Heyet-i Temsiliye üyeleri önce Ziraat Okulu'na, daha sonra da Çankaya'daki küçük bir köşke taşındı. O sıralarda Ankara'da Selamet, Mefkûre ve Ankara gazeteleri yayın yapmaktaydı. Mustafa Kemâl Paşa Ankara'ya geldikten sonra, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yayınlanmaya başlandı (10 Ocak 1920).

¹²² Mustafa Kemal ve arkadaşları Mucur'dan Hacıbektaş'a gelerek Alevî dedesi Cemalettin Efendi ile görüştiler. Cemalettin Efendi milli hareketi destekleyeceklerine söz verdi. Alevî ileri gelenleri cumhuriyet yönetimi istediler. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, c. 2, s. 287.

¹²³ Heyet-i Temsiliye Kırşehir'de kurbanlar kesilerek karşılandı. Mustafa Kemal, Namık Kemal'in bir beytini değiştirerek "*Vatanın bağına düşman dayasın hançerini / Bulunur bahtı kara maderini*" dedi. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, c. 2, s. 291.

¹²⁴ M. Kemal Paşa'nın Ankara'ya gittiği tarih olan 27 Aralık, sonraki yıllarda bir süre "Gazi Bayramı" olarak kutlanmıştır. Ülkü dergisinde 1933 yılında kaleme alınan makalenin bir bölümünde şunlar kaydedilmektedir; "27 Kanunuevvel 1919'da yiğit Ankaralılar, Kızılyokuş'tan bir otomobil içinde inen bir çift gök rengi gözün derinliklerinden vatan ufuklarından esaret bulutlarının dağılışını görmüşler, yurdun kurtuluşuna inanmışlar ve onu ebedî reis tanımışlardı". Naşit Hakkı, "Ankara'nın Gazi Bayramı", **Ülkü Seçmeler** (1933-1941), (Yayına haz: Zerrin Bayraktar-Cem Alpar), Ankara İTİA yayını, Ankara 1982, s. 10; 1932 yılında M. Kemal paşa ile bir mülakat yapan Yunanlı gazeteci Madam Spanuidi Paşa'nın Ankara'a gelişini şöyle tasvir etmektedir; "*Gazi hazretleri Ankara'dan hiç kuşkusuz Türkiye'nin en büyük aşamasını oluşturan devrim hareketlerine başlıyor. Ankara'da sultanların Osmanlı İmparatorluğu ile hiçbir ilgisi ve ilişiği olmayan tamamen milli bir hükümet kuruyor*". Borak, age, s. 75.

3.4.4. Meclis-i Mebusan ve Misâk-ı Millî (Ahd-ı Millî)

3.4.4.1. Genel Seçimler

21 Aralık 1918 tarihinde meclis feshedilmişti. Anayasaya göre dört ay içinde tekrar seçimlerin yapılması gerekiyordu. Ancak seçimler zamanında yapılamamış ve bu fesihden bir yıl 22 gün sonra meclis açılabilmiştir¹²⁵. Meclisin açılması konusu gündeme geldiği sıralarda toplantı mahallinin neresi olacağı konusu tartışıldı. Bu konuda iki görüş vardı. Bunlardan birisi meclisin İstanbul'un dışında toplanmasıydı. Diğeri de İstanbul'da toplanması. M. Kemal Paşa ve arkadaşları meclisin İstanbul dışında toplanması gerektiğini savunuyorlardı. Bu konu İstanbul ile Anadolu arasında uzun bir süre yazışma konusu oldu. Sonunda meclisin İstanbul'da toplanması yönünde görüş birliğine varıldı¹²⁶.

Hükümetin 7 Ekim 1919 günlü kararnamesiyle seçimler 15 vilayet, 35 mülhak¹²⁷ liva ve 16 müstakil livada¹²⁸ yapıldı¹²⁹. Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilen Musul, Beyrut, Suriye ve Halep gibi vilayetlerle, 1918 yılı sonunda işgal edilen Kars, Ardahan, Batum¹³⁰ ve

¹²⁵ ATAM, 2011, 145.

¹²⁶ **Nutuk**, c. 1, 1960, 289

¹²⁷ Mülhak liva; Vilayet ile kaza arasında bir idari teşkilattır. Livalar mülhak ve bağımsız olarak ikiye ayrılmaktaydı. Mülhak liva, vilayetlere bağlı olan idari birimdi ve mülki amiri olan mutasarrıf validen emir alırdı. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s.291, dip not 1210.

¹²⁸ Bağımsız olan livalar doğrudan doğruya Dâhiliye Nazırı'na bağlı idiler. Mülki amiri mutasarrıftı. Ancak bağımsız olduğundan bir anlamda vali statüsünde idi. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s.291. dip not. 1211.

¹²⁹ Sofuoğlu, agm, **AAMD**, Sayı. 55, s. 4.

¹³⁰ Her ne kadar bazı gazetelerde Elviye-i selasede seçimlerin yapıldığı haberi yer alsa da, bu seçimler gayri resmi olmuştur. Ekim ayı sonunda Batum ve civarında İngilizler tarafından seçimler dolayısıyla sıkıyönetim ilan edilmiştir, İngiliz Generali Wilkes Belediye Meclisi görevini de üzerine almıştı. Mustafa Kemal

Urfa’da seçimler resmen yapılamadı. Dolayısıyla işgale maruz kalmaları sebebiyle bu seçim çevrelerinin bir kısmı Meclis-i Mebusan’da temsil edilemediler¹³¹. İzmir¹³², Aydın¹³³, Adana¹³⁴, Maraş ve Antep gibi işgale maruz kalan seçim çevreleri mecliste temsil edildiler¹³⁵. Ermeni ve Rumlar, “*ayrı bir devlet olacağız*” hülyasıyla seçimi boykot ederek katılmadılar¹³⁶. Milletvekilleri İstanbul’da toplanmadan önce Anadolu’nun bazı noktalarında Heyet-i Temsiliye’nin isteğiyle

Paşa, 21 Ekim’de Kazım Karabekir’e gönderdiği telde Batumluların Meclis-i Mebusana katılmaları için Paris Sulh Konferansında teşebbüssatta bulunmalarını en uygun olduğunu bildirdi. Buna rağmen Batum’dan Meclis-i Mebusan’a katılmak üzere beş tane milletvekili seçildi. Fakat meclisin kapanması üzerine bu milletvekilleri Ankara kurulan BMM’ne katıldılar. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s.291, dip not. 1212.

¹³¹ Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 291.

¹³² İzmir livasının iki ilçesi hariç (Kuşadası ve Ödemiş) işgale maruz kaldığından Ödemiş ve Kuşadası’nda seçimler yapıldı. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 336.

¹³³ Aydın Vilayeti işgal altında olduğundan, daha önce seçilmiş olan Aydın, Manisa, Denizli milletvekilleri ile Meclisin kabul ettiği İzmir merkez Livası milletvekilleri Aydın Vilayeti’ni temsil etmişlerdir. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 338.

¹³⁴ İşgalci İngilizler Ağustos 1919’un başlarında Adana Vilayetinde seçimlerin yapılamayacağını bildirmişlerdir. İşgal yönetimini 15 Eylülde devralan Fransızlar, önce seçimlere müdahalede bulunmayacaklarını söyleseler de daha sonra seçimleri yasaklamışlardır. Osmanlı yönetimi ve halk bu kararı protesto etmiştir. Fransızların seçimleri yaptırmamaktaki ısrarları üzerine İstanbul’da bulunan Adanalılar, Kilikyahılar Cemiyeti’nin organizesiyle seçim yapmışlardır. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 339-340.

¹³⁵ Aydın ve Adana vilayetlerindeki seçimler normal olarak yapılamamıştır. Maraş ve Antep bağımsız livalarındaki seçimler yapılmış fakat milletvekillerinin mazbataları geç gönderilmiştir. Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s.

¹³⁶ Mehmet Çelik, **Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları**, Hayat Yayın Grubu, İstanbul 2015, s. 75.

bilgilendirme toplantısı yapmışlardır¹³⁷. Meclis 12 Ocak 1920 tarihinde açıldı. Meclise birisi Yahudi olmak üzere 168 milletvekili seçildi. Toplantı 72 milletvekili ile açıldı¹³⁸. Meclis-i Mebusan'da Ayanı temsil eden üyeler 26 Mart 1919 ve 15 Eylül 1919 tarihlerinde seçildiler¹³⁹.

O sırada Ali Rıza Paşa hükûmeti iktidardaydı. Meclisteki milletvekillerinin çoğunluğunu Anadolu Müdafaa-i Hukuk cemiyetine mensup üyeler teşkil etmekteydi. Erzurum'dan milletvekili seçilen fakat sağlık yönünden rahatsızlığını gerekçe göstererek İstanbul'a gelmeyen¹⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararlarını esas alan "Müdafayı Hukuk Cemiyeti Grubu" adında bir grup oluşturulmak istendi. Ancak bu grup oluşturulamadı. Bunun yerine 6 Şubat 1920'de Felah-ı Vatan¹⁴¹ Grubu adında bir grup

¹³⁷ Milletvekillerinin İstanbul'a gitmeden önce Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal Paşa'nın talimatıyla Ankara'da toplanmaları engellenmeye çalışılmıştır. Aydın milletvekili Hüseyin Kazım Bey ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın bu konuyla ilgili yazışmaları için bkz. **Nutuk**, c. 1, 1960, 337-339

¹³⁸ Ünlü, **İslam Tarihi**, c. 3, s. 384; Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-I**, s. 194.

¹³⁹ 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'daki Ayan üyelerinin isim ve sayıları konusunda bkz. Sina Akşin, "Son Meclis-i Umumi'de Cepheleşme Olayı", **Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan** (Ankara Üniversitesi siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları), Ankara 1983, 374-376, (Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s.345. dip not. 1464'den naklen).

¹⁴⁰ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 4, içtima 13, C. 1, (23 Şubat 1336), .s. 182

¹⁴¹ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Hilmi Yayınevi, İstanbul 1957, s. 262; Şubat 1920 tarihinde Felah-ı Vatan İttifakı adıyla oluşturulan grup 88 üyeden meydana gelmekteydi. Burada dikkati çeken husus, Felah-ı Vatan İttifakı'nın meclisin gayriresmi bir oturumunda Misak-ı Milli'nin oybirliğiyle kabulünden sonra kurulmuş olmasıdır. Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 39; M. Kemal Paşa mecliste Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Grubu'nun kurulmayıp Felah-ı Vatan Grubunun kurulmasına şiddetli tepki göstermiş ve şunları söylemiştir; "*Erzurum'da ve Sivas'ta teleffuz olunmuş, tespit olunmuş bir*

oluşturuldu¹⁴². Bu grubu oluşturan milletvekilleri 5 maddelik bir metin ile görüşlerini ifade ettiler. Ayrıca bu grup 7 Şubat 1920'de 15 maddelik "Dâhili Nizamname" hazırlamışlardır¹⁴³.

Ankara'da kalan M. Kemâl İstanbul'da açılan meclise başkan olmak üzere aday oldu¹⁴⁴. Ancak kendisi İstanbul'a gitmediğinden başkan

unvanı aynen kabul etmek zül olmaz mıydı?! O unvandan daha manalı unvan mı yoktu?! Evet, işittik efendiler: varmış: Fellah-ı Vatan Grubu” (Burada “Felah” kelimesi şeddeli olarak ifade edilmiştir). **Nutuk**, c. 1. 1960, 361: Karabekir Paşa aynı tarihte (6 Şubat 1920) M. Kemal Paşa'nın Ermeniler üzerine taarruz emrini verdiğini belirtiyor ve şöyle yorumluyordu; “(19 Ocak 1920) İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanan Mebusan Meclisi'nin açılmasına ve meşrutî bir hükümetin faaliyete geçmesine ve 28 Kanunusani'de Mebusan Meclisi'nin «Misak-ı milliye beyannamesini» kabul ve ilân ettiğine 9 Kanunusani'de kendi imzasıyla neşrettiği askerî plandaki sarahate rağmen Bolşeviklerin Kafkasya'ya gelmekte oldukları haberi gelince bana 6 Şubat'ta Kafkasya hareketini teklif etti. Bu hal, İstanbul'daki meşrutiyet hükümetimize karşı fülî bir isyanla Heyet-i Temsiliye'nin Mustafa Kemal Paşa'nun diktatörlüğünde bir Cumhuriyet şekline dönüşmesi demektir. Hem de Bolşeviklerle birleşme felâketine doğru!”. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 44.

¹⁴² Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, 81.

¹⁴³ Felah-ı Vatan Grubu'nun hazırlamış olduğu 5 maddelik metin (ittifak kararı) şöyledir:

1.Mülk ve milletin tamamen muhafazası ve istiklali ve Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasi ile tanınmış olan Hilafet ve Saltanat haklarının her türlü müdahaleden korunması arzumuzdur.

2.Felah-ı Vatan ittifakı antlaşmasında tespit edilen sulh esaslarının kendileriyle anlaşmaya mecbur olduğumuz devletler nezdinde kabul edilmesi için gerekli faaliyetlere hemen başlanılmasını ister.

3.Kanun-ı Esasi'de yapılması emredilen mesuliyet ve vazifelerin salahiyeti kanunların yüksek divanın yargılama usulü ile acele olarak tanzim ve açık olarak tatbik mevkiine konulacaktır.

4.Felah-ı Vatan ittifaknamesi esaslarına ilave edilecek maddeler, ittifak heyetince müzakere edildikten sonra üçte iki ekseriyette kabul edildikten sonra açıklanan maddeler ilave edilebilir.

Burada dört madde belirtilmiştir. Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi- I**, s. 195.

¹⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusan başkanlığı adaylığının gerekçesini şöyle ifade etmektedir: “İşte bu vazifeyi (İstanbul'da toplanacak olan meclisin

seçilemedi¹⁴⁵. Meclis başkanlığına Reşat Hikmet Bey seçildi. Kısa bir süre sonra Reşat Hikmet Bey'in vefatı üzerine 4 Mart 1920'de yapılan

mutlaka dağıtılacağı düşüncesiyle milletvekillerini Ankara'da toplamak görevi yaparken, milletçe, suitefhehümatı mucib olmamak için tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm. Meclis-i Mebusan'n riyasetine intihap olunmak. Bundan maksat dağıtılan mebusları, Meclis-i Mebusan reisi sıfat ve salahiyetiyle davet etmekti."**Nutuk**, c. 1, 1960, s. 362.

- ¹⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusan'a başkan seçilememesini Nutuk'ta şöyle değerlendirmektedir: "*Efendiler, bu hususu (başkan seçilmesi hususunu) icap eden kişilere söyledim. Görüşümü uygun buldular. Bu yolda çalışacaklarını vaat ederek İstanbul'a gittiler. Fakat pek müstesna belki bir veya iki arkadaşın dışında, bu fikri telaffuz dahi etmediklerini öğrendim. Bu meselede hâkim olan bir muhakeme ve mantık şu imiş: Bunca milletvekilleri içinde meclis reisi olacak liyakatte bir adam dahi yok mudur ki, hazır olmayan bir milletvekilini giyaben reis seçeceğiz. Meclisi teşkil eden üyelerin bu kadar likayetsiz göstermek harici çevrelerde olumsuz yorumlanmaz mı? Diğer bir mantık da; Meclis başkanlığına Kuvâ-yı Milliye reisini seçmekle daha ilk günden, meclis üzerine şüphe ve tecavüzü çekmeye sebep olmaktır. Mantık bunu kabul etmez*".**Nutuk**, c. 1, 1960, s. 362-363; Nutuk'ta Meclis başkanlığı konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı aday olarak teklif edenin Şeref Bey olduğu belirtilmektedir. **Nutuk**, c. 1, 1960, s. 374; Meclis-i Mebusan'da Felah grubu üyelerinden Hacim Muhiddin Çarıklı, hatıralarında, Heyet-i Temsiliye'nin Rauf Bey'e gönderdiği tebliğlerden grup üyelerinin haberi olmadığını, buna mukabil kendisinin Mustafa Kemal Paşa'yı meclis başkanlığına teklif ettiğini belirtmektedir. Nutuk'taki suçlamalardan sonra, Hacim Muhiddin Bey 21 Ekim 1929 Cuma günü hatıralarında şunları yazmaktadır; "*Arkadaşlar (Celal Nuri, Hamdullah Suphi gibi) bundan bahisle gazetelere bir kâğıt göndermek istediler, hatta benden de not aldılar. Fakat zannedirim ki, (evvelce uygun görmesine rağmen) bilahare Gazi uygun görmemiş ve 'benim maksadım eşhas-ı malumedir (bilinen kişiler)' demiş*". **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhiddin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (12919-1920)**, s. 255 (Nakleden: Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 40, Dn. 26); Mustafa Kemal Paşa mazbatasını tasdik ettirip yemin etmeden, Meclis-i Mebusan'a başkan seçilebilir miydi? Bu, tartışmalı bir Anayasa Hukukudur. Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 40; M. Kemal Paşa meclise başkan seçildiği takdirde İstanbul'a gitmeyeceğini belirterek "*fakat bunu itiraz etmeksizin, zaman kazanacak ve muvakkaten gaybubette bulunuyormuşum gibi vaziyet ve muamele tanzim olunacak ve meclis, reis vekilleriyle vasıtasıyla idare olunacaktı*" demektedir. **Nutuk**, c 1, 1960, 362;

meclis başkanlığı seçiminde Erzurum milletvekili ve Anayasa Profesörü Celâlettin Arif seçildi¹⁴⁶.

3.4.4.2. Misâk-ı Millî (Ahd-ı Millî)

Meclisi Mebusanda Anadolu ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti mensupları yukarıda da belirtildiği gibi Rauf Bey'in önderliğinde Felâh-ı Vatan grubunu teşkil etmişlerdi¹⁴⁷. Misâk-ı Millî kararlarının taslağı Felâh-ı Vatan Grubu tarafından hazırlanmıştır. 28 Ocak 1920 tarihinde¹⁴⁸ Felâh-ı Vatan grubuna mensup milletvekilleri tarafından meclise sunuldu. 17 Şubat 1920'de yapılan görüşmelerde tartışılıp kabul edildi¹⁴⁹. Kabul edilen Misâk-ı Millî (Ahd-ı Millî) kararları şunlardı.

1. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten itibaren Türk ordusunun elinde fiilen veya hukuken bulunan topraklar Türkiye'nin asgarî sınırlarıdır. Bu kısım bir bütündür ve hiçbir surette bölünemez.

¹⁴⁶ Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, 81; Ünlü, **İslam Tarihi**, c. 3, s. 384; Nutuk'ta Meclis başkanlığına Reşat Hikmet Bey seçilmiş ancak ecnebiler tarafından tutuklandığı belirtilmektedir. **Nutuk**, c. 1, 1960, s. 375.

¹⁴⁷ M. Kemal Paşa'nın meclis başkanı seçilmemesi ve Müdafaa-i Hukuk grubunun kurulmaması "*işgalcilere ve padişaha, Anadolu'nun etkisinde olunmadığının bir göstergesi*" olarak yorumlanmaktadır. ATAM, C. 1, 185.

¹⁴⁸ Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de açılmış ancak çoğunluk sağlanamadığından görüşme yapılamamıştır. Bundan sonraki görüşmeler 22 Ocak, 26 Ocak, 27 Ocak ve 31 Ocak günlerinde yapılmıştır. 28 Ocak günü toplantı yapılmamıştır. Bu sebeple Misak-ı Milli kararlarının 28 Ocak'ta görüşülmesi mümkün değildir. Ancak Felâh-ı Vatan grubu milletvekilleri arasında gizli bir karar alarak görüşmüş olabilirler ki, bu hususta bir bilgi bulunmamaktadır. 31 Ocak'tan sonra Meclis 1 Şubat, 3 Şubat, 9 Şubat, 12 Şubat, 16 Şubat ve 17 Şubat tarihlerinde toplanmıştır. 17 Şubat 1920 günü saat 4.40'da yapılan ikinci celsede Edirne milletvekili Şeref Bey Misak-ı Milli ile ilgili bir konuşma yaparak kararları okumuş kararlar ile ilgili diğer mebuslar görüşlerini belirterek, bu kararların yayınlanması kabul etmişlerdir. Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi- I**, s. 195, dip not 5.

¹⁴⁹ Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi- I**, s.195.

Düşman işgali altında bulunan ve Osmanlı Devleti'ne bağlı çoğunluğu Arap olan yerlerde, halkoylaması yapılmalıdır.

2. Daha önce kendi isteğiyle anavatana katılmış olan Kars, Ardahan ve Batum'da gerekirse tekrar halkoyuna başvurulabilir.

3. Sınır dışında bırakılmış bulunan Batı Trakya'da halk kendi kaderini kendisi belirlemelidir.

4. Marmara ve İstanbul güvenlik altına alınmalıdır.

5. Komşu devletlerdeki Türklere ne kadar hak verilmişse, Türkiye'deki azınlıklara da o kadar hak verilecektir.

6. Bütün kapitülasyonlar (adlî, malî ve siyasî) kaldırılmalıdır.

Meclisin almış olduğu Misâk-ı Millî kararları, İngilizleri ve Yunanlıları çok rahatsız etti. Ali Rıza Paşa Hükümetine İngilizler baskı yapmaya başladılar¹⁵⁰. Bunun üzerine hükümet istifa etti (3 Mart 1920)¹⁵¹.

Ali Rıza Paşa kabinesinin istifasından sonra yeni kurulacak kabine konusunda çeşitli ihtimaller gündeme gelmeye başladı. İstanbul'da bulunan Rauf Bey hükümet başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet kurabileceğini gündeme getirdi¹⁵². İngilizler, Ferit Paşa'nın hükümet kurmasını istemekteydiler. Heyet-i Temsiliye ise Ferit Paşa'nın

¹⁵⁰ Aslında Ali Rıza Paşa hükümetine İngilizlerin baskısı Meclis toplandıktan hemen sonra başlamıştı. İngilizler Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın istifasını istemişlerdir. Bu husus kendisine bildirildiğinde Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa buna şiddetle karşı çıkmış ancak Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hükümeti zor durumda bırakmamak için istifa etmiştir. **Nutuk**, c. 1, 1960, s. 363-372; Bu günlerde İsmet Bey İstanbul'a dönmüştür. Karabekir, 1991, 190.

¹⁵¹ **Nutuk**, 1927, s. 251; **Nutuk**, c. 1, 1960, s. 400.

¹⁵² Mustafa Kemal Nutuk'ta, Rauf Bey'in bu teklifini "lüzumsuz" olarak değerlendirmektedir. **Nutuk**, 1927, s. 252; **Nutuk**, c. 1, 1960, s. 402.

iktidara gelmesine karşıydı. Sonuçta Heyet-i Temsiliye'nin beklediği gibi hükümeti kurma görevi Ferit Paşa'ya değil Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olmayan Bahriye eski Nazırı Salih Paşa'ya verildi. Salih Paşa hükümetinin kurulmasının hemen ardından İngilizler İstanbul'u işgal etmeye karar verdiler.

3.5. İstanbul'un Resmen İşgali

16 Mart 1920 gecesi, İngilizler tarafından İstanbul resmen işgal edildi. Şehzadebaşı'ndaki Türk karakolu basıldı. Burada uyumakta olan silahsız erler şehit edildi. 17 Mart 1920 sabahı işgal kuvvetleri tarafından yağma ve soygunlar yapıldı. İngiliz askerlerinin bir bölümü Harbiye Nezaretini işgal ederken bir bölümü de Meclis-i Mebusanı abluka altına aldı. Hüseyin Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey başta olmak üzere birçok milletvekili tutuklanarak Malta'ya sürüldüler. Bir kısım mebuslar ile aydınlar bir yolunu bulup Ankara'ya geldiler.

Heyet-i Temsiliye, İtilaf devletleri temsilcilerine ve Avrupa başkentlerine telgraflar çekerek bu işgali protesto etti. Bu arada Salih Paşa Hükümeti işgal kuvvetlerinin baskısına dayanamayarak istifa etmek zorunda kaldı. Padişah, Tevfik Paşa'nın Hükümeti kurmasını istedi. Tevfik Paşa bu görevi kabul etmeyince Ferit Paşa'ya hükümeti kurma görevi verildi. Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatıyla Mustafa Kemâl Paşa, 18 Mart 1920 tarihinden itibaren Anadolu ile İstanbul arasındaki irtibatın kesilmesini emrederek, her türlü yazışmayı ve toplanan vergilerin İstanbul'a gönderilmesini yasakladı.

Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'da bulunan İngiliz mütareke heyeti başkanını ve 20 kadar İngiliz'i resmen tutukladı. Mustafa Kemâl Paşa, 19 Mart 1920 tarihi itibarıyla valilere gönderdiği bir talimatla; Yeni

seçimlerin yapılmasını ve Ankara’da olağanüstü bir meclisin kurulması için gerekli hazırlığın yapılmasını istedi. İngilizlerin baskısıyla 11 Nisan 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan tatil edildi¹⁵³.

3.6. Türkiye Büyük Millet Meclisi

3.6.1. TBMM’nin Açılması ve Çalışma Sistemi

Kazım Karabekir Paşa İstanbul’un işgal edildiği gün olan 16 Mart 1920’de Heyet-i Temsiliye’ye Erzurum valisiyle birlikte yazmış oldukları bir yazıda “*Milli hükümeti kurmanın tam zamanı*” olduğunu bildirmiştir. Aynı telgraf aynı tarihte bütün mülki ve askeri makamlara da iletilmiştir. Açılacak meclisin “*kurucu*” meclis olup olmaması konusu tartışıldıktan sonra “*milli meclis*” olması yönünde karara varılmıştır. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesine uygun olarak ülkenin her tarafında seçimler yapıldı. 11 Nisan 1920’de İstanbul’daki Meclis-i Mebusan İngilizlerin baskısıyla kendi kendini fesh etti. 21 Nisan 1920 günü Mustafa Kemal Paşa meclisin açılışında yerine getirilecek dini görevlerle ilgili bir genelge yayınladı.

Nihayet 66 seçim çevresinde iki dereceli olarak seçimler yapıldı. . Seçimde kriter olarak sancaklar esas alındı. Sancaklarda nüfusa bakılmaksızın beş üye seçilip Ankara’ya gönderilmesi talep edildi¹⁵⁴. Ankara’ya gelebilmiş milletvekillerinin katılımıyla TBMM 23 Nisan 1920 Cuma namazından sonra dualarla açıldı. Meclisin açılışında ülkenin her tarafına Kur’an-ı Kerim hatimleri yapılması ve dualar edilmesi için M. Kemal Paşa tarafından genelge gönderilmiştir. TBMM’ni teşkil eden

¹⁵³ Ünlü, age, c. 3, s. 387.

¹⁵⁴ Çelik, **Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları**, s. 74.

milletvekilleri, Meclis-i Mebusan'dan gelenler ile Anadolu'dan seçilenlerden meydana gelmekteydi. Meclisi oluşturan milletvekilleri içinde Elviye-i selase'den (Kars, Ardahan ve Batum) 12 milletvekili de iştirak etmiştir.

TBMM'de milletvekilleri yemin ettikten sonra ilk sözü Ankara mebusu¹⁵⁵ sıfatıyla Mustafa Kemâl Paşa aldı. Yaptığı konuşmada; Bu meclis olağan üstü yetkilere sahip olduğunu, *“saltanat ile hilafetin birbirinden ayrılmasını hedefleyen düşmanlarımızın hedefine ulaşamayacağını”*, meclisi teşkil eden milletvekillerinin, dağılan son Osmanlı Meclisi Mebusan'nın üyeleri ile yeni seçilip gelmiş olan mebuslardan meydana geldiğini belirten ve üç oturum devam eden uzun bir konuşma yaptı. Meclis başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın teklifiyle bir önerge sunuldu. Bu önerge şöyleydi:

1. Hükümet teşkili zaruridir.

2.Geçici kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek uygun değildir.

3.Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, vatanın mukadderatına el koyduğunu tanımak temel prensiptir. TBMM'nin üzerinde bir kuvvet yoktur.

4.TBMM yasama ve yürütme yetkilerine sahiptir. Meclisten seçilecek bir heyet hükümet işini yürütür. Meclis reisi bu heyetin de reisidir.

5.Padişah ve halife cebir ve ikrahtan kurtulduğu zaman meclisin tanzim edeceği kanun esasları dairesinde vaziyetini alır.

¹⁵⁵ M. Kemal Paşa TBMM açıldığı ilk günlerde hem Ankara hem de Erzurum mebusu olarak bulunuyordu. TBMM Zabıt Ceridesi, (24. 4. 1336), s. 5

Daha sonra 24 Nisan 1920’de yapılan seçimde Mustafa Kemâl Paşa Meclis başkanı oldu. İkinci başkan Celâlettin Arif Bey seçildi. Başkan vekilliğine, Konya milletvekili Mevlevî Abdülhalim Çelebi Efendi seçildi.

İstanbul’da Padişahın ve hükümetin esir olduğundan dolayı TBMM’de geçici hükümet (Muvakkat İcra Encümeni) 25 Nisan 1920 tarihinde kuruldu. Bu geçici hükümet 7 vekilden meydana gelmekteydi. 29 Nisan 1920’de Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarıldı. Bu kanun ile meclisin meşruiyetine sözle bile yapılacak saldırının vatan hainliği sayılacağı ve ölümle cezalandırılacağı ifade edildi. Bu kanunun kabulünden sonraki günlerde, İstanbul ile irtibatın kesilmesi ve İstanbul hükümetinin yaptığı işlemlerin yok sayılması hususunda karar alındı. Daha sonra yapılan bir düzenleme ile Ferit Paşa vatandaşlıktan çıkarıldı. Yakalandığında vatana ihanet ile yargılanmasına karar verildi. 30 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışı Avrupalı devletlere duyuruldu. İlk hükümetin kurulmasını sağlayacak kanun tasarısı, 2 Mayıs 1920 günü kabul edilmiştir. Bu kanuna göre;

1. Kurulacak hükümete İcra Vekilleri Heyeti adı verilir ve 11 kişiden meydana gelir.

2. Her vekil (Bakan) meclisten salt çoğunluk ile seçilir.

Bakanların meclis tarafından seçilmesi usulü 4 Teşrinisani (Kasım) 1920’e kadar devam etti.

3. İcra Vekilleri arasında çıkacak olan anlaşmazlıklar TBMM’nde çözümlenir.

TBMM, 7 Haziran 1920 tarihinde almış olduğu bir kararla İstanbul Hükümetinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren almış olduğu bütün

kararların geçersiz olduğunu kabul etti. Yasama ile yürütmenin tek elde toplandığı bir sistem benimsendi. Buna konvansiyonel sistem veya Meclis Hükümeti denilmektedir. Bu sistem temelini J. J. Rousseau'nun millet iradesinin bölünmezliği prensibinden almıştır. Bu tür hükümet sistemi ilk defa Fransa'da 1789 Fransız ihtilalinden sonra 24 Haziran 1793 anayasası ile uygulanmıştı. Meclis Hükümetinin özellikleri şöyle sıralanabilir;

1. Vekiller heyeti meclise karşı sorumludur. Yürütmeyi temsil eden vekiller heyetinin yasama organından ayrı bir varlığı ve kendine mahsus bir hüviyeti yoktur. Bütünüyle meclisin kontrolü altındadır. Meclis istediği zaman vekiller heyetini azledebilir.

2. Meclis başkanı aynı zamanda vekiller heyetinin (hükümetin) başıdır. Bu sistemde kural olarak devlet başkanı yoktur. Sembolik olarak bir devlet başkanı bulunabilir.

3. Kuvvetler birliği esası benimsenmiştir.

4. Bu sistemde meclis sürekli olarak çalışır.

Heyet-i Vekile üyeliği (kabine) sefirlik, ordu, kolordu komutanlıkları hariç diğer memuriyetler ile milletvekilliği aynı kişide toplanamayacaktır. Milletvekillerinde ise durum farklıydı. Milletvekilleri aynı zamanda memurluk da yapabilmekteydiler. Buna göre bir milletvekili aynı zamanda vali ve büyükelçi olabiliyordu.

İlk Meclisin Görev Süresi ve Gruplar

Kanun-ı Esasi'ye göre Meclis-i Mebusan seçimleri dört yılda bir yapılacaktı. 23 Nisan'da açılan bu meclisin kaç yılda seçim yapılacağı belirtilmemiş, fakat Osmanlı Anayasası yürürlükten kaldırılmadığından, başlangıçta orada belirlenen dört yıllık sürenin bu meclis için de geçerli

olacağı varsayılmıştı. Bu arada bu yeni meclis kendi şekil ve mahiyetini ifade eden yasalar çıkarmak ve kararlar kabul etmek suretiyle kendi temelini atmaktaydı. 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesi yeni meclisin kuruluş amacını ifade etmekteydi. Bu amaç, hilafet ve saltanat makamları ile ülkenin düşman elinden ve saldırılarından kurtarılmasıydı. 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı müzakere Kanunu'nun 1. maddesi de TBMM'nin amacına ulaşincaya kadar toplantılarını sürdürülmesini öngörmekteydi.

Her iki kanunun söz konusu maddeleri birlikte ele alındığında, I. TBMM'nin süresinin zamanla değil, şartlarla sınırlandırılmış olduğu görülür. O şart da, işgale maruz kalmış olan yerlerdeki düşmanın ülkeyi terk etmesidir. Başka bir ifadeyle I. Meclis vatanın işgale maruz kalmış bölgeleri tamamen düşmandan temizleninceye kadar görevini sürdürecektir.

Meclisin üye sayısı ile ilgili farklı rakamlar verilmekle birlikte 390 olduğu kabul edilmektedir. Meclis hiçbir zaman tam üye sayısı ile toplanamamıştır. Çünkü üyelerin kimisi komutan, subay, hatta er olarak cephelere çarpışmaya gidenler vardı. Vali, müsteşar, müdür olarak devlet işlerini yürütenler bulunmaktaydı. 23 Nisan 1920 TBMM 115 milletvekiliyle toplanmıştır.

TBMM'de farklı gruplar vardı. Bunların içinde en etkin olanı İttihatçılardı. İttihatçıların bir kısmı M. Kemal Paşa'nın yanında bir kısmı da yurt dışına kaçmış bulunan Enver Paşa'nın taraftarıydı. Bir kısım milletvekilleri de Bolşevik Rusya'da ortaya çıkan gelişmelerden etkilenen gruptu. Diğer gruplar İstiklal Grubu, Halk Zümresi, Tesanüt Grubu, Islahat Grubu vs idi. Meclis açıldıktan bir yıl sonra M. Kemal

Paşa'nın etrafında Müdaa-ı Hukuk Grubu oluşmuştur. Bu gruba “Birinci Grup” denilmiştir. Bunların karşısına daha sonra “İkinci Grup” oluşmuştur.

3.7. Sevr Projesi (10 Ağustos 1920)

Almanya 7, Avusturya 10, Bulgaristan 14 ve Macaristan 18 ay sonra barış antlaşmalarını imzalayarak hukuken savaşa son verildi. Osmanlı Devleti ile ilgili barış görüşmeleri en sona kaldı. Bunun çeşitle sebepleri bulunmaktadır. Bunlar şöyle ifade edilebilir;

1. Osmanlı Devleti ile ilgili barış görüşmesinde zor konulardan birisi azınlıklar, Balkanlar ve Boğazlar konusunda düşünülen yeni statüydü.

2. İtilaf devletleri Osmanlı'nın mirasını paylaşma konusunda kolaylıkla anlaşma sağlanmanın mümkün olmadığını düşünmekteydiler.

3. İtilaf devletlerinin çalışma metotları süreyi uzatmıştır. Barış konferansı Mart 1919'da Suriye, Filistin ve Anadolu ilgili konularda yerinde inceleme yapmak üzere bir komisyon kurmuştu.

4. İtilaf devletlerinin Amerika'dan manda konusundaki beklentilerinin boşa çıkması gecikmelere sebebiyet vermişti. İtilaf Devletleri'nin beklentilerine göre Amerika Ermenistan, Çukurova, Boğazlar ve İstanbul'da birer manda yönetimini kuracaktı. Ancak beklenen olmamış ve Amerika bu teklifleri reddetmiştir.

San Remo Antlaşması

Birinci Londra konferansında (12 Şubat-10 Nisan 1920) İtilaf devletleri bazı konularda anlaşmaya varamamışlardı. Bu anlaşmazlıkları gidermek üzere İtalya'nın San Remo'da 18 Nisan'da başlayıp 26 Nisan 1920 tarihine kadar devam eden bir toplantı yaptılar. Bu toplantıya

İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Belçika başbakanları katılmıştır. Burada alınan kararlar, Sevr projesinin çekirdeğini teşkil etmiştir. Söz konusu kararların bir kısmı şunlardır;

1.Padişah İstanbul'da kalacaktır.

2.Rumeli ve Boğazlar bölgesini İtilaf devletleri müşterek olarak işgal edeceklerdir.

3.Denize çıkışı olan bir Ermenistan kurulacaktır. Bu devletin sınırlarını ve koruyuculuğunu Amerika üstlenecektir.

4.Osmanlı İmparatorluğu Suriye, Filistin, Irak, Arabistan ve Ege Adalarını terk edecektir.

5.Güney Anadolu (Antakya, Antep, Maraş, Urfa ve Mardin) Fransızlara, Antalya İtalya'ya verilecek, İzmir Yunanistan'a bırakılacaktır.

Fransız Mareşal Foch alınan bu kararların Türklere uygulamak için 27 tümen askere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Yunan Başbakanı Venizelos da Yunanlıların 14 Tümenle bu kararları uygulamaya güçlerinin yeteceğini iddia etmiştir. Yukarıdaki belirtilen esaslar dâhilinde İtilaf devletleri tarafından bir antlaşma metni hazırlanarak 22 Nisan 1920 tarihinde Osmanlı hükümeti Paris'e davet edildi. İstanbul hükümeti Ankara'nın onayını alarak Tevfik Paşa'nın başkanlığında bir heyeti Paris'e gönderdi

İtilaf Devletleri tarafından 11 Mayıs 1920 tarihinde Tevfik Paşa heyetine barış antlaşmasının metni verildi. Tevfik Paşa anlaşma hükümlerini çok ağır bularak imzalamadı ve İstanbul'a döndü. Tevfik Paşa Sevr metniyle ilgili olarak "İstiklal, hatta devlet kavramları ile kabil-i telif olmayan kararlar" ifadesini kullanmıştır.

Daha sonra dönemin hükûmet başkanı Ferit Paşa, söz konusu metnin hükümlerini hafifletme ümidiyle Paris'e gitti. Ancak o da beklediğini bulamadı. İtilaf devletleri Sadrazama, anlaşma metnini imzalaması için 27 Temmuz 1920 tarihine kadar bir süre tanıdılar. Sadrazam Ferit Paşa da söz konusu metnin şartlarını çok ağır bularak imzalamadı ve İstanbul'a döndü.

Konu İstanbul'da Saltanat Şurasında görüşüldü. Burada verilecek cevapla ilgili bir taslak hazırlandı. Bu taslak Bakanlar kurulunda son şekli verilerek padişahın tasdikinden geçti. Osmanlı devletinin hazırlamış olduğu cevap Paris konferansına iletildi. Ancak İtilaf devletleri Osmanlı heyetinin vermiş olduğu muhtıradaki talepleri kabul etmedi.

İtilaf devletleri Sevr projesinin imzalanmasını temin etmek üzere baskı oluşturmak amacıyla, Yunan ordularını 22 Haziran 1920'de saldırıya geçmesini sağladılar. 30 Haziran'da Balıkesir, 8 Temmuz'da Bursa işgal edildi¹⁵⁶. Bir diğer kol da Aydın istikametinde ilerlemeye

¹⁵⁶ Bursa tek kurşun atılmadan boşaltıldıktan sonra **Venizelos'un oğlu Sofokles'in** başında bulunduğu Yunan ordusu Bursa'ya girdi. Sofokles bir fotoğrafçıyı yanına alarak bir manga askerle birlikte **Osman Gazi'nin türbesine** yöneldi. Venizelos'un askerleri, kale burcuna saldırırcasına türbe kapısına yüklenmiş ve tahta kapının çatırdayıp devrilmesiyle birlikte, Sofokles önde, fotoğrafçı arkada türbeye girmişlerdi. Ne yapılacağını anlamayan askerler de, her an birileri çıkıverecekmiş gibi, süngülü tüfeklerini türbe kapısına doğrultmuşlardı. Sofokles, şaşkın bakışlar arasında sandukanın yanına gelerek, önce askerleriyle beraber bir içki âlemi tertiplemiş, sonra da iyice kendinden geçtiği bir esnada mahmuzlu çizmelerini kaldırıp sandukaya üst üste üç tekme savurmuştu. Ardından Sofokles, kılıcını, hayali düşmanına doğru hamle yapar gibi sallayarak küfürle karışık şu narayı attı. **“Kalk ey koca sarıklı, koca Osman! Kalk da torunlarının halini gör! Kurduğun devleti yıktık. Seni öldürmeye geldim!..”**Sofokles, çektiği bu fotoğrafı Atina'ya gönderirken arkasına şu satırları yazdı: **“Ordularımız Bursa'ya hâkimdir. Şu anda Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman ayaklarının**

başlayarak ve Nazilli'ye kadar ilerledi. Böylece Osmanlı devleti Sevr'i imzalamaya zorlandı. Türk tarafı askeri tehditle bu şekilde zorlanırken diğer taraftan diplomatik baskılar da maruz kalmaktaydı. 7 Temmuz 1920'de Spa konferansında Osmanlı devletinin isteklerinin reddedildiği tekrar ifade edildi. Barış (Sevr) taslağının imzalanması için Türk tarafına 27 Temmuz'a kadar süre verildi.

Bu arada TBMM 18 Temmuz 1920 tarihinde gizli bir oturum yaparak; Misâk-ı Millî sınırları içindeki vatanın bir bütün olduğu ve bu tip anlaşma ve kararların kabul edilmeyeceği konusunda bir karar alarak bütün dünyaya ilan etti. 22 Temmuz 1920'de Saltanat Şûrası tekrar toplandı. Burada yapılan görüşmeler sonunda, bir kişi hariç (Rıza Paşa) San Remo kararlarının kabulüne karar verildi.. Bu karar doğrultusunda Maarif Nazırı Bağdatlı Hadi Paşa ve Saltanat Şûrası Başkanı Rıza Tevfik

altındadır. Bizans'ın intikamını aldım". Zekeriya Yıldız, "Gümüşlü Kümbetin Mesajı", **Dergim Dergisi**, Sayı 2, Ocak 1998; Ayrıca bkz. Yılmaz Akkılıç, **Kurtuluş Savaşında Bursa**, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Bursa 1997, s. 336.

Bursa'da Osmangazi türbesinin hemen yanında bulunan ve Milli Mücadele sırasında Bursa'nın Yunan işgalinden kurtarılması sırasında şehit olan 14 mehmetçik için inşa edilen Şehitler Anıtının kitabesinde şu tuhaf ifadeler yer almaktadır; "Burada yatan askerin şehit düştükleri muharebe, öyle muazzam bir zaferle nihayet bulunmuştur ki, neticesinde Bursa ikinci defa fethedilmiş ve kadim Osmanlı hükümeti nihayet bularak Hükümet-i Cumhuriyetimiz teessüs etmiştir. Bu şehitler, bu eserlerin abide-i mefhariyetidir. Mukaddes ruhlarına Fatıha. 19 Muharrem 1341/1338 (11 Eylül 1922). Sanki Bursa Yunan işgalinden değil de Osmanlı'dan kurtarılmış gibi tuhaf bir yaklaşım sergilenmiştir. Tarihi gerçeklere tamamen aykırı olan bu yazı 2013 yılına kadar kalmıştır. 2013 yılında dönemin Bursa belediye başkanının müracaatı üzerine bu yazının kaldırılması sağlanmıştır. <http://www.haber5.com/kultursanat/osmanliya-hakaret-aniti-kaldiriliyor> (12 Haziran 2016)

Bey ve Bern Sefiri Reşat Halis Bey Paris'e giderek İtilaf devletleriyle Sevr (Sevres) Antlaşmasını imzaladılar (10 Ağustos 1920).

Sevr Antlaşmasında Osmanlı devletinin karşısında yer alan devletler şunlardır; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ile bunlarda birlikte hareket eden devletler Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Sırp-Hırvat-Slovenya ve Çekoslovakya'dır¹⁵⁷. Sevr metni her ne kadar İstanbul'dan gönderilen heyet tarafından imzalanmış olsa da, ilgili tarafların yetkili mercilerince onaylanmadığından bu metnin hukuki mahiyeti bulunmamaktadır.

Sevr Antlaşması 433 maddeden oluşmaktadır. Bu metnin bazı hükümleri şöyledir;

1. Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ile Anadolu'nun küçük bir parçasından ibaret kalacaktır.

2. İstanbul Osmanlı devletinin başkenti olarak kalacaktır. Ancak İtilaf devletleri isterlerse bu hükmü değiştireceklerdir.

3. Çanakkale ve İstanbul boğazları barış ve savaş zamanında bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerine açık olacaktır. Boğazlar milletlerarası bir komisyon tarafından idare edilecektir. Bu bölgede İtilaf devletleri askeri kuvvet bulunduracaktır. İstanbul'da bir jandarma alayı ile padişahın muhafız birliği dışında askeri kuvvet bulundurulmayacaktır.

4. İzmir ve Ege bölgesinin büyük bir kısmı, Ege adaları (On iki ada hariç), Doğu Trakya'nın tamamı Yunanistan'a verilecektir.

5. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ile onun güneyinde özerk Kürdistan kurulacaktır.

¹⁵⁷ Uçarol, **Siyasi Tarih**, 415.

6.Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Suriye'yi Fransa, Irak ile Filistin'i İngiltere alacaktır.

7.Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye bağlandığını, Fas ve Tunus üzerindeki Fransız koruyuculuğunu Osmanlı devleti kabul edecektir.

8.Antalya ve Konya ile Edremit'e kadar olan yerleri İtalyanlar alacaktır. Ayrıca Osmanlı devleti Libya ve On iki ada üzerindeki bütün haklarından İtalya lehine vazgeçecektir.

9.Osmanlı devleti, Avrupa'nın yeni siyasi haritasını ve yapılan antlaşmaları tanıyacak, Brest-Litovsk antlaşmasının kaldırıldığını kabul edecektir.

10.Osmanlı ordusu terhis edilecektir. Ancak iç güvenliğini sağlamak üzere 50 bin civarında bir kuvvet bulundurabilecektir. Top ve uçak olmayacaktır. Orduda 1500 kadar yabancı subay bulunacaktır.

11.Osmanlı İmparatorluğu tarafından savaşın başında kaldırıldığı ilan edilen kapitülasyonlar, genişletilerek yeniden yürürlüğe konulacaktır.

12. Gerek İtilaf devletleri (Yunanistan dâhil) gerek teşekkül eden devletlerden birinin (Ermenistan vesaire) uyruğuna girmek isteyen Türk tabasından hiç kimseye Türk hükümetince engel olunmayacak ve bunların yeni uyrukluğu kabul edilecektir.

13.Türkiye savaş sırasında savaş kurallarına aykırı hareket etmiş veya Türkiye dâhilinde mezalim icra etmiş ve tehcir vesaire gibi hususlara karışmış olan şahısları, talep olması durumunda İtilaf devletleri (Yunanistan dâhil) ve Türkiye'den arazi almış olan devletlere (Ermenistan vesaire) teslim edecektir. Bu şahıslar kendilerine talep eden devletlerin harp divanları tarafından yargılanarak cezalandırılacaklardır.

14.İtilaf devletleri Türkiye'ye üstü kapalı olarak yardım amacıyla İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden meydana gelen bir maliye komisyonu teşkil edecekler ve bu komisyonda ve bu komisyonda istişarî mahiyette bir Türk komiseri bulunacaktır.

15.Kapitülasyonlardan faydalanma hakkı, savaştan önce bunlardan faydalanan İtilaf devletleri vatandaşlarına iade edilecek ve bunlardan evvelce faydalanmayan müttefik devletlerden (Yunanistan, Ermenistan vesaire) vatandaşlarına da yeniden verilecektir. Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) iadeten tesis edilecektir.

16.Osmanlı devleti azınlıklara karışmayacaktır. Azınlıklar her derecede okul açabilecek ve dini kuruluşlar teşkil edebileceklerdir.

17.Osmanlı hükümeti geçerli sebep olmaksızın hiçbir milletin bilim adamının arkeolojik kazı yapmasına engel olmayacaktır.

Sevr antlaşması Fansa ve İtalya'yı tatmin etmedi. Aynı gün İngiltere-Fransa ve İtalya arasında ikinci bir antlaşma daha imzalandı¹⁵⁸. Sevr metninin hukukî bir mahiyeti olabilmesi için ilgili tarafların yetkili mercilerince tasdik edilmesi gerekiyordu. Sevr projesi Türk milletinin yetkili mercii olan TBMM'i tarafından reddedildi. Sevr metni İstanbul hükümetinin gönderdiği heyet tarafından imzalanmış olsa da Meclis-i Mebusan tarafından tasdik edilmemiştir. Çünkü meclis 18 Mart 1920'de faaliyetlerine son vermişti. Ayrıca İtilaf devletleri içinde bu metni, sadece Yunanistan Meclisinde onaylanmıştır. Bu devletin dışındakiler, bu antlaşmayı yetkili mercilerince onaylatmamışlar. Sonuç olarak, Sevr antlaşması ölü doğmuş bir metindir.

¹⁵⁸ Uçarol, **Siyasi Tarih**, 417-418..

Sevr'e Tepkiler

Doğu cephesi Komutanı Kazım Karabekir 17 Ağustos 1920'de TBMM'ye gönderdiği bir telgrafta; Sevr antlaşmasının imzalanmasına karar verenlerin ve imzalayanların vatana ihanet ile itham edilmelerini ve haklarında gıyaben hüküm verilmesini istedi. Meclis konuyu 19 Ağustos'ta görüşerek Sevr antlaşmasını imzalayanları, bu antlaşmayı onaylayan Saltanat Şurası üyelerini vatana ihanetle suçlanarak vatansız sayılmalarına karar vermiştir.

Antlaşmaya Batı basınında tepki farklı şekillerde olmuştur. Antlaşma maddelerinin ağırlığından ve bazı maddelerin adalet ilkelerine aykırı olduğundan dolayı uygulanabilirliği zayıf görülmüştür. Özellikle Batı Anadolu'ya verilmek istenilen statü adalet ilkesine aykırı bulunmuştur. Bazı batılı gazeteler Türkiye'ye “acımışlar” ve Türkiye'nin Avrupalı bir devlet seviyesinden “Asya prensliğine” indiği şeklinde yorumlar yapmışlardır. Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra ülkenin her tarafından Ferit Paşa hükûmetine tepkiler yağmaya başladı. Hükümet bu tepkiler üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Millî Mücadeleye sıcak bakan diğer bir kabine olan Tevfik Paşa hükûmeti kuruldu.

3.8. Bilecik Görüşmesi (5 Aralık 1920)

21 Ekim 1920 tarihinde göreve başlayan Tevfik Paşa kabinesi Millî Mücadeleye yakın bir sima olduğundan, böyle bir nazik dönemde birlik ve beraberliğin devam etmesi gerektiği kanaatindeydi. İstanbul'daki İtilaf devletlerine mensup yüksek komiserler 25 Ekim 1920 tarihli bir nota ile Sevr Antlaşmasının derhal tasdik edilmesi yönünde Osmanlı hükümetine müşterek bir nota verdiler. Tevfik Paşa hükümeti de 5 Kasım 1920 tarihli cevabında; Barışın ancak Ankara ile temastan sonra mümkün

olabileceğini belirmişti. Bu gelişmeler üzerine Tevfik Paşa İstanbul ile Anadolu arasında Ferit Paşa dönemindeki pürüzlerin giderilmesi ve müşterek hareket etmek için çare aramaya başladı. Önceki hükümet döneminde Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmelerinden dolayı kürek mahkûmiyeti ve sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırılmış olan mahkûmların affedilmelerine karar verildi.

Bu hükümetin Dahiliye Nezaretine getirilmiş olan Ahmed İzzet Paşa ile Ankara yakın temasta bulunmaktaydı. Ahmed İzzet Paşa derhal M. Kemal Paşa ile temasa geçti. Yüzbaşı Neşet Bey'i bu konuda görevlendirerek Ankara'ya gönderdi. Neşet Bey Ankara'da görüşmelerde bulduktan sonra Bilecik'te buluşulmasına karar verildi.

Kamuoyunda Tevfik Paşa kabinesinin iş başına gelmesi ve Ankara ile temasa geçmesi hususunda olumlu bir hava oluşmuş olsa da Mustafa Kemal Paşa aynı kanaatte değildi. Nitekim Tevfik Paşa kabinesinin görüşme talebine Mustafa Kemal Paşa sıcak bakmamakta fakat kamuoyundaki bu iyimserlik karşısında söz konusu görüşme talebini kabul etmek zorunda kalmıştır. Nihayet İstanbul Hükümetini temsilen Salih Paşa ile Ahmed İzzet Paşa ve arkadaşları, Ankara'dan da Mustafa Kemâl Paşa'nın başkanlığında bir heyet Bilecik'te bir araya geldiler. Görüşme 5 Aralık 1920 tarihinde gerçekleşti.

Bu görüşmede İzzet Paşa büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Zira M. Kemal Paşa İstanbul hükümetinin temsilcilerine çok sert bir tavır takındı. Görüşmede ilk sözü Mustafa Kemâl Paşa alarak; Kendisini Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümet Başkanı şeklinde tanıttı ve "*Kimlerle müşerref oluyorum?*" dedi. Salih Paşa da kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın da Dâhiliye Nazırı olduğunu söylemeye çalışırken, Mustafa

Kemâl Paşa, İstanbul'da bir hükûmeti tanımadığını; İstanbul'daki bir hükûmetin Nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa, kendileriyle görüşmenin mümkün olmadığını ifade etti. Ondan sonra kimlik ve yetki söz konusu edilmeden görüşülmesi uygun bulundu. Ahmed İzzet Paşa Kuvâ-yı Milliyenin hareket tarzını ve siyasetini haklı bulduklarını, kendilerinin hatalı düşündüklerini, Ankara'nın takip ettiği yolda devam etmesini ve Anadolu ile hem fikir olduklarını söyledi.

Buradaki görüşmelerden de anlaşılacağı gibi; M. Kemal Paşa'nın İstanbul heyeti ile uzlaşma niyetinde olmadığı açıktı. Hatta görüşmeler sırasında Damat Ferit hükûmetinin kendi işine daha çok yaradığını, çünkü onun hakkındaki genel nefretin kendileri için kuvvet, İstanbul'da halkın güvenini kazanmış kimselerin kabine kurmasını ise zayıflık olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Birkaç saat süren konuşmadan sonra İstanbul heyetinin geriye dönmelerine izin verilemeyeceği ifade edilerek 6 Aralık'ta Ankara'ya döndü. Aslında Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan gelmiş olan İzzet ve Salih Paşaları tutuklamış fakat bunu ilan etmeyi uygun bulmamıştı. Ankara'ya gelir gelmez basına bir tebliğ göndererek, İstanbul'dan gelen bu heyetin TBMM hükûmetiyle temasa geçmek vesilesiyle geldiklerini ve hükûmete iltihak ettiklerini bildirdi. İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da bir buçuk ay kadar kalmış ve daha sonra İstanbul'a dönmüşlerdir.

3.9. Siyasi Durum ve İstanbul ile Anadolu Arasındaki İlişkiler

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girdiğinde iktidarda İttihat ve Terakki Partisi vardı. Devletin gerek savaşa girmesi ve gerekse savaş sırasında takip ettiği politika sebebiyle kamuoyunda büyük bir memnuniyetsizlik vardı. Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup çıkması

ve Mondros mütarekesinin imzalanmasından hemen sonra İttihat ve Terakki Partisinin başta gelen sorumlularının ülkeden kaçmaları kamuoyunda var olan tepkileri daha da artırmıştı. İttihat ve Terakki Partisi bu yoğun tepkiler üzerine 1-5 Kasım 1918’de bir kongre toplayarak kendi kendini feshetmiş ve Teceddüt Partisi adıyla “lekelenmemiş” İttihatçılardan oluşan yeni bir parti kurmuştu. Kongre devam ederken İttihat ve Terakki Partisinin önde gelen isimleri, yukarıda da ifade edildiği gibi 3 Kasım 1918’de yurt dışına kaçmışlardı¹⁵⁹. Böyle bir siyasi ortamda Milli Mücadele dönemi başlamıştı.

Milli Mücadele boyunca Kuvâ-yı Milliye ile İstanbul arasındaki ilişkiler istikrarlı olmamıştır. Merkezî hükümet (İstanbul) daima Anadolu’ya destek olmuştur. Milli Mücadele devresinde kurulan hükümetler (İstanbul), dönemin nezaketi sebebiyle Anadolu’ya olan desteğini bazen açıkça ortaya koyamamıştır. İstanbul ile Ankara arasında yapılmakta olan mücadele hususunda farklı düşünceler olmuştur.

Taraflar bazen görünürde birbirlerini “ihamet” ve “ifsat” ile suçlayacak kadar sertleşmişlerse de İstanbul daima (bazen açık bazen gizli) Kuvâ-yı Milliye teşkilatlarına yardımcı olmuştur¹⁶⁰.

¹⁵⁹ İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçışları ve kamuoyu ile mecliste ortaya çıkan tepkiler için bkz. Osman Demirbaş, “Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki Partisi İçinde Meydana Gelen Tepkiler”. Ydta-01-demirtas(1).pdf (29 Nisan 2015)

¹⁶⁰ 16 Mayıs 1919’da Balıkesirliler, İzmir’in işgalini bir miting ile protesto etmişlerdi. Daha sonra Vehbi Bey başkanlığında oluşan bir heyet, üyelerinden bazılarını İstanbul’a göndermiştir. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, bu heyete “*Biz sizi ayaklandırmaktan men edecek emirler verimiz. Çünkü tazyik altındayız. Siz, bize dahi isyan ediniz. Milli Müdafaa bir milletin en kudsi hakkıdır*” demiştir. Yine 27 Mayıs’ta aynı Nazır, Balıkesir Mutasarrıfına “*Merkezden bir emr-i sarih (açık emir) ve İngilizlerden*

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetinin doğrudan doğruya Milli Mücadele'ye destek veremeyeceğini kabul ediyordu. Mondros Mütarekesi gereğince silahaltında bulundurulmuş Osmanlı kuvvetleri, Yunanlılara resmen karşı koyamıyorlardı. Ancak Ali Fuat Paşa, Kuvâ-yı Milliye ve askeri birlikleri ortak hareket ettirmeye çalışıyor, gayr-i resmi yardımlarda bulunuyordu. Aslında Osmanlı Harbiye Nezareti de, Aydın cephesini takviye etmek için, 12. Ve 20. Kolordularının konumunda değişiklik yaparak bütün cepheyi 12. Ve 14. Kolordulara vermişti. 9 Kasım 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Aydın Kuvâ-yı Milliyesi'nin takviyesi ile işlerinin teminini Cemal Paşa'dan istemiştir¹⁶¹.

Milli Mücadeleye TBMM açıldıktan sonra iştirak eden Mareşal Fevzi Çakmak'ı, Anadolu hareketine destek vermek üzere Ankara'ya gönderen Sultan Vahdeddin, Nisan 1919'da M. Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesiyle alakalı yetkilerin verilmesinde ve gönderilmesinde re'sen tercihte bulunmuştur.

*konferansın mukarraratına (kararlarına) dair tebliğ-i kat'i (kesin tebliğ) olmadıkça asla, Yunanlılar tarafından asker ihracına (çıkarılmasına) ve işgaline müsaade edilmemesi ve iktiza ederse (gerekirse), her türlü kuvvetlerle mukavemet (direniş) olunması lazımdır". Gerek Ayvalık Kaymakamlığı'na gerek diğer sevahile (sahillere) bu hususun tebliğini emretmiştir. Nitekim kısa sürede Balıkesir bölgesi Kuvâ-yı-ı Milliye teşkilatını kurmuştur. Bk. Süleyman Beyoğlu, "Kuvâ-yı-ı Milliye'ye Dair Yeni Bilgiler", **Tarih Medeniyet**, S. 28, Haziran 1996, s. 41.*

¹⁶¹ Mustafa Kemal Paşa'nın takviye ve iş talebi üzerine Harbiye Nezareti Aydın cephesini yerinde görmek üzere Mirliya Ahmet Fevzi Paşa'yı görevlendirmiştir. Yapılan incelemeden sonra 24 Kasım 1919'da Kuva-yı Milliye'ye teçhizat, elbise ve silah gibi her türlü yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Yapılan bu yardımlardan İstanbul hükümetinin de haberi vardır. Bk. Beyoğlu, **Tarih ve Medeniyet**, s. 42-43.

3.10. Kuva-yı Milliye

3.10.1. Kuvâ-yı Milliye'nin Ortaya Çıkışı ve Direnişler

Kuvâ-yı Milliye kavramı ilk olarak Balkan Muharebelerinde “Millî kuvvetler, Milis kuvvetler” anlamında kullanılmıştır¹⁶². Millî Mücadele döneminde Kuvâ-yı Millîye kavramı Düzenli Orduların dışında merkezî komutanlığa bağlı olmayan silahlı gruplar anlamında kullanılmıştır. Mondros Mütarekesinden hemen sonra başlayıp düzenli orduların kurulmasına kadar olan döneme Kuvâ-yı Milliye dönemi denir¹⁶³. Bu dönemde şu gelişmeler yaşanmıştır;

1. Ülke savunması konusunda millî irade ortaya çıkmıştır.

2. Bütün Anadolu’da il ve ilçe bazında kendisini savunmak üzere Müdafaa-ı Hukuk cemiyetleri kurulmuştur.

3. Türk milleti bu dönemde gönüllü olarak kendi imkânlarıyla düşmana karşı mücadele vermiştir.

3.10.2. Yunan İşgaline Karşı Kuvâ-yı Millîye

İşgale maruz kalan bölgelerde öncelikle direniş teşekkülleri oluşturulmuştur. Ethem Bey Ege bölgesinde teşkilatlanarak Kuvâ-yı Seyyareyi oluşturmuştur. Yunanlıların İzmir’i işgal etmeleri üzerine teşkil edilen bu kuvvetler TBMM’nin açılmasına kadar Yunan

¹⁶² Kuva-yı Milliye kavramı ilk olarak Balkan Muharebeleri sırasında kullanılmaya başlanmakla birlikte, “*millî*” kavramı 13 Nisan 1912 tarihinde yapılan meclisin açılışında Sait Paşa tarafından okunan Nutk-ı Hümayun’da dile getirilmiştir. Sait Paşa’nın yaptığı bu açılış konuşmasının ilgili bölümü şöyledir; “*Millî varlıklarını muhafaza ile selamet ve umumi refahlarını temin eden milletler, bu saadete, bütün unsurların birleşmesini ve yardımlarıyla kavuşmuşlardır*”. Celal Bayar, **Ben De Yazdım, Milli Mücadele’ye Giriş**, Sabah Yayınları, İstanbul 1997, s. 103.

¹⁶³ Kuvâ-yı Millîye’deki asker sayısı Haziran 1919 tarihi itibarıyla 20 binden fazlaydı.

kuvvetlerine karşı direnmişlerdir. Ethem Bey Bolu, Düzce, Adapazarı, Yozgat'ta ortaya çıkan isyanları bastırmıştır¹⁶⁴.

Yunanların 29 Mayıs 1919 tarihinde Ayvalık'ı işgal etmeleri üzerine 172. Alay komutanı Ali Bey (Çetinkaya) emrindeki millî kuvvetlerle bir yıldan fazla bir sürede Yunanlılara karşı mücadele etmiştir. Albay Kazım Bey (Özalp), Albay Şefik Bey (Aker), Yörük Ali Efe¹⁶⁵, Demirci Mehmet Efe, Bekir Sami Bey (Baran) gibi kahramanlarımız Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı direnişi organize etmişlerdir. Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Millîye hareketinin sonuçları şöyle özetlenebilir:

1.Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı gerçekleşen Kuvâ-yı Millîye hareketi millî şuurun güçlenmesinde yardımcı olmuştur. Nitekim Temmuz-Ağustos 1919 tarihlerinde Balıkesir ve Alaşehir'de millî kongreler toplanmıştır.

2.Burada teşkil edilen Kuvâ-yı Millîye sayesinde Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı ortak bir cephe oluşturulmuştur. Burada teşkil edilen kuvvetler daha sonra kurulacak olan düzenli orduların çekirdeğini oluşturmuştur.

3.10.3. Fransız İşgaline Karşı Kuvâ-yı Millîye

Fransızlar 21 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı işgal etmişlerdi. Buradaki Ermeniler Fransız işgal kuvvetlerini bir kurtarıcı gibi karşıladılar. Fransızlar, buradaki 10 bin civarında Ermeni'ye orduda istihdam ederek halkı karşı katliam edilmesine yummuşlardı. Burada katliamın başlaması üzerine, Dörtyol civarındaki Karakese köylüleri silahla direnişe geçtiler. 19 Aralık 1918'da burada meydana gelen

¹⁶⁴ Şener, *age*, s. 40.

¹⁶⁵ *Cumhuriyet Arşivi*; 030. 10. 208. 416. 36.

çatışmada Fransızlar on ölü vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. BURADAKİ DİRENİŞ MİLLİ MÜCADELENİN İLK SİLAHLI DİRENİŞİDİR¹⁶⁶. Dört Yol'da başlayan Kuvâ-yı Millîye hareketi daha sonra Adana, Kozan, Elbistan, Antep¹⁶⁷, Urfa ve Maraş'ta yaygınlaştırılmıştır.

3.10.3.1. Maraş'ta Başörtüsünü Yırtma Olayı ve Direnişin Başlaması

İngilizler 22 Şubat 1919 tarihinde Maraş'ı işgal etmişlerdi. Daha sonra 29 Ekim 1919 tarihinde burayı Fransızlara devrettiler. Fransızlar Maraş'ı

¹⁶⁶ 4 Ocak 1919'de Fransız-Ermeni kuvvetleri İslahiye'yi işgal etti. Cumalı ve Sarılar Türk köylerini yaktılar ve sakinlerinin bir kısmını öldürdüler. Feke İlçesine bağlı Yerebakan Köyü'nden Hasan adlı bir kişinin karısını zorla elinden alarak bir Ermeni'ye verdiler. Hasan bunu gerekli mercilere şikâyet ettiyse de sonuç alamadı. Daha sonra Türkler direnişe başladılar. Bu direniş üzerine Fransız-Ermeni kuvvetleri daha zalimce davranmaya başladılar. Ermeniler bir intikam alayı oluşturarak, göz oymak, kulak ve burun kesmek, kadınları ayaklarından asıp dövmek, memelerini koparmak ve ırzlarına geçmek gibi insanlık dışı uygulamalar yaptılar. Fransızlar da bunlara göz yumdular hatta iştirak ettiler. Bu arada karısını zorla elinden aldıkları Kara Hasan adlı kişinin kardeşini de öldürdüler. Bu durum karşısında Kara Hasan dağa çıktı. 1919 yılı başlarından itibaren başlamış olan bu hareket Türkiye'de ilk millî mukavemetimeydana getirdi. Kısa zamanda 300 kişiye yükselen Kara Hasan Çetesi, Nur dağlarında gizlenerek Fransızlara büyük kayıplar verdimişlerdir. Kara Hasan Çetesinden çok rahatsız olan Fransız ve İngilizler 5 Eylül 1919'da iki piyade taburu, bir dağ ve bir sahra bataryasından kurulu bir müfreze ile Nur dağlarını geçtiler. Kara Hasan bunların karşısına Dört Yol'un güneyindeki Gürlevik mevkiinde çıktı. Altı saat süren çarpışma sonunda, düşman kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Halk bu olaydan sonra Kara Hasan'a "Paşa" unvanı verdi. Tansel, **Mondros'tan...**, c. 1, s. 220-221, dip not. 281.

¹⁶⁷ Millî Mücadele günlerinde Antepliler şöyle şahlanıyorlardı;

"Ben Antepliyim, Şâhin'im ağam

Mavzer omuzuma yük

Ben yumruklarımınla dövüşeceğim

Yumruklarım memleket kadar büyük". Beşir Ayvazoğlu, Defterimde Kırk suret, s. 117..

işgal ettikten sonra Ermenilerle birlikte şehirde Müslüman halka zarar vermeye başladılar. Maraş'ta işgalcilerin irtikâp ettiği menfur olaylardan birisi başörtüsünü yırtma olayıdır. Fransız askerleriyle bazı Ermeniler, Uzunoluk mahallesindeki hamamdan çıkan Müslüman kadınlara sarkıntılık yaparak şunları söylediler; “*Burası artık Türklerin değildir, Fransız memleketinde başörtüsü ile gezilmez*”. Askerlerden birisi hamamdan çıkan kadınlardan birinin başörtüsünü yırttı. Başörtüsü yırtılan kadın bayıldı. Diğer kadınların feryat etmeleri üzerine büyük bir kalabalık oluştu. Kalabalıktan bazı kişiler, bu yapılan hareketin yanlış olduğunu işgalci askerlere söylediler. Fransız askerleri kendilerine yapılan bu ikazı hakaret kabul ederek halkın üzerine ateş açtılar. Kalabalık içinde bulunan Sütçü İmam silahını çekerek Müslüman kadının başörtüsünü yırtan askerî öldürdü. Bundan sonra olaylar büyüdü.

Halk galeyana gelerek Fransızların şehirden çıkmalarını talep etti. Fakat Fransızların taşkınlığı gittikçe artmaya başladı. Maraş kalesindeki Türk bayrağını indirip yerine Fransız bayrağını çektiler. Avukat Mehmet Ali Bey derhal bir beyanname yazarak halkı, Türk bayrağının altına davet etti. Kalabalık bir grup hep birlikte Maraş kalesine giderek oradaki Fransız bayrağını indirerek yerine Türk bayrağını astılar. Daha sonra valiliğe giden halk vali ile tartıştı. Gerginlik gittikçe arttı. 20 Ocak 1920 tarihinde işgalci kuvvetler tarafından şehrin ileri gelenleri tutuklandı.

Bu gelişmeden iki gün sonra çatışmalar başladı. 200 Maraşlı mücahit silah deposu olan bir kiliseyi ele geçirdiler. 23 Ocak 1920 de Fransızlar şehri topa tuttular. Çarpışmalar 1 Şubat 1920 tarihinden itibaren iyice

arttı. Maraşlı kadınlar kocalarıyla birlikte canla başla çalıştılar. Sonunda 11 Şubat 1920 tarihinde¹⁶⁸ Maraş düşman işgalinden kurtuldu¹⁶⁹.

3.10.3.2. Antep'te Direniş

Antep, 15 Ocak 1919 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmişti. Daha sonra 29 Ekim 1919 tarihinde Fransızlara devredildi. Fransızlar Antep'i işgal eder etmez Akyol karakolundaki Türk bayrağını indirip yerine Fransız bayrağını çektiler. Buna mani olmak isteyen polisi tutukladılar. Fransızların bu hareketi İstanbul hükûmeti ve Cemiyet-i İslâmiye tarafından protesto edildi.

3.10.3.3. Yine Başörtüsüne Saldırı ve Direnişin Başlaması

İstanbul hükümetinin protestosu üzerine Fransızların şımarıklıkları daha arttı. Polisleri tahkir etmeye ve kadınların başörtülerine saldırmaya başladılar. Bir Ermeni tarafından tacize maruz kalan bir Müslüman kadının başörtüsü yırtıldı. Kadının yanındaki 7-8 yaşlarındaki çocuğu, saldırgan Ermeni'ye taş atarak annesini savunmak istedi. Annesini savunmaya çalışan bu masum çocuk, işgalci Fransız ve Ermeniler tarafından süngü ile katledildi. Olayın basına yansımaları üzerine Fransız

¹⁶⁸ Aynı günlerde Amiral Robeck ile Lord Curzon arasında İstanbul'un işgali konusunda yazışmalar yapılmaktaydı. Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği yazıda İstanbul'un işgal edilmesiyle ilgili ortaya çıkabilecek İslam dünyasındaki tepkilere dikkat çekmektedir. Nitekim Robeck Beyrut'taki bir İngiliz yetkilisinden alınan bir yazıda; Suriye'de etkili olan Suriye Reform Partisi'nin hilafeti temsil eden Türk Devleti'nin İstanbul'dan çıkarılması fikrini protesto eden ve Paris'teki Barı, konferansına gönderilen bir telgraftan bahsedilmektedir. Bu telgrafta Suriye Reform Partisi, bir Türk bölgesinin bütünlüğüne yönelik bir saldırıyı, İslam'ın kendisine yapılmış bir saldırı olarak değerlendireceği ifade edilmektedir. Mehmet Okur-Murat Küçükkuşurlu, **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920**, Serander Yayınları, Trabzon 2006. 155.

¹⁶⁹ Ünlü,age, c. 3, s. 399-400.

komutanlığı katledilen şehit çocuğun babasına tazminat teklifi yaparak meselenin kapatılmasını istedi. Bu teklife şehit babası şu karşılığı verdi; “Benim oğlum şehit oldu. Milletim intikamını alacaktır. Ben çocuğumu para ile satacak vicdansızlardan değilim”. Antep’te gerginliğin iyice artması üzerine Fransız komutan barış yapılcaya kadar Antep, Maraş ve Urfa’nın işgal altına alındığını bildirdi. Ardından takviye Fransız kuvvetleri gelmeye başladı. Bu gelişmeler üzerine Antep Heyet-i Merkeziyesi Şahin Bey’i, Antep Kuvâ-yı Millîye kumandanlığına getirdi.

Şahin Bey uzun süre Fransız kuvvetlerine büyük kayıplar verdirdi. Sürekli taze kuvvetlerle beslenen Fransızlar karşısında, milli kuvvetler fazla dayanamadı. Şahin Bey şehit oldu. Kuvâ-yı Millîye dağılmaya başladı. Milli kuvvetler dağınık da olsa Fransız kuvvetlerini tahrip etmeye devam ettiler. Şahin Beyin şehit edilmesi üzerine 1 Nisan 1920 tarihinde Antep Kuvâ-yı Millîye komutanlığına Kılıç Ali Bey getirildi. Antep’teki Kuvâ-yı Millîyenin bu direnişi karşısında Fransızlar duraklamak zorunda kaldılar. Bunun sonucu olarak, 29/30 Mayıs 1920’de TBMM hükûmeti ile Fransa arasında yirmi günlük bir mütareke imzalandı.

11 Ağustos’tan itibaren Fransızlar tekrar Antep’e saldırdılar. Taze kuvvetlerle saldırıya geçen Fransızlar şehrin teslimini istediler. Düşmanın bu talebine karşı Kuvâ-yı Millîye komutanlarından Şefik Özdemir Bey şu cevabı vermiştir; “Antep halkı ya ölmeyi veyahut vatanını kurtarmayı kendisine düstur ittihaz etmiştir. Bu sebeple Antep’te canlı bir insan buldukça ve memleket baştanbaşa yıkılmadıkça, Fransız askerleri bu kasabaya katiyen giremeyeceklerdir”. 10 ay 8 gün süren kuşatma sonunda kendisinden 14 kat fazla düşman kuvveti

karşısında canla başla mücadele eden Antepçiler, açlık sebebiyle 8 Şubat 1920’de teslim olmak zorunda kaldılar¹⁷⁰. Güney Anadolu’daki Kuvâ-yı Millîye hareketinin sonuçları şöyle özetlenebilir:

1. Fransızlar Türk milletinin bu savunması karşısında geri adım atmak zorunda kalmışlardır.

2. Sakarya zaferinden hemen sonra Fransızlar Ankara itilafnamesini imzalayarak Hatay dışındaki topraklarımızdan çekilmişlerdir.

3.10.4. Millî Mücadeleyi Engelleme Gayretleri

Millî Mücadele sırasında İstanbul’da görev yapmış olan merkezî hükümetlerin hepsi bu harekete karşı tavır almış değildir. Feri Paşa hükümetlerinin dışındaki kabineler mümkün olduğunca Anadolu’da yürütülmekte olan Millî Mücadele davasına gizli-açık, maddî-manevî yardımlarda bulunmuşlardır. Anadolu’da yapılmakta olan Millî Mücadeleye engeller çıkaran Ferit Paşa kabinesinin faaliyetlerinin bir kısmı şöyle sıralanabilir:

Ferit Paşa hükûmeti 11 Nisan 1920’de İngilizlerin baskısıyla Şeyhülislam Dürrizade imzasıyla Kuvâ-yı Millîyenin “*Gayrimeşru*” olduğuna dair bir fetva yayınladı. Bu fetvada “*Padişahın emri olmadan asker toplayanların ve Osmanlı memleketinin muvasala, münakale ve muharebesini kesenlerin kat’linin şer’an vacip olduğu*” ilan edildi¹⁷¹. Söz konusu fetva İngilizlerin baskısıyla yayınlandığından İngiliz uçaklarıyla Anadolu’nun her tarafına ulaştırıldı¹⁷². Mustafa Kemal Paşa bu fetva ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Aleyhimizde çıkarılmış*

¹⁷⁰ Ünlü, age, s. 3, s. 401-402.

¹⁷¹ **Takvim-i vekayi**, 11 Nisan 1920 Nr. 3824 (Güner, 1998, 118’den naklen).

¹⁷² ATAM, 2011, 196.

olan fetvanın sania (uydurma) ve hükümet-i merkeziye emirleri ve tebliğlerinin yorumlanması gerektiğini söyleyerek, bazı zayıf kalbli ve zayıf muhakemeli insanların sevk edilmek istedikleri teenniye gerek görmediğimizi izah ettim”¹⁷³.

İstanbul’da İngilizlerin baskısıyla çıkarılmış olan ve İngiliz uçaklarıyla dağıtılan bu fetvaya karşı 5 Mayıs 1920’de Anadolu din âlimlerinin hazırladığı bir fetva yayınlandı¹⁷⁴. Rıfat Börekçi başta olmak üzere diğer âlimlerin imzalarının bulunduğu bu fetvada şu hususlara yer verildi; “Kuvâ-yı Millîye meşrudur. İngiliz işgali altında bulunan hilafet merkezinin yayınladığı fetva geçerli değildir. Ülkeyi işgal eden düşmana karşı mücadele etmek farzdır”.

Ferit Paşa’nın diğer bir engelleme teşebbüsü Kuvâ-yı Millîyeyi askerî yoldan yok etmek için teşebbüse geçmesi olmuştur. Ancak mevcut askerî birliklerden hiç birisi Ankara üzerine yürümeyi kabul etmediler. Bunun üzerine Kuvâ-yı İnzibatiye (Hilafet Ordusu) adı altında paralı askerlerden oluşan bir askerî birlik kuruldu. Kuvâ-yı İnzibatiye 8 Mayıs 1920 tarihinde Geyve Boğazına hücum etti. Ali Fuat Paşa’nın emrindeki millî kuvvetler karşısında varlık gösteremedi ve kısa zamanda dağıldı. Kuvâ-yı İnzibatiye mensuplarının birçoğu millî kuvvetlere katıldı. Ferit Paşa hükümeti tarafından yapılan bir diğer teşebbüs de Divân-ı Harbin kurulmasıydı. Bu mahkemede Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşları idama mahkûm edilmişlerdir.

¹⁷³ Nutuk, 1927, s. 277; Nutuk, c. 2, s. 437.

¹⁷⁴ Nutuk, 1927, s. 279; Nutuk, c. 2, 1960, s. 412

3.10.5. İç İsyanların Temel Sebepleri

Anadolu'nun farklı yerlerinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan bu isyanlar Kuvâ-yı Millîyeyi uzun zaman meşgul etmiştir. İsyenların ortaya çıkmasındaki temel sebepler şöyle ifade edilebilir;

İstiklâl mücadelesi sırasında çok sayıda İngiliz ajanı Anadolu ile İstanbul'un arasını açmak için birçok entrikalar çevirmişlerdir. Çünkü İstanbul ile Ankara'nın arası açılırsa işgalci kuvvetler “*daha rahat*” bir şekilde işgallerini sürdürecektlerdi. İsyenların ortaya çıkmasındaki ikinci temel etken Ferit Paşa hükümetlerinin politikalarıdır. Diğer kabineler Ferit Paşa'nın sebep olduğu gerginliği gidermek için Anadolu ile müşterek çalışma içine girmeye çalışmışlardır.

İsyenların ortaya çıkmasındaki üçüncü temel etken, halkın tereddüt içinde kalmasıdır. Zira İstiklâl mücadelesi devresi bir dönüm noktasıydı. Anadolu'da yeni bir devlet kuruluyordu. Halkımız yüzlerce yıldır İstanbul'a bağlı kalmıştı. Yeni kurulmakta olan yönetimi henüz tanıyamadığından, İstanbul ile Ankara arasında tereddüde düşmüştü. Bu tereddüdü normal karşılamak gerekir. Zira o dönemin şartlarını dikkate alırsak, haberleşmenin yetersiz olduğu savaş ortamında halk, yanlış veya eksik bilgilerle isyanlara yönlendirilmiş olabilir. Sonuçta halkımızın tereddüdü kısa sürmüş ve halk topyekûn Millî Mücadeleye iştirak etmiştir.

3.10.5.1. İç İsyenlar

Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun farklı yerlerinde isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar 1919 yılında başlamış ve 1920 yılı boyunca devam etmiştir. Özellikle TBMM'nin açılışına yakın tarihlerde yoğunlaşan

Düzce, Hendek, Gerede ve Bolu mıntıkasında başlamış ve Nallıhan, Beypazarı üzerinden Ankara'ya doğru yaklaşmıştır.

Yukarıda ifade edilen sebeplerle çıkmış olan isyanların çıktığı mahaller şunlardır: Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmastı, Karacabey, Biga, İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Gerede, Nallıhan, Beypazarı, Bozkır, Konya, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar, Yozgat, Yenihan, Boğazlayan, Zile, Erbaa, Çorum, İmranlı (Umraniye), Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir. Bu bölgelerdeki isyanların bastırılması konusunda Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa görevlendirilmişlerdir. Ali Fuat Paşa Geyve Boğazı civarından Adapazarı'na kadar olan bölgeden, Refet Paşa da Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu istikametinde görev yapmışlardır. Bu isyanların bastırılmasında Ethem Bey müfrezesi, Binbaşı Nazım Bey müfrezesi, Kaymakam Arif Bey müfrezesi ve Binbaşı Çolak İbrahim Bey müfrezesinden de faydalanılmıştır.

3.11. DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ VE ASKERİ HAREKÂTLAR

3.11.1. Doğu Cephesinde Askerî Harekât

Erzurum'da Kazım Karabekir'in komutasında 15. Kolordu vardı. Ermeniler, Erivan'da¹⁷⁵ bir hükümet kurmuşlardı (Taşnak Hükümeti).

¹⁷⁵ Erivan'ın eski adı Revan'dır. Revan eski bir Türk hanlığı idi. 1828'den önce burada yaşayan halkın % 80'ni Türk'tü. 93 Harbi'nde Ruslar Kars-Ardahan bölgesini işgal ederek Türkleri Anadolu'ya sürmüşler ve onların yerine Ermenileri yerleştirmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'daki 400 000 Ermeni ile Kafkaslardaki 400 000 Türk yer değiştirmiştir. Rusya'nın yayılcı politikasının sonucu olarak 1820-1920 yılları arasında Osmanlı ülkesindeki Rusya'ya 600.000 Ermeni, Kafkasya'dan Türkiye'ye de 2.000.000 Türk göç etmiştir. ATAM, 2011, 219.

Gümrü ve Kars, Ermenilerin işgali altındaydı. Ayrıca Ermeniler Vilâyât-ı Sitte (Erzurum, Van, Elazığ, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis) ile Adana, Mersin, İskenderun, Tokat, Amasya, Trabzon gibi vilayetlerin kendilerine verilmesini talep etmekteydiler. İtilaf Devletleri de Ermenileri destekliyordu. Bu sırada İstanbul'un işgal edilmesi ve Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceği söylentisi, bu bölgedeki Kürt aşiretlerini de harekete geçirdi. Kürt aşiretleri Kazım Karabekir'e başvurarak din ve vatan uğrunda yapılacak mücadeleye katılmaya hazır olduklarını söylediler. Tam bu sırada Ermeniler Oltu'yu işgal ettiler. Bunun üzerine TBMM, Ermeni hükûmetine bir ültimatoma verdi (7 Temmuz 1920). Ermeniler bu ültimatoma dikkate almadıkları gibi topyekûn saldırıya geçtiler. Türk ordusu 28 Eylül 1920 de mukabil taarruza geçti.

Savaş devam ederken Ermeniler gerek İtilaf devletleri gerekse Bolşevikler nezdinde girişimlerde bulunarak Türk taarruzunun durdurulması ya da hafifletilmesi yönünde yardım istediler. Ermeniler her iki devletten de yardım görememişlerdir¹⁷⁶. Türk ordusu Sarıkamış'a girdi. 30 Ekim'de Kars alındı¹⁷⁷. 7 Kasım'da Gümrü'ye girildi. 7

¹⁷⁶ İngiltere Ermenilerin bu taleplerini iki sebepten dolayı reddetmiştir. Birincisi o sıralarda bir Ermeni saldırısının sonuçları belirsiz görünüyordu. “İstenmeyen” sonuçlar doğurabilirdi. İkincisi o tarihlerde Osmanlı delegeleri Sevr Antlaşmasını imzalamaya hazırlanıyorlardı. İngiltere'nin Ermenileri saldırısına destek vermesi Sevr Antlaşmasının imzalanmasını İngiltere açısından riske atabilirdi. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. 2, 26.

¹⁷⁷ Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre 30 Ekim 1920'de Ermeniler üzerine yapılan taarruzda 3 general, 6 Albay, 12 Yarbay, 16 Yüzbaşı, 9 Teğmen, 16 Sivil memur, 12 Yedek subay, 4 Subay adayı 1150 asker esir alınmış ve 1110 kayıp vermişlerdir. Türk tarafının kaybı ise 9 şehit 47 yaralıdır.

Kasım'da Ermenilerle mütareke yapıldı. Fakat 10 Kasım'da Ermeniler mütareke şartlarını ağır bulduklarını söyleyerek kabul etmediler. Bunun üzerine tekrar çarpışmalar başladı. Karabekir Paşa ilerlemeye devam etti¹⁷⁸. Ermenilerden alınan esir sayısı iki bin civarındaydı¹⁷⁹. 17 Kasım 1920 Ermenilerin talebi üzerine mütareke yapıldı.

3.11.2. Gümrü Antlaşması

17 Kasım 1920'de Ermenilerle mütareke imzalandıktan sonra 25 Kasım'da müzakerelere geçildi. 2 Aralık 1920'de Gümrü (Leninakan) Antlaşması imzalandı¹⁸⁰. 18 maddeden meydana gelen bu anlaşmada Türk tarafını Kazım Karabekir, Erzurum milletvekili Süleyman Necati Bey ve Erzurum valisi Hamit (Kapancı) Bey temsil ettiler. TBMM'nin ilk milletlerarası antlaşması olan Gümrü Antlaşmasıyla elde edilen sonuçlar şunlardı;

1. Bu antlaşma ile Kars, Sarıkamış, Iğdır ve Kağızman geri alınmıştır.
- 2.Doğu sınırlarımız güvenlik altına alınmıştır.
- 3.Doğudaki askerî birliklerin Batı Cephesine gönderilmesi mümkün olmuştur¹⁸¹.

Karabekir Paşa 31 Ekim 1920'de Kars telgrafhanesinden Ankara'ya Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa'ya çektiği telgrafta Kars'taki ganimetlerin 10 yıl İstiklal mücadelesinin devamına yetecek kadar olduğunu söylemiştir. Karabekir, 1991, 278.

¹⁷⁸ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. 2, 33.

¹⁷⁹ Karabekir, 1991, 282.

¹⁸⁰ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. 2, 34.

¹⁸¹ Karabekir Paşa Batı Cephesine gönderilen silahların ilk partisiyle ilgili olarak şunları söylemektedir; "*Ankara'nın istediği 2000 tüfek, 3 batarya seri ateşli koşulu dağ topu, yine koşulu 40 makinalı tüfeği Ermenilerden alarak Doğu Cephesinin ilk zafer hediyesi olarak Batı Cephesine yola çıkardım*". Karabekir, 1991, 282.

4.Bu antlaşmayla Ermenistan Sevr Antlaşmasını tanımayacağını taahhüt etmiştir.

Gümrü Antlaşması tarafların vermiş olduğu karar gereğince (18. Madde) bir ay sonra tasdik edilecekti. Ancak anlaşma yapıldıktan bir gün sonra Bolşevikler tarafından işgal edilince anlaşma yürürlüğe girmemiştir¹⁸². Daha sonra yapılan Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) antlaşmalarıyla Gümrü Antlaşmasının maddeleri tasdik edilmiştir.

3.11.3. Düzenli Orduya Geçiş

29 Ocak 1920 tarihi itibarıyla Kuva-yı Milliye'nin sayısı 15 bin civarındaydı. Harbiye Nazırlığı ve diğer yollardan¹⁸³ elde edilerek Mudanya ve Bursa üzerinden sevk edilen silah ve cephane de yeterli olmamaktaydı. Ayrıca Türk kuvvetlerinin düzenli olmamasından dolayı emir-komuta düzenli bir şekilde işlememekte bu durum, hem düşman karşısında başarılı bir savunma veya taarruzda etkili olamıyor hem de düzenli birlikler üzerinde olumsuz etkiler yapmaktaydı.

Bütün bunlara ilaveten TBMM'nin otoritesini tesis ve hukuki varlığını tescil edebilmesi için orduya ihtiyacı vardı. Nihayet 24 Ekim 1920'de Gediz Muharebesi'nde ortaya çıkan yenilgi düzenli ordu ihtiyacının

¹⁸² Avcı, agm, 7.

¹⁸³ Gelibolu Sancağına bağlı Eceabat kazasının Akbaş mevkiinde bulunan cephane Fransız birliği tarafından muhafaza edilmekteydi. Köprülülü Hamdi Bey'in koordinesiyle 26-27 Ocak 1920'de Akbaş Cephaneliği'nden silah ve mühimmat temin edilmiştir. Bu olaydan sonra Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, Harbiye Nezareti'ne bir yazı yazarak, Akbaş Cephanelisi'ndeki silahların elden çıkması sebebiyle Maçka silahhanesinin güvenliğinin İngiliz kuvvetlerine teslim edilmesini talep etmiştir. Harbiye Nezareti bu teklifi reddetmiştir. Sofuoğlu, agem, AAMD, Sayı: 26, 3-8; Ayrıca bkz. Cemal Karabekir, Maçka Silahhanesi Hatıraları, İstanbul 1991.

âciliyetini ortaya koymuştur¹⁸⁴. Kuva-yı Milliye uygulamasına verilmesine 4 Teşrinisani (Kasım) 1920 tarihinde karar verildi¹⁸⁵. 9 Kasım 1920’de Batı Cephesi kuruldu. Bu cephe kendi içinde Batı ve Güney cephesi olmak üzere iki kısma ayrıldı. Millî Müdafaa Vekâleti ve Erkânı-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine ilk olarak Fevzi Paşa (Çakmak) getirildi. 10 Kasım 1920’de Batı cephesine ordu komutanı olarak Albay İsmet Bey (İnönü), 11 Kasım’da Güney cephesine Albay Refet Bey (Bele) tayin edildi¹⁸⁶.

3.11.4. İnönü Mevkiinde Düzenli Ordunun Direnişleri ve Gelişmeler

3.11.4.1. Birinci İnönü Muharebesi

Yunanlılar İzmir’i işgal ettikten sonra Anadolu’nun içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Düzenli orduların Yunan ilerleyişi karşısında ilk mukavemeti İnönü mevkiinde oldu. 9 Ocak’ta başlayan Yunan saldırısı 10 Ocak 1921 gecesi durduruldu. 11 Ocak’ta Yunan kuvvetleri geri çekildiler. İnönü mevkiindeki bu direniş düzenli orduların ilk mukavemeti olması itibariyle önemliydi. Bu muharebede Türk kuvvetlerinin kaybı 4 subay, 117 er olmak üzere toplam 121’dir. Yunan kuvvetlerinin kaybı 8 subay, 49 er olmak üzere toplam 37’dir¹⁸⁷.

Batı cephesi komutanı Albay İsmet Beyin rütbesi albaylıktan tuğgeneralliğe yükseltildi. Bu muharebeden sonra bazı önemli gelişmeler oldu. Bunlar şöyle sıralanabilir;

¹⁸⁴ Nutuk, 1927, s. 309; Nutuk, c. 2, 1960, s. 495; ATAM, 2011, 266.

¹⁸⁵ Nutuk, 1927, s. 315; Nutuk, c. 2, s.504.

¹⁸⁶ ATAM, 2011, 267.

¹⁸⁷ Çapa-Çicek, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, 245.

- 1.Londra Konferansı toplandı (21 Şubat 1921).
- 2.1921 Anayasası kabul edildi (20 Ocak 1921).
- 3.İstiklâl Marşı kabul edildi (12 Mart 1921).
- 4.Moskova Antlaşması imzalandı (16 Mart 1921).

3.12. Londra Konferansı (21 Şubat –12 Mart 1921)

Birinci İnönü muharebesinde TBMM'nin düzenli ordularının gösterdikleri performans, Kazım Karabekir'in Ermenilerin üzerine yürüyerek Doğuda Ermenistan meselesini çözümlemesi ve Moskova'da barış görüşmelerinin devam etmesi gibi konular, İtilaf devletlerini Sevr Projesi ile ilgili olarak Türklerle tekrar görüşmeler yapmaya zorlamıştır. İtilaf devletleri görüşmelerde bulunmak üzere 26 Ocak 1921'de İstanbul hükümetini davet ettiler¹⁸⁸. Bu davette Ankara Hükümetinden de temsilci bulunmasını istediler. İstanbul hükümeti konuyu 27 Ocak'ta TBMM Reisi Mustafa Kemâl Paşa'ya aktardı¹⁸⁹. M. Kemal Paşa 28 Ocak 1921'de verdiği cevapta; “*Türkiye'nin mukadderatına vaz'ul yed yegane meşru ve müstakil kuvve-i hakime, Ankara'da müstemirren münakit, TBMM'dir*” diyerek yapılacak davetin doğrudan TBMM Hükümetine yapılmasını istedi.

¹⁸⁸ **Nutuk**, c. 2, 1960, 554;.

¹⁸⁹ Sadrazam Tevfik Paşa 27 Ocak 1921 tarihli “TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” başlıklı bir telgraf ile konuyu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. **Nutuk**, 1927, s. 343; **Nutuk**, c. 2, s.554; Taş, agm, **AAMD**, S: 39, s. 12; Tevfik Paşa ayrıca şifreli olarak Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf daha gönderdi. Bu telgrafta şu bilgi verilmekteydi: “*Londra Konferansında kuvvetli idare-i kelim etmek için Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e sevk etmekte ve Trakya'daki kuvvetlerini Anadolu'ya hareket ettirmekle olduğunu ve on güne kadar taarruza başlayacakları konusunda bilgi alınmıştır*”. **Nutuk**, 1927, s. 344; **Nutuk**, c. 2, s.555.

Ankara hükümetiyle İstanbul hükümeti arasında yapılan uzun yazışmalarla bir sonuç elde edilememesi üzerine konu TBMM'ne intikal ettirildi. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda Sadrazam Tevfik Paşa'ya meclis kararıyla bir yazı gönderildi. Bu yazıda temsilde yetkili makamın TBMM'nin tensip edeceği heyet olması gerektiği belirtilerek, aksi takdirde meclisin zaten müstakil olarak Londra'ya heyet göndermeye karar verdiği ifade edildi¹⁹⁰. TBMM'nin talebi üzerine İtilaf devletleri İtalya vasıtasıyla TBMM Hükümetini Londra konferansına davet ettiler.

TBMM Hükümeti Londra'ya gitmek üzere Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet oluşturdu¹⁹¹. Heyet Roma'ya varır varmaz İtalyan yetkililere, görüşmelerde tek yetkili merciin TBMM olduğunu ifade ederek Ankara Hükümetinin doğrudan doğruya davet edilmesi gerektiğini ifade etti. Bu istek üzerine İtilaf yetkilileri adına Llyod George, Ankara'yı resmen konferansa davet etti¹⁹².

Konferansta İstanbul hükümetini Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara hükümetini Hariciye Vekili Bekir Sami Bey temsil etmekteydi¹⁹³.

¹⁹⁰ **Nutuk**, 1927, s. 359; **Nutuk**, c. 2, s. 576.

¹⁹¹ **Nutuk**, 1927, s. 356; **Nutuk**, c. 2, s. 576.

¹⁹² Taş, agm, **AAMD**, S: 39, s. 13.

¹⁹³ Karabekir Paşa'nın anlattığına göre, Mustafa Kemal Paşa, Londra konferansında bir Cumhuriyet tipi ile çıkılırsa tehlikeli askerî müdahaleler yerine siyasî yollardan millî muvaffakiyet kazanılacağı ümidini hâlâ besliyordu. Fakat 1922 yılı 27 Şubat'ından 12 Mart'a kadar devam eden Londra konferansında bize aşağı yukarı yine Sevr Antlaşması çerçevesi içinde yaptıkları teklifleri ve bunun cevabını bile beklemeyerek daha murah-hıslarımız yolda iken Yunan ordusunu bütün cephelerde taarruza geçirmeleri İtilâf devletlerinin, zaferini millî kudretle temin etmeyen bir Türk devletiyle, şekli ne olursa olsun, şerefli bir sulha yanaşmayacağını ve istiklâlimize asla hürmet etmeyeceğini göstermiştir. **Karabekir Anlatıyor**, 46.

Konferans 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921 tarihine kadar devam etti¹⁹⁴. Konferans esnasında Tevfik Paşa Ankara Hükümetinin temsilcilerine oldukça nazik davranmış ve “*Türk milletinin gerçek temsilcisi TBMM'nin baş delegesidir*” demiştir¹⁹⁵. Konferans sırasında İtilaf devletleri İzmir ve Trakya nüfuslarıyla ilgili olarak kendilerince yapılacak bir araştırmanın sonucunun kabul edileceğine dair Türk heyetinden söz almak istemiştir. Türk heyeti önce bunu kabul etmek istemişse de Ankara'dan yapılan uyarı üzerine Yunan işgalinin kaldırılması kaydıyla kabul edileceği bildirilmiştir¹⁹⁶.

Konferansta Sevr antlaşması metninde bazı maddelerinde iyileştirmeler yapılmıştır. Bunların bir kısmı şöyleydi: Türklere bırakılan jandarma miktarında biraz artırma, ülkemizde kalacak olan yabancı subayların sayısında kısmen azaltma, boğazlar mıntikasını biraz daraltmak, bütçemiz üzerindeki kısıtlamaları biraz hafifletmek, bayındırlık ile ilgili imtiyazların azaltılması, adli kapitülasyonlar, yabancı postaları, Kürdistan¹⁹⁷, Ermenistan, İzmir mıntikasında özel bir idarenin kurulması gibi konular değerlendirilmiştir¹⁹⁸.

¹⁹⁴ **Nutuk**, 1927, s. 359; **Nutuk**, c. 2, s. 577.

¹⁹⁵ Taş, agm, **AAMD**, S: 39, s. 13.

¹⁹⁶ **ATAM**, 2011, 274.

¹⁹⁷ Güneydoğu Anadolu'da kurulması düşünülen Kürt devletiyle İngiltere'nin sürekli olarak ilgilendiği bilinmektedir. İngiltere bu konuda değişik tarihlerde farklı raporlar hazırlatmıştır. Bunlardan birisi de Hirtzel'in Hindistan Müstemleke Bakanlığına hazırlattığı rapordur. “A” ve “B” bölgeleri şeklinde hazırlanmış olan rapor şöyledir: Bohtan Nehri'nin güneyinden, Dicle ve Harran dağlarının doğusuna uzanan ve doğuda İran sınırına dayanan bölgedir. Bu bölgedeki başlıca şehirler şunlardır: Ahmediye, Revanduz, Erbil, Altınköprü, Süleymaniye, Kerkük ve Kifri. Sykes-Picot Antlaşması'na göre söz konusu bölge üçe ayrılmıştır. Kuzey kısmı Ruslara, “A” mıntikası olarak belirtilen bölge Fransızlara, “B” mıntikası olarak belirtilen bölge İngilizlere verilmiştir. Küçük

Türk Heyeti İtilaf Devletleri'nden şu taleplerde bulunmuştur;

1. Batı Rumeli Türkiye'ye bırakılmalıdır.
2. İzmir'in işgaline son verilmelidir.
3. İstanbul'daki yabancı askerler tahliye edilmelidir.
4. Boğazlarda Türk hâkimiyeti tesis edilmelidir.

Bu konferansta anlaşma sağlanamadı¹⁹⁹. Zaten Türk heyetine sunulan taleplere cevap alınmadan Yunan birlikleri saldırıya geçtiler²⁰⁰. Bu arada Bekir Sami Bey kendiliğinden İngiltere²⁰¹, Fransa²⁰² ve İtalya²⁰³ ikili

Zap suyu İngiliz-Fransız nüfuz bölgesini birbirinden ayırmaktadır. Taş, agm, AAMD, S: 39, s.20, dip not. 30.

¹⁹⁸ **Nutuk**, 1927, s. 360; **Nutuk**, c. 2, s. 578.

¹⁹⁹ **Nutuk**, 1927, s. 365; **Nutuk**, c. 2, s. 587.

²⁰⁰ **Nutuk**, 1927, s. 359; 360 **Nutuk**, c. 2, s. 577, 578; Taş, agm, AAMD, S: 39, s. 14.

²⁰¹ Hariciye Vekili Bekir Sami Bey İngiltere ile imzaladığı mukavele gereğince elimizde bulunan bütün İngiliz esirleri iade edilecek, buna mukabil İngilizler de bizim esirlerimizi iade edecekti. Yalnız Türk esirleri yanında Ermenilere, İngiliz esirlerine zulüm veya sui muamele yapmış olduğu iddia edilenler istisna edilecekti. TBMM hükümeti bu anlaşmayı tasdik etmedi. Çünkü böyle bir anlaşmayı tasdik etmek Türk vatandaşının Türkiye dâhilindeki harekâtı üzerinde yabancı hükümetin bir nevi hakk-ı kazasını kabul etmek olurdu. Bu mukaveleyi TBMM tasdik etmemekle birlikte İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından Türk tarafı da buna karşılık ellerinde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktı. **Nutuk**, 1927, s. 365; **Nutuk**, c. 2, s. 587.

²⁰² Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Fransızlarla imzaladığı 11 Mart 1921 tarihli anlaşmaya göre şu hususlarda mutabakata varmıştı: Fransızlarla Milli Hükümet arasındaki düşmanlığa son verilecek. Fransızlar silahlı çeteleri, biz de mücahitlerimizi silahtan arındıracağız. Subaylarımıza Fransız subaylar katılacaktır. Fransızlarca teşkil olunan zabıta muhafaza edilecek. Fransa'nın tahliye edeceği yerlerle Mamuratülaziz (Elazığ), Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinin iktisadi gelişmesi için yapılacak teşebbüslerde rüçhan hakkı ve Ergani maden imtiyazı Fransızlara verilecek. **Nutuk**, 1927, s. 366; **Nutuk**, c. 2, s. 588

²⁰³ Hariciye Vekili Bekir Sami Bey 12 Mart 1921 tarihinde İtalya Hariciye Nazırı Kont Sforza ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmada şu hususlar kararlaştırılmıştı. İtalyanlar İzmir ve Trakya'nın bize iadesi hususundaki taleplerimizi konferans nezdinde desteklemelerine karşılık biz de bu devlete

görüşmelerde bulunarak anlaşmalar imzaladı²⁰⁴. Bu anlaşmalar meclisin izni dışında yapıldığı gerekçesiyle tasdik edilmemiştir²⁰⁵. Kısa bir süre sonra M. Kemal Paşa'nın isteği üzerine Bekir Sami Bey istifa etmiştir²⁰⁶.

Londra konferansı, her ne kadar bir anlaşmayla sonuçlanmasa da TBMM açısından önemli bir görüşme olarak kabul edilmiştir. Bu konferans Ankara açısından iki önemli sonuç doğurmuştur:

1. Türk milletinin sesi ve haklı davası bütün dünyaya bu vesileyle duyurulmuştur.

2.TBMM, İtilaf devletleri tarafından siyasi bir mercii olarak kabul edilmiştir.

3.Ayrıca Londra konferansı sebebiyle İstanbul ile Ankara arasında bazı problemler çözüme kavuşmuştur. Mesela daha önce Mustafa Kemal Paşa hakkında gıyaben verilmiş bulunan idam kararı kaldırılmıştır. İstanbul gazetelerinde “*milliciler*” için yasaklanmış olan “*Paşa*”, “*Bey*” gibi unvanlar yeniden kullanılmaya başlanmıştır²⁰⁷.

Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının daha sonra belirlenecek kısımlarında iktisadî teşebbüsler konusunda rüçhan hakkı verilecek. Ayrıca bu bölgelerde Türk hükümeti veya Türk sermayesi tarafından yapılamayacak olan iktisadî işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk şirketine devri kabul edilecekti. **Nutuk**, 1927, s. 366; **Nutuk**, c. 2, s. 589

²⁰⁴ **Nutuk**, 1927, s. 365; **Nutuk**, c. 2, s. 587

²⁰⁵ **Nutuk**, 1927, s. 365; **Nutuk**, c. 2, s. 587; Ayrıca bkz. Falih Rıfki Atay, **Londra Konferansı Mektupları**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.

²⁰⁶ **Nutuk**, 1927, s. 367; **Nutuk**, c. 2, s. 590; Bekir Sami Bey, Londra Konferansı sebebiyle Avrupa kamuoyunun Türkiye lehinde bir tavır içinde olduğunu belirtmiş bunun üzerine hükümet tarafından tekrar bir Avrupa seyahatine gönderilmiş fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır. **Nutuk**, 1927, s. 367; **Nutuk**, c. 2, s. 591.

²⁰⁷ Taş, agm, **AAMD**, S: 39, s. 13.

3.13. Milli Marş (12 Mart 1921)

Bütün bu gelişmeler yeni kurulmakta olan Türk devletinin millî bir marşının olması gerektiğini ortaya koymakta idi. Maarif Vekâleti İstiklâl Savaşımızı bütün haşmetiyle ifade edecek bir marşın yazılması maksadıyla Ekim 1920 bir yarışma düzenledi. Yarışmaya katılan 724 şiirden hiçbirisi uygun görülmedi. Daha sonra Mehmet Akif'e teklif götürüldü. Mehmet Akif'in yazmış olduğu ve Kahraman Ordumuza ithaf ettiği şiir, Millî Marş olarak kabul edildi (12 Mart 1921). 10 kıtadan meydana gelen Milli Marş 1930 yılında Osman Zeki Üngör tarafından bestelenmiştir.

3.11.4.2. İkinci İnönü Muharebesi (23-31 Mart 1921)

Yunanlılar 1921 yılının Mart ayının sonuna doğru tekrar saldırıya geçtiler²⁰⁸. Bu saldırının iki önemli amacı vardı. Birincisi Ocak 1921 tarihindeki hezimetin intikamını almak, ikincisi de Sevr projesinin kabulünü sağlamaktı. Yunan ordusunun Bursa ve doğusunda önemli bir grubu, Uşak ve doğusunda da bir grubu vardı. Türk kuvvetleri ise Eskişehir'in kuzey-batısında ve doğusunda olmak üzere iki grup halindeydi.

Yunan kuvvetleri 23 Mart'ta ilerlemeye başladılar ve 27 Mart 1921 tarihinde ileri harekâta geçerek, Bursa²⁰⁹ ve Uşak'ın batısından Eskişehir ve Afyon istikametine doğru saldırıya geçtiler²¹⁰. Türk kuvvetleri Yunanlıları yine İnönü mevkiinde karşıladı. Yunan ordusunun güçleri

²⁰⁸ **Nutuk**, 1927, s. 361; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 579

²⁰⁹ Bursa'nın işgaliyle ilgili olarak bkz. Hayrettin Abidin, **Tarihte Ankara (İstiklâl Harbi ve Bursa Hatırası)**, İstanbul 1934; Tevfik Doğantan, **Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar**, İstanbul 1940.

²¹⁰ **Nutuk**, 1927, s. 361; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 579

hem taze hem de çok üstündü. Yunan kuvvetleri sürekli taze kuvvetlerle takviye alıyorlardı. Cephedeki birliklere Ankara'dan meclis muhafız taburu takviye olarak gönderildi. 30 Mart'a kadar Yunan üstünlüğü devam etti. 23 Mart'tan itibaren Yenişehir, Bozüyük, Bilecik ve Dumlupınar işgal edildi. Güney cephesinden bir süvari taburu Batı Cephesi ve İnönü mevkiine sevk edilerek Türk kuvvetleri 31 Mart'ta karşı saldırıya geçtiler²¹¹. Yapılan muharebede Yunan ordusu, 31 Mart-1 Nisan gecesi geri çekilmek zorunda kaldı²¹². Böylece düşman ordusu durdurulmuş ve geri çekilmesi sağlanmıştı²¹³. Fakat Türk kuvvetleri takviye alamadıklarından düşmanı takip edememişlerdir. Yunan ordusu geri çekilirken halka çok büyük katliam ve işkence yapmıştır²¹⁴. İkinci İnönü Muharebesinin yankıları şöyle sıralanabilir;

1.Fransa, TBMM ile anlaşma yollarını aramaya başlamış²¹⁵ Zonguldak'tan çekilmiştir²¹⁶.

2.İngiltere, Yunanistan'a vermekte olduğu desteği gözden geçirme ihtiyacı hissetmeye başlamıştır²¹⁷.

²¹¹ ATAM, 2011, 278.

²¹² **Nutuk**, 1927, s. 361; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 579;

²¹³ Yunan ordusu geri çekilirken geçtikleri yerleri yakmışlardır. Bilecik, Söğüt ve Bozüyük kül haline gelmiş ve buradaki bütün camiler ateşe verilmiştir. Ertuğrul Gazi'nin türbesi bomba ile tahrip edilmiştir. Güner- Kabataş, 1990, 22; ATAM, 2011, 278.

²¹⁴ Bölgedeki Türk askeri birliğinin verdiği bilgiye göre İnönü muharebe meydanının sağ tarafında Gündüzbey'de düşmana esir olan on üç asker Yunanlılar tarafından gözleri oyulmak ve şakaklarından süngülenmek suretiyle şehit edilmişlerdir. Güner- Kabataş, 1990, 23.

²¹⁵ Taş, agm, **AAMD**, S: 39, s. 14.

²¹⁶ ATAM, 2011, 279.

²¹⁷ Esasen İngiltere 1920 yılının sonbaharından itibaren Yunanistan'a vermiş olduğu desteği gözden geçirmeye başlamıştı. İngiliz yetkililer arasında yapılan yazışmalarda, Yunanlılardan desteğin çekildiği görülmekteydi. Mesela Sir Mr.

3.İtalya, Mayıs 1921 tarihinde Akdeniz ve Ege bölgelerindeki işgal sahalarından çekilmeye başlamıştır²¹⁸.

4.Mütereddit olan Bolşevik Rusya silah göndermeye başlamıştır.

5.Malta'da tutuklu bulunan Türk esirlerinden 40'ı serbest bırakılmıştır.

6. Batı basınında Anadolu kuvvetlerinin “mükemmel” olduğu yönünde yazılar yayınlanmaya başlamıştır.

7.Ülke içinde büyük bir sevinç meydana gelmiş, muharebe meydanına en yakın il olan Eskişehir'de 1 Nisan 1921'de 10 bin kişinin katıldığı büyük bir miting yapılmıştır. Ayrıca hastalar ziyaret edilmiş onlara sigara “ikram edilmiştir”. 2 Nisan'da Ankara miting yapılmıştır²¹⁹.

Crowe 19 Kasım 1920'de Mr. Cambon'a yazmış olduğu bir yazıda; “*Türklerin hücumu halinde Yunanlılara yardım edecek miyiz? Yoksa onları tek başlarına mı bırakacağız?*” diye sormaktaydı. Bir başka gösterge de Lord Curzon'un şu değerlendirmesinde görülmekteydi. Curzon'un değerlendirmesi şöyleydi: “*Bazıları bana Yunanlar ile bozuş, onları Trakya ve İzmir'den at. Mustafa Kemal ile dost ol, sulh antlaşmasını yırt at. Yerine kuvvetli bir Türkiye getirecek tatminkâr bir antlaşma yap diyorlar*”. Taş, agm, **AAMD**, S: 39, s. 15;

Yunanlıların başından beri Anadolu'yu işgal etmesine karşı olduğu söylenen Lord Curzon, San Remo Konferansı'ndan önce İngiliz kabinesine İstanbul'da bulunan Amiral de Robeck'in bir telgrafını göndermişti. Amiral Batı Anadolu'nun işgalini ve bu işgalin devam etmesini “*gelecek yıllar için bir çeşit kanser, Anadolu'da kuşaklar boyunca kan dökülmesine yol açacak, bir çibanbaşı*” gibi görüyor ve şöyle bir soru soruyordu; “*Acaba İngiliz milleti, Osmanlı Devleti'nin Yunanlılar yararına parçalanmasının, Türkleri Bolşeviklerin kucağına atacağını aklına getirmiyor mu?*”. ATAM, 2011, 213.

²¹⁸ Taş, agm, **AAMD**, S: 39, s. 14.

²¹⁹ ATAM, 2011, 279-280; Ankara'da yapılan mitingde Ankara Belediye Başkanı Semih Rifat Efendi ve Hamdullah Suphi Bey birer konuşma yapmışlardır. Bu mitingde Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri hazır bulunmuşlardır. Miting sonunda Milli Marş söylenmiştir. Aynı gün diğer illerimizde de şenlikler yapılmıştır. 2 Nisan 1921'de Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM'nin tebrik edilmesi ve bir şükran duygusu olarak Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa, Fevzi Paşa'ya 4500, Batı Cephesi

3.12. 1921 Anayasası

1921 yılının başından itibaren son derece önemli gelişmeler yaşanmıştı. Birinci İnönü muharebesi yapılmış ve düzenli ordu ilk olarak Yunan kuvvetleriyle sıcak temasa geçmişti. Meclis açıldığı tarihten itibaren anayasa çalışmaları başlamış fakat düzenleme yapılamamıştı.

Düzenli ordu kurulduktan sonra M. Kemal Paşa inisiyatifi ele alarak prensiplerini tespit etmiş olduğu halkçılık programını temel alan bir anayasa teklif etmiştir. Bu teklif 20 Ocak 1921’de TBMM’nde Teşkilatı Esasiye Kanunu olarak kabul edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun belli başlı maddeleri şunlardır;

1.Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.

2.Yürütme kudreti ve kanun yapma yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi TBMM’de toplanır.

3.Türkiye Devleti TBMM tarafından yönetilir. Hükümet “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” adını alır.

3.15. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Bolşevik Rusya henüz TBMM açılmadan önce Anadolu hareketiyle ilgilenmiş ve gerçekleştirmek istediği dünya işçi ihtilaline Türkiye’yi de dâhil etmek istemiştir. Bolşevik Rusya amaçlarını gerçekleştirmek için

komutanlarına 11.000 olmak üzere toplam 15.500 adet ekstra sigaranın “*takdim*” edilmesine karar vermiştir. Aynı gün veya 3 Nisan’da Bafra ve Alaçam ahalisi bu zaferi kutlamışlar ve askerlere bir “*hediye*” olmak üzere 4000 kilo tütünü cepheye göndermişlerdir. Anadolu’da şenlikler yapılırken İstanbul buna kayıtsız kalmamış, İstanbullular mitingler tertip etmişlerdir. Anadolu’ya gönderilmek üzere Kızılay için önemli miktarda para toplamışlardır. ATAM, 2011, 280-282, 284.

dünya ülkelerini işçi ve köylü sınıfının yoğunluğuna göre iki kısma ayırmıştı. Batı Avrupa'nın endüstri ülkelerinde bu ihtilalin dayanağı sanayii işçileri ve bunları teşkilatlandıran komünist partiler olmuştu.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu Asya ülkelerinde işçi sınıfı bulunmadığından buralarda yapılması düşünülen ihtilalin dayanağı köylüler ve Batı sömürgeciliğine karşı bağımsızlık mücadelesi yürüten halktı²²⁰. 1919 yılında Bolşevik Rusya Türkiye'ye bu açıdan bakmış ve bu konudaki beklentileri Milli Mücadele boyunca devam etmiştir²²¹.

İngiltere, 1919-1920 yılları arasında Anadolu hareketinin Bolşeviklere yaklaşmasını büyük bir endişeyle karşılamıştır²²². Mondros mütarekesinden hemen sonra başlamış olan işgaller ve bu işgallerin genişleyerek devam etmesi, Milli Mücadele önderlerini Bolşeviklerle işbirliğine yöneltmiştir. Bu maksatla Havza'da Bolşeviklerle Mustafa Kemal Paşa bazı görüşmeler yapmış, Sivas Kongresi'nden hemen sonraki günlerde Rusya'ya gayriresmi bir temsilci gönderilmiştir²²³.

TBMM açıldıktan sonra dış ilişkiler konusunda ilk adım Bolşevik Rusya ile temasa geçmek olmuştur. 26 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı belirtilen bir mektup ile Bolşeviklerle temasın başladığı

²²⁰ Bolşevik hükümeti 3 Aralık 1917'de Rusya ve Doğu Müslümanlarına hitaben yayınladığı bildirimlerde; Rusya içinde ve dışındaki Müslüman halkları Bolşevik rejimini desteklemeye ve Avrupa emperyalizmine karşı isyana çağırmakta ve Çarlık Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalayan antlaşmalarını tanımadıklarını ve İstanbul'un Türklerin elinde kalması gerektiğini belirtmiştir. ATAM, c. 1, 225.

²²¹ ATAM, c. 1, , 224.

²²² Mayıs 1920'de Londra'da Sovyet-İngiliz görüşmeleri devam ederken İngiliz Başbakanı L. George yapılacak antlaşmaya, Anadolu'da yürütülmekte olan harekete yardım yapılmaması şartını koydurmak istemiş ancak Sovyetler bunu reddetmiştir. ATAM, c. 1, 224.

²²³ ATAM, c. 1, 224.

kabul edilmektedir²²⁴. 11 Mayıs 1920 tarihinde Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet oluşturularak Moskova'ya gönderildi. Bekir Sami Bey heyetinin Bolşeviklerle yaptıkları görüşmeler sonunda 24 Ağustos 1920 tarihi itibariyle bir kısım maddeler parafe edildi. Ancak bazı konularda (Ermeni meselesi²²⁵) anlaşma sağlanamadı²²⁶. Daha sonra Yusuf Kemal (Tengirşenk) başkanlığında tekrar bir heyet daha gönderilerek 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da bir dostluk antlaşması imzalandı²²⁷. Bu antlaşmanın bazı maddeleri şöyledir:

1. Her iki ülke emperyalizme karşı dayanışma içinde olacaktır.

2. Misâk-ı Millî sınırları Batum²²⁸ istisna edilerek kabul edilmiştir.

Batum Gürcistan'a bırakılmıştır.

²²⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın yazmış olduğu 26 Nisan 1920 tarihli mektupla ilgili bazı tartışmalar bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda söz konusu mektubun Kazım Karabekir'e yazıldığı ve Karabekir Paşa tarafından başlık ve imza ilavesiyle Lenin'e gönderildiği ifade edilmektedir. Lenin'e veya Kazım Karabekir'e gönderdiği tartışılan 26 Nisan 1920 tarihli bu mektuba cevap beklenmeden Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Moskova'ya gönderilmiştir. 26 Nisan 1920 tarihli mektuba cevap 3 Haziran 1920'de gelmiştir. Bolşevik Rusya'dan gelen bu karşılıklı, Ankara hükümeti resmen tanınmış ve iki hükümet arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Anadolu'da kurulmakta olan yeni türk devletini ilk tanıyan devlet Bolşevik Rusya olmuştur. ATAM, 2011, 225.

²²⁵ Ermeniler Bitlis, Muş ve Van'ın Ermenilere terk edilmesini talep etmişlerdir.

²²⁶ **Nutuk**, 1927, s. 289; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 460.

²²⁷ Moskova görüşmeleriyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Akdağ, **Yusuf Kemal Tengirşenk'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri**, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Konya 1997 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

²²⁸ Batum Gürcistan'a bırakılmıştır. Bolşevik Rusya, Batum'un Gürcistan'a bırakılması şartıyla Ermenistan ile yapılan anlaşmayı tanıyacağını söylemiştir. Aslında Batum 11 Mart 1921'de Karabekir Paşa komutasındaki kuvvetler tarafından teslim alınmıştı. O günlerde Gürcistan'da iktidarda olan Menşevik hükümeti Bolşevik baskısına dayanamayarak Ruslarla bir anlaşma yapmış ve Batum'u Bolşeviklere teslim etmiştir. Bolşevik orduları Batum kıyılarına kadar

3. Sevr projesini her iki ülke tanımayacaktır.

4. İki taraftan birinin tanımadığı bir antlaşmayı diğer taraf da tanımayacaktır.

5. Daha önce Çarlık Rusya'sı ile yapılmış bulunan bütün antlaşmalar geçersizdir.

6.Kapitülasyonlar kaldırılacaktır.

7.Boğazlar meselesi, Karadeniz'de sahili bulunan devletlerce çözüme kavuşturulmalıdır²²⁹.

8.Moskova antlaşması ile Kars, Ardahan, Artvin Türkiye'ye, Batum Gürcistan'a, Nahçıvan Azarbaycan'a bırakılmıştır.

9.Türkiye'ye para yardımı yapılacağına dair karar alınmıştır²³⁰.

Moskova ile yapılan bu dostluk anlaşmasıyla, doğu sınırları güvenlik altına alınmıştır. Ancak bu anlaşmadan sonra Bolşeviklerle ilişkilerde bazı sıkıntılar devam etmiştir. Mesela 6 Nisan 1921'de Bolşevik Rusya, Azerbaycanlı karşı devrimcilerin Türkiye'deki faaliyetlerine izin verilmemesini istemiştir. Türk-Fransız ilişkilerinin düzelmeye başlamasından sonra Bolşevik Rusya Yunanistan'la işbirliği yaparak Türkiye'ye karşı işbirliğine teşebbüs etmiştir. Ayrıca Bolşevik Rusya

geldiler. Türk ordusuyla Bolşevik orduları arasında bir çatışma çıkması an meselesiyken 16 Mart 1921'de imzalanmış olan Moskova Antlaşması ile Batum Gürcistan'a bırakılmıştır. Avcı, agm, 8.

²²⁹ Moskova Antlaşması'nın görüşmeleri konusunda ayrıca bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları** (21.11.1920-02.06.1922), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1955; Ayrıca bkz. S. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**,(Çev. Hasan Ali Ediz), Burçak Yayınları, 1967.

²³⁰ ATAM, 2011, 224.

Türkiye’de komünizm propagandası yapmaya çalışmıştır. Bütün bunlar sonuçsuz kalmıştır²³¹.

3.16. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Birinci İnönü muharebesinin ardından Bolşevik Rusya ile Moskova antlaşması imzalanmıştı. Sakarya zaferinden sonra da Bolşevik rejimine dâhil olan Kafkas devletleri (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) Bolşevik Rusya’nın aracılığıyla Kars antlaşmasını imzaladılar (13 Ekim 1921). Kars antlaşmasının muhtevası az bir farklılıkla²³² Moskova antlaşmasıyla aynıdır. Bu anlaşma ile eski anlaşmalar geçersiz sayılmıştır.

2 Ocak 1922 tarihinde Ukrayna ile de bir dostluk antlaşması imzalanarak, Türk-Bolşevik dostluğu pekiştirilmiştir. Atatürk’ün Kars antlaşmasıyla ilgili olarak değerlendirmesi şöyledir: “Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin gerçek çıkarlarından ziyade dünya kapitalistlerinin ekonomik çıkarlarına göre halledilmek istenen mesele, Kars Antlaşması’yla en doğru çözüm şeklini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın bağları memnuniyetle tekrar kuruldu”.

²³¹ ATAM, c. 1, 226.

²³² 16 Mart 1921’de imzalanan Moskova antlaşmasıyla 13 Ekim 1921’de imzalanan iki anlaşma arasındaki farklılıklardan birisi Gürcistan ile ilgilidir. Gürcistan ile Türkiye arasındaki sınır bölgelerde iki tarafın yazlık ve kışlık otlaklarından faydalanılması yönünde izin verilmiştir. Genel af konusunda tarafeyn mutabık kalmıştır. Avcı, agm, 10.

3.17. Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri

3.17.1. Dumlupınar ve Aslıhanlar Muharebesi

Dumlupınar ve Aslıhanlar muharebeleri Milli Mücadele döneminin en kritik çarpışmalarıdır. Yunanlılar İnönü mevkiinde durdurulduktan hemen sonraki günlerde Batı (Bursa civarı) ve Güney (Uşak civarı) cephelerinden tekrar saldırıya geçtiler. Güney cephesi komutanı Refet Bey ilerleyen düşman kuvvetlerini durduramamış ve Dumlupınar 26 Mart'ta işgal edilmiş ve kuvvetleri ikiye bölünmüştür. Refet Bey komuta ettiği kuvvetlerle İnönü tarafına doğru hareket etmiş, Yunan kuvvetleri de bölünmüş olan Fahrettin Bey'in üzerine yüklenmiştir. Fahrettin Bey çarpışarak geri çekilmek zorunda kalmış ve böylece 27 Mart 1921 itibarıyla Bal Mahmut, Afyon işgal edilmiş ve Çay-Bolvadin hattına kadar Yunan kuvvetleri işgal etmiştir. Bu durum karşısında İnönü mevkiindeki Türk kuvvetlerinin bir kısmı Dumlupınar'a kaydırılarak Yunan kuvvetleri arka ve yandan tehdit altına alınmıştır. Türk kuvvetlerinin bu hareketiyle Yunanlılar 7 Nisan 1921'de Afyon ve Çay'ı boşaltmak zorunda kalarak Fahrettin Bey tarafından geri çekilmeye zorlanmışlardır. Öte yandan Refet Bey emri altındaki kuvvetler de Aslıhanlar'daki Yunan alayına saldırmış ancak başarılı olamamıştır. Dumlupınar ve Aslıhanlar muharebeleri denilen bu çarpışmalar sonunda Türk kuvvetleri başarılı olamamış ve Yunanlılar Dumlupınar mevzilerine yerleşmişlerdir²³³.

²³³ ATAM, 2011, 287.

3.17.2. Kütahya Muharebesi

Yunanlılar Dumlupınar ve Aslıhanlar muharebelerinden sonra tekrar saldırıya geçtiler. 8 Temmuz 1921 günü Kütahya-Döğer hattındaki Türk kuvvetlerine saldırıldı. Kütahya-Nasulçal mevkiinde 14–18 Temmuz günleri şiddetli çarpışmalar oldu. Üstün Yunan kuvvetleri karşısında kuvvetlerimiz zorlandı. Mustafa Kemal Paşa 18 Temmuz'da Batı cephesi karargâhına gelerek durumu yerinde inceledi ve bütün birliklerimizi Eskişehir'in güneyinde topladı. Birliklerin takviyesi, güçlenmesi için düşman ordusundan uzak bir mesafede olmasına karar verilerek Sakarya'nın doğusuna çekilmesi emri verildi²³⁴.

3.17.3. Eskişehir Muharebesi

Eskişehir'in güneyine toplanmış olan kuvvetlerimize Yunanlılar saldırı hazırlığı içine girdiler. Bunun üzerine 21 Temmuz 1921'da kuvvetlerimiz Yunanlılar üzerine saldırıya geçtiler. Böyle bir taarruz beklemeyen Yunanlılar önce şaşkınlık geçirdiler daha sonra almış oldukları takviye ile Türk taarruzunu durdurdular. Daha sonra ordumuz geri çekilmek zorunda kalarak Batı cephesindeki bütün birliklerimiz 25 Temmuz'da Sakarya nehrinin doğusuna çekilmiştir²³⁵.

Kütahya ve Eskişehir muharebeleri sonunda Türk kuvvetlerinin geri çekilmesiyle, Afyon (13 Temmuz'da), Kütahya (17 Temmuz'da), Eskişehir (19 Temmuz'da) Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Büyük

²³⁴ ATAM, 2011, 288; **Nutuk**, 1927, s. 377; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 607; Ordunun geri çekilmesi üzerine TBMM'nde heyecanlı tartışmalar yapıldı. Konuyla ilgili olarak bkz. **Nutuk**, 1927, s. 379; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 609; Fahrettin Altay, **Türkiye İstiklal Muhaberatında Süvari Kolordusunun Hareketi**, Vilayet Matbaası, Konya 1925.

²³⁵ ATAM, 2011, 288.

ve stratejik önemi olan bu bölgenin işgaliyle toplumda endişeler meydana geldi. Mecliste şiddetli tartışmalar yaşandı. 24 Temmuz günü yapılan gizli oturumda devlet arşivinin Kayseri'ye taşınması konusu gündeme geldi²³⁶. Mustafa Kemâl Paşa'nın ordunun başına geçmesi istendi²³⁷.

3.18. Başkomutanlık Kanunu ve tekâlif-i Milliye (5 Ağustos 1921)

Kütahya ve Eskişehir muharebelerinde ordumuzun geri çekilmesi ve bazı vilayetlerimizin işgale maruz kalması üzerine, TBMM'nde Mustafa Kemâl Paşa'nın bizzat ordunun başına geçmesi konusunda fikirler ortaya atıldı. Konu mecliste tartışıldı. Mustafa Kemâl Paşa 4 Ağustos 1921 tarihli bir takrir ile TBMM yetkilerinin kendisine verilmesi şartıyla bunu kabul edebileceğini söyledi. Uzun ve sert tartışmalar sonunda meclis, kendi yetkilerinin bir bölümünü üç ay süreyle 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemâl Paşa'ya devretti.

Bu kanuna göre Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği emirler kanun sayılacaktır. İstiklâl Mahkemeleri doğrudan Mustafa Kemâl Paşa'ya bağlanacaktır. Daha sonraki tarihlerle Başkomutanlık Kanunu üçer aylık süre ile üç defa daha ve nihayet üçüncü defa süresiz olarak uzatılmıştır. 31 Ekim 1921'de birinci defa, 4 Şubat 1922'de ikinci defa, 6 Mayıs 1922'de üçüncü defa, 20 Temmuz 1922'de sınırsız olarak uzatıldı²³⁸.

²³⁶ Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteler de Ankara'nın işgal ihtimali üzerine Kayseri'ye taşınmışlardır. Mesela Sebilürreşad ve Yeni Gün gazeteleri böyledir. Sebilürreşad gazetesi Ağustos 1921'de Kayseri'ye taşınmış Sakarya zaferinden sonra Ankara'ya tekrar dönmüştür. İleri gazetesi de aynı şekilde Kayseri'ye taşınmış ve daha sonra Ankara'ya dönmüştür. Yalçın, 2003, 138-139.

²³⁷ ATAM, 2011, 289;

²³⁸ Azak ve arkadaşları, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, 202.

Mustafa Kemâl Paşa Başkomutanlık yetkisini aldıktan 3 gün sonra derhal on emir yayınlarak herkesin maddî ve manevî olarak yardımını istedi. Millî Mücadelede bu genelgeye Tekâlif-i Millîye Emirleri denilmektedir.

Kemâl Paşaya Başkomutanlık Kanunu ile verilmiş olan yetkiler Cumhuriyetin ilanıyla yürürlükten kaldırılmıştır. Buna göre 5 Ağustos 1921'den 29 Ekim 1923 tarihine kadar Mustafa Kemâl Paşa'da bu yetkilere sahip olmuştur.

3.19. Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

Yunan birlikleri 23 Ağustos 1921'de saldırıya geçtiler. Muharebe, Sakarya Nehri'nin kıyılarında 100 kilometrelik bir sahada 22 gün sürdü. Muharebe çok çetin geçti²³⁹. Üstün Yunan kuvvetleri karşısında Türk birliklerinde yer yer yarılmalar meydana gelse de bütün mevzilerde Mehmetçik kararlı bir şekilde savunma yaptı²⁴⁰. Bu çarpışmalarda Yunan

²³⁹ Kazım Özalp'ın anlatıma göre bazı birliklerde mevcutlar zaman zaman 70'e kadar düşmüştür. Bozok milletvekili Süleyman Sırrı Bey Süvari firkasında gönüllü er olarak çarpışmalar katılmıştı. ATAM, 2011, 290; Karabekir Paşa Sakarya muharebesi sırasında hükümet merkezinin tekrar Sivas'a naklinin gündeme geldiğini belirtmektedir. Karabekir, 1991, 310.

²⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa "Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır" emrini Sakarya Meydan muharebesinde vermiştir. Bu emrin tam metni şöyledir: "*Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır. Bu sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüz'ü tam bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her cüz'ü tam ilk durabildiği mintikada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüz'ü tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz'ü tamlar ona tabi olamaz. Bulduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur*". **Nutuk**, 1927, s. 382; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 618; Yunanlılar saldırıya geçmeden iki gün önce 21 Ağustos 1921'de Karabekir Paşa, M. Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu bir telde şunları ifade etmektedir; "*Yaptığımız istiklal muharebesidir. Vatanımızda bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi kavgamız devam edecektir.*"

ordusu durdurularak ve geri çekilmeye mecbur edildi. 10 Eylül'de Türk kuvvetleri taarruza geçmiştir. Beylikköprü (Polatlı) 13 Eylül 1921 tarihi itibariyle Sakarya Nehri'nin doğusunda Yunan kuvvetleri kalmadı. Türk ordusu Yunan kuvvetlerini Eskişehir-Afyon hattına kadar takip ettiler.

Sakarya zaferinin dış yankıları büyük oldu. İngiltere'nin Yunan ordusuna güveni büyük ölçüde sarsıldı. Silah ile çözümün gerçekleşmeyeceğini dillendirmeye başladılar. İngiltere ile 23 Ekim 1921'de imzalanan bir anlaşma ile esirlerin karşılıklı değiştirilmesine karar verildi. Bu anlaşma ile Malta'da bulunan Türk esirleri serbest bırakıldı. İtalyan ve Fransa basınında Türk ordusunun kuvvet ve yeteneğinden bahsedilmeye başlandı. Fransız basınında Yunan ordusuyla alay eden yazılar çıktı.

Zaferin içerde de büyük yankıları oldu. Sakarya hatlarında Yunan ordusunun durdurulması Türk milletine büyük bir moral kaynağı oldu. Devlet arşivinin Kayseri'ye taşınmasından vazgeçildi. Mustafa Kemâl

Binaenaleyh düşmanın üstünlüğü pek fazla olduğu takdirde şu veya bu hattın veya mevkiin müdafaaı düşünülmecek, hasmı yıpratarak zebun etmek ve sonra da zamanında darbeyi vurmak esasının nihayete kadar muvaffakiyetle tatbik edilebilmesi için cepheleeri az kuvvetle mümkün olduğu kadar tutarak arazi ve diğer hallere göre düşman yanlarının birinde üstün kuvvet toplayarak ortaya darbe vurulmasını ve başarı olmazsa vaktinde bir kararla ikinci bir manevra arazisine çekilirken aynı veya müsaitse diğer bir yanında aynı manevrayı uygulanmanın pek faydalı olacağını arz eylerim". Karabekir, 1991, 310; Dört gün sonra Karabekir Paşa "Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır" yaklaşımına zemin olmak üzere tekrar M. Kemal Paşa'ya şöyle yazmıştır; "Mesela arazi ve düşmanın durumuna göre Eskişehir ve daha güneydeki Sinanlı bölgesinden düşmanın tam sağ yanına bir taarruzla bütün düşman cephesini sarsmak imkanı görülüyorsa da, duruma yakından hakim olan kıymetli arkadaşlarımız tabii vaziyeti daha iyi takdir buyururlar. Lehlilerin Bolşeviklere galebesinin bu suretle olduğunu hatırlatma olarak arz eyler, Cenabı Hak'dan Batı ordusuna şanlı zaferler dilerim". Karabekir, 1991, 312.

Paşa'ya Mareşallik rütbesi ve Gazilik²⁴¹ unvanı verildi (19 Eylül 1921). Kozan milletvekili Fevzi Çakmak ile Edirne milletvekili İsmet Paşa'ya başkumandanlık unvanı verilmiştir. Ülkenin birçok yerinde şenlikler yapıldı²⁴².

3.20. Ankara İtilafnamesi (20 EKİM 1921)

Güneyde halkımız Fransız işgalci kuvvetleriyle vatan müdafaası yapmaktaydılar. Fransızlar milletimizin bu direnişi karşısında duraklamışlardı. Nitekim 28 Mayıs 1920'de Fransa ile TBMM arasında mahallî 20 günlük bir mütareke imzalanmıştı. Aynı günlerde Fransa İngilizlerden gizli olarak TBMM ile temasa geçerek anlaşmak istediklerini ifade ettiler²⁴³. Ayrıca Fransız kamuoyu Anadolu'daki

²⁴¹ Güner-Kabataş, 1990, XIII; -Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta TBMM'nin kendisine tevdi edilen mareşallik rütbesiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Sakarya Meydan muharebesine kadar hiçbir askeri rütbeye sahip değildim. Ondan sonra Büyük Millet Meclisince müşir rütbesiyle gazi unvanı tevcih edildi. Osmanlı Devleti'nin rütbesinin yine o devlet tarafından alınmış olduğu malumdur*”. **Nutuk**, 1927, s. 383; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 620;

²⁴² Sakarya Meydan savaşı zaferle sona ermiş M. Kemal Paşa Ankara'ya dönmüştü. Meclis binasının önüne gelinmişti. Meclisin önünde bir tören yapılacaktı. Topluluk halinde Hacı Bayram Veli'nin türbesine gidilerek onun “yüksek maneviyatının yardımıyla” kazanılan bu büyük zafer için orada dua edilecek, sonra meclise dönülerek nutuklar okunacaktı.

M. Kemal Paşa:

- Öyle şey olmaz, yurt toprağını karış karış kanını akıtarak ve canını vererek savunan Mehmetçiğin hakkını ben evliyalara kaptırmam! diyerek doğruca meclis binasına gitti.

M. Kemal Paşa böyle bir davranışta bulunmasının gerekçesini daha sonra şöyle açıklamıştı;

- Bazıları benim bu davranışma toplumun inancını inciten yersiz bir davranış gözüyle bakmış olabilirler; ama ben, hele yurdun savunmasında, güvenilecek gücün evliyaların, yatırların “maneviyatı” olamayacağını hatırlatmayı artık gerekli bulmuştum. Hadi Besleyici, Atatürk'ü Anlamak, s.123-124(<http://tekadamaturk.tripod.com/3.html>28 Ekim 2014).

²⁴³ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, (8 Mayıs 1920), Celse: 8, s. 8.

savaşa tepki göstermeye başlamıştı. Çünkü savaştan bıkmıştı. Fransa, Kuzey Afrika'dan getirmiş olduğu askeri birlikleri istedikleri gibi yönlendiremediği gibi Anadolu'daki direnişin buraya da sıçramasından endişe etmeye başlamışlardı.

Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde düşmanla sıcak çatışmaya girilmiş ve Sakarya'da zafer kazanılmıştı (Ocak-Nisan 1921). Bu gelişmelerin etkilerinden ilki Bolşevikler üzerinde oldu. Bolşevikler TBMM'ne yakınlık göstermeye başladılar. Bu yakınlık 16 Mart 1921'de Moskova antlaşmasıyla sonuçlandı. TBMM'ye duyulan yakınlık Fransa için de söz konusuydu. Sakarya muharebesinden sonra Fransa Ankara lehine tavır almaya başladı. Gerçi Hariciye Eski Vekili Bekir Sami Bey Londra konferansında Fransa ile ikili görüşmeler yapmış anlaşma imzalanmış ancak TBMM tarafından reddedilmişti ama Türkiye lehine olan süreç devam etmekteydi. Mayıs 1921'den itibaren İtalyanlar Anadolu'yu tahliye etmeye başlamışlardı.

Fransa, bütün bu gelişmeleri dikkate alarak önce gayri resmi olarak 9 Haziran 1921 tarihinde eski bakanlardan Mösyö Franklin Bouillon'a Ankara'ya gönderdi. Fransız Bakanla birlikte Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa iki hafta kadar görüşmelerde bulundular. Fransız temsilci Sevr antlaşmasının bir oldu-bitti olarak var olduğunu ifade ettikten sonra Londra'da Bekir Sami Bey'in imzalamış olduğu anlaşma metninin esas alınmasını istedi. Hareket-i milliyeyi (Kuva-yı Milliye) İstanbul'un bile kabul etmediğini ifade etti. Mustafa Kemal Paşa Misak-i Milli'nin temel alınmasını istedi. Mösyö Bouillon Londra konferansı esnasında Bekir Sami Bey'in Misak-i Milli'den söz etmediğini belirterek bu konuyla ilgili metni okuyup anladıktan sonra

tekrar müzakerelere devam edilmesini teklif etti. M. Kemal Paşa “Eski Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türkiye devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lazımdır. Sevr antlaşması Türk milleti için o kadar meşum bir idam kararnamesidir ki onun bir dost ağzından çıkmamasını talep ederiz” dedi.

Nihayet 20 Ekim 1921’de Ankara itilafnamesi imzalandı. 13 maddeden meydana gelen antlaşmanın bazı maddeleri şöyledir;

1. Türkiye’nin Suriye sınırı, Hatay hariç tespit edilmiştir.
2. İskenderun ve Antakya’da özel bir yönetim kurulmasına karar verilmiştir.
3. Türk-Fransız kuvvetleri arasındaki çarpışmalara son verilmiştir.
4. Türk sınırları dışında kalan ve Osmanlı Devleti’nin kurucusu olan Osman Gazi’nin dedesi Süleyman Şah’ın mezarı Türk Mezarı (Caber Kalesi) adıyla anılacaktır. Burada Türk bayrağı dalgalanacak ve burası Türk askerleri tarafından korunacaktır.

Ankara itilafnamesinin sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz;

1. Güney cephesinde çarpışmalar sona erdiğinden buradaki kuvvetlerimiz Batı cephesine kaydırılmıştır. Fransızlar büyük miktarda silah ve mühimmatı Türklere devretmişler ve ileride daha fazlasını vereceklerini de açıkça söylemişlerdir.
2. Fransa bu antlaşmayla İtilaf grubundan ayrılmıştır. Güney sınırlarımız Hatay hariç tespit edilmiştir.
3. İngiltere 22 Ekim 1921 tarihinde Malta’ya gönderdiği sürgünleri serbest bırakmıştır.

Anlaşma imzalandıktan sonra tahliye işlemi 4 Kasım 1921’de başlamıştır. 5 Ocak 1922’de bütün Adana çevresi tamamen düşman işgalinden kurtulmuştur. İngiltere bu antlaşmaya büyük tepki gösterdi. Bir kısım İngiliz diplomatları bu işi “şerefsizce bir davranış” olarak değerlendirerek bu anlaşmanın “gizli maddeleri” olduğunu iddia ettiler. Bu tepkiler karşısında Fransa, İngiltere’ye “Yapılan bu anlaşmanın Ankara hükümetinin tanınmasına hizmet etmeyeceğini” bildirdi. Rusya, bu anlaşma ile Ankara’nın Batı ile anlaştığını düşündü.

Bu anlaşmadan olumsuz etkilenen taraflardan birisi de Ermeniler oldu. Ermeniler Türklere yapmış oldukları zulmün hesabını kendilerinden sorulacağını düşünüyorlardı. Maraş, Adana, Urfa ve Antep’te Türklere zulüm yapan Ermeniler Fransızlar tarafından Suriye ve Lübnan’a götürüldüler.

3.21. İyonya Hükümeti

Büyük taarruz hazırlığı yapılırken İzmir’de 3 Temmuz 1922’de İyonya Hükümeti kuruldu. İzmir metropoliti Hrisostomos’un da içinde bulunduğu bu teşebbüse Mart-Nisan 1922’de başlamışlardı. Bu gelişme üzerine İstanbul hükümeti 1 Ağustos 1922’de İstanbul’daki İtilaf devletlerinin yüksek komiserlerine bir nota vererek bunu şiddetle protesto etti. Ankara Hükümeti de 9 Ağustos 1922’de protesto etti. İtilaf devletleri de 15 Ağustos’ta “İyonya hükümetini” reddettiler²⁴⁴.

3.22. Büyük Taarruz

Batı Anadolu’da Yunan ilerleyişini durdurmak için Batı cephesindeki ordu I. Ve II. Ordu olmak üzere ikiye ayrıldı. Cephe komutanı olarak

²⁴⁴ Ayıışı, agm, Türkler, c. 15, s. 712; ATAM, C. 1, 305.

İsmet Paşa görevlendirildi. I. Ordu komutanlığına Ali İhsan Paşa, II. Ordu komutanlığına Yakup Şevki Paşa getirildi. Daha sonra Ali İhsan Paşa görülen lüzum üzerine görevinden alınarak yerine Fahrettin Paşa getirilmek istendi. Fahrettin Paşa'nın görevi kabul etmemesi üzerine Refet Paşa düşünüldü. Onun da kabul etmemesi üzerine Nureddin Paşa bu göreve getirildi²⁴⁵.

Sakarya zaferinden sonra Türk ordusunun morali yükselmişti. Büyük Taarruz için hazırlıklara başlandı. Sakarya zaferinden büyük taarruza kadar olan süreçte aşağıdaki gelişmeler yaşandı;

1. İtilaf devletleri tarafından 22-26 Mart 1922 tarihlerinde iki mütareke teklifi yapıldı.

2. Anadolu'da genel seferberlik ilan edildi. Asker sayısı artırıldı.

3. Başkomutanlık kanunu yeniden uzatıldı.

İtilaf devletlerinin 22-26 Mart 1922 tarihlerinde iki mütareke teklifinde bulunarak Türk ve Yunan tarafına şu hususları teklif ettiler;

1. İki taraf arasında üç ay içinde mütareke yapılacak ve bu süre içinde askerden arındırılmış 10 km'lik bir bölge oluşturulacaktır. Mevcut birliklere ikmal yapılmayacaktır.

2. Türk ve Yunan kuvvetleri bir komisyon tarafından kontrol edilecektir.

3. Sevr antlaşmasında bazı değişiklikler yapılacaktır.

4. İzmir ve Batı Anadolu Türklere iade edilecek, Tekirdağ dışındaki Trakya Yunanlılara bırakılacaktır.

5. Türkiye'de askerlik mecburiyeti kaldırılacaktır.

²⁴⁵ Taş, AİT, c. 1, 253.

6.Doğuda bir Ermenistan devleti kurulacaktır.

7.Boğazlar bölgesinde askersiz bir alan oluşturulacaktır.

Yunanistan bu teklifleri hemen kabul etti. Türkiye ise prensip olarak barıştan yana olmakla birlikte Misak-ı Milliye uygun olmayan şartları taşıyan bu şartları kabul etmediğini bildirdi. Haziran 1922'nin ortalarında taarruz kararı alındı. Taarruz yeri olarak Afyon seçildi. Bu karardan sadece Mustafa Kemâl Paşa, Fevzi Paşa (Genelkurmay Başkanı), İsmet Paşa (Cephe Komutanı), Kazım Paşa (Savunma Vekili) ve Yusuf Kemâl Bey (Hariciye Vekili)'in bilgileri vardı.²⁴⁶

28 Temmuz 1922 tarihinde Akşehir'de bir futbol müsabakası düzenlenerek ordu ve bazı kolordu komutanları davet edildiler²⁴⁷. Burada yapılan görüşmeler sonunda 30 Temmuz'da orduların taarruz için hazır olmasına karar verildi. 6 Ağustos'ta Garp Cephesi komutanı orduların taarruza hazır olmaları konusunda gizli bir emir verdi. 20-21 Ağustos 1922'de cephe komutanlarıyla yapılan toplantıda savaş durumu en ince

²⁴⁶ **Nutuk**, 1927, s.408.

²⁴⁷ Büyük Taarruza bir aydan biraz fazla zaman vardı. 14 Temmuz 1922 günü Fransız İhtilalinin yıldönümüydü. Bu merasime M. Kemal Paşa da davet edildi. Bu merasimde M. Kemal Paşa bir konuşma yaptı. Ankara'da Fransız sefaretinde olan bu konuşmada M. Kemal Paşa şunları söylemişti; *"14 Temmuz milli bayramı biraz da ruhunda hürriyet ve istiklal aşkını taşıyan bütün milletlerin bayramıdır. ... İşte milli fevran, nihayet bir ihtilal yarattı ve bu, bütün beşeriyete mükemmel bir örnek oldu. Efendiler, işte bugün 1789 Temmuzunun 14. Gününü burada tes'id ediyoruz ve bu Fransızların milli bayramı olduğu kadar, henüz hürriyetlerine kavuşmamış milletlerin de sevinecekleri bir gündür. Bugün, bizi buraya davet etmiş olan muhterem miralay böyle bir milletin evladı oluşu için tebrik ederim"*. Hüsameddin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 555-556..

ayrıntısına kadar görüşüldü. Genel olarak Yunanlılara asıl darbeyi I. Ordu vuracak, II. Ordu takviye durumunda kalması düşünöldü²⁴⁸.

Yunan kuvvetlerinin büyük bir kısmı Afyon ile Dumlupınar diğer bir kısmı ise Eskişehir bölgesindeydi. Bu kuvvetlerin dışında Menderes bölgesinde ve İznik gölü civarında da Yunan kuvveti vardı. Yani düşman kuvvetleri Marmara'dan Menderes'e kadar uzanıyordu. Yunan kuvvetleri 12 tünden oluşan toplam üç kolordu ve üç tümene eşit bir takım bağımsız birlikten oluşmaktaydı. Türk ordusu iki ordu ve cepheye bağı diğer birliklerle birlikte 18 tümen ayrıca 3 tümenli süvari kolordusu ve bunlara ilaveten er sayıları daha az olan 2 süvari tünden meydana gelmekteydi²⁴⁹.

Türk ordusu 8659 subay, 199.283 er²⁵⁰, 100. 352 tüfek, 2025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5282 kılıç, 10 uçak, 198 kamyon, 35 otomobile sahip bulunuyordu. Bazı kaynaklarda Türk ordusunda 8 uçak olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık Yunan ordusunda 6565 subay, 218.432 er, 190.000 tüfek, 3139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır makineli tüfek, 418 top, 1280 kılıç, 50 uçak, 4036 kamyon, 1770 otomobil bulunuyordu²⁵¹. Yunan ordusu esas ağırlık merkezinin bulunduğu Afyon-Dumlupınar ve Eskişehir kesimlerinde hendek ve tel örgülerle bir tahkimat oluşturmuşlardı.

²⁴⁸ Taş, AİİT, c. 1, 253.

²⁴⁹ Nutuk, 1927, s. 408

²⁵⁰ M. Kemal Paşa'nın verdiği bilgiye göre; Yunan kuvvetleri TBMM'nin açıldığı ilk günlerde 110 bin civarındaydı. O günlerde Arnavutların Yunan sınırında meydana getirdikleri karışıklık sebebiyle bu kuvvetlerin bir kısmı Makedonya hududuna sevk edilmiştir. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 1 Mayıs 1336 (1920), Celse(Birleşim): 8, s. 5.

²⁵¹ ATAM, C. 1, 311.

Taarruz 26 Ağustos 1922 Cumartesi²⁵² günü sabah saatlerinde Türk topçu ateşiyle başladı. Mustafa Kemal Paşa Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Birinci Ordu Komutanı Nureddin Paşa savaşı yönetmek üzere Kocatepe'ydiler. İki gün içinde Afyonkarahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 km uzunluğundaki düşman cephesi yarıldı. Aslıhanlar ve Dumlupınar'daki çok sayıdaki Yunan kuvvetleri kısa sürede imha edildi. 30 Ağustos 1922'de²⁵³ Dumlupınar mevkiindeki muharebe Başkomutan Mustafa Kemâl Paşa tarafından idare edildiğinden buradaki muharebeye “Başkomutanlık Meydan Muharebesi” denilmiştir²⁵⁴. 1 Eylül 1922 günü “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir” emri verildi.

Batıya doğru kaçan Yunan ordusu takip edilmeye başlandı. 2 Eylül'de Yunan başkomutanı General Trikupis esir alındı²⁵⁵. 9 Eylül öğleden önce İzmir'e Türk ordusu girdi. 10 Eylül'de Başkomutan ve Batı Cephesi Komutanı İzmir'e girdi. Büyük taarruz sonunda Yunanlılardan toplam 20.826 esir alınmış, 7 uçak, 300 top, 366 ağır ve 1164 hafif makineli tüfek, 22.697 tüfek, 656 kamyon, lokomotif ve vagonlar ele geçirilmiştir.

²⁵² Taarruz günü özellikle Cumartesi günü seçilmişti. Bunun sebebi bugünün tatil olmasıydı. Bundan dolayı İngilizler bu taarruzdan üç gün sonra haberdar oldular. Haberleri olduğunda da iş işten geçmişti. Sonuca müdahale edemediler. ATAM, C,1, 312.

²⁵³ 30 Ağustos günü, 1 Nisan 1926 tarihinden itibaren bütün resmi daireler ve okullar tarafından milli bayram olarak kutlanmaktadır.

²⁵⁴ İsmet Paşa TBMM'ye bir teklif vererek bu savaşın M. Kemal Paşa'ya izafeten “Başkomutanlık Meydan Savaşı” adının verilmesini istemiş ve kabul edilmiştir. Taş, AİİT, c. 1, 254.

²⁵⁵ Nutuk'ta belirtildiğine göre, Uşak'ta muharebeyi yöneten Nurettin Paşa'nın “*tedâbirindeki (tedbirlerindeki) noksanı hissedip, fırkalara bizzat*“ M. Kemal Paşa emir vererek tedbir aldırmanın olsaydı Trikupis esir alınmayabilirdi. Nutuk, c. 2, 1960, 747; Ünlü, İslam Tarihi, c. 3, s. 426.

Yunanlıların esirlerle birlikte kayıpları 100. 000 civarındaydı. Türk ordusunun bu savaşta kaybı 2318 şehit, 9360 yaralı, 101 esir ve 1697 kayıptan ibarettir²⁵⁶. Bu zaferden sonra Fevzi Paşa mareşal rütbesine, İsmet Paşa tümgeneralliğe diğer komutanlar da bir üst rütbeye yükseltildiler.

3.22.1. Yunan Ordusunun Kaçarken Yaptığı Tahribat

Yunan ordusu kaçarken masum halka çok büyük katliam yaptılar. Her yeri ateşe verdiler²⁵⁷. Yüzlerce yıl rahat ve huzur içinde yan yana ve kardeşçe yaşadıktan sonra Rumlar, Yunan ordusunun gelişi ile canavarlaşmışlardı. Rumlar, işgalci kuvvetlerle işbirliği yaparak, silahsız binlerce vatandaşımızı katletmiş, binlercesinin namusunu kirletmişlerdir. Öldürülen Türklerin sayısı binleri geçmiştir. Bunların çoğu işkence yapılarak öldürülmüştür. Katledilen Türklerden bazılarının mezarları kendilerine kazdırıldıktan sonra süngülenerek veya kurşunla vurularak öldürülenler olduğu gibi petrole bulanarak yakılanlar, topuzla başlarına

²⁵⁶ ATAM, C. 1, 319.

²⁵⁷ Kendi kuvvetlerinin nerede bulunduğunu öğrenmek üzere, Bursa'dan havalanan bir Yunan uçağındaki Yunan subayı gördüklerini şöyle anlatmaktadır; “Kuzeyden yangın dumanını yarıp geçiyoruz. Manzara pek vahşi. 3200 metrede uçtuğumuz halde duman bizden 1000 metre daha yüksekte”. Bir Fransız Uşak yangınıyla ilgili olarak şu bilgileri veriyordu; “Yangınlar, yangın bombaları atmak, benzinli paçavralar kullanmak suretiyle yapılmaktaydı. İnsafsız bir katliam başlamıştı. İstisnasız kadın, erkek, genç, ihtiyar, çoluk çocuk bu katliama dâhildi. Genç kız ve kadınların namusuna tecavüz, sıradanlaşmıştı. Bu sırada Yunanlı komutanlar maiyetleri ile şehri dolaşmakta, katliamın ve tecavüzlerin kolaylaşmasına temin için emirler vermekteydiler. Türklerin birbirlerine yardım etmesi yasaktı. Yangını söndürmek isteyenlere kurşunla müdahale etmekteydiler. Evlerden dışarı çıkmak yasaktı. Çıkanlar kurşunlanırdı. Halkın feryadı karşısında, Yunanlı komutanlar eğlence tertip ediyor ve gramofon çalmak suretiyle şenlikler yapıyorlardı. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. 4, s. 172,173, dip not.57

vurulmak veya derileri yüzülmek suretiyle öldürülenler de vardır. Yüzlerce kişi camilerde toplanarak yakılmıştır. Çocukların başlarından benzin dökülmüş ve sonra burnundan tutuşturarak yakılmıştır. Çocukların çığlıkları karşısında kahkaha ile gülmüşlerdir²⁵⁸. Bu ve benzeri katliamı yapanlarla işbirliği yapan yerli Rumlar kaçmakta olan Yunan ordusunun bazen önünde bazen de gerisinde Anadolu'yu terk ettiler.

3.22.2. Zaferin İç ve Dış Yankıları

Bu zaferimizin içerde ve dışarda büyük yansımaları olmuştur. İstanbul Hükümeti'nin, Antakyalı Küçük Saadet'in, Maraş Milel-i Gayri Müslime Ruhanilerinin, Talebe-i Ulum Cemiyeti'nin tebrik telgrafları gelmiştir. Zaferin dış basına yansımaları üzerine bütün dünya Müslümanları bayram yapmışlardır. Tiflis Müslümanlarının, Hind Müslümanlarının, Irak Şeyhü'l- Meşâyîhi Uceymi Paşa, Şeyh Sünusî, Buhara Heyet-i İlmiyesi, Afgan elçisi Ahmed Han ve Rus elçisi Aralov tebrik telgrafları göndermişlerdir. Bu zafer karşısında New York Times gazetesi, "Helen ordusunun Anadolu'yu terk etmek zorunda kalışı, Hıristiyanlığın ve uygarlığın başına gelen en büyük felakettir" değerlendirmesini yapmıştır²⁵⁹.

Yunanistan'da siyasi bir kriz yaşanmıştır. 27 Eylül'de Atina'da halk isyan ederek Kralın sarayına hücum etmiştir. Kral Konstantin ve

²⁵⁸. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, **Yunan Zulm ve Vahşeti**, s. 245-293; Kloroform ile bayıldıktan sonra midelerine benzin akıtılarak yakılanlar da vardır. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı. 63, Belge. 1428. (Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. 4, s. 170-170, dip not 52'den naklen);

²⁵⁹ Coşkun Topal, "Büyük Taarruz ve uluslararası Kamuoyunda Yankıları", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. X, Sayı 2, Ağustos 2008, s. 116 vd.

Başbakan Gunaris Hükümeti, bir grup subay tarafından işbaşından uzaklaştırılmıştır. Savaşta başarısızlıkların sorumlusu olarak görülen bir kısım sivil ve askerlerin ileri gelenleri kurşuna dizilmişlerdir²⁶⁰. Darbeciler Venizalos'u başbakanlığa davet etmişlerse de bu davet Venizalos tarafından kabul edilmemiştir. Ancak Venizalos Lozan'da Yunan heyetine başkanlık etmeyi kabul etmiştir.

3.23. Mudanya Mütarekesi

Mütareke teklifi İtilaf devletlerinden gelmiştir. Yunanlılar tamamen Anadolu'dan atılmışlardı. İşgal kuvvetleri sadece İstanbul'da kalmıştı. Türk Ordusu boğazlara yöneldi. İngiltere, ne pahasına olursa olsun boğazların ve İstanbul'un Türklere verilmesini istemiyordu. Ancak İngiltere'nin bu fikrine Fransa ve İtalya katılmadı. Bunun üzerine İtilaf devletleri TBMM Hükümetiyle görüşme yapmak zorunda kaldılar.

Görüşmeler

Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde İngiltere, Fransa ve İtalya bulunmuştur. Bu görüşmelerde İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbelli temsil etti. TBMM Hükümetini ise İsmet Paşa başkanlığında, Fevzi Paşa ve Refet Paşa'nın

²⁶⁰ 11 Ekim 1922'de Sakız Adası'ndaki iki Yunan albay Nikolaos Plastiras ve Stilyanos Gonatas darbe yaptıklarını ilan edip, Kral Konstantin'in tahttan çekilmesini ve yenilginin sorumlularının cezalandırılmasını istediler. Darbecilerin kurdurduğu özel Divan-ı Harp, "*Altılar davası*" olarak tarihe geçen yargılamadan sonra, üçü başbakan, ikisi bakan ve biri de Anadolu'da Yunan ordularının başkomutanı olmak üzere altı kişiyi idam cezasına çarptırıldılar. 15 Kasım 1922'de cezalar infaz edildi. Niyazi Dalyancı, "Tarihi Değiştiren Maymun", <http://www.habervesaire.com/news/tarihi-degistiren-maymun-1648.html>(29 Kasım 2014).

içinde bulunduğu bir heyet temsil etti. Bu görüşmelerde Yunanistan'dan temsilci yer almamıştır.

Alınan Kararlar

1. Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki çatışmalar durdurulacaktır.
2. Yunan kuvvetleri Doğu Rumeli'yi (Edirne dâhil) 15 gün içinde tahliye edecekler. Buranın yönetimi Türk memurlara intikal edecektir.
3. Doğu Rumeli'de TBMM Hükûmeti, asayişî sağlamak için 8 bini aşmayan bir kuvvet bulunduracaktır.
4. Devir teslim esnasında İtilaf Devletleri geçici olarak yedi taburluk bir kuvvet bulunduracaklardır.
5. Barış sağlanıncaya kadar Türk silahlı kuvvetleri, Çanakkale ve İzmit yarımadasında tespit edilen çizgiyi geçmeyeceklerdir²⁶¹.

6. İsviçre'nin Lozan şehrinde kalıcı bir barış konferansı yapılacaktır.

Mudanya mütarekesinin sonuçları şöyle sıralanabilir;

1. Yeni bir Türk devleti doğmuştur.
2. İngiltere, bu mütareke ile TBMM hükûmetini resmen tanımıştır.
3. Bu mütareke ile Yunanlıların "Büyük Yunanistan" hayalleri suya düşmüştür.

3.24. İstiklâl Savaşının Mali Kaynakları

Millî Mücadele dönemi boyunca Milli Mücadele finansmanı için çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu kaynaklarda ilgili olarak aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

²⁶¹ Hüsamettin Ertürk'ün naklettiğine göre "Churcil hatıralarında, Türk ordularının daha ileri gitmediğini, şayet gitseydiler, onları durduracak bir kuvvetin o sırada bulunmadığını ifade etmiştir". Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 559.

3.24.1. Kanunî Düzenlemeler

Ağnam Resmi (Koyun Vergisi) çıkarıldı (Nisan1920). Bu vergi, meclisin çıkardığı ilk kanundur. Düyun-ı Umumiye gelirlerine el konuldu. İthalat vergisi beş kat artırıldı. İhracat vergisi artırıldı. Zonguldak bölgesinden çıkartılan kömürden gümrük vergisi dışında, ton başına 2–3 lira arası ihracat vergisi alınması kararlaştırıldı. Gelir vergisi oranları beş-on misli artırıldı, Men-i Müskirat Kanunu (Alkollü İçki Yasağı) çıkarıldı (14 Eylül 1920)²⁶², Men-i İsfafât (İsrafı Önleme) Kanunu çıkarıldı (25 Kasım 1920).

3.24.2. Tasarruf Tedbirleri ve Tekâlif-i Milliye Emirleri

Milletvekili maaşlarından vergi kesildi. Haberleşme ve ısınma konusunda tasarrufa gidildi. Gereksiz soba ve lamba yakılmaması, lüzumsuz haberleşmenin (telgraf) yapılmaması, kışın öğle tatilinde mesai yapılması (Güneşten daha fazla faydalanmak için) gibi tedbirler alındı. Tekâlif-i Millîye emirleri çıkarıldı (7–8 Ağustos 1921). Bu kanunla halkın elindeki malzemenin % 40'na, makbuz karşılında daha sonra verilmek üzere el konuldu.

3.24.3. Dışarıdan Gelen Yardımlar

İstiklâl Savaşı yıllarında bütün Türk ve İslâm dünyasından yardım gelmiştir. Yardım aldığımız ülkelerin bazıları şunlardı;

- 1.Buharalı Türkler
- 2.Azerbaycanlı Türkler
- 3.Hindistan Müslümanları

²⁶² Men-i Müskirat Kanunu 1920'de Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in teklifiyle çıkarılmıştır. Daha sonra Topal Osman tarafından Ali Şükrü Bey 1923'de bir cinayete kurban edilmiştir.

4. Afrikalı Müslümanlar

Buhara ve Azerbaycan Türkleri Sovyetler Birliği bünyesinde olduklarından yardımlarını Moskova vasıtasıyla göndermişlerdir. Ankara İtilafnamesi imzalandıktan sonra, Fransa ve İtalya bir miktar para yardımı ile askerî yardım yapmışlardır. Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Bey (Hocaoğlu) Lenin'e. Türkiye'ye verilmek üzere 100 milyon ruble vermiştir. Rusya, bu meblağın sadece % 18'ni Türkiye'ye göndermiştir. Geri kalanının akıbeti hakkında bilgi alınamamıştır. Azerbaycanlı soydaşlarımız da. Rusya aracılığıyla 100 bin Osmanlı altınını Türkiye'ye göndermişlerdir.

Milli Mücadele boyunca çeşitli coğrafyalardaki birçok Müslüman, İslâm dünyasının lideri ve Hilafet makamının sahibi olarak gördükleri Türk milletine maddi ve manevi yardımlar bulunmak için, kendi bağlı oldukları emperyalist devletlerle çatışmayı, hatta hapis ve işkenceleri göze almışlardır. Bu konuda ilk sırayı Hindistan (Bugünkü Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Seylan) Müslümanları almaktadır. Bu paraların tamamına yakını "Hind Hilafet Hareketi" organize etmiştir²⁶³. Hind Müslümanları, göndermiş oldukları bu nakdî yardımı, Milli Mücadele'nin başında bulunması sebebiyle M. Kemal Paşa'ya göndermişlerdir. Bu paralar Milli Mücadele sona erdikten sonra İş Bankasının kuruluşunda sermaye olarak kullanılmıştır. Güney Afrika

²⁶³ ATASE'deki belgelere göre 1919-1923 yılları arasında, İslâm dünyasından Türkiye'ye gönderilen yardımın miktarı 1.035.608 TL ve 130.250 sterlindir. Bk. Mustafa Keskin, **Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadelede Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)**, Kayseri 1991, s. 60 vd.

Müslümanları da Hilafet Komitesiyle bağlantılı olarak Millî Mücadeleye katkılarda bulunmuşlardır²⁶⁴.

²⁶⁴ ATASE’de bulunan Özel Atatürk Arşivi ile ilgili 107 numaralı dosyada, Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alınmış olan, *Muhtelif Mahallerden Doğrudan Doğruya Emrime Gönderilen Mebaliğ* başlıklı deftere göre, Güney Afrika Müslümanlarından gelen paralar, 24.05.1922-26.04.1923 arasında geldikleri mahal itibariyle şöyledir; *Natal*-4073 lira 575 sterlin, *Londra*-1800 lira, *Saint Lui*-5811 lira, *Durban*-4950 lira 300 sterlidir. Güney Afrika Müslümanlarından gelen yardımların toplamı 17.634 lira 875 sterlidir. Bk. Ahmet Uçar, **140 Yıllık Miras Güney Afrika’daki Osmanlılar**, İstanbul 2000, s. 334; Türkiye İş Bankasının 1 000 000 lira olan ilk sermayesi bu paralardan karşılanmıştır. Bk. Keskin, *age*, s. 103-105.

(SERBEST OKUMA)
KIMILDAYAN KAZANIR

Bir gün, bir çiftçinin eşegi kuyuya düşer. Adam ne yapacağını düşünürken, hayvan saatlerce kuyuda anırır. En sonunda çiftçi, hayvanın yaşlı olduğunu ve kuyunun da zaten kapanması gerektiğini düşünür ve eşegi çıkartmaya değmeyeceğine karar verir. Bütün komşularını yardıma çağırır. Her biri birer kürek olarak kuyuya toprak atmaya başlarlar. Eşek ne olduğunu fark edince, öncekinden daha beter anırmaya başlar. Sonra, sesini keser.

Birkaç kürek toprak daha attıktan sonra, çiftçi kuyuya bakar. Gözlerine inanamaz. Eşek, sırtına düşen her kürek toprakla müthiş bir şey yapmakta, toprağı aşağıya silkeleyerek yukarı çıkmasına basamak, merdiven gibi hazırlamaktadır. Bir süre sonra, komşular toprak atmaya devam edince, herkesin şaşkınlığı altında eşek, kuyunun kenarından dışarı bir adım atıp, koşarak uzaklaşır!

Hayatta üzerinize toprak atacak olanlar çıkacaktır; her türlü pislik ile. Kuyudan çıkmanın sırrı, üzerinize atılan bu pisliği silkeleyip bir adım yükselebilmektir. Sıkıntılarımızın her biri bir adımdır. En derin kuyulardan bile yılmayarak, usanmayarak çıkabiliriz. Silkelenin ve biraz daha yukarı çıkın.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ

4.1. Hazırlık Devresi

4.1.1. Saltanatın Kaldırılması

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye kanununun birinci maddesinde “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*” denilmekteydi. Esasen bu ifade zımnen saltanatın kaldırıldığını ifade ediyordu. TBMM’de 1 Kasım 1922’de yapılan bir düzenlemeyle saltanat kaldırılmıştır¹. Bu kanunun maddeleri şöyleydi;

1.Saltanat kaldırılmıştır.

2.16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul’daki şekl-i hükümet ebediyen tarihe karışmıştır.

¹ Saltanat kaldırılmadan önceki aylarda, Lozan Konferansı gündemdeydi. Bu Konferansa, davet edildiğinden, İstanbul hükümeti de delege göndermek eğilimindeydi. Refet Paşa bu teşebbüsü engellemek için gizlice saraya gitti. Padişah ve bazı ileri gelenlerle görüştü. Padişah’a İstanbul hükümetine son vermesi ve Ankara’yı tanınmasını söyledi. Onu ölümle tehdit etti. Padişah, “*Durumu hükümete bildireyim, kararlarını versinler*” dedi. Bu görüşmeden sonra, Lozan’a gönderilecek delege meselesinde İstanbul hükümeti, Ankara’ya danışarak hareket etmiştir. Bk. Mehmet Özdemir, “Kurtuluş Savaşı’nda Bir Diplomasi Zaferi, İstanbul’un Teslim Alınması”, **Türkler**, c. 16. s. 235.

3.Hilafet Osmanlı hanedanına aittir. Ancak bunun dayanak noktası Türkiye Devleti olduğundan bu makamı ancak TBMM tarafından seçilecek bir kişi temsil edebilir.

Saltanatın kaldırılmasından sonra aşağıdaki gelişmeler yaşandı;

1.TBMM, Mehmet Vahdeddin’i halifelik makamına seçti.

2.İstanbul hükûmet görevinden çekilerek yerini TBMM temsilcisi Refet Paşa’ya bıraktı².

3.Sultan Vahdeddin 17 Kasım 1922’de Malaya Zırhlısı³ ile Türkiye’den ayrıldı⁴. Son Padişahın ülkeden ayrılması üzerine TBMM Osmanlı hanedanından Abdülmecit Efendi’yi halife seçti.

² Refet Paşa Sultan Vahdeddin’in yurt dışına gitmesini arzu etmekteydi. Ona göre, Sultan Vahdeddin’in yurt dışına gitmesiyle, “*Türkiye bir yükten kurtulmuş*” olurdu. Refet Paşa 17 Kasım sabahını şöyle anlatır; “*Vaziyeti düşündüm. Biliyordum ki, her iktidar bir müddet sonra yıpranır. Biz padişahı hapis veya idam edersek halk zamanla onu mağdur görecektir ve bizi kabahatli sayacaktır. Bu itibarla hadiseleri gidişine bırakmayı uygun buldum. Kaçan bir hükümdarı, halkın hiçbir zaman affetmeyeceğini düşündüm. Kaçtığı gün, askeri bir müdahale devletin başına bir dert açabilirdi dedim. Onun için hiçbir tertibata lüzum görmedim. Vahdeddin’in kaçtığı sabahın erken saatinde, hükümdarın bahriyeli yaveri pek sarsılmış bir halde odama geldi. ‘Kaçtı efendim’ diye ağlamaklı bir sesle olayı hikâyeye etti. Kendisini teskin ettim ve haberdar olduğumu söyledim*”. Murad Bardakçı, **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, İstanbul-1999, s. 256.

³ Tarihin garip bir cilvesi olarak aynı zırhlı tam 16 sene sonra, 1938 Kasım’ında bir başka görevle yeniden İstanbul’daydı. İngiliz donanma komutanlığı son Türk padişahını gurbete taşıyan Malaya gemisini bu defa ilk Türk Cumhurbaşkanının cenaze merasimine refakat etmesi için göndermişti. Bardakçı, **Şahbaba**, s. 255

⁴ Refet Paşa Ankara adına İstanbul’daki faaliyetlerini sürdürürken Sultan Vahdeddin İstanbul’dan ayrılmıştı. Esasen Refet Paşa İstanbul’a geldiği ilk günden itibaren Padişah hakkında daima sert bir tavır takınmıştı. Refet Paşanın bu tavırlarından vazife çıkaran İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Harrington, Padişahın yaverlerinden birisini çağırarak, “*Gittikçe aleyhine gelişen şartlar içinde eğer Padişah isterse, onu bir zırhlı ile*

4.1.2. Lozan Antlaşması

İtilaf devletleri hem İstanbul hem de Ankara hükümetine verdikleri 27 Ekim 1922⁵ tarihli bir nota ile sulh konferansının 13 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da toplanmasını istediler. Sadrazam Tevfik Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda müşterek hareket etmeyi teklif etmişti⁶. Bu gelişme üzerine TBMM'de Saltanat ile Hilafet birbirinden ayrılarak saltanat kaldırıldı⁷.

kaçırabileceğini" söyledi. Yaver bu haberi Padişaha iletti. İngiliz, İngilizliğini yine yaptı ve bu komutan gizlice Refet Paşa'ya da Padişahın kaçmak üzere olduğunu söyledi. Gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Refet Paşa herhangi bir tedbir almadı. Esasen Padişahın gitmesi isteniyordu. Özdemir, **agm**, s. 238; Sultan Vahdeddin'in İstiklâl Mücadelesine katkısı ve ülkeden ayrılması konusundaki ayrıntılı bilgi için bk. Murad Bardakçı, **Şâhbaba**, İstanbul, 1999, s. 244;

⁵ Bu tarihten yaklaşık iki hafta önce Yunanistan'da halk Anadolu'ya askerî harekâtı gerçekleştiren yönetime karşı büyük tepki gösteriyordu. 9 Ekim 1922'de Atina'nın Sintagma Meydanı'nda 100 bin kişinin katıldığı bir gösteri yapıldı. Küçük Asya felaketinin sorumlularının cezalandırılması istendi. Genel hava Yunan ordularının yenilgiye değil ihanete uğradığı yolundaydı. 11 Ekim 1922'de Sakız Adası'ndaki iki Yunan Albay Nikolaos Plastiras ve Stilyanos Gonatas darbe yaptıklarını ilan edip, Kral Konstantin'in tahttan çekilmesini ve yenilginin sorumlularının cezalandırılmasını istediler. Darbecilerin kurduduğu özel Divan-ı Harp, "Altılar davası" olarak tarihe geçen yargılamadan sonra, üçü başbakan, ikisi bakan ve biri de Anadolu'da Yunan ordularının başkomutanı olmak üzere altı kişiyi idam cezasına çarptırıldılar. 15 Kasım 1922'de cezalar infaz edildi. Niyazi Dalyancı, "Tarihi Değiştiren Maymun", <http://www.habervesaire.com/news/tarihi-degistiren-maymun-1648.html>(29 Kasım 2014).

⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, (30 Teşrinî-evvel 1338(1922), s. 279.

⁷ Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili düzenleme yapıldığı gün Rauf Orbay, bu günün "*Millî Bayram*" olarak kabul edilmesini teklif etmiştir. Hâlbuki Rauf Orbay, kısa bir süre önce saltanat ve hilafetin kaldırılması aleyhine görüş bildirmişti. Bu hususu Kemal Paşa Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır; "*Rauf Bey, bir gün Meclisteki odama gelerek benimle bazı hususlarda görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel*

Uzun tartışmalar ve görüşmeler sonunda Lozan'a gidecek heyet oluşturuldu⁸. Türkiye'yi İsmet İnönü (Baş murahhas-delege), Dr. Rıza Nur (Murahhas-delege) ve Hasan Saka (Murahhas-delege) temsil etmiştir. Müşavir (danışman) olarak 24 kişi ve kâtip olarak da 8 kişi görevlendirilmiştir⁹. Görüşmelerin tarihi olarak 13 Kasım 1922 olarak tespit edilmişti. Türk heyeti bundan iki gün önce Lozan'a vardı. Fakat İngiltere'de ortaya çıkan hükümet değişikliği sebebiyle toplantı tarihi

konusabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın hazır bulunmasına müsaade etmeni istedi. Müsaade ettim. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şöyleydi; Meclis Makam-ı Saltanatın ve belki Hilafetin ortadan kaldırılmak hususunun takip edildiği endişesi içindedir. Sizden ve sizin gelecekte alacağınız vaziyetten şüphe etmektedir. Binaenaleyh Meclisi ve dolayısıyla kamuoyunu tatmin etmeniz gerektiği kanaatindeyim. Rauf Bey'den Saltanat ve Hilafet hakkındaki kanaatini sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu; Ben dedi, Makam-ı Saltanat ve Hilafete vicdanen ve hissene bağlıyım. Çünkü benim babam Padişahın nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin adamları arasında geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrelere vardır. Ben nankör değilim ve olamam, Padişah'a muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye bağlılığım ise, terbiyem icabıdır. Bunlardan başka umumi görüşüm de vardır. Bizde vaziyet-i umumiye tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da Makam-ı Saltanat ve Hilafettir. Bu makamı lağvetmek, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak felaket ve hüsrana doğurur". Nutuk, 418-419.

⁸ Heyet başkanı olarak kimin gideceği konusu uzun tartışmalara sebebiyet vermiştir. Lozan'a gitmesi düşünülen kişiler şunlardır; Yusuf Kemal Tengirşenk (Hariciye Vekili), Rauf Orbay (Başbakan) ve Kazım Karabekir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay**; Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**; Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**; Ömer Akdağ, **Türk Yenileşme Tarihi**;

⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Kadir Mısıroğlu, **Lozan Zafer mi, Hezimet mi?**, 233-236.

tehir edildi¹⁰. Toplantının gecikmesi sebebiyle İnönü Paris'e giderek Fransız Başbakanı Poincare ile bir görüşme yaptı¹¹. İnönü Lozan'a döndükten sonra 17 Kasım 1922'de Muslim Standard gazetesine bir mülakat verdi. Bu mülakatta İsmet Paşa özetle şunları söyledi; “*Türk milleti, İslamiyet’in kolu ve kılıcıdır. Türk milleti hür ve müstakildir. Kanımızın son damlasına kadar Hilafeti tutup, yaşatacağız. İşte Türk milletinin kararı budur. Biz öyle hissediyoruz ki, Hilafet bugün dahi Müslümanlar arasında, daha büyük bir anlaşma ve yardımlaşma kaynağıdır. Yeryüzündeki din kardeşlerimizin bu sözlerini dikkatle okumalarını isteriz ve mihnetli günlerimizde onların devamlı müzaheretlerini beklemekte olduğumuzu düşünerek bizi haklı görmelerini bekleriz. Türk, bu mütevazı ve asil vazifeden dolayı iftihar eder*”¹².

Lozan görüşmelerine Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, Japonya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslavya) devleti katılmıştır. Boğazlarla ilgili oturumlara Türkiye'nin ısrarıyla Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan davet edildi. Ege Deniziyle ilgili konularda Bulgaristan'ın görüşmelere katılması kabul edildi. Ticaret ve yerleşimle ilgili görüşmelere Belçika ve Portekiz'in katılması kararlaştırıldı. Amerika toplantılara gözlemci olarak katıldı.

¹⁰ Toplantının tehir edileceği İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından İsmet İnönü'ye İstanbul'dan ayrılmadan önce özel olarak bildirilmişti. Ancak İnönü, toplantının geciktirilmesinin “*beklenmedik neticeler doğuracağı*” mülâhazasıyla İtilaf devletleri dışişleri bakanlarına birer telgraf göndermişti. İnönü bu davranışıyla bir taraftan herkesten önce toplantı mahalline geliyor hem de görüşmelerin “*bir an evvel*” başlaması gerektiğini söyleyerek “*panik hali*” görüntüsü vermekteydi. Bu durum Türkiye açısından olumsuz bir görüntü oluşturmaktaydı. Mısıroğlu, **Lozan 1**, 236.

¹¹ “İnönü'nün Hatıraları”, **Ulus**, 23 Ağustos 1968 (Mısıroğlu, **Lozan, 1**, 237).

¹² Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay**, s. 96.

Görüşmeler 20 Kasım 1922’de Mont Benon gazinosunda başladı¹³ ve 4 Şubat 1923’de kesildi. Görüşmelerin kesilmesiyle ilgili farklı sebepler gösterilmektedir. Bunlardan birisi Hilafet ile ilgilidir. Belirtildiğine göre; Lord Gurzon Mukaddes Emanetler ile ilgili bir tartışma açmıştır. Bu konuda İsmet Paşa sert tepki göstermiş ve Mukaddes Emanetlerin Halife’nin muhafazasında olduğunu söylemiştir. İsmet Paşa’nın bu tepkisi üzerine Lord Gurzon, Haim Nahum’u İsmet Paşa’ya göndererek Hilafet ilga edilmediği takdirde barışın yapılamayacağını bildirmiştir. İsmet Paşa ise bu konuda kararsız kalmış ve görüşmeler kesilmiştir¹⁴.

Yaklaşık üç ay sonra Lozan görüşmeleri 23 Nisan 1923’te tekrar başlamıştır¹⁵. Bu ikinci tur görüşmelerde Lord Curzon’un yerine Rumbold almıştır. Lozan görüşmeleriyle ilgili olarak TBMM’de sert tartışmalar yaşanmıştır. Heyet-i Vekile’de zaman zaman İsmet Paşa’nın göndermiş olduğu raporlar okundukça “*İsmet Paşa bu işi başaramayacak*” denilmiştir. Bir ara İsmet Paşa’nın geri çağırılması gündeme gelmiştir. Heyet-i Vekile Başkanı Rauf Bey bu teklifi oya sunmaya teşebbüs etmiştir. Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa’nın itirazı

¹³ Mısıroğlu, **Lozan 1**, 239.

¹⁴ Mısıroğlu’nun belirttiğine göre; İsmet Paşa bu konuda karar verememişti. Zira aynı günlerde Kemal Paşa Türkiye’de Hilafet hakkında yüceltici konuşmalar yapmaktaydı. Mesela 4 Şubat 1923’de Kemal Paşa Balıkesir’de bir hutbe okumuştur. Hilafet konusundaki belirsizliğin ortadan kalkması için Haim Nahum, İnönü’den önce Türkiye’ye gelerek İzmir’de Kemal Paşa ile görüştü. O tarihlerde İzmir İktisat kongresi yapılmaktaydı. Kemal Paşa burada Hilafet konusundaki fikrini değiştirdi. İzmir İktisat kongresinde yaptığı konuşmada Hilafet aleyhinde ifadeler kullandı. Mısıroğlu, **Lozan 1**, 273.

¹⁵ **Nutuk**, 1927, s.443; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 728

üzerine vazgeçilmiştir¹⁶. Bu tartışmaların yaşanması meclisin yenilenmesi ve seçimlere gidilmesi konusunu gündeme getirmiştir. 16 Nisan 1923’de meclisin görevi sona erdirilerek seçimlere gidilmiştir¹⁷. Meclisin yenilenmesiyle Lozan’a itiraz eden milletvekilleri tasfiye edilmiştir. Bu arada görüşmeler tamamlanmadan Türk ordusunun terhis edilmesi¹⁸ karşı tarafın isteklerinin kabulünü kolaylaştırmıştır¹⁹. İkinci tur görüşmeler çok kısa sürmüştür²⁰. Görüşmeler sonunda bazı konular hariç anlaşmaya varılmış ve 24 Temmuz 1923’de imzalanmış ve 23 Ağustos 1923’de TBMM tarafından kabul edilmiştir. İngiliz parlamentosunda Lozan Antlaşması Hilafetin kaldırılmasından üç gün sonra 6 Mart 1924 tarihinde tasdik edilmesi dikkat çekicidir.

Anlaşmanın Esasları

Lozan Antlaşması 143 maddeden meydana gelmektedir.

Sınırlar

¹⁶ Nutuk, c. 2, 1960, 769.

¹⁷ ATAM, 2011, 379.

¹⁸ Mısıroğlu, **Lozan 1**, 274.

¹⁹ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C. V, Ankara 1951, s 352.

²⁰ İkinci tur görüşmelerin kısa sürmesinin sebebi olarak “gizli pazarlık veya anlaşma” yapıldığı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. “**Gizli pazarlık**” olarak hilafetin ilgası başta olmak üzere Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde yapılan inkılâplar ifade edilmektedir. Sözü edilen “gizli anlaşmanın” Londra’da **Beaverbrook Foundation** adlı bir vakıfta Lord Gurzon’un evrakı arasında olduğu ifade edilmektedir. Mısıroğlu, **Lozan 1**, 276; Hilafet konusundaki gizli pazarlık hususunda Rauf Orbay şunları söylemektedir; “*İsmet Paşa, anlaşıldığına göre, Lozan’da İngilizlerle bir nevi gizli arabuluculuk rolü oynayan, İstanbul’un Hahambaşısı Haim Nahum Efendi’nin telkinleriyle ‘hilafetin artık ne şekilde olursa olsun Türkiye’de devamına müsaade edilmeyip derhal atılması lüzumu’ fikrini tamamıyla benimsemiş oluyordu*”. Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay**, 96-97.

Suriye Sınırı: Fransa ile yapılan 20 Ekim 1921 tarihinde yapılan Ankara Antlaşmasıyla tespit edilen sınırlar kabul edilmiştir. Bu sınır komşularımızla olan en uzun sınır olup uzunluğu 877 kilometredir. Suriye sınırında bulunan vilayetler şunlardır; Hatay, G. Antep, Ş. Urfa, Mardin ve Şırnak.

Irak Sınırı: Musul meselesinden dolayı 1926 yılına kadar sonuçlandırılmadı. 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere ile yapılan anlaşma ile Musul'dan "fedakârlık" edilerek Irak sınırı tespit edilmiş oldu. Irak sınırı 331 kilometredir. Bunun 200 kilometre civarındaki bölümü dağlık araziden meydana gelmektedir. Irak sınırında Şırnak ve Hakkari vilayetlerimiz vardır.

Batı Sınırı: Trakya'daki Türk-Yunan sınırı, Karaağaç istasyonu Türkiye'de kalmak şartıyla Meriç nehri sınır kabul edildi. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye'ye bırakıldı. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları Yunanistan'a bırakıldı. Rodos ve 12 ada İtalyanlara bırakıldı. Kıbrıs İngiltere'ye bırakıldı²¹.

Boğazlar: Boğazların yönetimi, uluslararası bir komisyona bırakıldı. Bu komisyonun başkanı Türk olacaktı. Komisyonda Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırbistan'dan üye bulunacaktı. Boğazın her iki yakasında 15 kilometrelik bölge asker ve silahtan arındırılacaktı.

²¹ Türkiye'nin kara sınırları toplamı 2949 km'dir. Bulgaristan:269, Yunanistan: 203, Gürcistan:276, Ermenistan: 328, Azerbaycan/Nahçıvan:18, İran:560, Irak:384, Suriye:911, Deniz Sınırları Toplamı:7816 km'dir. Karadeniz:1778, Marmara:1275, Ege ve Akdeniz: 4 763, Türkiye'nin Sınırları Toplamı: 10 765.

Kapitülasyonlar: Adlî, malî ve idarî imtiyazlar kaldırılmıştır. Ancak yabancı ticarî kuruluşlar beş yıllık bir geçiş döneminden sonra Türk kanunlarına uyum sağlayacaklardı.

Azınlıklar (Ekalliyetler): İstanbul Rumları ile Batı Trakya'daki Türklerin dışında Türkiye'deki bütün Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin mübadelesine karar verildi. Fener Patriğinin ekumenik vasfı kaldırıldı.

Borçlar: Osmanlı Devleti 1854 yılında ilk defa dış borç aldı. Tahvil satmak suretiyle en çok borçlanılan ülke Fransa olmuştu²². Bu borçlar 1881 yılında ödenemez hale gelmiş ve Düyun-ı Umumiyenin kurulmasına müncer olmuştu. Düyun-ı Umumiye yönetimine son verildi. Borçlar, Osmanlı toprakları üzerinde kurulan devletlerarasında paylaştırıldı. Türkiye kendi payına düşen borcunu taksitler halinde ödemeyi taahhüt etti. Türkiye'nin toplam borcu 85 milyon altın lira olup, toplam Osmanlı borçlarının üçte ikisini teşkil ediyordu. Ödeme şartlarının tespiti Paris'te kurulacak bir komisyona bırakıldı²³.

Lozan'da kabul edilen karar gereğince Türkiye beş yıl boyunca ihracat ve ithalat yapamadı. Yine aynı süre içinde gümrük tarifelerini değiştiremedi. Osmanlı'nın 1916 yılında tespit etmiş olduğu gümrük tarifesini kullanmak mecburiyetinde kaldı²⁴. 1928 yılında Paris'te varılan anlaşmaya göre, Düyun-ı Umumiye eski biçimiyle ortadan kalkacak, fakat

²² İlgazi, AİT, 218.

²³ İlgazi, AİT, 306.

²⁴ İlgazi, AİT, 306.

borçların denetimiyle ilgili iki konsey kurulacaktır²⁵. 1929-1942 dönemi için Galata, İstanbul ve Haydarpaşa gümrüklerinin gayrisafi gelirleri, borçlara teminat olarak verilmiştir. 1942 yılından sonra Samsun gümrük gelirleri de buna eklenmiştir. Paris'teki konseyin İstanbul'daki bir temsilcisi, gelirlere nezaret edecek ve her hafta konseye rapor verecektir²⁶. Türkiye Fransa'ya olan son borcunu 24 Mayıs 1954 tarihinde ödemiştir²⁷.

4.1.2.1. Değerlendirme

Lozan konferansında Yunanistan mağlup bir devlet olmasına rağmen müzakerelerde eşit şartlarda muhatap alınmıştır. Bunun hatalı olduğu açıktır.

Musul-Kerkük meselesinde tam bir başarısızlık yaşanmıştır²⁸.5 Haziran 1926'da İngiltere ile bir anlaşma imzalayarak “Musul'dan

²⁵ Paris'te 1928'de varılan mutabakata göre; Türkiye, 1912 yılının öncesine ait Osmanlı borçlarının % 62'sini, daha sonra alınan borçların % 73'ünü ödemeyi taahhüt etmiştir. İlgazi, AİT, 218.

²⁶ Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, s. 65.

²⁷ İlgazi, AİT, 218.

²⁸ Aslında Musul meselesinde İttihatçılar tarafından da önemli hatalar yapılmıştır. Bu konuda Sultan II. Abdülhamid'in takip ettiği hassas siyaset takip edilebilse idi, öyle sanıyoruz ki, bugün gelinen son derece kötü duruma düşülmezdi. İttihat ve Terakki'nin takip ettiği günlük ve husumete dayalı siyaset sonunda, Musul meselesi, kördüğüm olmuştur. Sultan II. Abdülhamid bu bölgede sömürgeci devletlerin özellikle İngiltere'nin petrol konusundaki niyetlerinden haberdardı. Bunun için buradaki petrol bölgelerini hanedanın şahsî mülkü olarak tapu kayıtlarına geçirmişti. Şahsî mülkler, milletlerarası hukukta her halükarda korunma altında olacağı mülahazasıyla yerinde bir tedbirdi. Nitekim Lozan görüşmelerinde bu tapu kayıtları Türk heyetinin elinde sağlam bir koz olarak bulunmuştu. Ne var ki 1924 yılında Osmanlı Hanedanının yurt dışına çıkarılması kararı, Musul meselesinde elimizdeki bu imkânı yok etmiştir. Sonuç olarak Türkiye bu bölgedeki petrolden mahrum bırakılmıştır.

fedakârlık” yapılmıştır. Böylece konu “çözüm” kavuşmuştur²⁹. Bu anlaşmaya göre Türkiye Musul petrollerinden 25 sene müddetle yüzde on hisse alacaktır. Bunun da takibi yapılamamıştır.

²⁹ Karabekir Paşa Musul meselesinin diplomatik yoldan alınamayınca askeri yola başvurulduğunu belirterek kendisinin görevlendirilmek istendiğini söylemektedir. Karabekir’e göre hilafetin lağvedilmesinde “*acele*” edilmiştir. Şayet hilafet meselesinde “*acele*” edilmeseydi Musul meselesi çözüme kavuşabilirdi. Karabekir Paşa’nın konuyla ilgili değerlendirmesini Uğur Mumcu şöyle nakletmektedir; “5 Haziran 1926 günü, Türkiye, Irak ve İngiltere ile imzaladığı Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması ile Musul’u terk etmişti. İşte M. Kemal ile Karabekir’in konuşmaları Musul meselesinin tartışıldığı günlere rastlar. Türkiye, Musul’u diplomatik yollarla alamazsa askerî yolla alacaktır. M. Kemal bu askerî sefer için de Karabekir’i görevlendirmeyi uygun görmektedir. Yeniden Karabekir’in anılarına dönelim:

‘Musul meselesinin siyasî yoldan hal olunamayacağı Fethi Bey’in tekrar tekrar beyan ettiği Haliç konferansında İngiliz delegelerinin sözlerinden anlaşılıyordu. Daha ilk sözde: ‘Musul Kraliyet hükümeti için pek lâzımdır.’ diye ilk ve son sözlerini söylemişlerdi. Fethi Bey’in

“Bizim Cumhuriyet hükümetimiz için de pek lâzımdır” tarzındaki cevabına yine aynı cevabı vermişler. Gazi, Fethi Bey’i dinledikçe düşünceye dalyordu. Bilmem hilâfeti lâğv etmekte acele ettiğini söyledikçe hak mı veriyordu? Yoksa henüz kuvvetini muhafaza eden askerî mantıkla işi kuvvetle neticelendirmeyi mi düşünüyordu?’

Karabekir, yakın arkadaşı İsmet Paşa ile sık sık görüşür. Bir görüşmelerinde İsmet Paşa birdenbire: ‘Kâzım, Musul boş., şunu işgal ediversene’der. Karabekir, İsmet Paşa’ya şu cevabı verir: ‘Bu hareket İngilizlere karşı ilansız bir harp demek olur. Oradaki kıtaları az da olsa tayyare kuvvetleri üstündür. Kısa bir zamanda takviye edebilirler. Sevk olunacak kuvvetlerimizin orada dahi muvaffakiyetlerini ümit etmem. Fakat işin tehlikeli ciheti bu hareketin İngilizlerin bütün sahillerimizde faaliyete geçmelerine mucip olur. İşin daha felâketli ciheti de Ermeni ve Yunan ordularıyla yapamadığını bu sefer Suriye’den Fransızlarla ve İzmir’den de İtalyanlarla yapmaya kalkışmasıdır. İzmir harp oyununda İtalyanların böyle bir hareketi misâl olarak yaptırıldığı halde şimdi onun fiilen tatbikini görmek istiyorsunuz. Yunanistan bile derhal Şarkî Trakya’yı işgale can atacaktır. Bu suretle tarihî haceden (utanmadan) kurtulmak isteyecektir. Nitekim İzmir harp oyununda bu hareket de hesaba katılmıştı. Bundan başka cihan efkâr-ı umumiyesinde Türklerin her fırsatta harbe atıldıkları şekli

göstereceğinden siyasî ve askerî düzenimiz ve neticede Musul uğruna kazandığımız istiklâlimiz de tehlikeye düşer. Lozan Muahedesi'ni siz yaptınız; (sûret-i müslihanede) hal olunacağını, hal olunmazsa Cemiyet-i Akvam Meclisi'nce hal olunacağını ve askerî harekât yapılmayacağını siz imzanızla kabul ettiniz. Bu sulh muahedesini Büyük Millet Meclisi kabul etti. Reisicumhur M. Kemal Paşa da tasdik etti. Bana geçen gün M. Kemal Paşa da böyle bir teklifte bulunduğu zaman O'na da uzun uzadıya bu mütalâalarını arz etmiştim. Siz, hükümet reisi sıfatıyla, O'nun böyle bir arzusunun karşı sulh muahedesinin 3. Maddesini okuyarak benim serdettiğim tarzda mütalâa beyan edeceğinize Musul'u işgal etmeye kalkıyorsunuz'.

Karabekir, savaştan yana değildir. Musul için yapılacak bir savaşın Türkiye'yi yıkıma sürükleyeceği kanatindedir. Paşa hatıralarına o gün İsmet Paşa'ya şu endişelerini de bildirdiğini yazar:

'Öteden beri İmadiye ve Çölömerik civarındaki köylerde, Londra Başpiskoposu murahhası namıyla İngiliz misyonerleri Nasturileri aleyhimize yetiştirmişler ve teşkilâtlandırmışlardır. Bunlar daha bize çok zorluklar çıkarabilirler. Bundan başka Kürtlük ıslâhı için ilk tedbirler dahi alınmamıştır. Bu hususta benim muhtelif zamanlarda mühim tekliflerim vardır. Bu Kürtlerle de tehlikeli işler yapabilirler. Onların İstiklâl Harbi'mizde pek baş kal-dırmamaları bizzat aldığım esaslı tedbirlerle beraber küçüklüğümünden tanıdığım o muhit Cihan Harbi'nde de emrimde bulunduğundan beni yakından tanıdılar. Ve mütarekede de bana karşı mütavaatkâr kaldılar. Onlara karşı şahsî itimad da tedbirler kadar tesirli olur. Ne Dâhiliye ve ne de Milli Müdafaa Vekâletleri onlarla bilerek meşgul değillerdir. Hülâsa askerî muvaffakiyet ümit etmiyorum. İç ve dış siyasî vaziyetlerin felaketli bir şekile sürükleneneğine ise hiç şüphe etmiyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya da söyledim: 'Siz Musul'u belki hilâfeti lâğvda acele etmeyerek herhangi bir şekilde almaya belki muvaffak olurdunuz. Fakat Şark işlerini birinci derecede idare eden bir arkadaşımız sıfatıyla bana haber vermeden bir emrivaki yaptınız. Şimdi bu işi devlet adamlarına yakışmayacak tarzda ve hem de işi benim başıma dolayarak hâl yoluna gidiyorsunuz. Ben, kati olarak vazife kabul etmem. Size de tavsiyem bu uçuruma milleti sürüklemeyin. İmzaladığımız Lozan Muahedesi'nin 3. maddesini tekrar tekrar okuyun ve M. Kemal Paşa'ya da okutun. Bu işi benden ziyade sizin birinci derecede göreceğiniz bir iştir'. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 135 vd; Lozan görüşmeleri sırasında Yunan Başbakanı Venizelos da Musul'un askeri bir harekâtla alınmasından yanaydı. Bunun sebebi o sırada Boğazların karşısında bulunan Türk ordusunun güneye nakli gerekli olacak Batı Trakya'yı Yunanistan'ın işgali mümkün olacaktı. Mısıroğlu, **Lozan-I**, 257, 285.

Lozan Batı Trakya, Adalar, Kıbrıs, Hatay ve Boğazlar gibi meselelerin ileride halledilmesi ve lehimize çözüme kavuşturulması için, Türk devletine hak ve inisiyatif tanımıştır. Nitekim buna dayanarak 1936 Montrö Antlaşmasıyla Boğazlar Meselesi, 1939 yılında Hatay Meselesi çözümlenmiştir. Lozan'daki hükümlere göre, Ege Adaları askerden ve silahtan arındırılmış, Batı Trakya Türklerine azınlık statüsü verilmiştir. Adaların bu statüsünü devam ettirme, Batı Trakya Türklerinin haklarını koruma işi, Lozan hükümlerine göre Türk devletinin görevleri arasındadır. Bu konularda Türk devletinin müdahale hakkı her zaman saklıdır³⁰.

Yunanistan'ın vermesi gereken savaş tazminatı affedilmiştir. 59. madde şöyledir; *“Yunanistan savaş kanunlarına aykırı olarak Anadolu'da Yunan ordu ve yönetiminin fiillerinden doğan hasarların temini zorunluluğunu tanır. Diğer yandan Türkiye, Yunanistan'ın savaşın*

³⁰ Lozan'ın bazı ilginç maddeleri şöyledir;

Madde 17; *Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki tüm hukuk ve senetlerinden vazgeçmesine ilişkin hüküm 5 Kasım 1914 gününden geçerlidir.*

Madde 20; *Türkiye, Britanya Hükümetince Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914 tarihinde açıklanan ilhakını tanıdığını bildirir.*

Madde 58. *Türkiye, Osmanlı hükümetince İngiltere'ye ismarlanmış olup, Britanya hükümetince 1914 yılında müsadere edilmiş savaş gemileri için ödenmiş bulunan paraların geri verilmesini, ne Britanya hükümetinden, ne de onun uyruklarından istememeyi kabul ve bu konuda her türlü isteklerden vazgeçer. İstenilmesinden vazgeçilen para, 1995 yılı itibariyle bütçe açığını kapatacak kadar büyüktür.*

Madde 120: *Disipline aykırı hareket sebebiyle cezaya çarptırılması gereken ya da çarptırılmış olan savaş esirleri ve sivil tutuklular, cezalarının bütünleşmesine ya da onlara ilişkin kanuni kovuşturmanın sona ermesine bakılmaksızın geri yollanacaklardır. Bu madde oldukça düşündürücüdür. Çünkü Yunanlılar işgalcidir ve savaş suçlularının çoğu onlardandır. Refik, age, c. 2, s. 154-155.*

uzamasından ve bunun sonuçlarından mali durumunun dikkate alarak tamirat hususunda Yunanistan Hükümeti'ne karşı her türlü taleplerinden kesin olarak feragat eder”.

4.1.3. Cumhuriyet'in İlanı ve Hilafet

Demokrasinin muhteva olarak anlamı, farklı düşüncelerin ve farklı hayat tarzlarının barışçı bir ortamda birlikteliğinin sağlanması olarak ifade edilmektedir. Hukuk anlamında cumhuriyetin demokrasiyle bir özdeşliği yoktur. Mesela günümüzde 100'ün üzerinde cumhuriyet adını taşıyan ülke bulunmaktadır. Ancak bunlardan sadece 25'i demokratik ülke olarak kabul edilmektedir. Öte yandan 25 monarşi vardır. Ama bunlardan 13 tanesi istikrarlı demokrasilerden meydana gelmektedir³¹. O halde bir ülkenin meşrutiyetle ve mutlakiyetle yönetilmesi demokratik olmasını engellemektedir. Durum böyle olunca, Cumhuriyet ilan edilmeden önce Türk tarihinde, şeklen Cumhuriyet yoksa da içerik olarak ideal bir yönetim şekli olan demokrasinin muhtevası önemli ölçüde var olduğu kabul edilebilir.

Cumhuriyetin ilanından önce gerçekleşen bazı gelişmeler şöyle sıralanabilir. TBMM, genel seçimlerin yapılabilmesi için kendini feshetti (16 Nisan 1923). Cumhuriyet Halk Partisi kuruldu (9 Eylül 1923). Yeni açılan meclis Lozan Antlaşmasını onayladı. Ankara başkent olarak kabul edildi (13 Ekim 1923)³². Mustafa Kemâl Paşa, saltanatın

³¹ Atar 2005, 73.

³² İstanbul'un başkent olarak devam etmemesi konusunda, Almanların bazı ilginç tavsiye ve fikirleri olmuştur. Almanya'nın Balkan Politikası, öteden beri Türklerin burayı tahliye etmesi yönündeydi. Başbakan Bismark, Osmanlı Devleti'nde Türklerden başka unsurların yaşadığı toprakların “Büyük Devletler” arasında pay edilerek, Türklerin yoğun olarak yaşadığı

kaldırılmasından sonra yönetim şeklinin belirlenmesi konusunda çalışmalara başladı.

Toplanan Mecliste, yeni kabinenin kurulması bir türlü gerçekleşemiyordu. Bunun sebebi vekillerin seçim tarzıyla ilgiliydi. O zamanki usule göre, her bakan teker teker meclis tarafından seçilmekteydi. Mustafa Kemâl Paşa bunun üzerine 28 Ekim 1923 tarihinde bazı devlet erkânı ile Çankaya’da bir toplantı yaparak bir gün sonra Cumhuriyetin ilan edileceğini açıkladı. Aynı gece bir kanun tasarısı hazırlandı. Tasarının maddeleri şöyleydi;

1. Türkiye Devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir.
2. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.
3. Türkiye Devleti, hükümetin inkısam ettiği idare şubelerini icra vekilleri vasıtasıyla idare eder.

29 Ekim 1923 günü bu kanun tasarısı mecliste aynen kabul edildi. İlk cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemâl Paşa ve ilk başbakan da İsmet Paşa oldu³³.

Doğu Trakya ve Anadolu’da “*Milli Devletleri*”ni kurmalarını savunmaktaydı. Aynı düşünce II. Wilhelm’e de intikal etmiş, özellikle Türkiye’deki Alman Askeri Islahat Heyeti Başkanı Çolmar von der Goltz, eğittiği genç Türk subaylarına sürekli “*Milli ve tabii sınırlara çekilmek*” tavsiyelerinde bulunmuştur. İstanbul’un “*stratejik yönden tehlikeli olduğu için*” başkent yapılmaya elverişli olmadığından bahisle, başkent Konya, Kayseri veya Halep’e taşınmasını savunmuştur. Bkz. Süleyman Kocabaş, **Balkan Harbi**, s. 79-80

³³ Mecliste milletvekili tam sayısı 332 idi. Bu sayının 286 olduğu yönünde de bilgiler vardır. O zaman meriyette olan Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre seçimin geçerli olabilmesi için 2/3 ekseriyetin mevcut olması gerekiyordu. Buna göre 190 milletvekili gerekiyordu. Bu sayı gerçekleşmemiştir. Bu seçim tarzı kamuoyunda eleştirilmiştir. Ali Fuat Cebesoy bu seçimi tenkit edenlerdendir. Cebesoy’a göre seçim sakattır. Bu arada basında

3 Mart 1924 tarihli kanunla; “*Hilafet, hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır*” denilerek halifelik kaldırılmıştır³⁴. Aynı kanunla Şeyhülislâmlık makamı ile Şer’iye ve Evkaf Nazırlığı da kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş, Osmanlı Hanedanına mensup üyelerin sınır dışına çıkarılmalarına³⁵ ve medreselerin kapatılmasına karar verilmiştir³⁶.

cumhurbaşkanının maaşı da gündeme gelmiştir. İkdâm gazetesinde cumhurbaşkanına 10 bin lira maaş ve tahsisat olarak verileceği ifade edilmiştir. 1927 yılında CHP kongresinde M. Kemal Paşa “değişmez genel başkan” kabul edilmiş ve tekrar Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Bundan sonra ölümüne kadar cumhurbaşkanı seçilmiştir. Muhammed Sarı, “Atatürk Döneminde Reis-i Cumhur Seçimlerinin Türk Basınında Yankıları”, **Tarihîn Peşinde**, Sayı 13, (2015), s. 19-38.

Oylamaya iştirak eden milletvekili sayısı 158’dir. Bütün reyler Ankara milletvekili M. Kemal Paşa’ya müttefikan verilmiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, (29 Teşrin-i sani 1339, s. 119.

³⁴ Atatürk Araştırma Merkezi, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi**, Ankara-1995, s. 77; Hilafet kaldırılmadan önce farklı tarihlerde hilafetin muhafaza edileceği yönünde M. Kemal Paşa tarafından çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan birisi 28 Ekim 1922’de bir Fransız gazetecisine verilmiştir. Bu değerlendirmede “*Biz ne Bolşevik’iz, ne de komünist!... Biz milliyetperver ve dinimize hürmetkâriz. Hilafet’i muhafaza edeceğiz*” denilmiştir. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronojisi**, C. 1, Ankara 1989, s. 11; Hilafet’in kaldırılmasından üç gün sonra İngiliz parlamentosunda 6 Mart 1924’de Lozan Antlaşması tasdik edilmiştir.

³⁵ Hanedan Mensuplarının yurt dışına çıkarılmalarıyla ilgili kanunun bazı maddeleri şöyledir; *Osmanlı Hanedanına mensup kişiler on gün içinde Türkiye’yi terk etmek mecburiyetindedirler (madde 5). Bundan böyle bu kimseler Türkiye dâhilinde gayrimenkul sahibi olamazlar. Bir yıl içinde mal varlıklarını satacaklardır. Bu süreyi geçerse hiçbir hakları kalmayacak ve hiç bir mahkemeye müracaat hakları olmayacaktır(madde 6)*. Hanedana mensup olanların mal varlıkları, dönemin Cumhuriyet Halk Partisi’nin bazı ileri gelenleri tarafından zimmetlerine geçirildiği belirtilmektedir. Bk.Ünlü, age, c. s. 457; Hanedanın yurt dışına çıkarılması konusu mecliste görüşülürken bir kısım milletvekilleri, kadınların bundan istisna edilmelerini teklif ettiler. Bu teklif kabul edilmedi ve bu konuda bir konuşma yapan

4.2. Cumhuriyet Dönemi İnkılâpları

4.2.1. Hukuk Sahasında Yapılan İnkılâplar

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlatılmış bulunan hukuk alanındaki düzenlemeler Milli Mücadele ve Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etmiştir. Batılı tarzda bir hukuki yapılanmaya zemin olmak üzere 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin lağvıyla birlikte Şer'îye Evkaf Vekaleti de kaldırıldı. 8 Nisan 1924'de şer'î mahkemelerin kapatılmasıyla ilgili kanun çıkarıldı. Batıya ait kanunların kabul edileceği yönünde daha kesin çizgilerle dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından şöyle ifade edilmiştir; *“Türk ihtilalinin kararı, Batı medeniyetinin kayıtsız şartsız kendisine mal etmek benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azmi dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar”*³⁷.

Topçu İhsan şunları söyledi: *“Osmanlı hanedanının hepsi sürülmelidir. Ne erkeği kalsın ne kadını.. Hatta ölülerinin kemiklerini bile mezarlarından çıkarıp atmak lazım gelir.”* Müftüoğlu, age, s. C.2, s.234; Zürcher'in belirttiğine göre; Kemalist reformların ilk dalgası, yüz yıl önce Sultan Mahmud döneminde başlatılmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913-1918 yılları arasındaki yönetimi sırasında hemen hemen tamamlanmış olan, devlet, eğitim ve hukukun laikleştirilmesi sürecini tamamlamıştır. 1922-1924 yıllarında saltanat ve hilafetin kaldırılması, Cumhuriyet'in ve yeni Anayasanın ilanı, devletin laikleştirilmesindeki son safhalar olmuş ve İslam'ı Türkiye'nin devlet dini yapan hükmün 1928'de anayasadan çıkarılmasıyla bu gelişme tamamlanmıştır. Zürcher, 2000, 272.

³⁶ Yurt dışına çıkarılan Osmanlı Hanedanı üyelerinden kadın olanlar 1952 yılında, erkek olanlar ise 1974 yılında ülkeye dönmelerine müsaade edilmiştir.

³⁷ ATAM, 2011, C. II, 80.

4.2.1.1. Yeni Hukukî Düzenlemeler

4.2.1.1.1. Türk Medeni Kanunu ve Diğer Kanunlar

Özel hukukun en önemli alt başlığı medeni hukuktur. Medeni hukuk alanı fert ve toplumu içine alan düzenlemelerdir (doğum, ölüm, evlenme gibi). Medeni kanun borçlar kanunu ile birlikte İsviçre'den tercüme edilerek 1926'da kabul edilmiştir³⁸. İsviçre medeni kanununun tercih edilmesinin gerekçesi olarak şunlar belirtilmektedir; “*İsviçre Medeni Kanunu yeni bir kanundur. Dili basit, açık, hâkime büyük takdir yetkisi vermektedir. Elastiki bir karakteri vardır. Uygulama kolaylığı vardır. Türk toplumunun bünyesine uygundur. Zamanın bütün ihtiyaçlarına karşılayacak kuralları barındırmaktadır*”³⁹.

Diğer Kanunlar

1927'de yine İsviçre'nin Neuchatel Kantonundan hukuk usulü muhakeme kanunu, 1928'de anayasadan “*Devletin dini İslâm'dır*” ibaresi hiç tartışılmadan çıkarıldı⁴⁰. 1929'da Alman ceza muhakeme

³⁸ Türk Medeni Kanunu kabul edildikten sonra bu kanuna uygun olarak ilk evlilik akdi 18 Şubat 1926'da yapılmıştır. Matematik öğretmeni Bahattin Bey ile Zafer ticarethanesinin sahibi Ziya Bey'in kızı Zehra Hanım'ın nikâhı Türk Ocağı'nda kıyılmıştır. ATAM, 2011, C. II, 226;

³⁹ ATAM, 2011, II, 80.

⁴⁰ 10 Nisan 1928 tarihinde İsmet İnönü ve 120 arkadaşının teklifi üzerine anayasadan bütün dini terimlerin kaldırılması kanunlaştı. Buna göre, “*Devletin dini, din-i İslam'dır*” ibaresi kaldırıldı. Milletvekillerinin yemin şekli değiştirilerek “*vallahî*” demek yerine “*namusum üzerine söz veririm*” tabirinin kullanılması kabul edildi. **TBMM Zabıt Ceridesi**, (9 Nisan 1928), s. 126 (Osmanlıca Nüshası); Refik, age, c. 1, s. 145; Aynı yıl İstanbul İlahiyat Fakültesi'ne mensup bir heyet tarafından “*İslâmiyet'in Islahı*” adı altında bir proje hazırlandı. Bu projenin bazı maddeleri şöyleydi; “*İbadetin dili Türkçe olmalı. Mabetlere sıralar konulmalı ve içeriye ayakkabılarla girilmeli. Mabetlere mûsiki aletleri konulmalı.*” Mustafa Müftüoğlu, **Tarihi Gerçekler**, c. 2, Seha Neşriyat, İstanbul-1993, s. 241.

usulü kanunu, aynı tarihte yine Almanya'dan deniz ticaret kanunu, 1932'de İsviçre'den icra iflas kanunu alındı. 1930'de kadınların belediye meclislerine seçme ve seçilme hakkı, 1934'de genel olarak seçme ve seçilme hakkı verildi⁴¹. CHP'nin prensipleri olan altı ilke 1937'de anayasaya dâhil edildi. Milli Mücadele sonrası oluşturulan hukuk sistemi tamamen Batı Avrupa hukuk sistemine uygun olarak düzenlenmiştir. Laik bir yapıya sahiptir.

4.2.2. Anayasal Düzenlemeler

23 Nisan 1920'de açılmış olan TBMM'nde alınan kararlar açıkça değilse de anayasal bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir. Mesela “*Mecliste toplanan milli iradeyi vatanın geleceğine hâkim kılmak esastır. TBMM'nin üzerinde bir güç yoktur*” kararı buna örnek teşkil edebilir. Yine TBMM'de 29 Nisan 1920'de kabul edilen Hıyanet-i Vatanîye Kanunu aynı kapsamdadır. Bu düzenlemeden hemen kabul edilen İstanbul ile haberleşmenin kesilmesiyle ilgili kararlar benzer nitelikte ve Ankara'da artık yeni bir oluşumun belirtileri olarak kabul edilmektedir. Genel olarak tekrarlandığına göre Mustafa Kemal Paşa bu yeni oluşumu demokratik bir devlet olarak düşünmüş, ancak meclisin içinde ve dışında

⁴¹ Arnavutluk basınında çıkan değerlendirmelerde Türkiye'de inkılâplar dikkatle takip edilmekteydi. Bunlar arasında özellikle kadın haklarına yönelik inkılâplar oldukça geniş yer bulmaktaydı. Mihail Gromeno, muhafazakâr Arnavut milletvekillerinin, Türkiye'de kadınlara siyasi haklar verilmesine “*Mazaallah Mazaallah, biz ki bütün hürmetleri taşıyoruz, bir kadının meclise girmesini kabul etmeyiz!*” şeklinde tepki verdiklerini ifade etmektedir. Daha da ileri giden milletvekilleri, “*Elimizde olan uçak ve gemilerimizle Türkiye'ye savaş açacağız. Anlasınlar ki, biz mecliste bir kadının bulunmasına tahammül edemeyiz*” demektedirler. Yel, agm., AADM, Sayı: 55, 4; İtalya'da kadınlar 1948 yılında seçimlere katılabılmışlar, Japon kadınları 1950 yılında bu hakkı elde etmişlerdir. Medeni kanunu aldığımız İsviçreli ise 1971 yılında kadına seçme ve seçilme hakkı vermişlerdir;

bulunan bazı çevreleri hoşnut kılmak için Milli Mücadele'nin sonuna kadar bu düşüncesini “*sır gibi*” saklamıştır⁴².

4.2.2.1. 1921 Anayasası

Bu anayasa 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla yürürlüğe girmiştir. Bu anayasanın 1. maddesi şöyledir; “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatına bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır*”. Bu ifadeyle aslında Cumhuriyet idaresi fiilen hayata geçirilmiştir. Anayasanın 2. maddesinde teşri' ve yürütme yetkilerinin TBMM'ye verildiği belirtilmektedir. 3. maddesiyle meclis hükümeti sistemini ortaya koymuştur. Bu anayasa ile kuvvetler birliği sistemi benimsenmiştir. 1921 Anayasası, ihtiva ettiği hükümler bakımından 1876 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu aykırı hükümleri olmakla birlikte, dönemin şartları gereği bunun üzerinde durulmamış ve yürürlükte olduğu varsayılmıştır. 23 maddeden meydana gelen 1921 Anayasası ile Milli Mücadele yapılmış, saltanat kaldırılmış ve bu anayasada yapılan bir değişiklikle (Madde 1'e yapılan ek) Cumhuriyet ilan edilmiştir.

4.2.2. 1924 Anayasası

Cumhuriyetin ilanından sonra 20 Nisan 1924'de 105 maddeden meydana gelen yeni bir anayasa kabul edilmiştir. 12 kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan bu anayasa hazırlanırken şu kaynaklardan faydalanılmıştır;

1. 1876 ve 1921 Anayasası
2. Lehistan (Polonya) Anayasası

⁴² ATAM, 2011, II, 85.

3. Fransa Anayasası

Bu anayasanın 1. maddesinde yer alan “*Türkiye Devleti Bir Cumhuriyettir*” hükmü özel bir koruma altına alınarak, değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği hükmü getirilmiştir (Madde 103/3). Meclis yasama yetkisini kendisi, yürütme yetkisini de cumhurbaşkanı tarafından milletvekilleri arasından tayin edilen hükümet üyeleri vasıtasıyla kullanır. Yasama ve yürütme TBMM’de toplanmıştır. Dolayısıyla “*kuvvetler birliği*” esası benimsenmiştir⁴³.

Anayasa’da “*Türk*” kavramı şöyle tanımlanmıştır; “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk denir*”. Bu ifadeyle milliyet esasının ırk değil siyasi sadakat olduğu ortaya konulmuştur⁴⁴. Bu anayasa 1961’e kadar 37 yıl yürürlükte kalmıştır.

⁴³ Celal Bayar, 1924 Anayasasındaki kuvvetler birliği ilkesini şöyle yorumlamaktadır; “*Osmanlı’daki saray, medrese ve ordu üçlüsünün devleti şeklen yönettiğini, gerçekte ordu ve medresenin tabandan gelen yönetimin temsilcileri olduğunu biliyorduk. Ne yeniceri, ne onun yerine gelen nizam-ı cedit, sekban-ı cedit ve Osmanlı ordusu, bir sınıf ordusu değildi. Medrese de bir sınıfın elinde tekelleşmemişti. Çünkü Türk toplumunda Batı anlamında sınıf yoktur. Ordu ve menderese, halkın içinden gelen bilgiye ve savaşa elverişli kimseler topluluğudur. Ordu ve medrese ‘biad’ etmeden bir padişah tahta çıkamayacağına göre, bunlar bir çeşit ‘müntehib-ı saniler’, ikinci seçicilerdir. Atatürk, bu temel gerçeği görmüş ve 1924 Anayasasını bu gerçeğin tefekkürü üstüne oturtmuştur. Yani, orduyu ve aydını devlet ortaklığından çıkarmış, bu görevi, halk tefekkürünün mümessilleri sayılabilecek ‘mühtehib-i sanilere’ kaydırmıştır. Atatürk anayasasının en derin özelliği budur. Sarayın kanun yapma ve yürütme yetkisini Büyük Millet Meclisine vermiş, ordunun ve medresenin denetim gücünü, seçim mekanizmasına bağlayarak, ikinci seçicilere kaydırmış, böylece devleti, en kısa yoldan halka götürmüştür*”. Bozdağ, **Başvekilim Adnan Menderes**, 12.

⁴⁴ ATAM, 2011, II, 89

4.2.2.3. 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan bir darbe⁴⁵ ile hazırlanmış anayasadır. 1961 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa ile yumuşak bir kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiştir. Yasama yetkisi cumhuriyet senatosu ve TBMM arasında paylaştırılmıştır. Üniversiteler, radyo ve televizyon idaresi özerk bir kuruluş haline getirilmiştir⁴⁶. 1924 anayasasında siyasi partiler hakkında hiçbir hüküm yokken 1961 Anayasasında “*demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları*” olarak tanımlanmıştır. 1961 anayasası 1971-1973 ara rejim döneminde iki ana değişiklik geçirmiştir. 1975’ten sonra şiddet ve terörün hızla artması üzerine 1980 yılındaki askeri darbe yapılmıştır.

4.2.2.4. 1982 Anayasası ve Sonrası

Bu anayasa 7 Kasım 1982 tarihinde kabul edilmiştir. 1982 Anayasası 1961 Anayasasından daha uzun ve ayrıntılıdır. Bu anayasa yürütmeyi güçlendirmiştir. Günümüzde 1982 Anayasası yürürlüktedir. Bu anayasanın kabulünden sonra bazı değişiklikler yapılmıştır. 1985’de “*BM Kadınlara Karşı her Türü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi*” imzalandı. 1990’da kadının çalışabilmek için kocasından izin almasını öngören düzenleme anayasa mahkemesi tarafından iptal edildi. Aynı yıl medeni kanunda yapılan bir değişiklikle boşanan kadının menfaati varsa kocasının soyadını birlikte taşıyabileceği kabul edildi. 1996’da boşanmaya bazı “kolaylıklar” getirildi. Boşanan kadının bir yıl değil

⁴⁵ Celal Bayar’a göre 27 Mayıs bir “*darbe*” değildir. İhtilal de değildir. Bu görüşe göre 27 Mayıs “*fiilî bir durumdur*”. Bozdağ, **Başvekilim Adnan Menderes**, 14.

⁴⁶ Bozdağ, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 10.

süresiz nafaka alma hakkı getirildi. 2001 yılında yapılan bir düzenleme ile medeni kanunda bazı değişiklikler yapılarak evlilik müessesesindeki kocanın üstünlüğü kaldırılarak eşitlik sağlanmıştır. Evlilik yaşı yükseltilmiştir.

4.2.3. Eğitim Sahasında Yapılan İnkılâplar

4.2.3.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924)

Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra dönemin Maarif Vekili Vasıf Çınar⁴⁷ ve 50 arkadaşı tarafından verilen bir teklifle 3 Mart 1924’de Tevhîd-i Tedrisat kanunu kabul edildi⁴⁸. Bu kanunla ülkedeki bütün

⁴⁷ Vasıf Çınar Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Çekoslovakya elçisidir. 11 Aralık 1927’de bu göreve tayin edilmiştir. Bu görevde bir yıl kaldıktan sonra 3 Kasım 1928’de Moskova Elçiliğine atanmıştır. Çınar Moskova elçiliğinde 3 ay görev yaptıktan sonra tekrar Maarif Vekili Mustafa Necati’nin 1 Ocak 1929’da apandistten ölmesi üzerine yerine atanmıştır. Falih Rıfkı Atay, bu ikiliyi (Mustafa Necati ve Vasıf Çınar) şöyle değerlendirmektedir; “*Kültür zaafı (zayıflığı, yetersizliği) bakımından birbirinden pek farklı değillerdi. Karakter bakımından Necati daha uysal, Vasıf daha sert ve civanmertti*”. Baran, 2001, 25-26; Mustafa Necati’nin ölümü “*Mustafa Kemal Paşa’nın öldüğüne dair*” ilginç bir şayianın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çorum Valiliğinden İçişleri Bakanlığı’na gelen 6 Ocak 1929 tarihli bir bilgi şöyledir; “*Dün Gazi Hazretlerinin vefatı şayiası deveren ettiği (dolaştığı) gece saat yirmi üçte istihbar kılınması (haber alınması) üzerine, bu haberin en ziyade efkârı umumiyeyi inkılabımız aleyhine tahrik için işaa edilmiş olması ihtimali derpiş edilerek, derhal riyasetimde askeri alay ve jandarma kumandanı, ağır ceza reisi ve polisten mürekkep bir heyetle tahkikata tevessül edilmiş ve şimdiye kadar yapılan tahkikata göre, menbaı henüz taayyün etmeyen (ortaya çıkmayan) şayianın (söylentinin) merhum (Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati (Uğural) Bey’in vefatından galat olarak şuyu bulmuş ve binaenaleyh bu havadisten derin eseri teessür gösteren halk arasında hissiyat-ı mefsedetkarane (fesatlık, bozgunculuk) ile hareket etmiş olanları memul eşhasa karşı tedabir-i tekayyüdiye (kaydedilen tedbirler) teşkil edilmiştir*”. Koçak, **Muhaliif Sesler**, 96; Bundan kısa bir süre sonra 5 Mart 1929’da aynı şayia Konya ve Kastamonu’da da ortaya çıkmıştır. Koçak, **Muhaliif Sesler**, 98.

⁴⁸ Baran, 2001.

eğitim kuruluşları Millî Eğitim Bakanlığına bağlandı. 2 Mart 1926'da yapılan bir düzenleme ile laik eğitim anlayışı hayata geçirildi. Bu kanunla ilk ve orta öğretim esasları belirlenerek, devletin izni olmadan hiçbir okulun açılmayacağı hükmü getirildi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu 1982 Anayasasınının 174. maddesinde belirtilen İnkılap Kanunları kapsamına alındı⁴⁹.

4.2.3.2. Harf İnkılâbı

4.2.3.2.1. Tarih Boyunca Türklerin Kullandıkları Alfabeler

Türklerin tarih sahnesine çıkmasından günümüze kadar olan dönemde Türk dünyasında Göktürk, Uygur ve İslam (Arap) alfabeleri kullanılmıştı. Arap alfabesini bütün Müslümanlar kullandıkları için İslam Alfabeti olarak kabul edilmektedir. Bunların dışında da kullanılmış alfabeler vardır. Bu alfabeler hem çok kısa süreli hem de bölgesel nitelikte olmuşlardır. Söz konusu alfabeleri şöyle sıralamak mümkündür; Mani yazısı, Brahmi yazısı, Süryani, Ermeni, Rum, Soğd, Tibet ve Çin yazıları vs⁵⁰. Günümüzde ise Türk dünyasında Latin, İslam ve Kiril alfabeleri olmak üzere üç alfabe kullanılmaktadır. Türklerin tarih boyunca kullanmış oldukları başlıca alfabeler hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır.

4.2.3.2.1.1. Göktürk ve Uygur Alfabeleri

Göktürk ve Uygur alfabeleri yedinci asırdan 15. asra kadar Türk dünyası tarafından kullanılmıştır. Bu alfabeler ile yazılmış ilk hacimli metinler 8. asrın birinci yarısında Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk adına dikilen abidelerde mevcuttur. Uygur alfabesi ile yazılmış ve

⁴⁹ ATAM, 2011, II, 110.

⁵⁰ **Türk Dünyası El Kitabı**, C II, TKAE Yayınları, Ankara 1992, s. 70.

dünyanın çeşitli kütüphanelerine dağılmış binlerce yapraklık muhtelif metinler vardır.

4.2.3.2.1.2. İslam Alfabeti (Arap Alfabeti)

Osmanlı Devleti'nin süper olduğu dönemde ve dünya medeniyetinin Türkler tarafından temsil edildiği devrede Türklerin kullandıkları alfabe İslam alfabetiydi. Nihat Sami Banarlı'nın ifadesiyle İslamî Türk harfleriydi⁵¹. İslam alfabeti onuncu asırdan yirminci asra kadar İslamlık dışında kalmış Türk toplulukları hariç bütün Türk dünyası tarafından kullanılmıştır⁵².

4.2.3.2.1.3. Latin Alfabeti

Sovyetler birliğindeki Türk boyları 1920-40 yılları arasında, Çin'deki Uygur ve Kazak Türkleri 1954-78 yılları arasında Latin harflerini kullanmışlardır. 1928 yılından itibaren Türkiye Türkleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde Kıbrıs, Batı Trakya (Yunanistan), Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Finlandiya Türkleri, bu alfabeyi kullanmaktadır.

4.2.3.2.1.4. Kiril Alfabeti

Kiril alfabeti Sovyetler Birliğindeki soydaşlarımız tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Çuvaşlar 1871, Altay Türkleri 1937, Yakut ve Abakan Türkleri 1939, Azerî, Türkmen, Özbek, Başkurt, Karakalpak ve Kırgız Türkleri 1940, Tuvalar

⁵¹ Mehmet Maksudoğlu, "İslam-Laiklik Tartışmaları", **Türk Yurdu**, Nisan-Mayıs 1997, c. 17, Sayı 116-117, s. 127.

⁵² İslâmiyet'in dışında kalmış olan Türk toplulukları şunlardır; Sarı Uygur, Altay, Tuva, Abakan (Hakas) Yakut, Çuvaş, Gagavuz ve Karayım Türkleridir. Bu toplulukların miktarı Türk dünyasının % 1.7 kadardır.

1941, Uygur Türkleri 1947 yılından itibaren Kiril alfabesi kullanmaya başlamışlardır.

4.2.3.2.1.5. Harf İnkılâbına Gelen Süreç

Osmanlı döneminde 19. yüzyılın ortalarından itibaren İslam harflerinin ıslahı gündeme gelmiştir. Bu tartışmaların temelinde Türk eğitim sisteminin Batılı tarzda yapılandırılması anlayışı vardı⁵³. Osmanlı döneminde harflerin ıslahı konusunu ilk olarak gündeme taşıyanlar 1862 yılında Münif Paşa (1828-1910)⁵⁴ ve Ahundzade Feth Ali'dir⁵⁵. 1878'de Türk-Rus harbi (93 Harbi) mağlubiyetinden sonra azınlıklar arasında milliyet hisleri kuvvetlenmeye başlamıştır. Bazıları İslam harflerini terk etmek istemişlerdir. Mesela Arnavutlar kendilerine mahsus bir alfabe kullanmaya başlamışlardır⁵⁶. İkinci meşrutiyete kadar harflerin ıslahı konusu tartışılmış fakat Latin alfabesinin kullanılması gündeme

⁵³ Refik Turan ve diğerleri, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, 242; Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 325, Ankara 1982, 87.

⁵⁴ Münif Paşa (daha sonra Maarif Vekili), azası olduğu "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye"de 12 Mayıs 1862'de verdiği bir konferansta alfabe konusundaki görüşlerini dile getirirken Arap harflerinde bir ıslahat yapılması, yazılış ve okunuşunu kolaylaştırmak için harflerin ayrık (munfasıl) yazılması gerektiği gibi fikirleri öne sürmüştür. Avrupalıların yazılarında herhangi bir müşkilat çekmedikleri için 6-7 yaşındaki çocukların okuyup-yazmayı öğrendiklerini ve kadın erkek, uşak amele toplumun her tabakasının kendilerini ifade edecek kadar iyi yazabildiğini ifade etmiştir. Fevziye A. Tansel, "Arap Harflerinin İslahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", **Bellekten**, C. XVII, Sayı:66 (Nisan 1953), s. 224; Ağâh Sırrı Levend, **Ulus**, 9 Ağustos 1953;

⁵⁵ Ahundzade Feth Ali Bey Kafkaslardaki Rus Valisi Grandük Michel'in Şark dilleri tercümanıdır. Azerbaycanlı tiyatro yazarı ve alfabe reformu taraftarı; İslâm dünyasında Batı felsefesi tesirinde ortaya çıkan ilk ve en meşhur ateistlerden biridir. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, s. 186-190.

⁵⁶ Tansel, agm, s. 224.

getirilmemiştir. İkinci Meşrutiyet ile birlikte alfabesi konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi harflerin ıslahı diğeri de İslam alfabesinin terk edilmesidir. Harflerin ıslahı konusunda Enver Paşa'nın bir uygulaması olmuş bu uygulama Birinci Dünya savaşının sonuna kadar kullanılmıştır⁵⁷.

İslam harflerinin terk edilmesini savunanlar arasında Hüseyin Cahit, Celal Nuri, Dr. Abdullah Cevdet⁵⁸, Kılıçzade Hakkı, Ziya Gökalp ve

⁵⁷ Enver Paşa alfabe konusunda Arap harflerinin ayrı ayrı ve her konsonantın (ünlü/sessiz) önüne bir vokal (ünlü/sesli) koyarak yazılan bir alfabe denemesi yapmıştır. ATAM, 2011, II, 111; Lâtin alfabesinin pratikte kullanıldığıyla ilgili Mustafa Kemal'in yazdığı bir mektup iyi bir örnek olacaktır. Mustafa Kemal, 13 Mayıs 1914 tarihinde Madam Corinne'ye Fransızca bir mektup yazmış ve mektubun sonuna da Lâtin harfleriyle Türkçe yazılmış bir kısım eklemiştir. Peyami Safa, "Atatürk'ün Bir Kadına Mektupları", **Milliyet**, 21 Kasım 1954, 6 Aralık 1954.

⁵⁸ Abdullah Cevdet "İçtihad" dergisinde ve kitaplarda Lâtin rakamlarını kullanmıştır. Atay, **Çankaya**, 563; Zekeriya Sertel, Abdullah Cevdet'in ateistliği ve İngiliz ajanlığıyla ilgili bilgiler vermektedir. Sertel şunları yazmaktadır; "*Ben o vakit Çağaloğlu'nda Abdullah Cevdet'in evinin birinci katında oturuyordum. Üstümüzde ev sahibi olarak kendisi oturuyordu. İkimizin de iki üç yaşlarında küçük kızlarımız vardı. Hakkında pek fena sözler işitmiş olmama bakmayarak Abdullah Cevdet'e karşı saygı besliyordum. Ne de olsa belirli bir şeye inanan ve inandığı şey için savaşan bir adamdı. Abdullah Cevdet ateist idi. Halk arasında dinin nüfuzunu kırmak gerektiğine inanıyordu. Aynı zamanda Türkçenin Latin harfleriyle yazılması davasını ilk ortaya atan ve savunan oydu. Mısır sürgününden döndükten sonra İstanbul'a gelmiş ve burada da Mısır'da olduğu gibi Latin harflerini savunmak üzere, ilk işi dergi çıkarmak olmuştu. Aynı binada bulunduğumuz için aramızda iyi komşuluk ilişkileri vardı. Biz arkadaşlarla salonda toplu bir halde yeni kurulacak örgütün biçimini kararlaştırmak üzere hareketli bir tartışmaya dalmıştık. Bir den kapı açıldı. Abdullah Cevdet'in küçük kızı babasının elinden kurtularak salona daldı. Babası da onun arkasından içeri girdi ve bizi toplantı halinde buldu. Yirmi dört saat sonra hepimiz İngiliz polisi tarafından tutulup Bekirağa bölüğüne atıldık. Belli ki, mütarekeden İngiltere'nin ajanlığını kabul etmek alçaklığına düşen ve İngilizler tarafından himaye edilen Abdullah Cevdet, efendilerine yaranmak için bu*

Cenap Şahabettin gibi isimler bulunmaktaydı. Bunların tezine göre, Türkçe İslam harfleri ile yazılamaz. Latin alfabesinin er ya da geç kabul edilmesi gerekir⁵⁹. Cumhuriyet döneminde alfabe tartışmaları 1923'den itibaren başlamıştır. 1922'de Azerbaycan hükümeti Latin alfabesini⁶⁰ kabul ettiği

toplantıyı haber vermişti. Kendisine saygı duyduğum bu adam, bana böyle bir oyun oynamıştı. Bekirağa bölüğünden kurtulup eve döndüğüm zaman kendisiyle merdivenlerde karşılaştım. Sanki hiçbir şey olmamış gibi beni güler yüzle selamlamak istedi. Yüzüne tükürdüm; “Yaptığın alçaklıktan utan” dedim. Fakat onda utanacak yüz yoktu. Meşhur Türk edibi Süleyman Nazif O'nun için, yüzünün çopurluğunu ima ederek, “Cenab-ı hak hayâyı (utanma duygusunu) onun yüzünden tırnakla kazımıştır” demiştir. Kendisine savunmaya bile lüzum görmeden çekilip gitti. Çünkü suçu meydandaydı”. Bkz. Sertel 1977, 86-87.

⁵⁹ ATAM, 2011, II, 111.

⁶⁰ Azerbaycan'da Latin alfabesinin kabulü konusunda tartışmaların yapıldığı sıralarda Karabekir Paşa Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı olarak görev yapmaktaydı. Bu teşebbüslere şiddetle karşı çıkmıştır. “Azerbaycan'da Elim (acı) Bir Teşebbüs” başlığı altında Varlık gazetesinde yayınlanan makalesinin bazı kısımları şöyledir; “On üç asırdan beri beşeriyetin yüzlerce milyon insanı cami (toplayan) koca bir dünyasının günden güne tekemmül (geliştirerek) ettirerek kullanmış ve kullanmakta olduğu Müslüman harflerini kendi kendine atmaya kalkışmak Türk ailesi ve İslam camiası içinde manevi birlik yerine teşettüt (dehşet), tefrika (bölünme) ve zaaf husule getirmek demektir. Japonlar okuması kadar yazması da müşkül (zor) olan o karışık elifbalarını değiştirmeye bile lüzum gördüler mi? Latin harflerini kabul ettirmek için serdedilen (ortaya konulan) sebeplerde hiçbir ciddiyet yoktur. Hâlâ yaşayan ve her vesile ile Müslümanları daha zayıf düşürmeye çalışan ehl-i salıp (haçlı) zihniyeti; Müslümanlar arasına tefrika sokmak için bir müddetten beri bu Latin harfleri silahını kullanmaya başladı. Azgın bir düşman âlemi önünde bu mevcudiyeti vermemek için didişen, boğuşan, kanımız, canımızı esirgemeyen biz Anadolu Türkleri, giriştiğimiz bu çetin mücadeledeki vahdetimizi ihlal edecek surette başımızın ucunda çıkarılmak istenen bu tefrika (bölünme) ve fesadı Türklüğe karşı ika (sokan) edilen en hainane (haince) bir cinayet olarak telakki ederiz”.

Karabekir Paşa Latin alfabesi konusundaki bu fikirlerini M. Kemal Paşa'ya ifade etmiştir. Gerisini Karabekir Paşa'dan dinleyelim; “Fakat ne yazık ki, Türklükle ilgisi şüpheli veya hiç olmayan bazı din düşmanı insanların sürekli yazıları ve telkinleriyle bir gün Gazi Paşa da Sarayburnu Parkında

bir sırada Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’de Latin alfabesini almanın daha zamanı gelmediğini ifade ediyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele döneminde M. Müfit Kansu’ya, Milli Mücadele kazanıldıktan sonra Latin alfabesinin kabul edileceğini söylediği bilinmektedir. Enver Paşa’nın başlatmış olduğu harflerin ıslahıyla ilgili olarak da “*iyi bir niyet fakat yarım iş, hem de zamansız*” değerlendirmesini yapmıştır. 1923 yılında Latin alfabesinin kabul edilmesi yönünde İzmir İktisat kongresinde bir teklif verilmiştir. Ali Nazmi adlı bir işçi temsilcisine ait olan teklife Kazım Karabekir karşı çıkararak, harf değiştirmenin kültürümüze zarar vereceğini söylemiştir⁶¹. Hüseyin Cahit Yalçın’ın da Latin alfabesinin kabul edilmesi yönünde bir teklifte bulunmuş ancak reddedilmiştir. Falih Rıfkı Atay Hüseyin Cahit ile aynı fikirde olmakla birlikte alfabe değiştirmenin “*zamanı gelmediğini*” ifade etmiştir⁶².

4.2.3.2.1.6. Tarafların Öne Sürdükleri Gerekçeler

Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan ve Cumhuriyet ilk yıllarında yoğun tartışmaların konusu olan alfabe meselesinde tarafların gündeme getirdikleri gerekçeler vardır. Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini savunanlar şu gerekçeleri öne sürmüşlerdir;

1. Eski harfler (İslam alfabesi) hem geç hem de zor öğrenilmektedir.

‘Latinceyi kabul etmekle ancak medeniyete girebileceğiz’ dedi ve inceleme ve münakaşaya zaman ve meydan bırakmadan uydurma bir alfabe ile gramersiz bir Latince nihayet kanun şeklinde milletin omuzlarına asıldı’.

Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1080.

⁶¹ Karabekir Paşa Latin alfabesinin kabulü halinde kabus yaşanacağını ifade etmiş ve bu husustaki beyanları gazetelerde yer almıştır. **Vakit**, 3 Mart 1923; **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1923;

⁶² Ergün, 1982, 89; Latin alfabesinin kabulüyle alakalı gelişmeler konusunda bkz. Fevziye Abdullah Tansel, “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkındaki İlk Teşebbüsler ve Neticeleri”, **Bellekten**, (1953), Sayı: XVIII.

2.Birçok kelime çeşitli şekillerde yazılmaktadır. Bu harflerle belirli bir yazım kuralı oluşturmak mümkün değildir.

3.Bu harfler yüzünden yabancılar Türkçeyi öğrenmeye rağbet etmemektedirler.

4.Az çok öğrenim görenler bile bu yazıyı hatasız okuyamamaktadırlar. Bu sebeple yayınlar sınırlı sayıda kişi tarafından okunmakta ve eğitim yaygınlaşmamaktadır.

Türkiye’de alfabe meselesinin tartışıldığı yıllarda Bolşevik Rusya’da da benzeri konular gündeme getirilmekteydi. 1926 yılında Bakü’de Türkologlar kongresi yapılmış ve Arap alfabesinin terk edilerek yerine Latin alfabesinin alınması yönünde karar alınmıştı. Bolşevikler Latin alfabesini Türk dünyasında uyguladıkları takdirde toplumun İslam’dan uzaklaşmasını sağlayacaklar ayrıca Türkiye ile irtibat kurmasını da engellemiş olacaktı⁶³.

Türkiye’deki Latin alfabesini savunanlar, Bolşevik Rusya’nın Türk dünyasında uygulamaya koyduğu Latin alfabesini gerekçe göstererek, bu alfabenin kabul edilmesiyle Türk dünyası ile irtibatın devam edeceğini düşünmekteydiler. Ancak Türkiye’de 1928’de Latin alfabesinin kabulünden hemen sonra Bolşeviklerin Latin alfabesini kaldırıp Kiril alfabesine dönmeleri karşısında ne kadar “uzak görüşlü” oldukları ortaya çıkmıştır.

Latin alfabesine karşı olanlar da itirazlarını şöyle dile getirmekteydiler:

⁶³ ATAM, 2011, C II, 113.

1.İslam alfabesi iki- üç ayda öğrenilebiliyor. Hatta daha kısa zamanda da öğrenilmesi mümkündür. Steno gibi yazılabiliyor ve daha az yer tutuyor.

2.İmla ile ilgili gündeme getirilmiş olan eleştiriler aşılamayacak hususlar değildir. Bir imla kılavuzu çıkarılarak bu mesele çözümlür.

3.Yabancıların Türkçeyi bu harfler (İslam harfleri) sebebiyle ilgi duymadıkları ifade edilmektedir. Bu doğru değildir. Birçok yabancı aynı harflerle Arapçayı öğrenebilmektedir. Öte yandan harflerini değiştirdi diye kaç kişi Arnavutça öğrenmeye başlamıştır?

4.Bugün yazılarda bilinmeyen kelimeler doğru okunamamaktadır. Bunlar Latin harfleriyle yazılıp da okunsa ne olacak? Eğitimin yaygın olmamasının sebebi, konuşma dili ile yazı dilinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır⁶⁴.

Harf İnkılâbına Doğru

Türkiye’de Latin alfabesine geçilmesi konusunda ortaya konulan gerekçelerin ne kadar tutarlı oldukları bir yana Mustafa Kemal Paşa’nın kanaati İslam alfabesinin terk edilmesi yönündeydi. Paşa’ya göre Latin alfabesi yukarıda ortaya konulan gerekçelerden daha ziyade geçmiş ile temasın kesilmesi için düşünülmüştü. Latin alfabesiyle geçmişin izleri silinebilirdi⁶⁵. 1924’de İslam harflerinin “yetersizliğini” ilk defa gündeme getiren Şükrü Saraçoğlu olmuştur. TBMM’de Saraçoğlu tarafından gündeme getirilmiş olan alfabe konusu tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Dönemin Maarif Vekili Vasıf Bey harflerin ıslaha ihtiyacı olduğunu belirtirken bakanlık müsteşarı Fuat Köprülü harflerin ıslah ve

⁶⁴ Ergün, 1982, 90.

⁶⁵ Lewis, 2000, 427-428.

değiştirilmesinin bir ilim meselesi olduğunu ama kendisinin ıslah taraftarı olduğunu ve harfleri değiştirmenin zor olduğunu söylemiştir⁶⁶.

Bu arada 1 Mayıs 1925’de Bolşeviklerin güdümündeki Azerbaycan Latin alfabesini kabul etti. 1926 yılında Türkiye’de Akşam gazetesi Latin alfabesinin kabul edilmesi veya edilmemesi yönünde bir anket düzenledi. Latin harflerine karşı olanlar Türk Yurdu, Milli Mecmua gibi dergilerde düşüncelerini dile getirdiler⁶⁷. Aynı yılın ilkbaharında yine Sovyetler Birliği’nin koordinesiyle Bakü’de bir Türkologlar kongresi toplandı. Kongre kararlarından birisi de Türk dillerinde İslam yazısı yerine Latin yazısının kabul edilmesi yönündeydi. Kısa bir süre sonra Orta Asya’da Latin alfabesi kabul edildi. Özbekistan’da Latin harfleriyle eğitime başlandı⁶⁸. 1927 yılında Rusya’daki Türk toplulukları için 27 çeşit alfabe kabul edildi. Ruslar bu hususta Taşkent’te de bir kongre yaptılar⁶⁹.

Türkiye’de 1927 yılında Latin harfleriyle ilgili toplumsal bir zemin hazırlanmaya başlandı. Bu kapsamda olmak üzere reçetelerin Latin harfleriyle yazılması kararlaştırıldı. Sinemalarda bazı filmlerin alt yazıları Latin harfleriyle verildi. Rıza Nur “*Oğuzname*” adlı eserini Latin harfleriyle bastırıldı⁷⁰.

Bu tartışma 1928’e kadar çeşitli boyutlarda devam etmiştir. Bu tarihe kadar Latin alfabesine karşı olan Türkiye Muallimler Birliği inkılabın yapılacağı kesinleşince “*Son Türkü yeni harflerle okuyup yazdırıncaya kadar*” çalışacağını taahhüt etmiştir. Nihayet 22 Mayıs 1928’de Mustafa

⁶⁶ Ergün, 1982, 90.

⁶⁷ Ergün, 1982, 90-91.

⁶⁸ ATAM, 2011, 113.

⁶⁹ Kadir Mısıroğlu, **Boykot**, s. 49.

⁷⁰ Ergün, 1982, 91.

Kemal Paşa'nın direktifi ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Abece Komisyonu" kurulmuş⁷¹ ve çalışmalarına 26 Haziran 1928'de başlamıştır. Komisyon yeni alfabeye ilgili imla, ses ve özel harfler konusunda çalışmalar yaparken diğer taraftan da bu alfabenin ne kadar sürede toplum tarafından kabul edilebileceği yönünde çalışmalar yapmıştır. Komisyona göre Latin harflerinin uygulanabilmesi için 5-15 yıllık bir süreye ihtiyaç bulunmaktadır⁷². Ancak Mustafa Kemal Paşa bu süreyi çok uzun görmüş ve harf inkılâbının üç ay içinde tamamlanması gerektiğini söylemiştir.

Harf inkılâbının fiilen başlaması Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Ağustos 1928'de İstanbul Sarayburnu'ndaki gazinoda yapmış olduğu bir konuşma ile başlamıştır. Buradaki konuşmasında Paşa şunları söylemiştir;

⁷¹ Semih Kalkanoglu, **İsmet İnönü, Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 98; Encümen üyeleri şunlardır: Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Falih Rıfki (Atay), Fazıl Ahmet (Aykaç), Ragıp Hulusi (Özdem), Mehmet Emin (Erişirgil), İbrahim (Grandi), Ahmet Cevat (Emre) ve İhsan (Sungu) Beyler idiler. Tuncay, 1981, 231, Dn 42; Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, C. 5, 1943, s. 1455-1470.

⁷² Bu konuda raporu Mustafa Kemal Paşa'ya sunan komisyon üyesi Falih Rıfki Atay aralarındaki konuşmayı şöyle aktarmaktadır;
 "Atatürk bana sordu;
 -Yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz?
 -Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa mühletli iki teklifimiz var dedim.
 Teklif sahiplerine göre ilk devirleri iki yazı bir arada öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yeni yazılı kısım artıracaklardır. Daireler ve yüksek mektepler için de kademeli olarak bazı yöntemler düşünülmüştür.
 Yüzüme baktı;
 -Bu ya üç ayda olur, ya da hiç olmaz, dedi.
 Hayli radikal inkılapçı iken ben bile yüzüne bakakalmıştım.
 -Çocuk dedi, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi, herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terk olunverir".ATAM, 2011, C.II, 115.

“Arkadaşlar, bizim ahenktar, zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmalı, bunu anlamak mecburiyetindediniz. Anladığının eserlerine yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna katiyetle eminim.. Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır... Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok gerekli bir iş daha vardır; Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir”⁷³.

Eylül 1928’den itibaren Latin harfleriyle ilgili kurslar açıldı. Gazeteler bazı sayfalarını Latin harfleriyle çıkarmaya başladılar⁷⁴. İstanbul Darülfünun yeni harfleri destekleyen bir dizi konferanslar düzenlemeye başladı. Dilekçeler ve devlet dairelerinde yazışmalar Latin harfleriyle verilmeye başlandı. Mustafa Kemal Paşa da Latin harflerinin halka anlatılması amacıyla yurt gezilerine çıktı⁷⁵.

Nihayet 1 Kasım 1928’de TBMM’de “*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*” adıyla kabul edilmiş ve 3 Kasım’da yürürlüğe girmiştir. Kanun yürürlüğe girdikten sonra alfabe değişikliği sebebiyle gazetelerde büyük bir tiraj kaybı yaşanmıştı. Hükümet bu konuda gazetelere finans desteği vermiştir. Halk Dostu, Hür Adam, Mahfel, Şule, Köroğlu, İnkılâp gibi küçük yayın organlarına yardım edilmiştir⁷⁶. Latin

⁷³ **Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri**, AKDITYK, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 37, Ankara 1990, s. 106-107.

⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa Latin alfabesinin kabulü yönünde görüşünü açıkladıktan sonra gazetelerin büyük bir kısmında Latin alfabesi kampanyası başlattılar. Bazı gazeteler ücretsiz ek vererek Latin harflerinin kamuoyunda tanınmasını sağlamışlardır. ATAM, 2011, C. II, 227.

⁷⁵ ATAM, 2011, C. II, 116-117.

⁷⁶ ATAM, 2011, C. II, 227.

alfabesinin kabulünü müteakip Türk fonetiğine uygun bazı değişiklikler yapılmış (ç, ş, ğ harfleri) ve bütün dairelerde kullanma mecburiyeti getirilmiştir. Rusya, ülkesindeki Türklerin Türkiye ile alakasını kesmek için Kiril alfabesine geçti⁷⁷. 1 Ocak 1929'dan itibaren Millet Mektepleri bütün ülke çapında açılmaya başlanmıştır⁷⁸.

⁷⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 427.

⁷⁸ *Düstur*, III, 10, (1934), 3; Tarhanlı, 1993, 20; Gözaydın, 2009, 24; İki ay içinde bütün ülkede uygulanması kararlaştırılan harf inkılâbı ile ilgili olarak 1353 sayılı kanun kabul edilmiştir. Tunçay, 1981, 232; Devletin yazışmalarında eski yazıyla olan yazışmalar için son tarih 1 Ocak 1929 olarak kabul edilmişti. Bazı işlemlerin istisnai olarak aynı yılın Haziran ayına kadar eski harflerle yapılmasına müsaade edilmişti. Akşin, 1995, 112; Ancak eski alfabenin kullanımı verilen süreden daha uzun devam etmiştir. Pek çok kişi, Arap alfabesinin kullanımını daha kolay bulduğundan bu harfleri kullanmayı sürdürmüştür. Nitekim CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esendal, 17 Haziran 1942'de, CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan Refik Saydam'a yazdığı bir yazıda, hükümet memurlarının hala Arap harflerini kullanmakta oldukları belirterek gereğinin yapılmasını istemiştir. Koçak, 2011, 86-87; 1998 yılında Ceviz kabuğu programına konuk olarak katılan Cemal Kutay notlarını Arap harfleriyle tutması programcı Hulki Cevizoğlu'nun dikkatini çekmiş ve niçin Latin harflerini kullanmadığını sorması üzerine tarihçi Kutay şöyle cevap vermiştir; “*Nokta kullanmam ben. Çok süratle yazıyorum. Bu Arapça değil Osmanlıcadır*”. Cevizoğlu, **Türkçe İbadet**, 129.

Harf İnkılâbıyla ilgili olarak ilk teklifi, Tanzimat devlet adamlarından Münif Paşa'nın 1862'de gündeme getirdiği belirtilmektedir. Daha sonra Meşrutiyet döneminin bazı Jön Türk yazarları-Hüseyin Cahit Yalçın, Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri- gündeme getirmişlerdi. Enver Paşa da Osmanlıca harflerin ıslah edilmiş bir çeşitlemesini orduda denemişti. Bu konuda 1923'ten sonra İzmir İktisat Kongresi'nde ve Şubat 1924'de TBMM'de tek tük tartışmalar olmuştur. Bu arada Sovyetler Birliği'ndeki Türk Cumhuriyetlerinde 1926'da Latin alfabesinin kabulü Türkiye'deki harf inkılâbını hızlandırmıştır. Zürcher, 2000, 274; Alfabe ile ilgili olarak ilk teşebbüsün Münif Paşa tarafından gündeme getirildiği söylene de bu dönemlerde alfabenin ıslahı konusunda fikir üretenler sayısı çoktu. Alfabenin ıslahı konusunda 1862-1884 yılları arasındaki teşebbüsler ve fikirler için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, “Arap Harflerinin ıslahı ve Değiştirilmesi Hakkında ilk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)”, *Belleten*, XVII/66 (Nisan 1953), s. 223-249; II.

4.2.3.2.1.7. Değerlendirme

Niyazi Berkes harf inkılâbını laikleşmenin önemli bir dönemeci olarak değerlendirmektedir. Zeynep Korkmaz, Türk dili ve kültür tarihinin önemli bir dönüm noktası, İsmet İnönü ise ortaçağdan çıkıp, 20. yüzyıl uygar toplumlarına girmenin en etkili aracı olarak görmektedir⁷⁹. Yunus Nadi'ye göre harf inkılabı Türkiye'yi maddi olarak Avrupa ile birleştirmektedir. Ahmet Feroz, “*bu reform, Türkiye'nin doğusundaki İslam dünyasıyla olan bağlarını öteki reformlardan daha fazla gevşetti ve ülkenin yönünü bir daha geri çevrilemeyecek şekilde Batı'ya çevirdi*” demektedir⁸⁰. Lewis'e göre bu inkılâp dil reformu için iyi bir fırsattır⁸¹. Zürcher'e göre; alfabe değişikliğinin bu kadar hızlı ve zorla hayata geçirilmesinin sebebi “*ideolojiktir*”. “Bu değişiklik, Türk toplumunu Osmanlı ve Ortadoğu'nun İslamî geleneklerinden kopartmanın ve onu Batıya doğru yönlendirmenin bir başka yöntemidir. Yine de okuryazarlık meselesiyle ilgili olarak arzu edilen başarı sağlanamamıştır”⁸².

Meşrutiyet'ten sonra alfabenin ıslahı konusunda fikir üretenlerin sayısı artmıştır. Cenap Şahabettin, Kılıçzade Hakkı, Hüseyin Cahit, Celal Nuri gibi isimler Latin alfabesinin alınmasını savunmuşlardır. Mesela Hüseyin Cahit Yalçın, Birinci Dünya Savaşı sonrası kabinede “*Latin Harflerini kabul etmek için Maarif Vekâletini kabul edebilirim*” demiştir. Demir, 2004, 35, dn. 67; Harf inkılâbının yapılmasında, Batı ile bütünleşmek hedefinin yanı sıra İslamiyet'in “*millileştirilmesi*” amacının da olduğu belirtilmektedir. Sinan Meydan, **Atatürk İle Allah Arasında**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2009, s.787.

⁷⁹ Turhan Ouzkan, “Atatürkçü Eğitim Politikası ve Milli Eğitim”, **Atatürkçülük**, MEB Yayınları, İstanbul 1988, 122.

⁸⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, 119-120.

⁸¹ Lewis, 2000, 428.

⁸² Zürcher, 2000, 275.

Göktürk ve Uygur alfabeleri artık Türk dünyası açısından tarihe mal olmuş alfabelerdir. Bu alfabelerin günümüzde kullanılması mümkün olmadığından artık bu iki alfabe bizim açımızdan tarihî bir hatıradır. Toplumlar, müşterek noktalar etrafında kenetlenirlerse, daha güçlü hale gelebilirler. En önemli müşterek nokta dil ve alfabedir. Türk dünyası, öncelikle dil ve alfabe konusunda bir araya gelerek daha güçlü olmalıdırlar. Günümüzde Türk dünyasında yaygın olarak üç alfabe kullanılmaktadır. Bu alfabeler Latin, Arap⁸³ ve Kiril alfabeleridir. Türk dünyasının tek alfabe kullanması, arzu edilen bir husus olmakla birlikte bu, şu anda mümkün görünmemektedir. Ancak bu, hiç mümkün olmayacak anlamına gelmez ve gelmemelidir.

Türk dünyasında kültür ve ekonomik yönden güçlü olmanın ilk merhalelerinden birisi, iletişimdir. Bunun gerçekleşmesi için, günümüzde Türk dünyasının kullanmakta olduğu alfabelerin bilinmesi gerekir.

Şu halde Latin alfabesini kullanan bir Türkiye Türkü, Doğu Türkistan'daki soydaşlarının duygularını anlamak ve onlarla iletişim içine girebilmek için onların kullanmış oldukları İslam alfabesini okuyabilmelidir. Aynı husus hemen yanı başımızda Irak'ta yaşayan Türkmenlerle temas için de gereklidir. Sonuç olarak Türk dünyasında, ortak bir alfabe teşkil edilinceye kadar, kullanılmakta olan alfabelerin bilinmesi ve tanınması, bu topluluklar arasında güçlü bir dayanışmayı meydana getirecektir.

Türk dünyası açısından alfabe birliğinin olması iletişim bakımından son derece önemlidir. Ancak kısa sürede bunun mümkün olması ihtimal

⁸³ Günümüzde Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri ile Irak'taki Türkmenler Arap alfabesini kullanmaktadır.

dâhilinde görünmemektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türk ve İslam dünyasının kültürel ve ekonomik gücünü birleştirmesinin ilk şartı olan iletişimin temini bakımından hiç olmazsa şimdilik kullanılmakta olan alfabelerin bilinmesinde büyük faydalar olacaktır. Özellikle Türk kültür ve medeniyetinin ilk kaynaktan öğrenilmesi açısından Osmanlıcanın bilinmesinde çok büyük fayda vardır⁸⁴.

⁸⁴ Klaust Sarkis Gülbenkian, aslen bir Ermeni işadamıdır. 1869 yılında Üsküdar'da doğdu ve 1955 yılında Lizbon'da öldü. Royal Dutch Shell Şirketi'nden Henry Deterding ile yakın ilişkiler kurdu ve onunla birleşti (1895). 1902'de İngiliz tabiiyetine geçti. Musul bölgesi yer altı işletmesine katıldı, sonra mülkiyet ve kardan % 5 almak kaydıyla haklarını Irak Konsorsiyumuna (Fransa, İngiltere, Hollanda, ABD) bıraktı (1920). Angola-İranean Company'ye önemli oranda ortak oldu. 1940'la İran'ın Fransa nezdinde orta elçisine tayin edildi. Musaddık işbaşına gelinceye kadar ticari danışmanlık yaptı. Gülbenkian önemli bir tablo ve sanat eserleri koleksiyonu oluşturmuştu. Bu eserler 1960 yılında Lizbon'a taşındı ve Gülbänkian Vakfı Müzesi oldu. Vakfın ayrıca bütün Portekize dağılmış 150 kadar kitaplığı vardır. Öğrencilere burs sağlar, sergi ve şenlikler düzenler. Gülbenkian'ın 1955 yılında ölümü üzerine işlerini oğlu Nubar Sarkis devam ettirdi. Meydan Larousse, c. 5, s. 415; Yukarıda kimliği verilen Gülbenkian'ın Türkiye ile ilgili şöyle önemli bir hatırası vardır. Osmanlı Devleti'nin petrolerinden pay alan ve Sivaslı Ermeni olarak geçen Gülbenkian, kazandığı paralarla Halep'ten, Musul'dan, Edirne'den, Konya'dan ve İstanbul'dan binlerce yazma eser ve sanat şaheseri toplamıştır. Topladığı bu değerli eserleri sergilemek ve teşhir etme üzere dönemin başbakanı İsmet Paşa'dan Saraçhane'de bir kitap müzesi kurmak üzere müsaade istemiştir. İnönü bu teklife inanılmaz bir tepki göstermiş ve şu cevabı vermiştir: "*Eğer bu kitapları müzelere koyacak olsa idik harf inkılâbını yapmazdık*". Gülbenkian bunun üzerine kitaplarını yurt dışına çıkarmak üzere izin istemiş ve Başbakan İsmet İnönü de buna memnuniyetle müsaade etmiştir. Portekiz Devlet Başkanı Salazar Gülbenkian'ı ülkesine davet ederek dünyanın en zengin kitap müzesini Lizbon'da kurdurmuştur. **Tarihi Hakikatler**, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2005, s. 99-101.

4.2.4. Kültür Sahasında Yapılan İnkılâplar

4.2.4.1. Türk Tarihi ve Dilini Tetkik Cemiyeti (1931)

1928’de Türk ırkının Avrupalılara göre ikinci sınıf insan tipi olduğuna dair iddialar gündeme getirilmiştir. Irklar ve Tarih adlı eserinde bu ve benzeri iddiaları gündeme getiren E. Pittard’a cevap verilmesi gerekiyordu. Bu kapsamda olmak üzere Herbert George’nin Cihan Tarihinin Ana Hatları adlı eseri 1928’de yayınlandı. 1929’da tarih alanında yeni bir kütüphane oluşturuldu. 3 Nisan 1930’da Ankara’da Türk Ocakları kurultayı toplandı. 28 Nisan 1930’da Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti kuruldu. Eserde Türk tarihi en eski çağlardan Cumhuriyet’e kadar kısaca ele alınmıştır. Bu eser Türk tarihi hakkında yeni bir görüşü ortaya koymakta olduğundan “*Tarih Tezi*” olarak anılmıştır⁸⁵. 1931 yılında Türk ocaklarının kapanması üzerine Türk Ocağı Tetkik Heyetinin tüzel kişiliği ortadan kalkması üzerine kurul üyeleri 15 Nisan 1931’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’ni kurdular. Bu cemiyetin adı 1935’de Türk Tarihi Kurumu olarak değiştirilmiştir⁸⁶.

4.2.4.2. Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (1932)

Cumhuriyetin ilk yıllarında her alanda olduğu gibi Türk dili üzerinde de bazı çalışmalar yapılmıştır. 1928-1932 yılları arasında bu konuda dil

⁸⁵ Afet İnan, “Atatürk ve Tarih Tezi”, **Bellekten** III/10, Ankara 1939, s. 244-249.

⁸⁶ 3 Mart 1935 tarihinde Ulus gazetesinde şöyle bir ilan vardı; “*Ankara Birası. Sihatini sevenlere. Ulus kazancının ulusun olduğunu bilenlere müjde: Ankara birası: Avrupa’da bile az sayılar içinde tanınmış ve bütün ulusça sevilmiştir. Çünkü o hilesizdir. Çünkü o Orman Çiftliğinin bira için yetiştirilmiş arpadan yapılmaktadır. Çünkü yalnız o bira denilen bir içkidir. Çünkü o hissiyatı uluşturmaz hayatı zehirlemez. Çünkü o Türk ulusunun kendi eseridir. Orman çiftliği bira fabrikası telefon no 13 92; 18 24*”. **Ulus**, 3 Mart 1935.

heyeti oluşturulmuş bazı derleme çalışmaları yapılmıştır. 12 Temmuz 1932’de dil ile ilgili çalışmaların daha koordineli yapılabilmesi için Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Türk dili konusunda ülkemizdeki ilim adamları Eylül 1932’de Dolmabahçe Sarayı’nda Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında toplanarak çalışmalar yapmıştır. Buraya radyo sistemi kurularak bütün İstanbulluların da Dolmabahçe Sarayı’nda 26 Eylül -6 Ekim 1932 tarihleri arasında yapılmış olan dil tartışmalarını dinlemeleri sağlanmıştır.

7/8 Mart 1933’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında toplanarak kullanılmakta olan Osmanlıca ve Farsça kelimelerin karşılıklarının bulunmasına karar verilmiştir. Bunun için halk nezdinde bir anketin yapılmasına 11 Mart 1933’de başlanmıştır. Bu şekilde çalışmalar Mart ayının sonuna kadar devam etmiş ve 34. 350 kelime derlenmiştir⁸⁷. Daha sonra bu kelimeler Tarama Sözlüğü adıyla yayınlanmıştır. Türk Dilini Tetkik Cemiyeti’nin adı 1934 yılında Türk Dil Kurumu olarak değiştirilmiştir.

4.3. M. Kemal Paşa’nın Lisan Anlayışı

M. Kemal Paşa 1930–38 yılları arasında üç farklı dil anlayışını benimsemiştir.

1. 1930-34 arası
2. 1934-36 arası
3. 1936-38 arası⁸⁸.

⁸⁷ ATAM, 2011, C. II, 230.

⁸⁸ Yavuz Bülent Bakiler, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile Yapılan Röportaj”, **Hisar Dergisi**, Kasım 1966.

4.3.1. 1930-34 arası

M. Kemal Paşa 1930-34 yılları arasında Türkçe'nin hiçbir dilden kelime almak ihtiyacında olmadığını düşündü. Bu bakımdan dildeki bütün Arapça ve Farsça kelimelerin atılması gerektiği kanaatine vardı⁸⁹. 1932 yılında Türk Dilini Tetkik Cemiyeti kurduktan sonra Kemal Paşa, çevresindeki bütün yazarlara, tamamen “öztürkçeyle” yazmalarını emretti. Hatta o kadar ki, ”şey” kelimesi Arapça olduğundan bu kelimeyi bile yasakladı⁹⁰. Bir akşam Çankaya'da İçişleri bakanı Şükrü Kaya, tamamen “öztürkçe” kelimelerden meydana gelen bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan hiç kimse bir şey anlayamadı. Kemal Paşa Falih Rıfkı'yı masanın yanına oturttu ve şunları söyledi; “Çocuk! Dili bir çıkmaza sokmuşuzdur. Hiç kimse dili bu çıkmazda bırakmaz. Türkçeyi bu çıkmazdan biz kurtarmalıyız”.

M. Kemal Paşa 1934 yılında bu yanlış dil anlayışından geri döndü. Bin yıldan beri konuşa konuşa Türkçeleştirdiğimiz, atasözlerimizi ve yazılı edebiyatımıza nakışladığımız kelimeleri ”*Bunlar öztürkçe değildir*” iddiasıyla dilimizden çıkarıp atmanın çok yanlış ve tehlikeli olduğunu fark etti.

⁸⁹ Bu dönemde ibadet dilinin de Türkçe olması konusunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Ezan Türkçeleştirilmiştir. Salatüselam da Türkçeleştirilmiştir. Diyanet İşleri Reisliği, 6.3.1933 tarihli bir yazı bütün müftülüklere bu konuda genelge göndermiştir. Söz konusu genelgede, salatüselam şöyle Türkçeye çevrilmiştir; “*Tanrı elçisi Muhammed Salat Sana Selam sana, Tanrı Sevgilisi Muhammed Salat Sana Selam Sana, Tanrı Elçileri Salat Sizlere Selam Sizlere*”. Aynı genelgede Türkçe Tekbir şöyle Türkçeleştirilmiştir; “*Tanrı uludur tanrı uludur / Tanrıdan başka tanrı yoktur / Tanrı uludur tanrı uludur / Hamd ona mahsustur*”. **BCA**, 030. 10. 26. 150. 01.

⁹⁰ Bu konuda Falih Rıfkı Atay şunları söylemektedir; “*Ben kolay yazan bir kimseyim. Fakat Atatürk'ün bu tasfiyecilik anlayışı yüzünden, yarım sütunluk bir yazı için, bir masa etrafında dört saat dönüp durduğumu hatırlarım*”

4.3.2. 1934–36 arası

M. Kemal Paşa 1934'den itibaren Türkçülerin dil anlayışını benimsedi. Bu görüş doğru ve ilmî bir görüştü. Türkçülerin görüşü şöyleydi; *“Türkçeleşen kelimeler hangi kökten gelirse gelsin, Türkçedir.”* Kemal Paşa bir gece Çankaya'da Ahmet Cevat'ın⁹¹ kendisine sunduğu bir listeyi okuyarak şöyle dedi; *“Arkadaşlar! Bu listedeki kitap, kâtip, mektup, kalem bizimdir. Çünkü bu kelimeler tamamen Türkçeleşmişlerdir. Ama aynı kökten gelen 'ketebe, yektubü, lem yektüp, en yektüp, iktip, ektip, Arap'ındır”.*

4.3.3. 1936–38 arası

1936 yılından itibaren Kemal Paşa daha farklı bir dil anlayışını benimsedi. Güneş Dil Teorisi olarak bilinen bu tezi Kemal Paşa'ya Dr. Kverniç isimli bir Avusturyalı telkin etmişti⁹². Dr. Kverniç'i Kemal

⁹¹ Neşeli anlarında Atatürk, Ahmet Cevat ile eğlenmeyi severdi. *“Cevat Bey, sizin karakol kelimesi üzerinde yaptığınız etimolojiyi bu arkadaşlara da anlatır mısınız?”* dedi. Anlaşılan Ahmet Cevat bu sıralarda Atatürk'e etimoloji üzerine bir etüt sunmuştu. A. Cevat *“kol müfreze, kara da bildiğimiz toprak, yani toprak üzerinde gezen kol demek olsa gerek. Karakolu olduğu gibi deniz kolu da olur”*, diye izah etti. Atatürk, *“Bizim Ahmet Cevat Bey, Şemsettin Sami'den bir adım bile ileri gidememiş. Cevat'ın yaptıkları etimolojiler bize şu fikrayı hatırlatıyor: Padişahlardan biri vezirine, “Halk konuşurken sarık marık, giyim miyim, pabuç mabuç der. Sarığı, giyimi, pabucu anladık; marığı, miyimi, mabuçu da ne oluyor demiş. Akıllı vezir bir müddet düşündükten sonra; şevketlimin mübarek başındaki sarık, kullarının fakir başındaki marık; haşmetlümün üzerindeki elbise giyim, kölenizin üzerindeki miyim; devletlümün mübarek ayaklarındaki pabuç, bendelerinin ayağındaki ise mabuçtur, diye izah etmiş. Ahmet Cevat'ın etimolojileri de bu vezirin etimolojilerine benzer.”* Atatürk'ün bu fikrasına hepimiz gülüştük. Ahmet Cevat, kendisi de güldü. Atatürk'ün bu şakasında, kendisini kırk yıllık dilci sayan A. Cevat Emre'ye bir ders vardı. .Abdülkadir İnan, *“Atatürk Devrine Ait Bir Hatıra”*, **Türk Kültürü**, Kasım 1969.

⁹² Erik Jan Zürcher, **Modern Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 276.

Paşa'ya Yakup Kadri tanıştırmıştı. Kverniç konuyla ilgili görüşünü şöyle anlattı; “*Efendim, ilk insan güneşi gördüğü zaman ağzından ilk defa (A) sesli harfini çıkardı. Sonra çeşitli tabiat hadiseleri karşısında a-ö, u-ü, ı-i, e sesli harflerini telaffuz etti. İlk insanın yine ilk hecesi (AĞ) oldu. (AĞ) aynı zamanda güneş demektir. İlk insan Türk'tür. Dolayısıyla ilk lisan/dil Türkçedir. Sonuç olarak dünyanın bütün dilleri Türkçeden doğmuştur*”.

Türk bilim adamları tarafından şüpheyle karşılanan bu nazariyeye Atatürk heyecanla sarıldı. Ve bu nazariyenin incelenmesi için Türk Dil Kurumu'na emir verdi. Kurum 1936'da Güneş Dil Teorisini resmen kabul etti⁹³. Bu tarihten sonra Dil ve Tarih Coğrafya fakültesine Güneş Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri dersleri konuldu. Prof. H. Reşit Tankut, Kemal Paşa'nın ölümüne kadar bu dersleri okuttu. Hatta Arapçanın ve İngilizcenin bile Türkçeden doğduğuna dair yazılar yazan ilim (!) adamlarımız oldu. 1940'lı yıllardan sonra bu uygulama kaldırılmıştır⁹⁴.

4.4. Sosyal Hayatı Düzenleyen İnkılâplar

Sosyal hayatı düzenleyen düzenlemelerden birisi kıyafet ile ilgilidir. 2 Eylül 1925'de kıyafet hakkında kararname çıkarılmıştır. Bu kararname ile din adamları, dinî kıyafetlerini sadece görevlerini ifa ederlerken giyeceklerdir⁹⁵.

⁹³ Zürcher, 2000, 277; Konuyla ilgili ayrıca bkz. ATAM, 2011, C.II, 199-200.

⁹⁴ Zürcher, 2000, 278.

⁹⁵ 1932 yılında M. Kemal paşa ile bir mülakat yapan Yunanlı gazeteci Madam Spanuidi'nin Türk “devrimleriyle” alakalı değerlendirmesi şöyledir; “*Gazi bir kalem darbesiyle Türkiye'yi eski bağınazlığa, yabancı ekonomik tutsaklığına zincirle bağlayan bütün çocukça unsurları yıkıyor, Medreseleri, tekkeleri ortadan kaldırıyor ve onların yerine okulları kuruyor. Latin alfabesini kabul ettiriyor ve her mahallede açılan millet okullarında bu harfleri herkesin öğrenmesini zorunlu kılıyor*”. Borak, age, s. 76.

4.4.1. Şapka İnkılâbı

Osmanlı döneminde kılık-kıyafet konusunda birlik ve beraberliğin sağlanması konusunda ilk teşebbüs II. Mahmud'dan önceki dönemde münferit olarak bazı düzenlemeler yapılmıştı. Mesela III. Selim devrinde (1789-807) Müslümanların başlık ve ayakkabılarının sarı, Ermenilerin kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin de mavi olması şeklinde bir uygulama yapılmıştır. II. Mahmud döneminde memurlar ve askerlerle ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Şapka Hristiyanların başlığı olduğundan alınmamış ve onun yerine fes alınmıştır. Bu başlık sadece memur ve askerler için mecburi olduğundan halk serbest bırakılmıştır. İlimiye sınıfına mensup olanlar sarık, halkın bir kısmı kalpak bir kısmı da keçe külâh giymişlerdir. II. Abdülhamid döneminde benimsenmiş olan İslam birliği politikasının simgesi olarak görülen fes benimsenmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanında etkili olan İttihatçılar, II. Abdülhamid'e muhalif olduklarını göstermek için kalpak giymeyi tercih etmişlerdir. İhtiyaç duyulan fesin büyük bir kısmı Avusturya'dan ithal edilmekteydi. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine bu ülkeden gelen mallar boykot edilmiş, fesin yerine kalpak giymeye başlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında şapkanın özelliklerini taşıyan Enveriye veya Kabalak adını taşıyan başlık askerleri giydirilmişti⁹⁶.

Mustafa Kemal Paşa Batı medeniyetinin bir bütün olarak alınmasından yana olduğundan şapkanın Türk toplumu tarafından giyilmesini istiyordu. Paşa kıyafet konusunda önemli konuşmalarından birisini 31 Ocak 1923'de İzmir'de yapmıştı. Şapka ve kıyafet konusunda

⁹⁶ ATAM, 2011, C. II, 250.

Paşa'nın düşüncesi Hüseyin Cahit Bey ile aynıdır. Hüseyin Cahit Bey Şubat 1924'de bu konudaki fikrini ortaya koymuştu. Buna göre din adamların dışındaki kişiler sarık ve cüppe giymeleri yasaklanmalıdır.

19 Ağustos 1925'de Kastamonu'dan gelen bir heyet Mustafa Kemal Paşa'yı davet ettiler. Bu daveti kabul eden Paşa, 23 Ağustos'ta Kastamonu'ya gitti. Kastamonu girişinde kendisini karşılayan kalabalığın yarısının elinde panama şapkası vardı. Burada yapmış olduğu konuşmasında şapkanın giyilmesi gerektiğini ifade etti. Aynı gün Çankırı'ya gelen Mustafa Kemal Paşa burada da şapkadan söz etti. 1 Eylül 1925'de Ankara'ya döndüğünde Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanların başları açık ve ellerinde şapka vardı. Paşa da onları şapka ile selamladı. 22 Eylül 1925'de Paşa Bursa'ya geldiğinde kendisini karşılayanların şapkalı olmasından çok memnun oldu. Maraş'ta da bütün memurlar ve görevliler şapka giymişlerdi⁹⁷. 17 Ekim 1925'de Paşa Konya'ya geldiğinde Akşam lisesinin önünde toplanan öğrenciler eski feslerini yırtarak yakmışlardır⁹⁸.

Bu konuda basın da üzerine düşen görevi yapmıştı. Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet gazeteleri şapka konusunda halkı “*bilinçlendirmişlerdir*”. Hâkimiyet-i Milliye'de Falih Rıfki ve Ahmet Ağaoğlu, Siirt milletvekili Mahmut Bey bu konuda “*çok önemli*” yazılar yazmışlardır. Yunus Nadi'ye göre İstanbul halkı şapka inkılabını “*içten benimsemiştir*”. Ayvalık Müftüsü Mehmet Şakir Efendi de bu konuda “*örnek bir davranış sergilemiştir*”. Mehmet Şakir Efendi “*şapkalı bir*

⁹⁷ ATAM, 2011, C. II, 221–222.

⁹⁸ ATAM, 2011, C. II, 379.

resmini” gazetelere vererek bu “önemli” inkılabı katkı sağlamıştır⁹⁹. 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan bir kanunla¹⁰⁰ şapka giyilmesi kabul edildi¹⁰¹. Bu kanun ile devlet memurlarına şapka giymek mecburiyeti getirildi¹⁰². Bütün vatandaşlar da aynı kapsamda değerlendirilmiştir¹⁰³.

Mustafa Kemal Paşa şapka giyilmesi konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *“Efendiler, milletimizin başında cahil, gaflet ve taassubun ve terakki ve medeniyet düşmanlığının, ayırıcı göstergesi gibi telakki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkeyi giymek ve bu suretle, Türk milletinin, medenî sosyal hayatından, zihniyet itibariyle de, hiçbir farkı olmadığını göstermek bir gereklilik idi. Bunu, Takrir-i Sükûn kanununun yürürlükte olduğu zamanda yaptık. Bu kanun yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Fakat bunda, kanunun yürürlükte olması kolaylık sağladı denilirse de bu, çok*

⁹⁹ ATAM, 2011, C. II, 222.

¹⁰⁰ Şapka ile ilgili kanun görüşülürken Konya milletvekili Nureddin Paşa muhalefet etmiştir. ATAM, 2011, C. II, 222.

¹⁰¹ Bir gazetemizin naklettiğine göre, İngiliz araştırmacı yazar Paneth “Turkey at the Crossroads (Türkiye Yol Ayırımında)” isimli kitabında Şapka İnkılâbının yapıldığı günleri şöyle anlatmaktadır; *“Avrupa şapka imalatçıları altın günler yaşadılar. Gemiler dolusu fötr, panama, kasket ne varsa İstanbul’a gönderildi. İtalyan Borsalino kardeşlerin şapka yüklü gemisi İstanbul limanında idi. Zaten. Şapkanın gündeme gelmesiyle birlikte, geminin yükü alalacele gümrükten geçirildi. Borsalino kardeşler bu işten büyük bir kâr elde ettiler. İstanbul’da erkeklerin kafalarında kâğıt şapkalar, hatta kadın şapkaları bile vardı.”* **Güneş** gazetesi Pazar eki, 2 Eylül 1990; Ayrıca bkz. Mustafa Selim İmece, **Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri**, Ankara 1959.

¹⁰² Atatürk başka bir konuşmasında şunları söylemiştir: *“Her milletin kendine mahsus gelenekleri, görenekleri ve özellikleri, kendine mahsus millî hususiyetleri vardır. Hiçbir millet aynen diğer milletin mukallidi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne de kendi milliyeti dâhilinde kalabilir. Bunun neticesi şüphesiz ki hüsrandır”*. Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, II**, s. 45.

¹⁰³ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 176.

doğrudur. Gerçekten, Takrir-i Sükûn kanununun yürürlükte olması bazı mürtecilerin, milleti geniş miktarda zehirlemesine meydan verilmemiştir”¹⁰⁴. 3 Aralık 1934’de Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun çıkarılarak, dinî kıyafetlerin sadece ilgili dinin en yüksek temsilcisi tarafından giyilebileceği hükmü getirilmiştir. Şapka kanunu çıkarıldıktan sonra şapka giymeyenlere çeşitli cezalar verilmiştir. 13 Mart 2014 tarihinde TBMM’de yapılan bir düzenlemeyle şapka giyilmemesiyle ilgili cezaî müeyyideler iptal edilmiştir. Yani bu tarihten sonra şapka giymek istemeyenlere para veya hapis cezası verilemeyecektir.

4.5. Diğer Düzenlemeler

4.5.1. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması

Bernard Lewis’in de dediği gibi “*Laikliğe karşı en güçlü direnç dervişlerden gelebilirdi*”¹⁰⁵. Bu düşüncelerle 2 Eylül 1925’de tekke ve

¹⁰⁴ **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 895; Şapka İnkılâbı konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Konuyla ilgili Yılmaz Altuğ’un yorumu şöyledir; “*Şapka ve kıyafet inkılâplarının yüzeysel ve şekli bulunup küçümsemesi tasvip olunamaz. Aslında bu inkılapları küçümseyenler, Atatürk inkılâplarının tamamını bile bazen üst yapı devrimi diye hafife almak istemektedirler ve her seferinde milletimiz ezici çoğunluğu ile bunlara layık olduğu cevabı vermektedir. Çünkü Türk milleti Atatürk inkılâplarını benimsemiştir... Bu itibarla adeta Türk erkeğininim kafasıyla eşdeğerde görülen fesin yasak edilmesi ve o kafaya, o başa şapka giydirilmesiyle, başın içinde de inkılâpların öngördüğü müspet ilim doğrultusundaki düşünce ve kafa inkılâbını başarmak mümkün olacaktır*”.

Falih Rıfki Atay’ın yorumu ise şöyledir; “*Şapka, Atatürkçü düşünceyi Osmanlı ıslahat hareketlerden tavizci ve dengeci olmamak karakteri ile ayırır. Atatürk, denizkızı masalına inanmıyordu. Ya balık, ya insan vardır. Atatürk geri bir memlekette medeniyet meselesi halledilmedikçe hiçbir meselenin halledilemeyeceğini biliyordu. Şarklı-Garphya inanmıyordu. Şapka bir başlık taklidi değil, düşünce inkılabının sembolü idi*”. ATAM, 2011, C. II, 257.

¹⁰⁵ Lewis, 2000, 405.

zaviyeler kapatılmıştır. 30 Kasım 1925’de bu düzenlemeyi teyit eden bir kanun daha çıkarılmıştır.

4.5.2. Takvimde Düzenleme

Osmanlı Devleti bir dünya devleti olduğundan farklı unsurlar değişik takvimler kullanmışlardır. Müslümanlar Hicret, Ortodokslar Ortodoks ve Katolikler de Gregoryen takvimi kullanmışlardır. Devlet işlerinde Osmanlı yönetimi 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar Hicri/Kamerî takvim kullanılmıştır. 1839’dan sonra Mart ayı yılbaşı olarak kabul edilmiş ve Hicri takvimin yanında Rumî takvim de kullanılmaya başlanmıştır. 1916 yılında bir düzenleme yapıldı. Buna göre 15 Şubat 1916 tarihinin ertesi günü 1 Mart 1917 olarak kabul edilmiştir. Böylece Batı ile olan takvim farkı ortadan kalkmış oldu. 1918’de bir düzenleme daha yapılarak Ocak ayı yılbaşı kabul edilmiştir¹⁰⁶. 26 Aralık 1925’de Rumî ve Hicrî takvimler ilga edilerek Miladi takvime geçilmiştir¹⁰⁷.

¹⁰⁶ ATAM, 2011, C. II, 263.

¹⁰⁷ 1840 yılından itibaren Hicrî-Kamerî ve Malî (Rumî) takvim birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım, beynelmilel (milletlerarası) takvimin kabulü olan 26 Birinci Kanun 1341 (26 Aralık 1925) tarihinde BMM’nin kabul ettiği 698 sayılı kanunla son bulmuştur. Bu kanuna göre 1 Kanun-ı Sani (Ocak) 1926 tarihinden itibaren miladî kanun kullanılmaya başlanmıştır. Yücel Dağlı, Hamit Pehlivanlı, **Gazi Ahmed Muhtar Paşa Takvîmü’s-sinîn**, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1993, s. IX; Karabekir Paşa 1920 yılında miladî takvime geçilmesini teklif etmiştir. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 160; Şevket Süreyya Aydemir İstiklal Mahkemelerinin başkanlarından Ali Çetinkaya’nın miladî takvime geçmeden önceki tutumuyla ilgili bir hatırasını şöyle anlatıyor. Hatıra kendisinin yargılandığı istiklal mahkemesinde geçmektedir; “*Başkan (Ali Çetinkaya) sakindi, her zaman hiddetli üye sağında oturuydu. Savcı, daracık kahkeme oasının bir köşesine şöylece ilişmişti. Başkan suallerini soruyordu. Fakat cevapların arasında ben, bir miladî tarih kullanınca birden iş d eişti. Başkanın yüzü karıştı. Kaşları çatıldı. Başu kıpkırmızı oldu. Hiddetinden titriyordu;*

4.5.3. Saat, Rakam ve Ağırlıkla ilgili Düzenleme

Osmanlı Devleti'nde alaturka saat¹⁰⁸ kullanılmaktaydı. 1912 yılında bu saatle birlikte alafanga saat ta kullanılmaya başlanmıştır. 26 Aralık 1925'de günü 24 saat ve günün başlangıcını gece yarısı olarak kabul eden sistem kabul edilmiştir¹⁰⁹. 20 Mayıs 1928'de milletlerarası rakamlar

-1923 ne demek? Diye bağırdı, 1923 de ne oluyormuş? Babalarımız da bu tarihi mi kullanırdı? Bizim tarihimize ne olmuş ki? Bunları nereden çıkarıyorsunuz?''.
Şevket Süreyya **Aydemir, Suyu Arayan Adam**, s. 307-308.

¹⁰⁸ Alaturka saat, ezanî saat demektir. Bu saat sisteminde güneşin batışı (akşam ezanını) 12 olarak kabul edilir.

¹⁰⁹ Alaturka olarak ifade edilen sistemle ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır; "Bu sistemin birkaç tane çeşidi mevcuttu, fakat en yaygın olanı güneş battığı anda (akşam ezanı ile aynı an) saati 12 olarak kabul eden çeşididir. Buna ezanî saat denir. Terk edilmemesi gerektiğini söylemiştim. Bence bu sistemin tuhaf bir tarafı yoktu, saatlerin güneşe göre ayarlanması çok da zor değildi, zira tâ sultan ikinci Abdülhamid han devrinde kendini ayarlayan ezanî usul saatler vardı. İki sebepten ötürü mevcut sisteme geçiş yapıldı, birincisi ulus devletlerdeki standardizasyon uygulaması, diğeri de beynelmilel ticaret idi. birinci sebebi ele alalım. Az da olsa anlaşılır bir durum bu, fakat standardizasyon uygulaması bir raddeden sonra tuhaf bir hale geliyor. meselâ bütün ülkede tek bir saat dilimini kullanabilmek için sistemde değişikliğe gidiliyor ve bu sebeple ülkenin bir mıntıkası hiç alakası olmayan bir saat dilimine giriyor. Yani ezanî saat usulüne devam edilse böyle bir hadise gerçekleşmezdi. Neden? Çünkü her mahallin saati kendi meridyenine göre ayarlanırdı. İkinci sebep, beynelmilel ticaret. Bu açıkçası anlamsız bir sebeptir. Ezanî saatin misal Hong Kong'la yapılan ticarete ne tür bir zararı olabilir anlamış değilim. Yani mevcut sistemde de sorun teşkil etmeli o zaman, aynı saat sistemini kullandığımız hâlde arada altı saatlik bir fark söz konusu. Ha seyahatlerde karışıklık olmaması için mevcut sistemi kullanırsın, ama ticarete pek bir anlam ifade etmez. O kadar saçma bir sebep ki daha da hakkında fazla yazmak istemiyorum. Bu tıpkı hafta sonu tatilinin cuma gününden pazar gününe alınması kadar komik. Bize ne Batı'da pazar gününün hafta sonu olmasından? Hem biz ezanî saati kullanmaya devam etseydik ve teferruatlarını halledip güzel bir sistem kursaydık eminim pek çok Müslüman ülke bizi örnek

kabul edilmiştir. 1931 yılında daha önce kullanılan endaze, okka ve arşın gibi birimler kaldırıldı. Bunların yerine Avrupa'daki onluk sistem kabul edildi.

4.5.4. Hafta Tatili

Osmanlı Devleti'nde bütün topluma yönelik bir hafta tatili uygulaması yoktu. Merkez teşkilatı olarak Osmanlı Devleti'nde zaman zaman pazartesi ve Perşembe günleri tatil olarak uygulanmıştır. Son dönemlerde Perşembe öğleden sonra Cuma günü tatil yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra haftada bir gün tatil günü olması yönünde fikirler gündeme gelmiştir¹¹⁰.

2 Ocak 1924 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle hafta sonu tatilinin Cuma günü olmasına karar verilmiştir¹¹¹. Kısa bir süre sonra Cuma gününün tatil olarak seçilmesinde “*isabetli olunmadığı*” anlaşılmıştır Çünkü Batı'da “*Cuma günü değil Pazar günü*” tatil yapılmaktaydı.

alıp bu sisteme geçirdi. Hele bir de halife başta olsaydı seve seve geçerlerdi” [https://eksisozluk.com/alaturka-saat--312389\(7.2.2019;09:47\)](https://eksisozluk.com/alaturka-saat--312389(7.2.2019;09:47)).

¹¹⁰ Bir kaynakta Cumhuriyet döneminde hafta tatilini meselesinin gündeme gelmesiyle ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır; “*Çalışanların hiç dinlenmeden devamlı çalışmaları, onların yıpranması demektir. Eski din inançlarına göre tanrı bile dünyayı altı günde yarattıktan sonra yedinci günü istirahat etmişti(!) Kutsal kitaplarda ilk kez Tevrat'ta istirahat günü: 'altı gün çalış yedinci gün istirahat et' ifadeleriyle belirtilmiş idi. Batı memleketlerinde bu esasa dayanılarak kabul edilmiş olan hafta tatilini, sonraları laik hale gelen devletler de tanımuşlardır*”. ATAM, 2011, C. II, 266.

¹¹¹ Taş, agm, **Türkler**, C. 16, 360; Atatürk 16 Mart 1923 tarihinde Adana esnafıyla yapmış olduğu bir görüşmede Cuma ve Cuma tatiliyle ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Biliyorsunuz ki, şeriatta Cuma namazından maksat, herkesin dükkânlarını kapatarak, işlerini bırakarak bir arada toplanmaları ve İslamların umuma ait meseleler hakkında dertleşmeleri idi. Cuma günü tatil yapmak, şeriatın da emri icabıdır*”.Evsile, 1999, s. 19.

Batıyla bütünleşmek adına 27 Mayıs 1935’de bir düzenleme daha yapılarak Pazar günü tatil günü olarak kabul edilmiştir¹¹². Aynı gün ve aynı kanun maddesiyle dinî ve millî bayram günlerinin tatilleri de tayin edilmiştir. Buna göre; Ramazan Bayramı 3, Kurban Bayramı 4, 28 Ekim öğleden sonra başlamak üzere 29, 30 Ekim günleri Cumhuriyet Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 22 Nisan öğleden sonra 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı, 1 Mayıs Bahar Bayramı, 31 Aralık öğleden sonra ve 1 Ocak günü yılbaşı bayramı olarak tatil kabul edilmiştir. Hafta sonu tatili 35 saatten az olmamak üzere Cumartesi günü saat 13.00’te başlar. 1973 yılında Cumartesi günü de tam olarak tatil kabul edilmiştir. 17 Mayıs 1981’de yapılan yeni bir düzenleme ile (2429 sayılı kanun) 27 Mayıs ve 1 Mayıs günlerinin resmi tatil günü olmaktan çıkarılmıştır.

4.5.5. Soyada Kanunu ve Lakapların Yasaklanması

21 Haziran 1934 tarihinde soyadı kanunu kabul edildi. Buna göre; her Türk vatandaşı, öz adının yanında bir de soyadı almak zorunda olacaktı. Soyadları Türkçe olmak mecburiyetindeydi. Rütbe, memuriyet, yabancı ırk ve millet isimleriyle ahlaka aykırı ve komik isimler soyadı olarak alınamayacaktı. Böylece daha önce kullanılmakta olan lakaplar yasaklanmıştır. 24 Kasım 1934 tarihinde çıkarılan özel bir kanunla Kemâl¹¹³ Paşa’ya, “Atatürk” soyadı verildi¹¹⁴. Ayrıca bu soyadın

¹¹² Osmanlı’da ülke genelinde Cuma günü resmî tatil değildi. Sadece II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele döneminde bazı beldelerde Cuma gününün tatil olması için il encümenlerinden bazı kararlar alınmıştı. Zürcher’in belirttiğine göre diğer inkılaplar ama özellikle sosyal düzenlemeler İslam dünyasıyla olan bağları kesmek için düşünülmüştür. Zürcher, 2000, 273.

¹¹³ Mustafa Kemal Paşa’nın ön adı (Kemal) bir süre “Kamal” olarak kullanılmıştır. 1935 genel seçimlerinde, basında yer alan “*Türk ulusundan itimat isterim*” başlıklı beyannamesinde Atatürk’ün adı, “*Kamâl*” şeklinde yer

başkalarınınca kullanılması yasaklanmıştır. 29 Kasım 1934’de ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve

almıştır. Aynı tarihli gazetede Anadolu Ajansı tarafından “Atatürk’ün özadı” başlığıyla şu açıklama yer almıştır; “Bugünkü tebliğde Önder Atatürk’ün özadınının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebep ve temeli anlaşıldı. İstihbaratımıza nazaran, Atatürk’ün taşıdığı Kamâl adı bir Arapça kelime olmadığı gibi, Arapça Kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir. Atatürk’ün muhafaza edilen özadı, Türkçe ‘ordu ve kale’ manasına olan ‘Kamâl’dir. Son-â- üstündeki tahfif işareti-l-i yumuşattığı için teleffuz hemen hemen arabça ‘Kemal’ telaffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir”. **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1935.

- ¹¹⁴ M. Kemal Paşa için düşünülen soyadları şunlardı; Etel-Etil (Türk kahramanın adı. Etel, büyük nehir anlamını taşır. Bugün yaşayan adı İdil, Volga). Etelalp (Oğuznamedeki şekliyle. Bu adı Altaylılar kullanmıştır). Arız (Türk kahramanlarından). Ulaş (Bir Türk kahramanının adıdır. Ulaş oğlu Salur Kazan). Yazır (Bir Türk kahramanının adı. Yağlıkçı oğlu Yazır). Emen (Bir Türk kahramanının adı. Ucen oğlu Emen Beg). Çoğuş (Güneş-ışık). Salır (Türk kahramanlarından birinin adı. Salır, Salur Kazan). Begit (Sağlam, kavi). Ergin (irfan sahibi, mütekâmil). Tokuş (Bir Türk büyüğünün adı. Ertokuş, Cengâver). Beşe (mümtaz-seçkin). Listedeki bu isimler Mustafa Kemal Paşa’ya iletildiğinde “arkadaşlarla bir görüşelim” diyerek sonraya bırakmıştır. Daha sonra yapılan bir toplantıda, Saffet Arıkan’ın bulunduğu “Türkata-Türkatası’ soyadları kendisine söylendiğinde yanında bulunanların fikrini almıştır. Konya milletvekili Naim Hazım (Onat) şöyle bir teklifte bulunmuştur. “Türkata-Türkatası gerek yazılış gerekse söyleyişte bana biraz tuhaf geliyor. Arkadaşlar tarihimizde bir Atabey sözü vardı. Anlamı da yine biliyorsunuz: Bey’in Emir’in Şahzade’nin hatta Hükümdar’ın ilimde iradede askerlikte mürebbisi, danışmanı, hocası demektir. Atabey kullanılmış, tarihe geçmiş bir unvandır. Bu unvanı taşıyan birçok Türk büyüğü vardır. Binaenaleyh biz de Türk’e her alanda atalık etmiş Türklüğü kurtarmış istiklaline kavuşturmuş olan büyük Gazi’mize “Atatürk” diyelim, bu soyadı verelim. Bu hem şivemize de dahu münis, daha uygun gibi geliyor”. Bu teklif kabul edilmiştir. Ahmet Atalay, **Milli Mücadele’de Konya Kuva-yı Milliyecileri**, C. 2, Konya 1997, s. 30.

hazretleri gibi bazı lakap ve unvanların kanun karşısında ve resmi belgelerde kullanılması yasaklanmıştır¹¹⁵.

4.6. Atatürk İlkeleri

“Atatürk ilkeleri” olarak ifade edilen prensipler CHP’nin amblemi olan 6 Ok’ta ifade edilmiştir¹¹⁶. Bu prensipler 1937 yılında Anayasaya

¹¹⁵ Bu düzenlemenin yapıldığı tarihlerde “*sınıf farkı oluşturması, içtimaî hususiyet ve üstünlük meydana getirmesi*” gibi gerekçeler öne sürülmüştür. ATAM, 2011, C II, 265.

¹¹⁶ Zaman zaman “Atatürkçülük veya Kemalizm” şeklinde bir isimlendirme yapılmaktadır. “Millî Mücadele yıllarında M. Kemal Paşa Anadolu’ya geçtikten sonra “Kemali” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu, daha sonraki dönemlerde “Kemalist” olarak ifade edilmiştir. İstiklal Mücadelesinin ilk beş ismi arasında bulunan ve hatta M. Kemal Paşa’nın 7 Temmuz 1919’da Erzurum’da resmi görevinden istifa ettiği sıralarda O’na vermiş olduğu destekle Millî Mücadele’nin kaderini tayin eden Kazım Karabekir Paşa “Kemalist” kavramına itiraz etmektedir. Karabekir Paşa’nın “Kemalist” kavramıyla ilgili değerlendirmesi şöyledir; “*Batı’nın bugünkü varlığımızı, geçen devrelere benzetmek istemesindeki hedefi görelim ve Türk’ün bu varlığına Kemalist namını vermekle, ne zehirli maksatlar güttüğünü bilelim. Kemalist tabiriyle bir taraftan Türk varlığını şahıs ile geçerli göstererek milletimizi âleme gelişmemiş tanıtmak suretiyle idrakini küçültmek ve diğer taraftan da bu varlığın bütün milletin imanına değil herhangi bir başa bağlı bir parti, bir çete vaziyetinde ilan ederek bu istiklal ruhunun bütün İslam milletlerine yayılmasına meydan vermemek korkusundandır*”.

Kemal Paşa istifa ettiği sırada Karabekir Paşa’nın emrinde 15. Kolordu vardı. Aynı tarihlerde Genelkurmay Başkanlığı tarafından kendisi M. Kemal Paşa’nın yerine 3. Ordu Müfettişi tayin edilmiş ve M. Kemal Paşa’nın tutuklanarak İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir. Karabekir Paşa M. Kemal Paşa’yı tutuklamadığı gibi kendisine en büyük desteği vermiştir. Bu destek Millî Mücadele tarihinde çok önemlidir.

1931 parti kurultayında, Kemalizm olarak bilinen ve daha sonra 1937’de Anayasa’nın 2. maddesine dâhil edilen altı prensip kabul edilmiştir. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 314; Ayrıca bkz. Yavuz Abadan, **Atatürk ve İlkeleri, Atatürkçülük Nedir?** İstanbul 1965. Yavuz Abadan, **İnkılâp Tarihine Giriş**, Ankara 1963; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Stephan Ronart, **Bugünkü Türkiye**, (Çev. B:T: Şaman), Devlet Basımevi, İstanbul 1934.

dâhil edilmiştir. Anayasanın ikinci maddesine şöyle konulmuştur; “*Türkiye Cumhuriyeti, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıdır*”¹¹⁷. Atatürk ilkeleri ve kısaca açıklamaları şöyle yapılabilir:

4.6.1. Cumhuriyetçilik

“*Cumhuriyet*” kelimesi Arapça “*cumhur*” kelimesinden türetilmiştir. Halk, ahali, büyük kalabalık demektir. Kelimenin Latincesi “*Les Publica*”, Fransızca karşılığı “*La Republique*”dır. “*Les Publica*” ifadesi siyasi ve tarihi gelişimin etkisi altında demokratik bir rejimde kamu ve halk hizmetlerinin görüldüğü bir devlet yönetimi için kullanılmıştır. Cumhuriyet kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamıyla egemenliğin halka ait olduğu hususunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Dar anlamda ise devlet başkanının doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından belli bir süre için seçilmesini ifade etmektedir¹¹⁸.

Bir başka yönüyle Cumhuriyet, hem devlet şekli hem de hükümet olarak anlaşılmaktadır. Devlet şekli olarak Cumhuriyet, egemenliğin bir kişi veya zümreye değil, toplumun tamamına ait olduğunu ifade eder.

¹¹⁶ Bir görüşe göre altı ok Yeni Osmanlı (Jön Türk) hareketiyle başlayıp, Meşrutiyetlerden, Kemalist inkılaptan, 27 Mayıs’tan geçerek 28 Şubat’a kadar uzanan Türkiye devriminin bir programıdır. 150 yıllık bir devrimci pratik içinde billurlaşmıştır. Altı ok ulusal olduğu gibi aynı zamanda uluslararası bir programdır. Hem kaynakları açısından hem de geçerli olduğu alan sebebiyle dünyalıdır. Fransız İhtilali’nin yolunu takip ederek oluşmuştur. Altı ok diğer taraftan da 1917 Sovyet inkılabından da beslenmiştir. Perinçek, Kemalist Devrim -3, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 7-8, 12; Altı ok ile ilgili olarak değerlendirmeler için bkz. Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1969, 209 vd; Mahmut Goloğlu, **Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku**, Ankara 1973; Kemalizm bazen “Türk dini” olarak isimlendirilmektedir. Zürcher, 2000, 265.

¹¹⁷ ATAM, 2011, C. II, 310.

¹¹⁸ Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, s.26.

Devlet olmanın şartlarından birisinin egemenlik olduğuna göre, bu anlamda cumhuriyetin bir devlet şekli olarak görülmesi gerekir¹¹⁹.

20 Ocak 1921 tarihinde çıkarılan ve cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan Teşkilat-i Esasiye kanununun¹²⁰ 29 Ekim 1923 tarihinde yapılan değişikliğin birinci maddesi “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekli Hükümet-i cumhuriyettir*” olarak düzenlenmiştir. Bu kanun maddesinden de anlaşılacağı gibi cumhuriyetin ilk yıllarında “*cumhuriyet*” kavramı hükümet şekli olarak anlaşılmıştır. Bu anlamda cumhuriyet, başta devlet başkanı olmak üzere devletin bütün organlarının seçim esasına göre tespitini öngörmektedir. Buna göre cumhuriyet seçim esasını öngören bir hükümet şekli olarak değerlendirilmektedir¹²¹. 10 Ocak 1924 tarihli anayasanın birinci maddesinde “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*” denilmektedir. Buna göre cumhuriyet bir devlet şeklidir. 1961 ve 1982 anayasalarında da cumhuriyet bir devlet şekli olarak ifade edilmiştir¹²².

Dünyanın birçok yerinde görülen cumhuriyet sistemleri birbirinden farklı uygulamalar ile dikkatlerimizi çekmektedir. Bunun sebebi, her milletin bu sistemi kendi yapısına uygun hale getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber hepsinin müşterek yönleri vardır¹²³. Milli egemenlik ile yakından ilgili olan cumhuriyetçilik, monarşi

¹¹⁹ Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, s.26-27.

¹²⁰ Cumhuriyetin ilan edildiği yıl Mustafa Kemal Paşa yapmış bir konuşmada, “*Cumhuriyet'in Türkiye'de 1921'den beri fiilen yürütülen hükümet şeklinin bir adı olduğunu*” beyan etmiştir. Rustow, agm-II- 7.

¹²¹ Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, s. 27.

¹²² Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, s.27.

¹²³ Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, s. 28.

yönetimlerinde bile, hükümdarı devletin ve milletin birliğini temsil eden bir sembol olarak görmektedir. Bu sebeple rejimler ne şekilde olursa olsun milli egemenliğin gerçekleşmesi devlet için şarttır¹²⁴. Cumhuriyetçilik ilkesi yeni Türkiye devletinin temeli olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple 1924 anayasasından başlayarak TC Anayasalarında, meclislerce değiştirilmesi dahi teklif edilemeyecek bir ana kuruluş değeri olarak korunmuştur¹²⁵.

4.6.2. Milliyetçilik

Farklı etnik unsurlardan meydana gelmiş olan Osmanlı Devleti M. Kemal Paşa'ya göre “*gayr-i vazih (açık değil) ve gayr-i müstakardır (istikrarlı değil)*”. Doğu'da ve Batı'da başka unsur, kültür ve “*emele*” sahip olan Osmanlı Devleti'nin iç teşkilatı “*asılsız ve çürük*” olmuştur. Muhtelif milletleri aynı hukuk ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak “*parlak ve cazip bir siyasi görüş olmakla birlikte aldatıcıdır*”¹²⁶. M. Kemal Paşa milleti şöyle tanımlamaktadır; Dil, kültür, mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimai heyettir. Türk milliyetçisi ırk temeline değil, kültür temeline dayalıdır.

4.6.3. Halkçılık

İlk defa Birinci Dünya Savaşı sırasında vurgulanmış olan halkçılığı¹²⁷ M. Kemal Paşa şöyle tanımlar; “*Siyaset-i dâhiliyemizde şiarımız olan halkçılık, milletin bizzat kendi mukadderatına hâkim olmasıdır*”.

¹²⁴ Taş, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, s.29.

¹²⁵ Taş, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, s. 30.

¹²⁶ *Nutuk*, c. 2, 1960, 435-436.

¹²⁷ Zürcher, 2000, 265.

Halkçılığın temel prensibi sınıfsız ve imtiyazsız bir toplumdur. Türkiye'ye “halkçılık” akımını getiren İttihat ve Terakki, hem Rusya'daki “narodnik” hareketten, hem de sosyolojinin özel bir kolu olarak Fransa'da gelişen “dayanışmacılık” okulundan etkilenmiştir. Bu okulun önde gelen isimlerinden birisi Emile Durkheim'dır ve bu akım, kapitalist sistemin ortaya çıkardığı eşitsizliklere karşı, toplumsal dayanışmayı öne çıkarmıştır¹²⁸.

4.6.4. Devletçilik

Devletçilik yeni bir kavram olup ekonomide devletin üstünlüğünü ifade etmektedir¹²⁹. M. Kemal Paşa devletçiliği şöyle tanımlar; “*Bütün üretim ve dağıtım vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm yahut komünizm gibi hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan bir sistem değildir. Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19.asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir*”. Günümüzde karma ekonomi olarak da ifade edilen devletçiliğin temel özellikleri şöyle sıralanabilir;

¹²⁸ İlhan TEKELİ, Türkiye’de Halkçılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yay. İstanbul, 1983, s.1930; Halkçılık için bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara 2000, s. 236; Halkçılık düşüncesinin özellikleri olarak şu hususlar belirtilmektedir. 1.Tabilik (doğallık), 2. Orijinallik, 3. Millilik, 4.Halk için halkla beraber olmak, 4. Bilimsel olmak, 5. Milletin bütün fertlerini kucaklamak, 6. Güne ve geleceğe karşı sorumlu olmak, 7. Hedefin demokrasi olması. ATAM, 2011, C. II, 284–187.

¹²⁹ Zürcher, 2000, 265.

1. Devlet, hem iktisadî hem de sosyal sahada düzenleyici ve kontrol edici bir rol oynar.

2. Devlet, özel sektörün tercih etmediği ve gücünün yetmediği sahalarda yatırım yapar. Özel sektörü reddetmez.

3. Devlet, toplumda gelir dağılımının eşit şekilde dağılmasını ilke edinir¹³⁰.

Devletçiliğin bir ekonomik politika olarak kabulünün çeşitli sebepleri vardır. Bunlar ekonomik, siyasi ve sosyal olmak üzere üç başlık ele alınabilir.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Türkiye'nin Batı tarafından eşit bir statüde kabulünün ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkün olduğunu biliyorlardı. Bu bakımdan devletçilik politikasını benimsemişlerdir. Milli Mücadele sonrası sermayenin yeterli olmaması, müteşebbislerin arzu edildiği kadar olamaması, yabancı sermayenin etkin olması gibi sebepler devletçiliği gerekli kılmıştır. Bölgeler arasındaki gelir dağılımının adil bir

¹³⁰ Türkiye'de uygulanan devletçilik sistemi, dünyada uygulanan herhangi bir sistemle tanımlanamaz. Prensipleri Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edilmiş olan ve Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre geliştirilmiş Türkiye'ye mahsus bir sistemdir. Paşa bu konuyu 1935'de şu şekilde açıklamıştır; *“Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi, 19. Asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur; fertlerin özel teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdî ve özel teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol görüldüğü gibi libarelizmden başka bir yoldur”*. ATAM, 2011, C. II, 288.

şekilde yapılmasının gerekliliği ve sosyal adaletin hayata geçirilmesi devletçiliğin hayata geçirilmesine etkili olmuştur¹³¹.

4.6.5. Lâiklik

Bu kavram dilimize Fransızca *laique* kelimesinden gelmiştir. *Laique* kelimesinin aslı Yunanca *laikos*, Latince *Laicus* olup *halka, kalabalığa ait* anlamlarına gelir¹³². Avrupa’da din işleriyle iştigal eden kilise mensuplarına “*Clerici*”, rahip olmayanlara da “*Laici*” denilmiştir. Bu sebeple laik kelimesinin lügat anlamı, “*din adamları sınıfına mensup olmayan, dinî sıfat ve yetkisi olmayan kişi*” demektir¹³³.

Genel olarak kabul edilen görüşe göre laiklik, öncelikle aklî düşünce ile dinî düşüncenin ayrılmasıdır. Siyasi olarak da dünya ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve birbirine müdahalede bulunmaması demektir. Kişilerin dinî inançları sebebiyle ya da benimsemiş oldukları dinin kurallarını yerine getirip getirmemelerinden dolayı baskı ve ayırım görmemeleri ilkesini ifade eder. Hukukî anlamı ise kanun koyucunun

¹³¹ ATAM, 2011, C. II, 289.

¹³² Laikliğin dar ve geniş anlamları, tarihi süreci, laik devletin karakteristik özellikleriyle ilgili bilgi için bkz. Kemal Aytaç, Gazi Mustafa Kemal, **Din Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1986, s. 9–18; Timuçin Faik Ertan, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Atatürk Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S. 39, (Mayıs 2007), s. 409–410; Bir görüşe göre I. TBMM’nin duvarında yazılı “*Hâkimiyet bila kaydü şart milletindir*” ilkesi laikliğin en saf tanımıdır. J. Bodin, J.J Rousseau ve Montesquieu ile karakterize halk egemenliğine dayalı bu orijinal anlamı açısından Osmanlı Devleti’nin hem laik hem de sekülerdir. Bu itibarla laiklik açısından Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş, sadece bir şekil farkından ibarettir. Gencer, agm, 152.

¹³³ ATAM, 2011, C. II, 291.

dinî kurallardan etkilenmeden, bu kurallara uygunluk endişesi olmaksızın sosyal hayatı tanzim etmesidir¹³⁴.

Laiklik prensibi Batıda ortaya çıkmış ve Katolik Kilisesi'ne karşı uzun bir mücadele sonunda elde edilmiştir¹³⁵. Reform ve Rönesans hareketlerinin katkısıyla topluma mal olmuş ve Fransız İhtilali ile bütün Avrupa'ya yayılmıştır.

Bir görüşe göre Türklerin İslam'dan önceki devlet yapıları laikti. Bu görüşe göre Orhun anıtlarında Kağan'ın kendisinin tanrıya benzer olduğuna işaret edilmekte ise de hükümdar ailesinin “*Gök Tanrı tarafından Türk ulusunu yönetmek üzere tahta oturtulduğu*” açıklaması yapılmakta, hükümdarların görevleri arasında dinî konulardan söz edilmemektedir¹³⁶. Aynı görüşe göre Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra teokratik bir sisteme doğru kaymışlardır. Osmanlı Devleti'nde padişahların koymuş oldukları kurallar (örfi hukuk) vardı. İslamî kurallarla birlikte bu örfi hukukla Osmanlı sistemi oluşmuştur. 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı padişahları ilk defa “*halife*” sıfatlarını kullanmışlardır. Bu anlaşmada Rus Çarı'nın İslam ülkelerindeki Ortodoksların koruyuculuğunu üzerine almasına karşılık

¹³⁴ ATAM, 2011, C. II, 291.

¹³⁵ Laiklik, Batı dünyasında Katolik Kilisesi'nin merkezî ve baskıcı yapısına karşı duyulan tepkiden doğmuştur. Kilise, yüzlerce yıl, katı disiplin ve ahlak kurallarıyla, aforoz gücüyle, engizisyon mahkemeleriyle toplum ve bireyler üzerinde her alanda sıkı bir denetim kurmuştur. Din ve mezhep adına vicdanlara ve dünyevi hayatın her alanına müdahale edilmesi, Batı'da kitlesel ya da ferdî büyük zulüm ve katliamlara yol açmıştır. Avrupa'daki din ve mezhep savaşları ve baskılarından kaçarak Amerika'ya yerleşen göçmenler, 1776 tarihli Amerikan Anayasası'na, devletin bir dini olmadığını ve fertlerin din hürriyetlerini ana ilke olarak koymuşlardır. Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim**, Ankara 1980, 193.

¹³⁶ ATAM, 2011, C. II, 292.

olarak Osmanlı padişahı da Kırım'daki Müslümanların himayesini üstlenmiştir. Bu uygulamayla padişahların “*halife*” sıfatını kullanması bazı çevrelere göre devletin “*teokratik*” olduğunun bir göstergesidir. Osmanlı'ya özgü bu durum Tanzimat'a kadar devam etmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte laik sistem uygulanmak istenmiş fakat “*tutucu çevrelerin direnişi karşısında*” hayata geçirilememiştir. Bu arada yargılama ve ticaret hukuku alanlarında laik nitelikli Batı hukuku benimsenmiştir¹³⁷. Böylece “*teokratik*” bir devlet olarak tanımlanan Osmanlı Devleti'nde laik nitelikli Batılı hukuk sistemi (ticaret ve yargılama alanlarında) uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamada her vesileyle tekrar edildiği gibi “*ikilik*” meydana getirmiştir. Bu durum İkinci Meşrutiyet'in ilanına, Batıcılık ve Milliyetçilik akımlarına “*rağmen*” devletin ve hukukun laikleştirilmesi “*başarılamamıştır*”. Milli Mücadele'den hemen sonra yapılan düzenlemelerle devletin laik sisteme geçiş tedrici olarak sağlanmıştır.

Laikliğe geçişte cumhuriyet sonrası süreç şöyle özetlenebilir; 3 Mart 1924'de hilafetin ilgası, aynı düzenleme ile Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış ve Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkarılmıştır. 1925'de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmıştır. 1926'da Türk Medeni Kanun kabul edilmiştir. 1928'de Anayasa'daki din ile ilgili maddelerin kaldırılmıştır. 1937'de Anayasa'ya laiklik prensibi dâhil edilmiştir¹³⁸.

¹³⁷ ATAM, 2011, C. II, 293.

¹³⁸ **Atatürkçülük** (Birinci Kitap), Genelkurmay Basımevi, Ankara-1982, s. 45; Atatürk'ün din ile olan fikir ve tutumu konusunda, uzun yıllar yanında bulunmuş olan “*Atatürk'ün Uşağı İdim*” adlı eseriyle tanınan Cemal Granda şunları yazmaktadır; “*Din konusunda Atatürk'ün tam anlamıyla laik olduğu söylenebilir. Allah ve peygamber konuları, Atatürk'ün yanında tartışma konusu yapılamazdı. Yanında bulunduğum süre içinde hiç namaz kılmadı. Oruç da*

Türkiye’de laiklik meselesinde teorik olarak problem olmamakla birlikte tatbikatta tek partili dönemde ciddi sıkıntılar¹³⁹ yaşanmıştır¹⁴⁰. Teorik olarak ve laikliğin tatbik edildiği batılı ülkelerde herkes dinî konularda sağlıklı bilgi edinme hakkına sahiptir. Her vatandaş tıpkı

tutmadı. Ramazan’da içki içer fakat Kadir gecesi ağzına katresini koymazdı. Kadir geceleri sofraya bile kurdurmazdı. Saygısı büyüktü. Bazen mevlit dinlediği de olurdu. Sofrada Hafız Yaşar Bey’in mevlidini saygıyla dinlerdi. Mevlidin Miraç bölümünde ‘Göklere çıktı Mustafa’ denince gözleri yaşarırdu. O zaman hemen kolonya götürürdük.” Cemal Granda, Atatürk’ün Uşağı İdim, Hür. Yayınları, İstanbul 1973, s. 252-254.

¹³⁹ Mesela tek partili dönemin başbakanlarından Şükrü Saraçoğlu İslamiyet’e düşmanlık olarak tatbik edilen laiklik uygulamaları hususunda şunları söylemiştir; “30 sene daha işi böyle sürükleyebilirsek din meselesini tamamıyla bertaraf etmiş oluruz”. Eşref Edip (Haz. Fahrettin Gün, **Kara Kitap Milleti Nasıl Aldattılar? Mukaddesatına Nasıl Saldırdılar?**, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, s. 84.

¹⁴⁰ Tek partili dönemde bir kısım çevreler laikliği, İslam düşmanlığı olarak değerlendirmişlerdir. Öyle ki, mesele Fatih Sultan Mehmed’in Hristiyanlığı kabul etmesi gerektiğini söylemeye kadar varmıştır. Mesela Suphi Nuri İleri şunları söylemektedir; “Fatih, İstanbul’u aldıktan sonra hem Katolik Papa’nın, hem de Ortodoks Patrik’in Hristiyanlığı kabul teklifleri karşısında kaldı. Birinin teklifini kabul ile diğerini kendisine düşman edecekti. Hem de muzaffer bir dinin kuvvetiyle yürüyen bir padişah ve kumandandı. Mağlup ettiklerinin dinini kabul etmesi, belki de o vakit bile müşküldü. Kabul edeydi, vakıta o vakit de Türk milleti, bütün alemin efendisi olacaktı. Hicretten yüz sene sonra sırf maddi bir menfaat saikasıyla ve ezcümle ulularının emir ve kumandası altında, hep birden bu yeni asaleti intisap eden Türkler, on bin senelik milliyetçiliklerini, yeni bir ümmetçilik politikasına feda ettiler. Fatih, fani olan kendisini, sun’i olan Osmanlılığı, ümmetçi olan dinin düşüneceğine biraz da kuvvetinin ve mevcudiyetinin asil ve esasını tekil eden asıl iptidai maddeyi, Türk’ü düşünseydi, herhalde Osmanlılar devrinde, nâhak yere başımıza gelen bin bir türlü felaket gelmezdi. Bu güzel memlekette bir din, bir millet, bir gaye olurdu ve ezcümle Mustafa Kemal’in en büyük eserinden çok evvel laiklik teessüs ederdi”. Suphi Nuri, **Sevres ve Lausanne**, Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatından, İstanbul 1934 (Kadir Mısıroğlu, **CHP’nin Günah Galerisinden Sayfalar**, s. 140’dan naklen).

tarihini ve coğrafyasını öğrendiği gibi ayrıntısıyla dinini de öğrenmek hakkına haizdir¹⁴¹.

4.6.6. İnkılâpçılık

Bir görüşe göre Türk toplum hayatında M. Kemal Paşa'ya kadar yapılmış olan değişikliklere reform, M. Kemal Paşa'nın yapmış oldukları düzenlemelere inkılâp denilmektedir¹⁴². *İnkılâp*, bir hâlden başka bir hâle

¹⁴¹ Güngör, **Dünden Bugünden**, s. 78; **Düstur**, III, 18, (1937), 307; Tunçay, 1981, 226; Ozankaya, 2000, 64; Taşkiran, 2002, 397; Ertan, agm, 411; Başgil, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine gelen süreçte din ve devlet ilişkilerini üç döneme ayırmaktadır. Birincisi "*Dine Bağlı Devlet Sistemidir*". Bu dönem Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar olan dönemdir. İkinci dönem "*Yarı Dinî Devlet Sistemidir*". Bu dönem Tanzimat'ın ilanından 1924 yılına kadar olan devreyi içine alır. Üçüncü dönem "*Devlete Bağlı Din Sistemidir*". Bu dönem 1924'den itibaren başlamış ve halen devam etmektedir. Başgil, 2007, 179; Niyazı Berkes'e göre Osmanlı Devleti teokratik bir devlet değildir. Osmanlı Devleti ilk olarak Kanun-ı esasi ile "*Din devleti*" sürecine girmiştir. Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yayınları, İstanbul 1997, s. 88; Rustow, laik bir devlet yapısının tercih edilmesindeki temel faktörün, Milli Mücadele sırasında Dürrizade'nin yayınlamış olduğu fetva olduğu kanaatindedir. Şayet Şeyhülislam da diğer Osmanlı milletvekilleri gibi Misak-ı Milli'yi kabul etmiş olsaydı ve Ankara'ya gelseydi laik devlet sistemi kurulur muydu? Sorusuna cevabı şöyledir: "*Saltanat ve hilafet bu kadar süratle, hatta hiçbir zaman ilga edilemezdi. Akif'in düşündüğü dini-millî devlet ancak hakiki bir millî saltanat idaresi altında kurulabilirdi. Böyle bir devlet de, hiç şüphesiz, Arap memleketlerindeki Müslüman mütefekkirlerinin ve Pakistan'ın şimdi başına gelen eski ve yeninin uzlaşması meselesiyle karşılaşacaktı*". Dankwart A. Rustow, "Türkiye'de Siyaset ve İslamiyet 1920–1955 –II–", (Çev. A. Buğra), **Yol**, Sayı 29, Haftalık Fikir, Sanat ve Siyaset Gazetesi, (29 Haziran 1966), s. 7.

¹⁴² Hüseyin Nail Kübalı'ya göre *inkılap veya devrim* "*ani ve köklü*" bir değişimdir. İnsanda var olan akıl ve ilerleme fikri ile hak ve adalet düşüncesinden kaynaklanır. Bu görüşe göre inkılâp "*ani*" bir değişimdir. İnkılâbı "*ani*" bir değişim olarak tanımlayan Kübalı bir cümle sonrasında farklı bir tanımlama yapmaktadır. Kübalı'nın bu ikinci tanımı şöyledir; "*Aslında birden patlak veren bir hareket olmayıp içten içe gelişen ve oldukça uzun süren bir sürecin eseri olan inkılâp; daha yüksek bir adalet*

dönüşmek olarak tanımlanmaktadır¹⁴³. M, Kemal Paşa, Türk inkılâbının gayesini şöyle ifade eder; ”*Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütûn mana ve eşkâliyle medenî bir topluluk hâline getirmektir*”.

4.7. Dâhili Gelişmeler

4.7.1. Halk Fırkası

Büyük Taarruzdan sonra Mustafa Kemâl Paşa yeni bir siyasi parti kurmak için hazırlıklara başlamıştı. Kurulması düşünülen yeni partinin temelini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturmaktaydı¹⁴⁴. 6 Aralık 1922’de basına (Yeni Gün, Hâkimiyet-i

idealine ulaşma ihtiyacının ifadesidir”. Kübalı’nın bu iki farklı ve birbiriyle çeliştiği görülen tanımlardan anlaşıldığı kadarıyla, inkılâp önce “*ani*” bir değişimdir. Bu tür inkılâpta yani “*ani*” değişimli olan inkılâp, insanlarda var olan “*hak ve adalet*” düşüncesinden kaynaklanır. “*İçten içe gelişen ve uzun süren*” inkılâp ise “*daha yüksek bir adalet*” düşüncesine dayanır. Anlaşıldığı kadarıyla “*ani*” olarak gerçekleşen inkılâp hareketleri “*hak ve adalet*” düşüncesiyle, “*ani olmayan*” inkılâp hareketleri “*daha yüksek bir adalet*” düşüncesinden kaynaklanır. Kübalı’ya göre dünyada gerçekleşmiş olan inkılâp hareketleri beş türlü olmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın yapmış olduğu inkılâp beşincisi olmakta ve şöyle ifade edilmektedir; “*Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen büyük dönüşümde olduğu gibi, ulusça yürütülen bağımsızlık savaşını iç ve dış düşmanlara karşı kazandıktan sonra, ulusal egemenliğin karşısına çıkan engelleri kaldırıp siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanları kapsayan hareketlere girişmektir. Bu yüzden Türk inkılâbı, Türkiye’nin özel şartlarına bağlıdır ve kendine özgüdür*”. ATAM, 2011, C. II, 300. .

¹⁴³ Bir görüşe göre Türk inkılâbı “*büyük bir dönüşümdür*”. Bu dönüşüm iki aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşama “*ihtilal*”, ikinci aşama “*kökten değişimdir*”. İlk aşamasında Osmanlı Hükümeti ve Padişaha karşı “*bütün milletle birlikte isyan edilmiştir*”. Aynı dönemde işgalcilere karşı da mücadele edilmiştir. İkinci aşamada siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda “*kökten*” değişiklikler yapılmıştır. ATAM, 2011, C. II, 303.

¹⁴⁴ Halk Fırkası’nın temelini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturmaktaydı. Bu cemiyeti oluşturanların büyük bir çoğunluğu da İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarıydı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 14 Nisan 1923’te Anadolu Ajansın muhabirine İttihat ve Terakki Fırkası hakkında

Milliye ve Öğüt) Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kuracağı açıklandı¹⁴⁵. Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre bu kurulacak partiye M. Kemal Paşa “Müdafaa-i Hukuk” adını vermeyi arzu etmekteydi. Karabekir Paşa “İstiklâlimizi kurtardığımız bir namı siyasi bir cemiyete vermek doğru olmaz” diyerek buna karşı çıktı. Partinin adının “Halk Fırkası” olmasında mutabık kalındı¹⁴⁶.

M. Kemal Paşa yeni kurmayı düşündüğü partiyle ilgili intibalarını tespit etmek üzere yurt gezisine çıktı¹⁴⁷. Bu gezi 14 Ocak¹⁴⁸- 20 Şubat 1923 tarihleri arasında 36 gün sürmüştür¹⁴⁹. Bu gezi sırasında İzmir’e geldiğinde 29 Ocak 1923’de Latife Hanım ile nikâhlandı¹⁵⁰. TBMM’de Birinci Grup yöneticileriyle Batı ve Doğu Cephesi komutanları bir araya gelecek yeni seçim sistemini tespit ettikten sonra Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin “Halk Fırkasına” dönüşmesi yönünde karar alındı.

verdiği bir demeçte şöyle demişti: “*Vaktiyle zaten birçoğumuz o cemiyetin müessis (kurucu) ve azasından bulunuyorduk. Son Kongresi kararıyla tarihe intikal eden mezkûr cemiyetin müntesipleriyle (üyeleriyle) bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısm-ı küllisi (çoğunluğu) büyük milletimizin azm-i bülendinden doğan ARMHC’ye iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmişlerdir*”.Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 36, Dn. 33.

¹⁴⁵ ATAM, 2011, 397.

¹⁴⁶ **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 65-66.

¹⁴⁷ **Nutuk**, 1927, s. 437; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 718; CHP’nin kuruluşu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Kumaş, **CHP’nin Soyağacı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999

¹⁴⁸ 14 Ocak 1923’de Mustafa Kemal Paşa’nın annesi Zübeyde Hanım ölmüştür. 15 Ocak’ta Eskişehir hükümet konağında halka hitap ettikten sonra odasına geçtiği sırada kendisine annesinin ölüm haberi verilmiştir. ATAM, 2011, 399.

¹⁴⁹ ATAM, 2011, 395.

¹⁵⁰ İsmail Arar, **Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul 1969, s. 11; ATAM, 2011, 404.

Yayınlanan bildirmede hilâfetin “*beynelislâm*”¹⁵¹ ve dayanağının da TBMM olduğu duyurulmuştur¹⁵². Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923 tarihinde parti ile ilgili fikirlerini 9 madde halinde tespit ederek ilan etti¹⁵³. Nihayet 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası kuruluşunu tamamladı¹⁵⁴.

¹⁵¹ İslam ülkelerinin ortak değeri.

¹⁵² **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 79.

¹⁵³ **Nutuk**, 1927, s. 437; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 719; Karabekir Paşa ilan edilen prensiplerin 5. maddesini şöyle nakletmektedir; “*İstinatgâhı TBMM olan makam-ı hilâfet beynelislâm bir makam-ı muallâdır. İslâm dininde bütün namazlar cemaatla eda olunur. Cemaatın bir emeli vardır ki, cemaati terkîp eden bütün fertler ona iktida ederler (uyarlar).. Bu suretle imam, cemaatın timsali olmuş olur. Cemaatın fertler arasındaki tesanüdü imamın şahsında tecelli eder. Her imamın kendi cemaati namaz esnasında birleştirerek birçok ruhtan tek bir ruh meydana getirmesinde küçük bir tesanüt husule gelir. İslamiyet’te bundan başka bir de büyük” tesanüt vardır ki, bütün ümmeti tek bir ruh haline getirir. Bunun şekli de bütün insanların manevî bir surette bir imam-ı ekbere (büyük imama) iktida eylemeleridir. İşte bu imamlara ondan (Halife) namı verilir.*

O halde namaz kılınırken yalnız gözümüzün önündeki cemaatın imamda temerküz eden ruh vahdetini (imamda toplanan birliğini) görmekte iktifa etmemeliyiz. Bilmeliyiz ki, bu cemaattan başka milyonlarca cemaatlar da aynı zamanda bir ümmet halinde birleşmişlerdir. Bu birleşme bütün milletin bir büyük imam etrafında yani (Ha-life)’nin çevresinde birleşmesiyle husule gelir. Demek ki, küçük imamlar, küçük cemaatları temerküz ettirerek küçük tesanütler (dayanımlar) vücuda getirdiği gibi imam da bütün ümmeti temerküz ettirerek islâm âlemindeki umumî tesanüdü husule getirmiştir. Yeryüzünde bir hilâfet makamı bulunmazsa İslam âlemi kendisini imamesiz kalmış bir tesbih gibi dağılmış, perişan görür.

Bu ifadeden anlaşılıyor ki, mutlaka İslam ümmetinin başında (Halife) namı verilen şahsî bir timsalin bulunması lâzımdır. Fakat bu yüksek makamı hangi Müslüman millet kendi içinden bir şahsiyet seçerek vücuda getirebilir? Dinen halifenin gayr-i müslim hiçbir devlete tâbi olmaması şart olduğundan halifeyi kendi içinden doğuracak milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir istiklâle malik olan mücahit bir İslam milleti olması lâzımdır.., Birçok asırlardan beri bu şartları haiz olan millet Türk milleti olduğu gibi bugün de bu şartları haiz olan millet, yalnız yeni Türkiye’dir. Buna binaen TBMM bizzat

Bu parti Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisidir. Partinin genel başkanı Mustafa Kemal Paşa, Genel Başkan Vekili İsmet Paşa, Genel Sekreter, Kütahya milletvekili Recep Peker, diğer üyeler, Sabit (Erzurum), Celal (İzmir), Cemil (Tekirdağ), Refik (İstanbul), Saffet (İzmit), Münir Hüsrev (Erzurum), Kazım Hüsni (Konya), Zülfü (Diyarbakır) Beylerdir¹⁵⁵.

Kazım Karabekir ve arkadaşlarının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilgili partinin kuruluşuyla ilgili çalışmaların yapıldığı 1924 yılının sonbahar günlerinde Halk Fırkasının başına “*Cumhuriyet*” kelimesi ilave edilmiştir¹⁵⁶.

halife hazretlerini intihap ederek kendisini bu muazzez ve muhterem makama istinatgâh yapmıştır”. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 80.

Bir aralık Çankaya'da çifte minareli büyük bir cami yapmak hevesi de uyandı ve gazetelerde de neşrolundu. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 66.

¹⁵⁴ İlan edilen 9 umdenin içinde o güne kadar uygulanan ve tespit edilen esaslar bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta söz konusu 9 umdenin içinde bazı önemli hususların dâhil edilmediğini belirtmektedir. Paşa'nın belirttiğine göre Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin ilgası, Şer'îye Vekâleti'nin ilgası, medreseler ve tekkelerin kaldırılması ve şapka iktisasıdır. Mustafa Kemal Paşa bu sayılan hususların parti programına o tarihte niçin dâhil edilmediğini şöyle açıklamaktadır: “*Bu meseleleri programa dâhil ederek vaktinden önce, cahil ve mürtecilerin bütün milleti zehirlemelerine (tesmim etmelerine) uygun görmedim. Çünkü bu meselenin uygun bir zamanda çözümlenebileceğinden ve milletin bu sonuçtan memnun olacağından kesinlikle emindim*”. **Nutuk**, 1927, s. 437; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 718; 9 Eylül 1923'de kabul edilen ilk HF tüzüğü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 1981, 57-58; Halk Fırkası'nın ikinci başkanlığına Kazım Karabekir Paşa'nın gelmesi istenmiş fakat o kabul etmemiştir. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 66.

¹⁵⁵ ATAM, 2011, 420.

¹⁵⁶ CHP'nin adı ilk kurulduğu sırada Halk Fırkası olarak belirlenmiştir. 9 Eylül 1923 tarihinden 10 Kasım 1924'e kadar partinin adı Halk Fırkası olarak ifade edilmiştir. Partinin adı 10 Kasım 1924'den 19 Mayıs 1931'e kadar Cumhuriyet Halk Fırkası olarak belirlenmiştir. 19 Mayıs 1931'den sonra fırka yerine “*parti*” ifadesi kullanılmaya başlamıştır. Kumaş, **CHP'nin Soyağacı**, s. 19; İlgazi vd, 2009, s. 279.

Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin olduğu Sivas kongresini partinin ilk kongresi olarak kabul etmiştir. Partinin ikinci kongresi (fiilen ilk kongre) 1927 yılında yapılmıştır. Bu kongrede Mustafa Kemal Paşa daha sonra kitap olarak yayınlanacak olan Nutku okumuştur¹⁵⁷. Atatürk ilkeleri olarak bilinen altı ilkenin üçü, bu kongrede belirlenmiştir. Bu ilkeler cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçiliktir. Diğer üç ilke partinin 1931 yılında yapılan üçüncü kongresinde eklenmiştir. Böylece Atatürk İlkeleri denilen altı ilke 1931 yılında ortaya çıkmıştır¹⁵⁸.

CHP'nin 4. kongresi 1935 yılında yapılmıştır. Bu kongrede bazı isim değişiklikleri yapılmıştır. Mesela kongre yerine “*kurultay*” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Milli Müdafaa Vekili yerine “*Sü Bakanı*”, “*Fırka*” yerine “*parti*”¹⁵⁹ denilmiştir. Mustafa Kemal Paşa kongrede öztürkçe bir konuşma yapmıştır¹⁶⁰. Bu kongrenin ardından 18 Haziran 1936 tarihinde partinin teşkilatlanma biçiminde önemli bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğe göre İçişleri Bakanı CHP'nin genel sekreteri olmuştur. Bütün valiler CHP'nin il başkanı konumuna getirilmiştir¹⁶¹. Bu uygulama 25 Ocak 1939 tarihine kadar devam etmiştir¹⁶².

¹⁵⁷ İlgazi vd, 2009, s. 279.

¹⁵⁸ İlgazi vd, 2009, s. 279.

¹⁵⁹ 1931 Büyük Kongresinde “*fırka*” yerine “*parti*” denilmesi teklif edilmiş fakat reddedilmişti. 1935 yılında yapılan kongrede “*parti*” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 65.

¹⁶⁰ Ayrıca bkz. **Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 9 Mayıs 1935'de Devrim Partisi Kongresinde Atatürk'ün Söylevi**, Dereli Matbaası, İzmir 1935.

¹⁶¹ Kumaş, **CHP'nin Soyağacı**, s. 35.

¹⁶² 25 Ocak 1939 tarihinde Celal Bayar'ın Başbakanlıktan ayrılmasıyla yerine gelen Dr. Refik Saydam ilk iş olarak İçişleri Bakanı olarak Faik Öztrak'ı atamış ve

5 Şubat 1937 tarihinde de anayasada yapılan bir değişiklikle CHP'nin altı ilkesi anayasada yer aldı¹⁶³. 26 Aralık 1938 tarihinde CHP'nin birinci olağanüstü kongresi yapıldı. Bu kongrede M. Kemal Paşa'nın ölümüyle boşalan CHP genel başkanlığına İsmet Paşa seçildi. Tüzük değişikliği yapılarak M. Kemal Paşa'ya “*Ebedî Şef*”, İsmet Paşa'ya da “*Millî Şef*” unvanları verildi. Ayrıca tüzüğe İsmet Paşa'nın “*Değişmez Genel Başkan*” olduğu hükmü getirildi. Aynı kongrede halk odaları ve köy enstitülerinin açılması kararı alındı¹⁶⁴.

CHP'nin beşinci kongresi 29 Mayıs 1939'da yapılmıştır. Bu kongrede çok partili sisteme hazırlık olması bakımından genel başkan İsmet İnönü'nün isteği üzerine Müstakil Grup kurulmuştur. 20 milletvekilinden oluşan Müstakil Grup teşkil edilmiştir¹⁶⁵. Partinin altıncı kongresi 8 Haziran 1943 tarihinde yapıldı. Parti kongreyi ilk defa TBMM salonundan başka bir mekânda (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Konferans Salonunda) yaptı. Bu kongrede Müstakil Grup üyesi sayısı 21'den 35'e çıkarıldı. Bir parti marşı yapılması kabul edildi¹⁶⁶. CHP'nin ikinci olağanüstü kongresi 10-11 Mayıs 1946 tarihleri arasında yapıldı. Bu kongrede tek dereceli seçim sistemi benimsendi. Sınıf esasına dayanan

CHP Genel sekreterliğine de Erzurum milletvekili Dr. Fikri Tüzer'i tayin etmiştir. Kumaş, **CHP'nin Soyağacı**, s. 38, 39.

¹⁶³ İlgazi vd, 2009, s. 279; CHP 1950 genel seçimlerinde yayınladığı seçim beyannamesinde anayasaya girmiş bulunan altı ilkenin çıkarılacağını vaat etti. **BCA**, 355. 1490.1.

¹⁶⁴ Kumaş, **CHP'nin Soyağacı**, s. 37.

¹⁶⁵ Kumaş, **CHP'nin Soyağacı**, s.40; Kaynakta Müstakil Grup üyelerinin isimleri 20 olarak verilmekte fakat sayı olarak 21 olduğu belirtilmektedir. Bkz. Kumaş, **CHP'nin Soyağacı**, s.44:

¹⁶⁶ Kumaş, **CHP'nin Soyağacı**, s.44.

parti kurulması prensibi kabul edildi. Müstakil Grup dağıtıldı. İsmet İnönü'ye verilmiş olan “*Değişmez Genel Başkanlık*” unvanı kaldırıldı¹⁶⁷.

4.7.2. Tek Partili Dönem

1925’de Takrir-i Sükûn Kanunuyla başlayıp 1945 yılına kadar devam eden devreye tek partili dönem denilmektedir. Bu devre bir kısım çevreler tarafından “zarurî ve geçici” bir devre olarak kabul edilmekte ve üç gerekçe gösterilmektedir. Bunlardan birincisi, toplum yapısındaki “*yetersiz*” sosyo-ekonomik gelişme sebebiyle çoğulculuğun olmamasıdır. İkincisi Milli Mücadele döneminde mecliste uygulanan ve Müdafaa-ı Hukuk gurubuna dayanılarak sürdürülen yönetim şeklinin daha “*etkin ve daha süratli*” olması gerektiğidir. Cumhuriyetin ilk yılları yeniden yapılanma ve inkılâp hareketleri “*hızla*” tamamlanması gereken bir süreç olarak değerlendirilmiş ve “*kısır çekişmelerle kaybedilecek zamanın*” olmadığı düşünülmüştür. Üçüncüsü toplumda yeni devletin kurulması aşamasında ortaya çıkması muhtemel tepkinin direnişine “*fırsat verilmemek*” istenmiştir. Gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gerekse Serbest Cumhuriyet Fırkası örneklerinde bu “*tehlike*” görülmüştür. Bu sebeple demokrasiyi ayakta tutacak güçte sosyal yapı oluşuncaya kadar “*hiç itiraz etmeyen ve tam bir sadakatle bağlı*” bir kadro olması tercih edilmiştir.

Milli Mücadele’den hemen sonra Mustafa Kemal’e karşı askerî, dinî ve siyasî her türlü muhalefet susturulmuştur. Böyle bir ortamda Mustafa Kemal’in muvafakatiyle 1930 yılında kurulmuş olan Serbest Cumhuriyet Fırkası bile toplumda birikmiş olan tepkinin tekrar gündeme gelmesine

¹⁶⁷ Kumaş, **CHP’nin Soyağacı**, s.47-48.

engel olamamıştır. Böylece güdümlü muhalefet yoluyla denenen “*çok partili cumhuriyet*” tecrübesi başarıya ulaşamamış ve zaten fiilen varlığını sürdürmekte olan tek partili sistem 1945’e kadar devam etmiştir.

4.7.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Lozan Antlaşması’nın imzalanması, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması ve laiklik esasına dayanan kanunların kabul edilmesi gibi gelişmeler Milli Mücadele kadrosunda farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur¹⁶⁸. Bir muhalefet partisinin ilk kıvılcımı 26 Ekim 1924 tarihinde Kazım Karabekir’in Birinci Ordu Müfettişliğinden istifa etmesiyle başlamıştır. Bu istifanın ardından 30 Ekim 1924 tarihinde merkezi Konya’da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da¹⁶⁹ istifa etmiştir¹⁷⁰. Aynı tarihlerde Refet (Bele) milletvekilliğinden istifa etmiş fakat arkadaşları tarafından istifası geri aldırılmıştır¹⁷¹. O tarihlerde ordu komutanlığı ile milletvekilliği bir kişide

¹⁶⁸ İlgazi vd, 2009, s. 280.

¹⁶⁹ Ali Fuat Cebesoy, “şahsî yönetim” konusunda itirazlarını şöyle ifade etmektedir; “Cumhuriyetin ilanına kadar bütün inkılâp kararları, günlerce münakaşa edilerek meclisçe verildi. Cumhuriyetin ilanında ve ondan sonraki bazı mühim inkılâp kararlarında böyle hareket edilmemişti. Mevzu meclis sahnesine getirilmezden evvel kulislerde hazırlanıyor, şahsî idare taraftarları bundan haberdar edilerek vazifelendiriliyordu. Mecliste ekseriya fikir adamlarının bulunmadığı bir zamana tesadüf ettirecek mevzu emrivaki şeklinde meclis heyeti umumiyesine getiriliyor, hemen bir karar alınıyordu”. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralarım II. Kısım**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960, s. 86.

¹⁷⁰ 21 Ekim 1923’de Kazım Karabekir I. Ordu, Ali Fuat Paşa II. Ordu, Cevat Paşa III. Ordu müfettişliklerine tayin edilmişlerdi. ATAM, 2011, C. II, 46.

¹⁷¹ Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta bu istifaları “*büyük bir komplo*” olarak değerlendirmektedir. Bu “*büyük komplo*”nun içinde bulunan isimler şöyleydi: Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Cevat Paşa, Cafer Tayyar Paşa’dır. Cevat Paşa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa’nın talimatına

toplanabildiğinden Karabekir ile Ali Fuat Paşalar askerlik istifa ederek milletvekili olmayı tercih etmişlerdir¹⁷². Mustafa Kemal Paşa bu istifaları şiddetli bir şekilde eleştirmekte ve Nesturî isyanının çıktığı günlere rastlamasını “manidar” bulmaktaydı¹⁷³. Bu iki istifa üzerine, bir kişide hem milletvekilliği hem de ordu komutanlığının bulunmaması yönünde bir düzenleme yapılarak milletvekili olan diğer ordu komutanlarının istifaları sağlandı¹⁷⁴.

Bu istifalardan sonra İsmet Paşa hükümetine karşı bir gensoru önergesi verildi. Rauf Bey, Refet Paşa ve Yunus Nadi Bey gibi hatiplerin konuşmalar yaptığı görüşmelerde Zaman zaman ağır sözler söylendi.

uyarak milletvekilliğinden istifa ederek “büyük komplo”nun dışında kalmıştır. **Nutuk**, 1927, s. 516, 517, 521; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 852, 860.

¹⁷² Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların istifalarının ardından Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa ve Milli Savunma Vekili Kazım Paşa müşterek bir karar alarak diğer komutanların ordudan istifasını temin etmişlerdir. Bu komutanlar ve mensup oldukları ordular şunlardır;

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevap Paşa
Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa
İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa
Üçüncü Kolordu Komutanı Ali Naili Paşa
Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa
Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa

Bu komutanlardan Cafer Tayyar Paşa ile Cevat Paşa istifa etmemişlerdir. Bu iki paşanın istifa etmemeleri üzerine kısa bir süre sonra milletvekilliği ile ordu komutanlığının bir kişide toplanması uygun bulunmadığından görevlerinden alınmışlardır. **Nutuk**, 1927, s. 517, 522; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 857, 860.

¹⁷³ Mustafa Kemal Paşa Rauf Orbay ve Kazım Bey’in istifalarını şu sözlerle değerlendirmektedir: “*Hakkarı mantıkasında ordumuzla Nesturî tedibatı yapmakta olduğumuz bir sırada İngiltere daha hükümete bir iltimatom verdi. Meclisi fevkalade olarak toplantıya davet ettim. İşte bahsettiğimiz kişiler, bu müşkil anda bir yabancı devletin bize hücum edebileceği zamanda muharebeye hazır ve âmâde bulunmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp vaktiyle haz etmediklerini ifade ettikleri politika sahasına şitap ettiler (acilen girdiler)*”. **Nutuk**, 1927, s. 517; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 854.

¹⁷⁴ **Nutuk**, 1927, s. 517; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 857.

Müzakereler sonunda yapılan güven oylamasında 19'a karşı 138 oyla İsmet Paşa hükümeti güvenoyu aldı¹⁷⁵. Bu görüşmelerin ardından 1924 yılının sonlarına doğru Refet (Bele) Paşa, Rauf (Orbay) Bey¹⁷⁶, Adnan (Adıvar) Bey gibi Milli Mücadele'nin önemli isimleri Halk Fırkasından istifa ettiler. Böylece Kasım 1924 tarihinde CHF içindeki muhalefet ortaya çıkmış oldu¹⁷⁷.

Mustafa Kemal Paşa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ortaya çıkışını şöyle değerlendirmektedir: *“Arz etmeliyim ki, söz konusu olan gensoru normal bir gensoru değildi. Komplonun özel bir bölümüydü. Bu gensoru safhasından sonradır ki, muhalifler maskelerini atmaya mecbur edildiler. Bilindiği gibi “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” diye bir parti kuruldu. Bu fırkanın gizli eller tarafından çirkin bir programını da ortaya attılar. “Cumhuriyet” kelimesini telaffuzdan dahi kaçınanların, Cumhuriyeti doğduğu gün boğanların teşkil ettikleri fırkaya ‘Cumhuriyet’ hem de ‘Terakkiperver Cumhuriyet’ unvanını vermeleri nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi telakki olunabilir? Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları fırka, muhafazakâr unvanı altında olsaydı belki manası olabilirdi. Fakat bizden daha ziyade cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade perver olduklarını iddiaya kalkışmaları tabii ki doğru değildi”¹⁷⁸.*

¹⁷⁵ **Nutuk**, 1927, 537.

¹⁷⁶ Rauf Orbay 22 Teşrinisani (Kasım) 1923 tarihli Halk Fırkası grubunda yaptığı bir konuşmada fırka kurmayacağını söylemişti. **Nutuk**, 1927, s. 510; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 843

¹⁷⁷ İlğazi vd, 2009, s. 280.

¹⁷⁸ **Nutuk**, 1927, 538; Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularını “samimi” bulmazken 11 Aralık 1924'de Times gazetesine vermiş olduğu demeçte şunları söylemiştir; *“Hâkimiyeti milliye*

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası CHF'den ayrılan ve "Mutedil liberaller" adı verilen yukarıda isimleri geçen kişiler¹⁷⁹ tarafından 17 Kasım 1924'de kurulmuştur¹⁸⁰. Partinin başkanlığına Kazım Karabekir Paşa, başkanvekilliklerine Dr. Adnan ve Rauf Beyler genel sekreterliğine Ali Fuat Paşa seçilmişlerdir¹⁸¹. Meclis içinden 28 milletvekilinin katıldığı¹⁸² bu parti, tüzüğünde bulunan "Fikirler ve dinî itikatlara hürmetkâr" kaydı dönemin yönetimi tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bu konuda Nutuk'ta şu değerlendirme yapılmaktadır:

"Bu prensibi (dini itikatlara hürmetkâr olmak) bayrak olarak eline alan kişilerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak asırlardan beri cahil ve mutaassıpları, hurefeprestleri iğfal ederek hususi maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti asırlardan beri sonsuz felaketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıklar gerektiren mülevves bataklıklara hep bu bayrak gösterilerek sevk olunmamış mıydı? Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını zannettirmek isteyenlerin; aynı bayrakla ortaya atılmaları,

esasına dayanan ve bilhassa cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasi partilerin mevcudiyeti tabidir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur". ATAM, 2011, C. II, 50.

¹⁷⁹ Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Rüştü Paşalarla, Rauf, Dr. Adnan (Adıvar), Feridun Fikri, Halis Turgut Beyler gibi isimler kurucular arasında yer almıştır. ATAM, 2011, C. II, 50.

¹⁸⁰ TCF'nın kuruluşu ve nizamnamesi hakkında bkz. Tunçay, **Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, 99 vd. ;Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s.98.

¹⁸¹ ATAM, 2011, C. II, 51.

¹⁸² Bazı kaynaklarda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı katılan milletvekili sayısı 27 olarak verilmektedir. Bkz. Ünal-Halaçoğlu, **Türk İnkılâbı ve Atatürk İlkeleri**, s. 161; CHF'den toplam 32 milletvekili istifa etmiş ve bunlardan 28'i Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmış 4'ü bağımsız kalmayı tercih etmiştir. ATAM, 2011, C. II, 51.

dinî taassubu galeyana getirerek, milleti, cumhuriyetin, terakki ve teceddüdünü tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi? Yine fırka, efkâr ve dinî itikatlara hürmetkârlık perdesi altında; biz hilafeti tekrar isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce Mecelle kâfidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilafeti lağvetti. İslamiyet'i rehnedar ediyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir diye bağırıyor muydu? Yeni firkanın kullandığı formül, bu irticakarane feryatlarla dolu değildir denilebilir mi? ”¹⁸³.

¹⁸³ **Nutuk**, 1927, 538; Mustafa Kemal Paşa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucularının doğu bölgemizde 13 Şubat 1925 tarihinde ortaya çıkan isyanla ilgili görülenlerle irtibatlı olduğu kanaatindedir. Bu konuda şunları söylemektedir: “*Bakınız efendiler, bu formül taraftarlarından birinin daha çok evvel (10 Mart 1923 tarihinde) maslup (asılmış) Cebranlı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere 'Âlem-i İslam'ın temeli olan esaslara hücum ediyorlar. Bu husustaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinin gayretleri arttı. Batıya benzemek, tarihimizi, medeniyetimizi kaybetmeyi' zaruri kılar. Hilafet kurumunu yıkmaya, lâdini bir hükümet kurmayı düşünmek, hep geleceğini İslam'ı tehdit edecek unsurları meydana getirmekten başka bir netice vermez'. Efendiler, olaylar ortaya çıkardı ve ispat ettik ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain beyinlerin mahsulüdür. Bu fırka, memlekette suikastçıların sığınağı ve ümidi oldu. Harici düşmanların yeni Türk Devletini, taze Türk Cumhuriyetini mahvetmeye yönelik planlarının kolaylıkla tatbikatına hizmete çalıştı. Tarih , (tertîp olunmuş, genel, irticai) olan Doğu İsyanı, sebeplerini tetkik ve araştırdığı zaman, onun önemli ve bariz sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinî maddelerini ve doğuya gönderdikleri sorumlu kâtiplerinin teşkilat ve kışkırtmalarını bulacaktır. Hatırat defterini, 'nafile ve teheccüt namazlarının' sevabından bahis hadislerle dolduran, bu sorumlu kâtip, doğu vilayetlerimizde dinî kışkırtmalarda bulunurken firkanın programını tatbik etmiyor muydu? Masum halka, beş vakit namazla birlikte, geceleri de fazla namaz kılmayı vaaz ve nasihat etmek, belki de ömründe namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından vaki olursa, bu hareketin hedefi anlaşılabilir olur mu? Bu firkanın önde gelenleri, hakikaten mürtecilere ümit ve kuvvet vermiştir. Buna misal olarak arz edeyim: Ergani'de isyancıların valiliğini kabul eden maslup (asılmış) Kadri, Şeyh Said'e yazdığı*

Parti tüzüğündeki diğer başlıca maddeler şöyleydi; tek dereceli seçim sistemine geçilmesi, anayasanın milletten vekalet almadan değiştirilmemesi, cumhurbaşkanı seçilince milletvekili sıfatının düşmesi gerektiği, idari yönden adem-i merkeziyetçilik, milletten izin alınmadan inkılaplar yapılmayacağı gibi maddeler yer almıştır¹⁸⁴. Partinin faaliyeti altı buçuk ay kadar sürmüştür. Bu süre içinde Ankara İstiklal Mahkemesi'ne idam yetkisi veren kanun aleyhinde bulunulmuş ve CHF'nin ara seçimlerde baskı yaptığı yönünde iddiaları gündeme getirmiştir¹⁸⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın laik reformlarını demokrasi ile halletmesi beklenemezdi. Doğuda çıkmış bulunan Şeyh Said İsyanı gerekçesiyle Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na bir madde ilave edilmiş ve 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştı¹⁸⁶. Bu düzenleme çerçevesinde biri

bir mektupta: 'Millet Meclisinde, Kazım Karabekir Paşa'nın fırkası, ahkâm-ı şer'iyeye riayethâr ve dindardır. Bize yardımcı olacaklarına şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyüp'ün yanında bulunan sorumlu kâtipleri, firkanın nizamnamesini getirmiştir' diyor. Şeyh Eyüp'te muhakemesi sırasında 'Dini kurtaracak yegâne firkanın, Kazım Karabekir Paşa'nın teşkil ettiği fırka olup, ahkâm-ı şer'iyeye riayet edileceğinin, fırka nizamnamesinde ilan edildiğini' söylemiştir". Nutuk, c. 2, 1960, s. 889-892

¹⁸⁴ ATAM, 2011, C. II, 52.

¹⁸⁵ ATAM, 2011, C. II, 51.

¹⁸⁶ Takrir- Sükûn Kanunu ile basın üzerinde büyük bir kısıtlama getirilmiştir. Bu kanuna istinaden 6 Mart 1925'ten sonra bakanlar kurulu kararı ile İstanbul'da *Son Telgraf*, *Tevhid-i Efkâr*, *Aydınlık*, *Orak-Çekiç*, *İstiklal*, *Sebilürreşad*, *Tanin*, *Vatan*, *Presse du Soire*, *Resimli Ay*, Adana'da *Toksöz*, *Sayha*, Trabzon'da *Kahkaha*, *İstiklal*, İzmir'de *Saday-ı Hak* gazete ve dergileri kapatılmıştır. Sanıklar Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek "affedilmelerini" istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da Mahkeme başkanına telgraf çekerek, bu gazetecilerin "affedilmelerinin uygun" olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Ankara ve Elazığ İstiklal Mahkemelerinde yargılanan gazetecilerin bir bölümü "beraat" etmiş, bir kısmı da çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. ATAM, 2011, C. II, 223;

Ankara bir diğeri de isyan bölgesinde olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kuruldu. Doğu İstiklal Mahkemesi kendi bölgesindeki bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini 25 Mayıs 1925’de kapattı. Ankara İstiklal Mahkemesi de 3 Haziran 1925)¹⁸⁷ bu partinin tüzüğünde bulunan dine hürmetkâr olduğuna dair maddenin, “gericiliği kışkırttığına” gerekçesiyle TCF’nin genel merkezini kapattı¹⁸⁸. TCF’nin kapatılma gerekçesi olarak görülen 6. Maddesi şöyledir; “*Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır*”. Yani parti, fikirlere ve dinî itikatlara saygılıdır. Partinin lider kadrosundan olan Rauf Orbay yıllar sonra bu maddenin programa dahil edilme sebebini, o tarihte Türkiye’de devletin resmi dininin İslam olduğunu hatırlatarak “çoğulcu bağlamda inanç ve itikatlara” vurgu yapmaktadır. Orbay bunlara ilaveten bahse konu 6. Maddenin “*laikliğin bir ifadesi*” olduğunu söylemektedir. Zürcher Rauf Orbay’ın bu değerlendirmesini şöyle yorumlamaktadır; “*Mantıken bu iddiaya pek kusur bulunamasa da, bunun safsata koktuğu ortadadır. 1924 Türkiye’sinde halkın bu maddeyi Kemalistlerin laik eğilimlerine karşı İslam’dan yana bir destek beyanı şeklinde yorumlayacağını*

¹⁸⁷ Ünal-Halaçoğlu, **Türk İnkılâbı ve Atatürk İlkeleri**, s. 161; Nutuk’ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılışı şöyle ifade edilmektedir: “*Ne oldu efendiler? Hükümet ve Meclis, olağanüstü tedbirler almaya gerek gördü. Takrir-i Sükûn Kanununu çıkardı. İstiklal Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz, dokuz seferber birliğini, uzun müddet tedibata hasretti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denilen zararlı siyasi kuruluşu kapattı*”. **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 893.

¹⁸⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan sonra bu partinin İttihatçılarla ilişkisi olduğu iddia edilmiştir. Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s. 101, 103.

kavrayamamış olmaları için, TCF liderlerinin son derece toy olmaları gerekirdi"¹⁸⁹.

Değerlendirme

Şeyh Said vakası M. Kemal Paşa'nın ideal ve düşüncelerini hayata geçirme hususunda zemin hazırlamasına vesile olmuştur. Bu olay vesilesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn kanunu atmosferinde ülkedeki bütün muhalifler bertaraf edilmiştir.

4.7.4. İzmir Suikast Teşebbüsü

Belirtildiğine göre 4 Mart 1925'da çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve Doğuda çıkan isyan gerekçesiyle yeniden kurulmuş olan İstiklal mahkemeleri sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'nın muhalifleri yer altına inmişlerdi¹⁹⁰. Bu muhalifler Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemek istemişlerdir.

Suikast teşebbüsünde bulunanların başında olduğu belirtilen kişilerden birisi Rize eski milletvekili Ziya Hurşit'ti. Bir deniz subayı olan Ziya Hurşit, Mustafa Kemal Paşa'nın baş muhafızı Topal Osman tarafından öldürülen Ali Şükrü Bey'in intikamını almayı planlamaktaydı¹⁹¹. Ziya Hurşit Topal Osman'ı Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirerek Ali Şükrü Bey'i öldürttüğünü düşünüyordu¹⁹².

¹⁸⁹ Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 142.

¹⁹⁰ ATAM, 2011, C. II, 56.

¹⁹¹ Timurlenk adıyla anılan Topal Osman ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Beyoğlu, **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa**, Bengi Yayınları, İstanbul 2009. 225, dn. 248.

¹⁹² Karabekir Paşa'nın naklettiğine göre, M. Kemal Paşa, Ali Şükrü Bey öldürülmeden önce O'nun hakkında ağır ifadeler kullanmıştır. 14 Ocak 1923 günü M. Kemal, Karabekir ve Fevzi Paşa ile trenle İzmir'e gitmişlerdi. M. Kemal Paşa o gün çok öfkeliydi. Öfkesinin sebebi Trabzon Milletvekili Ali

Suikast önce Ankara’da uygulanmak istenmiş burada mümkün olamayınca İzmir’de denemek istenmiştir. Suikast günü olarak 14 Haziran 1926 tarihi tespit edilmişti. Suikastçılar devlet tarafından takip ediliyorlardı. Balıkesir’de bulunan Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir Valisi Kazım Dirik suikastı ayrıntısıyla rapor etti. Paşa İzmir’e olan seyahatini bir gün tehir etti¹⁹³.

14 Haziran 1926 günü suikastçılardan Giritli Şevki imzasıyla İzmir valiliğine bir ihbar mektubu geldi¹⁹⁴. Suikastçılar silahlarıyla yakandılar. Suikastı tertip edenlerin eski İttihatçılar olduğu üzerinde duruldu. Ankara’dan İzmir’e gelen İstiklal mahkemesi geniş çaplı tutuklamalar yaptı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından da tutuklananlar oldu. Bunlar arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Refet Bele, Mersinli Cemal Paşa gibi Milli Mücadele’nin önemli simaları vardı. Başbakan İsmet Paşa’nın yazılı talimatıyla Karabekir Paşa serbest bırakıldı. Bunun üzerine İstiklal Mahkemesi bu defa İsmet Paşa’yı tutuklama kararı verdi. Devreye M. Kemal Paşa girerek İsmet Paşa’nın tutuklama kararını geri aldırdı¹⁹⁵. İstiklal mahkemesinin yaptığı

Şükrü Bey’in çıkaracağı gazete için Ankara’ya matbaa makinası getirmesiydi. Karabekir Paşa’yı dinleyelim; “*Gazi pek asabi idi. ‘Muhaliplerden Ali Şükrü Bey, Ankara’ya matbaa makinası getirmiş.. Tan adında bir gazete çıkaracakmış, siz hâlâ uyuyorsunuz’ diye yaver Hüseyin Abbas Bey’e verdi, veriştirdi. Ve ‘yakın, yıkın’ diye çıkıştı. Yalnız kalınca kendilerini teskin ettim. Bu tarzdaki beyanatının dışarıya aks edebileceğini ve pek de doğru olmadığını anlattım*”. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 68.

¹⁹³ Çelik, **Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları**, s. 109.

¹⁹⁴ Çelik, **Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları**, s. 109.

¹⁹⁵ Çelik, **Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları**, s. 112.

yargılamalar sonunda 15 kişi idama mahkûm edildi. Yukarıda isimleri sayılanlar M. Kemal Paşa'nın özel talimatıyla beraat ettirildiler¹⁹⁶.

4.7.5. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Mustafa Kemal Paşa yurt gezilerinde hükümetin icraatları konusunda yoğun şikâyetlere muhatap olmaktaydı. Hükümetin yapmış olduğu uygulamaların kontrol edilmesi gerektiği ortaya çıkmıştı. Bu kontrolün parti içinde yapılması uygun bulunmadığından yeni bir partinin kurulması gündeme geldi. Temmuz 1930 Yalova'da Mustafa Kemal Paşa tarafından Ali Fethi Bey'e bir parti kurması istendi. Kurulacak olan partinin adı da Serbest Cumhuriyet Fırkası olarak tespit edildi.

9 Ağustos 1930 günü Ali Fethi Bey basın yoluyla Mustafa Kemal Paşa'ya kendisine dikte ettirilen partinin adı ve prensiplerini ihtiva eden bir mektup yazdı. Mustafa Kemal Paşa da 11 Ağustos'ta yine basın yoluyla vermiş olduğu cevapta; "*Laik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur*" diyerek "*uygun*" bulduğunu bildirdi¹⁹⁷. Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası Kemal Paşa'nın talimatıyla Ali Fethi Okyar¹⁹⁸ tarafından 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuş oldu¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Ünal-Halaçoğlu, **Türk İnkılâbı ve Atatürk İlkeleri**, s. 162; Atatürk'e İzmir Suikastından başka bir suikasttan daha söz edilmektedir. Konuyla ilgili bkz. Feridun Kandemir, **Atatürk'e İzmir Suikastından Ayrı II. Suikast**, İstanbul 1955; Feridun Kandemir, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, İstanbul 1955. .

¹⁹⁷ ATAM, 2011, C. II, 64.

¹⁹⁸ Cumhuriyetin dönemindeki masonlarla ilgili bir çalışması olan Orhan Koloğlu'nun Ali Fethi Okyar ilgili tespiti şöyledir: "*Fethi Okyar uzun zamandır aktif bir rol oynamasa da Masonluğa bulaşmış olduğu bir sır değildir*" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Koloğlu, **Cumhuriyet Dönemi Masonları**, s. 53; Fethi Okyar'ın biyografisi için bkz. Tuncay, 1981, 250-251.

¹⁹⁹ Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s. 107.

Partinin kurucuları arasında Tahsin (Uzer) Bey, Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Nakiyettin (Yücekök) Bey, Süreyya (İlmen) Paşa ve Ahmet Ağaoğlu vardı. Partinin genel başkanlığına Ali Fethi Okyar, Genel Sekreterliğine Nuri Conker getirildi²⁰⁰. Parti kurulduktan kısa bir süre sonra, halkın bu partiye “*beklenenden fazla ilgi*” göstermesi ve Ekim ayı içinde yapılmış olan belediye seçimlerinde başarılı sonuçlar alması üzerine partinin feshi sağlandı (17 Kasım 1930)²⁰¹. Çok kısa bir süre sonra bu partiyi destekleyen basınla ilgili olmak üzere 1931 yılında yeni bir matbuat kanunu çıkarılmıştır²⁰².

²⁰⁰ Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s.107; Nuri Conker M. Kemal Paşa'nın en eski tanıdığı iki arkadaştan birisidir. Diğeri Ali Fethi Okyar'dır. Ali Fethi'yi Manastır idadisinden, Nuri Conker'i Selanik'teki ilk okuldan tanır. Nuri Conker, Enver Paşa'nın 1914'de kurduğu Teşkilat-ı Mahsusanın ilk yöneticisi olan Süleyman Askerî'nin kayınbiraderiydi. Ali Fethi, Karakol Cemiyetinin başı Kara Vasıf'ın Harp Akademisinden sınıf arkadaşıydı. Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 81-82.

²⁰¹ Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s.108; Ayrıca bkz. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Cumhuriyet Fırka Hatıraları**, Baha Matbaası, İstanbul 1969; Süreyya İlmen. **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırkası**, İstanbul 1951; Fethi Okyar, **Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, (Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 1997.

²⁰² Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı destekleyen gazetelerin tirajı gün geçtikçe yükselmekteydi. Bu durum CHF'yi tedirgin etmekteydi. Mesela Yarın gazetesinin tirajı 30.000'e ulaşmıştı. Bu gazete ile birlikte Son Posta, İzmir'de Hizmet, Halkın Sesi, Yeni Asır gazeteleri muhalefet partisini destekliyorlardı. Bu durum karşısında SCF “*kendi kendini feshettikten*” sonra 1931'de Matbuat kanununu çıkarılmıştır. Buna göre bakanlar kurulu geçici olarak doğrudan doğruya gazete kapatabilecektir. Kapatılan gazetenin sorumluları başka bir adla gazete çıkaramayacaklardır. Yarın gazetesinin sahibi Arif Oruç 1932 yılında “*Vatandaşın Birinci Hürriyeti*” başlıklı bir kitapçık yayınladı. Ayrıca iktidarı ve çıkarılan matbuat kanunu şiddetle eleştirdi. Daha sonra Bulgaristan'a kaçmak zorunda kaldı ve orada Arap harfleriyle Yarın gazetesini çıkarmaya devam etti. 1945 yılında çok partili döneme geçişte de benzeri bir durum yaşanmıştır. CHP'yi eleştiren dörtlü

Gerek SCF ve gerekse TPCF'nın kapatılması gerekçesi olarak, halk arasında ekonomik menfaatler bakımından tam bir birlik bulunduğu, Türkiye'de, ayrı siyasi partiler tarafından savunulması gereken, kendilerine has belirli menfaatlere sahip iyice farklılaşmış büyük sosyal sınıfların mevcut olmadığı iddia edilmiştir. Karpat'a göre çok partili sistemin reddi için öne sürülen bu düşüncenin dikkate değer tarafı, onun geçici bir nitelik taşımasıdır. Başka bir deyimle, sosyal sınıflar teşekkül eder ve bunlar kendilerine has ekonomik menfaatlere sahip olursa, ortada tek parti sisteminin devamını haklı gösterecek bir hiçbir sebep kalmayacaktır²⁰³. 1930'da iki parti daha kurulmuştur. Bunlardan birisi Adana'da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası diğer de Edirne'de kurulmuş olan Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası'dır²⁰⁴. Bunlar tabela partisi olmanın ötesine geçememişlerdir.

4.7.6. Kubilay Vakası

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından kısa bir süre sonra Menemen ilçesinde bir vaka meydana gelmiştir. Konuyla ilgili tekrarlanan bilgiye göre; Dördü Mehmet, ikisi Hasan adlarını taşıyan

takrircilerin yazılarına yer veren Tan, Yeni Dünya, Görüş ve Vatan gazetelerinde yazılar yazan milletvekilleri CHP'den ihraç edilmişlerdir. Bayilere bu gazetelerin satılmaması, devlet memurlarına ve öğrencilere bu gazetelerin okunmaması yönünde sözlü ve yazılı emirler verilmiştir. Kısa bir süre sonra CHP İstanbul İl Başkanlığının yönlendirmesiyle 3 Aralık 1945'de Tan gazetesinin aleyhine gösteriler yapılmış ve bir gün sonra gazetenin matbaası tahrip edilmiştir. Gazetenin sahibi Serteller dört ay mahkûmiyet almışlardır. DP iktidara geldikten sonra 15 Temmuz 1950'de yeni bir basın kanunu çıkarılmıştır. Bu düzenleme ile 1931 yılında hükümete tanınmış olan gazete kapatma yetkisi kaldırılmıştır. ATAM, 2011, C. II, 229, 230, 231, 232.

²⁰³ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 251.

²⁰⁴ ATAM, 2011, II, 44.

kişiler isyanı başlatmışlardır. Bu kişiler Manisa'nın köylerinde “*isyan*” hazırlığını tamamlayarak Menemen'e doğru yola çıktılar. Dört Mehmet'ten birisi olan Derviş Mehmet “*Mehdilik*” iddiasında bulunmakta ve İstanbul'da meçhul bir Nakşibendî şeyhine bağlı olduğu ifade edilmekteydi.

Derviş Mehmet'in “*Mehdilik*” iddiası da ilginçti. Mehdilik iddiasında olduğu dillendirilen Derviş Mehmet'in niçin “*İstanbul'daki Nakşibendî Şeyhine bağlanma*” ihtiyacı duyduğunun açıklaması yoktu. Mehdinin “*birisine*” bağlanma ihtiyacı olup-olmadığı merak konusuydu. Kimliği konusunda bir sürü soru işaretleri olan Derviş Mehmet 23 Aralık'ta sabahın erken saatlerinde Menemen'e gelmiş ve doğruca çarşıdaki camiye giderek sabah namazına gelen az sayıdaki vatandaşa “*dinî içerikli*” propaganda yaptı.

Derviş Mehmet yapmış olduğu “*dinî içerikli*” propagandasına karşı gelmeye teşebbüs edenleri “*tehditle*” kendisine katılmaya zorladı. Derviş Mehmet “*az sayıdaki*” cemaatin “*yeter sayıya*” ulaştığına kanaat getirdikten sonra belediye meydanına giderek “*şeriatı*” ilan etti. Menemen'de bulunan 43. Piyade Alay Komutanlığı Asteğmen Kubilay'ı, “*şeriatı ilan etmeye kalkışan*” Derviş Mehmet'in isyanını önlemek üzere görevlendirildi.

Asteğmen Kubilay “*hızla*” olay yerine askerleriyle gelirken “*gericiler*” tarafından saldırıya maruz kalarak yaralandı. Sabah namazına gelen “*az sayıdaki gericilerin*” açmış olduğu ateşle yaralanan Asteğmen Kubilay olay yerinden “*uzaklaşamadı*”. Kubilay'ı mehdilik iddiasındaki Derviş Mehmet “*bir bağ bıçağı*” ile boğazını kesti. O bölgede bulunan ve silah seslerini duyan Hasan ve Şevki isimli bekçiler “*mürtecilerle*”

çatışmaya girdiler ve öldürüldüler. İsyancılara teslim olun çağrısı yapıldı. Ancak onlar “*kendilerine kurşun işlemediği*” iddiasıyla bunu reddettiler. Bunun üzerine isyancıların üzerine ateş açıldı. Derviş Mehmet ve adamlarından ikisi olay yerinde öldürüldü²⁰⁵.

31 Aralık 1930’da Bakanlar Kurulu kararıyla Menemen, Aydın ve Balıkesir’de sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim komutanlığına II. Ordu Komutanı Fahrettin Altay getirildi. 1 Ocak 1931’de asileri yargılamak üzere I. Kolordu Komutan Vekili Muğlalı Mustafa başkanlığında askeri bir mahkeme kuruldu. Türkiye’nin her tarafından 1200 din adamı Menemen’e son derece kötü şartlar altında getirildi. 15 Ocak’tan itibaren askeri yargılamalar başladı. 20 gün süren yargılama 3 Şubat’ta sona erdi. Mahkeme 40 kişiyi serbest, 27 kişi beraat, 41 kişiye çeşitli hapis cezası, 36 kişi de idam cezası verdi²⁰⁶.

Savcının iddianamesinde Menemen olayının planlı bir isyan olduğu ifade edilmesine rağmen bu olayın arkasında kimin ya da kimlerin olduğu farazî söylemlerin ötesinde bir değerlendirme yapılamadı. 7 Ocak 1931’de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında yapılan toplantıda eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına mensup olanların olayla ilgilileri olup olmadığı tartışıldı ve sonuç olarak “*Nakşibendiliğin yok edilmesi*” gerektiği üzerinde duruldu²⁰⁷.

²⁰⁵ ATAM, 2011,C.II, 66-67.

²⁰⁶ ATAM, 2011,C.II, 68.

²⁰⁷ ATAM, 2011,C.II., 69. ; Konuyla ilgili bkz. Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**

4.7.7. Kemal Paşa'nın Ölümü

1923 ve 1927 yıllarında geçirmiş olduğu iki kalp krizi Mustafa Kemal Paşa'da önemli bir iz bırakmış olmalı ki²⁰⁸, sağlığı 1937 yılının sonlarına doğru iyice bozulmaya başladı. Ocak 1938'de rahatsızlığı biraz daha arttı. Paşa'nın Yalova ziyaretinin sonuncusu 22 Ocak-1 Şubat 1938 tarihleri arasında gerçekleşmişti. Paşa burada rahatsızlandı ve Prof. Dr. Nihat Yaşar Belger tarafından muayene edildi. Bu muayenede ilk defa “siroz başlangıcı” teşhisi konuldu. Bu teşhisten hemen sonra 23 Ocak 1938 günü Yalova'ya çağrılan Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp tarafından muayene edildi ve aynı teşhis konuldu²⁰⁹. Hastalık halktan gizlenmişti. Kemal Paşa'nın hastalığından söz eden bir gazete üç ay kapatıldı²¹⁰.

M. Kemal Paşa Mayıs 1938'de güney bölgesine geziye çıktı. Hatay ve komşu yöreleri dolaştı. Askeri birliklerin manevralarını takip etti. 26 Mayıs'ta Ankara'ya aynı günün akşamı da İstanbul'a geldi. Bir süre Savarona yatında kaldı. 28 Ekim 1938'de Türk ordusuna bir mesaj yayınladı. 1 Kasım 1938'de ilk defa TBMM'nin açılışına katılamadı. Paşa'nın açılış nutku Başbakan Celal Bayar tarafından okundu²¹¹. Hastalığı iyice artan M. Kemal, Dolmabahçe sarayında 10 Kasım 1938 tarihinde öldü. Ölüm sebebi olarak “beslenme tarzı ve daimi peklik” ten kaynaklanan “karaciğer iltihabı” rahatsızlığı belirtildi²¹².

²⁰⁸ Zürcher, 2000, 267.

²⁰⁹ ATAM, 2011, C. II, 390.

²¹⁰ Zürcher, 2000, 267

²¹¹ ATAM, 2011, C. II, 399-400.

²¹² Atatürk'ün ölümüyle ilgili bir kaynakta şu hususlar belirtilmektedir; “Atatürk, fenni raporlarına geçtiği şekliyle ‘Alkole bağlı sirozdan ölmüştür’ demek, çok büyük bir hata olur. Prof. Dr. Neşet Ömer, Atatürk'ün ölümünden sonra yaptığı bir açıklamada, ‘Atatürk'ün hastalığı rakadan mı idi? Bunu kati olarak

13 Kasım 1938 günü Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp'ın teklifiyle, Etnoğrafya Müzesinin “geçici kabir” olması teklifi kabul edildi²¹³. 16 Kasım günü cenaze Dolmabahçe sarayında katafalka konuldu. 3 gün burada kaldı. 19 Kasım 1938 günü Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya tarafından Türkçe tekbirlerle cenaze namazı kıldırıldı²¹⁴.

Cenaze tahnit edildikten sonra 19 Kasım'da Ankara'ya nakledildi. 21 Kasım'da TBMM'nin önünde kurulan bir katafalkta büyük bir tören yapıldı. Büyük devletler cenazeye askeri birlikler göndererek katıldılar. Daha sonra Etnoğrafya Müzesi'ne kaldırıldı²¹⁵. 1953 yılına kadar burada kaldı. 10 Kasım 1953 tarihinde buradan alınarak Ankara'nın hâkim bir tepesinde bulunan Rasattepe'deki Anıtkabir'e konuldu²¹⁶.

*kestirmek mümkün değildir?’ demektedir. Atatürk'ün devamlı surette görünen hastalıklarını iki taneyle sınırlandırabiliriz. Bunlar böbrek iltihabı ve sıtma hastalığıdır. Bu konuda yazılar yazan Dr. Aytekin Ertuğrul, Atatürk'ün ölüm sebebinin alkole bağlı siroz olmayıp, sıtmaya bağlı siroz olduğunu iddia etmektedir”. Oğün Deli, **Atatürk Nasıl Öldürüldü?** s. 125.*

²¹³ Atatürk'ün cenaze namazı, 19 Kasım 1938'de Dolmabahçe sarayının muayede salonunda Şerafettin Yaltkaya tarafından Türkçe tekbirlerle kıldırılmıştır. Cenazeye cemaat olarak orada bulunan az sayıda kişiler katılmıştır. Cenaze Ankara'ya getirildikten sonra Chopin'in matem marşı eşliğinde geçici mezarına konulmuştur. Ali Güler, “*Atatürk'ün Ölümü, Cenaze ve Defin İşlemi*”, **Türkler**, C. 16, Ankara 2002, s. 512-514; Meydan, 2009, 816; Ayrıca bkz. Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, Ankara 1971.

²¹⁴ Lord Kinross, Mustafa Kemal Paşa'nın cenazesinin götürülüşünü şöyle anlatmaktadır; “*19 Kasım 1938 günü Yavuz Zırhlısına konulmuştur. Yavuz Zırhlısı, Gülhane önünden ayrılırken limanda bulunan yerli, yabancı bütün gemiler sirenlerini çalıyor ve ‘ölümsüz’ insanı son yolculuğuna uğurluyordu*”. ATAM, 2011, C. II, 400.

²¹⁵ ATAM, 2011, C. II, 401.

²¹⁶ Yapılan uzun çalışmalar sonucunda, Anıtkabir yeri olarak Ankara'nın hâkim bir yerinde bulunan Rasattepe seçildi. Hükümet 1 Mart 1941 tarihinde inşaat için milletlerarası bir proje yarışması açtı. Yarışmaya Türk ve yabancı 49 proje iştirak etti. Milletlerarası jüri bu eserlerden Alman, Türk ve İtalyan mimarlara ait üç projeyi ödüle layık buldu. Hükümet bu projelerden Türk Profesör Emin Onat

M. Kemal Paşa'nın Ölümünün Yankıları

Falih Rıfki Atay 11 Kasım 1938'de duygularını şöyle yazmıştır; “Birakınız, son kan damlasına kadar gözyaşlarınızla onun yasında tüketiniz; Atatürk'ün ölümünü görmüş olanlar; bir daha kime ağlayacaksınız? Bir tanrı (!) veya kahraman mı, bir baba, dost veya kardeş mi, O'nunla ne kaybetmiyorduk? Hayır... Onsuz nemiz kalacaktı?... En mesut Türkler Atatürk yaşarken ölmüş olanlardır”..

Kemal Paşa'nın cenaze törenine Afgan Kralının amcacı Mareşal Prens Veli Han katılmıştır. Veli Han, Afganistan'da da Türkiye'de olduğu gibi matem yapılacağını söylemiştir. Hindistan Meclisi o gün yasama meclisini tatil etmiş Kemal Paşa ile ilgili konuşmalar yer vermiştir. İran bir ay resmi matem ilan etmiştir. Lübnan halkından bazıları ve cemaat temsilcileri cenazeye katılmışlardır. Suriye'de yayınlanan Elkabes gazetesi şunları yazmıştır; “Türk vatanının yapıcısı, Türk şevket ve azametinin halikı (yaratıcısı), insaniyetin en büyük hadimi Atatürk'ün ölümü ile Türk milletinin duyduğu kedere Suriyeliler bütün kalpleriyle iştirak ederler. Kardeş milletin uğradığı bu acı karşısında bizim en büyük tesellimiz büyük dâhinin çizdiği yolu takip etmektir”. Yunan gazeteleri de aynı şekilde duyguların paylaşmışlardır. Yunan gazetesi Elinikon Mellon gazetesi şunları yazmıştır; “Atatürk'ün Türkiye'de yaptığını hiçbir tarafta hiçbir kimse yapmadı. Ne Cavour, ne Cromwell ne de Washington”.

ve Orhan Arda'nın projesini kabul etti. Bu proje ile Anıtkabir inşa edildikten sonra Atatürk naşı tek parça mermerden yapılmış olan mozolenin tam altında yer alan sekizgen odanın içinde hazırlanan mezara konulmuştur. Güler, **Türkler**, C. 16, s. 514; Ayrıca bkz. Peyami Safa, **En Büyük Kaybımız**, İnkılâp Kitabevi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938; İsmail Habib Sevrük, **Atatürk İçin**, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1939; Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Atatürk'ün Son Balosu**, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1944.

Bulgaristan'dan cenaze törenine General Daskalof katılmıştır. İngiliz Observer gazetesi şunları yazmıştır; “Atatürk yalnız Türkiye'nin bütün hayatını değiştiren bir deha değil, fakat beynelmilel münasebetlerde iyilik ve yalnız iyilik yapan bir adamdır”²¹⁷.

4.8. Ekonomik Gelişmeler

4.8.1. 1923-1938 Dönemi

1923 -1938 dönemi, milli ekonomiye geçiş (1923-1929) ve devletçilik (1930-1938) olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Bu dönemin önemli gelişmelerinden birisi İzmir iktisat kongresidir.

4.8.1.1. İzmir İktisat Kongresi

İzmir İktisat kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılmıştır²¹⁸. Toplantının muhtevası katılımcılara bırakılmıştır. Katılımcı olarak da çiftçi, tüccar, amele, sanayici, banka, şirket temsilcileri iştirak etmişlerdir. Toplantıda işçi kadın üyeler de bulunmuştur²¹⁹. Kongre 15 Şubat'ta açılması bekleniyordu. Ancak hava muhalefiyle yolda kalan 300 katılımcının talebiyle iki gün sonraya ertelenerek 17 Şubat'ta başladı. Toplantıya 1135 katılımcı iştirak etti²²⁰.

Kongre'nin açılışında bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa özetle şunları söyledi; “Uzun gafletlerle ve derin kayıtsızlıkların açtığı yaraları tedavi etmek ve çarelerini aramak, memleketi imar etmeyi, milleti refaha ve mutluluğa ulaştırma yollarını bulmak için harçayacağınız zamanın başarı ile sonuçlanmasını diliyorum... Kılıç kullanan kol yorulur, fakat

²¹⁷ ATAM, 2011, C. II, 401-407.

²¹⁸ İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul 1969, s. 11.

²¹⁹ ATAM, 2011, 411.

²²⁰ ATAM, 2011, 408.

saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün toprağa daha çok sahip olur... Osmanlı Devleti hakikatte ve fiilen bağımsızlıktan yoksun bir hale getirilmişti. Bir devlet ki, tebaasına koyduğu vergiyi yabancılara koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum (vergiler) muamelesi ve benzeri düzenlemelerden yoksun bırakılır, bir devlet ki ecnebler üzerine yargılama hakkını uygulamaktan mahrumdur. O devlete bağımsız denilemez. Devletin ve milletin hayatına yapılan müdahaleler bundan daha fazladır. Milletın iktisadi ihtiyaçlarından olan mesela demiryolu inşası, mesela fabrika yapmak için devlet serbest değildi. Hayatını teminden aciz olan bir devlet bağımsız olabilir mi?... Millî bir devir yaşamıyorduk. Osmanlı tarihi padişahların, bakanların, zümrelerin destanları mahiyetinde idi. Mazinin tarih diye uzattığı kitabın mahiyeti bundan ibarettir...

Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki, yabancı sermayesine hasımız (düşmanız), hayır bizim memleketimiz geniştir. Çok çalışmaya ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza uymak şartıyla yabancı sermayelere gereken teminatı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermayesi bizim çalışmamıza katılsın ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin. Mazide, Tanzimat devrinden sonra yabancı sermayesi ayrıcalıklı bir konumda idi. Devlet ve hükümet yabancı sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna izin veremez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız”²²¹.

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey açılış konuşmasında özetle şunları söyledi; “Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerden hiçbirine

²²¹ ATAM, 2011, 409-410.

mensup değiliz. Bizim yeni Türkiye'nin yeni iktisadî manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben (Türkiye İktisat Mektebi) diyorum. İktisadî teşebbüs kısmen devlet ve kısmen şahsî teşebbüs tarafından yerine getirilmelidir. Mesela büyük kredi ve sanayii kurumlarını devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadî vaziyeti bunu gerektiriyor”.

Kapanış konuşmasında her grubun bir temsilcisi konuşma yapmış ve işçi kadınlar adına Rukiye Hanım konuşmuştur. Kongrenin devam etmekte olan Lozan görüşmelerine olumlu katkıları olmuştur. Kongrede alınan kararlar “*Misak-ı İktisadî Esasları*” başlığı altında 12 maddeden meydana gelen sonuç bildirisıyla yayınlandı. Bu kararlar şöyledir;

1. Türkiye milli hudutları içinde eksiksiz bir istiklal ile dünyanın barış ve gelişme, ilerleme unsurlarından biridir.

2. Türkiye halkı milli hâkimiyetini kanı ve canı pahasına elde etmiş bundan asla vazgeçemez.

3. Türkiye halkı tahribat yapmaz imar eder. Bütün çalışması iktisaden memleketi yükseltmektir.

4. Türkiye halkı kullandığı eşyayı mümkün mertebe kendisi üretir. Çok çalışır, vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçır.

5. Türkiye halkı servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğunun farkındadır. Ormanlarını evladı gibi sever. Bunun için ağaç bayramları yapar. Madenlerini kendi milli istihsali (üretimi) için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır.

6. Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanız; taassuptan uzak dindarane bir sağlamlık, dayanma, her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı

mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman bozgunculuğu ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

7.Türkler, irfan ve marifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısıyla kandil gününü aynı zamanda kitap bayramı olarak kutlar.

8.Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlaşması ile beraber sağlığımızın ve hayatımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan salgından ve pislikten çekinir. Bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedenî terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve ehemmiyeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

9.Türk dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve kurumlarına düşman olmayan milletlere daima dosttur; yabancı sermayesine karşı değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan kurumlarla münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla aracı istemez.

10.Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde tekellilik istemez.

11.Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, birbirlerini candan severler. Meslek, zümre itibariyle el el vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve görüşmeler yaparlar.

12. Türk kadını ve erkeği, çocuklarını İktisadî Misak'a göre yetiştirir²²².

4.8.1.2. Milli Ekonomiye Geçiş (1923-1929)

Türk ekonomisi, 1923-29 yılları arasında tarımsal bir görüntü arz etmiştir. Bu dönemde Türkiye tam anlamıyla dışa bağımlıydı. Buna tepki olarak takip edilmek istenen iktisadî siyaset, II. Meşrutiyet döneminde uygulanmak istenen ekonomik politikanın devamı niteliğinde olan milli ekonomiydi.

İzmir İktisat Kongresi'nin kararlarına uygun olarak Türkiye'nin ilk milli bankası olan İş Bankası 1924'de faaliyete başladı. Daha sonra sanayii alanında kredi vermek üzere 1925'de Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu²²³. 1927 yılında hükümet, Teşvik-i Sanayi kanununu yeniden gözden geçirerek uygulamaya koydu. Hükümet demiryolu yapımına öncelik verdi. Yeni düzenlemeyle özel sektöre ek kolaylıklar getirildi. Ancak 1929'a kadar gümrüklerin tam olarak kontrolümüzde olmaması ve sermaye birikiminin yetersiz oluşu gibi sebeplerle, ekonomik canlılık sağlanamamıştır²²⁴.

4.8.1.3. Devletçilik Dönemi (1929-1938)

1929 Dünya iktisadî bunalımından sonra ziraî ihraç ürünlerimizde fiyatlar düştü. Buğday, arpa, mısır, fasulye vb. gibi ürünlerin fiyatlarının düşmesi üreticiyi zor durumda bıraktı. Bu gelişme üzerine toplum

²²² ATAM, 2011, 411-413.

²²³ ATAM, 2011, C. II, 323.

²²⁴ Yaşar Semiz, **Atatürk Döneminin İktisadî Politikası**, Saray Kitabevi, Konya 1999, s.33-169.

hayvancılık sektörüne kayma eğilimini göstermeye başladı²²⁵. Bu tarihten itibaren devlet merkezli bir ekonomik politika izlenmeye başlandı. 1929 yılının sonlarına doğru Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu²²⁶. Cemiyetin amacı, toplumda yerli mallarının kullanılmasını teşvik etmek²²⁷ ve ithalatı önlemektir. Milli Mücadele döneminde çıkarılmış bulunan Men-i İsrifat kanunu²²⁸ tekrar uygulamaya konuldu. Ancak bu uygulama halk tarafından kabul görmediği gibi gelenek ve göreneklere devletin müdahalesi şeklinde değerlendirilerek tepkiye maruz kaldı.

²²⁵ Toplumun hayvancılık sektörüne kaymaya başlaması şu tekerlemeyle resmedilmiştir;

*“Bağ dikme bağlanırsın,
Ekin ekme eylenirsin,
Sür keçiyi, çek deveyi,
Gittikçe beylenirsin”.*

Semiz, **Atatürk Döneminin İktisadi Politikası**, s. 126-127.

²²⁶ Bu cemiyetin faaliyetleri şöyle özetlenebilir;

1. Halkı tasarrufa alıştıracak propagandalar yapmak.
2. Yurt içi ve yurt dışında yerli mallarımızın tanıtımını yapmak.
3. Yerli mallarımızın miktarını, çeşit ve kalitelerini artırmak için çalışmalar yapmak. Bk. Semiz, **Atatürk Döneminin İktisadi Politikası**, s. 42-76.

²²⁷ Halkın konuyu daha kolay anlamasını sağlamak amacıyla millî duyguları okşayan şiirlerle yerli mallarının tercih edilmesi amaçlandı. Mesela 1930 yılında basında yayımlanan şu şiir buna bir örnektir;

*“Ey Türk kıızı, Ey Türkoğlu,
Senin yurdun nimetle dolu,
Malından ye, malından giy,*

Budur işte zafer yolu”. Semiz, **Atatürk Döneminin İktisadi Politikası**, s. 96.

²²⁸ Bu kanunun 1. maddesi şöyleydi; “Düğünlerde alelittlak (açıkça) cihaz teşhiri, cihazın açıktan nakli, erkek tarafından iki kattan fazla elbise ihdası (konulması), düğün günlerine münhasır olmak üzere bir günden ziyade çalgı çaldırması ve ziyafet verilmesi, nişan, çevre merasimi ile ağırlık ve hediye ihdası ve köçek oynatılması gibi israf men olunur”. Düstur, C. 1, 3. tertip, İstanbul-1929 s. 146. (Semiz, Atatürk Döneminin İktisadi Politikası'den naklen. s. 84, dip not. 96.)

1929 yılında Türkiye gümrük duvarlarını yükseltti. Bu uygulama, Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelerin açık pazarı olmasına engel oldu. Ancak gümrük duvarlarının yükseltileceğinin önceden açıklanması, Batıyla bağlantılı olan bazı tüccarların dışarıdan fazla miktarda tüketim maddesi ithal ederek depolamasına yol açtığından, hem Türk parasının değer kaybetmesine hem de Türk parasının dışa akışını hızlandırdı. Buna bağlı olarak ithalat hacmi daraldı. İthalat hacminin daralması özel sektörde sanayileşmeyi ciddi şekilde aksattı²²⁹. 1930'lu yılların yöneticileri asker kökenli olduğundan ve liberal politikayla kalkınmayı yürütecek kadroya sahip olunmadığından, müdahale ve denetim ağırlıklı bir tarz benimsendi. Bu sisteme “*Mutedil devletçilik*” politikası denilmiştir²³⁰.

Mutedil devletçilik siyasetinin gereği olarak, hükümet tarafından bazı kanuni düzenlemeler yapıldı. Bunlardan bazıları şunlardı; 1930 yılında dövizin devlet tarafından denetlenmesi yoluna gidildi. 1931'de ithalata kota konuldu. Aynı yıl Merkez bankası kuruldu. İhraç ürünlerimiz ilk olarak bu yıl Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de sergilendi. Bu sergiyi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tertip etti²³¹.

1932'de dış ticarete takas usulü getirildi. Aynı yıl Türk Posta Vapurculuğu Şirketi kurularak Deniz ticareti devletleştirildi. Yine aynı yıl Devlet Sanayi Ofisi kuruldu²³². 1933'de Sümerbankkuruldu²³³.

²²⁹ Semiz, *Atatürk Döneminin İktisadi Politikası*, s. 150-151.

²³⁰ Semiz, *Atatürk Döneminin İktisadi Politikası*, s. 151-152.

²³¹ Semiz, *Atatürk Döneminin İktisadi Politikası*, s. 134.

²³² Semiz, *Atatürk Döneminin İktisadi Politikası*, 154.

²³³ Sümerbank adının konulması, dönemin tarih anlayışıyla ilgilidir. Bu tarih tezine göre Yakın doğuda yaşamış olan Sümerler ilk Türklerdi. Zürcher, 2000, 277.

Sümerbank bir kalkınma bankası mantığıyla yönetimin devletçilik fonksiyonunu üstlendi²³⁴.

Hükümet bu dönemde Türkiye ile oldukça iyi ilişkiler içinde olan Sovyetler Birliği'nden 1932 yılında Prof. Orloff başkanlığında bir planlama heyeti ve 1933'de Amerikan iktisatçılarından Edwin Kemmerer başkanlığındaki bir heyeti Türkiye'ye davet etti. Bu heyetlerin vermiş oldukları raporların sonucunda 1934-38 dönemi için beş yıllık sanayi planı uygulamaya konuldu²³⁵. Bu devrede malımızı alan ülkelerin malını almak politikası takip edildi²³⁶.

Enerji ve madencilik alanlarındaki işletmeleri ve araştırmaları denetim altına almak için 1935'de Etibank kuruldu. Aynı yıl yer altı zenginlerimizin araştırılması amacıyla Maden Teknik Arama Enstitüsü kuruldu. Esnaf ve sanatkârların kredi ihtiyacını karşılamak üzere 1935'de kurulan ancak kaynak yetersizliği sebebiyle 1938'de faaliyete başlayan Halk Bankası kuruldu. Devlet özel sektöre öncülük etmek üzere örnek

²³⁴ ATAM, 2011, C. II, 324.

²³⁵ Semiz, **Atatürk Döneminin İktisadi Politikası**, s. 157.

²³⁶ Bu tarihlerde işçi hakları konusunda katı bir politika takip edilmekteydi. Peyami Safa işçi haklarıyla ilgili bir hatırasını şöyle anlatmaktadır: “1934'de Balıkesir'in Balya-Karaaydın madeninde 700 işçi grev yapmış ve aileleri perişan olmuştu. Muharrir (yazar) o tarihte çıkardığı Savaş gazetesiyle bu grevi (ve işçi ailelerinin perişanlığını!) desteklediğini itiraf ediyor. İşçiyi tatmin için başvurulan kapılar kapalı. Bütün ümit oraya geleceği haber verilen Celal Bayar'da. Fakat hazret muharriri dinliyor ve şu cevabı veriyor: 'İsviçre'den mütehassıs getireceğiz. İş Kanunu projesini ona hazırlatacağız. Balya'ya gitmeye lüzum görmüyorum. Ankara'dan bir müfettiş göndererek maden hesaplarını teftiş ettireceğim”. Peyamı Safa, “Celal Bayar'a Ait Bir Hatıra”, **Ulus**, 15 Nisan 1950, 1.

çiftlikler kurdu²³⁷. 1934-38 yılları arasında uygulamaya konulmuş olan birinci sanayi planında üç temel prensip gözetilmiştir.

1.Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sanai tesisler.

2.Büyük sermaye veya ileri teknoloji gerektiren projelere

3.Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak seviyede tutulmasına öncelik verilmiştir.

Bu prensiplere uygun olarak 6 temel sanai faaliyet alanında 20 fabrika kurulmuştur. Ancak 1938’de dünyada savaş belirtisi ortaya çıkınca, hazırlanmış olan İkinci Beş Yıllık Sanayii Planı, iktisadi savunma planına dönüştürülmüştür.

4.8.2. İnönü Dönemi (1939-1950)

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nı girmemiştir ama artan askeri harcamalar sebebiyle çok etkilenmiştir. Bu dönem iki kısımda ele alınmaktadır;

1.Devletçiliğin duraklaması (1939-1945)

2.Devletçiliğin gerilemesi (1945-1950)

4.8.2.1. Devletçiliğin Duraklaması (1939-1945)

Kemal Paşa öldüğünde Celal Bayar başbakanı. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten kısa bir süre sonra Bayar istifa etti. Yerine Refik Saydam başbakan oldu. Saydam hükümetinin öncelik verdiği üç temel husus şunlardı; demiryolu yapımı, denk bütçe ve devletçilik politikasının devamı.

²³⁷ ATAM, 2011, C. II, 324.

Avrupa’da savaş başlayınca 1000.000 genç silahaltına alındı. Bu durum sanayi ve hizmet sektöründe gerilemeye sebebiyet verdi. Toplam talep artarken toplam arz yetersiz kaldı ve fiyatlar genel seviyesi yükseldi. 1929’daki iktisadi buhranın tersine bu defa tarım ürünlerinin fiyatları aşırı şekilde yükseldi²³⁸. Bu gidişatı önlemek için 26 Ocak 1940’da Milli Korunma Kanunu çıkarıldı²³⁹. Fakat 1942 yılına gelindiğinde ülkedeki karaborsa ve fiyat yükselişleri önlenemedi. 12 Kasım 1942’de Varlık Vergisi çıkarıldı. Hükümet bu düzenlemeyle üç amaca ulaşmak istedi;

1.Enflasyonla mücadele için tedavülde para çekmek.

2.Savaş yıllarında “*çok para kazananlardan*” vergi almak²⁴⁰.

3.Devlet gelirlerini artırmak.

İçten ve dıştan gelen yoğun tepkiler üzerine Varlık Vergisi uygulaması 1943’de kaldırılmıştır²⁴¹.

4.8.2.2. Devletçiliğin Gerilemesi (1946-1950)

İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği Mayıs 1945’de Türkiye’de iktidar ile büyük toprak sahipleri arasında bir polemik yaşandı. Hükümet Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarmıştı. Bu düzenleme ile özel ormanların ve büyük toprak sahiplerinin arazilerinin bir kısmı kamulaştırılmaktaydı. Bu düzenlemenin amacı topraksız çiftçilere toprak vermektir. CHP içinden bu kanuna karşı tepkiler oldu. Mesela Adnan

²³⁸ Mesela buğday fiyatları 12,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağı 85 kuruştan, 350 kuruşa yükselmiştir. ATAM, 2011, C. II, 328.

²³⁹ Ocak 1942’de ekmek karneye bağlandı. Bu uygulama Eylül 1944’de kadar devam etmiştir

²⁴⁰ Varlık Vergisi uygulaması ile 3.877’i yabancı olan 114.000 kişiye vergi tahakkuk ettirilmiştir. ATAM, 2011, C. II, 330.

²⁴¹ ATAM, 2011, C. II, 330,

Menderes²⁴², Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi Karaoşmanoğlu gibi isimler bunlardandı. Bu milletvekillerinin bazıları basın yoluyla CHP'nin bu düzenlemesini eleştirdiler. Bunun üzerine CHP Adnan Menderes ile Fuat Köprölü'yü partiden ihraç etti. Bu ihraç kararına karşı çıkan Celal Bayar ile Refik Koraltan partiden istifa ettiler. CHP'den istifa eden bu dört isim savaş sonrası ortamda ÷lkede meydana gelen yokluk, aşırı fiyat yükselmesi ve yoksulluğun temel sebebi olarak devletçiliği gösterdiler.

CHP'den ayrılan bu dört isim 7 Ocak 1945'de DP'yi kurdular. Anti devletçi bir politika savunan DP'ler halkın ümidi oldular. 21 Temmuz 1946'da seçimlere gidildi ve şaibeli olarak tarihe geçen seçimler sonunda yeni kurulmuş olan DP 62 milletvekili ile meclise girdi. Seçimlerden sonra Şükrü Saraçoğlu Hükümeti istifa etti ve yerine Recep Peker hükümeti kuruldu. Peker hükümeti ekonomide bazı yeni düzenlemeler yaptı. Mesela gerçekçi kur politikası takip ederek 7 Eylül 1946'de Türk lirası dolar karşısında % 50 devalüe edildi. Buna göre 1 Dolar 1.40 TL'den 2.80 TL'ye yükseltildi. Ancak dış açık devam etti ve ekonomide istikrar sağlanamadı. Amerika'dan beklenen mali destek temin edilemedi. Peker Hükümeti Eylül 1947'de istifa etti ve yerine Hasan Saka hükümeti kuruldu. Muhalefet ve İstanbul basını karşısında Saka Hükümeti de istifa etmek zorunda kaldı. CHP'nin son hükümetini Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay kurdu. Adli teminat altında yapılmış olan ve yolsuzluğa meydan verilmeyen 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP iktidara gelmiştir

²⁴² Adnan Menderes'in önceki ismi "Adnan Ertekin'dir".

4.9. Haricî Gelişmeler

4.9.1. Türk-İngiliz Münasebetleri ve Musul Meselesi

Türk-İngiliz ilişkilerinde 1914-1918 arasında doğrudan doğruya savaş, 1919-1923 arası dolaylı savaş dönemi yaşandıktan sonra iki devlet arasında gittikçe artan bir yakınlaşma görülmüştür. Milli Mücadele sonrasında İngiltere ile Türkiye arasındaki başlıca mesele Musul'dur.

Selçuklular döneminden beri Türklerin hâkimiyeti altında bulunan Musul, sahip olduğu zengin petrol yatakları sebebiyle Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika arasında rekabet konusu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli anlaşmalar çerçevesinde burası Fransa'ya bırakılmış fakat daha sonra San Remo görüşmelerinde Fransa'nın İngiltere'yi Avrupa ve Orta Doğu'da desteklemesine karşılık burası İngiltere terk edilmiştir²⁴³.

Esasen Musul Misâk-ı Millî sınırları içindeydi²⁴⁴. Çünkü Mondros mütarekesi imzalandığı zaman Musul Türk ordusunun hâkimiyeti altındaydı. Fakat İngilizler hukuku hiçe sayarak burayı işgal ettiler (3 Kasım 1918). Bölge halkı (Kürt aşiretleri) İngilizlere karşı direnişe

²⁴³ Musul'un İngiltere'ye bırakılması bazı şartlarla gerçekleşmiştir. Buna göre Fransa ham petrol üretiminin % 25'ni alacaktır. ATAM, 2011, C. II, 413.

²⁴⁴ Nutuk'ta Musul'un elden çıkması konusunda Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın hatalı olduğu belirtilmektedir. Bu konudaki değerlendirme aynen şöyledir: "Mütarekeden bir gün evvel 13 bin kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun tahrip edilmesi, hakikatte kendisinin (Ali İhsan Paşa) hal ve vaziyete muvaffak olmayarak verdiği bir emirden dolayıdır. İşte bu hal Musul vilayetinin elden çıkmasına sebep olmuştur. Hâlbuki mütareke olacağı belliydi. Gruba Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi. İngilizler grubu esir değil mağlup bile edemezlerdi. Beşinci fırka iltihak edebilirdi. Mütareke olduğunda esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur ve Musul da bize kalırdı. Fakat sefil bir düşünce mantığa galip çalmıştır". **Nutuk**, 1927, s. 410.

geçtiler. Buradaki halk İngiliz himayesindeki Faysal yerine Anadolu'ya dayanmayı tercih etti²⁴⁵.

Lozan müzakereleri esnasında Musul'un Misâk-ı Millî sınırları içinde olduğu ifade edildi. Ancak, burada zengin petrol yatakları olduğundan İngiltere, Musul'un Irak'a ait olduğunda ısrar etti. Türk tarafının plebisit yapılması teklifine karşı İngiltere “*bölge halkının oy verme alışkanlığının olmadığı ve plebisitin amacını anlamayacakları*” yönünde bir savunma yaptı. Konu çözüme kavuşturulamadı. Anlaşma imzalandıktan sonra ikili görüşmelerle konunun çözümlenmesi düşünüldü.

Bu arada İngiltere bölgedeki Hristiyan Asurî kabilelerini silahlandırarak Türkiye'ye karşı kışkırttı. Musul meselesini görüşmek üzere İstanbul'da bir konferans toplandı (19 Mayıs 1924). Konferansta Türk tarafını Ali Fethi (Okyar) Bey İngiliz tarafını da Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox temsil etmiştir. Görüşmelerde Türkler lehine bir sonuç alınamadığı gibi İngilizler ayrıca Hakkârî'yi de talep ettiler.

İkili görüşmelerle çözüm elde edilemeyince konu Eylül 1924'de Milletler Cemiyetine havale edildi. Aslında bu meselenin Milletler Cemiyetine havale edilmesi hata idi. Zira bu cemiyette İngiltere etkiliydi. Burada da Türkiye'ye Ali Fethi Bey temsil etti. Türkiye Milletler Cemiyeti'nde tezini tekrar etmiş ve plebisit yapılmasını istemiştir. Türkiye'nin plebisit talebi “*bölge halkının cahil olduğu ve sınır işlerinden anlamadığı*” bahanesiyle reddedildi²⁴⁶. Milletler Cemiyeti meselesinin yerinde incelenmesine karar vererek bir komisyon kurdu. Komisyon çalışmaları devam ederken sınırdaki sıcak çatışmalar meydana

²⁴⁵ ATAM, 2011, C. II, 413.

²⁴⁶ ATAM, 2011, C. II, 415.

gelmekteydi. Nihayet komisyon İngiltere'nin isteği istikametinde bir rapor hazırlayarak Milletler Cemiyetine sundu (Eylül 1925).

Söz konusu raporda; Musul'un Irak'ta kalması gerektiği tavsiye edilmekteydi. Milletler cemiyeti 16 Aralık 1925'de bu tavsiyeyi aynen kabul etti. Türkiye bu karara tepki gösterse de 5 Haziran 1926 tarihinde Musul'un sınırlarımız dışında olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Konuyla ilgili varılan mutabakata göre Irak, Musul petrollerine konan vergi gelirlerinden kendi payına düşen miktarın % 10'nunu 25 yıl süreyle Türkiye'ye verecekti²⁴⁷. Irak hükümeti 1931'den 1950'ye kadar Türkiye'ye vermesi gereken % 10 meblağ olan 3.5 milyon sterlini ödemiştir. 1951-56 arasında Türkiye'ye herhangi bir ödeme yapılmamıştır²⁴⁸.

4.9.2. Türk-Fransız Münasebetleri ve Hatay Meselesi

Tevhid-î Tedrisat kanunu kabul edildikten sonra bütün yabancı okullarda Tarih ve coğrafya dersleri Türk öğretmenleri tarafından ve Türkçe olarak verilecekti. Bu kararı, Fransa ve İtalya uygulamak istemedi. Ancak Türkiye'nin kararlı tutumu bu ülkelere geri adım attırdı. Yeni Türk devleti, kapitülasyonların bütün kalıntılarını temizlemek kararındaydı. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Adana-Mersin demir yolu bir Fransız şirketi tarafından işletilmekteydi. Türk Hükümeti bu şirketi satın almak istedi. Fransa buna ilk anda karşı çıktı. Ancak yapılan görüşmeler sonunda Haziran 1929 tarihinde bu şirket, Türk hükûmetine devredildi.

²⁴⁷ Zürcher, 2000, 292.

²⁴⁸ TC. Dışişleri Bakanlığı, Siyaset Planlama Genel Müdür Yardımcılığı, 5.6. 2003 tarih ve 026.21/2003/SPGY/231163 sayılı yazısı.

Borçlar meselesinde en çok problem çıkaran Fransa olmuştu. Konu, 13 Haziran 1928’de borç miktarı ve ödeme şekli konusunda mutabakata varılarak karara bağlandı. Ancak 1929 yılındaki dünya ekonomik buhranı borcun ödemesini geciktirdi. Bu gelişme, Türkiye ile Fransa arasında tekrar gerilime sebep olduysa da 1933 yılında tekrar görüşmeler yapılarak ödeme planı tespit edildi.

Türkiye ile Fransa arasında 1936 yılında Suriye’nin bağımsızlığını elde etmesiyle Hatay meselesi gündeme gelmiştir. Bu konu 1936-1939 yılları arasında Türk-Fransız ilişkilerinde gerginlik oluşturdu. Konu Birleşmiş Milletlere havale edildi. Cemiyet Hatay’da ayrı bir idarenin oluşturulmasına karar verdi. Bu karar Fransa ve Suriye’de rahatsızlıklar meydana getirdi. Fransa bölgedeki Arapları ve diğer unsurları Türkiye’ye karşı kışkırttı. Meydana gelen gerginlik üzerine Türkiye Hatay sınırına 30 bin kişilik bir kuvvet yığdı.

İkinci Dünya Savaşı’nın eşiğine gelinmesi sebebiyle Fransa, Hatay konusunda Türkiye’ye karşı daha yumuşak bir politika takip etmek zorunda kaldı. 3 Haziran 1938’de yapılan bir anlaşma ile Türkiye ve Fransa Suriye’ye 2500’er kişilik kuvvet gönderdi. 4 Temmuz 1938’de Türkiye ile Fransa arasında bir dostluk anlaşması imzalandı. Hatay’da Ağustos 1938’de yapılan seçimlerde Türk topluluğu 40 milletvekilinden 22’sini kazandı. 2 Eylül 1938’de toplanan meclis “*Hatay Devleti*” adını aldı. 23 Haziran 1939’da Ankara’da Fransa ile yapılan bir anlaşma ile Hatay’ın Türkiye’ye katılma talebi kabul edildi. Ve nihayet Hatay parlamentosu 1939’da Türkiye’ye ilhak kararı aldı²⁴⁹.

²⁴⁹ ATAM, 2011, C II, 439-440.

4.9.3. Türk-Yunan Münasebetleri

4.9.3.1. Mübadele Meselesi

Türk-Yunan mübadele meselesi aslında Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girmeden kısa bir süre önce 1 Temmuz 1914 tarihinde karara bağlanmıştı. Bu karara göre, Makedonya'daki Türklerle Doğu Trakya ve Aydın vilayetindeki Rumların karşılıklı olarak ihtiyarî (isteğe bağlı) bir şekilde mübadelesi yapılacaktı. Ancak kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu anlaşma yürürlüğe girememiştir. Bu görüşmeler sırasında Osmanlı-Yunan ilişkileri devamlı gerginliğini korumuş ve söz konusu mübadele anlaşmasından önce Batı Trakya ve Yunanistan'dan 240 bin Türk Osmanlı ülkesine gelmiştir. Buna mukabil Batı Anadolu'dan 80 bin Rum ve Doğu Trakya'dan 250 bin Rum'dan önemli bir kitle Yunanistan'a gitmişlerdir. Batı Trakya ve Yunanistan'dan binlerce Türkün Osmanlı ülkesine sığınmasına rağmen yine de Batı Trakya'da 500 binden fazla Türk nüfusu bulunmaktaydı²⁵⁰.

Türkiye'de ikamet eden Rumlarla Yunanistan'da kalan Türklerin mübadele/değişimi meselesi Lozan'da ele alınarak karara bağlanmıştı. Bu karara göre;

Türkiye'deki bütün Rumlar ile Yunanistan'da bütün Türkler yer değiştirecektir.

30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a yerleşmiş Rumlar ile bu tarihten önce Batı Rumeli'ye (Trakya) yerleşmiş bulunan Türkler, değişimin dışında tutulacaktır. Batı Trakya Türklerinin istisna

²⁵⁰ Sofuoğlu, agm, **AAMD**, Sayı: 28, 3.

edilmesinin sebebi, buradaki halkın kendi kaderini kendisinin tayin edeceği keyfiyetidir²⁵¹.

Karma komisyon kuruldu ve mübadele işlemlerine başlandı. Ancak anlaşmanın ikinci maddesinde ihtilaf ortaya çıktı. İhtilaf Yunanistan'ın İstanbul'da daha fazla sayıda Rum bırakmak istemesiyle ilgiliydi²⁵². Konu Milletler Cemiyetine intikal ettirildi. Cemiyet meseleyi Milletler Daimi Adalet Divanına götürerek istişarî bir mütalaa istedi. Divan, Şubat 1925'de bir mütalaa verdiyse de ilgili tarafları tatmin etmedi²⁵³. Anlaşmazlık, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliği artırdı. Yunanistan Batı Rumeli'deki Türklerin arazilerine ve mallarına el koydu. Buralara Türkiye'den giden Rumları yerleştirmeye başladı. Türkiye de buna tepki göstererek İstanbul'daki Ortodoks ahalsinin mallarına el koydu. Yunanistan geri adım attı ve 1 Aralık 1926'da Atina'da bir anlaşma imzalandı.

²⁵¹ ATAM, 2011, C. II, 418.

²⁵² Bu düzenlemeye göre İstanbul'daki Rum ahalsinden kastedilen, 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a yerleşmiş bulunanlar, Batı Trakya Müslüman ahalsinden kastedilen ise 1913 Bükreş Anlaşması ile tespit edilen sınırın doğusunda yerleşmiş olanlardı. Problem, mübadele komisyonunun çalışmaları sırasında, Türk ve Yunan üyelerinin ilgili maddeyi farklı yorumlamaları sebebiyle ortaya çıkmıştı. Türk üyelere göre, İstanbul'da 30 Ekim 1918'den önce yerleşmiş kimselerin Türk kanunlarına göre tespiti gerekiyordu. İstanbul'da daha fazla Ortodoks Rum bırakmak isteyen Yunan üyeler ise antlaşmada Türk ya da Yunan kanunlarına herhangi bir atıf yapılmadığını, dolayısıyla "yerleşmiş" kelimesinin herhangi bir kanuna göre değil, antlaşma metninin ruhuna uygun olarak yorumlanması gerektiğini iddia ediyorlardı. İlgazi, 2009, 212.

²⁵³ Milletlerarası Daimi Adalet Divanı, İstanbul'un Ortodoks Rum ahalsi ile 1912 Belediye Kanunu'na göre belirlenmiş belediye sınırları içinde bulunan ve her ne şekilde olursa olsun, 30 Ekim 1918 tarihinden önce oturmak niyetiyle buraya gelmiş Ortodoks ahalsinin kastedildiği şekilde bir görüş bildirmiştir. İlgazi, 2009, 212.

Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bu anlaşmaya göre Yunanistan'da bulunan ve Müslüman Türklere ait olan mallar, tarafsız bir komisyonun tespit edeceği bir fiyat üzerinden Yunan hükümeti tarafından satın alacaktır. Türkiye'de bulunan ve Ortodoks Rumlara ait olan mallar da sahiplerine iade edilecektir.

1930'lu yıllarda İtalya'nın Akdeniz'deki tehditleri arttıkça Türkiye ile Yunanistan birbirine yakınlaşma ihtiyacı duyuldu. 10 Haziran 1930 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında ikinci bir anlaşma imzalayarak mübadele ihtilafı sona erdirildi. Buna göre İstanbul'daki Rumlar ile Batı Rumeli Türkleri, yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, bütün İstanbul Ortodoks ahalisi ile Batı Trakya Müslüman ahalisi mübadelenin dışında bırakılmıştır²⁵⁴.

Türk-Yunan ilişkilerinde “*etabl*” anlaşmazlığı çözümlendikten sonra Ekim 1930'da Venizalos Türkiye'ye ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlanması Hakkında Protokol ile Oturma, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi imzalandı. Venizalos'un Türkiye'yi ziyaretinden sonra iade-i ziyarette bulunmak üzere bir yıl sonra Ekim 1931'de Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras Yunanistan'ı ziyaret ettiler.

²⁵⁴ İlğazi, 2009, 212-213; Günümüzde Yunanistan'daki Türk azınlığa Yunan hükümeti sürekli problem çıkarmaktadır. Buradaki Pomaklara Yunan hükümeti “*Siz Büyük İskender'in zorla Müslümanlaştırılmış torunlarıdır*” diyerek propaganda yapmaktadır. Buna karşılık Pomaklar Türklük bilincine daha fazla sarılmaktadır. Şöyle demektedirler; “*Osmanlılar bizi zorla Müslüman yaptılarsa: nur içinde yatsınlar. Yok, biz kendi kendimize Müslüman olduysak, aferin bize...*” Baskın Oran, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 48, No: 1-4, Ocak-Aralık 1993, s. 113-114.

4.9.3.2. Patrikhane Meselesi

Patrikhane'nin gerek I. Dünya Savaşı ve gerekse Milli Mücadele yıllarında Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunduğu bilinmekteydi²⁵⁵. Lozan görüşmelerinde Patrikhanenin İstanbul'dan çıkarılması gündeme gelmişti. Ancak bu konuda hem Yunanistan hem de İtilaf devletleri karşı çıktılar. Nihayet Lord Curzon'un teklifiyle Patrikhane'nin siyasi meselelerle ilgilenmemesi kaydıyla İstanbul'da kalmasına razı olundu. Buna göre Patrikhane artık kesinlikle siyasetle uğraşmayacak, sadece Türkiye Cumhuriyetindeki Rum ahalinin dinî (nikah, boşanma, vaftiz vb) vecibelerini yerine getirecekti. Hatta öyle önemsiz gösterildi ki, anlaşma maddelerinde Patrikhanenin adı bile zikredilmedi²⁵⁶.

1924 yılının sonlarına doğru Patrik olarak tayin edilen Arapoğlu Konstantin'in mübadeleyi tabi bir kişi olması sebebiyle Türk makamlarınca sınır dışı edilenlere dahil edilmesi gerginlik meydana getirdi. Yunan hükümeti Konstantin'in mübadele dışı tutulmasını istedi ve konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmek istedi. Türkiye Milletler Cemiyeti'nin bu konuda yetkili olmadığını ifade ederek kararında direndi. Nihayet Patrik Arapoğlu Konstantin'in istifasıyla konu çözüme kavuştu. 1925 yılının yazında Yunanistan'a ilk Türk elçisi gönderildi. 1930'da "etabl" meselesi çözüme kavuştuktan sonra karşılıklı dostluk

²⁵⁵ Mehmet Çelik, **Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi**, Akademi Yayınevi, İzmir 1998, 7 vd.

²⁵⁶ Lozan görüşmelerinde Patrikhane tarihinin en pasif durumuna düşürüldü. 1930'lu yıllara kadar resmi yazışmalarda ve basında, kilisenin başında bulunan ruhaniye "başpapaz" denildi. 1930'lardan itibaren Türk/Yunan ilişkilerinde yaşanan yumuşamaya katkı olsun diye M. Kemal Paşa tarafından II. Fotios (1930-1935)'a gönderilen bir telgrafta "Fenerdeki Ortodoks Patriği" ibaresi kullanıldı. Çelik, **Patrikhane Meselesi**, 8.

ziyaretleri yapıldı. Daha sonraki dönemlerde Akdeniz’de ortaya çıkan İtalyan tehdidine karşı Türkiye ile Yunanistan birbirine biraz daha yaklaşmak ihtiyacı hissetti. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak iki ülke Balkan Antantının kurulmasında müşterek bir çalışma içine girdiler²⁵⁷.

4.9.4. Türk- Sovyet Münasebetleri

Lozan görüşmelerinden sonra Batılı devletlerin Türkiye’ye karşı takındıkları davranışlarının etkisi altında Türk-Sovyet ilişkileri şekillenmiştir. Türkiye’nin Lozan antlaşmasından sonra çözüme kavuşmayan meselelerinden birisi Musul meselesiydi. Bu konuda İngiltere ve Birleşmiş Milletler Cemiyeti’nin takınmış olduğu haksız ve tarafgir tavır Türkiye’yi Sovyetlere yaklaştırmıştı. Bu şekilde Türkiye-Sovyet yakınlaşması gerçekleşirken başka bir gelişme bu iki ülkeyi birbirine biraz daha yaklaştırmıştır. Bu gelişme Locarno antlaşmalarıydı.

Locarno antlaşmaları Birinci Dünya Savaşı galipleriyle Almanya’yı birbirine yaklaştırmak için düşünülmüştür. Hâlbuki Bolşevik Rusya’nın hedefi Almanya’yı kapitalist devletlerden ayırmaktı. Rusya’da Bolşevik ihtilali olduktan sonra iki temel politika takip edilmiştir. Bunlardan birisi Bolşevik Rusya’nın komşularıyla iyi ilişkiler içine girerek bu devletleri kendisine yaklaştırmak, ikincisi Almanya’yı Batılı devletlerden koparmaktır. Bolşevik Rusya birinci hedefine ulaşmıştır. Çevresinde

²⁵⁷ 1948’e kadar Patrikhanenin pasif yapısı devam etti. Bu tarihten sonra ABD, Patrikhaneye ilgilenmeye başladı. Nitekim 1948’de Amerika’nın baskılarıyla Patrik Maksimos istifa ettirilerek ABD vatandaşı Athinagoras, patrik seçildi. Başkan Truman’ın özel uçağıyla Türkiye’ye getirildi. 1948’den itibaren Patrik, pasif yapısından yavaş yavaş ayrılmaya başladı. 1990’dan sonra Patrik’in faaliyetleri Lozan anlaşmasını zorlamaya başlamıştır. Çelik, **Patrikhane Meselesi**, 8.

bulunan devletlerle iyi ilişkiler içine girerek bütünleşme sağlamıştır. Ancak Almanya ile ilişkiler konusunda hedefine ulaşamamıştır.

Sovyet Rusya Almanya'yı Batılı devletlerden koparabilmek için 1922 yılında Cenova konferansı sırasında gizli görüşmeler yapmıştır. 16 Nisan 1922'de Almanya ile imzalamış olduğu Rapallo Antlaşması ile Sovyet-Alman yakınlaşması meydana gelmişse de bu uzun sürmemiştir. Üç yıl sonra 1 Aralık 1925'de Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasındaki Locarno antlaşması Almanya'yı Sovyetlerden uzaklaştırmıştır.

Locarno Antlaşmasıyla Almanya'nın Sovyetlerden uzaklaşması Sovyet Rusya'sını Türkiye'ye biraz daha yakınlaştırmıştır. Nitekim iki devlet arasında Paris'te 17 Aralık 1925'de Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır²⁵⁸. Bu anlaşma üç yıl için düşünülmüş ve sürenin tamamlanmasından altı ay önce feshedilmediği takdirde bir yıl uzatılması kararlaştırılmıştır. 1925 yılından sonra Türk-Sovyet ilişkileri siyasi olarak artarak devam etmiş ancak ticari olarak beklenen büyüklüğe ulaşamamıştır. Bir takım güçlüklerle de olsa Sovyetlerle 11 Mart 1927'de Ankara'da Ticaret ve Deniz Ulaşım Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum ve Konya'da Sovyet ticaret temsilcilikleri açılmıştır.

Milletler Cemiyeti'nin desteğiyle Cenevre'de toplanan silahsızlanma konferansına Sovyetlerin desteğiyle Türkiye katılmıştır. Türkiye ile

²⁵⁸ Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bu anlaşmanın niçin Paris'de imzalandığı merak konusudur. Locarno antlaşmalarında taraflardan birisi olan Fransa olduğuna göre ve Sovyetler Birliği bu anlaşmaya sıcak bakmadığına göre, Türk-Sovyet anlaşması Ankara veya Moskova'da yapılabilirdi..

Sovyetler Birliği arasındaki siyasi birliktelik ilerleyen yıllarda artarak devam etmiştir. Bunun göstergelerinden birisi de Türkiye'nin Litvinof Protokolüne katılmasıdır. BM Cemiyeti'nin muhtemel bir savaşı önleyemeyeceğinin anlaşılması üzerine ABD Dışışleri Bakanı Kellogg ile Fransa Dışışleri Bakanı 22 Ağustos 1928'de bir belge hazırlamışlardı. Tecavüze yönelik savaşı yasaklayan bu belgeye Türkiye 8 Eylül 1928'de katılmıştır. Sovyetler Birliği de Kellogg-Briand belgesine katılmış ve bu belgenin Doğu Avrupa devletleri arasında bir an önce yürürlüğe girebilmesi için 9 Şubat 1929'da Moskova'da bir protokol imzalamıştır. Litvinof Protokolü denilen bu belgeye Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya imza koymuşlardır.

1930'dan sonra Sovyetler Birliği Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde dayanmış olduğu tek büyük devlet olmaktan çıkmıştır. Batılı devletlerle olan ilişkilerini iyileştiren Türkiye Sovyetlerle de ilişkilerini olumlu bir zeminde götürmüştür. 1933'de Türkiye, Lozan'da tespit edilmiş olan Boğazların statüsünün değiştirilmesi yönünde talepte bulunmuştur. Mart 1933'de toplanan silahsızlanma konferansında Sovyetler Türkiye'ye destek vermiştir. Bu destek ve dostluk devam etmiş ve 1935'de yeni protokoller imzalanmıştır. Dışışleri Vekili Tefvik Rüştü Aras ile Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Karahan arasında 17 Kasım 1935'de, daha önce imzalanmış olan antlaşma ve protokollerin²⁵⁹ 1945 yılına kadar uzatılması yönünde karar alınmıştır. 1936 yılına kadar Sovyetler

²⁵⁹ Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile bunun uzatılması hakkında 17 Aralık 1929 ve 30 Ekim 1931 tarihli iki protokol ve esas antlaşmaya ek, 7 Mart 1931 tarihli Deniz Protokolü imzalanmıştı. Bunların süresi 1935'de on yıl uzatılarak 1945 yılına kadar devam etmesi kararlaştırılmıştır. ATAM, 2011, C. II, 426.

Birliği ile genel anlamda oldukça iyi geçen münasebetler bu tarihte yapılmış olan Montreux Konferansı'nda ve mütepakip yıllarda İngiltere ile müşterek işbirliği sebebiyle aynı şekilde devam ettirilememiřtir²⁶⁰.

4.9.5. İtalya ile İlişkiler

Milli Mücadele döneminde İtalyanların tutumu İngiliz ve Fransızlar kadar tahrip edici olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken yapılan gizli antlaşmalarla kendisine vaadedilen toprakların bir bölümünün Yunanistan'a verilmesi İtalyanları rahatsız etmişti. İşgal yıllarında İtalyanlar dönemin Türk otoriteleriyle ilişkilerini İtilaf siyasetinin dışında geliştirmişlerdi. Yunanlılarla olan menfaat atıřması²⁶¹ sebebiyle zaman zaman Türk kuvvetlerini destekler bir politika takip etmişlerdir.

İtalyanların Milli Mücadele yıllarında halka yumuşak davranmasının sebepleri arasında Yunanlılar ile menfaat çatışmasıyla birlikte Türkiye'den ekonomik menfaat beklentisi de vardı. Yani İtalyanlar Ankara Hükümetiyle ne kadar uzlaşabilirse Anadolu'da o kadar çok ekonomik menfaat elde edeceklerini düşünmekteydiler. İtalyanlar bu konuda çeşitli siyasi platformlarda Ankara hükümeti lehine tavır ortaya koymuşlardır. Mesela Londra Konferansı'nda Ankara hükümetinin davetinde İtalya aracı olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türk-İtalyan münasebetleri Milli Mücadele dönemi kadar “*dostane*” olmamıştır. Mussolini iktidara

²⁶⁰ ATAM, 2011, C. II, 420426.

²⁶¹ İtalya-Yunan menfaat atışması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Köstüklü, “*Türk Arşiv Belgelerine Göre Anadolu'da İtalyan İşgal Metodu*”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 27, 1989.

geldikten sonra İtalya yeniden genişleme politikası takip etmeye başlamıştır. Bu kapsamda olmak üzere İtalya Mayıs 1924'den itibaren işgali altındaki adalarda askeri takviyeler yapmaya başlamıştır. Türk-İtalyan ilişkilerinde ilk ciddi kriz Musul meselesinde kendini göstermiştir. Musul meselesi sebebiyle Türk –İngiliz görüşmeleri devam ederken İngiltere İtalya'ya Güneybatı Anadolu'yu vadederek İtalya'yı yanına çekmiştir. Bu günlerde İtalya'nın Anadolu'ya asker çıkaracağı yönünde söylentiler çıkarılmış ve 1926'da Mussolini Trablusgarp'ta benzeri konuşmalar yapmıştır. Böyle endişe verici bir ortamda İtalya'nın Türkiye'den konsolosluk, sanayii ticaret ve konsolosluk açmak yönündeki talepleri 23 Şubat 1926'da reddedilmiştir.

Musul meselesi “*çözümlendikten*” sonra Türkiye'nin Batılı devletlerle olan ilişkilerine paralel olarak İtalya ile olan münasebetleri de düzelmiştir. Roma'da 30 Mayıs 1928'de Türkiye ile İtalya arasında Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması imzalandı. Ancak bu dostluk havası uzun sürmedi. Lozan anlaşmasında tayin edilmemiş olan Anadolu sahillerine yakın adaların (Mais ve çevresindeki adalar) hangi tarafa ait olacağı konusu Türk-İtalyan ilişkilerinde ihtilaf doğurdu. Söz konusu ihtilaf yapılan görüşmeler sonunda 4 Ocak 1932'de Ankara'da mutabakata varılarak çözüldü.

19 Mart 1934'de İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde Mussolini'nin “*Bizim geleceğimiz doğudadır*” şeklinde bir konuşma yapması üzerine tekrar ilişkiler gerginleşti. Aynı yılın sonlarına doğru 12 Ada'nın tahkim edildiğine dair haberlerin çıkması tedirginliği artırdı²⁶². İtalya 3 Ekim

²⁶² Uşi Antlaşması'ndan sonra İtalya'nın 12 Ada konusundaki politikası iki noktada yoğunlaşmıştı. Bunlardan birisi, İtalya'nın doğuya doğru genişleme

1935’de Habeşistan’a saldırdı. Bu saldırı üzerine BM, İtalya’ya ambargo kararı aldı. Türkiye’nin ambargo kararına uyması gerginliği artırdı. Ancak 2 Ocak 1937’de İngiltere ile İtalya arasında Akdeniz ile ilgili bir anlaşmanın imzalanmasıyla Türk-İtalyan gerginliği normale dönmesini sağlamıştır²⁶³.

4.9.6. Türkiye’nin Milletler Cemiyetine Girişi

Milletler Cemiyeti 25 Ocak 1919’da kurulmuştur. Türkiye bu cemiyete 1932’de dahil olmuştur. Bu cemiyete geç dahil olunmanın sebepleri olarak şu hususlar belirtilmektedir;

1. Milletler Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı’nın galipleri tarafından kurulmuştu. Teşkilatın amacı Versay Antlaşması ile kurulan savaş sonrası düzenin devamını sağlamaktı. Türkiye mağluplar tarafındaydı.

2. Cemiyet, Musul meselesinde İngiltere lehinde takınmış olduğu tarafgir tutum sebebiyle Türkiye’nin tepkisini çekmişti.

3. Bolşevik Rusya’nın bu teşkilata karşı mesafeli olması ve Türkiye’nin Bolşevik Rusya ile ilişkilerini bozmak istememesi.

düşüncesiyle bu adaları üs olarak kullanmak istemesidir. İkinci yoğunlaştığı politika ise bu adalardaki halkın İtalyanlaştırılmasıdır. Birinci politika ile Türkiye hedef alınırken ikincisiyle Yunanistan hedef alınmıştır. İtalya Rodos’ta büyük kışlalar ve askeri hastahaneler inşa etmiştir. Diğer taraftan İtalyanların bu adalara gelmeleriyle adalardaki Rum okullarında yavaş yavaş Rumcanım yerini İtalyanca almaya başlamıştır. Yerli halk göçe zorlanmıştır. Adalara sistematik olarak İtalyanlar getirilmiştir. İtalyan muhafızlarının Rum kızlarıyla evlenmeleri mecburi tutulmuştur. İtalyanların bu katolikleştirme politikasına karşı Adalarda ayaklanmalar olmuştur. Atina’da İtalya aleyhine mitingler yapılmıştır. BATILI GAZETECİLERİN TESPİT ETTİKLERİ GİBİ ONİKİ ADA HALKI OSMANLI YÖNETİMİNİ HASRETLERLE ANMIŞTIR. ATAM, 2011, C. II, 435.

²⁶³ ATAM, 2011, C II, 436.

Milletler Cemiyetinin 6 Temmuz 1932’de yaptığı olağanüstü toplantıda İspanya’nın teklifiyle Türkiye’nin cemiyete davet edilmesine karar verilmiştir. Davet Türkiye’ye iletdikten sonra TBMM’de 9 Temmuz 1932’de vaki davet kabul edilmiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi Türkiye’yi 18 Temmuz 1932 tarihinde 43 devletin ittifakıyla üyeliğe kabul etmiştir²⁶⁴.

4.9.7. Türkiye’nin Balkan Ülkeleriyle Münasebetleri ve Balkan Antantı (9 Şubat 1934)

Balkanlar 19. yüzyıl Avrupa’sının en önemli bölgesiydi. Burada Panslavizm ile Pancermenizm çarpışmaktaydı. Balkan muharebelerinde Osmanlı Devleti, Doğu Trakya hariç Avrupa’daki bütün topraklarını kaybetmişti. II. Meşrutiyet öncesinde Balkan ülkelerinin bir araya getirilmesi hususunda bir teşebbüs olmuştu. II. Abdulhamid Bulgaristan’ın dışındaki Balkan ülkeleriyle Türkiye’nin liderliğinde bir birlik tasarlamıştı. Bu ittifakı gerçekleştirmek üzere Paris Büyükelçisi Münir Paşa görevlendirilmişti. Tasavvur olunan söz konusu ittifaka göre, Türkiye, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile birlik sağlanacaktı. Hatta birliğe, Bosna-Hersek ve Avusturya da dâhil edilecekti. Yunanistan’a Girit, Sırbistan’a Kosova, Romanya’ya bazı imtiyazlar verilerek tatmin edilecekti. Bu konuda Münir Paşa gerekli görüşmeleri yapmış, parafe edilmek üzere ittifak metni Hariciye Nezareti’ne gönderilmişti. Ancak tam bu sırada 24 Temmuz 1908 tarihinde ortaya çıkan Jön Türk İhtilali (İkinci Meşrutiyet), bu İttifak Antlaşmasını sonuçsuz bırakmıştır²⁶⁵.

²⁶⁴ Uçarol, **Siyasi Tarih**, 465-466.

²⁶⁵ Kocabaş, **Balkan Harbi**, 76.

4.9.7.1. Balkan Konferansları

Balkan Antantının öncülüğünü Türkiye yapmıştır. Bükreş'teki Türk elçiliğinde görevli Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey Romanya Dışişleri Bakanına altı balkan devletini (Türkiye-Yunanistan-Arnavutluk-Bulgaristan-Romanya-Yugoslavya) içine alan bir Balkan Paktı teklifini yapmıştır. Daha sonra Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey “*Balkan balkanlılarıdır*” söylemiyle bu süreci devam ettirmiştir. 1928 yılında iktidara gelen Venizelos hükümeti Türkiye'nin bu teklifine sıcak bakmaya başlamıştır. 1929 ekonomik buhranı Balkan işbirliğinin hayata geçirilmesinde Türkiye için bir fırsat oluşturmuştur.

İlk Balkan konferansı Türkiye ve Yunanistan'ın inisiyatifiyle 5 Ekim 1930 tarihinde Atina'da toplanmıştır. Bu konferansta Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan yarı resmi temsilcileri katılmıştır. Konferansta Türkiye ve Yunanistan'ın gayretleriyle Balkan devletleri arasında her yıl dışişleri bakanları seviyesinde bir toplantı yapılması, bir balkan paktı hazırlanması ve Balkan ülkeleri arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda yakınlaşmayı sağlayarak Balkan birliğinin kurulmasını kolaylaştıracak olan daimi bir teşkilat kurulması kararlaştırıldı²⁶⁶.

Birinci balkan konferansında alınan kararlar gereğince İkinci Balkan Konferansı, 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplandı²⁶⁷. Bu konferans

²⁶⁶ İlgazi vd. 2009, 231.

²⁶⁷ İkinci Balkan konferansında delegeleri Ankara'da kabul eden Cumhurbaşkanı Atatürk, daha sonra konferansa iştirak etmekte olan bütün Balkan Devlet başkanlarına birer telgraf çekti. Arnavut Kralı Zago'ya çektiği telgrafta şu ifadelere yer verdi: “*İkinci Balkan Konferansı azasını bugün Ankara'da kabul etmekle hakiki bir memnuniyet hissettim. Arnavut milli teşekküllerinin*

toplandığı sırada, Türkiye ile Yunanistan arasındaki pürüzlerin çözümlenmiş olması Balkan birliğinin gerçekleşmesinde önemli katkılar sağladı. Balkanlarda statükonun devamını isteyen bu iki ülke (Türkiye-Yunanistan) balkan paktının öncüsü oldular. Konferansta her ne kadar ekonomik, sosyo-kültürel konularda bazı kararlar alınmışsa da, azınlık konusunda uzlaşmanın sağlanamaması sebebiyle istenilen başarı elde edilemedi²⁶⁸.

Üçüncü Balkan Konferansı, 23-26 Ekim 1932 tarihlerinde Romanya'nın başkenti Bükreş'te toplandı²⁶⁹. Yapılan müzakerelerde yine azınlıklar konusunda mutabakata varılamadı. Bulgaristan, bu meselenin bir sonraki toplantıya kadar ilgili devletlerce halledilmesi hususundaki görüş ve teklifinin kabul görmemesi üzerine toplantıyı terk etti. Ardından Arnavutluk da azınlıklar konusunu gerekçe göstererek konferanstan çekildi²⁷⁰. Bu durum katılımcılar nezdinde büyük bir üzüntü meydana getirmiş olsa da diğer dört üye (Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve

müstemi' (duyulmuş) mümessilleri tarafından hakkımda ve Türk milleti hakkında izhar olunan temenniyattan pek mütehassıs oldum (duygulandım). Bu vesile ile Zat-ı Haşmetlerinin saadet hali ve asil Arnavutluk milletinin refahı için en samimi temenniyatta bulunurken, yalnız kendi hissiyatımı değil, bütün Türk milletinin hissiyatını da ifade etmekte olduğumu zannediyorum". Mustafa Kemal Paşa bu telgrafiyle, Türkiye Cumhuriyeti devletinin cumhurbaşkanı sıfatıyla, Kral Zago'yu resmen tanımış oluyordu. İkinci Balkan konferansından sonra Arnavutluk, 1933 yılında Ankara'ya Cavit Lesloviku'yu elçi olarak tayin etmiştir. Türkiye'de buna karşılık olarak Tiran'a 1934 yılında Ruşen Eşref Ünaydın'ı elçi olarak atamıştır. Yel, agm, AAMD, Sayı: 55, 10.

²⁶⁸ İlğazi vd, 2009, 231.

²⁶⁹ ATAM, 2011, C. II, 444.

²⁷⁰ Türkiye 1934 yılında Tiran'a büyükelçi göndererek, bir süre önce var olan krizi gidermiş olsa da bu olumlu hava uzun sürmemiştir. Arnavutluk kralı Zago'nun kız kardeşinin Osmanlı hanedanından birisiyle nişanlanması üzerine Ankara Tiran elçisini geri çekmiştir. Yel, agm, AAMD, Sayı. 55, 10.

Yunanistan) görüşmelere devam ettiler. Konferans sonunda Balkan ülkeleri arasında gümrük birliğinin kurulmasına karar verildi. Ayrıca konferans sonunda Balkan antantının yapılmasına karar verildi. Türkiye, konferanstan sonra Bulgaristan'ın bu pakta katılması konusunda yoğun diplomatik temaslar yapmış olsa da bu devleti ikna edemedi²⁷¹.

4.9.7.2. Balkan Paktı

Türkiye'nin başlatmış olduğu Balkan devletlerini bir araya getirme teşebbüsünün belli başlı gerekçeleri şöyle sıralanabilir;

1.Mussolini (1883-1945) iktidarı 1922'de ele geçirdikten sonra emperyalist bir politika takip etmeye başlamıştı. Akdeniz'i bir İtalyan gölü haline getirmek istiyordu. Bu durum, Türkiye ile Yunanistan'ı endişelendirmekteydi.

2.Bulgaristan ve Macaristan revisyonist bir politika takip etmek istiyordu. Buna karşılık Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya tarafından Şubat 1933'de küçük antant kurulmuştu.

3.Almanya'da revizyonist emeller taşıyan Nazi Partisi 1933'de iktidara gelmişti²⁷².

Balkan Paktı'nın kuruluşunda ilk siyasi teşebbüs Türkiye ile Yunanistan'ın 14 Eylül 1933'te Dostluk Anlaşması ile gerçekleşmiştir. Bu anlaşma Romanya'yı harekete geçirdi ve 17 Ekim 1933'de Türkiye ile Romanya arasında Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması imzalandı. Romanya'yı bu anlaşmaya sevk eden iki temel sebep vardı. Bunlardan birisi Bulgaristan'ın Romanya aleyhine

²⁷¹ İlgazi vd, 2009, 232.

²⁷² ATAM, 2011, C. II, 444.

revizyonist bir politika takip etmesi diğeri de bu devletin (Romanya) deniz ticaretinde Türk boğazlarına bağlı olmasıydı.

Yugoslavya da Bulgaristan ve İtalya'nın takip etmiş olduğu revizyonist politikalarından endişe ederek 27 Kasım 1933'de Türkiye ile Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması imzaladı²⁷³. Böylece Türkiye ikili olarak Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile anlaşma yapmış olmaktadır.

Yunanistan ve Romanya ile yapılan anlaşmadan hemen sonra ve Yugoslavya ile yapılmış olan anlaşmadan çok kısa bir süre önce dördüncü balkan konferansı 4-10 Kasım 1933'de Selanik'te toplanmıştı. Bu konferansta Üçüncü Balkan konferansında alınmış olan kararların kabul edilmesi benimsendi. Daha sonra bütün Balkan ülkelerinin Balkan paktına katılması konusunda bir çağrı yapıldı. 4 Şubat 1934'de Cenevre'de, Dördüncü Balkan konferansında alınmış olan kararlar parafe edildi. Nihayet 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımıyla Atina'da Balkan Paktı imzalandı.

1. İmzası bulunan devletler birbirlerine karşı sınırlarını garanti altına almışlardır.

2. Bu devletler birbirine haber vermeden herhangi bir balkan devletiyle siyasi bir işbirliği yapmamayı taahhüt ederler.

3. Balkanlı devletleri Balkanlı olmayan bir devletin taarruzu hâlinde karşılıklı yardımlaşacaktır (Gizli madde).

Bir Balkan ülkesi olan Bulgaristan, mevcut statükonun korunmasından yana olmaması ve Makedonya üzerinde emelleri olması, Türkiye'nin

²⁷³ ATAM, 2011, C II, 444-445.

Sovyetler Birliğine karşı yönetilmiş olan hiçbir hareketin içinde yer almayacağını belirtmesi, Yunanistan'ın hiçbir durumda büyük devletlerden birine (İtalya) savaş etmeyeceğini ilan etmesi gibi sebeplerle pakt hedefine ulaşamamıştır. Yunanistan 15 Nisan 1934'de İngiltere ile gizli bir protokol imzalamıştır. Bu protokolle Yunanistan, Arnavutluk ve Bulgaristan'a karşı askeri bir harekât sözü vermiştir. Balkan paktı 1934-1941 yılları arasında varlığını sürdürebilmiştir. En azından Bulgaristan'ın emperyalist emellerine set çekebilmiştir. Sonuç olarak Balkan Paktı beklendiği kadar bir fonksiyon icra edemese de, Türkiye'nin batı sınırlarının güvenliği açısından katkıda bulunmuş ayrıca 1936 Montrö Konferansı'nda siyasî destek temin etmiştir²⁷⁴.

Türkiye 28 Şubat 1953 tarihinde yeni bir Balkan Paktına daha dahil oldu. Bu tarihte Türkiye-Yunanistan ve Yugoslavya arasında Ankara'da Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Ancak Yugoslavya'nın Sovyetlere yakınlaşması, Yunanistan'ın Kıbrıs meselesinden dolayı ortaya çıkan problemler sebebiyle bu pakt 1955 yılından itibaren fiilen işlemez hale gelmiştir²⁷⁵.

4.9.8. Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Lozan'a göre boğazların statüsü Türkiye'nin hâkimiyet haklarını sınırlandırmaktaydı. Lozan'da boğazların statüsü şöyleydi.

- 1.Boğazlardan geçişler serbest olacaktı.
- 2.Boğazların her iki kıyısında ve Marmara'daki adalarda Türk askerî bulunmayacaktı.

²⁷⁴ İlgazi vd, 2009, 234.

²⁷⁵ Uçarol, **Siyasi Tarih**, 554-555.

1933 yılından sonra dünya devletleri genel bir silahlanma yarışına girmeye başlamışlardı. İtalya Habeşistan'a (Etyopya) saldırmış ve 12 Adayı tahkim etmişti. Japonya Milletler Cemiyetinden çekilmiş ve Mançurya'ya saldırmıştı. Bu gelişmeler olurken Milletler cemiyeti pasif kalmıştı. Bunun üzerine Türkiye, Lozan'daki Boğazlar statünü değiştirmek üzere harekete geçerek aşağıdaki teşebbüslerde bulundu;

1.1933 yılındaki silahsızlanma konferansında boğazlar meselesini dile getirdi.

2. Daha sonra aynı konuyu Milletler Cemiyetinde ve Balkan Antantında gündeme getirdi.

3.Boğazlar sözleşmesini imzalayan devletlere nota vererek, mevcut statünün tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini bildirdi.

Türkiye'nin bu teşebbüslerine ilk olumlu cevap İngiltere ile Sovyetler Birliğinden geldi. Balkan devletleri de Türkiye'nin bu teşebbüsünü desteklediler. Sonunda İtalya haricinde, Boğazlar sözleşmesine imza koyan bütün devletler, bu konuyu tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini kabul ettiler.

Boğazlarla ilgili görüşmeler 22 Haziran 1936 yılında İsviçre'nin Montreux şehrinde başladı. Müzakereler 20 Temmuz 1936 tarihinde tamamlanarak imzalandı. Sözleşmede imzası bulunan devletler şunlardı; Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan Romanya ve Japonya. Bu sözleşme ile Türkiye boğazlar üzerinde tam bir hâkimiyet tesis etmiştir. Montreux sözleşmesinin süresi 20 yıl olarak kararlaştırılmıştır. Ancak akdi yapanlardan birisi bu sürenin geçmesinden iki yıl önce sözleşmenin feshini talep etmez ise, bu talepten iki yıl sonraya kadar yürürlükte kalacaktır. 1956 yılında sözleşme sona

ermiş, fakat böyle bir fesh talebinde bulunmadığından sözleşme günümüzde hala geçerliliğin korumaktadır²⁷⁶.

4.9.9. Sadâbât Paktı

İtalya'nın Habeşistan'ı (Etyopya) işgal etmesi üzerine, Sadabat Paktı'nın kurulması gündeme gelmişti. Bu paktın kurulmasında İran aktif rol oynamıştır. Sadabat Paktı önce 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında imzalandı. Daha sonra 8 Temmuz 1935 tarihinde Tahran'da, Afganistan'ın da iştirakiyle pakt genişlemiştir. Anlaşmaya göre taraflar birbirlerinin içişlerine karışmamayı ve müşterek menfaatleri ilgilendiren milletlerarası anlaşmazlıklarda birbirleriyle istişare etmeyi taahhüt etmişlerdir. Pakt beş yıl süreli olarak kararlaştırıldı. Bu sürenin sonunda feshedilmediği takdirde beş yıllık süre kendiliğinden uzamış olacaktır. Sadabat Paktı üye ülkelerce feshedilmediği halde ikinci dünya savaşından sonra canlılığını sürdürememiştir.

4.9.10. Komşu İslam Ülkeleriyle İlişkileri

4.9.10.1. İran, Irak ve Hicaz

İran ile 22 Nisan 1926'da Dostluk ve Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. İran Milli Mücadele yıllarında Ankara hükümetini tanımış ve bu ülke ile elçi teatisinde bulunulmuştu. Daha sonra 5 Kasım 1932'de Dostluk, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmasıyla işbirliği pekiştirilmiştir.

²⁷⁶ Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 274; Ayrıca bkz. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara 1968; Kerim Fırat, **Türk Boğazları ve Önemi**, İstanbul 1950.

1926'da Abdülaziz İbn-i Suud Hicaz Kralı²⁷⁷ ilan edilince bunu ilk tebrik eden ülke Türkiye olmuştur. 3 Ağustos 1929'da iki devlet arasında

²⁷⁷ II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine emirliğe atanan Şerif Hüseyin, I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı'ya ve Halife'ye bağlı görünse de yönetimini güçlendirmek ve bütün Arapları hâkimiyeti altına almak için İngiltere ile işbirliği yaptı. İngiltere Şerif Hüseyin'e Osmanlı Devleti'ne karşı savaşta silah yardımı yapacağını ve halifeliğin kendisine intikali konusunda destekleyeceğini bildirdi. Oğulları Faysal ve Abdullah aracılığıyla Mısır'daki İngiltere yüksek komiseri Henry McMahon ile diplomatik ilişkilerini sürdüren Hüseyin, Filistin'de 4. Ordu komutanı olarak bulunan Cemal Paşa ile de anlaşma yolları aradı. Ama Cemal Paşa'nın Beyrut'ta ve Şam'da bazı Arap milliyetçilerini devlete ihanet suçuyla idam ettirmesi üzerine ayaklandı. Hüseyin'in 5 Haziran 1916'da krallığını ilan etmesiyle bir Arap milislerinin Osmanlı güçlerine karşı saldırıları başladı. Aynı yıl, Cidde İngiliz kuvvetlerinin eline geçtikten (16 Haziran) sonra kendisine tüm Arap ülkeleri ve Hicaz Kralı unvanını verdi. Hüseyin, yalnız İngilizler tarafından tanındı. İngilizlerin desteğinde kurulan ordusuyla Akabe'yi alınca (1917), Hicaz'daki Osmanlı egemenliğini bir bakıma sona erdirmiş oldu. Hicaz vali ve komutanı Galip Paşa Taif'te Şerif Hüseyin'in oğlu Şerif Abdullah'a (sonradan Ürdün kralı) teslim olduysa da Medine muhafızı Ömer Fahreddin Paşa (Türkkan), Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918) sonrasına kadar Medine-i Münevvere'yi savundu. Ancak İstanbul'dan gönderilen padişah fermanı ile Medine-i münevvere'yi, Şerifin güçlerine teslim etmek zorunda kaldı (13 Ocak 1919). Fahreddin Paşa esir olarak tutulduğu Mısır'daki Üsera kampından kurtulup İnebolu'ya gelerek, Ankara'ya M. Kemal Paşa'ya "Milli Mücadeleye iştirak etmek üzere gelmek istediğini" telgrafla yazınca, M. Kemal, Fahreddin Paşa'yı Anadolu sokmadı. Kabil büyükelçi tayin ederek oraya gönderdi.

Hüseyin, Suudilerin egemenlik bölgesini abluka altında tutmayı tasarlayarak Necd emiri Abdülaziz ibni Suud'a karşı savaş açtı. 1921'de Abdülaziz, Hicaz ordusunu bozguna uğrattı. Hüseyin, Suudilerle Kuveyt konferansında (Kasım 1923-Nisan 1924) mutabakat imkanı bulamadı. Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurulması karşısındaki tavizsiz tutumu, İngiltere'nin Hüseyin'den desteğini çekmesine sebebiyet verdi. Türkiye'de 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması üzerine ertesi gün Hüseyin halifeliğini ilan etti. Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesi Abdülaziz ibni Suud'un Hicaz'a saldırma kararını vermesine sebep oldu. Büyük bir saldırıya geçen Vahhabiler, Hicaz birliklerini yenilgiye uğratarak Ağustos 1924'te Taif'e girdiler. Burada korkunç bir katliam yaptılar. Necd emiri Abdülaziz ibni Suud Taif'e girince, 5 Ekim 1924'te tahtı oğlu Ali'ye bırakan Şerif Hüseyin ülkesinden ayrıldı. Vahhabiler'in Mekke-i Mükerreme'yi, bir süre sonra da

Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. İbni Suud'un oğlu Dışişleri Bakanı Emir Faysal daha sonra Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Irak ile münasebetler Musul meselesi çerçevesinde gerçekleşmiştir. İngiltere ile olan ilişkiler aynı şekilde Irak'a da yansımıştır. Irak Kralı Faysal 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya olan "hayranlığını" bildirmiş ve "aynı evi paylaşan iki kardeş" olduklarını söylemiştir. Daha sonra 6-8 Haziran 1931'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

4.9.10.2. Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan

31 Mayıs-8 Haziran 1937'de²⁷⁸ Ürdün Emiri Abdullah Mustafa Kemal Paşa'nın misafiri olmuştur. Suriye ve Lübnan Fransa'nın kontrolü altında

Medinei Münevvere'yi ele geçirmeleri üzerine Cidde'ye çekilen Ali, krallıktan vazgeçerek (1924) önce bir İngiliz gemisiyle Aden'e, oradan da kardeşi Irak kralı Faysal'ın yanına kaçtı (1925). Böylece Haşimilerin Arabistan yarımadasındaki egemenliğine son vererek tüm bölgeyi egemenliği altına alan İbni Suud, Hicaz kralı ilan edildi (1926). Daha sonra Hicaz ve Necd'i kendi yönetiminde birleştiren Abdülaziz, kurduğu bağımsız devletin adına uygun olarak Suudi Arabistan kralı unvanını aldı (1932).

²⁷⁸ Aynı tarihlerde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün şahsî tasarrufunda bulunan çiftliklerin hazineye devri ile ilgili görüşme yapılmaktaydı. TBMM'de 12 Haziran 1937 tarihli oturumda Başbakan İsmet İnönü'nün teklifiyle meclis başkanlığına sunulan teklifin ekinde Atatürk'ün sahibi olduğu çiftlik ve arazilerin listesi verilmiştir. Uzun bir liste halinde verilen mal varlığının bazıları şöyledir;

154. 729 dönüm arazi.

51 bina

Senede 7000 hektolitre çeşitli bira yapacak evsafa bira fabrikası

Senede 7000 hekto litre biraya kafi gelebilecek miktarda mal imaline uygun malt fabrikası.

Senede 80.000 litre şarap üretimine elverişli şarap fabrikası

16 adet traktör,

13 harman ve biçer döver makinesi,

35 tonluk bir adet deniz motoru (Yalova çiftliğinde)

Atatürk'ün, yukarıda bir kısmı verilen mal varlığını nasıl edindiği yönündeki açıklaması şöyledir; "Ziraat ve ziraî iktisat sahasında fennî tecrübeler

olduğundan bu devlet ile ilişkiler bu devlet vasıtasıyla olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye Batı sınırlarını Balkan Antantı ile güvenlik içine alırken aynı ihtiyaç doğu sınırları için de söz konusu olmuştur. Bu maksatla Türkiye 3 Ekim 1935’de Cenevre’de İran ve Irak ile Dostluk Paktı imzalamıştır. Bunun devamı niteliğinde olan Sadabat Paktı, İran, Irak ve Afganistan’ın iştirakiyle 8 Temmuz 1937’de Tahran’da imzalanmıştır. Bu anlaşmada askeri bir yardımlaşmadan söz edilmediğinden bir ittifak anlaşması sayılmamaktadır. Hukukî olarak İkinci Dünya Savaşı’na kadar Sadabat Paktı varlığını korumuştur. 1955’da Türkiye ile Irak arasında imzalanan Bağdat Paktıyla Sadabat Paktı değerini yitirmiştir. 1958 yılında Irak’ta çıkan ihtilal sebebiyle bu devlet paktan ayrılmıştır. 1959 yılında Irak’ın Bağdat Paktıdan ayrıldığını açıklamasıyla paktın adı Central Treaty Organization (CENTO) olmuş ve merkezi Ankara’ya taşınmıştır²⁷⁹. 1979’da Afganistan’da komünizm rejiminin ilanı ve 1980’de Irak-İran savaşı sebebiyle Bağdat Paktı tamamen ortadan kalkmıştır²⁸⁰.

4.10. İkinci Dünya Savaşı Sonrası ve Çok Partili Dönem

4.10.1. İkinci Dünya Savaşı

Siyasi Durum ve Savaşın Sebepleri

yapmak maksadıyla, muhtelif zamanlarda, memleketin muhtelif mıntıklarında müteaddit çiftlikler tesis etmişim”.

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü Atatürk’ün söz konusu malvarlığıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır; “*Hazineye intikal etmekte olan bu çiftliklerin değeri milyonları ifade eden servet halindedir. Bu çiftlikleri Atatürk senelerden beri şahsî tasarrufu ve bilhassa şahsî emeğiyle vücuda getirmiştir....Bu çiftlikleri Atatürk CHP’nin malı olarak saklıyordu.*”.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, D. 5, İ. 2 (12/6/ 1937), s. 266-268.

²⁷⁹ Uçarol, **Siyasi Tarih**, 557-558.

²⁸⁰ ATAM, 2011, C. II, 446-447.

Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan ülkeler, ağır şartları ihtiva eden antlaşmalar imzalamak mecburiyetinde kalmışlardı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tamamen tasfiye edilmişti. Bu ülkenin toprakları üzerinde Polonya, Çekoslovakya, Avusturya ve Macaristan gibi devletler kurulmuştu. Orta Doğu olarak ifade edilen bu bölgede Osmanlı'dan boşalan otoriteyi İngiltere ve Fransa doldurmaya çalışmaktaydı²⁸¹.

Almanya ise Versay antlaşması ile topraklarının bir kısmını Fransa ve Polonya'ya terk etmek durumunda kalmıştı. Avusturya -Macaristan imparatorluğu kaderine razı oldu. Almanya Versay'ı kabul etmedi ve bu antlaşmayı hükümsüz kılmak için derhal hazırlıklara başladı. İtalya, galipler safında olmasına rağmen savaştan yıpranarak çıkmıştı. 1922 yılında iktidara gelen Mussolini, İtalya'da faşist bir diktatörlük kurdu ve eski Roma İmparatorluğu'nu canlandırma hayaline kapıldı.

Almanya'ya imza ettirilen Versay antlaşmasının şartlarının çok ağır olduğunun farkında olan Fransa, Almanya'nın bu durumu kabullenmeyeceğini ve bir gün topraklarını geri almaya teşebbüs edeceğini tahmin ediyordu. Bu sebeple Fransa, Almanya'ya karşı kendini emniyet altına almak için ittifak arayışına girerek İngiltere, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya ile ayrı ayrı ittifak antlaşmaları imzaladı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan en karlı çıkan ülke İngiltere olmuştu. Bu ülke Ortadoğu'daki petrol bölgelerini ele geçirmiş ve bütün Akdeniz'i kontrol altına almıştı. Savaş sırasında yapılmış olan gizli anlaşmalar çerçevesinde Ürdün, Filistin ve Irak'a yerleşmişti. 1914 tarihli bir

²⁸¹ ATAM, 2011, C. II, 411-412.

bildiriyle Mısır'ı koruma altına alan ülke olarak hâkimiyeti altına almıştı. Ancak savaşta uğradığı kayıplar İngiliz ekonomisini sıkıntıya sokmuştu. Ayrıca sömürgelerinde uyanışlar başlamıştı. Bu durumuyla İngiltere, artık Avrupa'daki yeni gelişmeleri kontrol altına alabilecek kudret ve nüfuzunu büyük oranda kaybetmişti. Böylece İngiltere dünyanın birinci büyük devleti olmak konumunu da Amerika'ya kaptırmak üzereydi.

Rusya'da 1917 yılında Bolşevik ihtilâli olmuştu. Lenin²⁸² ve Stalin milyonlarca insanın kanına girerek tarihin en kanlı diktatörlüklerinden birisini kurmuşlardı. Lenin, ihtilâl yaparken Rusya İmparatorluğu içindeki bütün milletlere bağımsızlık vaat etmişti. Bunun sonucu olarak Rusya'da kısa zamanda birçok devlet kuruldu. Bu arada Azerbaycan, Tataristan, Başgırdistan gibi Türk devletleri kurulmuştu. Ne var ki, komünistler iktidarı tam olarak ele geçirince, bu devletleri teker teker ortadan kaldırdılar. Sonunda kanlı bir şekilde Kızıl Ordu'nun hâkimiyeti kuruldu.

Savaşa Yol Açan Gelişmeler

1930'lardan sonra Almanya'da diktatörlük kurulmuştu. Seçimle iş başına gelen Adolf Hitler bir süre sonra sert faşizm uygulamasına geçti. Alman aristokrat çevrelerinin desteğini sağladı ve iktidarı mutlak olarak elinde topladı. Almanya'yı silahlandırmaya başladı. Hitler'in hedefi daha

²⁸² Asıl adı Viladimir İlyiç Ulyanov olan Lenin iktidar muhalifi olan bir aileye mensuptur. Ağabeyi Aleksandr Ulyanov 1887'de Çar'a suikasttan dolayı idam edilmiştir. Lenin genç yaştan itibaren Karl Marks ve Engels'in fikirlerini benimsemiştir. Bu fikirlerini Rusya'da uygulamayı düşünmüş ve bundan dolayı takibata uğramıştır. Bir süre İsviçre'ye yerleştikten sonra 1905-1907 arasında Rusya'ya dönmüş fakat başarılı olamamıştır. Tekrar İsviçre'ye dönen Lenin Birinci Dünya savaşından sonra Almanların yardımıyla Rusya gelmiş ve 7 Kasım 1917'de bir darbeyle iktidara gelmiştir. Devlet merkezini Petersburg'dan Moskova'ya taşımıştır. ATAM, 2011, 122.

güçlü bir Almanya idi. Bunun için 1938'de Avusturya'yı ilhak etti. Ardından Çekoslovakya'yı parçaladı. Silahsız olması gereken Ren bölgesine Alman ordularını soktu. Bütün bunlar içeride ve dışarıda Hitler'in itibarını artırdı. Versay antlaşmasına aykırı olarak silahlanmaya hızla devam etti. İngiltere, Rusya ve Amerika bu gelişme karşısında bir şey yapamadılar.

Hitler, sömürgeler elde etmek arzusundaydı. Almanya'nın bütün sömürgeleri Birinci Dünya Savaşında İngiltere, Fransa ve Japonya arasında paylaşılmıştı. 1925'de Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında Locarno Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmayla Almanya, batı sınırlarını Versay Antlaşması'ndaki haliyle kabul etmişti. Ancak bu antlaşma bile savaşa giden yolda bir engel teşkil etmemiştir.

Savaşın Başlaması

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya savaş ilan etmeden Polonya'ya saldırdı²⁸³. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etti²⁸⁴. Böylece İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu. İngiltere ve Fransa yaptıkları ittifaka rağmen Polonya'nın yardımına gidemediler. Almanlar hızla ilerleyerek 14 Eylül 1939'da Varşova'yı ele geçirdiler. Polonya'nın bu durumu Sovyetleri harekete geçirdi. Sovyetler Birliği de doğudan Polonya'ya saldırıya geçerek 17 Eylül'de işgale başladı²⁸⁵.

²⁸³ Hans –Adolf Jacobsen, **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, (Çev. İbrahim Ulus), Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1989, s. 9.

²⁸⁴ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 12.

²⁸⁵ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 12

Almanya ile Sovyetler aralarında bir anlaşma yapılarak Polonya'nın doğusunu Sovyetler, Batısını da Almanya işgal ederek paylaşıldı²⁸⁶.

4.10.2. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye

Almanya'nın komşularına saldırması ve İtalya Türkiye'nin güvenlik bölgesi olan Arnavutluk'u 7 Nisan 1939'da işgale başlaması Türkiye'yi tedirgin etmişti²⁸⁷. Türkiye İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da ortak beyanname yayınladı. Bu beyannameye göre iki devlet arasında kendi milli güvenlikleri açısından bir ittifak oluşturulmuştu. O sıralarda henüz Hitler'le anlaşmamış olan ve Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olan Sovyetler Birliği Türkiye'nin bu ittifak anlaşmasından rahatsızlık duymadı. Kısa bir süre sonra Türkiye 23 Haziran 1939'da Fransa ile de bir ortak beyanname imzaladı. Ancak 23 Ağustos 1939'da Hitler ile Sovyetler Birliğinin bir dostluk anlaşması yapması Türkiye'yi zor durumda bıraktı²⁸⁸.

Türkiye'nin çevresinde ateş çemberi gittikçe daralmaya başlamıştı. Türkiye için iki yol vardı: bunlardan birisi İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alarak Almanya ve Sovyetler Birliğine karşı cephe almaktı. İkincisi Sovyetler Birliğiyle birlikte olmaktı. Bu sırada Sovyetler Birliği Türkiye'yi bir anlaşma yapmak üzere Moskova'ya davet etti. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 25 Eylül 1939'da Sovyetlere giderek 17 Ekim'e kadar orada kaldı. Bu görüşmede Sovyet yetkilileri Montreux Boğazlar antlaşmasında bazı değişiklikler talep ederek şu isteklerde bulundular; Türkiye boğazların ortak savunulmasıyla ilgili bir pakt imzalamalıdır.

²⁸⁶ Uçarol, **Siyasi Tarih**, 481.

²⁸⁷ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 7

²⁸⁸ Uçarol, **Siyasi Tarih**, 490.

Karadeniz’de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazlar her zaman ve mutlaka kapatılmalıdır. Sovyetler Birliği’nin Baserabya’yı Bulgaristan’ın Dobruca’yı işgalinde Türkiye tarafsız kalmalıdır. Saraçoğlu bu talepleri kabul etmeyerek 16 Ekim 19139’da Türkiye’ye döndü.

Sovyetlerle ilişkilerin bu şekilde olumsuz bir noktaya varması üzerine Türkiye, daha önce başlatılmış bulunan Fransa ve İngiltere ile temaslarını sonuçlandırdı. 19 Ekim 1939’da Türkiye, İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım antlaşması imzaladı²⁸⁹. Anlaşmaya yapılan bir ek ile Türkiye’nin Sovyetlere karşı silahlı bir saldırıda taraf olmayacağı belirtildi²⁹⁰.

Türkiye, Polonya’nın Almanya ve Sovyetler tarafından paylaşılmasını büyük bir endişeyle takip etti. Balkanlardan gelebilecek tehdide karşı Balkan Antantını canlandırmaya çalıştı. 2 Şubat 1940’da Belgrat’ta toplanan Balkan Antantı konseyinde Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ortaya çıkan tehlike karşısında müşterek hareket etme teklifinde bulundu. Ancak Almanya’dan çekinen Balkan devletleri bu teklife sıcak bakmadılar.

Almanya’nın Ocak 1941’de Romanya’yı işgal ederek Bulgaristan’a girmeye çalışması Türkiye’ye tedirgin etti. Bu gelişmelerden İngiltere de endişelendi. 31 Ocak 1941’de Churchill İnönü’ye gönderdiği mektupla Türkiye’nin savaşa girmesini istedi. Balkanların Alman işgaline maruz kalması tehlikesi üzerine Amerika da bu sürece dahil oldu. Amerika bölgeye bir temsilcisini göndererek, ABD’nin savaşa er veya geç dahil olacağını ve Mihver devletlerin savaşı kazanmasına engel olacağını

²⁸⁹ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 12

²⁹⁰ Uçarol, **Siyasi Tarih**, 491.

belirtti. Ancak gerek İngiltere ve gerekse Amerika'nın bütün gayretleri Almanya'nın Balkanlara girmesine engel olunamadı. Türkiye Almanların Balkanlara inmesiyle derhal askeri tedbirlerini aldı. Trakya'da askeri hazırlıklara başlandı. İstanbul ile yakın illerde sıkıyönetim ilan edildi. Bu hazırlıkların yapıldığı sıralarda Almanya Türkiye'ye saldırıda bulunmayacağına dair bir açıklama yapması Türkiye'yi rahatlattı.

Almanya Nisan 1941 yılının baharında Yugoslavya'ya saldırarak burayı işgal ettikten sonra Yunanistan'a taarruz etti²⁹¹. Bulgaristan'a da yerleşmiş bulunan Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağı ve aynı zamanda Sovyetler Birliğinin de kuzeyden saldırarak Polonya gibi Türkiye'nin paylaşılacağı söylentisi yayıldı. Bu söylentilerden Sovyetler Birliği Boğazların Alman kontrolüne geçeceği endişesiyle hoşnut kalmadı. Türkiye'nin endişelerini gidermek için bir saldırı halinde (Alman saldırısı) kendisinin (Sovyetler Birliği) tarafsız kalacağını bildirdi.

Balkanlardaki çarpışmalar Mihver devletlerinin lehine gelişmekteydi. Nisan 1941'de Yugoslavya teslim oldu. Yunanistan işgal edildi. 5 Nisan 1941'de Irak'ta Raşit Ali Geylani'nin başı çektiği bir Alman taraftarı hükümet darbesi oldu²⁹². Yeni hükümetin İngiltere karşısında tutunabilmesi için Alman yardımına ihtiyacı vardı. Bu yardım da Türkiye üzerinde gelebilirdi. Almanya bu yardımı geçirebilmek için Türkiye'ye baskı yapmaya başladı ve Girit ile Ege adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etti. Bu teklif Türkiye tarafından reddedildi. Burada 9 Ekim 1941'de Nuri es Said (İngiliz taraftarı) yeni bir hükümet kuruldu²⁹³.

²⁹¹ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 34

²⁹² Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 29.

²⁹³ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 31.

Sovyet Rusya 23 Ağustos 1939'da henüz savaş başlamadan önce Almanya ile Saldırmazlık Paktını imzalamıştı²⁹⁴. Bununla Rusya iki hedefi amaçlamıştı. Bunlardan birisi Rus-Alman işbirliğinden faydalanarak emperyalist genişlemesini temin etmektir. Daha sonra da Batılılarla Almanları karşı karşıya bırakarak birbirlerinin yıpranmalarını beklemektir. Bu yıpranmış tarafların ülkelerinde komünizmin yaygınlaşmasını sağlamaktır. Sovyetler Birliği bu hedeflerini hayata geçirirken Fransa ile Almanya arasındaki çarpışmaların uzun süreceğini tahmin ediyordu. Fakat Fransa'nın 5 haftada saf dışı olması Sovyetlerin hesaplarını alt üst etti. Çünkü bu durumda Almanların üstünlüğü tartışmasız bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. Bu bakımdan Sovyetler Birliği, Almanya'nın kendini toparlamasına meydan vermeden Haziran 1940'da Estonya, Letonya ve Litvanya'yı işgal etti. 27 Haziran 1940'da Romanya'dan Baserabya ve Kuzey Bukovina'yı istedi ve aldı. Güney Dobruca'yı işgal etti²⁹⁵.

Macaristan Romanya'dan Transilvanya'yı istedi. Romanya Macaristan'ın bu talebine direnince Almanya ile İtalya araya girerek Transilvanya'nın bir kısmını Macaristan'a verilmesini sağladılar. Ayrıca Almanya Macaristan'ı biraz daha tatmin etmek maksadıyla Romanya'nın geri kalan toprakları konusunda da teminat verdi. İşte bu durum Sovyetleri sinirlendirdi ve Almanya ile arası açılmaya başladı. Bu arada Almanya'nın "eğitim kıtaları" adı altında Romanya'ya ve ticaretini korumak maksadıyla Finlandiya'ya asker göndermesi Sovyetleri biraz daha tedirgin etti. Hitler'in bu endişe verici teşebbüslerine rağmen

²⁹⁴ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 8.

²⁹⁵ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 42

Sovyetler Birliği hemen çarpışmaya girmeyi tercih etmedi. Berlin’de 12–13 Kasım 1940’da Sovyet-Alman görüşmesi yapıldı. Bu görüşmede Hitler Sovyetler Birliğine “*yenidünya düzeni*” konusunda bazı tekliflerde bulundu. Bu yenidünya düzenine göre, Sovyetler Birliği üçlü pakta (Almanya-İtalya- Japonya) katılmalı, İran ve Hindistan’ı alarak Hind Okyanusu’na çıkmalıydı. Avrupa, Almanya ile İtalya arasında paylaşılacaktı. Ayrıca İtalya, Kuzey ve Kuzey Doğu Afrika’yı alacak, Almanya da orta Afrika’yı alacaktı. Japonya’nın hayat sahası Doğu ve Güney-Doğu Asya olacaktı. Sovyetler Birliği yetkilisi (Molotov) bu “*yeni dünya düzenini*” kabul etmekle birlikte Boğazlar ve diğer konularla ilgili bazı karşı teklifleri oldu. Molotov Almanya’nın Finlandiya’dan askerlerini geri çekmesini, Sovyetlerin Bulgaristan’a garanti vermesine razı olunması ve Sovyetlerin Boğazlarda kara, deniz ve hava üslerini sahip olmasının kabul edilmesini istedi. Hitler bunu kabul etmedi. Molotov Berlin’den ayrıldı. Bir süre daha görüşmelere devam edilse de sonuç alınamadı. Hitler Sovyetlerle anlaşmanın mümkün olmadığı kanaatine vardıktan sonra 18 Aralık 1940’da “*Sovyet Rusya’yı ezmek için*”, 15 Mayıs 1941’de hareket geçmek hususunda Alman ordularına emir verdi. Harekât planının adı “*Barbarossa Planı*” idi²⁹⁶.

Hitler 15 Mayıs 1941’de Sovyetlere saldırıya geçmek planı yapmıştı ama Irak’taki gelişmeler bu planı geciktirdi. Türkiye’nin savaşa girmemek konusunda direncini kıramayacağını fark eden Almanya ile Türkiye arasında 18 Haziran 1941’de Ankara’da Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı²⁹⁷. Almanya kısa bir süre sonra 22 Haziran

²⁹⁶ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 27.

²⁹⁷ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 30.

1941’de Sovyetlere saldırdı²⁹⁸. Türkiye ile Almanya arasında yapılmış olan bu pakt hem İngiltere hem de Amerika’da hoşnutsuzluğa sebebiyet verdi. Nitekim o tarihlerle Türkiye’ye verilmeye başlanan “*Ödünç Verme-Kiralama*” yardımları bir süre askıya alındı. Alman orduları Sovyetler sınırını aştığı tarihlerde Türkiye her iki ülkeye (Almanya-Sovyetler Birliği) tarafsızlığını ilan etti.

7 Aralık 1941’de Amerika’nın savaşa girmesiyle savaşın seyri konusunda tereddütler (müttefiklerin kazanıp kazanamayacağı yönündeki) önemli ölçüde ortadan kalkmakla birlikte Türkiye 1942 yılında her iki tarafça (Mihver ve Müttefikler) baskı altında tutulmaya devam edildi. Bu tarihlerde Türkiye’nin konumu biraz daha nazik bir duruma gelmişti. Mihver saldırıları kuzeyde Kafkaslara, güneyde Süveyş’e doğru gelişmekteydi. Almanya hala Türkiye’nin Sovyetler Birliği aleyhine savaşa girebileceği yönünde ümitliydi. Ancak Türkiye kendisine Ege’de adalar vaadeden Almanya’nın telkinlerine direndi.

Mihver devletlerin Ekim 1942’de El-Alameyn ve Kasım 1942’de Stalingrat’ta yenilgiye uğraması, Türkiye üzerindeki Alman baskısını kaldırdı. Fakat bunun yerini Sovyet baskı almaya başladı. Sovyet baskısının sebeplerinden bir diğeri de 24 Şubat 1942’de Almanya’nın Türkiye Büyükelçisi von Papen’e, Sovyet ajanları tarafından yapıldığı tespit edilen suikast teşebbüsüydü. Sovyetler meselesinin ört bas edilmesini istemişlerse de Türk yargısı (Yargıtay) iki Sovyet ajanının mahkûmiyetini tasdik etti.

²⁹⁸ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 30.

Öte yandan müttefikler Türkiye'yi savaşa dahil etmek yönündeki gayretleri devam etmekteydi. Ocak 1943'de Casablanca konferansında Türkiye'nin savaşa katılması ve Balkan cephesinin açılmasına karar verildi. İngiltere Başbakanı Churchill konuyu Adana görüşmelerinde 30 Ocak-1 Şubat 1943'de açıkladı²⁹⁹. Bu görüşmede Türkiye'nin en geç 1943 yılının sonlarına kadar savaşa katılması gerektiği bildirildi. Türk yetkililer Türkiye'nin Sovyetlere karşı fiili olarak garanti edilmeleri ve ordunun (silah ve mühimmat yönünden) takviye edilmesini istediler.

17 Ağustos 1943'de Quebec konferansında Roosevelt ile Churchill, Balkanlarda açılacak ikinci cephe için Türkiye'nin hava sahasını istemeye karar verdiler. 19-30 Ekim 1943'de Moskova'da yapılan dışişleri bakanları konferansında da Sovyetler Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi yönünde ısrarcı oldu. Konferans dönüşü İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Türk dışişleri bakanını Kahire'ye davet ederek, müttefiklere Türk hava sahasını vermesini istedi. Türkiye üs vermektense doğrudan savaşa katılmayı tercih etti. Çünkü savaşa katılması durumunda İngiltere'nin silah ve malzeme vermesi gerekiyordu. İngiltere silah ve mühimmat veremeyeceğine göre Türkiye savaşa dahil olmayacaktı. Türkiye'nin bu tutumu kaynaklarda "ince" bir taktik olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi yönündeki müttefiklerin baskısı artarak devam etti. Nitekim 28 Kasım-1 Aralık 1943 Tahran konferansında Stalin Türkiye'nin savaşa dahil edilmesinde ısrarcı oldu. Bu konferansa Roosevelt, Churchill ve Stalin katılmıştı. Diğerleri de bu fikri desteklediklerinden Churchill 4-6 Aralık 1943'de Kahire'de İsmet

²⁹⁹ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 61.

İnönü ile ayrı bir görüşme yaptı³⁰⁰. Bu ısrarlı baskılar karşısında İnönü “*prensip*” olarak savaşa dâhil olabileceklerini bildirdi. Ancak ordunun ihtiyacı karşılanmalıydı. Bu toplantıdan hemen sonra bir İngiliz askeri heyeti Türkiye’ye gelerek Türk ordusunun ihtiyaçları konusunda ihtiyaçları dinledi. Ancak görüşmeler Şubat 1944’de kesintiye uğradı. İngilizlere göre Türkler “*çok fazla*” silah istemişlerdir. Böylece Türkiye yine savaşa girmemiş oldu. Bu durum İngiltere ve Amerika tarafından tepkiyle karşılandı. Türkiye kendini garantiye almak için bu defa Sovyetler Birliğine yanaşmak istedi. Mayıs ve Haziran 1944’de Sovyetlerle görüşmelerde bulunmaya teşebbüs etse de Sovyetler, Türkiye’nin savaşa dahil olmasını şart koştu. Böylece Sovyetlerle yakınlaşmak mümkün olamadı.

1944 yılının yazında Almanya’nın askeri gücünde ortaya çıkan zaaf Türkiye’ye tekrar müttefik kuvvetlere yöneltti. 2 Ağustos 1944’de Türkiye Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Fakat bunu yaparken barış konferansında Türkiye’nin tam bir müttefik muamelesi göreceğine dair İngiltere ve Amerika’dan teminat almıştı. Sovyetlerin 5 Eylül 1944’de Bulgaristan’a savaş ilan etmesi Türkiye’ye endişelendirdi. Bu endişe üzerine Türkiye İngiltere ve Amerika ile ilişkilerini biraz daha kuvvetlendirmeye başladı. Bu kapsamda olmak üzere İngiltere’nin 1944 sonbaharında Yunanistan’a asker çıkarmasından memnun olmuş ve Kasım 1944’de On iki Ada üzerinde hiçbir talebi olmadığını Yunan hükümetine bildirmiştir.

4-11 Şubat 1945’de toplanmış olan Yalta konferansında Stalin, Boğazlar konusunda bazı iddiaları gündeme getirdi. Stalin’e göre,

³⁰⁰ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 64.

Montreux eskimişti değiştirilmesi gerekiyordu. Amerika bu fikre taraftar olmadı. Sonunda Boğazlar konusunun Dışişleri seviyesinde ele alınmasına ve bu husustan Türkiye'nin haberdar edilmesine karar verildi. Türkiye Yalta konferansından sonra 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. 27 Şubat 1945'de Birleşmiş Milletler beyannamesini imzaladı. Yalta konferansında tespit edilen formaliteleri yerine getiren Türkiye, savaş sonrası "dünya düzenini" yeniden kuracak olan San Fransisco konferansına katılma şartlarını yerine getirmiş oldu. 5 Mart 1945'de Türkiye San Fransisco konferansına davet edilerek Birleşmiş Milletler kurucu üyeleri arasında yer aldı.

Almanya'nın mağlup olmasıyla Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan faydalanan Sovyetler emperyalist emellerini açığa vurmaya başladılar. Sovyetler Birliği 19 Mart 1945'de Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktını feshetti. Türk hükümeti Sovyetlerden 7 Nisan 1945'de konuyla ilgili bilgi talep etti. Sovyetler Birliği Türk hükümetinin talebine Haziran 1945'e kadar cevap vermedi. Bu tarihte Dışişleri Bakanı Molotov Moskova'daki Türkiye Büyükelçisine, herhangi bir saldırı karşısında Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi gerektiği, Montreux sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini bildirdi. Türkiye bu isteklerden bazılarını reddetti. İngiltere ise bu taleplerle ilgili görüşmelerin Postam konferansına kadar ertelenmesi gerektiğini bildirdi.

17 Temmuz -2 Ağustos 1945'de Postam konferansı toplandı. Konferansta İngiltere (Churchill)³⁰¹ Boğazlar meselesinin sadece Türkiye ile Sovyetlere münhasır olmadığını belirtti. Amerika da (Truman) bu fikre

³⁰¹ İngiltere'de İkinci Dünya savaşında hava saldırıları sonucunda sivil halktan 60. 583 kişi ölmüş ve 86. 159 kişi yaralanmıştır. **Ulus**, 16 Nisan 1945, s. 3.

katıldı. Sovyetlerin üs talebi konusunda anlaşma sağlanamadı. Sonuç olarak Türkiye, Müttefik ve Mihver devletlerin bütün ısrar ve baskılarına rağmen İkinci Dünya savaşına dâhil olmamıştır. Savaşın sonunda Türkiye galip devletler safında yerini almıştır³⁰².

4.10.3. Amerika'nın Savaşa Girmesi ve Savaşın Sona Ermesi

Almanlar karşısında güç durumda kalan İngiltere, Amerika'dan yardım istemişti. ABD Başkanı Roosevelt 1940 yılının son günlerinde müttefik devletlere askerî yardımda bulunacaklarını açıkladı. Almanlarla müttefik olan Japonya ise Çin'in bir kısmını ele geçirmişti. Oldukça sanayileşmiş ve silahlanmış olan Japonya, genişlemek arzusunda idi. 7 Aralık 1941'de Havai'deki ABD donanma üssüne saldırdı. Büyük Okyanus'taki deniz savaşlarında önceleri Japon kuvvetleri üstün geldi. Ancak geniş ölçüde ekonomik, teknolojik ve askerî imkânlarla sahip olan ABD³⁰³, 1942 yılının sonlarına doğru Büyük Okyanus'ta üstünlüğü ele geçirdi. Ve Japonlar gerilemeye başladılar³⁰⁴. 1943 yılının başlarında

³⁰² ATAM, 2011, C. II, 449-460.

³⁰³ 1945 yılı itibariyle Amerika'nın askerî gücü şöyleydi: 57 bin uçağı vardır. 100 tane uçak gemisi bulunmaktadır. Gündelik torpil üretimi savaştan öncekine göre kırk misline çıkmıştır. Donanma son zamanlarda 125 bin uçaksavar topunu ve bir milyon topu depo etmiştir. Savaş yılları içinde Amerika 65 bin gemi inşa etmiştir. 9 milyon ton ağırlığında bulunan bu gemiler arasında en hafif çıkartma botlarından en ağır harp gemilerine kadar her boy gemi vardır. Bunların 775'i harp gemisidir. Geri kalanı petrol ve taşıt gemisidir. "Dünyada Olup Bitenler", **Ulus**, 16 Mart 1945, s. 3.

³⁰⁴ Bir zamanlar Japonya'ya "*Doğan güneşin ülkesi*" denirdi. İkinci Dünya savaşının sonlarına doğru Japonya'daki kamuoyu, Japon ordusunun Amerika karşısındaki mağlubiyetleri sebebiyle çok kötümser bir hale gelmişti. Bu savaşa Almanların teşvikiyle girdiklerinden dolayı da çok tepkiliydiler. Japonya'da uzun yıllar misyonerlik yaptıktan sonra 1945'de Stockholm'e gelmiş olan bir kişi şunları anlatmaktadır; "*Japonlar harbin tamamen kaybolduğuna henüz tam kanaat getirmemiş olmakla beraber Amerikalılara*

Mihver Devletleri'nin savaşı kazanamayacakları belli olmuştu. Kuzey Afrika'dan Almanları çıkararak müttefikler, İtalya'yı işgale başladılar. 25 Temmuz 1943'de Mussolini iktidardan düştü³⁰⁵. 3 Eylül 1943 tarihinde İtalya savaştan çekildi.

6 Haziran 1944 tarihinde Normandiye sahillerine çıkan Amerikan kuvvetleri, aynı yıl içinde Paris, Brüksel ve Amsterdam'ı geri aldı. Amerikan yardımı sayesinde güçlenen Sovyetler Birliği de³⁰⁶, doğudan ilerlemeye başlamıştı. Nihayet Müttefik kuvvetler Berlin'e girdiler ve Hitler intihar etti³⁰⁷. Japonya hâlâ savaşa devam ediyordu. Amerika, 7 Ağustos 1945 tarihinde Hiroşima'ya ve 9 Ağustos 1945 tarihinde de

yaptıkları Pearl Harbour baskının büyük bir gaf olduğunu kabul etmekte ve kendilerini bu yola sürükleyen Almanlara karşı amansız bir nefret duymaktadırlar. Bir gün Tokyo'da bir Japon o vakitler Mihvere (Almanya ve diğerleri) mensup olan bir devletin ateşemiliterine sokak ortasında tokat atmıştı. Japon'a, tokatladığı kimsenin şerefli müttefiklerine mensup olduğu anlatılınca üzülmüş ve şöyle af dilemişti: 'Affedersiniz, cidden çok müteessirim, ben sizi Alman sanmışım'. **Ulus**, 19 Nisan 1945, s. 3.

³⁰⁵ Jacobsen, **İkinci Dünya Savaşı**, s. 66

³⁰⁶ Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'nda 17 milyon insanını kaybetmiştir. **Ulus**, 3 Aralık 1945.

³⁰⁷ Ulus gazetesinin verdiği habere göre Hitler kendisini zehirleyerek intihar etmiştir. Hitler'in cesedinin Ruslar tarafından teşhis edildiği ve Berlin'in düşmesinden az sonra yeni başbakanlık binasının yeraltı kalesinde aynen birbirine benzeyen dört ceset bulunduğu belirtilmiştir. Cesetlerin birbirinden ayırt edilemeyecek kadar benzemesi sebebiyle Rus askeri makamları konu hakkında bilgi verememişlerdir. Cesetlerin dışlerinde ve daha başka karakteristik organlarda yapılan incelemeler sonunda Hitler'in cesedi teşhis edildiği belirtilmişse de iki gün sonra gazetede Hitler'in öldüğü yönündeki haberler tekzip edilmiştir. Gazetenin Berlin'i işgal eden Rus generalden naklen verdiği bilgiye göre, Hitler'in cesedi henüz bulunamamıştır. Berlin düşmeden iki gün önce Hitler evlenmiştir. Hava meydanı Hitler'in emrinde olduğundan kendisinin Avrupa'da bir yerde gizlenmiş olabileceği ifade edilmiştir. **Ulus**, 8–10 Haziran 1945, s. 1, 4; Almanya bu savaşta 4.064.438 kişi kaybetmiştir. **Ulus**, 30 Temmuz 1945.

Nagazaki'ye atom bombaları attı. Bunun üzerine Japonya teslim oldu ve İkinci Dünya Savaş'ı sona erdi³⁰⁸.

4.10.4. Savaş Sonrası Bazı Siyasî Gelişmeler

20. yüzyılın en kanlı gelişmelerinden birisi olan İkinci Dünya savaşıdan sonra Avrupalı devletler barış ve güvenliğin hemen kurulacağını düşünmüşlerdi. Ancak sanıldığı kadar barış ve güvenlik teşkil edilemedi. Sıcak savaşa son verildi ama bunun yerini soğuk savaşa bıraktı. Nitekim İngiltere ve Amerika, Sovyetlerin Orta Avrupa ve Balkanlar'da kendisine bağlı komünist yönetimler kurmasını önleyemediler. Nazizm'in pençesinden kurtulan milletler bu defa komünizmin pençesine düştüler. Doğu Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'ı kontrol altına alan Sovyetler Avrupa'da ve dünyada büyük bir güç olarak ortaya çıktı.

Sovyetler Birliği lehinde meydana gelen bu gelişmeler üzerine, Amerika, Avrupa'da komünizm tehlikesini önlemek için, Truman doktrini adıyla bir plan tatbik etmeye başladı. Bu plana göre, Sovyet tehdidi altındaki ülkelere ekonomik ve askerî yardım yapılacaktı. Bu çerçevede Amerikan Dışişleri Bakanı Marshall'ın³⁰⁹ yardım planı

³⁰⁸ İkinci Dünya Savaşı'nda 35 milyon insan ölmüştür. Bu savaş sonunda 20 milyon insan sakatlanmıştır. Ayrıca 12 milyon çocuk sakat kalmıştır. Sedat Cerci, **Vahşi Batı**, Şule Yayınları, İst.-1993, s.114.

³⁰⁹ II. Dünya Savaşı sonrasında Truman Doktrini, esas itibariyle Sovyetler Birliği'nin doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altında olduğu vurgulanmış ve buna istinaden sadece Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım öngörmüştür. Fakat bu sırada Avrupa'nın durumu iktisaden son derece kötüdür. Altı yıllık savaş, bütün ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmiştir. Savaş, bütün ülkelerde ağır tahribat yapmıştır. Sovyetler Birliğinin, bu durumu fırsat bilerek komünizm propagandasını şiddetlendirmiştir. Bunun üzerine ABD 1945 Haziranı ile 1946 sonu arasında Batı Avrupa ve

uygulamaya konuldu. Marshall yardımı adıyla anılan bu program Türkiye'ye de uygulanmıştır³¹⁰.

beraberindeki 16 ülkeye toplamda 15 milyar dolar ekonomik yardımda bulunmuştur. Fakat bu yardım, bütçe açıklarının kapanması, ithalat için kullanılması yüzünden sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine ABD yeni planlar aramış ve Dışişleri Bakanı George Marshall'ın "Marshall Planı" 5 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir nutukta açıklanmıştır. Buna göre, «Avrupa ülkeleri her şeyden önce kendi aralarında bir ekonomik işbirliğine girişmeliler ve birbirlerinin eksikliklerini kendileri tamamlamalıdır, bu genel işbirliği sonunda bir açık ortaya çıktığında Amerika, bu açığın kapatılması için yardım etmeli. Bunun için de önce bir işbirliği programı yapmalıdır» ilkesi benimsenmiştir. Marshall Planı adını alan bu teklifi görüşmek üzere 27 Haziran 1947'de Paris'te bir toplantı yapıldı. George Marshall, bu planına Sovyetler ile uydularını da dahil ettiği için, Paris Toplantısı'na yapıcı bir katkıda bulunmaktan ziyade tutumlarıyla açıkça sabote etmek için Sovyetler de katıldılar. Sovyetler 2 Temmuz'dan sonraki toplantılara katılmadı.

Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Polonya ve Finlandiya dışındaki Avrupa ülkelerinin dışişleri bakanlarının katılımıyla düzenlenen Paris Konferansı'nda, bakanlar ABD'ye sunulacak *Avrupa Telaflı Programı* üzerinde anlaştılar. ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall'ın daveti üzerine hazırlanan Avrupa Telaflı Programı "Marshall Planı" olarak adlandırılmaktadır. ABD Marshall Planını 11 Eylül 1947 de onaylamıştır.

³¹⁰ Marshall yardımının arka planında Amerika'nın sömürgecilik niyeti vardı. Bu niyetinin somut göstergelerinden birisi zeytinyağı tüketimi üzerinde olmuştur. Zeytinyağı tüketimini azaltmak için türkü bestelettirilmiştir. Mesela "**Zeytinyağı Yiyemem Aman**" türküsünün hikâyesi böyledir.

Bursa yöresine ait bu türkü 2 Kasım 1954 tarihinde İhsan Kaplayan kaynak gösterilerek Muzaffer Sarısözen tarafından derlenmiştir (THM Repertuar numarası1133). Marshall Planı 2. Dünya Savaşı sonrasında 1947 yılında önerilen ve 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe konan ABD kaynaklı bir ekonomik yardım paketidir. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 ülke bu plan uyarınca ABD'den ekonomik kalkınma yardımı almıştır. ABD geçmişten beri dünyanın en büyük mısır üreticidir. ABD birikmiş olan mısır yağlarını eritmenin bir yolu olarak mısırözü yağı ihracatını keşfetmiştir. Marshall yardımının şartlarından biri Türkiye'nin ABD'den mısırözü yağı almasıdır. Buna şart olarak Türkiye'de ilk margarin fabrikası 1953'de kuruldu. Aynı dönemde yüz binlerce zeytin ağacı sökülerek margarin fabrikasının ürünlerine zemin hazırlandı. Kalan zeytin ağaçlarından elde edilen zeytinyağının büyük bölümü ABD tarafından dolar karşılığı alındı.

1979 yılının sonlarında Kızıl Ordu Afganistan'ı işgal etti. Ancak Afgan halkı işgale direndi ve gerilla savaşına başladı. Afgan mücahitleri karşısında büyük kayıplar veren Sovyetler Birliği 1989 yılında buradan çekilmek zorunda kaldı. Nihayet 1990 yılında Sovyetler birliği Orta Avrupa ve Balkanlar'dan da çekilmeye başladı. 1991 yılının sonunda Sovyetler Birliği tamamen dağıldı.

Mısırözü yağı TL karşılığı satıldı. Türk insanı zeytinyağından soğutularak mısırözü yağına ve margarine alıştırıldı. Bu amaçla zeytinyağı ısınırsa kanser yapar gibi uyduruk “bilimsel” martavallar” seslendirildi. Hâlbuki zeytinyağı halk ağzındaki deyişle dumanlaşma derecesi yüksek (en zor yanan) sıvı yağlardan birisiydi. Zeytinyağını halkın gözünden düşürmek için daha başka şeyler de yapıldı. Hatta türküler bile bestelendi. Mesela "*Zeytinyağlı yiyemem aman, basmadan fistan giyemem aman...*" diye türkü siparişleri verildi. BATI KÜLTÜRÜNE MAHKUM EDİLEN Kahraman Türk halkı katı yağ/margarine de mahkûm edildi. Bu da kesmedi sömürgecileri.... İçerdekilerle işbirliği halinde petrol ürünlerine “alıştırıldı” halkımız....Basma giyen kadınlar, plastik giysilerle tanıştırıldı.. “Zeytinyağı yiyemem aman” diye başlayan türkünün tamamı şöyledir;

Zeytin yağlı yiyemem aman,
Basma da fistan giyemem aman.

Senin gibi cahile,
Ben efendim diyemem aman.

Kaldım Domaniç dağlarında,
Sevgili yarım nerelerde.

Kara üzüm asması,
Yeşil olur yazması.

Ben yarimden ayrılmam,
Kara yazı yazması.

Kaldım Domaniç dağlarında,
Sevgili yarım nerelerde.

Asmadan üzüm aldım,
Sapını uzun aldım.

Verin benim yarimi,
Annemden izin aldım.

Kaldım domaniç dağlarında,
Sevgili yarım nerelerde.

<http://www.infethiye.net/turkish/notlar/zeytinyagli-yiyemem-turkusunun-hikayesi.htm>(22 Ekim 2013)

4.10.5. Türkiye'nin NATO'ya Girmesi

İkinci Dünya savaşından sonra dünya politikasına yön veren iki süper güç olmuştur. Bunlardan birisi Amerika diğeri de Sovyetler Birliği'dir. Amerika savaştan sonra Monroe doktrinini terk ederek bir dünya devleti olmuştur. Sovyetler Birliği komünist sistemi yaymak istemiş ve Amerika da buna karşı çıkmıştır. Dünya devletleri de bu iki gücün yanında yer almışlardır. Dolayısıyla dünya iki kampa ayrılmıştır.

İkinci Dünya savaşından sonra sömürgecilik büyük ölçüde tasfiye olmuştur. Sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla uluslararası politikaya üçüncü blok, üçüncü dünya veya bağlantısızlar bloğu denilen yeni devletler girmiştir. Savaş sonrası uluslararası politikada alan genişlemesi olmuştur. Bu alana Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Japonya, Latin Amerika ve Afrika dâhil olmuştur. II. Dünya savaşıdan galip çıkan Sovyetlerin, 1945–1946 yıllarında bir taraftan Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarını resmen istemesi³¹¹ ve diğeri taraftan da Boğazlardan üs talep etmesi, Türkiye'yi yeni arayışlara yöneltti. Türkiye toprak bütünlüğüne karşı yönelen bu yakın tehlike karşısında kendisini denge unsuru olabilecek bir kuvvete dayanmak mecburiyetinde hissetti. 4

³¹¹ Bir kaynakta Sovyetler Birliği'nin savaş sırasında Türkiye'den toprak talebinde bulunmasıyla ilgili olarak şu bilgi verilmektedir “ *Sovyetler Birliği Türkiye'yi Hitler aleyhtarı ortaklık tarafına çekmek için gayret göstermiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'den savaş sırasında kötü deneyimler geldiği için 1945'de Montreux anlaşmasının değiştirilmesini ve boğazlarda kendisine üs verilmesini istedi. Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri, Türkiye'ye karşı bazı toprak istekleri öne sürdüler. Bu, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. 30 Mayıs 1953 tarihinde Sovyet hükümeti bu istekleri resmen geri çekti. Kuşkusuz burada, Stalin'in bir yanlışı söz konusudur*”. Jahannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Onur Yayınları, Ankara, s. 169.

Nisan 1949 tarihinde NATO'nun (Kuzey Atlantik Paktı) kurulması üzerine Türkiye derhal bu sisteme dâhil olmak üzere teşebbüse geçti. Türkiye'nin NATO'ya katılma talebine Amerika'nın itirazı olmadığı halde NATO'nun küçük üyeleri Norveç, Danimarka, Belçika ve Hollanda ile İngiltere itiraz ettiler. Bunların itiraz gerekçesi Türkiye NATO'ya girdiği takdirde, Sovyetlerin derhal NATO üyelerine savaş ilan etmesi endişesiydi. Ancak 25 Haziran 1950 tarihinde patlak veren Kore Savaşı bu endişeleri ve itirazları giderdi. Türkiye, Birleşmiş Milletler emrine bir tugaylık kuvvet vermek suretiyle, en geniş ve en aktif katılan devletlerden birisinin olması vaki direncin kırılmasını sağladı. Sonuç olarak Türkiye 19 Şubat 1952 yılında NATO'ya dahil edilmiştir³¹².

4.10.6. Türkiye'nin Avrupa Birliğine Dâhil Olma Süreci

Avrupa Birliği, içinde bazı ortak kuruluşların bulunduğu üç topluluktan meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi 1951'de kurulan Avrupa kömür çelik topluluğudur. İkincisi 1957'de Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa ekonomik topluluğudur. Üçüncüsü de aynı tarihte (1957)Avrupa Atom Enerjisi topluluğudur³¹³. 1967'de topluluk kurumlarını birleştirme antlaşması daha sonra 1990'ların başında tek pazarı amaçlayan Avrupa birliği ülkeleri, 1992 yılında imzaladıkları Maastricht antlaşması ile yeni bir yapılanmayı gerçekleştirmişlerdir³¹⁴.

³¹² Uçarol, **Siyasi Tarih**, 551-552.

³¹³ Evsile, agm, **AAMD**, Sayı. 45, 4.

³¹⁴ Birliğin değişik konularda karar verecek çeşitli kuruluşları vardır. Bunlar, seçimle oluşturulan bir Avrupa Konseyi, Avrupa Hükümet ve Devletler Başkanları Zirvesi, birlik sözleşmesinin koruyuculuğunu yapan Avrupa Komisyonu, topluluk hukukuna uyulmasını sağlamaya çalışan Adalet Divanı ile mali konulardaki sorumluluğu üstlenen Sayıştay'dır. Bunlara ilave olarak Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası ile

Türk tarihinin akışı takip edildiğinde, doğudan batıya doğru bir çizgi takip ettiği görülür. Bunun siyasî ve ekonomik sebeplerden kaynaklandığı söylenmektedir. Batıya doğru bir taşma alanı bulunduğu, oradan elde edilen ekonomik imkânlar, mevcut Türk devletini rahatlatmıştır. Bugün Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bu çerçevede düşünülebilir. Bununla birlikte gerek dini yönden (haçlı düşüncesi) gerekse milli yönden (Şark Meselesi) birleşik bir Avrupa, Türkiye için her zaman bir tehdit unsuru olacaktır. Türkiye, Avrupa'dan gelecek bu tehdidi önlemek için çeşitli tedbirler almak durumundadır. Bunlardan biri de Avrupa Birliği içerisinde yer alarak oradan gelecek tehdidi ortadan kaldırmak olabilir. Türkiye bu konudaki iradesini zaten ortaya koymuştur³¹⁵. Sonuç olarak, sosyal, kültürel ve ekonomik

Avrupa Merkez Bankası ve Para Enstitüsü bulunmaktadır. Evsile, agm, **AAMD**, Sayı. 45, s. 4.

³¹⁵ Bir görüşe göre, Türkiye'nin siyasi bütünlüğü tehlikededir ve bunu sağlayabilmek için mutlaka Avrupa Birliği'ne girmek zorundadır. Bu husus şöyle ifade edilmektedir: “*Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme konusundaki engellerden birisi, bazı Avrupa devletlerinin bu konudaki olumsuz tavırlarıdır. Buna rağmen Türkiye, kendisini bu topluluğa dâhil edecek politikaları dikkatli bir şekilde tatbik etmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği içindeki bir Türkiye'nin buradan bazı ekonomik avantajları olabileceği gibi, belki daha büyük ölçüde dezavantajları da olacaktır. En azından Türkiye'de üretilen birinci kalite mallar düşük fiyatlarla Avrupa pazarına gidecek, buna karşılık Avrupa'nın ikinci, üçüncü kalite malları yüksek fiyatlarla Türkiye pazarına girecektir. Buna bağlı olarak Türkiye'deki işletmeler, Avrupa malları ile rekabet edemeyecek ve hatta birçoğu üretimden ve ticaret hayatından çekilecektir. Ama bunun karşılığında Türkiye'nin menfaati, yine siyasî anlamda olacaktır. Avrupa Birliği içindeki bir Türkiye, Avrupa'dan kendisine gelecek dini ve millî tehditlere muhatap olmayacak, yine Türkiye'nin siyasî varlığını tehdit eden akımlar ve örgütler Avrupa'nın desteğini alamayacaklardır. Avrupa Birliği'ne girmek, Türkiye'nin siyasî varlığı ile ülke bütünlüğünü güvence altına alacaktır*”. Türkiye'nin siyasî bütünlüğünü sadece Avrupa Birliği'ne emanet eden bu görüşe tamamen katılmak mümkün değildir. Avrupa Birliği'ne katılmak gerektiği konusuna

alanlardaki zararları telafi edilmek, Türk milletinin karakteri, aile müessesesi ve diğer kıymetli varlıkları korunmak kaydı ile Türkiye, Avrupa Birliği'ne girmelidir. Ayrıca günümüzde Balkanlar'daki Müslüman unsur Türkiye'ye muhtaçtır³¹⁶. Türkiye'nin de oralardaki soydaş ve dindaşlarımıza stratejik yönden ihtiyacı bulunmaktadır. Balkanlardaki ve diğer Avrupa ülkelerindeki soydaş ve dindaşlarımızın oralardaki varlıkları, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkisiyle yakından ilgilidir.

Türkiye, yukarıda da ifade edildiği gerekçelerle 1959 yılında bu topluluğun bir parçası olmak için başvuruda bulundu. 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir ortaklık çatısı oluşturdu. 12 Eylül 1980 Darbesi AET ile Türkiye arasındaki ilişkilerin dondurulmasına yol açtı. 1983 yılında çok partili seçimlerin yapılması üzerine Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler yeniden canlandı. 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye resmen tam üyelik başvurusunda bulundu. Avrupa Birliğiyle bütünleşmenin ilk aşaması olarak Türkiye 1 Ocak 1996 tarihinde Avrupa Birliği Gümrük Birliği'ne girdi. 17 Aralık 2004 tarihinde Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye'nin katılma müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamasına karar verdiler. Başlayacak müzakerelerin ne kadar sürede tamamlanacağı konusunda kesin bir karar verilmedi. 2007 yılında, Türkiye 2013 yılına kadar AB hukukuna uymayı hedeflediklerini belirtti ancak Brüksel, üyelik için son tarih olarak bunu reddetti. 2006 yılında

iştirak etmekle birlikte, Türk ve İslam dünyasıyla ilişkilerimizi koparmadan ve siyasî bütünlüğümüzü Avrupa'nın insafına terk etmemenin gerekliliğine işaret etmek uygun olacaktır. Evsile, agm, **AAMD**, Sayı: 45, s. 6.

³¹⁶ Evsile, agm, **AAMD**, Sayı: 45, s. 6-7.

Avrupa Komisyonu üyelik sürecinin en az 2021 yılına kadar süreceğini belirtti. Halen Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olma talebi devam etmektedir.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)

DP'nin Kuruluşu

Çok partili sisteme geçilmesi “*düşüncesiyle*” gerek SCF ve gerekse DP'nin kuruluş aşamalarında “*güvenilir*” kurucular aranmıştır. SCF Atatürk'ün en “*yakın*” arkadaşı ve “*güvenilir*” bir şahsiyet olan Ali Fethi Okyar'a “*emanet*” edilmiştir. Okyar partiyi kurduktan sonra “*emanete*” istendiği kadar “*özen*” göstermiştir. 1930 yılında yapılmış olan belediye seçimlerinde halkın SCF'ye göstermiş olduğu “*gereğinden fazla*” ilgi iktidar partisini “*dehşete*” düşürmüştü ve bu yeni parti “*kendi kendini*” feshetmiştir.

1945 yılının başlarından itibaren “*bir demokrat partinin*” kurulacağı söylentisi dolaşmaktaydı. Bu partinin kurulması konusunda tıpkı SCF'de olduğu gibi “*güvenilir*” kurucular aranmıştır. Bunlardan birisi Atatürk döneminin tek Hariciye Vekili ve M. Kemal Paşa'nın “*en yakını*” olan Dr. Tevfik Rüştü Aras'tır³¹⁷. Basında Haziran 1945'de

³¹⁷1923 yılının sonlarına doğrudur. Halk Fırkası yeni kurulmuştur Karabekir, bugün müze olarak kullanılan Ankara Garındaki Özel Kalem müdürlüğüne uğrar. Odaya girdiğinde Tevfik Rüştü Bey, “*Ben kanaatimi Meclis kürsüsünden de haykırırım, kimseden korkmam*” diye konuşmaktadır. Karabekir sorar: “*Nedir o kanaat?*”. Mahmud Esat (Bozkurt) cevap verir: “*İslâmîliğin terakkiye mani olduğu kanaati.. İslam kaldıkça yüzümüze kimsenin bakamayacağı kanaati*”. **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 86;

yayınlanan bu haber bizzat Aras tarafından tekzip edilmiştir³¹⁸. Aras'ın adının kurucular arasında geçmesinin bir sebebi daha vardır; akrabalık bağı. Tevfik Şükrü Aras Adnan Menderes'in akrabasıdır. Aras, Menderes'i sevmekte, himaye ve takdir etmektedir. Menderes ile Bayar'ın tanışmasına da Aras vesile olmuştur³¹⁹.

DP kurulmadan yaklaşık altı ay önce basında (Tan ve Cumhuriyet) bir "*Demokrat Partisinin*" kurulacağı haberi verilmişti. Bu ikinci partinin CHP tarafından olumlu karşılanacağı ve bizzat CHP'nin içindeki bir grup tarafından kurulabileceği ve söz konusu partinin 1947 genel seçimlerine katılabileceği belirtilmiştir. Bu haber de "*güvenilir*" kurucu olarak muhtemel isimler Recep Peker, Ankara eski valisi Nevzat Tandoğan³²⁰, CHP eski genel sekreteri Memduh Şevket Esenal geçmekteydi. Tan ve Cumhuriyet gazetelerinden bir gün sonra Vatan'da "*Demokrat Parti'nin*" kurulacağı haber olarak yer aldı. Buradaki parti adında bir değişiklik yapılmıştı. Doğrusu buydu³²¹.

Atatürk döneminin en uzun süreli Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tevfik Rüştü Aras(1883-1972) İttihatçıdır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin katib-i umumiliğini (genel sekreterlik) yapmıştır. 1926'da asılan İttihatçı eylemci Dr. Nazım'ın kayınbiraderiydi. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 83.

³¹⁸ Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 296.

³¹⁹ Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 324..

³²⁰ Nevzat Tandoğan İsmet İnönü'ye yakın bir isim olarak bilinmekteydi. 1938 yılında Atatürk ile İnönü'nün arası açıldığında İnönü'ye "*etten duvar*" olmuştur. *İnönü'nün ifadesiyle "bir nevi koruyucu vazife almıştı"*. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, c. 1, İletişim Yayınları, 2010, s. 101, 118,

³²¹ Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 304-305.

Sonunda DP'nin başına Celal Bayar'ın gelmesi “güvenilirlik” konusunda CHP'yi “rahatlatmıştır”. Gerçekten Bayar'ın gerek inkılaplara “bağlılığı” gerekse “Atatürkçülüğü” konusunda “hiç kimsenin” şüphesi yoktu. Nitekim Bayar parti kurmaya karar verildikten sonra bütün stratejisini “Atatürkçü bir zemin” üzerine tesis etmiştir. Mesela partiyi kurarken fikirlerini “altı ok”³²² nazire olarak altı maddede özetlemiştir³²³.

³²² Bir görüşe göre altıok Yeni Osmanlı (Jön Türk) hareketiyle başlayıp, Meşrutiyetlerden, Kemalist inkılaptan, 27 Mayıs'tan geçerek 28 Şubat'a kadar uzanan Türkiye devriminin bir programıdır. 150 yıllık bir devrimci pratik içinde billurlaşmıştır. Altı ok ulusal olduğu gibi aynı zamanda uluslararası bir programdır. Hem kaynakları açısından hem de geçerli olduğu alan sebebiyle dünyalıdır. Fransız İhtilali'nin yolunu takip ederek oluşmuştur. Altı ok diğer taraftan da 1917 Sovyet inkılabından da beslenmiştir. Perinçek, **Kemalist Devrim -3**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 7-8, 12,

³²³ Bayar, DP kurulurken “arkadaşlarıyla kararlaştırmış olduğu” altı ilke özetle şöyledir; 1. Atatürk ilkeleri yurttan yerleşmiş ve ulusça benimsenmiştir. 2. Türk milleti olgun bir millettir. Kendi kendini idare etmeye muktedirdir. Şimdiye kadar bütün yenilikler yukarıdan aşağıya olmuştur. Öyleyse kurulacak partinin devlet yönetimi aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir sistem üzerine olmalıdır. 3. Toplumumuzda batıda olduğu gibi sınıf sistemi yoktur. Toplumun bütün kesimleri devleti “baba” olarak kabul eder. 4. Türkiye’de batıda olduğu gibi iki meclisli parlamento yoktur. Bütün kuvvetler tek mecliste toplanmıştır. 5. Laiklik konusunda hassas olunmalıdır. 6. CHP bir kadro partisidir. Devletin, halkın içine uzanmış bir koludur. Devrim şartları içinde başka şekilde olması da beklemezdi. Ancak inkılap çağı sona erip, bu inkılapları tekâmül ettirme çağı başlayınca, CHP'nin demokratik esaslara dönmesi gerekirdi. Fakat CHP buna yanaşmamıştır. DP, CHP gibi fikir kadrosu değil, halk tefekkürünün temellerine dayanır. Bozdağ, **Başvekilim Adnan Menderes**, 40-43.

Dönemin cumhurbaşkanı ve CHP genel başkanı İsmet İnönü DP'yi Müstakil Grup'dan³²⁴ “bir adım” daha ileri kurgulamıştı. Ayrıca yeni kurulması planlanan parti (DP) SCF kadar “dahi ileri gitmemeliydi”³²⁵.

Görüldüğü gibi DP'nin kuruluş aşamasında bir muvazaa görüntüsü var gibidir. Ancak söz konusu muvazaa iddiaları bu partinin kurucuları tarafından, başta Bayar olmak üzere reddedilmiştir. Mesela bu konuda Bayar şunları söylemektedir; “DP yurt ölçüsünde geliştikçe, Halk Partisi'nin mukavemeti de o ölçüde açığa çıkıyordu. Bölgelere gönderdikleri parti müfettişleri kanalıyla dünya barışının henüz kurulmamış olduğunu, milletçe birlik ve beraberlik içinde olmak günleri yaşandığını, DP'nin iktidarın teşvikiyle kurulduğunun, tıpkı SCF gibi kısa bir süre sonra kapatılacağını, o zaman da vatandaşların çok güç durumlarda kalabileceğini yayıyorlar, nerde ise DP'ye girmeyi vatan hainliği seviyesinde gösterdikleri bile oluyordu”³²⁶.

CHP'yi yeni bir parti kurmaya yönelten neydi?

İç şartlar değişmişti. Artık şeflik dönemleri sona ermişti. Türkiye'nin kendi içine kapandığı, tecrit edildiği, iç politikada elini tamamen serbest hissettiği ve bundan da kısmen memnun olduğu dönemler geride kalmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye, bir an

³²⁴ DP'nin kurucuları (Dörtlü taktırir sahipleri) Müstakil Grup'un oluşturulmasını “milli murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması” yönünde bir “tecrübe” saymakla birlikte, Müstakil Grup'un kuruluşundaki “gayr-i tabilik” sebebiyle olumlu bir sonuç alınmadığını belirtmekteydiler. Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 315.

³²⁵ Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 29.

³²⁶ Bozdağ, **Başvekilim Adnan Menderes**, 51

önce içinde yer almak istediği ve uyum sağlamak istediği bir dünya vardı. Koçak’a göre dış dinamiklerin iç politika üzerinde bu denli tayin edici olduğu bir dönem nadiren yaşanmıştı³²⁷.

Koçak’a göre çok partili döneme geçiş sürecinde “*nadiren*” böyle bir süreç yaşanmıştı ama gerçekte öyle olmadığı ortadaydı. Yani Osmanlı’nın son dönemlerinde dış etkenlerin iç politikaya etkili olduğu bir süreç başlamıştı. Mesela Tanzimat ve Islahat Fermanları, Meşrutiyetler buna örnek teşkil eder kanaatindeyiz. Aynı süreç çok partili döneme geçişte de yaşanmıştır.

DP’nin kuruluşunda muvazaa olduğuna dair göstergelerden birisi de tek partili dönemdeki vesayetçi uygulamadır. Dönemini şahitlerinden birisi olan Zekeriya Sertel’in belirttiğine göre “*ikinci parti*” ancak izin alınarak kurulabilir. Çünkü o tarihlerdeki dernekler kanununa göre bütün partiler CHP’ye mensuptular ve öyle olması arzu edilmiştir³²⁸.

Kasım Gülek’e göre “*Dörtlü Takrir*” İnönü ile Bayar arasında yapılmış olan “*gizli bir görüşmenin*” sonucudur. Bu görüşme sonunda varılan “*mutabakat*” gereği yeni bir partinin kurulması için bir vesile oluşturulması gerekiyordu³²⁹. Öyle de olmuştur. Celal Bayar’ın anlatımına göre 25 Eylül 1945’de Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün

³²⁷ Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 30.

³²⁸ Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 306; Samet Ağaoğlu’na göre İsmet Paşa çok partili döneme geçişi samimi olarak istememiştir. Eğer İkinci Dünya Savaşı’nı Hitler-Mussolini kazanmış olsaydı İsmet Paşa faşist bir diktatörlüğü Türkiye’de görmekten sevinirdi. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Kuruluş ve Yükseliş Sebepleri**, 102.

³²⁹ Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 324.

CHP'den ihraç edildikten sonra bir "muhalefet" partisinin kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır³³⁰.

DP 7 Ocak 1946'da kurulmuştur. DP'nin kuruluşunda Bayar ismi öne çıkarılmıştır. Cemil Koçak bunun temel sebeplerinden birisi olarak, Atatürk dönemiyle ilgili tartışmaların önüne geçmek olarak değerlendirmektedir. Şayet Celal Bayar olmasaydı DP'nin başına kimler düşünülebilirdi sorusuna Koçak şöyle cevap vermektedir; Rauf Orbay olabilir. Ancak O, TCF macerasından sonra bu tür işlere girmek istememiştir. Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele veya Kazım Karabekir olabilir. Bu isimler de muvazaa dedikodularını "köpürtmekten" öteye geçmezlerdi. Daha başka isimler de³³¹ gündeme gelmekteydi ama en çok yoğunlaşılın isim Fethi Okyar'dır. Okyar, şayet hayatta olsaydı muhtemelen ilk akla gelen isimlerden olurdu³³².

Menderes Dönemi

DP iktidara geldikten bir ay sonra 25 Haziran 1950'da Kore Savaşı başlamıştı. Savaşla birlikte uluslararası hammadde ve tarım ürünlerinin fiyatları hızla yükseldi. Bu gelişmeler bir tarım ülkesi olan Türkiye'ye beklenmedik bir şans oluşturdu. Menderes³³³ Hükümeti açıklamış olduğu

³³⁰ Bozdağ, **Başvekilim Adnan Menderes**, 37.

³³¹ Koçak'a göre Genelkurmay eski başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri eski bakanı Tevfik Rüştü Aras, İçişleri eski basanı Şükrü Kaya akla gelen isimlerdendir. Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti**, c. 1. İletişim Yayınları, İstanbul 2010. s. 29.

³³² Koçak, **İkinci Parti**, c. 1, 29.

³³³ N. Fazıl Kısakürek'e A. Menderes'in yaşadığı dönemle alakalı bazı sözleri vardır. Bunlardan biri şöyledir; "*Necip Fazıl Bey, biliyorum, dergini (Büyük Doğu) çıkarmak için yardım talebin var. Lakin ben seni aşikare bir surette destekleyemem. Üstümde C. Bayar, altımda Medeni Berk var. Bunların ikisi*

programda ekonomik olarak üç hususa öncelik vereceğini şöyle belirtmiştir;

1.Tarıma öncelik verilecektir.

2.Sanayileşme özel sektörün öncülüğünde yürütülecektir.

3.Dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahaleleri asgariye indirilecektir.

Menderes Hükümeti yukarıda belirtilen alanlarda bazı düzenlemeler yapmıştır. Yeni toprakların tarım alanlarına açılmasını sağlamıştır. Çiftçinin üretmiş olduğu tarım ürünlerini dünya fiyatları (yüksek fiyatlar) üzerinden alırken tüketicilere fiyat artışları yansıtılmadı. Hükümetin bu politikasıyla çiftçide hızlı bir refah artışı sağlandı. Bu refah artışı 1953 yılının sonlarına kadar devam etti. Çiftçinin kesiminin refah seviyesinin yükselmesine zemin olan bu politikada tüketiciye yansıtılmayan fiyat yükselmeleri Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından sübvansede edilmişti. TMO Merkez Bankasının kaynaklarını kullanarak kaynak temin etmesiyle enflasyon beslenmiştir³³⁴. Diğer taraftan çiftçiye sağlanan ucuz kredi ve düşük vergi ile tarımda makineleşme hızlandırılmıştı. Traktör ithalatı büyük ölçüde kendini göstermiş böylece tarım sektöründeki işgücü fazlası ortaya çıkmıştır. Bu durum şehir merkezlerine işsiz kitlelerin yönelmesine sebebiyet vermiş ve

*de 33. Dereceli masondur. Ben iki değirmen taşı arasında sıkışmış bir buğday tanesi gibiyim” dedikten sonra arkasındaki resmi göstererek; “Ben bütün fenalıkların bu adamın eseri olduğunu bilmiyor muyum? Sen de O’na hücum ediyorsun. Bu sebeple ben seni destekleyemem. Şu zarfı al, git dergini çıkar. Arada bir de bana hücum et ki; seni desteklediğime dair bir iddianın zemini oluşmasın”. Necip Fazıl’ın ifadesine göre zarfın içinde 150 bin lira vardı. Mısıroğlu, **Benden Tarihe Haberler**, s. 100-101.*

³³⁴ ATAM, 2011, C. II, 332.

Menderes Hükümeti tarıma dayalı büyüme politikasından vazgeçerek özel sektör öncülüğünde sinai politikasına yönelmiştir.

Menderes döneminde özel kesime kredi ve teknik destek veren temel finans kurumu Türkiye Sınai Kalkınma Bankası olmuştur. 1950’de kurulan ve 1951’de faaliyete geçen bu banka özel kesime orta ve uzun vadede destek vermiştir. Verilen desteklerde takip edilen politika, ithal ikamesi olmuş ve tüketim malı üreten sinai işletmeler desteklenmiştir. 1954’de hükümet döviz darboğazını aşabilmek için ithalattaki liberalizme son verilmiştir. Öncelikle kıtlığı çekilen şeker ve çimento üretimine yoğunlaşmıştır.

Menderes Hükümeti OEEC (Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı) ve Amerika’dan yardım almaksızın ülkenin kalkınamayacağı kanaatindeydi. Bu kapsamda olmak üzere ekonomik ilişkilerde liberal bir politika takip edilmişti. Ancak 1955’den sonra ekonomik göstergeler olumsuzlaşmaya başlayınca hükümet bazı tedbirler almaya başladı. Liberal politikaya son verildi. Gümrük tarifeleri yükseltildi. Milli Korunma Kanunu yürürlüğe konuldu. Ülke 1958’in ortalarına geldiğinde döviz sıkıntısı sebebiyle ithalat ve yatırım yapamaz hale gelmiş ve girdi yokluğundan tesisler çalıştırılmaz duruma gelmişti. Böylece iç piyasada mal kıtlıkları, enflasyon ve işsizlik yaygınlaşmaya başladı.

Menderes Hükümeti ekonomideki bu kötü gidişe dur diyebilmek için OEEC’den teknik ve mali yardım talebinde bulundu. Teşkilat Türkiye için bir “*istikrar paketi*” hazırladı ve uygulanması için Türk Hükümetine verdi. “*İstikrar Paketi*”nde tavsiye edilen tedbirler şöyleydi;

Türk parasının değeri düşürülecek, “*katlı kur*” sistemine geçilecek ve ihraç malının cinsine göre prim uygulanacaktır. Türk parası % 120

oranında devalüe edilecektir (1 dolar 900 kuruş). Para arzı sıkı kontrol altına alınacak ve selektif kredi politikası uygulanacak, KİT ürünlerinin fiyatları artırılabacaktır³³⁵.

Sonuç olarak Menderes Hükümetleri döneminde 1954’de kadar ülkede yüksek bir büyüme hızı ve düşük enflasyonlu bir ortam sağlanmıştır. Ancak dönemin ikinci yarısında ekonomik göstergeler olumsuz bir trend çizmiştir.

Planlı Kalkınma Dönemi

27 Mayıs 1960 darbesinden hemen sonra planlı kalkınma dönemi başlatılmıştır. Yerli ve yabancı uzmanların ortak çalışmalarıyla Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluş ve görevlerini belirleyen yeni kanun tasarısı Milli Birlik Komitesince tasdik edilmiş ve Ekim 1960’da yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası kabul edilip yürürlüğe girdikten sonra seçimlere gidilmiş ve İsmet İnönü başkanlığında CHP-AP koalisyon hükümeti kurulmuştu. Yeterli zaman olmadığı gerekçesiyle hükümet, “*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*” öncesinde 1962 yılını içine alan bir “*Geçiş Dönemi*” programı hazırladı.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını İnönü Hükümeti yürürlüğe koymuştur. Ancak planın yılı dolmadan İnönü hükümeti istifa etti ve

³³⁵ ATAM, 2011, C. II. 334.

İnönü yeni hükümeti bağımsızlarla kurdu. Planın ilk yılında beklenen tasarruf artışı ile KİT reformları gerçekleşemedi. Bütçede yatırım payı % 32 olarak tespit edilmişken bu, % 23 olarak gerçekleşebildi. Planın ikinci yılında dış tasarruflardan beklenmedik bir gelişme oldu. Yurt dışına giden işçilerden döviz gelmeye başladı. Hükümetin AET ile imzalamış olduğu 1 Aralık 1964'deki Ankara Antlaşması önemli bir itibar kazandırdı. Fakat siyasette yeni gelişmeler oldu ve hükümet istifa etti. 29 Kasım 1964'de AP genel başkanlığına seçilen Süleyman Demirel, Meclis'te yaptığı etkili bir siyasi hamleyle bütçesinin reddedilmesini sağlayarak İnönü'nün istifasını temin etti. Bunun üzerine Suat Hayri Ürküplü başkanlığında tarafsız bir hükümet kurularak 20 Ekim 1965'da genel seçimlere gidildi. Seçimlerden AP çoğunluğu sağladı ve Demirel Başbakan oldu. Böylece Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın üçüncü yılında üçüncü hükümet (İnönü-Ürküplü-Demirel) kurulmuş oluyordu.

Demirel Hükümeti, komünizm karşıtı bir politika takip etmesine rağmen daha önce Sovyetlerle kurulmuş olan ekonomik ilişkilerin devamında mahzur görmedi. Ürküplü Hükümeti Sovyetlerle ekonomik olarak bir kısım bağlantılar kurmuştu. Kalkınma planı çerçevesinde Sovyetlerden teknik ve mali destekler sağlandı. Bu destekler sonucunda aşağıdaki tesislerin kurulması temin edildi. İskenderun Demir Çelik, Bandırma Sülfirik Asit, Artvin Orman Ürünleri, Seydişehir Alimünyum Tesisleri ve İzmir Aliağa Rafinerisi.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde GSMH içinde tarımın payı % 34,6'dan % 20'ye, sanayinin payı % 16,7'den % 20,7'ye yükseldi. Böylece kalkınmada sanayi sektörü öne çıkmış oldu. Ekonomide istikrar içinde hızlı büyüme sağlandı. Ancak bu dönemde

vergi, KİT, toprak, sağlık ve eğitim konularında arzu edilen iyileştirmeler yapılamadı³³⁶.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Demirel Hükümeti tarafından hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Demirel Hükümeti'nin iki önemli avantajı vardı. Bunlardan birisi işçi dövizleri akmaya devam ediyordu diğeri de Sovyetlerden teknik ve mali yardımdı. Bu şartlar altında plan 1 Ocak 1968'de yürürlüğe girdi. 12 Ekim 1969'da genel seçimlere gidildi. Seçimlerde yine AP çoğunluğu sağladı. 1970'lerden itibaren ekonomi yine darboğazlara sürüklendi. İthal ikamesi ve korumacılığa dayalı sanayileşme sebebiyle ülke döviz sıkıntısıyla karşılaştı. İlk tedbir olarak Ağustos 1970'de Türk lirası devalüe edildi. 1 Dolar 15 lira oldu.

Bir süre sonra ekonomik kriz siyasi bir krize dönüştü ve 12 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetler duruma müdahale ederek hükümet değişikliğine gidildi. 19 Mart 1971'de Prof. Dr. Nihat Erim hükümeti kuruldu. Dünya Bankasında çalışmakta olan Dr. Atilla Karaosmanoğlu Başbakan Yardımcılığına, DPT'nde Müsteşarlık görevini yürütmekte olan Turgut Özal Başbakanlık Müşavirliği'ne getirildi. 6 Nisan 1971'de 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Bazı siyasi partiler, dernekler ve dergilerin faaliyetlerine son verildi. 3 Aralık 1971'de Karaosmanoğlu ve on arkadaşı (on birler) hükümetin yürütmüş olduğu ekonomik politikayla ilgili anlaşmazlık sebebiyle hükümetten istifa ettiler. Kısa bir süre sonra

³³⁶ ATAM, 2011, C. II, 336-338.

17 Nisan 1972’de Erim Hükümeti istifa etti. Yerine Ferit Melen Hükümeti kuruldu.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde siyasi istikrarsızlığa rağmen hedeflenen büyüme hızına (% 7) ulaşıldı. Takip edilen “*sabit kur*” politikası sebebiyle ithalat teşvik edilmiş ve ihracaat caydırıcı olmuştur³³⁷.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Nihat Erim Hükümeti tarafından hazırlanmış Ferit Melen Hükümeti tarafından yürürlüğe konulmuştur. Melen Hükümeti bir yılını doldurmadan istifa etmiş ve yerine Naim Talu hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet ülkeyi 14 Ekim 1973’de genel seçimleri götürmüştür. Bu seçimlerde CHP’de başkanlık değişimi olmuştu. Bülent Ecevit CHP’ye genel başkan olmuştu. Seçimler sonunda hiçbir parti iktidara gelecek kadar çoğunluğu sağlayamadı. CHP 185, AP 149, MSP 48, DP 45, CGP 13 milletvekili çıkardı. Uzun pazarlıklar sonunda CHP-MSP koalisyonu kuruldu.

1973 ve 1974 yıllarında dünyada önemli gelişmeler oldu. Ekim 1973’de Arap-İsrail savaşının yeniden başlamasıyla petrol ihraç eden Arap ülkeleri ham petrolün fiyatını 2,5 dolardan 11.6 dolara çıkardı. Bu durum Türkiye’nin dış ticaret açığını üç katına çıkardı. Diğer taraftan Kıbrıs’ta bir darbe yaşandı ve Türkiye Kıbrıs’a iki aşamalı (20 Temmuz 1974 ve 16 Ağustos 1974) çıkarma yaptı. Böylece yapılmış olan bu Barış Hareketleriyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin sınırları çizilmiş oldu.

³³⁷ ATAM, 2011, C. II, 338-340.

16 Eylül 1974’de CHP-MSP Hükümeti dağıldı. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk kontenjan senatörü Prof. Dr. Sadi Irmak’ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Irmak Hükümeti Meclisten güvenoyu alamadığı halde Kasım 1974-31 Mart 1975 tarihleri arasında görevde kaldı. Nihayet Demirel, CHP dışındaki partilerle yaptığı bir koalisyonla “Geniş Cephe” hükümetini kurdu 5 Haziran 1975’de genel seçimler yapıldı. Seçimlerde CHP oylarını artırarak birinci parti olma konumunu muhafaza etti. Ecevit seçimlerden sonra azınlık hükümeti kurdu fakat güvenoyu alamadı. Bunun üzerine Demirel beşinci defa “*Milliyetçi Cephe*” hükümetini kurdu. 21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978 tarihleri arasında görevde kaldı.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde büyüme hedefine ulaşamadı. % 6.5’lik büyüme sağlandı. Hedef olarak % 7.9 öngörülmüştü. Petrol şoku ve Kıbrıs Barış Harekâtı gibi gelişmeler sebebiyle dış ticaret açığı büyümüştür. Bu dönemde ülke vadesi gelen dış borçları ödeyemez hale gelmiştir. Bu olumsuz gelişmeler yanında olumlu gelişmeler de olmuştur. Mesela 1973’de işçi dövizlerinde % 50 oranında artış olmuştur³³⁸.

Dördüncü Beş Yıllık Plan Dönemi (1979-1983)

Dördüncü Beş Yıllık Plan Demirel Hükümeti (Milliyetçi Cephe) tarafından başlanmış tamamlanamadan istifa ettiğinden yerine kurulan Ecevit Hükümeti tarafından tamamlanarak yürürlüğe konulmuştur. Ecevit Hükümeti kısa bir sonra 14 Ekim 1979’da yapılan ara seçimlerde başarısız olması üzerine istifa etmiştir. Yerine altıncı defa Demirel başbakan olmuştur.

³³⁸ ATAM, 2011, C. II, 340-343.

Demirel hükümeti kurduktan sonra Turgut Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığı'na ve DPT Müsteşar Vekilliği'ne getirdi. Birlikte “24 Ocak Kararları” diye anılan istikrar paketini hazırladılar. Ancak Demirel Hükümeti de çok geçmeden 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle görevi sona erdi. Ara rejim olarak Bülent Ulusu hükümeti kuruldu. Bu hükümette ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcılığına Turgut Özal getirildi. Özal'ın isteği üzerine Maliye Bakanlığı'na Kaya Erdem, DPT Müsteşarlığı'na Yıldırım Aktürk getirildi. “24 Ocak Kararları” tekrar yürürlüğe konuldu.

Dördüncü Beş Yıllık Planlı Kalkınma döneminin ilk iki yılında enflasyon kontrolden çıkmıştır. Tarihimizde ikinci defa enflasyon oranı % 100 aşmıştır. İlki 1946'da % 104 olan enflasyon ikinci olarak 1980'de % 107 olmuştur. Yer altı ekonomisi büyük boyutlara ulaşmıştır. Sanayileşme durmuş ve işsizlik büyük boyutlara varmıştır. Askeri darbeden sonra enflasyon büyük oranda düşmüştür. Büyüme hızı negatif iken % 4.1'ye yükselmiştir. Dış ticaret açığı azalmıştır. 1980 yılının sonlarında başlamış olan İran-İrak savaşı sebebiyle bu iki ülkeye Türkiye'den büyük hacimde ihracat gerçekleşmiştir. Körfez ülkelerinden mal ve hizmet talebi gelmiştir. Merkez Bankası 30 Nisan 1981'den itibaren “*günlük döviz kuru*” sistemine geçmiştir³³⁹.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1985-1989)

1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde Anavatan Partisi seçimleri kazanmış Özal Hükümeti Aralık 1983'de göreve başlamıştır. Beşinci Plan Ocak 1984'de yürürlüğe

³³⁹ ATAM, 2011, C. II, 343-347.

girmesi gerekiyordu. Ancak hükümet 1984 yılını içine alan bir “geçiş planı” hazırlayarak yürürlüğe koymuştur.

Bu dönemde enflasyon aşağıya çekilememiştir. Serbest piyasa sistemine geçilmiştir. KİT’lerin özelleştirilmesine başlanmıştır. Günlük faiz kuruna devam edilmiştir. İhracatın çok yönlü olarak teşviki yapılmıştır. Bu konuda istismarlar (hayalî ihracat) olmuştur. İstanbul Menkul Değerler Borsası açılmıştır. Sonuç olarak Özal Hükümeti’nin dışa açık büyüme modeli uygulamaya konulmuştur³⁴⁰.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Özal Hükümeti tarafından hazırlandı. Özal’ın Kasım 1989’da Cumhurbaşkanlığına seçilmesi üzerine Başkanlığa Yıldırım Akbulut geldi ve Altıncı Beş Yıllık Planı uygulamaya koydu.

Bu arada dünyada önemli gelişmeler oluyordu. Rusya başta olmak üzere Doğu bloku ülkeleri sistem değiştirmeye başlamışlardı. Bu ülkeler Batı tipi demokrasilere geçtiklerini ilan ettiler. 1990’da Irak diktatörü Saddam Hüseyin 2 Ağustos 1990’da Kuveyt’i işgal etti. ABD ve Suudi Arabistan öncülüğünde kurulmuş olan “Koalisyon Güçleri” 15 Ocak 1991’de Kuveyt’i kurtarma operasyonuna başladılar ve 28 Şubat 1991’de operasyon sona erdi. Türkiye bu operasyonda askeri olarak yer almadı ama iktisadi olarak çok etkilendi.

20 Ekim 1991’de erken genel seçime gidildi ve hiçbir siyasi parti çoğunluğu sağlayamadı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal seçimlerden birinci parti olarak çıkan DYP genel başkanı Süleyman Demirel’e hükümet

³⁴⁰ ATAM, 2011, C. II, 347-349.

kurma görevini verdi. Demirel, Erdal İnönü'nün başkanı olduğu SHP ile bir koalisyon kurarak 30 Kasım 1991 göreve başladı. İki yıl sonra 17 Nisan 1993'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal bir "*kalp krizi*" ile hayatını kaybetti. Yerine Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçildi³⁴¹. DYP'nin başına İstanbul milletvekili Prof. Dr. Tansu Çiller seçildi. Çiller 14 Haziran 1993'de hükümeti kurmakla görevlendirildi.

Ülke içinde terör tırmanmaya başladı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da PKK terörü yayıldı ve şehirlere intikal etmeye başladı. Bu olumsuz ortamda ekonomik krizi önlemek adına 27 Ocak 1994'de Türk parası % 13,6 oranında devalüe edilerek bir dolar 17.250 lira oldu. Hazine giderek artan nakit açığını kapatmak için 3 ay vadeli brüt % 30 faizli Hazine Bonosu çıkardı. Hazine ile bankalar arasındaki rekabet sonucunda bankalar bir yıl vadeli mevduata % 105 faiz verdiler. Bu defa devlet % 125 faizli tahvil çıkardı. Devlet vadesi gelen borçları ödeyebilmek için daha yüksek faizle borçlanmak durumunda kaldı.

Dış ticaret açığının giderek artması üzerine Çiller Hükümeti 5 Nisan 1994 "Olağanüstü İstikrar Tedbirleri" aldı. Ancak bu kararlar beklenen istikrarı getirmedi. Uluslararası reyting kuruluşu olan Moodys'i Türkiye'nin kredi notunu düşürdü. 6 Nisan 1994 günü bir dolar 40 liraya fırladı. Bankalar üç aylık mevduat faizini % 140'a çıkardılar. Hükümet

³⁴¹ Başbakan Süleyman Demirel, 1992'de Londra'ya gittiği zaman gazeteleri verdiği beyanat şöyleydi; "*Avrupa'yı Asya'ya taşıyoruz*" dedikten sonra, yeni dünya düzeninde Türkiye'nin yeni rollere hazır olduğunu söyleyerek şu mesajları verdi; "*Arkadaşlar, bana iyi bakın; ben Avrupa'yı Manş Denizinden alıp, Asya'ya taşıyacak bir ülkeyim; yalnız viskinizi değil, aynı zamanda değerlerinizi de taşıyorum.*" **Hürriyet**, 24 Ekim 1992, **TBMM Tutanakları**, Birleşim 31, (25.11.1992). s 318.

Süleyman Demirel'in orijinal adı "Süleyman Sami Dolaksızoğlu'dur".

Türk lirasına güveni artırmak ve tasarrufların bankalara dönmesini sağlamak için 6 Mayıs 1994’de bankalardaki bütün mevduatların sigorta kapsamına alındığını ilan etti. Daha sonra bankalar arasında faiz yarışı başlamış ve küçük bankalar 3 aylık faizi % 160’a çıkarmışlardır. Hazine 13 Haziran 1994’de mali tarihimizin en yüksek faizi uygulamaya koydu. Hükümet yıllık faizi % 406 olan üç aylık % 200 faizli Hazine Bonosu çıkardı.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türk lirasının değer kazanması ithalatı artırmış ve ihracatı caydırıcı etkisi olmuştur. Dış ticaret açıkları gittikçe artmıştır. Ancak 1994’de Türk parasının devalüe edilmesi (1 \$=40 lira) durumu tersine çevirmiştir. Yani ithalat azalmış ve ihracat artmıştır. Bu dönemde Türkiye üç rakamlı enflasyon ve negatif büyüme ile “*stagflasyon*” ile ayakta durmayı başarmıştır. İç borçlar 800 trilyonu, dış borçlar 65 milyar doları aşmış, işsizlik ve yoksullaşma sürmüştür. 6 Mart 1995’de Avrupa Birliği ile “*Gümrük Birliği Anlaşması*” imzalanmıştır³⁴².

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Dönemi (1996-2000)

Plan Çiller Hükümeti (DYP-CHP Koalisyonu) tarafından hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Kısa bir süre sonra erken seçim kararı alındı ve 24 Aralık 1995’de seçimler yapıldı ve yeni bir hükümet kuruldu. 28 Haziran 1996’da RP-DYP Koalisyon Hükümeti kuruldu. Bu hükümette Necmettin Erbakan Başbakan, Tansu Çiller Başbakan yardımcısı ve

³⁴² ATAM, 2011, C II, 349-354.

Dışişleri Bakanı olarak görev aldı. Erbakan denk bütçe uygulayacaklarını ilan etti.

1997 yılına ekonomik göstergeler olumlu olarak girildi. Ancak 28 Şubat 1997’de Milli Güvenlik Kurulu kararları açıklandıktan sonra birden rahatsızlıklar başladı. Anayasal ve sivil örgütlerin “en büyükleri” “demokrasi için güç birliği” yaparak 13 Haziran 1997’de bir araya gelerek “Laik Cumhuriyet’in” korunması için alınmasını istedikleri tedbirleri Refahiyol Hükümetine bir uyarı şeklinde bildirdiler. Çiller, koalisyon protokolünde yazıldığı şekliyle “dönüşümlü başbakanlık” ilkesi gereğince başbakanlığı kendisine bırakmasını, aksi takdirde hükümetten çekileceğini Erbakan’a ileterek ikna etti. Erbakan istifa etti. Cumhurbaşkanı Demirel’in başbakanlık görevini Çiller’e vermesi beklenirken ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’a verdi. CHP’nin desteğiyle Mesut Yılmaz hükümeti güvenoyu aldı. Yılmaz Hükümeti öncelikle 8 yıllık kesintisiz eğitimi uygulamaya koydu. Türkiye 1997 yılını içerde Refah Partisi’nin kapatılması davasıyla yurt dışında Asya Krizi ile giriyordu. Enflasyon % 91’e çıktı.

1998’de beklenmeyen gelişmeler oldu. Bunlardan birisi 25 Kasım 1998’de Yılmaz Hükümeti verilen bir gensoru ile düşürüldü. Hükümetin düşürülme gerekçesi olarak Türk Ticaret Bankası’nın özelleştirilmesi sırasında bazı bakanların ve hatta başbakanın bilgisi dâhilinde “mafyanın karışmış” olmasıydı. Cumhurbaşkanı hükümet kurma görevini önce Bülent Ecevit’e daha sonra Yalım Erez’e verdi. Erez görevi Cumhurbaşkanıya iade etti. Ecevit ANAP ve DYP’nin desteği ile 16 Ocak 1999’da hükümeti kurdu. Bu hükümetin temel görevi 18 Nisan 1999’da yapılacak genel seçimlere gidilmesini sağlamaktı. 16 Şubat

1999'da PKK'lı Abdullah Öcal'ın Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye iadesi beklenmeyen bir gelişmeydi.

18 Nisan 1999'da genel seçimler yapıldı. CHP % 10'luk barajı aşamayıp meclis dışında kaldı. MHP beklenmedik bir oy aldı (% 18) ve ikinci parti oldu. Birinci parti DSP idi. Cumhurbaşkanı Demirel, hükümet kurma görevini DSP Başkanı Bülent Ecevit'e verdi. DSP-MHP-ANAP Koalisyonu kuruldu. 23 Haziran 1999'da bankalar kanunu yürürlüğe girdi. Bu düzenleme ile Türk bankacılık sistemi idari ve mali bir özerkliğe sahip oldu.

17 Ağustos 1999'da merkezi Kocaeli olan büyük bir deprem yaşandı. Bu depremde 18.000 insanımız hayatını kaybetti. Ülkenin uğramış olduğu bu afet sebebiyle 10 milyar dolar kaybı oldu. Bu durum büyüme hızının negatif olmasına ve işsizliğin artmasına sebebiyet verdi. “*Deprem Fonu*” oluşturuldu.

Bu arada dönemin İçişleri Bakanı Saadettin Tantan yapmış olduğu operasyonlarla “*Hayali ihracat*”, “*Naylon Fatura*”, “*İhaleye fesat karıştırma*”, “*bankaların içini boşaltma*”, “*görevini kötüye kullanma*”, “*rüşvet alma*” gibi suçlar üzerine cesaretle giderek devlet-vatandaş bütünleşmesine katkı sağladı.

Yedinci Beş Yıllık Planlı Kalkınma Planında öngörülen büyüme hızına ulaşamadı. Ülke tarihinin en büyük dış ticaret ve cari işlem açığı ile karşı karşıya kalmıştır. Daha çok dış borç aramak zarureti hâsıl olmuştur. AB'den beklenen telafi edici mali yardım gelmemiş, öngörülen yabancı sermaye girişi olmamıştır. Büyük mağazacılık firmaları büyük şehirlerin tüketim malları ticaretini ele geçirmiş ve Türkiye, AB'nin 6. büyük pazarı haline gelmiştir. Türkiye 21. Yüzyıla girerken üç temel

iktisadî problemi bulunmaktadır. Bunlar enflasyonun tek haneye indirilmesi, kamu finansman dengesinin sağlanması ve cari işlemler açığının kontrol altına alınmasıdır³⁴³.

³⁴³ ATAM, 2011, C. II, 361-368.

(SERBEST OKUMA)**YABANCI DİL**

Erkek kedi yolda rastladığı bir dişi kediye hayran olmuştu. Peşinden gitti ve tanışmak için laf attı;

— Miyav, miyav

Dişi kedi ona doğru döndü, baktı ve yoluna devam etti. Erkek kedi kararlıydı. Peşini bırakmadı. Laf atmaya devam etti;

— Miyav, miyav

Bu sefer dişi kedi cevap verdi;

-Hav, hav.

Erkek kedinin şaşkınlığını gören dişi kedi şöyle söyledi;

— Burada hayret edilecek ne var şekerim, artık moda oldu. Herkes lisan öğreniyor. Sen de çok cahil kalmışsın yani.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Cumhuriyet Arşivi.

030.10.208.416.36;

355. 1490.1.

030. 10. 26. 150. 01;

030. 10. 26. 150. 21;

SÜRELİ YAYIN

Akşam

Cumhuriyet

Güneş

Hâkimiyet-i Milliye,

http://tr.wikipedia.org/wiki/Edmund_Allenby(26 Kasım 2014).

<http://www.ansiklopedim.net/s/sedan-savasi.html>(12 Mart 2013)

<http://www.infethiye.net/turkish/notlar/zeytinyagli-yyemem-turkusunun-hikayesi.htm>(22 Ekim 2013)

İstiklal Gazetesi,

Milliyet

Sabah

TBMM Zabıt Ceridesi,

Türk Yurdu, ,

Ulus,

Yeni Dünya Dergisi,

Yeni Ses (Konya)

KİTAP VE MAKALELER

ABADAN, Yavuz. **İnkılâp Tarihine Giriş**, Ankara 1963.

ABADAN, Yavuz. **Atatürk ve İlkeleri, Atatürkçülük Nedir?** İstanbul 1965.

ABİDİN, Hayrettin. **Tarihte Ankara (İstiklal Harbi ve Bursa Hatırası)**, İstanbul 1934;

AFETİNAN, **Atatürk Hakkında Hatıra ve Belgeler**, İş Bankası Yayınları, Ankara 1968.

AĞAOĞLU, Ahmet. **Serbest Cumhuriyet Fırka Hatıraları**, Baha Matbaası, İstanbul 1969;

AKANDERE, Osman (Editör). **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Eğitim Kitapevi, Konya 2006,

AKBIYIK, Yaşar. "Atatürk'ün Hayatı", **Türkler**, C. 16.

AKÇURA, Yusuf. **Üç Tarzı-ı Siyaset**, Ankara 1976

AKDAĞ, Ömer **Yusuf Kemal Tengirşenk'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri**, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Konya 1997 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

AKDAĞ, Ömer. “Milli Mücadelenin İlk Devresinde Mitingler”, **Türkler** c. 15.

AKIN, Seçil. **Türk Dönemim Tarihi**, İstanbul 1986.

AKŞİN Sina, “Son Meclis-i Umumi’de Cepheleşme Olayı”, **Prof. Dr. Fehmi Yavuz’a Armağan** (Ankara Üniversitesi siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları), Ankara 1983,

AKŞİN, Sina. **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul 1983.

AKTAR, Cengiz. **Türkiye’nin Batılılaştırılması**, İstanbul 1993.

ALICI, Mustafa. “II. Vatikan Konsili Sonrası Papalık Diyalog Vesikalarında Türkiye (1962-2001), **Yeni Türkiye**, Yıl. 8, C. 46, Temmuz-Ağustos 2002,

ALTAY, Fahrettin. **On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, Eylem Yayınları, Ankara 2008.

ALTAY, Fahrettin. **Türkiye İstiklal Muhaberatında Süvari Kolordusunun Hareketi**, Vilayet Matbaası, Konya 1925.

ALTINTAŞ, Ahmet. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”,
<http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/vii1/alintas.pdf>(22 Haziran 2015)

APAK, Rahmi. **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**. Ankara 1990

ARABACI, Caner. “**Osmanlı’yı Anlamak**”, (Yayınlanmamış makale),

ARIKOĞLU, Damar. **Hatıralarım**, Tan Gazetesi Yayını, İstanbul 1961.

ATALAY, Ahmet. **Milli Mücadele’de Konya Kuva-yı Milliyecileri**, C. 2, Konya 1997,

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi**, Ankara-1995.

ATATÜRK, Mustafa Kemâl, **Nutuk**, Ankara 1927.

ATATÜRK’ÜN SÖYLEV VE DEMELERİ, I-III, Ankara 1981

ATATÜRKÇÜLÜK (Birinci Kitap), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982.

ATAY, Falih Rıfkı, **Londra Konferansı Mektupları**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.

ATAY, Falih Rıfkı. **Çankaya**, İstanbul, 1980

AVCIOĞLU, Doğan **Türkiye’nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara-1969.

AYDEMİR, Şevket Süreyya **Suyu Arayan Adam**

AYTAÇ, Kemal **Din Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1986, s. 9–18;

AYVAZOĞLU, Beşir **Defterimde Kırk suret**,

AZAK ve arkadaşları, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**,

BAKİLER, Yavuz Bülent “Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile Yapılan Röportaj”, **Hisar Dergisi**, Kasım 1966.

BALKAYA, İnsan Sabri **Ali Fethi Okyar**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

BANARLI, Nihat Sami **Türkçenin Sırları**, İstanbul 2002.

BARDAKÇI, Murad. **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, İstanbul-1999.

- BASKIN, Oral. “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik”, **A. Ü. SBF Dergisi**, Ocak –Aralık 1993.
- BAYAR, Celal. **Ben De Yazdım, Milli Mücadele’ye Giriş**, Sabah Yayınları, İstanbul 1997
- BAYKAL, Bekir Sıtkı. **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara 1974.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Ks. IV, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- BERKES, Niyazi. **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yayınları, İstanbul 1997,
- BESLEYİCİ, Hadi. “Atatürk’ü Anlamak”(http://tekadamaturk.tripod.com/3.html28 Ekim 2014).
- BEYOĞLU, Süleyman. “Kuvâ-yı-ı Milliye’ye Dair Yeni Bilgiler”, **Tarih Medeniyet**, S. 28, Haziran 1996.
- BEYOĞLU, Süleyman **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa**, Bengi Yayınları, İstanbul 2009.
- BİL, Hikmet **Atatürk’ün Sofrasında**, İstanbul- 1999.
- BİRİNCİ, Ali “Türk Siyasi Düşüncesinde İngilizperestlik”, **Yeni Türkiye**, Mart Nisan 1995.
- BORAK, Sadi. **Atatürk’ün Armstrong’a Cevabı**, Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara 2004.
- BOZGEYİK, Burhan. **Meşhurların Son Anları**, Türdav Yayınları, İstanbul 1993.
- CEBESOY, Ali Fuat. Moskova Hatıraları (21.11.1920-02.06.1922), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1955.
- ARALOV, S. Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları,(Çev. Hasan Ali Ediz), Burçak Yayınları, 1967.

CEBESOY, Ali Fuat. **Siyasi Hatıralarım II. Kısım**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960.

CEBESOY, Ali Fuat. **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1959.

CERECİ, Sedat **Vahşi Batı**, Şule Yayınları, İstanbul.-1993.

CONK, Cemil Paşa. Liman Von Sanders Paşa, Fahrettin Altay, **Çanakkale Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul 2002.

ÇAVUŞ, Dilek. **Minber Gazetesi, Basındaki Yeri ve Önemi** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2006.

ÇELİK, Mehmet. **Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi**, Akademi Yayınevi, İzmir 1998.

ÇELİK, Mehmet. **Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları**, Hayat Yayın Grubu, İstanbul 2015.

ÇELİK, Hüseyin “1915 Görgü Tanıklarınca Van ve Çevresinde Ermeni Olayları”,<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale34.html>(22 Aralık 2014).

ÇOŞKUNER, Kemal Fedai. “Yakın Tarihimiz ve Siyonizm”, **Orta Doğu**, 10 Ocak 1976.

ÇÜRÜK, Cenap. “Bayrak ve Sancak” **Performans Dergisi**, Aralık 1995.

DAĞLI, Yücel -Hamit Pehlivanlı, **Gazi Ahmed Muhtar Paşa Takvîmü's-sinîn**, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1993,

DALYANCI, Niyazi. “Tarihi Değiştiren Maymun”,
<http://www.habervesaire.com/news/tarihi-degistiren-maymun-1648.html>(29 Kasım 2014).

- DANIŞMEND, İsmail Hami. **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, C. 1, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- Dankwart A. Rustow, “Türkiye’de Siyaset ve İslamiyet 1920–1955 –II–”, (Çev. A. Buğra), **Yol**, Sayı 29, Haftalık Fikir, Sanat ve Siyaset gazetesi, (29 Haziran 1966).
- DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul 2011.
- DELİ, Ogün **Atatürk Nasıl Öldürüldü?**, Akis Kitap Özbay Yayıncılık, İstanbul 2007.
- DEMİREL, Ahmet. **Birinci Mecliste Muhalefet**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- Ünlü, Nuri. **İslam Tarihi**, c. 3, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994.
- DOĞANER, Yasemin, “Yüksek Öğretimde Atatürk İlke ve İnkılâplarının Öğretimiyle İlgili Düşünceler”, **İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Türk Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi, Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, (Haz. Mehmet Saray-Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- DOĞANTAN, Tevfik. **Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar**, İstanbul 1940.
- DUGİN, Aleksandr **Rus Jeopolitiği**, Küre Yayınları, Ankara 2003.
- DURUN, Tuncay. **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul. **Üstat Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-1-2**, Kaynak Yayınları, İzmir 2007.
- ERARSLAN, Cezmi. OLGUN, Kenan. **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3 F Yayınları, İstanbul 2006.
- ERGÜN, Mustafa. **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 325, Ankara 1982.
- ERKİN, Feridun Cemal. **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara 1968.
- EROĞLU, Hamza. **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara 1982.
- ERTAN, Timuçin Faik. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik", **Atatürk Yolu Dergisi**, Atatürk Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S. 39, (Mayıs 2007),
- ERTÜRK, Hüsamettin **İki Devrin Perde Arkası**, Hilmi Yayınevi, İstanbul 1957
- FENDİOĞLU, Hasan Tahsin. **Osmanlı Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler İçinde Mülkiyet Kavram ve Olgusu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı. İstanbul 1992.
- FIRAT, Kerim. **Türk Boğazları ve Önemi**, İstanbul 1950.
- GENÇ, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul-2000.
- GLASNECK, Johannes. **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**(Çev. Arif Çelen), Onur Yayınları, Ankara ?
- GOLOĞLU, Mahmut. **Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku**, Ankara 1973.

GOLTZ, Colmar von Der. **Goltz Paşa'nın Hatıratı**, (Çev. Salih Mayakuşu), Askeri Matbaa, İstanbul 1933.

GÖRSOY, Ufuk. **Hicaz Demiryolu**, İstanbul 1994.

GRANDA, Cemal. **Atatürk'ün Uşağı İdim**, Hür. Yayınları, Yayınları, İstanbul 1973.

GÜLERSOY Çelik, **Lale ve İstanbul**, Türkiye ve Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul–1980.

GÜNER, Zekai. **Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

GÜNGÖR, Erol. “Türklerde Yardım Duygusunun İslâmi Kaynakları”, **Millî Kültür Dergisi**, Ağustos-Eylül-Ekim 1980,

GÜNGÖR, Erol. **Dünden Bugünden**, İstanbul -1995,

GÜNGÖR, Erol. **Tarihte Türkler**, İstanbul–1988

GÜNGÖR, Erol. **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul 1997.

GÜRÜN, Kamuran. **Ermeni Dosyası**, Ankara 1983,

HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ, Eylül 1952, vesika no: 18.

II. ABDÜLHAMİD VE Dönemi (Sempozyum bildirileri) Seha Neşriyat, İstanbul-1992

İHSANOĞLU, Ekmeleddin. **Osmanlı Medeniyeti**, c. 1, İstanbul 1999.

İLERİ, Suphi Nuri. **Siyasi Tarih**, İstanbul 1940, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

İLGAZİ Abdulkadir (Editör). **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Gazi Kitapevi, Ankara–2009.

İLMEN, Süreyya. **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırkası**, İstanbul 1951;

İMECE, Mustafa Selim. **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri**, Ankara 1959.

İNAN, Afet. "Atatürk ve Tarih Tezi", **Belleten** III/10, Ankara 1939.

İNAN, Abdülkadir. "Atatürk Devrine Ait Bir Hatıra", **Türk Kültürü**, Kasım 1969.

JACOBSEN, Hans –Adolf. **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, (Çev. İbrahim Ulus), Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1989.

JAESCHLE, Gottahrd. **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, I, Ankara 1970.

JUSTİN. Mc Carthy, **Ölüm ve Sürgün** (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999.

KALKANOĞLU, Semih. **İsmet İnönü, Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.

KANDEMİR, Feridun. **Atatürk'e İzmir Suikastından Ayrı II. Suikast**, İstanbul 1955.

KANDEMİR, Feridun. **İkinci Adam Masalı**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul–1968.

KANDEMİR, Feridun. **İzmir Suikastının İç Yüzü**, İstanbul 1955.

KAPLAN, Mehmet. **Tevfik Fikret ve Şiiri**, İstanbul 1946.

KARABEKİR, Cemal, **Maçka Silahhanesi Hatıraları**, İstanbul 1991.

KARABEKİR, Kazım. **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1990.

KARABEKİR, Kazım. **İstiklâl Harbinin Esasları**, İstanbul 1972.

KARACA, Taha Niyazi. **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

KARAL, Enver Ziya. **Atatürk ve Devrim**, Ankara 1980.

KARAL, Enver Ziya. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, c. 7, Ankara 1981.

KARPAT, Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik Kültürel Temeller**, AFA, İstanbul 1996.

KASALAK” Kadir, “Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Aralık 2009, Sayı: 20.

KESKİN, Mustafa. **Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadelede Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)**, Kayseri 1991.

KIRZIOĞLU, Fahrettin. **Türk İnkılâp Tarihi**, Erzurum 1982.

KOCA, Salim. **Dandanakan’dan Malazgirt’e**, Giresun 1997.

KOCABAŞ, Süleyman **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi, 1912-1913**, Vatan Yayınları, İstanbul 2000

KOCAOĞLU, Yusuf. **Rus Yardımının İç Yüzü Yakın Tarihimiz**, I. İstanbul 1962.

KOÇAK, Cemil. **Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

KOÇİN, Abdulhakim. “Çağın Aşanlar”, <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/caginiasanlar/S-279-48.pdf>(9 Ocak 2015).

KOLOĞLU, Orhan. **Cumhuriyet Dönemi Masonları**, Eylül Yayınları, İstanbul 2003.

KÖKÜTÜRK, Yalın İstenç. **Osman Gazi’den Atatürk’e**, İstanbul 1999.

KÖSTÜKLÜ, Nuri. “*Türk Arşiv Belgelerine Göre Anadolu’da İtalyan İşgal Metodu*”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 27, 1989.

KÖSTÜKLÜ, Nuri. **Millî Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Ankara 1990.

KÖSTÜKLÜ, Nuri. **Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi**, Konya 1998.

KUMAŞ, Rahmi. **CHP’nin Soyağacı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999

KUŞCUOĞLU, Zeki. **Düñkü Sanatımız ve Kültürümüz**, Ötügen Neşriyet, İstanbul 1994,

LEWİS, Bernard. **Modern Türkiye’nin Doğuşu**. (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1984.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA’NIN GÜNLÜĞÜ, Arda Yayınları, İstanbul 1988.

MAKSUDOĞLU, Mehmet. “İslam-Laiklik Tartışmaları”, **Türk Yurdu**, Nisan-Mayıs 1997, c. 17, Sayı 116-117.

MAREŞAL FOCH, **1914-18 Harbinin Tarihine Yarayacak Hatıralar**, C. 1-2, (Çev. Hüseyin Rahmi), Askeri Matbaa, İstanbul 1939.

MEHMET ARİF. **Anadolu İnkılâbı Millî Mücadele Anları (1919–1923)**, İstanbul 1987.

MEVLANZADE, Rıfat. **Türkiye İnkılâbının İcyüzü**, Yedi İklim, İstanbul 1992.

MEYDAN, Sinan **Atatürk İle Allah Arasında**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2009.

MİSİROĞLU, Kadir **Lozan Zafer mi, Hezimet mi?, 1, II**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1972.

MİSİROĞLU, Kadir. **Moskof Mezalimi**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1970.

MUİN, Mahmut. **Samsun Hatıraları**, Şems Matbaası, Samsun 1927.

MÜFTÜOĞLU, Mustafa. **Tarihi Gerçekler**, c. 2, Seha Neşriyat, İstanbul-1993.

OKUR, Mehmet -Murat Küçükuğurlu. **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920**, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

OKYAR, Fethi. **Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, (Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 1997.

ORUÇ, Mehmet. **Dinler Arası Diyalog Tuzakı ve Dinde Reform**, İstanbul 2003.

OZANKAYA, Özer. **Atatürk ve Laiklik Türk Demokrasi Devriminin Temeli**, Tekin Yayınevi, Ankara 1983.

OZANKAYA, Özer. **Türk Dönemimi ve Yüksek Öğretim Gençliği**, Ankara 1978.

ÖKE, M.Kemâl. **II. Abdülhamid ve Filistin Meselesi**, İstanbul 1981.

ÖZAKPINAR, Yılmaz. **İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü**, İstanbul, 1997.

ÖZALP, Kazım. **Milli Mücadele (1919-1922)**, Ankara 1971.

ÖZALP, Kazım. **Millî Mücadele I**, (1919–1922) , Ankara 1985.

ÖZDEMİR, Mehmet Niyazi. **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul 1999.

ÖZTOPRAK, İzzet. “Bibliyografya”, **Bellekten**, C. LV, Sayı. 212, Nisan 1991.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Tarih**, Ankara-1976.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Türk Tarihinden Portreler**, İstanbul 1998.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Resimli Tarih Mecmuası**, Sayı. 2, Şubat 1950.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Türk Tarihinden Yapraklar**, İstanbul 1989.

ÖZÜÇETİN, Yaşar -Senem Nadar. “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersinin Üniversiteler Düzeyinde Okutulmaya Başlanması ve Geline Süreç”, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/ozucetin_yasar_senemnadar.pdf(5Şubat 2015).

PAKALIN, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1971.

PERİNÇEK, Doğu. **Kemalist Devrim -3**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

REŞİT PAŞA, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul 1940.

RONART, Stephan. **Bugünkü Türkiye**, (Çev. B:T: Şaman), Devlet Basımevi, İstanbul 1934.

SABİS, Ali İhsan. **Harp Hatıralarım**, İnkılap Kitapevi, Tan Matbaası, C. I, İstanbul 1943, C. 2-4 Güneş Matbaası, Ankara 1951.

SAFA, Peyami. **En Büyük Kaybımız**, İnkılap Kitabevi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938.

SAFA, Peyami. “Atatürk’ün Bir Kadına Mektupları”, **Milliyet**, 21 Kasım 1954.

SANDER, Oral. **Siyasi Tarih**, Ankara- 1994.

SANDER, Oral. **Siyasi Tarih**, Ankara 1994.

SANDERS, Liman von. **Türkiye’de Beş Yıl**, İstanbul 1968.

SARIHAN, Zeki. **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Ankara, 1986.

- SEMİZ, Yaşar. **Atatürk Döneminin İktisadî Politikası**, Saray Kitabevi, Konya 1999.
- SERTEL, Zekeriya. **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.
- SEVÜK, İsmail Habib. **Atatürk İçin**, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1939.
- SONYEL, Salahi. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, II, Ankara 1987 1986.
- SÜLEYMAN SUDİ, Defter-i Muktesid (Haz. Mehmet Ali Ünal), Isparta 1996.
- SÜSLÜ, Azmi. **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet. “Milli Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, **Türkler**, c. 15, Ankara 2002.
- ŞENER, Cemal. **Çerkez Ethem Olayı I**, Cumhuriyet 2000.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet -Ekrem Buğra Ekinci. **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul 2007.
- TABAKOĞLU, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul -2000.
- TANSEL, Selahattin. **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, c. 1, MEB Yayınevi, İstanbul 1991.
- TANYU, **Tarih Boyunca Yahudiler**, c. 1,
- TAŞ, N. Fahri, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu’nun Görünümü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 39. C. XIII, Kasım 1997.
- TEKELİ, İlhan. Türkiye’de Halkçılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yay. İstanbul, 1983.

- TEKELİ, İlhan. “Türkiye’de Halkçılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7,
- TEKTAŞ Nazım, Çadırdan Saraya Saraydan Sürgüne **Osmanlı**, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul ?
- TEMEL, Mehmet. **İşgal Yıllarında İstanbul’un Sosyal Durumu**, Ankara 1998.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif. **Atatürk’ün Son Balosu**, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1944.
- TEVETOĞLU, Fethi. **Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar**, Ankara 1971.
- TOPAL, Coşkun. “Büyük Taarruz ve uluslararası Kamuoyunda Yankıları”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. X, Sayı 2, (Ağustos 2008).
- TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, c. 1, İstanbul 1984.
- TUNCAY, Mete. **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1969.
- TURAN, Refik. **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.
- TURAN, Osman. **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, c. 2, İstanbul 1998.
- TURAN, Osman. **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul 1998.
- TURHAN, Mümtaz. **Kültür Değişmeleri**, İstanbul 1987.
- Türk Dünyası El Kitabı**, C II, TKAE Yayınları, Ankara 1992.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat. **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1984.

TÜRKÖNE, Mümtaz. **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul 1991.

UÇAR, Ahmet. “Osmanlıların Kur’an-ı Kerim’e Hürmeti, Kur’an-ı Kerim’i Tahrif Çabaları ve Osmanlı Devleti”, **Yedikıta**, Şubat 2009.

UÇAR, Ahmet. **140 Yıllık Miras Güney Afrika’daki Osmanlılar**, İstanbul 2000.

UÇAROL, Rıfat. **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

ÜNAL. Mehmet Ali -Ahmet Halaçoğlu. **Türk İnkılâbı Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Isparta 1997.

ÜNVER, Süheyl **Fatih Devri Hamlelerine Umumi Nazar**, İstanbul. Fetih Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul–1953.

YALAZAN, Talat. **Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi**, Ankara 1994.

YALÇIN, E.Semih. “Mustafa Kemâl Paşa’nın İttihatçılığı”, **Türkler**, c. 15.

YAŞA, Dursun. **Kahramanlık Şiirlerimizden Bir Demet**, İstanbul 2000.

YILDIRIM, Cemal. **Bilim Tarihi**, Remzi Yayınevi, İstanbul 1994.

YURDAYDIN, Hüseyin G. “Devlet ve Din Halifelik ve Laiklik”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 26, (1953)

YÜCEKÖK, Ahmet N. **Siyaset Sosyoloji Açısından Türkiye’de Parlamantonun Evrimi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983. .

ZÜRCHER, Eric Jan. **Modern Türkiye'nin Tarihi**,(Çev. Yasemin Saner Gönen),İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

ZÜRCHER, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

EKLER

31 Aralık 1876 117 maddeden meydana gelen I. Meşrutiyet ilan edildi

5 Nisan 1886 Berlin Antlaşması'ndan sonra Bulgaristan ile yapılan antlaşma ile Trakya sınırları tayin edildi.

20 Mart 1877 Genel seçimler yapılarak Osmanlı ülkesi genelinde ilk meclis açıldı.

24 Nisan 1877 Ruslar Doğu Anadolu ve Rumeli'den saldırıya geçtiler.

16 Mayıs 1877 Ardahan Ruslar tarafından işgal edildi.

18 Kasım 1877 Kars Ruslar tarafından işgal edildi.

Aralık 1877 Plevne'de büyük başarılar gösteren Gazi Osman Paşa, gerekli yardımı alamaması üzerine Ruslara teslim olmak zorunda kaldı.

1878 Kurucuları arasında Edwards Efendi'nin bulunduğu Mekteb-i Funün-ı Maliye kuruldu. Açılan Hukuk Mektebinin başına Alman asıllı Emin Efendi getirildi.

20 Ocak 1878 Ruslar Edirne'yi işgal ettiler.

3 Mart 1878 Osmanlı Devleti Rusya ile Ayastefenos Antlaşması imzaladı.

14 Şubat 1878 Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin yenilmesi sonucunda bazı bölgelerin elden çıkması, İstanbul Ermeni Patriği'nin doğu illerimizde Muhtar bir Ermenistan talebi, mecliste gayri Müslim ve gayri

Türk milletvekillerinin oranının % 50'den fazla olması, birçok olumsuz olaydan padişahın sorumlu tutulması gibi sebeplerle Sultan II. Abdülhamid anayasanın kendisine tanıdığı hakka dayanarak meclisi süresiz olarak tatil etti

1879 Rusüm-i sitte Antlaşması imzalandı.

1880 Van'da kurulmuş olan *Ararat Cemiyeti*, Muş'ta *Mektepsevenler Cemiyeti*, Şarklı ve Ermenistan'a *Doğru Cemiyetleri*, Adana'da *Kilikya Cemiyetleri* birleşerek *Birleşik Ermeni Cemiyeti* meydana geldi. Osmanlı Hükümeti Ekim ayında iç ve dış borçları konusunda bir ödeme planı yaparak bütün alacaklılara ilan etti.

Eylül 1881 Osmanlı Devleti'nden alacaklı olan firmaların temsilcileri İstanbul'da toplantılar.

20 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesi yayınlandı.

1884 Selanikli Abdi Kemal ve Bahriye emekli yüzbaşlarından Nadir Bey tarafından Selanik'te Numüne-i Terakki Mektebi açıldı.

1888 Kafkas Ermenilerinden Avedis Nazarbey ve karısı Maro, Hınçak gazetesini çıkarmaya başladı.

1889 Genç Osmanlı Cemiyeti'nin bir kısım mensupları İstanbul Sarayburnu Gülhane Bahçesi'nde İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kurdular. Bu cemiyet Selanik'te kurulan (1906) Osmanlı Hürriyet Cemiyetiyle birleşerek 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. 1894 yılından sonra katılanların sayısının arttığı bu cemiyete Hıristiyanlar da iştirak etmiştir.

Aralık 1889 II. Abdülhamid'in kız kardeşiyle evli olan Damat Mahmud Paşa'nın İkinci Çırağan olayındaki entrikası sebebiyle, oğulları

Prens Sebahattin (1877-1948) ve Lütfullah ile birlikte Avrupa'ya sürüldüler. Bu olay üzerine mezkur şahıslar Ahrar-ı Osmaniye Cemiyeti'ni kurdular.

1890 Tiflis'te Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği (Daşnaksudyun Komitesi) kuruldu.

1893 Mustafa Kemal Selanik Askeri Rüştiye okulunda okumaya başladı. Bu okulda matematik öğretmeni "Kemal" ismini verdi.

28 Kasım 1893 Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Efendi öldü.

Ekim 1894 Ermeni komiteleri ve din adamlarının tahrikiyle Van Gölü'nün güney batısındaki dağlık bölgede ve Sason'da vergi meselesinden dolayı ilk isyan ortaya çıktı.

1895 Mustafa Kemal Manastır Askeri İdadisi'ne girdi. İttihatçılar, İstanbul'da olaylar çıkaran Ermenilerden yana bir tavır takınarak, Avrupalı ülkelere "*ezilenlerin sadece Ermeniler olmadığını ve bütün Osmanlıların ezildikleri*" yönünde şikâyette bulundular.

1896 Sultan Abdülhamid Ermeni isyanlarına son vermek için bir uzlaşma yapmak istedi fakat Ermeni komiteleri bunu reddetti.

26 Ağustos 1896 Ermeniler İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı bastılar.

1897 Yunanistan Girid'e asker çıkararak Osmanlı savaş ilan etti (Dömeke Savaşı). Bu savaşta Yunanistan yenildi. İsviçre'de Ermeni terör örgütü Hınçak Komitesi kuruldu.

13 Mart 1899 Mustafa Kemal Harp Okulunun Piyade sınıfına kaydoldu.

1902 Almanya, Avusturya ve İtalya arasında İttifak-ı Müselles kuruldu. İngiltere Japonya ile ittifak yaptı.

4 Şubat 1902 Paris’te jön Türk Kongresi toplandı.

1904 Mustafa Kemal Piyade Teğmeni olarak akademiden mezun olduktan birkaç ay sonra yüzbaşı rütbesiyle kurmay sınıfına ayrıldı. Merzifon’daki Amerikan Koleji’nin öğretmen ve idarecileri Pontus Cemiyeti’ni kurdular.

1905 İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak yaptı.

25 Temmuz 1905 Ermeni komitacılar Sultan II. Abdülhamid’e Yıldız Camii çıkışında saatli bomba ile neticesiz kalan bir suikast yaptılar. Bu suikastta 26 kişi hayatını kaybetti.

1907 Mustafa Kemal, Kolağası (Önyüzbaşı) oldu.

Eylül 1907 Mustafa Kemal Makedonya 3. Ordu Merkezine tayini yapılmış ise de Selanik Müşirlik Kurmayı’na alındı.

14 Eylül 1907 Ahmed Rıza Bey’in kurduğu Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Selanik’te gizli olarak kurulmuş bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ adını aldı. Cemiyetin merkezi Selanik oldu. Bu cemiyete Yüzbaşı Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin Selanik Şubesi de katıldı.

1908 Rumlar tarafından Müdafaa-i Meşrute adında bir ihtilal cemiyeti kuruldu.

23 Temmuz 1908 İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli’de geniş bir isyan hareketi başlatarak Manastır, Selanik ve Rumeli’nin şehirlerinde meşrutiyeti ilan etmiştir.

2 Ağustos 1908 Geçici Mebus Kanunu çıkarıldı.

17 Aralık 1908 Meclis-i Mebusan açıldı.

1909 İtalya Rusya ile Racconigi Antlaşması'nı imzalayarak Trablusgarp üzerindeki menfaatlerini garantiye aldı.

26 Şubat 1909 İstanbul Muahedesi ile Bosna-Hersek Avusturya Macaistan'a bırakıldı.

13 Nisan 1909 Failleri bir türlü bulunamayan 31 Mart olayı meydana geldi.

19 Nisan 1909 II. Abdülhamid döneminde Türkiye'ye girmeleri yasak edilen Bulgar, Sırp, Yunan ve Ermeni çeteleri İSTANBUL MUAHEDESİ ile affedildi. Bulgaristan tam istiklalini ilan etti.

21 Mart 1909 Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini bildirdi.

27 Nisan 1909 Mebusan ve Ayan meclisleri Ayastefanos'ta toplanarak II. Abdülhamid'in hal edilmesi kararını aldılar.

1 Haziran 1909 Meclis-i Mebusan'da İkinci Meşrutiyet'in ilan günü olan 23 Temmuz'un Milli Bayram (İyd-ı Milli) olmasına karar verildi.

3 Temmuz 1909 1 Haziran 1909'da Meclis-i Mebus'anda kabul edilen, 23 Temmuz gününün milli bayram olması kararı uygulamaya geçirilmiştir.

8 Ağustos 1909 Kanun-ı Esasi'de yapılan bir değişiklikle toplanma ve yürüyüş hakkı tanındı.

Eylül 1911 Selanik'ten İstanbul'daki Kurmay Başkanlığı'na tayin edildi.

28 Eylül 1911 İtalya Osmanlı Devleti'ne bir ultiatom vererek, Traplusgarb'de İtalyan uyruklu vatandaşların hayatlarının tehlikede olduğu gerekçesiyle burayı işgal etmeye karar verdiği belirtti.

27 Kasım 1911 Mustafa Kemal Binbaşılığa terfi etti.

13 Mart 1912 Sırp- Bulgarlar bir ittifak antlaşması imzaladılar.

29 Mayıs 1912 Yunanistan daha önce (13 Mart 1912) imzalanmış olan Sırp-Bulgar ittifakına katıldı.

8 Ekim 1912 Balkan Devletleri Osmanlı Devleti'ne saldırdı.

18 Ekim 1912 İtalya ile Osmanlı Devleti arasında İsviçre'nin Lozan şehrinde Uşi (Ouchi) antlaşması imzalandı.

25 Kasım 1912 Balkan hezimetini Trablusgarb'ta duyan Mustafa Kemal, Avrupa yoluyla Romanya üzerinden İstanbul'a geldi. Gelibolu Yarımadası'nı korumak üzere Bolayır'da kurulmuş olan Bahrisefit Boğazı Kuva-yı Mürettebesi Harekât Şubesine tayin edildi.

1913 Türkiye'de üniversite reformu için Almanya'dan 13 bilim adamı getirildi. Bu bilim adamları Mondros Mütarekesi'ne kadar Türkiye'de kalmışlardır.

Ocak 1913 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kuruldu.

30 Mayıs 1913 Osmanlı Devleti Londra'da Balkan Devletleriyle Barış Antlaşması imzaladı.

29 Haziran 1913 Balkan Devletleri Osmanlı Devleti'nden almış oldukları toprakları paylaşma konusunda anlaşmazlığa düşünce birbiriyle savaşmaya başladı.

10 Ağustos 1913 Balkan devletleri kendi aralarında Bükreş Antlaşmasını imzaladılar.

15 Ağustos 1913 Bulgar çetelerinin vahşice saldırıları ve işkenceleri üzerine Türk Akıncı müfrezeleri Batı Trakya'ya girdiler.

29 Eylül 1913 Bulgaristan ile Osmanlı Devleti İstanbul Antlaşması'nı imzaladı.

27 Ekim 1913 Mustafa Kemal Sofya Ateşemiliterliğine tayin edildi.

14 Kasım 1913 Yunanistan ile Osmanlı Devleti Atina Antlaşması'nı imzaladı.

Şubat 1914 Elçiler Konferansının kararıyla Meis hariç İtalya'nın işgalindeki adalar İtalya'ya, İmroz ve Bozcaada hariç Yunanistan'ın işgal ettiği adalar Yunanistan'a bırakıldı. Konuyla ilgili olarak İtalya ile Yunanistan'ın Osmanlı Devletiyle ayrı yarı antlaşması yapması gerekiyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu gerçekleşmedi. Mustafa Kemal yarbay oldu.

13 Mart 1914 Sırbistan ile Osmanlı Devleti İstanbul Antlaşmasını imzaladı.

28 Haziran 1914 Avusturya Veliahdı Fransois Ferdinand'ın eşi Marganatik (dengi olmayan kadın) Kontes de Hohanbergin Saray Bosna'da Sırlı öğrenci Princip tarafından öldürüldü.

21 Temmuz 1914 Ermeniler hem yurt içinde hem de yurt dışında Türkler aleyhine bazen açık bazen gizli faaliyetlerini hızlandırmaya başladılar.

28 Temmuz 1914 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a savaş ilan etti.

2 Ağustos 1914 Almanya Rusya'ya savaş ilan etti. Almanya ile Türkiye arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalandı.

3 Ağustos 1914 Osmanlı Devleti seferberlik ilan etti. Belçika ve Fransa Almanya'ya savaş ilan etti.

4 Ağustos 1914 İngiltere Almanya'ya savaş ilan etti.

5 Ağustos 1914 Avusturya-Macaristan Rusya'ya savaş ilan etti.

10 Ağustos 1914 Goeben ve Breslau adındaki iki Alman gemisi Osmanlı Karasularına girdi.

29 Ekim 1914 Yavuz ve Midilli zırhlıları Rus limanlarından Sivastopol, Odesa ve Kefe'yi bombaladı. Bunun üzerine Rusya 31 Ekim'de Osmanlı'ya savaş açtı.

1 Kasım 1914 Rusların Doğu Beyazıt'tan Osmanlı topraklarına girmesiyle Kafkas Cephesi açıldı. İngilizlerin Akabe'yi bombaları üzerine Sina-Filistin Cephesi açıldı.

3 Kasım 1914 Çanakkale Cephesinde deniz muharebeleri başladı.

6 Kasım 1914 Doğu sınırlarımızdan giren Ruslara karşı Türk ordusu direniş göstererek *Köprüköy Muharebesi* ile durduruldu ve 11 Kasım 1914'de *Azapköy Muharebesiyle* geriye püskürtüldü.

7 Kasım 1914 İngilizler Basra Körfezi'ne asker çıkardılar. Irak cephesi açıldı.

13 Kasım 1914 Bahriye Nazırlığı uhdesinde kalmak kaydıyla, Sina-Filistin Cephesi'ne tahsis edilen 4. Ordu komutanlığına Cemal Paşa getirildi.

23 Kasım 1914 Cihad-ı Ekber ilan edildi.

21 Aralık 1914 Sarıkamış Harekâtı başladı.

1915 İttihat ve Terakki Partisi 20 Alman bilim adamını Türkiye davet ederek, Ziya Gökalp ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi Türk bilim adamlarıyla birlikte üniversite konusunda çalışmalar yapıldı. Bu çalışma 3 yıl sürdü.

2 Şubat 1915 Mustafa Kemal, Tekirdağ'da yeni kurulmakta olan bir Tümen'e (19. Tümen) tayin edildi.

19 Şubat 1915 İtilaf Donanması Kumkale ve Seddülbahir Tabyalarını bombalamaya başladı. Böylece Çanakkale Muharebeleri başlamış oldu.

13 Ocak 1915 İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazını geçmek maksadıyla denizden taarruz etmeye karar verdiler.

7 Mart 1915 İtilaf Devletleri'nin Çanakkale saldırısına Yunanistan'ın katılmasını isteyen Venizelos'u, Kral Konstantin istifa ettirdi.

18 Mart 1915 Çanakkale Cephesinde birleşik donanma kuvvetleri 16 zırhlı ve birkaç kruvazör Gelibolu kıyılarını ateş altına almaya başladı.

27 Mart 1915 İngiltere'nin Moskova elçisi, Doğu Trakya'nın Bulgaristan'a bırakmaya düşündüklerini söylemiştir.

3 Nisan 1915 Ermeniler Van'da büyük bir isyan çıkardılar. Vergi bahanesiyle çıkan bu isyanda 5000 Ermeni telefon ve telgraf hatlarını keserek şehri ateşe verdiler. Daha sonra sayıları 30 bini bulan Ermeniler şehirde geniş bir katliam yaptılar. 23 gün süren bu katliam sonunda Van'da sadece 1500 kadar kadın ve çocuk kalmıştı.

10 Nisan 1915 İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmada Filistin'in Yahudilere verilmesine karar verdiler.

25 Nisan 1915 Çanakkale Cephesinde kara muharebeleri başladı.

6 Mayıs 1915 Van Rusların eline geçince Ermeniler burada ilk Ermeni eyaletini kurdular.

1 Haziran 1915 Mustafa Kemal Albaylığa yükseldi.

6 Eylül 1915 Bulgaristan Müttefik Devletler safına geçti.

12 Ekim 1915 Bulgaristan Sırbistan'a saldırdı.

21 Aralık 1915 6. Ordu kurulduktan sonra Irak ve havalisindeki kuvvetler Irak Ordusu adını aldı ve Nureddin Bey bu ordunun komutanlığına getirildi 6. Ordu komutanı Goltz Paşa'nın Almanya'nın menfaatlerini ön plana çıkaran davranışların karşı çıkan Nureddin Bey, emir-komutada anlaşamadıklarından ve Genel Kurmayın da Alman Paşayı desteklemesi üzerine 10 Ocak 1916'da Nureddin Bey görevden alındı.

Ocak 1916 Mustafa Kemal Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığına tayin edildi.

16 Şubat 1916 Ruslar Erzurum'u işgal ederek buradaki Ermeni İntikam Taburları ile işbirliği yaptılar.

1 Nisan 1916 Mustafa Kemal Tuğgeneral oldu ve 16 Kolordu Komutanı olarak Diyarbakır'a geldi.

29 Nisan 1916 İçinde General Townshend da bulunduğu Türk kuşatması altındaki Kut'ul Amare'de bulunan İngiliz birlikleri teslim alın

6-7 Ağustos 1916 Mustafa Kemal Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden geçici olarak kurtardı.

23 Ekim 1916 İngiltere ile Fransa arasında Osmanlı toprakların paylaşılması konusunda gizli Sykes-Picot Antlaşması yapıldı.

1917 İngilizler Gazze ve Kudüs'ü işgal ettiler.

5 Mart 1917 Mustafa Kemal Paşa 2 Ordu Komutanlığı'na tayin edildi.

12 Mart 1917 8 Mart 1917'de Petersburg'da halk gösteriler yapmaya başlayan halk İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti'ni kurdu.

Nisan 1917 Muş kasabası Ruslar tarafından işgal edildi

3 Nisan 1917 İkinci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kendi bölgesindeki saatlerin İstanbul enlemine göre ayarlanması uygulaması başlatılmıştır. O tarihlerde ülkemizde alaturka ve alafranga denilen iki çeşit saat sistemi uygulanmaktaydı.

17 Nisan 1917 İtilaf Devletleri İtalya'ya St. Jean Maurienne Gizli Antlaşmasıyla Antalya ve çevresini verdi.

19-21 Nisan 1917 Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Osmanlı topraklarının paylaşılmasına matuf gizli olarak *St. Jean de Maurienne* Antlaşması imzalandı.

1 Mayıs 1917 Muş kasabası Rus işgalinden ikinci defa kurtarılmıştır.

14 Mayıs 1917 Rusya'da 800 delegenin katıldığı Rusya Müslümanları Kongresi başladı. Bu kongre 24 Mayıs'a kadar devam etti.

26 Haziran 1917 Yunanistan Başbakanı Venizelos Birinci Dünya Savaşı'na katıldığını ilan etti.

Temmuz 1917 Mustafa Kemal Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına tayin edildi.

5 Temmuz 1917 Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Ordu Komutanlığı sona erdi ve 7. Ordu Komutanlığı'na tayin edildi.

14 Eylül 1917 Rusya'da Cumhuriyet ilan edildi.

25 Ekim 1917 Rusya'da Bolşevikler yönetimi ele geçirdiler.

26 Kasım 1917 Rusya Almanya'ya ilhaksız barış teklifinde bulundu.

Aralık 1917 Mustafa Kemal Berlin'e giden veliahd Mehmed Vahdeddinile Almanya seyahati yaptı.

4 Aralık 1917 Kafkas Cephesi'nde mütareke yapıldı.

18 Aralık 1917 Bir tarafta Türkiye-Almanya, Avusturya, Bulgaristan; diğer tarafta Rusya olmak üzere 15 Aralık'ta başlayan görüşmeler Brest Litovsk şehrinde sürdürülürken, Kafkas Cephesi'ndeki mütareke hükümlerini tespit etmek üzere, Osmanlı Devleti'nin yetkilileri ile Rus yetkililer Rusların işgali altında bulunan Erzincan'da görüşmeler yaptılar. Bu görüşmeler sonunda Erzincan Mütarekesi imzalandı.

5 Ocak 1918 Lloyd George bir nutkunda Osmanlı Devleti ile ilgili düşüncelerini ifade etmiştir. Bu nutkunda İstanbul'un Osmanlı Devleti'nde kalmasından yana olduklarını ve Anadolu'da irken Türk olan yerlerde Türklerin varlıklarını sürdürmelerine taraftar olduklarını söylemiştir.

8 Ocak 1918 Amerikan Başkanı Wilson Kongreye 14 maddelik bir metin sundu.

3 Mart 1918 Brest Litovsk Antlaşması ile Rusya savaştan çekildi.

7 Mart 1918 İngilizler Kerkük'ü işgal ettiler.

Mayıs 1918 Rus ihtilalinden sonra Kafkasya Rusya'dan ayrılmış ve bu bölgede Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleri kuruldu.

28 Mayıs 1918 Azerbaycan Milli Cumhuriyeti Azeri Türklerinin istiklalini ilan etti.

4 Haziran 1918 Azerbaycan Türkiye ile anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile taraflar arasında siyasi, askeri, iktisadi, kültürel, ticari, sahalarda karşılıklı yardımlaşma kararı alınmıştır. Macaristan İtilaf devletleriyle mütareke imzaladı.

3 Temmuz 1918 Sultan 5. Reşad Vefat etti.

4 Temmuz 1918 Sultan Vahdeddin tahtta geçti.

7 Ağustos 1918 Mustafa Kemal Paşa, Filistin'deki 7. Ordu Komutanlığına tayin edildi.

15 Eylül 1918 Enver Paşa'nın isteğiyle oluşturulan Kafkas İslam ordusu Rus Kazakları ve Ermenilerle yaptığı çarpışmalar sonunda Gence ve Bakû alındı. 20 Eylül'de Dağıstan ele geçirildi. 5 Ekim 1918'de Derbent 8 Kasım 1918'de Petrovski alındı. Bu gelişmeler sonunda Azerbaycan'da bir Türk devleti kurulmuş ve Kuzey Kafkasya'da Dağıstan Devleti kurulmuştur. Bu devletlerle Osmanlı Devleti siyasi münasebetler kurmuştur. Savaşın ittifak devletlerinin aleyhine dönmesi üzerine bu gelişmeler yarım kalmıştır.

20 Eylül 1918 Bolşevikler Brest Litovsk Antlaşmasını tanımadıklarını bildirdiler.

30 Eylül 1918 Bulgaristan İtilaf Devletleri ile mütareke imzaladı.

Ekim 1918 İngilizler Şam'ı işgal ettiler.

5 Ekim 1918 Osmanlı Devleti barış görüşmelerinde bulunmak istediğini İzmir Valisi aracılığıyla İngiliz temsilcisine ilettiler fakat kabul edilmedi.

8 Ekim 1918 Talat Paşa Hükümeti istifa etti.

10 Ekim 1918 Sultan Vahdeddin Meclis-i Mebusan'a gelerek yemin etti.

12 Ekim 1918 Osmanlı Devleti İsviçre Hükümeti aracılığıyla barış için Amerikan Cumhurbaşkanı'na müracaat etti.

14 Ekim 1918 Tevfik Paşa'nın kabineyi kuramaması üzerine Ahmed İzzet Paşa, Harbiye Nezareti üzerinde kalmak üzere mareşal rütbesine yükseltilerek hükümet kurdu.

18 Ekim 1918 Sadrazam Ahmed İzzet Paşa'nın aracılık teklifini kabul eden, İstanbul Büyükkada'da esir bulunan İngiliz Generali Townshend, İngiliz Akdeniz Filosu Komutanlığına gitmek üzere yola çıktı.

27 Ekim 1918 Limni Adasında bulunan İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Arthur Colthorpe (Kaltorp) ile Hüseyin Rauf Bey arasında Montros Mütarekesi görüşmeleri başladı.

30 Ekim 1918 Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri adına İngiltere ile Mondros Mütarekesi'ni imzaladı.

31 Ekim 1918 Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına getirildi.

Kasım 1918 İngiliz Amirali Calthorpe ile Fransız Amirali Amet "Samsun'da mütareke hükümlerinin henüz uygulanmamış olduğunu ve Hıristiyanları toptan öldürmek için Müslüman ahalinin silahlandırıldığını" iddia ederek şikâyette bulundular.

2-3 Kasım 1918 Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülkeyi terk ettiler. İngilizler 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya Musul'u işgal edeceklerini bildirdiler. Fransızlar İskenderun'u işgal ettiler.

3 Kasım 1918 Avusturya İtilaf Devletleriyle mütareke imzaladı.

5 Kasım 1918 Kars'ta Ermeni ve Gürcü işgalini önlemek için *Milli İslam Şurası* kuruldu.

6 Kasım 1918 İtilaf Devletleri Çanakkale istihkâmlarına el koydular.

7 Kasım 1918 İtilaf donanmaları İstanbul'u fiilen işgal etmeye başladılar. Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı lağvedildi ve Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındı.

8 Kasım 1918 İngilizler Musul'u işgal ettiler.

11 Kasım 1918 Almanya ile İtilaf Devletleri arasında mütareke imzalandı.

13 Kasım 1918 İtilaf devletleri fiilî olarak İstanbul'u işgal ettiler. Mustafa Kemal Paşa Haydarpaşa İstasyonuna geldi.

14 Kasım 1918 Milli İslam Şurası ilk kongresini yaptı (Kars Kongresi). Tevfik Paşa hükümeti kuruldu.

30 Kasım 1918 Ermeniler adına Bogos Nubar Paşa İtilaf Devletlerine müracaat ederek tam müstakil bir Ermenistan kurulmasını ve bu istiklalini İtilaf Devletleriyle Milletler Cemiyeti'nin himayesi altına alınmasını istedi. Büyük Kars İslam Şurası Kongresi toplandı. 2 Aralık'a kadar sürdü.

Aralık 1918 Medine müdafii Fahrettin Paşa, bütün telkin ve isteklere rağmen Hicaz, Yemen ve Asir bölgesini teslim etmedi. Sonunda İstanbul'dan Haydar Molla başkanlığındaki bir heyet gelmesiyle buradaki Osmanlı askerleri ayrıldılar¹. Wilson Prensipleri Cemiyeti İstanbul'da kuruldu. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti (Milli Kongre Cemiyeti) kuruldu.

1 Aralık 1918 Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniye Cemiyeti kuruldu.

4 Aralık 1918 İstanbul'da Harputlu Ahmed Nedim, Diyarbakırlı Süleyman Nazif, Piriñçi zade Feyzi, İsmail Hakkı, Zülfizade Zülfi Hoca (Dinç) Vanlı ve Bitlisli aydınları da aralarına alarak Şark Vilayetleri Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu.

¹ Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 143.

6 Aralık 1918 Rum ve Ermeni kiliseleri Türklere karşı işbirliği yapmak için Anadolu'da Rum-Ermeni Birliği Komitesini kurdu.

17 Aralık 1918 Fransızlar Mersin'i işgal ettiler.

18 Aralık 1918 Meclis-i Mebusan dağıtıldı.

19 Aralık 1918 Milli Mücadele ilk direniş Hatay'ın Karakese köyünde başladı.

21 Aralık 1918 Fransız askerleri Ermeni komitacılarıyla birlikte Adana'yı işgal ettiler.

24 Aralık 1918 İngilizler Batum'u işgal ettiler.

29 Aralık 1918 İtalyanlar Marmaris'e asker çıkardılar.

1919 İngiliz Muhipleri Cemiyeti kuruldu. Bu yılın ortasında Aydın cephesi kuruldu.

3 Ocak 1919 İtalyanlar Antalya'yı işgal ettiler.

7 Ocak 1919 I. Ardahan Kongresi toplandı. Bu kongre 9 Ocak'a kadar devam etti.

11 Ocak 1919 Samsun'daki Amerikan Tobacco Company, "*Bütün Müslümanların ve özellikle köylülerin silahlandırıldığı*"na dair bir raporu İngiliz Generali Calthorpe'e gönderdi².

17 Ocak 1919 Milli İslam Şurası ikinci defa toplandı (Büyük Kars Kongresi) Bu kongrede Cenubî Kafkas Hükümeti kuruldu.

18 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı açıldı. Milli Kongre Cemiyeti Anadolu'da bütün siyasi partileri birleştirmek için toplantıya çağırıldı. Fakat hiçbir cevap alamadı.

² Sofuoğlu, agm, **Türk Kültürü**, Sayı. 422, s. 342.

23 Ocak 1919 Bir İngiliz Miralay ve üç subayı özel bir trenle Konya'ya gelerek demir yolu hattını kontrol altına aldılar.

24 Ocak 1919 Patrikhane Yunanistan'ın toprak talepleri dışında kalan iç Anadolu Rumları temsilcilerini bir araya getirmek için yedi üyeden meydana gelen Anadolu Komitesini kurdu³.

30 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın tamamen ayrılmasında mutabık kaldılar.

Şubat 1919 İstanbul'u fiilen işgal eden itilaf kuvvetlerinden İngilizler Beşiktaş'ta bulunan Zükur Mektebi'ni tahliye ettirerek yerleştiler⁴.

3-4 Şubat 1919 Paris Barış Konferansı'nda Yunan başbakanı Venizelos Meis Adasından (bugün bu ada Yunanistan'dadır) itibaren Marmara denizine doğru çıkan bir hattın (boğazlar hariç) batısında kalan Trakya topraklarının Yunanistan'a verilmesini istedi. İtalya buna karşı çıkararak, buraların Londra Antlaşması (6 Nisan 1915) ve St. Jean Maurienne gizli antlaşmasıyla kendisine verildiğini söyledi. Yunanistan'ın Anadolu'nun işgaline katılırsa, Soma, Kırkağaç, Alaşehir ve Kuşadası'nın bu devlete verileceği belirtilmiştir.

5 Şubat 1919 Yunanlılar Ayasofya'nın⁵ Hıristiyanlığa tekrar kazandırılması için Kurtuluş Komitesini kurdular.

³ Sofuoğlu, agm, **Türk Yurdu**, Sayı: 122, s. 96.

⁴ Ömer Akdağ, "İstiklal Savaşı'nın ilk Safhasında Mitingler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran 2002, s. 123.

⁵ Yenibahçeli Şükrü Bey Rumların Ayasofya'yı tekrar kiliseye çevirmek için yapmış oldukları teşebbüsü nasıl önlediğini şöyle anlatmaktadır: "*1334 (1918) Ekim ayının ortalarında Mütareke'yi müteakip çok kötü bir nankörlükle sınırlık yerli Rumların Ayasofya Camii'ne tecavüz ederek işgal edecekleri, hazırladıkları Yunan bayraklarını minarelere çekecekleri dâhi ve hatta çan*

12 Şubat 1919 Ermeni patriği Zafen Efendi, bağımsız Ermenistan kurulmasını temin etmek için İstanbul'dan Paris'e gitti. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti kuruldu.

16 Şubat 1919 Fransa Cumhurbaşkanı Kilikya Katolikleri Patrikliğine gönderdiği mektupta, Fransa'nın Ermenilere verdiği sözü unutmadığını, Ermenilerin özellikle Kilikya'nın barış ve özgürlük nimetlerini tam olarak tutması için görevlerini yapacağını bildirdi.

24 Şubat 1919 Paris'te Türkiye, İran, Rusya, Mısır, Suriye, Avrupa ve Amerika Ermenileri adına Ermeni Birleşik Komitesi toplandı. Kongre Ermenilerin bütün istek ve iddialarını tespit ederek Bogos Nubar Paşa başkanlığında altı kişilik bir heyet oluşturdu⁶.

26 Şubat 1919 Bogos Nubar ve A. Ahoranyan tarafından Paris Barış Konferansı'nda Ermeni isteklerini ihtiva edene bir muhtıra verildi⁷.

2 Mart 1919 6. Ordu komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa Haydarpaşa'da tutuklandı

4 Mart 1919 İstifa eden Tevfik Paşa'nın yerine Damat Ferit Paşa kabinesini kurdu İstanbul'da Pontus adında bir gazete yayınlanmaya başladı

7 Mart 1919 Büyük İzmir Kongresi toplandı. Kongre 19 Mart'a kadar devam etti

takacakları haber alındığından taburumla İstanbul'a gelmek emrini aldım. Araba vapurlarıyla İstanbul'a geçerek tam teçhizatla⁵ Beyoğlu Caddesi yoluyla Taksim Kışlası'na geldik. Az sonra da teşkil ettiğim Alman çelik miğferli müfrezelerim⁵ Beyoğlu ve İstanbul caddelerinde devriye vazifesine başladılar. Gördükleri Rum topluluklarını dipçikle dağıttılar". Semiz-Akdağ, 2011, 20.

⁶ Sofuoğlu, agm, **Türk Yurdu**, Sayı: 122, s. 98.

⁷ Sofuoğlu, agm, **Türk Yurdu**, Sayı: 122, s. 98.

9 Mart 1919 Rum Ortodoks Patriği Mamelis, Patrikhane ile Osmanlı Devleti'nin ilişiğinin kalmadığını, Rumları uyrukluk görevinden affettiğini ilan etti. İznik Başpiskoposu Vassilios “*geride bir tek fert kalmamak üzere Türklerin tamamıyla yok olmasını ne kadar isterdim*” şeklinde bir beyanat verdi.

10 Mart 1919 Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti Erzurum'da bir şube açtı.

11 Mart 1919 Erzurum'da İzmir'in işgalini protesto mitingi yapıldı

16 Mart 1919 Rumlar kiliselerde toplanarak ve Yunan bayrakları çekerek, bütün kiliselerin Yunanistan'a bağlanması için imza kampanyası başlattılar.

19 Mart 1919 Çorlu Metropolitisi Çorlu'nun Yunanistan'a bağlanmasını isteyen bir muhtırayı Atina, Londra, Paris ve Wasahington'a gönderdi. Muhtırada Türklerin artık bağımsız devlet kurmasını engel olunmasını istedi. Ayrıca Trakya'da faaliyette bulunmak üzere Trakya Komitesi oluşturdu. Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesini kararlaştırıldı.

30 Mart 1919 Damad Ferit Paşa İngilizlere müracaat ederek İngiliz himayesini istedi. İngilizler bu talebe sıcak bakmayarak Türk meselesinin Paris Barış Konferansı'nda sonuçlanacağını söylediler.

Nisan 1919 Albay Titelli komutasında 1300 kişilik bir İtalyan askeri birliği Konya'yı işgal etti.

7 Nisan 1919 Bu gün Yunanistan'ın bağımsızlık yıldönümü olması sebebiyle Rumlar her tarafta özellikle Samsun'da⁸ gösteriler yaptılar.

⁸ Samsun'da Hilal gazetesi 12 Temmuz 1920'de yayınlanmaya başladı. Jaeschke, 1989, 112.

19 Nisan 1919 Kars'ta kurulmuş olan Güneybatı Kafkas Geçici Milli Hükümeti, İngilizler tarafından basılarak dağıtıldı ve üyeleri Malta'ya sürüldü.

30 Nisan 1919 Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gitmesi konusunda irade-i seniyye ile görevlendirildi.

11 Mayıs 1919 Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin bölgesinde Ali Batı isyanı çıktı. 18 Ağustos'ta 6. Alay komutanı Binbaşı Pehlivanzade Nuri tarafından bertaraf edildi.

14 Mayıs 1919 Bir gün sonra Yunanlıların İzmir'i işgal edeceklerini öğrenen halk Maşatlık'ta büyük bir miting düzenlediler. İngilizler Akşehir istasyonunu işgal ettiler.

15 Mayıs 1919 Yunanistan İzmir'in işgaline başladı. İngilizler Konya'nın işgalini İtalyanlara bıraktılar. Denizli'de İzmir işgalinden dört saat sonra miting düzenlendi. Muğla, Konya, Aydın ve Zonguldak'da İzmir'in işgalini protesto mitingler düzenlendi.

16 Mayıs 1919 İzmir'in işgal edilmesi üzerine Denizli Acıpayam ve Denizli Sarayköy, Afyon, Edirne, Kastamonu ve Konya'da mitingler düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa görevlendirildiği Anadolu'ya gitmeden önce Padişah ile son defa görüştü.

17 Mayıs 1919 Rusya'dan Samsun'a 580 Rum geldi. Refet (Bele) Bey Merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi. İstanbul'daki üniversite öğrencileri İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla derslere girmediler. İzmir'in işgalini protesto amacıyla Kilis ve Eskişehir'de mitingler düzenlendi.

18 Mayıs 1919 Üniversite hocaları ve öğrenciler Darülfunun'un konferans salonunda bir toplantı yaparak İzmir'in işgali karşısında neler yapılabileceğini tartıştılar.

19 Mayıs 1919 İstanbul Fatih'de İzmir'in işgalini protesto etmek üzere 75 bin ile 80 bin kişinin katıldığı tahmin edilen protesto mitingi yapıldı. Damat Ferit Paşa tekrar hükümet kurdu. Mustafa Kemal Paşa, İngiliz işgali altındaki Samsun'a geldi.

20 Mayıs 1919 İzmir'in işgalini protesto etmek için İstanbul Doğancılar'da (Üsküdar) ve Bursa'da mitingler yapıldı.

22 Mayıs 1919 İzmir'in işgalini protesto etmek için İstanbul Kadıköy'de 20 bin kişinin katıldığı bir miting yapıldı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gönderdiği raporda millet hâkimiyeti ve Türklük duygusundan bahsetmiştir. Diyarbakır'da Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti kuruldu.

23 Mayıs 1919 İzmir'in işgalini protesto etmek maksadıyla İstanbul Sultan Ahmed meydanında 200 bin kişinin katıldığı bir miting yapıldı. Yine İzmir'in işgalini protesto etmek amacıyla Çorlu'da 20 bin kişinin katıldığı miting düzenlendi.

24 Mayıs 1919 İzmir'in işgalini protesto etmek üzere Adapazarı'nda 120 bin kişinin katıldığı miting düzenlendi.

25 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşa Havza'ya geldi.

26 Mayıs 1919 Saltanat Şurası toplandı. Mustafa Kemal Paşa bu toplantıyla ilgili olarak TBMM'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir; *“27 Mayıs sene 1335 ‘Türkiye Havas Royter’ namında itilâf Devletlerinin tesis ettikleri ajans malûm olduğu veçhile inikadeden Şûray-ı Saltanat hakkındaki tafsilâtta ‘Heyet-i umumiyenin fikri Türkiye'nin Düvel-i*

Muazzamadan birinin müzaheretini temin merkezindedir’ kaydını neşir ve tamim eylemişti. Bu tamimin derece-i mevsukiyeti hakkında bütün millette büyük bir şüphe ve tereddüt uyandı. Ajans ihbaratını tamamen bir sania olduğu ve Şûray-ı Saltanatın hiçbir şeye karar vermediği ve ekseriyetin hükümete adem-i itimadı ve mukadderat meselesinin bir şûray-i millîye tevdiini mutazammın ifadatta bulunduğu ve binaenaleyh herkesin istiklâl-i millî taraftarı olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine makam-ı sadarete berveçh-i ati mâruzâtta bulundum ve keyfiyetten umumu haberdar eyledim”⁹.

27 Mayıs 1919 Yunanlıların işgal mıntikasını genişletmeleri üzerine Ayvalık’ta bulunan Miralay Ali Bey Yunanlılara karşı ilk olarak ateşle direnişe geçti. Yunanlılar Aydın’ı işgal ettiler.

28 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşa Havza’dan bütün komutanlara, idare amirlerine ve Anadolu’da kurulmuş olan bütün milli teşekküllere gönderdiği gizli bir tamimle, “Türk milletinin içine düştüğü ölüm tehlikesinin korkunçluğunu, bütün yurdun düşmanlar tarafından çevrilmiş ve bütün önemli yerlerin tutulmuş olduğunu anlattı. Milleti büyük ve heyecanlı mitingler yapmaya çağırdı.

29 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşa 3, 5, 20. Kolordu Komutanlıklarına ayrıca Erzurum’daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir’e gizli birer telgraf göndererek, “*İstiklal-i millinin kurtarılması*” hususunda görüşlerini bildirmiştir. Yunanlılar İzmir işgal ettikten sonra bu bölgede faaliyette bulunan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, İctima 2, C. 1, (24.4.1336), s. 9.

Osmaniye Cemiyeti'nin mensupları Ayvalık'ta bir cephe oluşturdular. Yunanlılar Ayvalık'ı işgal ettiler.

30 Mayıs 1919 Ermeni Bogos Paşa ile Kürt Şerif Paşa tarafından Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti kuruldu. İstanbul Sultan Ahmed'te İzmir'in işgalini protesto eden bir miting yapıldı.

1 Haziran 1919 Anadolu yapılmakta olan mitingler üzerine İstanbul'da Fransız Yüksek komiseri DeFrance Sadrazamı ziyaret ederek Osmanlı Devleti'ni resmen Paris Barış Konferansı'na davet etti. Yunanlılar Ödemiş'i işgal ettiler.

3 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşa Paris'e Türk heyetinin davet edildiğini haber alınca bir tamim yayınladı.

5 Haziran 1919 Miralay Kazım Bey (Kazım Paşa, Meclis Başkanı) Balıkesir'deki 61. firkanın kumandasını vekâleten üzerine aldı.

6 Haziran 1919 Paris Barış Konferansı'nı Sadrazam Ferid Paşa başkanlığındaki heyet gitti.

7 Haziran 1919 İzmir'in işgalini protesto etmek üzere on bin kişinin katıldığı Eskişehir mitingi yapıldı.

8 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşa'nın halkı miting yapmaya davet etmesi, tamimler yayınlaması üzerine İngilizlerin baskısıyla Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a geri çağırıldı.

9 Haziran 1919 İzmir işgal edilmesi üzerine iç bölgeleri çekilen bu bölgedeki Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Soma'da bir cephe oluşturdu.

11 Haziran 1919 İngilizler, Hariciye Nazırlığı'na bir nota vererek, Samsun Vilayetinde “*bazı kötü eğilimli kişilerin karışıklık meydana*

getirdikleri, bu harekette ise M. Kemal Paşa'nın öncü rolü oynadığı", bu bakımdan bölgelerindeki karışıklardan şahsen sorumlu olacakları yolunda bütün mülki memurlara derhal talimat gönderilmesini, ayrıca M. Kemal Paşa'nın geri çekilmesi için Karadeniz Baş Kumandanlığınca Türk Harbiye Nezaretine talimat verildiği beyan edildi. Isparta'da İzmir'in işgalini protesto eden miting düzenlendi.

12 Haziran 1919 Ali Fuat Paşa atlı arabalarla Havza'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. M. Kemal Paşa Amasya Belediye Binası balkonundan halka yaptığı konuşmada, düşmanların Samsun'a yapacakları herhangi bir çıkarmaya karşı vatanlarını müdafaa edeceklerini söylemiştir.

17 Haziran 1919 Vilayat-i Şarkiye Cemiyeti Erzurum'da 21 delegenin katılımıyla bir kongre yaptı. İngiliz Generali Amiral Caltharpe Hariciye Nezareti'nden Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılmasını istedi.

18 Haziran 1919 Ali Fuat Paşa Havza'ya geldi.

19 Haziran 1919 İzmir'in işgalini protesto etmek için ikinci defa Isparta'ta 18 bin kişinin katıldığı miting düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa Amasya'da Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey ile bir toplantı yaptı. Burada alınan kararları Konya'da bulunan Cemal Paşa ile Erzurum'da bulunan K. Karabekir'e bildirdi.

21 Haziran 1919 İstanbul Hükümeti, kendisinin bilgisi dışında İtilaf kuvvetlerinin bir mahalli işgal etmeye kalkışmaları karşısında silahlı kuvvetlerle diretilmesi kararı aldı¹⁰.

¹⁰ Sofuoğlu, agm, **Türk Kültürü**, Sayı. 422, s.347.

22 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşa Amasya’da Rauf Bey, Refet Bey ve Ali Fuat Bey’in katıldığı bir toplantıda hazırlanan tamimi Anadolu’daki bütün askeri ve sivil yetkililere gönderdi¹¹.

23 Haziran 1919 İngilizlerin baskısı üzerine Dâhiliye Nazırı Ali Kemal valilere gönderdiği gizli bir telgraf ile Mustafa Kemal’in azledildiğini, kendisinin resmi bir sıfatının kalmadığını ve emirlerinin dinlenmemesini gerektiğini bildirdi. Harbiye Nazırı da benzer bir ifade ile M. Kemal’in azledildiğini bütün ordulara bildirdi. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in işgali üzerine iç bölgelere çekilen Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nin mensupları Akhisar’da bir cephe oluşturdular

26 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşa Amasya’dan ayrıldı.

27 Haziran 1919 Bu gece Mustafa Kemal Paşa Sivas’ta kaldı ve Elazığ’a tayin edilen Ali Galip Bey ile görüştü. I. Balıkesir Kongresi başladı. Kongre 12 Temmuz’da sona erdi.

28 Haziran 1919 Almanya ile İtilaf Devletleri arasında Versailles (Versay) Antlaşması imzalandı.

Temmuz 1919 Patrikhane kapısına çift k artalı Bizans ve Yunanistan bayrakları çekildi.

1 Temmuz 1919 Mustafa Kemal Paşa Erzurum’a giderken Refahiye’de kaldı.

2 Temmuz 1919 Mustafa Kemal Paşa Erzincan’da Mabenyn-i Humayun Başkâtibi’nden bir telgraf aldı. Bu telgrafta; İngilizlerin baskısı sebebiyle İstanbul’a geri çağrıldığını, ancak İstanbul’a dönmesi halinde hakkında haysiyet kırıcı bir işlem yapılması ihtimaline binaen azlinin de

¹¹ Adnan Sofuoğlu, **Türk Yurdu**, Ekim 1998, Sayı. 134. s. 187.

uygun görülmediğinden, barış görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar iki ay tebdili hava ile izne ayrılması tavsiye edilmiştir.

3 Temmuz 1919 Rumlar İngilizlere müracaat ederek, Anadolu'da kurulan milli cemiyetlerin kendilerine saldıracaklarını, bu durumdan kendilerine yardım edilmesini istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a vardı.

5 Temmuz 1919 154 Hindli askerle çok sayıda hayvan ve malzeme Samsun'a getirildi

7 Temmuz 1919 Harbiye Nazırı Ferit Paşa, 3. Kolordu Komutanlığı'na, Hükümet-i Mülkiye'nin ve asakirin (askerlerin) Samsun'u terk etmemesi ve katiyen çatışmaya mahal verilmemesi konusunda şifre gönderdi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli'de bulunan kumandanlara genel bir tebligat yayınlarak; müfettiş ve kumandanlar herhangi bir sebeple kumandanlık iskat edildikleri takdirde (alındıkları) kendilerini istilhaf edecek (yerine geçecek) zevat, tevhid-i mesai (işbirliği yapılabilecek) evsafa malik (özelliklere sahip) bulunursa kumandaya tevdi ve fakat mıntıkay-ı nüfuzlarında kalacak vezaifi milliyelerini (milli görevlerini) ifaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde yeni bir İzmir vakasına meydan verebilecek kimselerin tayini halinde kumanda asla terk olunmayacak ve bilumum müfettiş ve kumandanlar tarafından, emniyet ve itimadın selbolduğu (kaybolduğu) serdiyle (gerekçesiyle) muameley-i vakıa (yapılan işlem) reddolunacak ve kabul edilmeyecektir. 7/8 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa makine başına çağrılarak, İstanbul'a dönmesi istenmiş, fakat O, dönmeyeceğini bildirmesi üzerine, "o halde resmi vazifeniz sona ermiştir" denilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa

hem Harbiye Nezareti'ne hem de Saray'a istifa ettiğini bildirmiştir. İngilizler Batum'u başaltılar.

8 Temmuz 1919 Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda şunları belirtmiştir “5 Temmuz günü İngilizlerin Batum'un kısmen tahliyesini bahane ederek Samsun'daki kuvvetlerine ilaveten 150 Hindli asker çıkardıkları ve Batum'dan daha bin kişi getireceklerini bildirdikleri cihetle esas memleketin katiyen mütehammil (tahammülü) olmadığı bu hali protesto edilmiş ve çıkanlardan başka tek bir neferin dahi karaya ayak basmasına müsaade olunamayacağı ve sahilden dâhile hiçbir kuvvetin hareketine müsaade olunamayacağı suret-i katiyede kendilerine bildirilmiştir”.İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine, ülke dâhiline asker sevkiyatını protesto eden Refet Bey'in görevden alınmasını istedi.

9 Temmuz 1919 Mustafa Kemal Paşa istifa ettiğini Erzurum Müdafaa-ı Hukuk-i Milliye Cemiyeti'ne bildirdi.

10 Temmuz 1919 Erzurum Müdafaa-ı Hukuk-i Milliye Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri görevinden istifa ettiğini bildirmesi üzerine kendisine yazı göndererek, “vezâif-i muhtelif-i vataniye ile mükellef bulunan Heyet-i faale başkanlığının kendisine verildiğini bildirdi.

13 Temmuz 1919 Refet (Bele) Bey Merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığından alındı.

14 Temmuz 1919 Mustafa Kemal Paşa, 3. Kolordu Komutanlığını Refet Bey'in yerine tayin olunan Selahattin Bey hakkında, kararlarımıza hüsn-ü tatbik eyleyeceği şeklinde değerlendirme yapmıştır

21 Temmuz 1919 İngilizler Şimko Aşireti'ni Kuva-yı Milliye'ye musallat etmek için Hoy, Rumye ve Dilman adlarında hanlıklar vermişlerdir Damat Ferit Paşa tekrar hükümet kurdu.

23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi başladı. Kongre 7 Ağustos'ta sona erdi.

26 Temmuz 1919 II. Balıkesir Kongresi başladı. Kongre 30 Temmuz'da sona erdi.

27 Temmuz 1919 Üçüncü Damat Ferit Paşa hükümeti seçim hazırlıklarına başlanılması talimatını verdi. Fakat yeterli hazırlıklar olmadığından hayata geçirilemedi.

Ağustos 1919 Hahambaşı Naum Efendi'nin başkanlığında bir heyet İstanbul'daki Amerikan Heyetine müracaat ederek, hiçbir devletin himayesi altına girmek istemediklerini, sadece Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un milletlere vaat ettikleriyle yetineceklerini bildirdiler.

6 Ağustos 1919 I. Nazilli kongresi başladı. 8 Ağustos'ta sona erdi. Alaşehir Kongresi başladı ve 25 Ağustos'a kadar sürdü.

18 Ağustos 1919 Muğla Kongresi başladı.

25 Ağustos 1919 Mustafa Kemal Paşa yaptığı bir konuşmada Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanması gerektiğini söyleyerek, kendisinin de Erzurum'dan milletvekili olmak istediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurumluların hemşehrisi olarak kabul etmişlerdir.

28 Ağustos 1919 İngilizler Kafkasya'daki işgallerini kaldırdılar.

29 Ağustos 1919 Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gitmek üzere Erzurum'dan ayrıldı.

Eylül 1919 Konya/Bozkır'da isyan meydana geldi.

2 Eylül 1919 Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldi.

4 Eylül 1919 Sivas Kongresi başladı ve 12 Eylül'de sona erdi.

7 Eylül 1919 Refet (Bele) Bey Sivas'a geldi.

10 Eylül 1919 Avusturya İtilaf Devletleriyle Saint- Germain Barış Antlaşması'nı imzaladı.

11 Eylül 1919 Sivas Kongresi sona erdi. Umumi Kongre Heyeti adına Sadrazama bir telgraf çekilerek, milletin padişahın başkasına güveni kalmadığı için istek ve arzuların ancak ona arz edebileceklerini, fakat hükümetin milletle padişah arasına girerek bu isteğe engel olduğunu bildirdiler. Bu durumun devam etmesi halinde; kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telakki ederek, saten gayr-i meşru kabul ettikleri hükümetle bağlantısını keseceklerini, bundan sonra milletin alacağı vaziyetin yabancı devlet temsilcilerine de bildirileceğini açıkladı.

12 Eylül 1919 Sivas Kongresi'nden hemen sonra Mustafa Kemal'in Umumi Kongre adına Padişaha çektiği telgrafın ulaştırılmaması üzerine Anadolu ile Merkezi hükümet arasındaki bütün irtibatlar kesildi.

15 Eylül 1919 İtilaf Devletleri Paris'te yaptıkları bir toplantıda İngiliz kuvvetlerinin Kilikya'dan çekilerek yerine Fransızlara devretme kararı aldılar.

16 Eylül 1919 III. Balıkesir kongresi başladı. Kongre 27 Eylül'de sona erdi.

21 Eylül 1919 Konya Valisi Cemal Bey Konya'yı terk ederek İstanbul'a gitti¹². Balıkesir'in batısında I. Anzavur isyanı başladı.

23 Eylül 1919 II. Nazilli Kongresi başladı. 24 Eylül'de sona erdi.

27 Eylül 1919 İngilizler Samsun ve Merzifon'u tahliye ettiler.

1 Ekim 1919 Ferit Paşa hükümeti istifa etti. Birinci Anzavur isyanı başladı. Bu isyan 25 Kasım'a kadar devam etti.

2 Ekim 1919 Heyet-i Temsiliye'nin Merkezi hükümet (Ferit Paşa Hükümeti) ile irtibatı kesme kararına karşı çıkan Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in sıkıyönetim ilan etmesine rağmen halk tarafından Kuva-yı Milliye lehine bir miting yapıldı. Ferit Paşa hükümeti istifa etti. Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu.

3 Ekim 1919 Eskişehir Milli Kongre Kararlarına katıldı. Kuva-yı Milliye'ye birçok hizmetleri geçmiş bulunan liva muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey Mutasarrıflık makamına getirildi.

4 Ekim 1919 Bursa Valisi Nemrut Mustafa Paşa, Ferit Paşa hükümetinin düşmesinden hemen sonra Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti mensupları tarafından İstanbul'a gönderildi. Merkezi hükümete (Ferit Paşa Hükümetine) bağlı olan Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey meçhul bir kişi tarafından öğle yemeğini yemek üzere hükümet dairesinden çıkıp evine gitmek üzere iken öldürüldü. Yapılan araştırmada bunun siyasi biri cinayet olduğu ancak Kuva-yı Milliye ile ilgisi olmadığı belirtildi.

Eskişehir'de İngiliz Generali Sally Flood Ali Fuat Paşa'ya görüşme talebinde bulundu. Açık havada halkın huzurunda yapılan toplantıda İngiliz general, milli harekete karşı tarafsız kalacaklarını, Türkiye'nin

¹² Heyet-i Temsiliye aynı gün bir beyanname yayınlamıştır. Güner-Kabataş, 1990, 7.

dâhili işlerine karışmayacaklarını belirtti ve bu yüzden üstlerinden azar işittiğini, kendisi ve maiyetinin yalnız şimendifer hatlarının muhafazasına memur olduklarını söyledi.

5 Ekim 1919 Bursa'da Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti resmen kuruldu.

6 Ekim 1919 III. Nazilli kongresi yapıldı.

7 Ekim 1919 Sadrazam Ali Rıza Paşa genel seçimlerle ilgili bir kararname yayınladı.

9 Ekim 1919 Meclis-i Mebusan'ın açılmasına karar verildi.

10 Ekim 1919 Bursa'da Kuva-yı Milliye'yi desteklemek için miting düzenlendi.

11 Ekim 1919 Ali Rıza Paşa hükümeti Bursa Valiliğine Ebu Bekir Hazım Bey'i tayin etti.

15 Ekim 1919 Anadolu ile sıcak ilişkilere giren Ali Rıza Paşa hükümeti, Ferit Paşa Hükümeti tarafından kurulması kararlaştırılan ve Eskişehir'de Kiraz Hamdi Paşa'ya kurulması konusunda talimat verilmiş bulunan asayiş livas teşkilatının kurulmasından vazgeçildiğini açıkladı.

16 Ekim 1919 I. Edirne kongresi.

20 Ekim 1919 Sivas için Muğla kongresi. Kongre 31 Ekim'e kadar sürdü. İstanbul Hükümeti (Ali Rıza Paşa hükümeti) ile Heyet-i Temsiliye arasındaki Amasya görüşmeleri başladı. Bu görüşme iki gün sürmüştür.

23 Ekim 1919 Rumlar Şarkî Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul'u kabul etmişlerdir.

Kasım 1919 İstanbul'da Ermeni Katolik ve Protestan ruhani reisleri toplantı yaparak, Kilikya'ya "hicret arzusunda" bulunan Ermenilerin hareketlerine mahalli memurların koyduğu yasakların yürürlükteki

kanunlara uymadığı ve Taşra Ermenilerinin hayatlarının muhafazası gerektiği yolundaki bir muhtırayı İstanbul'daki İtilaf temsilcilerine verdiler.

19 Kasım 1919 IV. Balıkesir kongresi başladı. Kongre 29 Kasım'da sona erdi.

27 Kasım 1919 Bulgaristan İtilaf Devletleriyle Neuilly (Nöyyi) Barış Antlaşmasını imzaladı.

18 Aralık 1919 İstanbul'da Müntehib-i Saniler (ikinci seçmen) Darülfunun Konferans salonunda milletvekillerini seçmek üzere oy kullandılar. Batum'da Pontus Cumhuriyeti adında bir hükümet kuruldu¹³. Mustafa Kemal Paşa Sivas'tan ayrıldı.

19 Aralık 1919 İstanbul'dan milletvekilliğini kazanan Dersim eski milletvekili Lüfi Fikri Bey istifa etti¹⁴.

27 Aralık 1919 Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldi.

10 Ocak 1920 İstanbul'da boşalan milletvekillikleri için seçim yapılması kararı alındı. Ancak bu tarihte yeteri kadar Müntehib-i sani toplanamadığından seçim 15 Ocak'a ertelendi¹⁵.

12 Ocak 1920 Meclis-i Mebusan toplandı. 168 milletvekilinden 72 üye katıldı.

15 Ocak 1920 İstanbul milletvekillikleri için ara seçimi yapıldı¹⁶. II. Edirne kongresi.

¹³ Nutuk, 1927, s. 378; Nutuk, c. 2, 1960, s. 627.

¹⁴ Karaca, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.303.

¹⁵ Karaca, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.306.

¹⁶ Karaca, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, s. 306.

26 Ocak 1920 Başkent in İstanbul'dan Anadolu'ya nakledileceği haberi üzerine Konya'da protesto mitingi yapıldı.

28 Ocak 1920 Felah-ı Vatan grubuna mensup milletvekilleri tarafından yapılan gizli bir toplantıda Misak-ı Milli kararları tespit edildi. İşgalci güçlerin baskısıyla kapatılan Milli Mücadele taraftarı olan Öğüt gazetesinin¹⁷ kapatılması üzerine Konya'da miting düzenlendi.

7 Şubat 1920 Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey'e gönderdiği yazıda Alı Rıza Paşa Hükümetinin düşürülmesini istedi¹⁸.

14 Şubat 1920 Sadrazam Ali Rıza Paşa yayınladığı bir genelgede; hükümetin meclisten almış olduğu güvenoyu sebebiyle ülke dâhilinde milli irade adına Meclis-i Mebusan'ın dışında idare-i kelim edilmemesi gerektiğini bildirdi¹⁹.

16 Şubat 1920 İkinci Anzavur isyanı başladı²⁰. İsy an 19 Nisan'da sona erdi.

17 Şubat 1920 Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdaf a-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına yayınladığı bir genelgede; İrade-i Milliye'nin tecelligahı olan Meclis-i Mebusan'ı açmaya, cemiyet olarak muvaffak olduklarını ve barış sağlanıncaya kadar ülkenin her köşesinde daha önce olduğu gibi faaliyetlerine devam edeceklerini

¹⁷ Milli Mücadele hareketini destekleyen Öğüt gazetesi, 2 Ocak 1918'de Abdulgani Ahmed Bey tarafından Afyon'da kurulmuştur. Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine Konya'ya taşınmıştır. Konya'da İtalyanların baskısına maruz kalan gazete Temmuz 1921'de Ankara'ya taşınmış ve burada Akşam adıyla yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin yazı işleri müdürü Sadri Ethem, yazarları ise Lütfi Arif, Celal Davut, Enver Behnan Şapolyo ve Raif Nezihi'dir. Yalçın, 2003, 148.

¹⁸ **Nutuk**, c. 1, 1960, s. 376.

¹⁹ **Nutuk**, c. 1, 1960, s. 378.

²⁰ **Nutuk**, 1927, s. 280; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 443.

bildirdi²¹. Felah-i Vatan grubu tarafından meclise sunulan Misak-i Milli kararları kabul edildi. Bu kararlar 18 Şubat 1920 günü ilan edildi.

18 Şubat 1920 Yunanlılar İzmir yeni kuvvetler ve çok miktarda cephaneye sevk etmeye başladılar. Bu sevkiyat 19 ve 20 Şubat tarihlerinde devam etti²².

19 Şubat 1920 Sadrazam, Dâhili Nazırı, Bahriye Nazırı Felah-ı Vatan ittifakı toplantısına giderek, burada sadrazam Kuva-yı Milliye'nin ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesi ve hükümetin icraatına karışmaması gerektiğini söyledi²³.

21 Şubat 1920 Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi yapıldı.

26/27 Şubat 1920 Akbaş cephanesi Köprülülü Hamdi Bey tarafından basıldı ve silahlar Anadolu'ya sevk edildi²⁴.

28 Şubat 1920 Adana işgal altında olduğundan İstanbul'da Kilikyalılar Cemiyeti tarafından yapılan seçimler sonucunda seçilen milletvekillerinin mazbataları Meclis-i Mebusan tarafından kabul edildi²⁵.

3 Mart 1920 Yunanlılar taarruza geçtiler. Gölcük (İzmit) yaylasıyla Bozdağı'nı (Eskişehir) işgal ettiler²⁶. Alı Rıza Paşa kabinesi istifa etti²⁷.

8 Mart 1920 Salih Paşa kabinesi kuruldu²⁸.

10 Mart 1920 V. Balıkesir kongresi başladı. 23 Mart'ta sona erdi.

²¹ Nutuk, c. 1, 1960, s. 379.

²² Nutuk, c. 1, 1960, s. 394.

²³ Nutuk, c. 1, 1960, s. 383.

²⁴ Nutuk, c. 1, 1960, s. 392.

²⁵ Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 340.

²⁶ Nutuk, c. 1, 1960, s. 394.

²⁷ Nutuk, 1927, s. 250; Nutuk, c. 1, 1960, s. 399.

²⁸ Nutuk, c. 1, 1960, s. 402.

16 Mart 1920 İstanbul resmen işgal edildi. Bu haber üzerine Konya Alaaddin tepesinde protesto miting düzenlendi.

17 Mart 1920 Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına valilere ve komutanlıklara gönderdiği tebliğde onbeş gün içinde Ankara’da bir Meclis-i Müessisan’ın (Kurucu Meclis) kurulmasını istedi²⁹.

18 Mart 1920 Meclis-i mebusan’da milletvekilliği görevinin ifasında güvenliğin sağlanmasına kadar meclis çalışmalarının durdurulması kararı alındı³⁰.

19 Mart 1920 Mustafa Kemal Paşa 17 Mart 1920 tarihli genelgesinde kullanmış olduğu “Meclis-i Müessisan” ifadesinin kamuoyunda tepki oluşturması sebebiyle bir tamim daha yayınlarak Ankara’da salahiyyet-i fevkaladeye malik bir meclisin toplanacağını duyurdu³¹.

31 Mart 1920 Lüleburgaz kongresi başladı. 2 Nisan’da sona erdi.

22 Mart 1920 İstanbul’un işgalini protesto etmek üzere Konya’da miting düzenlendi³².

5 Nisan 1920 Ferit Paşa 4. defa hükümet kurdu³³.

11 Nisan 1920 Meclis-i Mebusan fesh edildi³⁴. Dürriyade (Abdullah) fetvası yayınlandı.

13 Nisan 1920 Bolu ve Düzce’de isyan başladı³⁵. Bu isyan 31 Mayıs’a kadar devam etti.

²⁹ Sofuoğlu, agm, **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s. 188.

³⁰ Sofuoğlu, agm **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s. 188.

³¹ Sofuoğlu, agm **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s. 188.

³² Şahingöz, agm, **Türkler**, C. 15, s. 738.

³³ Avanas, **Milli Mücadele’de Konya**, s. 157.

³⁴ Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 345.

³⁵ **Nutuk**, 1927, s. 280; **Nutuk**, c. 2, 1960, s.443.

16 Nisan 1920 Dürrizade (Abdullah) fetvasına karşı Ankara Müftüsü Mehmed Rifat (Börekçi) Efendi'nin karşı fetvası yayınlandı³⁶.

22 Nisan 1920 İtilaf Devletleri Osmanlı Hükümetini Paris'e barış görüşmelerinde bulunmak üzere davet ettiler. Bu davete Tefvik Paşa başkanlığında bir heyet gitti.

23 Nisan 1920 Ankara'da TBMM açıldı.

25 Nisan 1920 TBMM'nde yürütme kurulunun oluşturulmasına karar verildi³⁷. San Remo Antlaşması'nda varılan karar gereğince İtilaf Devletleri Suriye'nin Fransız mandasına bırakılmasına karar verdiler.

26 Nisan 1920 İlk dış siyasi teşebbüs olarak TBMM tarafından Rusya'ya bir mektup gönderildi.

28 Nisan 1920 Ferit Paşa'nın teşebbüsüyle Anadolu'da Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği kuruldu. Bu kuruluş Kuva-yı inzibatiye ve Ahmed Anzavur kuvvetleri vasıtasıyla milli direnişi ortadan kaldırmayı amaçlamaktaydı. Bu müfettişliğin başına Mareşal Zeki Paşa getirildi.

30 Nisan 1920 TBMM'nin kurulduğuna dair bilgi bütün yabancı devletlerin Dışişlerine bildirildi.

29 Nisan 1920 Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin Teşkili Kanunu çıkarıldı³⁸.

2 Mayıs 1920 İcra vekillerinin seçilme yöntemiyle ilgili kanun çıkarıldı³⁹.

³⁶ Avanas, **Milli Mücadele'de Konya**, s. 157.

³⁷ Sofuoğlu, agm **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s. 188.

³⁸ **Nutuk**, 1927, s. 279; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 441.

3 Mayıs 1920 11 üyeden meydana gelen İcra Vekilleri Heyeti oluşturuldu⁴⁰.

4 Mayıs 1920 İlk İcra vekilleri (Bakanlar Kurulu) oluşturuldu. Bu kabine 11 üyeden meydana gelmiştir.

5-6 Mayıs 1920 Konya’da bazı kişiler isyan çıkarmak istediler fakat 12 Kolordu Komutanı Fahrettin Bey’in aldığı tedbirlerle bu önlemler⁴¹.

7 Mayıs 1920 Konya’daki Kuva-yı Milliye aleyhindeki olaylar karşısında “tarafsız” kalan vali Süphi Bey⁴² görevden alınarak Ankara’ya çağırılması üzerine 12 Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Bey vali vekilliğine getirildi⁴³.

9 Mayıs 1920 III. Edirne kongresi başladı. Kongre 14 Mayıs’ta sona erdi.

11 Mayıs 1920 TBMM’de Rusya ile resmi görüşmeler yapmak üzere Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet oluşturarak Rusya’ya gönderildi. Üçüncü defa olarak Ahmed Anzavur Adapazarı ve Geyve civarında tekrar isyan etti. 20 Mayıs’ta Milli Kuvvetler karşısında firar etti⁴⁴.

14 Mayıs 1920 Postacı Nazım ve Kara Mustafa adındaki iki kanun kaçağı kendilerini kurtarmak için “*Halifelik elden gidiyor!*” propagandasıyla Kaman’da bir isyan başlattılar (Çapanoğulları isyanı).

³⁹ **Nutuk**, 1927, s. 278; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 439; Sofuoğlu, agm **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s. 188.

⁴⁰ Sofuoğlu, agm **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s. 188.

⁴¹ Avanas, **Milli Mücadele’de Konya**, s. 165.

⁴² Nutuk’ta Süphi Bey’in İngiliz Muhipler Cemiyeti üyesi olduğu belirtilmektedir. **Nutuk**, c. 1, 1960, 279.

⁴³ Avanas, **Milli Mücadele’de Konya**, s. 165.

⁴⁴ **Nutuk**, 1927, s. 280; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 444.

25 Mayıs 1920 Konya halkını bilgilendirmek ve Kuva-yı Milliye'ye tarafına çekmek için bir Heyet-i Nasiha Konya'ya gönderildi. Bu heyette şu isimler yer almıştır. Mehmed Akif (Ersoy) Bey, Antalya milletvekili Hamdullah Suphi Bey, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey⁴⁵.

27-28 Mayıs 1920 14 Mayıs'ta Kaman'da isyan başlatan isyancılar bu gece Çamlıbel'de bir müfrezeyle saldırarak esir aldılar⁴⁶.

30 Mayıs 1920 Yakup Şevki Paşa Milli Mücadele taraftarı faaliyetleri suçlamasıyla tutuklandı ve 13 Temmuz 1919'da Malta'ya sürgün edildi⁴⁷. Fransızlar TBMM hükümetiyle 20 günlük bir mütareke imzaladı.

Haziran 1920 Baytar Salih ile Şerif Manatov Türkiye Komünist Partisini kurdular. Fransızlar Urfa'yı ikinci defa işgal etmek üzere harekete geçtiler. Milli Aşireti Siverek tarafına ilerleyerek isyana başladılar. İsyancılar Milli kuvvetler karşısında 19 Haziran'da Fransızların işgal bölgesine kaçtılar⁴⁸.

4 Haziran 1920 Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit civarında isyan çıktı. Buradaki isyan üç ay civarında devam etti⁴⁹. Macaristan İtilaf Devletleriyle Trianon Barış Antlaşmasını imzaladı.

6 Haziran 1920 Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Bu gece isyancılar Zile'yi işgal ettiler⁵⁰.

⁴⁵ Avanas, **Milli Mücadele'de Konya**, s. 176.

⁴⁶ **Nutuk**, 1927, s. 283; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 447.

⁴⁷ Yel, agm, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 8, s. 731.

⁴⁸ **Nutuk**, 1927, s. 283; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 449.

⁴⁹ **Nutuk**, 1927, s. 282; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 447.

⁵⁰ **Nutuk**, 1927, s. 283; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 447

7 Haziran 1920 Bahtiyar Aşireti Reisi Cemil Çeto ile dört oğlu teslim oldu.

9 Haziran 1920 Ermeniler üzerine taarruz yapmak üzere Şark vilayetlerinde TBMM tarafından geçici olarak seferberlik ilan edildi. Aynı zamanda Kazım Karabekir Paşa Şark Cephesi komutanlığına tayin edildi⁵¹.

13 Haziran 1920 Çapanoğullarından Celal, Edip, Salih ve Halid Beyler Yozgat'ta isyan çıkardılar. Bir gün sonra Yozgat ve civarına hakim oldular⁵².

15 Haziran 1920 TBMM üyesi Halit Bey, Kürt aşiretlerine, birlik içinde bulunmadıklarından dolayı 600 yıldan beri Türk boyunduruğu altında yaşadıklarını, fakat şimdi kurtuluş gününün geldiğini, bu sebepten dolayı silahlanarak harekete geçme zamanının geldiğini söylemiştir.

17 Haziran 1920 Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Batı Cephesi komutanlığına tayin edildi⁵³.

23/24 Haziran 1920 isyancılar bu gece Boğazlıyan'a baskın yaptılar⁵⁴.

21 Haziran 1920 Afyon civarında isyan başlatan Çapur Musa Çivril'i bastı⁵⁵.

22 Haziran 1920 Yunan kuvvetleri Milne hattını geçerek genel bir taarruz başlattılar⁵⁶.

⁵¹ **Nutuk**, 1927, s. 304; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 486.

⁵² **Nutuk**, 1927, s. 283; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 448.

⁵³ **Nutuk**, 1927, s. 287; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 457.

⁵⁴ **Nutuk**, 1927, s. 283; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 447.

⁵⁵ **Nutuk**, 1927, s. 283; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 449.

⁵⁶ **Nutuk**, 1927, s. 289; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 460.

24 Haziran 1920 Yunan işgalci kuvvetleri Alaşehir'e girdiler⁵⁷.

25 Haziran 1920 İngilizler Mudanya'ya bir müftere çıkardılar⁵⁸.

30 Haziran 1920 Yunan kuvvetleri Balıkesir'e girdiler. Kirmastı ve Karacabey'i işgal ettiler⁵⁹.

Temmuz 1920 Batum İngilizler tarafından tahliye olununca Gürcüler burayı işgal ettiler. Bu durum Brest Litovsk ve Trapzon Antlaşmalarına aykırı olduğundan 25 Temmuz 1920 tarihinde TBMM tarafından protesto edildi⁶⁰.

2 Temmuz 1920 İngilizler Bandırma'ya bir müfreze çıkardılar⁶¹.

7 Temmuz 1920 Türk idaresinde bulunan Oltu'yu işgal etmesi üzerine Ermenilere bir ultimatom verildi⁶².

19 Temmuz 1920 Daha önce Siverek civarında isyan eden Milli Aşireti bu defa tekrar Viranşehir civarına gelerek buradaki milli kuvvetlere saldırdılar. 26 Ağustos'ta burayı işgal ettiler⁶³. Batum'da Karadeniz, Kafkas ve Güney Rusya Rumları tarafından Pontus Meselesiyle ilgili olarak bir konferans düzenlendi⁶⁴.

29 Temmuz 1920 Bolu, Düzce ve Adapazarı civarında isyan çıktı⁶⁵.

2 Ağustos 1920 Afyon kongresi.

⁵⁷ **Nutuk**, 1927, s. 289; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 461.

⁵⁸ **Nutuk**, 1927, s. 289; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 461.

⁵⁹ **Nutuk**, 1927, s. 289; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 460.

⁶⁰ **Nutuk**, 1927, s. 306; **Nutuk**, c. 2, 1960, s.489.

⁶¹ **Nutuk**, 1927, s. 289; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 461

⁶² **Nutuk**, 1927, s. 304; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 486.

⁶³ **Nutuk**, 1927, s. 283; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 449.

⁶⁴ **Nutuk**, 1927, s. 378; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 627.

⁶⁵ **Nutuk**, 1927, s. 281; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 446.

3Ağustos 1920 TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa yanında Milli Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Bey, 12 Kolordu Komutanı Fahrettin Bey ile bazı milletvekilleri olduğu halde Konya'ya geldi⁶⁶.

5 Ağustos 1920 Pozantı kongresi.

8 Ağustos 1920 İkinci Düzce isyanı başladı. İsyân 23 Eylül'de sona erdi.

29 Ağustos 1920 Yunanlılar Uşak'ı işgal ettiler⁶⁷.

13 Eylül 1920 Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin işleyişiyle ilgili olarak Halkçılık programı adı altında bir metin yayınladı⁶⁸.

30 Eylül 1920 Türk ordusu Merdenek'e girdi⁶⁹.

5 Eylül 1920 Millet Meclisi'nin çalışma sistemiyle ilgili kuralları ihtiva eden Nisab-ı Müzakere Kanunu kabul edildi⁷⁰.

7 Eylül 1920 Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları Zile civarında, Çopur Yusuf Erbaa civarında tekrar isyan çıkardılar⁷¹.

11 Eylül 1920 Firariler hakkında kanun çıkarıldı. Bu kanuna istinaden istiklal mahkemeleri kuruldu.

13 Eylül 1920 Mustafa Kemal Paşa TBMM'ne bir teklif vererek, siyasi, ictimai, idari ve askeri hususlarda düzenlemeler yapılmasını

⁶⁶ Avanas, **Milli Mücadele'de Konya**, s. 171.

⁶⁷ **Nutuk**, 1927, s. 289; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 461.

⁶⁸ **Nutuk**, 1927, s. 369; **Nutuk**, c. 2, s. 594

⁶⁹ **Nutuk**, 1927, s. 305; **Nutuk**, c. 2, s.487.

⁷⁰ Sofuoğlu, agm **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s. 188.

⁷¹ **Nutuk**, 1927, s. 283; **Nutuk**, c. 2, 1960, s 448.,

istemiştir. Bu teklif 20 Ocak 1921’de kabul edilecek olan Teşkilat-ı esasiyenin temelini teşkil etmiştir⁷².

18 Eylül 1920 İcra Vekilleri Heyeti bir hükümet programı hazırlayarak “*Halkçılık Programı*” adıyla meclise sundu⁷³.

28 Eylül 1920 Şark cephesinde Türk ordusu Ermeniler üzerine ileri harekete geçti⁷⁴.

29 Eylül 1920 Türk ordusu Sarıkamış’a girdi.⁷⁵ Yozgat’ta çıkan isyan bastırıldı.

3 Ekim 1920 Delibaş Mehmed Konya’yı basarak valiliğe el koydu. Vali Haydar Bey ve Kumandan Avni Bey Alaaddin Tepesine çekilerek savunma yaptılar⁷⁶.

5 Ekim 1920 Konya Valisi Haydar Bey, Kumandan Avni Bey, Taşbaşlı Hacı Hüseyin Efendi, Delibaş Mehmed ve kardeşi Ömer Pınarbaşı’na gelen Kuva-yı Milliye ile görüşmek üzere hareket ettiler. Fakat yolda Delibaş Mehmed ile kardeşi Ömer fikir değiştirerek heyetten ayrıldılar⁷⁷.

6 Ekim 1920 Milli Kuvvetlerin Konya’ya girmesiyle Delibaş isyanı sona erdi⁷⁸.

8 Ekim 1920 Pozantı merkez kongresi yapıldı.

⁷² **Nutuk**, 1927, s. 353; **Nutuk**, c. 2, s.567; 1960 yılında transkript edilen Nutuk’ta Mustafa Kemal Paşa’nın vermiş olduğu kanun tasarısının kabul tarihi sehven 1921 olarak yazılmıştır. Bkz. **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 567.

⁷³ Sofuoğlu, agm **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s.188.

⁷⁴ **Nutuk**, 1927, s. 304; **Nutuk**, c. 2,

⁷⁵ **Nutuk**, 1927, s. 305; **Nutuk**, c. 2 s.487.

⁷⁶ **Nutuk**, 1927, s. 308; **Nutuk**, c. 2, 1960. s. 4493.

⁷⁷ Avanas, **Milli Mücadele’de Konya**, s. 209.

⁷⁸ Avanas, **Milli Mücadele’de Konya**, s. 216.

16 Ekim 1920 Ferit Paşa sadrazamlıktan istifa etti.

21 Ekim 1920 Konya’da meydana gelen isyan sebebiyle buraya gelen Refet (Bele) Bey Tetkik ve Telefât ve Zaiyat Komisyonu kurdu. Komisyonun ilk araştırmasında 87 hanenin ve 432 kişinin soyulduğunu tespit etti. Çalınan eşyaların büyük bir kısmı Rum ve Ermenilerin evlerinde bulundu⁷⁹.

24 Ekim 1920 Batı Cephesi komutanlığının bünyesinde bulunan 61 ve 11. Fırkalar ile Ethem Bey’in Kuva-yı Seyyaresi Gediz’de bulunan Yunan kuvvetlerine taarruz etti. Fakat sonuç aleyhimize oldu⁸⁰.

25 Ekim 1920 Yunanlılar, Türk ordusunun başarısız Gediz taarruzuna mukabil bir taarruza geçerek Yenişehir ve İnegöl’ü işgal etti⁸¹.

28 Ekim 1920 Türk ordusu Celalettin Arif meselesinden dolayı bu tarihe kadar Sarıkamış -laloğlu hattında bekledikten sonra Kars üzerine harekete geçti⁸².

30 Ekim 1920 Kars işgalden kurtarıldı⁸³.

4 Kasım 1920 Kabul edilen bir kanun ile bakanların seçilmesi, icra vekilleri ve TBMM başkanının meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından mutlak çoğunluk ile seçilir şeklinde bir düzenleme yapılmıştır⁸⁴

6 Kasım 1920 Ermeniler barış istediler⁸⁵.

⁷⁹ Avanas, *Milli Mücadele’de Konya*, s. 272.

⁸⁰ *Nutuk*, 1927, s. 310; *Nutuk*, c. 2, 1960, s. 497.

⁸¹ *Nutuk*, 1927, s. 310; *Nutuk*, c. 2, 1960, s. 497.

⁸² *Nutuk*, 1927, s. 305; *Nutuk*, c. 2, 1960, s. 488.

⁸³ *Nutuk*, 1927, s. 305; *Nutuk*, c. 2, 1960, s. 488; Dayı, agm, *Türkler*, C. 16, s. 163.

⁸⁴ *Nutuk*, 1927, s. 312; *Nutuk*, c. 2, s.499.

⁸⁵ *Nutuk*, 1927, s. 305; *Nutuk*, c. 2, 1960, s. 488.

8 Kasım 1920 Konya İstiklal Mahkemesi görevine başladı⁸⁶. Düzenli ordunun kurulmasına karar verildi. Garp Cephesi komutanı Fuat Paşa Gediz taarruzunun başarısızlığa uğraması üzerine Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Ankara'ya geldi. Kendisine Moskova Büyükelçiliği teklif edildi ve o da kabul etti. Bu tarihte gayri nizami ordu teşkilatına son verilmesi kararı alındı⁸⁷

10 Kasım 1920 İsmet Paşa Batı Cephesinde görevine başladı⁸⁸.

16 Kasım 1920 Seçimleri kazanamayan Venizelos Yunanistan'ı terk etti⁸⁹.

18 Kasım 1920 TBMM'nde Encümen-i Mahsusa'nın hazırlamış olduğu 24 ana madde ve bir geçici maddeden oluşan Anayasa taslağının görüşülmesine başlandı⁹⁰.

2/3 Aralık 1920 TBMM ile Ermenistan arasında 26 Teşrinisani (Kasım) 1920'de başlayan görüşmeler tamamlandı ve Gümrü (Leninakan) Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma TBMM hükümetinin imzaladığı ilk antlaşmadır. Daha sonra doğuda meydana gelen değişiklikler sebebiyle bu antlaşma yerine 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması ve 13 Teşrinievvel (Aralık) 1921 tarihli Kars anlaşmaları yerine geçmiştir⁹¹.

7 Aralık 1920 Bolşevik Rusya ile görüşmelerde bulunmak üzere İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey görevlendirildi.

⁸⁶ Avanas, **Milli Mücadele'de Konya**, s.260.

⁸⁷ **Nutuk**, 1927, s. 314; **Nutuk**, c. 2, s.504.

⁸⁸ **Nutuk**, 1927, s. 318; **Nutuk**, c. 2, s.510.

⁸⁹ Çukurova, agm, **Türk Kültürü**, Sayı. 296, s. 747.

⁹⁰ Sofuoğlu, agm **Türk Yurdu**, Sayı. 134. s. 189.

⁹¹ **Nutuk**, 1927, s. 305; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 488; Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 238.

5 Aralık 1920 Yunan generalleri tarafından Yuvano ve milletvekili Aldano tarafından kurulan Venizelos taraftarı Milli Müdafaa Cemiyeti bütün İstanbul Rumlarını doğal üye olarak kabul etmiştir⁹².

9 Aralık 1920 TBMM tarafından merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu kaldırılarak yerine merkez ordusu kuruldu. Bu orduya da Nurettin Paşa komutan tayin edildi. Daha sonra görev yaptığı bölgede hakkında yapılan şikâyetler sonucunda görevinden (Teşrinisani) Kasım 1922'de azledildi⁹³.

15 Aralık 1920 Yunan kralı Konstantin plebisit ile tekrar krallık makamına getirildi ve Gunaris başbakan oldu⁹⁴.

15/16 Aralık 1920 Mustafa Kemal Paşa ile Ethem Bey arasındaki iplerin kopma noktasına gelmesiyle Demirci Mehmed Efe tavır değiştirdi. Derhal Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Efe üzerine kuvvet gönderilerek bertaraf edildi. Efe firar etti. Daha sonra Demirci Efe iltica etti ve affedildi⁹⁵.

Ocak 1921 TBMM'nde gruplar oluşmaya başladı. Bu grupların başlıcaları şunlardı. Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Zümresi⁹⁶.

5 Ocak 1921 Ethem⁹⁷ ve kardeşleri Reşit⁹⁸ ile Tevfik Beylerin başlarında bulunduğu Kuva-yı Seyyare düzenli ordular tarafından Gediz

⁹² Bülent Çukurova, "Yunanistan'ın Anadolu Seferinde Başarısızlığındaki Etkenler", **Askeri Tarih Bülteni**, Ağustos 1990, Sayı. 29, s. 113.

⁹³ **Nutuk**, 1927, s. 388; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 629; Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 151.

⁹⁴ Çukurova, agm, **Türk Kültürü**, Sayı. 296, s. 747.

⁹⁵ **Nutuk**, 1927, s. 330; **Nutuk**, c. 2, s.533.

⁹⁶ **Nutuk**, 1927, s. 369; **Nutuk**, c. 2, s. 594

⁹⁷ Çerkez Ethem, 1880'de Bandırma ve Mihaliç ilçeleri arasındaki Emre köyünde doğdu. Babası Ali Bey'dir. Kendisi beşkardeşin en küçüğüdür. Kardeşlerinin

hepsi askerlik mesleğini seçmişlerdi. Bunlardan İlyas ve Nuri Rum eşkıyalarıyla çarpışırken şehit olmuştu. Diğer ağabeyleri Reşit ve Tefvik Beylerdi. Reşit Bey Birinci BMM'de milletvekili olarak bulundu. Ethem Bey, 19 yaşında İstanbul'da Zabıt Mektebi'ne kaydını yaptırdı. Bu okulu birincilikle bitirdikten sonra Zabıt Vekili olarak Balkan Muharebelerine katıldı. Çürüksulu Mahmud Paşa'nın Kolordusunda görev yaptı. Bulgarlara karşı çarpışırken yaralandı. Muharebelerde gösterdiği kahramanlıklardan dolayı madalya ile taltif edildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Teşkilat-ı Mahsusa'da görev aldı. Bu görevin yürütülmesi sırasında, Rauf (Orbay) Bey'in maiyetinde İran ve Orta Asya'da, Ali İhsan Paşa'nın birliğinde Kabil'deki askeri harekâtlara katıldı. 1918 yılının başlarında Teşkilat-ı Mahsusa'nın kadrosu içinde Irak harekâtında bulundu. Daha sonra Bandırma'ya döndü. Samsun Mutasarrıflığı yaptı. Daha sonra Muğla Muğla mutasarrıflığına tapin edildi. Uluğ, 1968, 130; Yunanların İzmir'i işgal etmesiyle Bahriye Nazırı Rauf Bey'in talimatıyla direniş hareketlerini başlattı. Ethem Bey'in Ege bölgesinde oluşturduğu Kuva-yı Seyyare ile işgalci Yunanlılara kaşı düzenli ordular kuruluncaya kadar mücadele edildi. Mustafa Kemal Paşa ve diğer yetkililerin ısrarlı davetleriyle Anadolu'nun farklı yerlerinde ortaya çıkan isyanların bastırılmasında önemli katkıları oldu. Burhan Bozgeyik, **Çerkez Ethem Hain mi Kahraman mı?**, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 14-42; Yunus Kobal, "Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar", **Türkler**, C. 16, Ankara 2002, s. 84-85; Ancak düzenli orduların kurulması aşamasında ağabeyleri Tefvik ve Reşit Beylerle birlikte Ankara Hükümeti ile bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıkların bazıları şunlardır: Yozgat'ta meydana gelen isyanın bastırılmasından sonra bu isyanla ilgili olduğu gerekçesiyle Ethem Bey'in Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i usulsüz yargılamak istemesi ve buna Mustafa Kemal Paşa'nın buna engel olması, TBMM'nin 18 Eylül 1920 gün ve 42 sayılı kararıyla kurulmuş olan İstiklal Mahkemeleri'ni asker kaçaklarını yargılayacak tek makam olmasını kardeşleriyle birlikte reddetmesi, Dâhiliye Vekâleti'ne ait olan asker toplama yetkisini kanun dışı olarak kendi adamlarıyla yürütmek istemesi, Batı Cephesi'nin ikiye bölünmesine ve Güney Cephesi Komutanlığına Albay Refet Bey'e verilmesine karşı çıkması ve Bolşevizm akımından etkilenmesi gibi sebeplerle TBMM Hükümeti ile arası açılmıştır. Yapılan uzlaştırma gayretlerinin sonuç vermemesi üzerine 27 Aralık 1920'de Ethem Bey'in üzerine bir harekât düzenlenmiştir. Yapılan çarpışmalar üzerine Kütahya'dan Gediz'e çekilmek zorunda kalan Etbem Bey, İnönü mevziindeki Yunan saldırılarını etkisiz hale getiren düzenli ordunun tekrar kendi üzerine yönelmesi üzerine 23 Ocak 1921'de Yunanlılara sığınmıştır. Kobal, agm, **Türkler**, C 16, 85.

⁹⁸ Çerkez Reşit, 1293 (1877)'de Balıkesir'in Bandırma ilçesinde doğdu. Kafkas kökenli Çerkez Ali Bey'in oğludur. 1901'de Harbiye'den Teğmen rütbesi ile mezun oldu. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinde

civarında bertaraf edilmiştir. Ethem ve kardeşleri Yunanlılara sığınmıştır⁹⁹.

11 Ocak 1921 I. İnönü Muharebesi yapıldı. Yunanlılar Bursa civarındaki eski mevzilerine çekildiler.

20 Ocak 1921 24 maddeden meydana gelen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildi¹⁰⁰.

22 Ocak 1921 Derviş Bey'in kuvvetleri isyancı Ethem ve kardeşlerinin kuvvetlerini 14 Ocak'tan itibaren takip ederek tamamen esir etti. Ethem ve kardeşleri de Yunan kuvvetlerine sağındılar¹⁰¹.

30 Ocak 1921 Kral Konstantin Yunanistan'a döndü¹⁰².

siyasete girdi. Balkan Savaşı'nın son döneminde Edirne'nin geri alınması harekâtında bulunarak Batı Trakya İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasında rol aldı. I. Dünya Savaşında birlikte hareket ettiği Eşref Sencer'in yanında Teşkilat-ı Mahsusa'da yer aldı. Mondros Mütarekesinden sonra Çerkez Ethem'in kurduğu Kuva-yı Seyyare'de önemli görevler üslendi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Saruhan Mebusu seçildi. Bu Meclisin kapatılmasından sonra Ankara'ya gelerek TBMM'de yer aldı. Çerkez Ethem İsyanına katıldığı gerekçesi ile 8 Ocak 1921'de TBMM kararı ile Milletvekilliği düşürüldü. 9 Mayıs 1921'de silahlı olarak hükümeti devirmeye teşebbüs ve düşman tarafına kaçma suçundan ölüm cezasına çarptırıldı. Lozan Barışından sonra 1 Haziran 1924'te hazırlana 150'likler listesine kondu. 28 Mayıs 1927'de vatandaşlıktan çıkarıldı. Ürdün'e gitti. 26 Haziran 1938'de diğer 150'liklerle birlikte affedilmesine rağmen 1950'ye kadar Ürdün'de hayatını sürdürdü. Yurda döndükten bir yıl sonra 10 Eylül 1951'de Bandırma'daki çiftliğinde öldü. Çoker, s, 845-846; Çeliklepe, 2003, 83; Cemal Şener, **Çerkez Ethem Olayı**, Altın Kitaplar, İstanbul 2007.

⁹⁹ **Nutuk**, 1927, s. 339; **Nutuk**, c. 2, s.547..

¹⁰⁰ **Nutuk**, 1927, s. 351; **Nutuk**, c. 2, s.562; Sofuoğlu, **T agm ürk Yurdu**, Sayı. 134. s. 193.

¹⁰¹ **Nutuk**, 1927, s. 341; **Nutuk**, c. 2, s.550.

¹⁰² **Nutuk**, 1927, s. 356; **Nutuk**, c. 2, s.571

Şubat 1921 Yunanistan'ın Teselya, Volos, Agresti, Kalama, Fersala kasabalarında Venizelos taraftarlarının tahrikiyle Yunan hükümet aleyhine mitingler yapıldı ve Atina'da halk greve gitti¹⁰³.

8 Şubat 1921 Gürcü Büyükelçisi Ankara'da itimatnamesini takdim etti¹⁰⁴. Fransızlar tarafından kuşatılan ve günlerce aç bırakılan Antep halkı teslim olmak zorunda kaldılar.

17 Şubat 1921 Ankara dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerine son verildi.

21 Şubat 1921 Londra Konferansı'na İstanbul Hükümetiyle birlikte TBMM hükümeti de davet edilmiştir.

23 Şubat 1921 TBMM'nin verdiği bir ultimatom ile Ardahan, Artvin ve Batum Türk ordusu tarafından alındı. Daha sonra Moskova Antlaşmasıyla Batum tahliye olundu¹⁰⁵.

27 Şubat 1921 Londra Konferansı başladı. Konferans 12 Mart'a kadar devam etti¹⁰⁶.

1 Mart 1921 Afganistan ile dostluk anlaşması imzalanmıştır.

6 Mart 1921 Sivas'ta İmranlı (Umraniye) halk isyan etti¹⁰⁷.

9 Mart 1921 Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Londra'da Fransa ile bir mukavele imzaladı.

11 Mart 1921 Kazım Karabekir komutasındaki Türk Ordusu Batum'a girdi¹⁰⁸. Bekir Sami Bey Londra'da TBMM'nin bilgisi dışında Fransız Hariciye Nazırı ile bir anlaşya yaptı¹⁰⁹.

¹⁰³ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 115.

¹⁰⁴ **Nutuk**, 1927, s. 306; **Nutuk**, c. 2, 1960. s. 489.

¹⁰⁵ **Nutuk**, 1927, s. 306; **Nutuk**, c. 2, 1960. s. 489.

¹⁰⁶ **Nutuk**, 1927, s. 359; **Nutuk**, c. 2, s. 577.

¹⁰⁷ Beyoğlu, 2009, 216.

12 Mart 1921 Londra Konferansı sona erdi. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey TBMM'nin bilgisi dışında İtalyan Haricicye Nazırı Kont Sforza ile bir anlaşma imzaladı¹¹⁰. Burdur Milletvekili Mehmed Akif (Ersoy) Bey'in yazdığı İstiklal Marşı kabul edildi.

16 Mart 1921 TBMM ile Bolşevik Ruslar arasında Moskova Antlaşması imzalandı.

19 Mart 1921 Patrik Vekili Dorotheous öldü¹¹¹. Rusya ile Polonya arasında çıkan çarpışmada Bolşevik Rusya yenildi ve Riga Antlaşması yapıldı. Polonya sınırı doğuya doğru genişledi¹¹².

23 Mart 1921 Yunan birlikleri ileri hareketa geçtiler. 30 Mart'a kadar devam bu ileri harekâta Eskişehir'in Kuzey-batısında bulunan Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa karşı koymaya çalıştı ama başarılı olamadı¹¹³.

28 Mart 1921 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması gereğince Türk yönetimi ve ordusu Batum'a tahliye etti¹¹⁴.

31 Mart 1921 İsmet Paşa Yunan kuvvetlerine mukabil taarruza geçerek düşman kuvvetlerinin ric'atını sağladı¹¹⁵. Böylece II. İnönü Muharebesi sona erdi ve Yunanlılar Sakaya Nehri'nin batı yakasına çekildiler.

¹⁰⁸ Dayı, agm, **Türkler**, C. 16, 164.

¹⁰⁹ **Nutuk**, 1927, s. 366; **Nutuk**, c. 2, s. 589

¹¹⁰ **Nutuk**, 1927, s. 359, 366; **Nutuk**, c. 2, s. 577, 589.

¹¹¹ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 114.

¹¹² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 430.

¹¹³ **Nutuk**, 1927, s. 361; **Nutuk**, c. 2, s. 579

¹¹⁴ Dayı, agm, **Türkler**, c. 16, 165.

¹¹⁵ **Nutuk**, 1927, s. 361; **Nutuk**, c. 2, s. 579

10 Mayıs 1921 Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu kuruldu¹¹⁶.

Haziran 1921 Koçkiri isyanı sona erdi¹¹⁷.

10 Temmuz 1921 Yunanlılar saldırıya geçtiler¹¹⁸. Milli Mücadele'nin en kritik günleri yaşanmaya başladı.

13 Haziran 1921 General Harrington'un görevlendirdiği iki subay, Mustafa Kemal Paşa'ya gelerek, generalin İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa görüşmek istediğini söyledi. Mustafa Kemal de bu görüşmenin Refet Paşa ile yapılabileceğini söyledi.¹¹⁹

15 Temmuz 1921 Ankara'da Maarif Kongresi toplandı.

Ağustos 1921 İşgal topraklarındaki Yunan ordusunun kötü yönetimi ve Yunan halkının kendi hükümetine tepki gösterdiği Yunan basınında yer aldı¹²⁰.

5 Ağustos 1921 Başkomutanlık Kanunu çıkarıldı¹²¹.

6/7 Ağustos 1921 10 Maddeden meydana gelen Tekâlif-i milliye emirleri yayımlandı¹²².

11 Ağustos 1921 İstiklal mahkemesi üyeleri Konya'ya geldiler¹²³

23 Ağustos 1921 Sakarya Meydan Muharebesi başladı.

13 Eylül 1921 Sakarya Meydan Muharebesi zaferle sonuçlandı¹²⁴.

¹¹⁶ **Nutuk**, 1927, s. 370; **Nutuk**, c. 2, s. 596

¹¹⁷ Koçkiri'deki isyanın bastırılmasında Giresunlu Topal Osman Ağa'nın katkıları için bkz. Beyoğlu, **Giresunlu Osman Ağa**, 216 vd.

¹¹⁸ **Nutuk**, 1927, s. 377; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 607.

¹¹⁹ **Nutuk**, 1927, s. 396.

¹²⁰ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 115.

¹²¹ **Nutuk**, 1927, s. 380, 401; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 613. .

¹²² **Nutuk**, 1927, s. 381; **Nutuk**, c. 2, 1960, 615.

¹²³ Avanas, **Milli Mücadele'de Konya**, s. 266.

25 Eylül 1921 Mustafa Kemal Paşa TBMM gizli celsesinde yapmış olduğu konuşmasında; padişah ile ilgili olarak “*bu zat haindir, düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır*” demiştir¹²⁵.Eskişehir-Kütahya Muharebesi adı verilen çarpışmalar sonucunda Türk ordusu Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmiştir¹²⁶.

1 Ekim 1921 Konya istiklal mahkemesi üyeleri Karaman’da göreve başladılar¹²⁷.

13 Ekim 1921 Rus temsilcinin katıldığı Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Kars Antlaşması imzalandı.

20 Ekim 1921 Fransa ile Ankara’da TBMM Hükümeti Antlaşmasını imzaladı¹²⁸.

21 Ekim 1921 Sivas’ta kurulan Divan-ı Orfi tarafından yapılan soruşturma sonunda, Koçkiri İsyanından hemen önce meydana gelen İmranlı olayını Papaz Hizer’in tertip ettiği ortaya çıktı. Papaz Hizer’in köylere giderek; “*Ankara Hükümeti’nin her yerde tespit yaparak, Kürtleri imha etmek istediği ve İngilizlerin bu imha hareketine karşı çıktığını*” söyleyerek, “*Kürtleri öldürmek için bahar mevsiminin gelmesini beklediklerini*” etrafa yaydı. Bu yalan haber üzerine halk infiale kapıldı ve olaylar meydana geldi¹²⁹.

23 Ekim 1921 İstanbul’da TBMM temsilcisi Kızılay Başkanı Hamit Bey ile İngiliz Yüksek komiseri Horace Rumbold arasında esir değişimi

¹²⁴ **Nutuk**, 1927, s. 383; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 620.

¹²⁵ **Nutuk**, 1927, s. 352; **Nutuk**, c. 1, 239; **Nutuk**, c. 2, s.567.

¹²⁶ **Nutuk**, 1927, s. 377; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 607.

¹²⁷ Avanas, **Milli Mücadele’de Konya**, s. 269.

¹²⁸ **Nutuk**, 1927, s. 383; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 620.

¹²⁹ Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 218.

anlaşması yapıldı¹³⁰. Bu tarihten sonra İngiltere Yunanistan'a vermiş olduğu desteği geri çekti¹³¹.

31 Ekim 1921 Başkomutanlık Kanunu birinci defa uzatıldı¹³².

8 Kasım 1921 Anadolu'dan İstanbul'a geçmiş zengin Rum tüccarların etkisiyle patrikliğe Metaxakis Meletios seçildi¹³³.

15 Kasım 1921 Rauf ve Kara Vasıf Beyler Ankara'ya geldiler¹³⁴.

17 Kasım 1921 Rauf Bey Nafia Vekilatine seçildi¹³⁵.

30 Aralık 1921 Samsunlular Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü olan 27 Ocak'ı kutlamışlardır¹³⁶.

1922 Başları İngiltere Yunanistan'da desteğini kesti¹³⁷. İngiltere Yunanistan ile yapmış olduğu borç anlaşmalarını ve mukaveleleri feshederek, gizli olarak Yunan uçaklarında ve menzillerinde görevli İngiliz subayları istifa ettiler¹³⁸.

Ocak 1922 Ermeni komitecileri İstanbul'da gerçekleşmesini bekledikleri ayaklanmayı organize etmek, Türk liderlere karşı suikastler düzenlemek amacıyla Tokatlıyan'da bir fedai derneği oluşturarak gönüllü

¹³⁰ Nutuk, 1927, s. 365; Nutuk, c. 2, s. 587

¹³¹ Çukurova, agm, Askeri Tarih Bülteni, Sayı. 29, s. 117.

¹³² Nutuk, 1927, s. 401.

¹³³ Çukurova, agm, Askeri Tarih Bülteni, Sayı. 29, s. 114; Patrik Meletios Metaxakis 10 Temmuz 1923 tarihinde Yunanistan'a kaçmıştır. Kocatürk, Atatürk ve Türk Devrimi Kronojisi 1918-1938, s. 253.

¹³⁴ Nutuk, 1927, s. 389.

¹³⁵ Nutuk, 1927, s. 389.

¹³⁶ Taş, agm, Türkler, c. 16, s. 355.

¹³⁷ Çukurova, agm, Türk Kültürü, Sayı: 296. s. 751.

¹³⁸ Çukurova, agm, Askeri Tarih Bülteni, Sayı. 29, s. 116.

kayıtlarına başladılar. Dernek başkanlığına Tahtacıyan, yardımcılığına da İblaganyan getirildi¹³⁹.

2 Ocak 1922 TBMM Ukrayna ile antlaşma imzaladı.

11 Ocak 1922 Yunan hükümeti, 8 Kasım 1921’de Anadolu’dan İstanbul’a gelmiş olan Rum tüccarların etkisiyle patrikliğe seçilmiş bulunan Metaxkis Meletios’u seçimini desteklememiş ve adı geçen şahsı Atina Sem Sinod üyeliğinden çıkarmıştır¹⁴⁰.

13 Ocak 1922 Rauf Bey Nafia, Refet Paşa Müdafaa-ı Milliye Vekâleti’nden istifa ettiler¹⁴¹.

4 Şubat 1922 Başkomutanlık kanunu ikinci defa uzatıldı¹⁴².

14 Şubat 1922 Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey Avrupa’ya görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul’a geldi¹⁴³.

19 Şubat 1922 Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği telgrafta, yapılacak genel seçimde meclise muhafazakâr milletvekillerinin girebileceği “*tehlikesine*” karşı tedbir alınmasını istedi. Teklif olarak önceki meclislerde olduğu gibi ikinci bir meclis kurulmasını gündeme getirdi. Eskinin “*köhne*” liğini hatırlatmaması için bu ikinci meclisin adının “*Müteahassıslar Meclisi*” olabileceğini söyledi. Mustafa Kemal Paşa bu teklifi ikilik çıkacağı gerekçesiyle uygun görmedi¹⁴⁴.

¹³⁹ Çukurova, agm, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 35-36, s. 285.

¹⁴⁰ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 114.

¹⁴¹ **Nutuk**, 1927, s. 389.

¹⁴² **Nutuk**, 1927, s. 401.

¹⁴³ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 118.

¹⁴⁴ **Nutuk**, 1927, s. 396-397.

22 Mart 1922 İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümetinin katıldığı Fransa’da konferansta, Türk ve Yunan hükümetlerine mütareke teklifinde bulunuldu¹⁴⁵.

26 Mart 1922 Sevr metninin biraz değiştirilmiş şekli Paris konferansında Türk tarafına bildirildi¹⁴⁶.

20 Nisan 1922 İtalyanların tahliye ettikleri Söke İngilizler tarafından işgal edildi¹⁴⁷.

30 Nisan 1922 İtalyanların tahliye ettikleri Kuşarası’ni İngilizler işgal ettiler¹⁴⁸.

Mayıs 1922 İstanbul Sırp büyükelçisi Şayoviç patrikhane ile yakın ilişki içine girdi. Üsküp Metropolit Nemenadyos patrikhanenin resmi yayın organı olan Ekole Siyasniki Alinya gazetesinin başyazarlığına getirildi¹⁴⁹. Bazı Ermeni ruhaniler ve Taşnakların şiddet siyasetine karşı çıkan bir kısım Ermeniler bir heyet oluşturarak, Ermeni meseleleri ile yalnız bu heyetin ilgileneneğini, heyetin herhangi bir devlete bağlı olmayacağını, Ermeni meseleleri için en yüksek müracaat mercii olarak Milletler Cemiyeti’ni tanıyacıklarını, heyet politikalarının açık olacağını açıkladılar¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 118.

¹⁴⁶ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 118.

¹⁴⁷ Ünlü, **İslam Tarihi**, c. 3, s. 422

¹⁴⁸ Ünlü, **İslam Tarihi**, c. 3, s. 422.

¹⁴⁹ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 118.

¹⁵⁰ Bülent Çukurova, “1921-1922 Yıllarında Ermeni Komitelerinin Patrikhane’nin İstanbul’daki Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, 284. Çukurova, agm, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 35-36, s. 285.

6 Mayıs 1922 Başkomutanlık kanunu üçüncü defa uzatıldı¹⁵¹.

24 Mayıs 1922 İngilizlerin organize etmesiyle Hınçak ve Taşnak Partilerinin İstanbul şubeleri birleşme kararı aldılar¹⁵².

Haziran 1922 Yunan maliyesi iflasın eşiğine geldi ve ordudaki personelin maaşlarını ödemeyecek duruma geldi¹⁵³. Ermeni komitacıları temsilcileri (Hınçaklar hariç) Kınaliada'da bulunan bir tiyatro binasında bir toplantı yaparak, komitelerin tek çatı altında toplanması fikri benimsendi. Bu toplantıya Ermeni Patrikhanesi, Taşnak Fırkası, Ramgavar Fırkası, Sitraklar katıldılar.

1922 Ortaları Selanik civarında Türk, Bulgar ve Arnavutlardan oluşan çeteler kurulmuş; bu bölgede karışıklıklar artmıştır¹⁵⁴.

3 Temmuz 1922 Ermeniler bir toplantı yaparak, 15 Temmuz'da Bulgaristan'da yapılacak olan Ermeni Genel Kongresine katılımcı olarak Jagadamard gazetesi yazarı Sarkis ve Jul isimli komitecileri seçildi¹⁵⁵.

12 Temmuz 1922 Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine seçildi. Bu görevi 4 Ağustos 1923 tarihine kadar devam etti¹⁵⁶.

20 Temmuz 1922 Başkomutanlık kanunu süresiz olarak uzatıldı¹⁵⁷.

23 Temmuz 1922 TBMM'nde Konya ve Kastamonu'da istiklal mahkemelerinin kurulmasına karar verildi¹⁵⁸. Mustafa Kemal Paşa

¹⁵¹ **Nutuk**, 1927, s. 401.

¹⁵² Çukurova, agm, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 35-36, s. 287.

¹⁵³ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 120.

¹⁵⁴ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 115.

¹⁵⁵ Çukurova, agm, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 35-36, s. 286.

¹⁵⁶ **Nutuk**, 1927, s. 407.

¹⁵⁷ **Nutuk**, 1927, s. 406.

¹⁵⁸ Avanas, **Milli Mücadele'de Konya**, s. 266.

taarruz ile ilgili görüşmelerde bulunmak üzere akşam saatlerinde Akşehir'e geldi¹⁵⁹.

24 Temmuz 1922 Mustafa Kemal Paşa taarruzla ilgili görüşme yapmak üzere Konya'ya geldi. General Townshend'in arzusu üzerine kendisiyle görüşmek üzere buraya gelmiş olan Mustafa Kemal, böylece taarruz ile görüşmesini kamufle etmiş olmaktadır¹⁶⁰.

28 Temmuz 1922 Büyük taarruz planıyla ilgili görüşmeyi kamufle etmek için futbol maçı düzenlendi. Akşehir'de yapılan bu futbol maçına ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları davet edildiler¹⁶¹.

29 Temmuz 1922 Yunanlılar Atina'da İngiliz elçisine, İstanbul'u işgal edeceklerini ve ancak bu şekilde barışın sağlanabileceğini bildirdiler ve hazırlığa başladılar¹⁶².

30 Temmuz 1922 Rumlar ve Yunanlılar İzmir Metropolitisi Hirisostomos'un gayretleriyle İzmir ve Manisa çevresini içine alan bir İonia Muhtariyeti ilan ettiler¹⁶³.

8 Ağustos 1922 Ankara İtilafnamesi'nin (20 Ekim 1921) 7. maddesi gereğince Hatay Sancağında mahalli bir yönetim kuruldu¹⁶⁴.

6 Ağustos 1922 Garp Cephesi Komutanı gizli olarak ordulara taarruz için hazırlık emri verdi¹⁶⁵.

¹⁵⁹ Nutuk, 1927, s. 412.

¹⁶⁰ Nutuk, 1927, s. 412,

¹⁶¹ Nutuk, 1927, s. 412.

¹⁶² Ünlü, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 422.

¹⁶³ Ünlü, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 422.

¹⁶⁴ Taş, *Atatürk İlkeleri*, I, .s. 275.

¹⁶⁵ Nutuk, 1927, s. 412.

20 Ağustos 1922 Mustafa Kemal Paşa saat dört sıralarında Akşehir'e gizli olarak geldi. 20-21 Ağustos günleri ordu komutanları davet edilerek taarruz planları son olarak görüşüldü¹⁶⁶.

24 Ağustos 1922 Ordu karargâhı Akşehir'den Şuhut kasabasına taşındı¹⁶⁷.

25 Ağustos 1922 Mustafa Kemal Paşa sabahleyin muharebeyi idare edeceği Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırılı karargâhına geldi¹⁶⁸.

26 Ağustos 1922 Sabah saat 05.30'da topçu atışıyla taarruz başladı¹⁶⁹. 30 Ağustos'ta sona eren bu muharebeye İsmet İnönü'nün teklifiyle M. Kemal Paşa'ya izafeten Başkomutanlık Meydan Muharebesi adı verildi¹⁷⁰.

30 Ağustos 1922 Aslıhanlar bölgesinde Yunan kuvvetleriyle bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde muhabere yapıldı. Bu muharebeye "Başkomutan Meydan Muharebesi" denilmiştir¹⁷¹.

31 Ağustos 1922 Türk ordusunun büyük bir kısmı Yunan ordusunu takip etmek üzere İzmir istikametine yöneldi¹⁷².

1 Eylül 1922 Mustafa Kemal Paşa tarafından "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir" emri verildi¹⁷³.

2 Eylül 1922 Yunan orduları başkomutanı General Trikupis esir alındı¹⁷⁴.

¹⁶⁶ Nutuk, 1927, s. 413.

¹⁶⁷ Nutuk, 1927, s. 413.

¹⁶⁸ Nutuk, 1927, s. 413.

¹⁶⁹ Nutuk, 1927, s. 413.

¹⁷⁰ Taş, Atatürk İlkeleri, I, s. 254.

¹⁷¹ Nutuk, 1927, s.

¹⁷² Nutuk, 1927, s.413.

¹⁷³ Ünlü, İslam Tarihi, c. 3, s. 426.

4 Eylül 1922 İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından İstanbul gönderildiği belirtilen bir mütareke teklifi Mustafa Kemal Paşa'ya iletildi¹⁷⁵.

7 Eylül 1922 Birinci Ordu'ya İzmir'e doğru yürümesi ve şehri yakılmaktan kurtarması emri verildi¹⁷⁶. Fakat yakılmaktan kurtarılamadı. İzmir Ermeniler tarafından iki gün içinde yakılmıştır.

9 Eylül 1922 Türk ordusu İzmir'e girdi.

10 Eylül 1922 İzmir'e ilk giren komutana verilmek üzere, Erzurum'dan gönderilen kılıç Yüzbaşı Şerafettin Bey'e verildi¹⁷⁷. Akşam saatlerinde Türk ordusu Bursa'ya girdi¹⁷⁸.

12 Eylül 1922 Edirne'de Venizelos yanlısı Yunanlılar ile Konstantin yanlısı Yunanlılar arasında çatışma çıkmış ve Venizelistler geçici hükümet kurmuşlardır¹⁷⁹.

3 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi görüşmeleri başladı. Bir hafta devam etti ve 11 Teşrinievvel (Ekim) 1922'de imzalandı¹⁸⁰.

11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi imzalandı. Bu görüşmelerde İsmet, Fevzi ve Refet Paşalar bulundular. Görüşmelerde İsmet Paşa başkanlık yaptı¹⁸¹.

¹⁷⁴ Ünlü, **İslam Tarihi**, c. 3, s. 426.

¹⁷⁵ **Nutuk**, 1927, s. 414.

¹⁷⁶ Ünlü, **İslam Tarihi**, c. 3, s. 426.

¹⁷⁷ Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 254.

¹⁷⁸ Ünlü, **İslam Tarihi**, c. 3, s. 426.

¹⁷⁹ Çukurova, agm, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı. 29, s. 114.

¹⁸⁰ **Nutuk**, 1927, s.416; **Nutuk**, c. 2, 1960, s.679.

¹⁸¹ Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 25. 254.

23 Eylül 1922 İtilaf Devletleri Hariciye Nazırlarından gelen bir notada Türk askerlerinin durdurulması ve barış konferansıya ilgili talepler bildirildi¹⁸².

14/15 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi yürürlüğe girdi.

17 Ekim 1922 Mustafa Kemal Paşa üç günlük Bursa gezisine çıktı.

29 Ekim 1922 Taşnak Fırkası başkanı Amadonil, Fırka içinde Rumlarla işbirliği yapanları suçlayarak, bunun partinin siyasetiyle uyuşmadığını, İstanbul'da herhangi bir isyan veya eylem hareketinin komiteler için söz konusu olamayacağını açıkladı¹⁸³.

30 Ekim 1922 TBMM'nde Saltanatın lağvıyla ilgili uzun tartışmalar yapıldı. Sonunda 1 Teşrinisani (Kasım) 1922'de Saltanat lağvedildi¹⁸⁴.

Kasım 1922 Merkez komutanı olarak tayin edilen Nurettin Paşa, hakkında yapılan şikâyetler üzerine görevinden azledildi¹⁸⁵.

1 Kasım 1922 16 Mart 1920 tarihinden itibaren Saltanat lağvedildi¹⁸⁶.

3 Kasım 1922 Mustafa Kemal Paşa yaptığı bir konuşmada “*Ne Bolşevik ne de Komünistiz. Çünkü biz Milliyetçiyiz ve dinimize hürmetkârız*” demiştir¹⁸⁷.

2 Aralık 1922 Erzurum milletvekili Süleyman Naci Bey, Mersin milletvekili Selahattin Bey ve Canik (Samsun) milletvekili Emin Bey tarafından TBMM Başkanlığına verilen bir kanun teklifiyle milletvekili adaylığı için beş yıldan daha az bir sürenin olmamasını istemiştir.

¹⁸² Nutuk, 1927, s.416; Nutuk, c. 2, 1960, s. 679.

¹⁸³ Çukurova, agm, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 35-36, s. 290.

¹⁸⁴ Nutuk, 1927, s.421; Nutuk, c. 2, 1960, s. 689.

¹⁸⁵ Nutuk, 1927, s. 388; Nutuk, c. 2, 1960, s. 630.

¹⁸⁶ Nutuk, 1927, s.421, 429; Nutuk, c. 2, 1960, s. 689.

¹⁸⁷ Taş, Atatürk İlkeleri, I, s. 56.

Mustafa Kemal Paşa bu kanun teklifinin kendi şahsına yönelik olduğunu söyleyerek şiddetli bir tepki göstermiştir¹⁸⁸.

14 Ocak 1923 Mustafa Kemal Paşa siyasi parti kurmak ve hilafet konusunda halkın eğilimini tespit etmek için Batı Anadolu'ya bir seyahate çıktı¹⁸⁹.

4 Şubat 1923 Lozan görüşmeleri kesildi¹⁹⁰.

6 Şubat 1923 Pontus-Rum Cemiyeti'nin elebaşları yakalanarak cezalandırıldı.

17 Şubat 1923 İzmir'de iktisat kongresi toplandı.

18 Şubat 1923 Lozan Konferansı'ndan dönen İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'de bir araya gelerek Ankara'ya döndüler¹⁹¹.

13 Mart 1923 Mustafa Kemal Paşa eşi Latife Hanım ile Güney Anadolu gezisine çıktı.

15 Mart 1923 Mustafa Kemal Paşa Adana'ya geldi¹⁹².

1 Nisan 1923 Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle 120 kadar milletvekili TBMM'de bir kanun teklifi vererek seçimleri yenileme kararı aldılar¹⁹³.

¹⁸⁸ **Nutuk**, 1927, s.440; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 726.

¹⁸⁹ **Nutuk**, 1927, s. 429.

¹⁹⁰ **Nutuk**, 1927, s. 437; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 720

¹⁹¹ **Nutuk**, 1927, s. 439; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 720.

¹⁹² Mustafa Kemal Paşa Adana'ya eşi Latife Hanım ile geldikten sonra kendisini istasyonda bir kalabalık karşılamıştı. İki taraflı oluşan kalabalığın arasından giderken birden bire siyah çarşafli bir kadın grubu Mustafa Kemal Paşa'ya yaklaşarak Latife Hanım'ı evlerinde misafir edebileceklerini söylemişlerdir. Paşa'nın bunlara karşılığı "*Benim bulunamayacağım yerde karım bulunamaz*" şeklinde olmuştur. Paşa'nın bu karşılığını Prof. Dr. Mehmed Akif Tural şöyle yorumlamıştır: "*Atatürk bu sözüyle Türk kadınının cemiyet içinde alması gereken yeri ve kadın haklarındaki görüşünün ilk işaretini bu tavriyle vermiştir*". ATAM, 2011, C. II, 372.

8 Nisan 1923 Mustafa Kemal Paşa kurmayı düşündüğü Halk Fırkası'nın prensiplerini 9 umde olarak açıkladı¹⁹⁴.

16 Nisan 1923 Milli Mücadele'yi yapan I. TBMM son oturumunu yaptı.

26 Mayıs 1923 Lozan'da barış görüşmelerinin başkanlığını yürüten İsmet Paşa, öğleden sonra Yunanlıların savaş tazminatına karşılık Karaağaç'ın kabul edildiğini bildirdi¹⁹⁵.

27 Mayıs 1923 Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey Lozan'da İsmet Paşa'ya gönderdiği yazıda, Yunanlıların savaş tazminatına karşılık olarak vermiş oldukları ve Türk delegeleri tarafından kabul edildiği bildirilen Karaağaç'ın kabul edilmesinin Heyet-i Vekile'nin talimatına açıkça aykırı olduğunu bildirdi¹⁹⁶.

28 Haziran 1923 Mustafa Kemal Paşa'nın -kendisine "Müderrislik şahadetnamesi" gönderen- İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesine teşekkür etti. Ali İhsan Paşa emekliye ayrıldı¹⁹⁷.

4 Ağustos 1923 Rauf Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'nden istifa etti¹⁹⁸.

10 Ağustos 1923 Lozan Heyetinin Türkiye'ye dönüşü¹⁹⁹.

11 Ağustos 1923 II. TBMM toplandı²⁰⁰.

¹⁹³ **Nutuk**, 1927, s.442; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 728.

¹⁹⁴ **Nutuk**, 1927, s. 437; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 718.

¹⁹⁵ **Nutuk**, 1927, s. 473; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 779.

¹⁹⁶ **Nutuk**, 1927, s. 474; **Nutuk**, c. 2, 1960, s. 780

¹⁹⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronojisi 1918-1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1973, s. 253.

¹⁹⁸ **Nutuk**, 1927, s.407; Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolijisi**, s. 254.

¹⁹⁹ Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolijisi**, s. 254.

²⁰⁰ Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolijisi**, s. 254.

13 Ağustos 1923 Dâhiliye Vekili olan Ali Fethi Bey İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine seçildi²⁰¹.

14 Ağustos 1923 Fethi Bey başkanlığında bir kabine kuruldu.

21 Ağustos 1923 Lozan Antlaşması'nın metni ve ekleri TBMM'ne sunuldu.

23 Ağustos 1923 Lozan Antlaşması TBMM'nde kabul edildi.

9 Eylül 1923 Halk Fırkası resmen kuruldu.

23 Eylül 1923 Suriye üzerindeki Fransız Mandası Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından tasdik edildi²⁰².

13 Ekim 1923 Ankara'nın başkent olması TBMM'nde kabul edildi.

23 Ekim 1923 Ali Fuat Paşa TBMM ikinci Başkanlığından istifa edip 2. Ordu Müfettişliğine tayin edilmeyi talep etti²⁰³.

24 Ekim 1923 Saltanatın kaldırıldığı gün olan 1 Kasım Rauf Bey'in teklifiyle Milli bayram olarak kutlanmasına karar verildi. Bu uygulama 1935 yılına kadar devam etti²⁰⁴. Ali Fuat Paşa TBMM İkinci Başkanlığından istifa ederek ordu müfettişliğine tayin edilmesini istedi. Bunun üzerine Konya'daki İkinci Ordu Müfettişliğine tayin edildi²⁰⁵. Ali Fethi Bey Dahile Vekilliğinden istifa etti²⁰⁶.

²⁰¹ Nutuk, 1927, s. 484 Nutuk, c. 2, 1960, s. 794.

²⁰² Taş, Atatürk İlkeleri, I, s. 275.

²⁰³ Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul 2007 s. 91.

²⁰⁴ Taş, agm, Türkler, c. 16, s. 358.

²⁰⁵ Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa'nın istifası ve ordu müfettişliğine tayiniyle ilgili olarak şunları söylemektedir: "Ali Fuat Paşa da bir süre sonra 24 Teşrinievvel (Ekim) 1923'de Meclis İkinci Başkanlığı'ndan çekilerek ordu müfettişliğine tayinini rica etti. Fuat Paşa'ya unvanı ikinci başkanlık da olmakla beraber durum ve görevinin pek önemli olan meclis başkanlığı olduğunu söyleyerek görevine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa politikadan

25 Ekim 1923 Ali Fuat Paşa'dan boşalan Meclis 2. Başkanlığına Rauf Orbay seçildi²⁰⁷.

27 Ekim 1923 İcra Vekilleri Heyeti Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla istifa ettiler²⁰⁸.

28 Ekim 1923 Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir toplantı yapıldı ve Cumhuriyet'in ilanına karar verildi²⁰⁹.

15 Aralık 1923 Türkiye Arnavutluk ile Ankara'da dostluk anlaşması imzalandı.

1924 Türkiye'ye Amerika'dan ilk yabancı uzman John Dewey davet edildi²¹⁰.

20 Ocak 1924 Hafta tatilinin Cuma günü olmasına karar verildi²¹¹.

23 Ocak 1924 Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'ya gönderdiği bir yazıda, "*Fransızların Kral ve hanedan mensuplarını Fransa'ya sokmakta, istiklal ve hâkimiyetleri için yüz sene sonra bugün dahi mahzur görüp dururken, her gün ufuktan saltanat güneşinin doğmasına duacı bir hanedan ve mensupları hakkındaki muamelemizde Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz*" demiştir²¹².

hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine hasır etmek istediğini ifade ederek ısrarını sürdürdü. Fuat Paşa'nın rutbesi Miray (Albay) idi. Kumanda edeceği orduda Ferik (Tümgeneral) rutbesinde Kolordu kumandanları vardı. Daha önceki hizmetlerini dikkate alarak kendisini Ferikliğe (Tümgeneralliğe) terfi ve Karargâhi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine tayin ettik". Nutuk, 1927, s. 484; Nutuk, c. 2, 1960, s. 795

²⁰⁶ Nutuk, 1927, s. 485; Nutuk, c. 2, 1960, s. 797.

²⁰⁷ Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s. 92.

²⁰⁸ Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s. 92.

²⁰⁹ Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s.92.

²¹⁰ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s.56.

²¹¹ Taş, agm, **Türkler**, c. 16, s. 360.

²¹² Nutuk, 1927, 513; Nutuk, c. 2, 1960, s. 847.

1 Mart 1924 Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada, Cumhuriyetin korunması, eğitimin birleştirilmesi ve Diyanet-i islamiyenin siyasetten tenzih edilmesi gereğine işaret etmiştir²¹³.

8 Nisan 1924 Şer'îye mahkemelerinin kaldırılması.

20 Nisan 1924 Yeni Teşkilat-ı Esasiye kanunu kabul edildi.

31 Temmuz 1924 Amerika'dan davet edilerek demokratik bir ortamda öğretmen nasıl yetişir konusunda fikirlerinden faydalanılan John Dewey Darülfünuna gelerek bir süre öğrencilerle sohbet etmiş ve şunları söylemiştir: *“Memleketinizde kız ve erkekler birleşerek, toplu bir halde buldukları bir yerde bulunmaktan dolayı çok bahtiyarım”*²¹⁴.

26 Ekim 1924 Kazım Karabekir Birinci Ordu müfettişliğinden istifa etti²¹⁵.

1925 Milli Eğitim Bakanlığı Galatasaray, Erenköy, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa liseleri için Fransa'dan öğretmenler getirmiştir²¹⁶. İkinci Meşrutiyetin 'in ilan yılı olan 23 Temmuz gününün milli bayram olarak uygulaması son bulmuş fakat halk tarafından 1935'e kadar devam ettirilmiştir.

3 Mart 1925 İsmet Paşa hükümeti kuruldu.

4 Mart 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı. Faaliyet sahası Şeyh Said isyan bölgesi olan, kararları meclisten geçmeyecek olan Şark İstiklal

²¹³ Nutuk, 1927, 514; Nutuk, c. 2, 1960, s. 848-849.

²¹⁴ Akdağ, agm, Uşak Sosyal Bilimler Dergisi, s.56.

²¹⁵ Nutuk, 1927, s. 517; Nutuk, c. 2, 1960, s. 852.

²¹⁶ Akdağ, agm, Uşak Sosyal Bilimler Dergisi, s. 57.

Mahkemesi ile faaliyeti isyan bölgesinin dışında olan kararları meclisten geçecek olan Ankara İstiklal Mahkemesi kuruldu²¹⁷.

19 Nisan 1925 Cumhuriyet'in ilan günü olan 29 Ekim'in Milli bayram olmasına karar verildi²¹⁸.

18 Ekim 1925 Türkiye Bulgaristan ile Ankara'da dostluk anlaşması imzaladı.

28 Ekim 1925 Yugoslavya ile Türkiye Ankara'da dostluk anlaşması imzaladı.

25 Kasım 1925 Takrir-i Sükun Kanunu kabul edildi.

30 Kasım 1925 Tekke ve Zaviyelerin (türbelerin) kapatılması ve bir takım unvanların yasaklanması.

1 Aralık 1925 Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında Lokarno Antlaşması imzalandı.

26 Aralık 1925 Saat ve takvimin değişmesi

6 Şubat 1926 Başkomutan Meydan Muharebesi'nin yapılmış olduğu tarih olan 30 Ağustos'un Milli bayram olması (Zafer Bayramı) kabul edilerek askeri mercilerce kutlanmasına başlandı.

17 Şubat 1926 Medeni kanun kabul edildi.

1 Nisan 1926 Zafer bayramının askeri mercilerin dışında da kutlanmasına karar verildi.

22 Nisan 1926 Tahran'da sınır ihtilaflarına son vermek üzere Türkiye ile İran arasında bir anlaşma imzalandı²¹⁹.

²¹⁷ Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi, C. 4, Çağdaş Türkiye**, s. 101.

²¹⁸ Taş, agm, **Türkler**, s. 358.

²¹⁹ Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 265.

1927 Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk genel seçimi yapıldı²²⁰. Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü kuruldu. Belçikalı uzman Dr. Ömer Buyse Türkiye’ye davet edildi. Alman Tarım Bakanlığında Genel Müdür olan Prof. Dr. Oldenburg Tarım Bakanlığı tarafından tarım okullarının ıslahı için davet edildi. Yabancı uzman Buyse’nin tavsiyesiyle kurulması düşünülen İş Üniversitesine öğretmen yetiştirmek üzere Avrupa’ya 133 meslek ve sanat öğrencisi gönderildi²²¹. Bütün İstiklal Mahkemeleri’nin görevlerine son verildi.

5 Ocak 1927 Kazım, Refet, Ali Fuat ve Cafet Tayyar Paşalar ordudan emekli oldular.

11 Mart 1927 Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Seyr-i Sefain Antlaşması imzalandı²²².

15 Ekim 1927 Kemal Paşa CHP’nin ilk kongresini topladı.

1928 İsviçreli eğitimci Adolphe Ferriere, İzmir Maarif Eminliği tarafından Türkiye’ye davet edildi²²³. Türkiye ile Fransa arasında Osmanlı borçları konusunda bir anlaşma yapıldı²²⁴.

10 Nisan 1928 Anayasadan “devletin dini İslam’dır” ibaresi çıkarıldı.

20 Mayıs 1928 Uluslar arası rakamlar kabul edildi.

25 Mayıs 1928 Afgan Kralı Emanullah Han Ankara’ya gelerek ebedî dostluk anlaşması imzaladı.

30 Mayıs 1928 Türkiye ile İtalya arasında saldırmazlık anlaşması imzalandı.

²²⁰ Akdağ, **Konya’da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.25.

²²¹ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 60, 61.

²²² Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s.244.

²²³ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 61.

²²⁴ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 72.

1 Kasım 1928 Latin Harfleri kabul edildi.

15 Haziran 1928 İran ile 1926 tarihli antlaşmaya ek olarak sınır konusundaki ihtilafı çözmek üzere bir protokol imzalanmıştır.

1 Eylül 1929 Okullardan Arapça ve Farsça dersler kaldırıldı.

1930 Kadınlara Belediye Meclisi Üyesi seçilme ve seçme hakkı verildi²²⁵. Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi konusunda kesin bir çözüm sağlandı²²⁶. Zeki Öngör tarafından Milli Marşın bestesi yapıldı.

26 Mart 1931 Metrik ölçüler kabul edildi.

1 Ağustos 1930 Mason Umumi Heyeti, Büyük Üstat ve Daimi Heyeti seçmek üzere toplandı. Tüzüğe göre delegeler arasında en kıdemli masonlar başkan, birinci ve ikinci nazır olarak seçilmeleri gerekirken, toplantıda bulunanlar arasında en kıdemli mason olmasına rağmen delege sıfatına sahip olmayan, ancak CH Fırkası mutemedi olan Hakkı Şinasi Paşa başkanlık makamına oturdu. İtirazları dikkate almayarak bir çekiç darbesiyle konvanı (toplantı) açtı²²⁷.

1931 İlk köylü milletvekili Konya'dan seçildi²²⁸. Üniversite reformuyla ilgili olarak İsviçre Gelf Üniversitesi Pedagoji uzmanı Prof. Albert Malche Türkiye'ye davet edildi²²⁹. Kadınlara mahalli seçimlere katılma hakkı verildi.

²²⁵ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.28.

²²⁶ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 72.

²²⁷ Orhan Koloğlu, **Cumhuriyet Döneminde Masonlar**, Eylül Yayınları, İstanbul 2003, s. 39.

²²⁸ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 25.

²²⁹ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 62.

23 Ocak 1932 Türkiye ile İran arasındaki sınır ve diğer anlaşmazlıklar görüşülerek kesin bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur.

9 Temmuz 1932 17 Mayıs 1930:Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın Avrupa devletlerine gönderdiği memoranduma (muhtıra) verilen cevap ile Türkiye Milletler Cemiyetine girmişti. Daha sonra 9 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'yi davet etmesiyle resmen bu cemiyete girmiştir.

1933 Kadınlara muhtar ve ihtiyar heyeti seçme ve seçilme hakkı verildi. Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı kuruldu. İsviçreli petogoji uzmanı Prof. Albert Malche Türkiye'ye ikinci defa davet edildi. Üniversite reformuyla ilgili olarak 1931'de davet edilmişti. Malche İlahiyat Fakültesinin kurulmasında özel bir amaç güdülmüyorsa, bu fakültenin Edebiyat fakültesi ile birleştirilmesini tavsiye etmiştir. Darülfünun kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kuruldu.

22 Nisan 1933 Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar meselesiyle ilgili Paris'te Türkiye ile Fransa arasında bir mukavele imzalandı. Buradaki görüşmede Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletlerin ekonomik durumları göz önüne alınarak bir düzenleme yapıldı.

23 Mayıs 1933 Londra'da toplanan silahsızlanma konferansında Türkiye ilk defa Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi teklifini gündeme getirmiştir.

4 Haziran 1933 Kazım Karabekir'in evi sabahleyin saat 04.00 sayıları 50'den fazla polis tarafından arandı. Karabekir'in hanımı bu manzarayı

görünce şöyle bağırdı: “*Bu mu Cumhuriyet? Abdülhamid devrinden ne farkı var?*”²³⁰.

1934 Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildi. Kız Teknik Okulu açıldı²³¹.

9 Şubat 1934 Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Baltan Antantı imzalandı²³².

21 Haziran 1934 Soyadı kanunu kabul edildi.

26 Kasım 1934 Efendi, Bey, Paşa gibi lakaplar yasaklandı.

5 Aralık 1934 Bazı giysilerin (dini kıyafetler mabetlerin dışında giyilemez) giyilemeyeceğine dair kanun çıkarıldı.

1935 1924 yılında Cuma günü olarak kabul edilen hafta tatilinin Cumartesi öğleden sonra başlayıp Pazar günü olmasına karar verildi²³³. Kadınlara genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verildi. 1935 genel seçiminde Türk kadını²³⁴ ilk defa meclise girmiştir²³⁵. Bu seçimde 18 kadın milletvekili parlamentoda yer almıştır²³⁶. Bu tarihten sonra “*Fırka*” adı “*Parti*”, “*kongre*” adı “*kurultay*” şeklinde değiştirilmiştir

27 Mayıs 1935 II. Meşrutiyetin ilan günü olan ve 1909 yılından beri uygulanmakta olan 23 Temmuz’un milli bayram olması tatbikatı resmi

²³⁰ Kazım Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, Timaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 102.

²³¹ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s.55.

²³² Uçarol, **Siyasi Tarih**, 467.

²³³ Taş, agm, **Türkler**, c. 16. s. 350.

²³⁴ Meclise seçilen ilk kadın milletvekillerinin seçim çevreleri şöyledir; Afyon, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bursa, Çankırı, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, İzmir, Malatya, Samsun, Seyhan, Sivas ve Trabzon. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara 1995, 325-326; Çavdar'ın listesinde Konya'dan seçilmiş bulunan Bediz Aydılek yer almamaktadır.

²³⁵ Koloğlu, 2002, 27/59.

²³⁶ Sezen, 1994, 234-235.

olarak kaldırıldı 1923 yılından beri. 1 Kasım'da uygulanmakta olan, Milli Saltanat Bayramı günü uygulamadan kaldırıldı²³⁷. Hafta tatili cumadan pazara alındı.

2 Ekim 1935 Sınır meselelerini çözmek için İran, Irak ve Türkiye arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiştir. Daha sonra buna Afganistan da katılmıştır. Bu devletler daha sonra 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayında bir pakt imzalamışlardır.

1936 Lübnan, Suriye ve Irak bağımsızlığını kazandı.

11 Nisan 1936 Türkiye Lozan Antlaşmasına taraf olan devletlere bir nota göndererek Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesini istemiştir.

22 Haziran 1936 Boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans İsviçre'nin Montreux şehrinde toplandı.

2 Eylül 1936 Suriye, Fransa tarafından yürütülen manda yönetimi kaldırmak üzere bir anlaşma yaptı fakat İskenderun hiç gündeme gelmedi. Türkiye sancak konusundaki endişesini 6 Ekim 1936'da Milletler Cemiyeti Asamblesi'ne, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bildirdi²³⁸.

1937 Erkek teknik okulu açıldı²³⁹.

26 Ocak 1937 Milletler Cemiyeti Türkiye ile Fransa'yı Hatay konusunda bir prensip anlaşması imzalatırdı.

5 Şubat 1937 Laiklik altı ilkeyle birlikte anayasaya girdi.

1939 Üç sınıflı köy okulları beş sınıfa çıkarıldı²⁴⁰.

²³⁷ Taş, agm, **Türkler**, c. 16, s. 355.

²³⁸ Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 275.

²³⁹ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s.55.

²⁴⁰ Akdağ, agm, **Uşak Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 65.

8 Temmuz 1937 Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Parti imzalandı.

1946 Ürdün bağımsızlığını kazandı.

4 Temmuz 1938 Türkiye ile Fransa arasında Ankara’da bir dostluk anlaşması yapılarak, Hatay’ın bütünlüğünü teminat altına alan 29 Mayıs 1937 tarihli anlaşma hükümlerini yerine getirme taahhüdünde bulundular²⁴¹.

13 Ağustos 1938 Hatay’da seçimler yapıldı. 40 milletvekilinden 34’ünü Türkler kazandı. Diğer milletvekillerinden 2’si Arap, 2’si Ermeni, 2’si Rum’dur²⁴².

1939 CHP içinde Müstakil Grup oluşturuldu. Genel seçimlerde Necip Fazıl Kısakürek, Refik Saydam’ın teklifiyle CHP’den aday aday gösterilmiş fakat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından veto edilmiştir²⁴³.

30 Haziran 1939 Hatay meclisinde yapılan bir oylama ile Anavatan Türkiye’ye katılma kararı alındı.

6 Nisan 1941 Şapka kanunu ile alfabe kanunu ihlal edenlere üç ay hapis cezasının verilmesi yönünde düzenleme yapıldı.

2 Haziran 1941 Arapça ezan okuyanlara ceza verilmesi yönünde düzenleme yapıldı. Yasaklama 1932 yılında getirilmişti.

14 Aralık 1942 Mebus Seçim Kanunu çıkarıldı²⁴⁴.

1943 Genel seçimlerde ilk defa plak kullanıldı²⁴⁵.

²⁴¹ Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 277.

²⁴² Taş, **Atatürk İlkeleri**, I, s. 277.

²⁴³ Akdağ, **Konya’da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.24.

²⁴⁴ Akdağ, **Konya’da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 28.

Eylül 1943 Moskova’da bir mukaddes sinod meclisi bulunmasına ve bu meclis tarafından bir patrik seçilmesine karar verildi²⁴⁶.

1945 Yapılan ara seçimlerde CHP farklı bir uygulama yaparak ilk defa İstanbul’dan merkezi bir aday göstermedi.

23 Şubat 1945 Türkiye Almanya’ya savaş ilan etti.

28 Şubat 1945 Türkiye Birleşmiş Milletler Beyannamesi’ni imzaladı.

12 Nisan 1945 ABD Başkanı Mr. Franklin Roosevelt öldü²⁴⁷. Yerine yardımcısı Truman geçti.

29 Nisan 1945 İtalyan diktatörü Mussolini yakalanarak kısa bir yargılamadan sonra kurşuna dizildi²⁴⁸.

²⁴⁵ Akdağ, **Konya’da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.25.

²⁴⁶ Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. 5, s. 1596.

²⁴⁷ Amerikan başkanı M. Roosevelt, 1882’de Nevşyork’ta doğdu. 1904’de Howard ve 1907’de Colombia Üniversitelerinde Hukuk eğitimi gördü. Avukatlık yaptı. Demokrat Parti’ye girerek 1910’da Ayan üyeliğine seçildi. 1913’de Bahriye Nazır Muavini oldu. 1918’de müfettiş olarak Avrupa’da bulundu. 1919’da seferberliğin sonunu organize etmek üzere hükümet tarafından tekrar Avrupa’ya gönderildi. 1920’de partisi tarafından Cumhurbaşkanlığı muavinliğine aday gösterildiyse de kazanamadı. 1921’de Campobello’daki yazlık evinde çocuk felci hastalığına yakalandı. 1928 ve 1930’da Newyork Valiliğine seçildi. 1932’de Cumhurbaşkanı oldu. Amerika’nın 32. Cumhurbaşkanıdır. Üstüste 1936, 1940 ve 1944 yıllarında Cumhurbaşkanlığına seçildi. **Ulus**, 13 Nisan 1945.

²⁴⁸ **Ulus**, 30 Nisan 1945; Mussolini Kuzey İtalya’da Dango şehri civarında bir villada tutuklanmıştır. Mussolini’yi yakalayan vatanseverler müfrezesinin komutanı bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır; “Mussolini bir subay komutasında on erin kendisine doğru geldiğini görünce, kurtarmaya geliyorlar zannederek sevincinden deli gibi oldu ve 25 yaşındaki metresi Clara’yı kucakladı. Mussolini, askerlerin kendisini kurtarmaya değil öldürmeye geldiklerini öğrenince büyük bir darbe yemiş gibi sarsıldı. Vatanseverler mangası Mussolini’yi hızlı bir şekilde yargıladı. Diktatör ölüme mahkûm edildiğini anlayınca ‘Canımı kurtarın, size bir imparatorluk veririm’ diye haykırmaya başladı. Fakat feryatları beyhude oldu. Vatanseverler Mussolini’yi ve metresini kurşuna dizmek üzere derhal

2 Mayıs 1945 A. Hitler öldü²⁴⁹.

6 Haziran 1945 İstanbul'un sayılı zenginlerinden Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi'ni kurdu.

1946 Dernek kurma hürriyeti tanındı. CHP'de parti başkanlığının hayat boyu değil kongrelerde seçilmesi prensibi kabul edildi²⁵⁰.

7 Ocak 1946 Demokrat Parti kuruldu²⁵¹.

6 Mayıs 1946 CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Belediye Seçimi münasebetiyle Konya'ya geldi²⁵².

10 Mayıs 1946 CHP'nin olağanüstü kurultayında siyasi partilerin ve sınıf esasına üzerine derneklerin kurulmasına müsaade edilmesine karar verildi²⁵³.

haszırlıklarını yaptılar. İdam mangası komutanı ateş emrini vermeden önce Mussolini, 'Hakkınız yok, hakkınız yok' diye bağırmağa başladı ve son sözleri bunlar oldu. Mussolini ve metresi kurşunlarla delik deşik bir halde yere yuvarlandılar. Mussolini'nin gözleri bağlanmadan kurşuna dizildi. **Ulus**, 1 Mayıs 1945, 1, 3.

²⁴⁹ **Ulus**, 2 Mayıs 1945. 1.

²⁵⁰ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.37.

²⁵¹ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 57; Tek partili dönem olarak isimlendirilen devrede başarısız olarak görülüp kapatılan iki partinin (Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası) ismi öne çıksa da bu dönemde beş siyasi parti kurulmuş bunlardan sadece CHP varlığını sürdürmüştür. Diğer siyasi partiler şunlardır: Terakkiperver Cumhuriyet Partisi (1924-1925), Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930-1930), Ahali Cumhuriyet Fırkası (1930-1931), Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi (1930-1930). Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ile Ahali Cumhuriyet Fırkası Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası kendi kendini feshetmiştir. Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ne de hükümet müsaade etmemiştir Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Siyasi Partiler (1877-2002)**, TESAV Yayınları, Ankara 2003, s. 459.

²⁵² Ömer Akdağ, **Konya'da Çok Partili dönemin ilk Belediye Seçimi 1946**, Gençlik Yayınları, Konya 2009, s. 36.

²⁵³ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 56.

11 Mayıs 1946 CHP'nin bünyesinde kurulmuş bulunan Müstakil Grup lağvedildi²⁵⁴.

5 Haziran 1946 Milletvekili Seçimi Kanunu kabul edildi. Bu kanun ile iki dereceli seçim sona erdi²⁵⁵.

13 Haziran 1946 Üniversitelere bilimsel ve idari özerklik veren kanun kabul edildi. Hükümetin uygulamakta olduğu gazeteleri kapatma yetkisi mahkemelere devrildi²⁵⁶.

28 Haziran 1946 12 Adanın Yunanistan'a devri kararlaştırıldı.

21 Temmuz 1946 Türkiye'de Çok Partili Dönemin ilk genel seçimi yapıldı²⁵⁷.

1947 Ara genel seçimlerde Necip Fazıl Kısa Kürek, Memduh Şevket Esendal tarafından CHP adayı olarak gösterilmek istenmiş fakat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından veto edilmiştir²⁵⁸.

6 Nisan 1947 Ara seçimler yapıldı.

12 Temmuz 1947 Siyasi gerginliğin artması üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından demokrasi tarihine 12 Temmuz Beyannamesi denilen DP ve CHP'yi uzlaştırıcı bir beyanname yayınlanmıştır²⁵⁹.

18 Aralık 1947 Başbakan Recep Peker'in Adnan Menderes'e psikopat sözünü söylemesi üzerine DP'liler toptan meclisi terk ettiler²⁶⁰.

17 Ekim 1948 Ara seçimler yapıldı.

²⁵⁴ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 24.

²⁵⁵ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 29.

²⁵⁶ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 57.

²⁵⁷ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.38.

²⁵⁸ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.24.

²⁵⁹ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 42.

²⁶⁰ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 42.

16 Ekim 1949 Ara seçimler yapıldı.

1950 Seçim konuşmalarında CHP Anayasaya girmiş bulunan altı okun, dönemin gereklerinden dolayı anayasaya girdiğinden bunların Anayasadan çıkarılacağını vaat etti²⁶¹.

16 Şubat 1950 Seçim Kanunu kabul edildi. Bu kanun ile açık oylama ve gizli tasnif sona erdi. Hâkim teminatı altında seçimlerin yapılması uygulamasına geçildi²⁶². CHP Anadolu'nun köylerine propaganda yapmak üzere 35 vaiz ve hocayı Toros Ekspresi ile gönderdi²⁶³.

29 Mart 1950 Seçimlerde muhalefet partilerinin konuşmalarına radyoda yer verilmeye başlandı²⁶⁴.

14 Mayıs 1950 DP seçimlerine kazanarak iktidara geldi.

5 Haziran 1950 Bir albay başbakan Adnan Menderes'e gelerek 8-9 Haziran'da kendisine bir darbe yapılacağını söyledi. Bunun üzerine Başbakan 6 Haziran'da orduda üst seviyede büyük bir değişiklik yaptı²⁶⁵.

16 Haziran 1950 Türkiye'de ezanlar aslî şekliyle okunmaya başladı²⁶⁶.

²⁶¹ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 33+1.

²⁶² Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.34.

²⁶³ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.48.

²⁶⁴ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 97.

²⁶⁵ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s. 214-215.

²⁶⁶ Ezanın aslî şekliyle okunması hususunda aleyhte söz alan CHP Trabzon milletvekili Cemal Reşit Eyüpoğlu TBMM'de 16 Haziran 1950 tarihinde şunları söylemiştir; "*Türk Ceza Kanununun 526 nci maddesinden, Ezana taallük eden ceza hükmünün kaldırılması maksadıyla Hükümetin bugün huzurunuzda getirdiği kanun tasarısı hakkındaki C. H. Partisi Meclis Grubunun görüşünü Arz ediyorum. Bu memlekette Millî Devlet ve Millî şuur politikası, Cumhuriyetle kurulmuş ve C.H.Partisi bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve Millî şuur meselesi telâkki edilmiştir. Millî Devlet politikası, mümkün olan her*

16 Eylül 1951 Ara seçimler yapıldı.

5 Mart 1952 Kemal Pilavoğlu ve 74 taraftarı (Ticaniler), M. Kemal'in büstünü kırdıklarından dolayı mahkûm oldular²⁶⁷.

1953 Uşak il olmuştur.

1954 Seçimlerde aynı anda farklı iki partiden aday olma uygulamasına son verildi²⁶⁸. Adıyaman, Sakarya ve Nevşehir illeri oluşturuldu²⁶⁹.

2 Mayıs 1954 Onuncu dönem milletvekili seçimi yapıldı.

27 Ekim 1957 Milletvekili seçimi yapıldı.

yerde Türkçenin kullanılmasını emreder. Türk Vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını bu bakımdan daima tercih ettik. Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar değiliz. Millî şuurun bu konuyu, kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız". TBMM Tutanak Dergisi, (16 Haziran 1950), s. Dönem 9, C. 1, 171.

²⁶⁷ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.46.

²⁶⁸ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.35.

²⁶⁹ Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem Genel Seçimleri**, s.349.

EK-2: ALMAN ELÇİSİ BUSBECQ'E GÖRE 16. YÜZYILDA TÜRKİYE VE TÜRKLERⁱ

Busbecq, 16. yüzyılda elçilik göreviyle İstanbul'da bulunmuştur. Bu görevi sırasında şahit olduğu izlenimlerini kaleme almıştır. Bunlardan birisi Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna kabul sırasındaki gözlemleridir. Kısaltılarak ve sadeleştirilerek verilmiştir;

“Sultan alçak bir taht üzerine oturmuştu. Yayı ve oku yanında duruyordu. Biz Sultan'ın bulunduğu yere gittiğimizde vakit, mabeyncileri bizi huzuruna çıkardılar. Silahlarımızı aldılar. Bu usule bir Hırvat'ın Sultan Murad'ı bir suikast sonucu öldürdüğü tarihten itibaren başlanmıştı. Sultan'ın elini öptükten sonra karşısındaki divana kadar arkamızı kendisine doğru çevirmeden geri geri çekildik. Sonra benim nutkumu dinledi... Biz huzurdayken büyük bir kalabalık vardı. Vilayet Beylerbeyilerinden birçoğu hediyeleriyle gelmişlerdi. Bütün hassa süvarileri, sipahiler, gurabelar, ulufeciler burada idiler. Birçok yeniçeri de vardı. Bu koca mecliste hiçbir adam yoktu ki, sahip olduğu mevki ve rütbeyi kendi şahsî gayretine ve cesaretine borçlu bulunmasın. Hiç kimse sırf filanın neslinden gelmiş olmaktan dolayı diğerlerinden imtiyazlı bir mevkie çıksın. Herkes sahip olduğu vazife ve memuriyete göre saygı görür. Bundan dolalı, burada merasimde başkalarından üstün görünme kavgası yoktur. Herkesin yaptığı vazifeye göre belirlenmiş bir mevki vardır. Herkese bizzat Sultan vazife ve memuriyetlerini verir. Bunu yaparken ne zenginliğine ehemmiyet verir, ne boş rica ve hatıra. Bir adayın sahip olabileceği güç ve şöhreti hiç düşünmez. Yalnız ehil olmaya

ⁱ **Türk Mektupları**, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 81-83.

bakar, üstün ahlak arar, yaratılıştaki kabiliyet ve istidadı düşünür. İşte bu suretle her kişi sahip oldu bu üstünlüklere göre mükâfat görür. Memuriyetlerin başında hizmet etmeye kendini adanmış kimseler bunuyor. Türkiye’de herkes kendi mevki ve geleceğinin banisidir. Sultan’ın hükmü altında en yüksek mevkilere çıkmış olanlar çok kere çobanlıktan yetişmişlerdir. Bunlar böyle küçük mevkiden doğmuş olmaktan utanmak şöyle dursun, bilakis bunu bir iftihar vesilesi olarak telaki ederler. Atalarına ne kadar az borçlu bulunurlarsa, kendilerini yaptıklarıyla iftihar etmekte o kadar haklı görürler. Türkler insanlarda üstün vasıfların irsî olduğuna, bir miras gibi elde edildiğine inanmazlar. Bunu kısmen Allah’ın bir ihsanı, kısmen de çalışmanın, zahmetin ve gayretin bir mükâfatı diye düşünürler. Nasıl güzel sanatlara, musikiye veya matematik yahut geometriye istidat ırsî bir şey değilse, bir oğul nasıl mutlaka babasına benzemek lazım gelmezse, iyi huy ve yeteneğin de ırsî olmadığına, meziyetleri kendisine Canab-ı Hak tarafından bahşedildiğine kanidirler. İşte bundan dolayı Türklerde şeref ve makam, idari mevkiler gayretin ve çalışmanın mükâfatı olarak görülür. Namussuz, tembel ve işe yaramayanlar hiçbir zaman yükselemezler, önemsiz ve hakir bir halde kalırlar. Türklerin neye teşebbüs ederlerse başarılı olmalarının, hâkim bir millet haline gelmelerinin ve her gün hükümetlerinin hudutlarını genişletmelerinin hikmeti bundadır”.

“Bizim tatbik ettiğimiz hükümler ise bütün bütün başkadır. Bizde liyakat ve iktidara yer ayrılmamıştır. Bizde her şey doğuşa bağlıdır. Yüksek mevkilere çıkarılacak adamların kimin neslinden geldiklerine bakılır”.

Şimdi benimle beraber geliniz ve sarıklı başlardan meydana gelen bu büyük kalabalığa gözlerinizi çeviriniz. Hepsi bembeyaz ipekliden kumaşlara sarılmışlar. Türlü türlü, renk renk parlak elbiseler ; her tarafta altın, gümüş, inci ipek ve saten pırıltısı, Hepsini geniş bir biçimde tarif etmek çok uzun bir iş olacak. Manzaranın yeniliğini yalnız kelimelerle anlatmak imkânsız. Gözlerim şimdiye kadar bundan daha güzel bir manzara görmemişti. Mamafih (bununla birlikte), bütün bu servet ve ihtişam içinde gene büyük bir sadelik ve iktisat göze çarpıyor. Herkesin elbisesi, mevkileri ne olursa olsun aynı biçimde, bordürler, lüzumsuz işlemler yok. Hâlbuki bizde bu adettir; Birçok paraya mal olur ve üç günde bozulur. Onların en güzel yahut saten elbiseleri, alışıldığı üzere işlemeli olsa bile yalnız bir Venedik altınına (duka) çıkıyor”.

“Biz nasıl onların giyinme tarzına şaşıyorsak Türkler de bize öyle hayret ediyorlar. Onların elbiseleri uzun olup hemen aşık kemiklerine kadar iniyor. Bu elbiseler yalnız azametli görünmekle kalmıyorlar, insanın boynunu da uzatıyorlar. Bizim elbiselerimiz ise o kadar kısa ve dar ki, vücudun biçimini olduğu gibi meydana çıkarıyordu. Bunları saklamak şüphesiz daha iyi olurdu. Bu biçim, göze çarpınca bir adamın uzunluğunu azaltıyor ve ona bir cüce görüntüsü veriyor”.

Bu muazzam kalabalık içinde övgüye değer görünen bir diğer husus sissizlik ve disiplin. Hiç bir bağırışma uğultu yok. Hâlbuki alelade kalabalıkta böyle şeyler eksik olmaz. Ayrıca kimseye belli bir yer tayin edilmemiş olduğu halde, herkes kendine ait olan noktada duruyor. Zabitler, yani generaller, binbaşılar, yüzbaşılar ve diğer subaylar (Türklerde bunların hepsine ağa denilmektedir) yerlerine oturmuşlardı. Erler ayakta idiler. En çok göze çarpan grup, miktarları birkaç bine varan

yeniçerilerdi. Bunlar diğerkuvvetlerden ayrı bir yerde uzun bir saf halinde duruyorlardı. O kadar sessizdiler ki, benden çok uzakta bulunmadıkları halde acaba canlı adamlar mıdırlar, yoksa birer heykel midirler diye kendi kendine soruyordum”.

EK-3: İHANETİN BEDELİⁱⁱ

1941 yılı Şubat ayında savaş durumunun komşu memleketler üzerindeki etkilerini incelemek üzere Arap memleketlerine geçici görevle gönderildim. Lübnan, Suriye, Irak, Filistin ve Mısır'a ziyaret ettim. Çeşitli sebeplerle genel havanın müttefikler aleyhine döndüğü izlenimine vardım. Bir aralık krallığı henüz ilan edilmemiş olan Emir Abdullah'ın beni Ürdün'e davet ettiğini haber verdiler. Emir beni yemeğe alıyordu. İstanbul'da büyümüş, okumuş, Şurayı Devletle (Danıştay) üyelik görevi almış Türkçeyi çok güzel kullanan Emirle sohbet yaparken bir ara baş başa kaldık. Bana şu ibret verici olayı anlattı;

İngilizler babamı Osmanlı idaresine isyan etmesi karşılığında, kendisini Hicaz krallığına getirme vaadinde bulundular. Babam gerçi Hicaz kralı oldu; fakat bir süre sonra Vahhabiler kendisini düşürdüler. Kral Suud yerine geçti. Babam İngilizlerin himayesi altında Kıbrıs'a yerleşti. Orada hastalandı, kendisini Amman'a aldım, uzun müddet hasta yattı, çok ızdırap çekti. Günün birinde ikindi vakti, sarayın bandosu, öteden beri adet olduğu üzere, bahçede konser veriyordu. Hava sıcak, pencereler açıktı, Bir aralık bando hepimizin bildiği İzmir marşını çalmaya başladı. Babamın birçok eski hatırasını hafızasında canlandırmasını önlemek için pencereyi yavaşça kapadım. Bana seslendi. Evlat, neden o pencereyi kapıyorsun? İzmir marşının eski günleri bana hatırlatmaması için değil mi? Ben, velinimetine ihanet etmiş asi bir kulum, günahım büyüktür. Kral olacağımı sandım. Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü. Hasta oldum, buraya sığındım. Bırak, pencereyi aç, şu marşı

ⁱⁱ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar Yorumlar**, C. 1, Ankara 1987, , 125-126.

dinleyeyim, duyduğum vicdan azabının şiddeti, o eski hatıraların canlanması ile büsbütün artsın; bu dünyada çektiğim ızdıraptan artan vicdan azabıyla büsbütün ağırlaşsın, ta ki Cenab-ı Hak bu günahkâr kulunu dünyada, affederek, ahirette hesap gününde daha büyük cezadan korusun”.

EK-4: SULTAN VAHDEDDİN'İN ISDIRABIⁱⁱⁱ

“Ecnebler pek bîaman!.. Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir, bir ben bilirim. Bizi tazyik ile Meclisi mebusanı dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil, adeta açıktan açığa izhar ediyorlar. Ben meşrutî bir hükümdar olduğum halde, güya mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana müracaat ediyorlar. Meşrutiyetten bahsedince; Hangi meşrutiyet! diye mukabelede ediyorlar. Karşımızda müracaat edecek kuvvet olarak yalnız sizi tanırız ve sizi pak addederiz diyorlar. Yani sözlerimizi isga etmezsiniz sizi de tanımayız demek istiyorlar. İstiklalimizi korumak için bizzarure bu hallere tahammül ediliyor. Diğer taraftan bir şey için kendilerine müracaat edilinceye, henüz münasebeti siyasimiz iade olunmadı, buradaki memurlarımız askerî memurlardır. Diye cevap veriyorlar. Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum, tahtı saltanın kuş tüyünden minderleri üzerine oturup gömülmedim. Bunlardan kimseye bahsedilmiyor. Millete de malumat verilemiyor. Elbette bir gün tarih ve bu hakikatleri yazar. Siz benim olduğunuz için bu şeyleri mahremane olarak yalnız size söylüyorum... Eğer âkilane, bîgarazane ve bîtarafane idare i umur edecek bir halefim olsaydı ömrümün devri ahırında bu bâr i azîmi vallahi, billahi ve tallahi kabul etmezdim. Taht-ı saltanat ile teneşir arsında ne kadar mesafe olduğunu bilirim. Siz de gözünüzle gördünüz, bir tarafta taht, bir tarafta da tabut duruyordu”.

ⁱⁱⁱ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1984, 182-183.

EK-5 TEVFİK FİKRET

1915’de öldü. On iki yaşındayken, annesini kaybetti...

Dünyâda bir nevî hapis hayâtı yaşadı.

İstanbul’dan kaçıp Yeni Zelanda’ya yerleşmeyi hayâl edip durdu.

Çünkü ona göre İstanbul, toprağına lânetin zehirli suyu (*zehr-âbe-i lânet*) karışan, temiz bir zerresi (*zerre-i safvet*) bile bulunmayan iğrenç bir şehirdi.

Kırk sekiz yıllık bir hayat, türlü türlü dert ve hasret...

Gençliğinde ezan sesi duyunca vecde geliyor, câmi câmi dolaşıyor, dînî hislerini mısralara döküyordu.

Ezân-ı Muhammedî'den öyle bir ilhâm almıştı ki şiirini “*Allahü ekber*” sözüyle aynı vezinde yazmıştı. Ezânın ilk cümlesi olan “*Allahü ekber*” sesi ile aruzun “müstef'ilâtün” tef'ilesi ve müezzinin nağmesi Fikret'in kulaklarında birleşmiş, gönlünde yankılanmıştı:

“Allahü ekber! Allahü ekber!”

Bir samt-ı ulvî: Gûyâ tabîat

Hâmuş hâmuş eyler ibâdet...”

İşte önceleri bu ahval ve minvalde yaşarken sonraları inancını kaybetti...

Kime, neye, nasıl kandıysa; kimi, neyi ne sandıysa; kimin nârına yandıysa... Günün birinde Allâh'ın -hâşâ- “*düzme*” bir şey olduğunu söyledi. Şeytân, Buda, Ehrimen, Yezdân gibi mefhumları da “*düzme*”ye dâhil etti...

Netîce olarak, İslâm'a hakaret, bütün dinleri inkâra cür'et, inançta

fakr u zarûret...

Bir zamanlar pâdişâha medhiyeler düzdü. Meselâ 1891'de “*Sitâyiş-i Hazret-i Pâdişâhî = Hazret-i Pâdişâhı Övme*” yarışmasına katılıp birinci seçildi.

“Bugün o gündür o ıyd-i saîd-i ekberdir...” dedi. Yâni,

II. Abdülhamîd'in tahta çıktığı gün, Fikret'e göre “*en büyük bayram*

günü” idi.

Aynı günü yüceltmek için mübâlâğa sanatına da müracaat etti:

**“Bugün safâsı cihânın taşar cihanlardan
Bugün sürûr yağar hâke âsumanlardan
Coşar sürûd-i sitâyiş bütün lisanlardan...”**

II. Abdülhamîd’in tahta çıktığı günü methetmekle tatmîn olmayan Fikret, o günün gecesinin bir bahar sabâhından bile daha güzel olduğunu söyledi:

**“Bu gündüzün hele seyret ne şanlıdır gecesi
Evet sabâh-ı bahârîden anludur gecesi...”**

Pâdişâhı methetmekte hızını alamayan Fikret, seleflerinden Nef’î’yi bile solladı.

Yine II. Abdülhamîd için şöyle dedi:

**“Büyük, büyüsun, evet, bî-adîlsin, birsin
Uluvv-i haslet ile ekberü’l-ekâbirsin...”**

Evet, bu mısralarda Fikret’e göre II. Abdülhamîd “büyüktür, benzeri yoktur, yegânedir; ahlâkının yüceliği ile büyüklerin en büyüğüdür...”

**“Senin vücûduna muhtâcız ey veliyy-i niam
İle’l-ebed sana densin halîfe-i âlem...”**

Yâni “Ey (bunca) nîmetin sâhibi (olan ulu pâdişah), senin varlığına muhtâcız. Sana ebediyen “**halîfe-i âlem**” densin...”

Bunları ve daha fazlasını yazan o şâirdi elbet...

Tek kelimeyle, hayret!

Sonra, Fikret tanınmaz bir hâle geldi...

Yazdığı “*Sis*” şiiriyle bütün Osmanlı târîhine, medeniyetine ve onun merkezi olan İstanbul’a en ağır hakaretlerde bulundu.

Hele Ermeniler başta olmak üzere dış mihraklar tarafından

II. Abdülhamîd’e 21 Temmuz 1905’te tertîb edilen

bombalı suikastta pâdişâhın ölümden kurtulması, Fikret’i kahrından öldürdü...

Bu üzüntüyle yazdığı “*Bir Lâhza-i Taahhur*” şiirinde suikastçı teröriste (Charles-Edouard Joris) meçhul bir kahraman gözüyle baktı:

“Ey şanlı avcı, dâmını beyhûde kurmadın

Attın, fakat yazık ki, yazıklar ki, vurmadin!..”

Bir zamanlar öve öve göklere çıkardığı pâdişâha karşı bu nasıl bir nefret?

(C. Yakup Şimşek, “Zavallı Fikret”, **İstiklal**, 22 Ağustos 2017 (özetlenmiştir).

EK-6. CHP'NİN 1935'DE KABUL EDİLEN TÜZÜĞÜ

TÜZÜÇÜ

**PARTİNİN DÖRDÜNCÜ
BÜYÜK KURULTAYI
ONAYLAMIŞTIR**

MAYIS 1935

C. H. P. T Ü Z Ü K

ESASLAR

1. — Cumhuriyet Halk Partisi, Cemiyetler kanununa göre kurulmuş, programındaki esaslar üzerinde çalışan sıyasal bir cemiyettir. Merkezi Ankaradır. *Partinin kuruluşu, merkezi*
2. — Partinin değişmez genel başkanı, onu kuran Kamâl Atatürktür. *Değişmez Genel Başkan*
3. — Partiden olan yurddaşlar karşılıklı içdemlik, güven ve arkadaşlık duygularile birbirine bağlı bir kütle meydana getirirler. Partililer programda ve esaslarda sağa, sola çekilmeyecek bir açıklıkla inceden inceye çizilmiş olan yolda birlik ve beraberlikle yürürler. *Partililerin ödevleri*
4. — Parti izdeşleri, Partinin programını ve prensiplerini bilecek, yayacak ve onları savgayaacaktır. *Prensipleri bilmek, yaymak, savgamak*
5. — Prensiplerimizi, usanmaksızın, bütün yurddaşlara her bahana ve fırsatla söylemek ve anlatmak, Parti örgüt ve izdeşlerinin önemli ödevidir. *Prensipleri söylemek, anlatmak*
6. — Parti, memlekette türlü ergelerle kurulmuş olan hayırlı ve faydalı girişimlere ve örgütlerle karşı sevgi ve ilgi taşır. *Partinin faydalı örgütlerle ilgisi*
7. — Parti, henüz sıyasa ile uğraşmak çağına girmemiş olan bütün Türk gençlerini Partinin tabiiğ adayı sayar. *Partinin tabiiğ adayı*

*Partinin bay-
rağı, rozeti,
marşı*

8. — Partinin, ana vasıflarını gösteren altı oklu bir bayrağı, bir rozeti ve bir marşı vardır. Bunlar *örneğine* göre yapılır ve kullanılır.

öğrenmesine

BİRİNCİ KISIM

Partiye kabul olunma

*Partiye girmek
şartları*

9. — Cumhuriyet Halk Partisine:

A - 18 yaşını bitiren,

B - Halkça kötü tanınmamış olan,

C - Ağır hapis, veya şeref ve onur kırıcı bir suç yüzünden hapis cezasile kasanmamış bulunan ve hacir altında olmayan,

Ç - Ulusal savaşta, ona karşılık etmemiş olan ve böyle örgütlere girmemiş olan ve sıyasal ıra bakımından menfi bir ruh taşımamış oldukları belirgin bulunan her türk yurddaş, türkçe konuşmakta bulunmuş ve türk kültürünü ve Partinin bütün prensiplerini benimsemiş ise, girebilir.

*Ocağa yazılma
ve tanıtılma*

10. — Partiye girmek isteyen her yurddaş, Partide en az iki yıldır yazılı bulunan iki arkadaş tarafından bulunduğu yerin ocağına tanıtılır. Kendisinde istenen sıfatların bulunduğu ilâve edilir ve kendisi de Partinin esaslarile program ve tüzüğünü kabul ettiği ve hükümlerinden ayrılmayacağı hakkında ocağa bir yükün kâğıdı verir. Aday, bununla Partiye şeref sözü vermiş olur.

*Yönkurulun
yazmaktaki
ödevi*

11. — Bir ocak kurulunun böyle bir istek üzerine vermiş olduğu kabul veya red kararı, İlçe Yönkurulunun onaylaması ile tükellenir. Bu iş en çok üç ay içinde bitirilir ve ilgili olana bildiri-

MİLLİ MÜCADELE'DE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ (10 Kasım 1918-4 Kasım 1922)

1. Ahmet İzzet Paşa (11 Ekim 1918-10 Kasım 1918)
2. Tevfik Paşa (11 Kasım 1918-12 Ocak 1919)
3. Tevfik Paşa (13 Ocak 1919-23 Şubat 1919))
4. Tevfik Paşa (24 Şubat 1919-3 Mart 1919)
5. Damat Ferit Paşa (4 Mart 1919-1 Ekim 1919)
6. Ali Rıza Paşa (2 Ekim 1919-3 Mart 1920)¹
7. Salih Hulusi Paşa (8 Mart 1920-2 Nisan 1920)
8. Damat Ferit Paşa (5 Nisan 1920-30 Temmuz 1920)
9. Damat Ferit Paşa (31 Temmuz 1920-17 Ekim 1920)
10. Tevfik Paşa (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)

İNKILÂP KANUNLARI

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU

Kanun Numarası: 430

Kabul Tarihi: 3.3.1340

Yayımlandığı R. Gazete Tarih: 6.3.1340 Sayı: 63

Yayımlandığı Düstur Tertip 3 Cilt 5 Sayfa: 322

Madde 1 - Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

¹ Ali Rıza Paşa hükümeti 8 Şubat 1920 tekrar kurulmuştur. Jaeschke, 1989, 88.

Madde 2 - Şer'iye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3 - Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan mebalîğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4 - Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler küşat edecektir.

Madde 5 - Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müştegil olup şimdiye kadar Müdafaai Milliyeye merbut olan askeri rüşti ve idadilerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüşti ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları atiyen ait olduğu Vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir.

(Ek: 22.4.1341 - 637/1 md.) Mektebi Harbiyeden menşe teşkil eden askeri liseler bütçe ve kadrolariyle Müdafaai Milliye Vekâletine devrolunmuştur.

Madde 6 - İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 7 - İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

ŞAPKA İKTİSASI HAKKINDA KANUN

Kanun Numarası 671

Kabul Tarihi 25.11.1925

Yayımlandığı R.Gazete Tarih: 28.11.1925 Sayı: 230

Yayımlandığı Düstur Tertip 3 Cilt 7 Sayfa 108

Madde 1 - Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilümun müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder.

Madde 2 - İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3 - İşbu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti taraflarından icra olunur.

TEKKE VE ZAVİYELERLE TÜRBELERİN SEDDİNE VE TÜRBEDARLIKLAR İLE BİR TAKIM UNVANLARIN MEN VE İLGASINA DAİR KANUN

Kanun Numarası: 677

Kabul Tarihi: 30/11/1925

Yayımlandığı R. Gazete Tarih: 13.12.1925 Sayı: 243

Yayımlandığı Düstur Tertip 3 Cilt 7 Sayfa 113

Madde 1 - Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilumum tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kâmilen seddedilmiştir.

Bunlardan usulü mevzuatı dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ipka edilir.

Alelumum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve kayıptan haber vermek ve Murata kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde salatine ait veya bir tarike veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayını tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdiile cezalandırılır.

(Ek: 10.6.1949 - 5438/1 md.) Şeyhlik, Babalık ve Halifelik gibi mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlar altı aydan az olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar ⁽¹⁾.

(Ek: 1.3.1950 - 5566/1 md.; Değişik: 7.2.1990 - 3612/5 md.) Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir.

Madde 2 - İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 - İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

BEYNELMİLEL ERKAMIN KABULÜ HAKKINDA KANUN

Kanun Numarası: 1288

Kabul Tarihi: 20/5/1928

Yayımlandığı R.Gazete Tarih: 28.5.1928 Sayı 900

Yayımlandığı Düstur Tertip 3 Cilt: 9 Sayfa: 610

Madde 1 - Devlet, vilayet, şehremaneti ve belediyeler gibi resmi devair ve müessesatın bilumum muamelatı tahririye ve hesabiyesinde beynelmilel rakamların kullanılması mecburidir.

İşbu mecburiyetin efrat ve eşhası hususiye arasındaki muamelatta dahi tatbikini en kolay mahallerden başlamak suretiyle 1931 Haziranına kadar temine Hükümet mezundur.

Madde 2 - Bu kanun 1 Haziran 1929 tarihinden muteberdir.

Madde 3 - Bu kanunun hükmünü icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

TÜRK HARFLERİNİN KABUL VE TATBİKİ HAKKINDA KANUN

Kanun Numarası: 1353

Kabul Tarihi: 1/11/1928

Yayımlandığı R.Gazete Tarih: 3.11.1928 Sayı: 1030

Yayımlandığı Düstur Tertip 3 Cilt 10 Sayfa 3

Madde 1 - Şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir.

Madde 2 - Bu Kanunun neşri tarihinden itibaren Devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususi müesseselerde Türk

harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulması mecburidir.

Madde 3 - Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin Devlet muamelatına tatbiki tarihi 1929 Kanunusanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki evrakı tahkikiye ve fezlekelerinin ve ilamların ve matbu muamelat cetvel ve defterlerinin 1929 Haziran iptidasına kadar eski usulde yazılması caizdir. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus ve evlenme cüzdanları ve kayıtları ve askeri hüviyet ve terhis cüzdanları 1929 Haziranı iptidasından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır.

Madde 4 - Halk tarafından vakı müracaatlardan eski Arap harfleriyle yazılı olanlarının kabulü 1929 Haziranının birinci gününe kadar caizdir. 1928 senesi Kanunuevvelinin iptidasından itibaren Türkçe hususi veya resmi levha, tabela, ilan, reklam ve sinema yazıları ile kezalik Türkçe hususi, resmi bilcümle mevkut, gayrı mevkut gazete, risale ve mecmuaların Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

Madde 5 - 1929 Kanunusanisi iptidasından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

Madde 6 - Resmi ve hususi bütün zabıtlarda 1930 Haziranı iptidasına kadar eski Arap harflerinin stenografi makamında istimali caizdir². Devletin

² DP iktidarı döneminde İsmet Paşa Heybeliada'daki evinde bir basın toplantısı düzenlemişti. Gazeteciler Paşa'nın masasının başında toplanmışlardı. Tecrübeli gazeteci Şemsi Kuseyri de oradaydı. Soru- cevap şeklinde İnönü söylüyor ve İnönü'nün yanındaki Kuseyri-Arapça bildiğinden- arap harfleriyle notunu alıyordu. Doğal olarak notunu alıp bekler duruma geldikçe, onun yazdığını gören İnönü devam etmekteydi. İnönü hızlanmış, o yazmış, İnönü daha da hızlanınca diğer gazeteciler yetiştiremişler ve başlamışlar sızlanmaya. İnönü "ne oluyor?" deyince, "biraz daha yavaş konuşmasını, not alamadıklarımı söylemişler. İnönü de Kuseyri'yi göstererek "o yazıyor ya" demiş. Gazeteciler "Kuseyri Arap harfleriyle yazıyor da ondan" deyince, o ana kadar durumu

bütün daire müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel kayıt ve sicil gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

Madde 7 - Para ve hisse senetleri ve bonolar ve esham ve tahvilat ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukuki mahiyeti haiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

Madde 8 - Bilumum bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin bütün Türkçe muamelatına Türk harflerinin tatbiki 1929 Kanunusanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki halk tarafından mezkûr müesseselere 1929 Haziranı iptidasına kadar eski Arap harfleriyle müracaat vaki olduğu takdirde kabul olunur. Bu müesseselerin ellerinde mevcut eski Arap harfleriyle basılmış defter, cetvel, katalog, nizamname ve talimatname gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

Madde 9 - Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrası memnudur.

Madde 10 - Bu Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 11 - Bu Kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

EFENDİ, BEY, PAŞA GİBİ LAKAP VE UNVANLARIN KALDIRILMASINA DAİR KANUN

Kanun Numarası: 2590

Kabul Tarihi: 26.11.1934

kavrayamamış olan İnönü bu defe Kuseyri'ye dönerek "Oğlum öyle yazma" demiştir. Kalkanoğlu, **İnönü, Din ve Laiklik**, 124.

Yayımlandığı R. Gazete Tarih: 29.11.1934 Sayı: 2867

Yayımlandığı Düstur Tertip 3 Cilt 16 Sayfa: 6

Madde 1 - Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar.

Madde 2 - Sivil ve rütbe ve resmi nişanlar ve madalyalar kaldırılmıştır ve bu nişan ve madalyaların kullanılması yasaktır. Harb madalyaları bundan müstesnadır. Türkler yabancı Devlet nişanları da taşıyamazlar.

Madde 3 - Askeri rütbelerden adın başına gelmek üzere kara ve havada Müşirlere Mareşal, Birinci Ferik, Ferik ve Livalara General, Denizde Birinci Ferik, Ferik ve Livalara Amiral denilir. Generallerin ve Amirallerin derecelerini gösteren unvanlarla Deniz Müşirleri unvanlarının ve diğer askeri rütbelerin karşılıkları Ali Askeri Şurası kararı ve İcra Vekilleri Heyetinin tasdik ile konulur.

Madde 4 - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 5 - Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

BAZI KİSVELERİN GİYİLEMİYECEĞİNE DAİR KANUN

Kanun Numarası: 2596

Kabul Tarihi: 3.12.1934

Yayımlandığı R. Gazete Tarih: 13.12.1334 Sayı: 2879

Yayımlandığı Düstur Tertip 3 Cilt 16 Sayfa: 24

Madde 1 - Her hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kisve taşımaları yasaktır.

Hükümet her din ve mezheb

den münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde dahi ruhani kıyafetini taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir. Bu müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhani hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesi caizdir.

Madde 2 - Türkiye'de kanuna tevkifan teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetler ve mektepler mahsus kıyafet, alamet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamname veya talimatname ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alamet ve levazım taşıyabilirler.

Madde 3 - Türkiye'de bulunan Türklerin ve yabancıların, yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alametlerini ve levazımını taşımaları yasaktır.

Madde 4 - Ecnebi teşekkül mensuplarının kendi kıyafet, alamet ve levazımları ile Türkiye'yi ziyaret etmeleri, İcra Vekilleri Heyetince tayin olunacak mercilerin müsaadesine tabidir.

Madde 5 - Türkiye Devleti nezdine memur bulunanların kıyafetleri beynelmilel mer'i adetlere tabidir.

Müsaadei mahsusa ile gelen yabancı memleketler kara, deniz, hava kuvvetlerine mensup kimselerin resmi üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur.

Madde 6 - Bu kanunun tatbik suretini gösterir bir nizamname yapılır.

Madde 7 - Birinci maddenin hükümleri bu kanunun neşri tarihinden itibaren altı ay sonra ve diğer maddelerin hükümleri kanunun neşri tarihinden itibaren mer'idir.

Madde 8 - Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

17 ŞUBAT 1926 TARİHLİ VE 743 SAYILI TÜRK KANUNU
MEDENİSİYLE KABUL EDİLEN, EVLENME AKDİNİN
EVLENDİRME MEMURU ÖNÜNDE YAPILACAĞINA DAİR
MEDENİ NİKÂH ESASI İLE AYNI KANUNUN 110 UNCU MADDESİ
HÜKMÜ

TEAL-İ İSLAM CEMİYETİ

15 Şubat 1335'te (1919) İstanbul'da Cem'iyet-i Müderrisîn adıyla oluşturuldu. Kurucuları Fâtih dersiâmlarından Abdülfettah, Geyveli İbrâhim Hakkı, İskilipli Mehmed Âtîf ve Bayezid dersiâmlarından Ermenekli Mustafa Saffet efendilerdir. Cemiyetin idare heyeti Fâtih dersiâmlarından Mustafa Sabri Efendi'nin başkanlığında Mehmed Âtîf Efendi (ikinci başkan), Ermenekli Mustafa Saffet (umumi kâtip), Eşref Efendizâde Şevketî, Said Kürdi (Nursi), Düzceli Zâhid, Seydişehirli Hasan Fehmi, Manisalı Mustafa, Âsitâneli Hâfız Abdullah ve Sinoplu Mehmed Emin'den meydana gelmekteydi. Vefa'da Molla Hüsrev mahallesinde faaliyetlerine başlayan cemiyet dört maddelik asıl nizamnâme, kırk yedi maddelik iç nizamnâme ile bir beyannâme yayımladı. Bu beyannâmede gelişme ve kalkınmanın ancak ilim, teknik, sanayi, ziraat, ticaret, adalet, siyaset, diyanet ve askerlik gibi hususlarda kaydedilecek gelişmelere bağlı olduğu, milletin yükselmesinin bütün sosyal sınıfların dengeli bir şekilde olgunlaşmasıyla

gerçekleşebileceği belirtilmiş, ayrıca bütün hizmetleri devletten beklemek yerine her zümrenin kendi gelişmesini kendisinin sağlaması gerektiği düşüncesinden hareketle Cem'iyet-i Müderrisîn'in oluşturulduğu ifade edilmiştir (Cem'iyet-i Müderrisîn Nizamnâme-i Esâsîsi, s. 3-6). Asıl nizamnâmede cemiyetin başlıca gayeleri eğitim ve öğretimi gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkarmak için girişimde bulunmak, din ilimlerinde ve müsbet ilimlerde zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde bilgilere sahip öğrenciler yetiştirmek, halkı dinî ve ahlâkî bakımdan aydınlatmaya, müslümanlar arasında kardeşlik bağlarını, sosyal dayanışmayı güçlendirmeye, ferdî teşebbüsleri geliştirmeye çalışmak, müderrislerin hak ve menfaatlerini koruma, refah seviyelerini yükseltme yönünde çaba harcamak şeklinde sıralanmıştır (2. md.). İç nizamnâmede cemiyetin organları ve çalışma esasları tesbit edilmiştir. Burada öğretim, idare, neşriyat, halk eğitimi, terbiye, kardeşlik ve yardımlaşma encümenleri kurulması öngörülmüş (9-17. md.), vilâyet ve kazalarda şubeler açılacağı (25. md.), diğer hizmetler yanında köy çocuklarını

eğitmek ve İslâm esaslarını öğretmek için nahiye ve köylerde heyetler kurulacağı belirtilmişse de (27-29. md.) dönemin ağır şartları ve cemiyetin kısa ömürlü olması yüzünden bunlar kısmen gerçekleştirilebilmiştir.

Mustafa Sabri Efendi'nin şeyhülislâmlığa tayini üzerine başkanlığına İskilipli Âtîf Efendi'nin getirildiği cemiyetin mensupları, aralarına müderrislerden başka kişilerin de katılmasına imkân sağlamak amacıyla nizamnâmede değişiklik yaparak Kasım 1335'te (1919) cemiyetin ismini Teâlî-i İslâm Cemiyeti şeklinde değiştirdi (SR, XVIII/453 [1338/1919], s. 130-131) ve cemiyet ilga edildiği 1922 yılına kadar bu isimle faaliyet gösterdi. Cemiyetin idare heyeti İskilipli Mehmed Âtîf Efendi başkanlığında Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Sahn Medresesi Arap edebiyatı müderrisi Konyalı Abdullah Âtîf Efendi (ikinci başkan), Süleymaniye Medresesi dinler tarihi müderrisi Bergamalı Mehmed Zeki (umumi kâtip), Erzincanlı Hasan Efendi, İstanbullu Şerefeddin (Yaltkaya), Tâhirülmevlevî Bey, Manisalı M. Hayreddin Efendi, Kayserili Şemseddin Efendi, Seydişehirli Hasan

Fehmi'den oluşuyordu. Nizamnâmede yapılan bu değişiklik beklentiler istikametinde cemiyetin nüfuzunu arttırdı. Nitekim yeni isim altında Tekirdağ, Kastamonu, Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, İskilip, Konya, Yenişehir, Uşak, Ödemiş, Çankırı, Afyon, Merzifon gibi yerlerde şubeler açıldı, hatta köylere kadar hizmet götürüldü. Bu arada cemiyetin halka pratik dinî bilgiler vermek için eserler yayımladığı bilinmektedir. Teâlî-i İslâm Cemiyeti vaaz ve irşad, yoksul hastaların tedavisi, yeni mektep ve medreseler açılması gibi faaliyetler yanında halka içkinin zararlarını anlatan, Bolşevikliğin İslâmî hükümlere aykırılığını ilân eden beyannâmeler neşretti; işgal kuvvetlerinin temsilcilerine verdiği bir muhtıra ile İstanbul'un işgalini, ayrıca hilâfetin saltanattan ayrılması yönündeki teşebbüsleri, Müslümanların din hürriyetine yönelik baskıları protesto etti.

İstanbul hükümetinin baskıları sonucu meşihat makamınca hazırlanıp Teâlî-i İslâm Cemiyeti adına Kuvâ-yi Milliye aleyhinde dağıtılan bir beyannâme cemiyeti töhmet altında

biraktı (beyannâmenin metni için bk. Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, II, 387-392). Böyle bir beyannâmenin hazırlandığını öğrenen Tâhirülmevlevî, Mehmed Âtîf Efendi ve diğer bazı üyeler buna tepki gösterdiler. Yapılan müzakerede meşihat mektupçusu ve Mustafa Sabri Efendi’nin damadı Bergamalı Zeki Efendi cemiyetin beyannâmeyi kabul etmesini, aksine hareketin vatana hıyanet sayılacağını belirtti, ancak red taraftarlarının daha güçlü olduğunu görünce kabul edilse de edilmese de hükümetin bu beyannâmeyi Anadolu’ya göndereceğini söyledi. Bu yoğun baskı altında yapılan oylamada kabul ve red oylarının eşit geldiği görülünce o sırada başkan olan Mehmed Âtîf Efendi’nin olumsuz oy vermesiyle beyannâme usulen reddedildi (Tâhirülmevlevî, s. 69-71); buna rağmen mühürsüz ve imzasız olarak Yunan uçaklarından Anadolu üzerine atıldı. Daha sonra İstiklâl Mahkemesi’nde dava konusu olan bu olay Mehmed Âtîf Efendi’nin aleyhinde kullanılmıştır. Oysa beyannâme muhaliflerinin başında yer alan Tâhirülmevlevî’nin yazdığına göre Mehmed Âtîf Efendi, beyannâmenin dağıtılmasını engellemek için kendisiyle

birlikte meşihat makamına çıkmış, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi hükümetin beyannâmenin dağıtılmasında ısrarlı olduğunu belirtmişti. Buna karşılık Tâhirülmevlevî bunu kesinlikle imzalamayacağını söylemiş, Âtîf Efendi de onu teyit etmişti (Matbuat Alemindeki Hayatım, s. 67-70). Bu bilgilere rağmen söz konusu beyannâmeyi Teâlî-i İslâm Cemiyeti adına Mehmed Âtîf Efendi'nin hazırlattığı ve Türk köylerine attırdığı yolundaki iddialar devam etmiştir (meselâ bk. Aybars, s. 416; Gurulkan, s. 74-75)³.

³ İslam Ansiklopedisi.